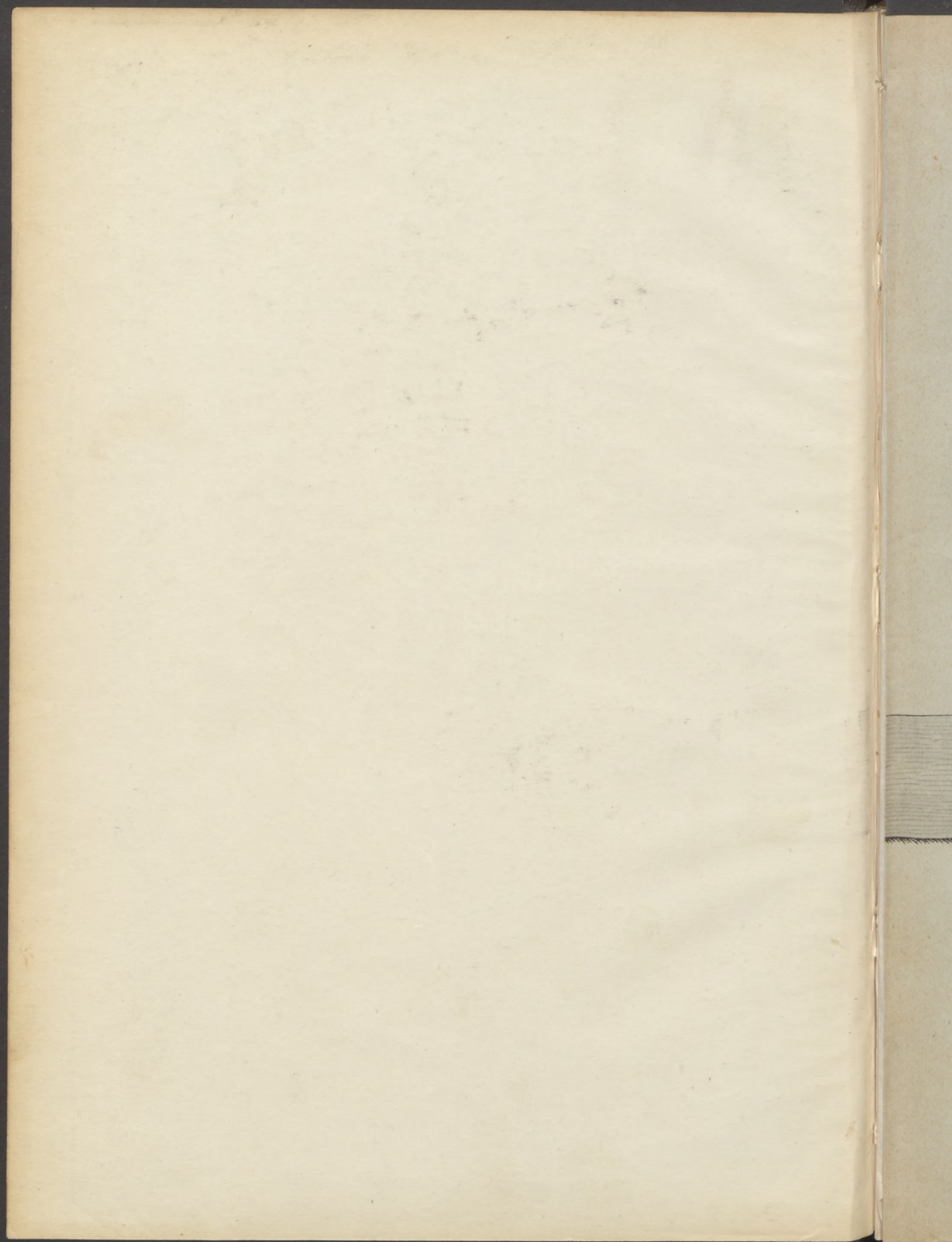

2

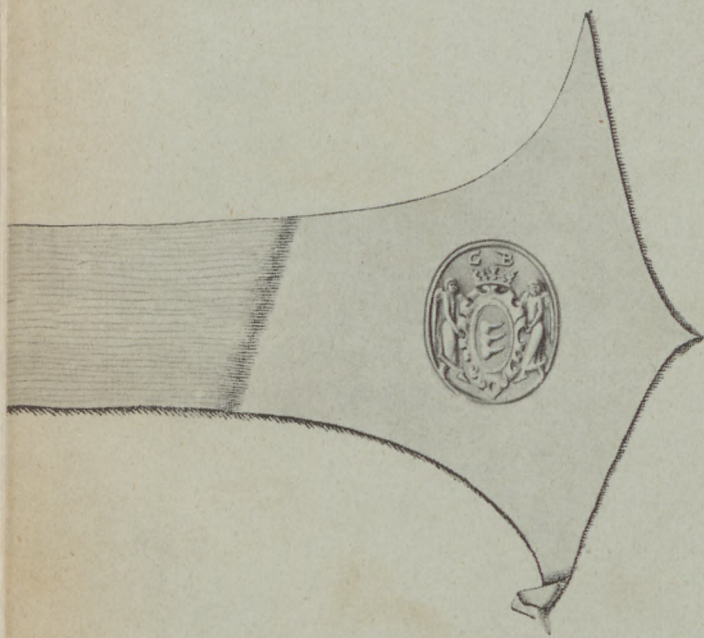

Veress Endre

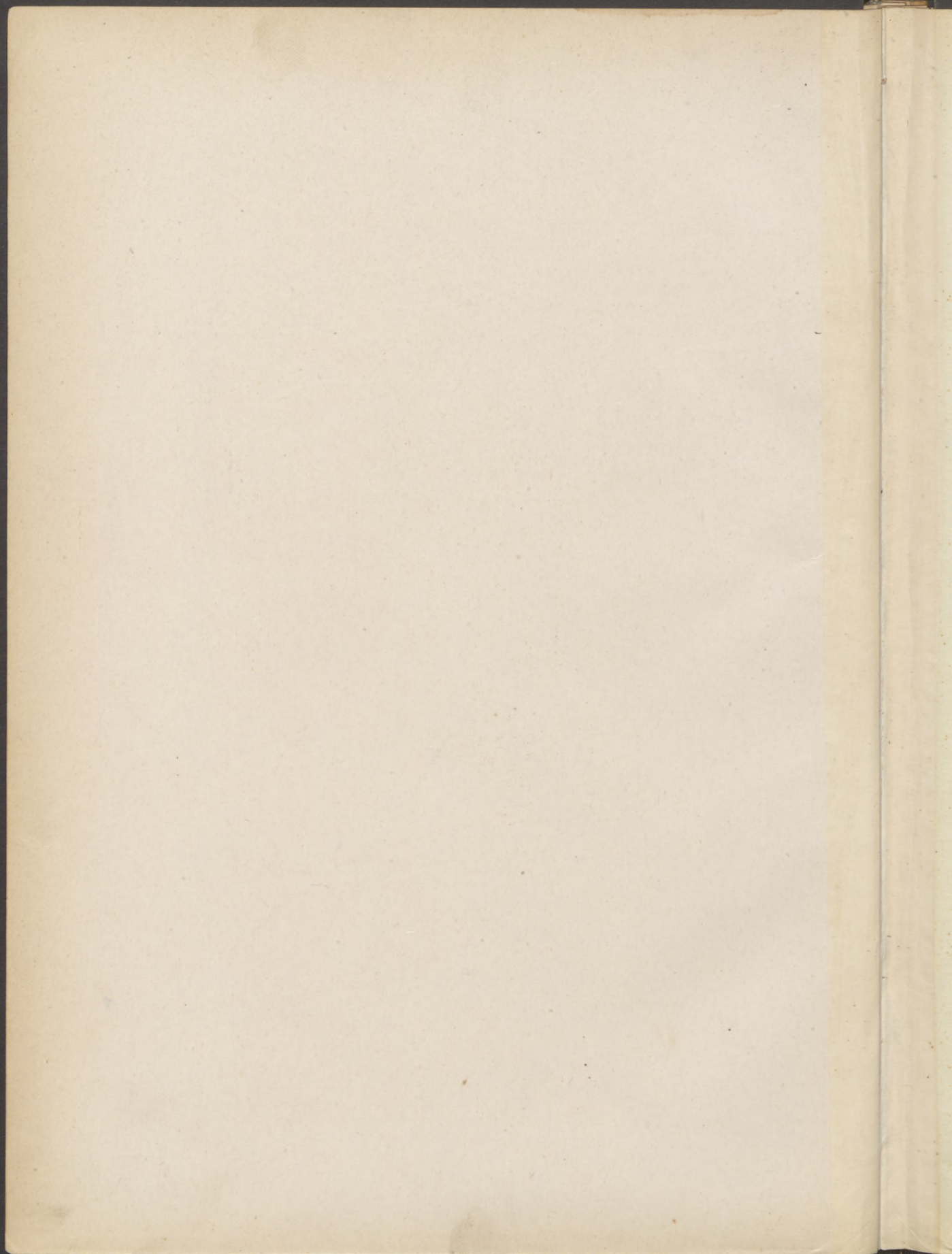
Báthory István
király

(Terror hostium)

Miekiewicz kiadás

Báthory István király

(TERROR HOSTIUM)

HALÁLÁNAK 350-ik ESZTENDEJÉBEN

írta

Dr. VERESS ENDRE

Egykorú képekkel és hasonmásokkal

BUDAPEST

A MAGYAR MICKIEWICZ TÁRSASÁG KIADÁSA

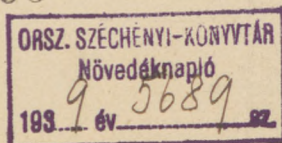
1937

A szerző minden jogot,
a fordítás, színre- és filmre alkalmazás
jogát is fenntartja magának.

85595

Kapisztrán-Nyomda Vác.

Felelős üzemvezető: Farkass Károly.

Bevezetés.

OMLYAI Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király születésének négyszázadik évfordulójáról két nagy múltú nemzet — a magyar és lengyel — nemrég (1933 őszén) emlékezett meg. E megemlékezések múltó ünnepségekben és alkalmi felolvasásokban merültek ki. A nevezetes esemény termelt ugyan néhány kisebb-nagyobb munkát, de a nagy uralkodónak a történetírás mai követelményei szerint írt, alapos kutatásokon nyugvó életrajza mind a mai napig sincsen egyik nemzet irodalmában sem. Sőt sehol, semmi nyelven. Nem szült ilyet halála 350-ik évfordulójának alkalmá sem, mely — sívár, anyagias világunkban — rajtunk kívül senkinek eszébe nem jutott s így semmi irodalmi megnyilvánulást nem váltott ki. Pedig Báthory István király kétségkívül legkiválóbb uralkodója és hadvezére korának. Ezt nagy ellenfelei, a muszkák sorából kikerült katonai írók is elismerték. Sajátos viszonyaink között mégis alig tudunk róla, pedig az oroszok ellen 1579—81 közt viselt hadjáratai részleteit katonaiskolákban egy sorban kellene előadni egy Hunyadi, Wallenstein, XII. Károly svéd király, Savoyai Jenő, Napoleon vagy Hindenburg hadi taktikájával!

A Báthory Istvánnal foglalkozó irodalomban első kísérletnek tekinthetjük Zschokke Henrik 1796-ban németül írt regényes történeti rajzát. Ez egy tévedésektől hemzsegő és naivitásokkal teli elfeledt munka. Ám párbeszédei nagyjában sikerültek s az egyik igen találóan tükrözi vissza a lengyelek felfogását a királyválasztás ügyében. Zschokke művét húsz esztendő múlva Czövek István ültette át magyarra szolgai módon, a szerző nevének említése nélkül. Ezt követte 1823-ban az Albertrandi-Onacewicz-féle lengyel munka, amely már okleveles anyagot is használt. Ennél kisebb, de rendszeresebb Zakrzewski Vince krakói tanár Báthory-életrajza, amely halálának háromszázados évfordulóján jelent meg, 1886-ban. A kis munka azonban se nem kimerítő, se nem eléggé átfogó.

A nagyközönségnek szánták kisebb műveiket *Słiwinski* Artur meg *Tyszkowski* Kázmér is, ez utóbbi a király minapi születési évfordulója alkalmából. Viszont a magyar nyelvű három alkalmi tanulmány közül nemes *Erdős* László századosé főleg a király hadjáratait, *Bíró* Vencel kegyesrendi tanáré vallásos intézkedéseit mutatja be, *e sorok írója* pedig a hadadi csatáról írt műve kíséretében a királyról mint történetíróról emlékezik.

Alkalmi lengyel munka *Jezierski* Ödön díszes kiállítású terjedelmes Báthory-kötete is, de nem elégíthet ki magasabb igényeket, épp regény-voltánál fogva; holott neki, a király születése negy-századik évében, már bővebb anyag állhatott rendelkezésére. Azt teljes egészében áttekinteni nekem adatott és sikerült. Munkám tehát egyben jubilárisnak is tekinthető. De azért az nem úgynevezett alkalmi irodalmi termék, hanem sok évtizedes levéltári gyűjtés meg történeti szemlélet gyümölcse, amennyiben *e sorok írója* a Gondviselés különös kegyelméből immár negyvenöt esztendeje foglalkozik szünetlen levéltári kutatásai kapcsán a Báthoryak korával s azt eddigelé huszonnégy kötettel és számos részletkérdést felölelő értekezéssel gyarapítja. Bécsen és Velencén át Rómáig s tovább le Nápolyig, majd Prágán át Varsóig s fel Szentpétervárig meg Königsbergtől le Münchenen és Budapesten meg Kolozsváron át Bukarestig sok ízben átnézte a számbajöhető levéltárak megfelelő anyagát, hogy magyar érdekű adalékait a kor óriási irodalma adataival egészíthesse ki. Ez a második természetemmé vált munkásság folyton növekvő lelkesedéssel és kimondhatatlan gyönyörűséggel tölté be hosszú író-életemet, kivált, hogy azt is megérhettem, hogy évek sorának folyamán — Rigát kivéve — jóformán minden helyet bejárhattam, Gyulafehérvártól fel Vlnán át Danckáig és Bakótól, Moldván át Ilyvóig, amerre István király megfordult. Sőt ismételten imádkozhattam a krakói Wawel székesegyházában álló díszes síremlékénél.

Ekként kötötünk minden sorának okleveles alapja van, melyet se nem szépítettünk, se nem módosítottunk: még azokban a néha tán túl éles kiszólásokban sem, melyeket az utolsó fejezetben ifjabb Báthory István és okos neje Bebek Zsuzsanna szájába adtunk, egykorú hazai írók és külföldi követek hivatalos jelentéseiből kiragadva annak igazolására — amit a kortársak igen jól tudtak és széltében beszéltek, sőt maga István király is nem győzött eléggé korholni — hogy Magyarország romlását nem annyira a szerencsétlen kimenetelű mohácsi csata okozta, mint inkább főuraink állhatatlansága, önzése, fősévnyisége, korhely, tétlen élete és rideg közönye a közügyekkel szemben. Ez alól a XVI-ik század utolsó negyedében vajmi kevés

kivétel akadt a nemesség körében, amiről Bornemisza Péter predikátor rég elfeledt gyönyörű munkáiban igen tanuságos példákat találunk.

Ezeket a társadalmi hibákat és bűnöket bokorba kötve mutatjuk be egy derék, nemes család asztaltársalgása kapcsán, nagyrészt fel nem használt vagy mellőzött hiteles feljegyzésekből, mert nélkülök nem nyerünk hű képet a mohácsi század való életéről. Munkánk pedig csupán úgy lehet igazi *korrajz* s az csak úgy tükrözheti vissza az életet s a bemutatott alakok hű rajzát, ha azon azok kisebb-nagyobb szeplőit is láthatjuk. Tollunk különben is sok olyan alakot elevenít meg tarka mozaikképekben, akikről soha senki nem írt, nem is írhatott, mivel adalékaikat magunk ásogattuk ki külföldi levéltárak rejtett anyagából, elfeledt régi könyvek sárgult lapjairól vagy éppen száraz oklevéltárak adattömkelegéből. Egyébként ezek a színes alakok képviselik benne a regényes elemet, mert ahogy a hazánkba menekült Zborowski Sámuel erdélyi szereplését ismertettük, Jagiello Anna meg Báthory Griseldis képét megrajzoltuk avagy Báthory András bíboros ifjú korát két római útja kapcsán vázoltuk, merőben új és végig lebilincselően érdekes részletek; még ha tán nem is mindig olvadnak egységbe a hős személyével. Ez nem is baj, mert Báthory Istvánnak inkább kora, mint élete regényes. Egyénisége abból a századok folyamán, nemzedékről nemzedékre mind jobban átfinomult idegzetű főúri Gutkeled-Báthory-nemből sarjadzott és kristályosodott ki, amely a kis Erdélyországnak három vitéz harcost meg vajdát adott. Még nevét is azok hagyták reá a lezajlott zivataros idők véres eseményein keresztül családjában, melyben az Istvánok jeles tetteinek emlékezete firól fira öröklődött. Mindenik ifjú Báthory a törökverő István vajda példáján izmosodott, amint kard került kezébe és páncélba öltöztették. Csakhogy István király azon is túlhaladt magasabb tanultságánál fogva, mert amellet, hogy született hadvezér volt, a tudományokkal és írással is behatóan foglalkozott. Így aztán mindvégig komoly, harcos és tudós életet élt katonái meg könyvei közt. Vitézi életéről győztes csatái tanuskodnak, tudományos kedvteléséről unokaöccsére, Báthory András bíborosra hagyott gazdag könyvtára és írásos művei, így a hadadi csatáról írt latin visszaemlékezései, melyeket udvari historikusa, Bruto János Mihály szemeláttára együltőhelyében vetett papírra. Koráig soha még uralkodó nála többet nem áldozott tudományra. A költéségén nyomtatott vagy neki ajánlott művek száma egész légió. Könyvre, irodalomra nem sajnálta a pénzt. Udvari számadáskönyveiben erről sok adat maradt reánk, tanuságául annak, mennyire becsülte az írókat és szerette a könyveket. Talán az első, ha nem egyetlen a fejedelmek közt, aki hadjáratai alatt a táborokban állandó

mozgó nyomdát tartott. Főnyomdászát nemesi címereslevéllel tüntette ki, történetíróit falvakkal és irígyelt évjáradékokkal. Végtelen jellemző az is reá, hogy mikor egy-egy orosz várat elfoglalt, első parancsa volt, hogy hajdúi az égő házakból és templomokból a található könyveket és régi írásokat kimentsék. Mikor híret vette, hogy Velencében meg Konstantinápolyban magyar vonatkozású okleveleket őriznek, követeket küldött azok felkutatására; miként hogy engedélyt kért a pápától a Vatikán magyar tárgyú íratainak lemásoltatására. A hozzáforduló könyvkiadóknak breviárium s más egyházi művek nyomtatására privilégiumot ad. Egy másik történeti munkára, egyik olasz hadi mérnöke pedig a meghódított orosz várak és városok rézmetszetű képei kiadására nyert szabadalmat. Könyvkereskedőt és papírgyárost is készséggel segélyezett. Az ókori klasszikusok mellett alaposan tanulmányozta az Egyház szervezetét, míg politikai vezér-elveit elsősorban Arisztotelész műveiből merítette. Legszívesebben azonban történelmi műveket olvasott. Ezért szerződtette az olasz Brutót is, még Erdélyben laktában Magyarország története megírására, ott folytatva, ahol azt a híres-neves Bonfinius elhagyta volt Mátyás király korában. De írásos nyoma maradt, hogy a katekizmust is ki akarta adatni magyar nyelven.

István király életét ritka mély vallásosság és nemes ember-szeretet telíté. Ezért abban hiába keresünk léhaságot meg szerelmi kalandokat, mint elődje, Henrik királyéban. Ha mégis beleszóttunk néhány nőikkel kapcsolatos romantikus epizódot, azért tettük, mivel tudva, hogy csupán negyvenhárom éves korában házasodott, lehetetlennek tartottuk, hogy ifjúságában szívét ne hevítette volna valami nemesebb, gyöngéd érzelm. Meg aztán azoknak is óhajtottunk velők kedveskedni, kik azt hiszik, hogy regény vagy regényes korrajz nem lehet el szerelmi és romantikus részletek nélkül. Egyikét ezeknek, a szultán háremének Fatiméjével való jelenetet bájosságáért egy szász feljegyzésből vettem, ámbár oklevelesen nem bizonyítható, hogy Báthory István járt volna Isztanbolban. Ezek az érdekes epizódok egyébiránt életének drámai fordulataiból folyók vagy a király személyi megnyilatkozásai. Ezeket azt hiszem teljességökben sikerült idők folyamán összegyűjtenem, ami meglepő nagy dolog egy XVI. századi alaknál, még ha az koronás fő volt is. Így ahol csak lehet, a királyt szólaltatom meg saját szavaival, mert — mint már *Ludwig* Emil megjegyezte — az ember mindig legjobb magyarázója önmagának, még ott is, ahol téved!

Báthory István jellegzetes kijelentéseit igyekeztem szépirodalmi formában bemutatni, illetve beleszőni az események egymásutánjába.

Szépirodalmi szempont vezérelt annak a fejezetnek a beiktatásában is, amely — Zschokke nyomán — a reformáció s különböző ágainak Erdélyben való elterjedését Báthory Istvánnak bátyjával, Kristóffal folytatott élénk párbeszéde alakjában mutatja be. Ebben sok helyen szószerint követtük német írónkat, kibővítve előadását az újabb kutatások eredményei érzékeltetésével, úgy amint a protestáns hit beszüremkedését Erdélybe és gyors elterjedését ismerjük s azt magunknak elképzeltük.

Megeshetik, hogy ezek a hőssel nem mindig összefüggő részletek és képek munkánk egységét zavarják. Am a bemutatott mellékszereplők, mint kortársak István király élete megelevenítését szolgálták közvetlen környezetében, amelyben éltek és érvényesültek épp az ő révén. Ha pedig e jellemrajzok netán hiányosak, azért van, mert teljes kidolgozásuk külön regényeket vagy köteteket kívánna. Avagy kell-e regényül kínálkozó alkalmasabb tárgy a vallásos, de ravasz, ármánykodó Jagiello Annánál, aki tizenegy esztendővel ifjabb királyi urát se meg nem értette, se magát vele — barátságtalan, rideg természetével megszerettetni nem bírta? Vagy például az alig tizen-négy esztendő, érett, okos, hithű Báthory Griseldisnél, kit a király — politikai érdekből — a negyvenegy éves lengyel kancellárhoz, Zamoyski Jánoshoz ad feleségül, hogy vele életét tönkretégye... Az idegenbe áttűtetett szegény magyar hercegleány szomorú sorsa a királyt is meghatotta, amikor hibáját maga is belátta s azt unokahúga iránti figyelmes jóindulatával igyekezett menteni. Menteni való különben más is akad Báthory István néha elhamarkodott cselekedeteiben. Ezek hirtelen haragú természetéből folytak vagy éppen környezete befolyásából eredtek. A legtöbbször meg is érthetők István király saját mondásából: «Kevésnek adatott váratlan dolgokban jó tanáccsal élni!» Aminek a kulcsát megtaláltuk, bemutattuk előadásunk folyamán. De olykor meglepően szigorú ténykedéseit igazolni külön fejezetben is megkíséreltük, «apoteozis» alakjában. Tettük ezt főleg azért, mert tanuló-éveinkből mindnyájunk fülébe cseng Gyulai Pál Pókainéjának átka: *Báthory, Báthory! Verjen meg az Isten!* anélkül, hogy valaha bárki is felvilágosított volna arról, hogy a költő — a hatás kedvéért — túlzott s megmagyarázta volna, hogy a szegény kesergő anya fia és lázadó társai bizony megérdemelték keserves sorsukat, mert ha a fejedelem kevésbbé erőlyes, Erdélyország német kézre jut vala már akkor.

Báthory István két ország és nemzet élén közel tizenhat esztendőig uralkodott és tündökölt. Ezt ma nyíltabban és igazabban megíthetjük kortársainál, kik ugyan *a haza atyja* (pater patriae) díszes

jelzővel tisztelték meg, de azért inkább félték, mint szerették. Ezt a félelmet az ő kegyetlenül erélyes és erőteljes egyénisége váltotta ki és tartotta ébren, amellyel kíméletlenül végiggázolt ellenfelein, ha azt országának érdeke vagy a maga tekintélye úgy kívánta. Ezt megmutatta mindkét államban, amelyeknek egymásután feje volt. Ezért nyerte halálakor a Terror hostium — *Ellenségek réme* melléknevet egy jámbor literátus-embertől, Zamoyskitól, aki a nagy király oldalán izmosodott kiváló hadvezérré rövid néhány év alatt. Amellett odaadó, lelkes híve, nemcsak hálából, amiért a kisnemesi sorból oly magas polcra emelte; de teljes meggyőződésből és megértésből is, mint aki tehetségét, jeles tulajdonait és gyöngéit a legaprólékosabban ismerte. Nélküle István király nem érte volna el kivívott sikereit, mert közigazgatási és hadi utasításait egyedül ő volt képes végrehajtani a lengyel faj alkatához és természetéhez alkalmaztatva, melyet ő a magyar származású királynál jobban ismert. Tőle származik síremlékén az a magyar fülnek kedvesen hangzó mondás is: *Virtus Bathorea immortalis est — A Báthoryak erénye halhatatlan*, amivel királyának leghívebb lengyel munkatársa hódolni kívánt.

István király egyéniségéből és politikájából egészen hiányzott a durva anyagiasság és önzés. Takarékos természetével arra törekedett, hogy állami célokra jusson, maga jóformán teljesen igénytelen életet élven. Semmit soha magáért nem kezdeményezett, ha abból az államnak is haszna vagy dicsősége nem származott. Cselekedeteiben gyors és határozott. Sikereit főleg annak köszönhette, hogy a kedvező alkalmakat okosan ki tudta aknázni. Ebben kiváló emberismerete, meg bámulatos emlékezőtehetsége segíté. Ritka államférfiúi képességre vall, hogy még a kedvezőtlen helyzetekből is előnyt birt meríteni, vagyis az ügyeket úgy tudta irányítani, mintha semmi baj nem érte volna. Erényeit és intézkedéseinek rendkívüli horderejét a lengyelek azonban eléggé nem becsülték, törekvéseit kellően soha nem méltányolták, holott Báthory István volt az első a világtörténelemben, aki kijelenté magáról, hogy ő *egy* az állammal; hogy ő előtte más lengyel király le nem győzte a muszkát s hogy ő nagyobb országot hagyott maga után, mint amelyet koronázásakor átvett, amiről a lengyeleknek legkevésbé kellene megfélemedezniök. Ám ez a végzete a nagy férfiaknak, mely őket gyakran legnemesebb törekvéseikben is utóléri.

Erdélyben, amely alig harminc esztendei önálló lét után a török meg a német birodalom játéklabdája volt, ő csinált rendet. A jelentéktelen kis vajdaságból ő teremtett tiszteletet parancsoló

államot, amelyben fejedelmi címét még a gőgös német-római császárnak is el kellett ismernie. Az ország rendjét határainak biztosításával, ellenfelei kíméletlen letörésével s a fukar, önző nemesség megfélemezésével érte el. Meg kellett azt fékeznie új honában, Lengyelországban is, ahol a szabadság — gyenge uralkodók hosszú sorozata alatt — idők folyamán valósággal szabadossággá vált, amely a törvényeket nem tisztelte s a királyi méltóságot számba se vette. Hisz az ezeitől lengyel földön járt Botero János írva hagyta, hogy a fegyelmetlen, rakoncátlan nemesek királyuknak annyi hatalmat engednek, amennyit jónak látnak s maguk úgy élnek, amint akarnak. A királyt testvéröknek tekintik, sőt nyíltan hirdetik, hogy a királyi dekrétumoknak három napnál tovább nincs érvényök! Micsoda irtózatossá válhatott és következetes erélyébe került ily származás viszonyok között a királyi tekintélyt helyreállítani, fenntartani s az állam fennmaradását és fejlődését új törvények és intézkedések által biztosítani.

Báthory Istvánnak kitűnő érzéke volt ahhoz, miként csiszolja le egy majdnem barbárságba sülyedt derék nemzet durva kinövéseit; mint tartsa fenn a rendet ugyanazokkal az elemekkel, melyek annak szeretetétől elszoktak s ez egyedül elég ahhoz, hogy — egy régi francia méltatója, Solignac szerint — halhatatlanságát biztosítsa. Am ő ahhoz is értett, mint védelmezze meg a hazát a katonáskodást fitymáló gőgös, féktelen szenvedélyű nemességgel, belevonva a honvédelembe magát a népet és iparosvilágot is, még pedig úgy, hogy az békeidőben földjét művelje az addiginál belterjesebb módon. Ennél is fontosabb volt tán, hogy e reformjával meg új törvényszék felállításával a nép alárendelt helyzetén segített, korlátokba szorítva a földesúri önkényt és hatalmaskodást. Ezt szolgálta az a rendszabálya is, hogy senki ne nyerjen nemességet az országgyűlés hozzájárulása nélkül. Szokatlan intézkedéseit és szüntelen újításait a nemesség természetesen morogva fogadta; de azok hamarosan éreztették kedvező hatásukat az államban és polgári életben egyaránt s oly meglepő hatást gyakoroltak a lelkekre, hogy ellenkezni nem mertek. A lengyel nép pedig annyira szerette, hogy róla ezt a jeles mondást örökítette korunkra: Vajha Báthory István vagy soha ne született, vagy soha meg ne halt volna.

Sokoldalú tevékenysége mellett azonban Báthory István állandóan elhagyott hazájára is gondolt, hogy azt a pogány nyűge alól felszabadítsa. Ez — korai halála miatt — nem sikerült neki, pedig minden tehetsége és rátermettsége meg volt hozzá, hogy e célkitűzésével Nagy Lajos és Mátyás király örökébe lépjen! Ez tragikuma

nemes életének. Csakhogy ez a tragikum emberi volt, mert — *Zweig* István szellemes megállapítása szerint — a rendkívüli ember önkéntelenül is rendkívüli sorsot keres; túlméretezett lénye megköveteli a hősi veszélyekkel teli életet; magasabb igénye erőszakkal hívja ki önmaga ellen a világot. A genie önmaga okozza szenvedését, mert küldetése ezen a tűzpróbán keresztül váltja ki végső erőit s mint a vihar a sírályt, úgy hajtja hatalmas sorsa előre, egyre magasabbra.

E rendkívüli ember és sorsa rajzát nyújtjuk munkánk lapjain, a megszokottól eltérő, de bizonyára nem helytelen előadásban; amennyiben hősünk alakját nem egy fejezetbe tömörítve domborítjuk ki, hanem azt apró képekben, a kötet legkülönbözőbb helyein szétosztan érzelketjük. Így jelleme és egyénisége állandó kibontakozásban szemünk előtt fejlődik és alakul ki az olvasó lelkében, midőn a korral és vezéralakjaival olvasás közben már megismerkedett. Az is új kíván lenni, ahogy azokat bemutatjuk s a történeti események visszaállítását megkíséreltük: ismertette az udvari életet, szokásokat és ruházkodást, a magyar és lengyel főurak életmódját, szórakozását s a vadászat minden nemét. Ezért önálló fejezetet szenteltünk a madarászás és solymászat, a bölény- meg vadkan-vadászat ismertetésének, a kertészetnek, a gyógyászatnak és babonának, sőt szakácművészetnek, hogy korrajzunk minél hívebb legyen s mennél jobban szemléltesse a XVI-ik század utolsó évtizedeinek életét két egymással sokban azonos természetű nemzet súlyos létviszonyai közepette.

Külön összefoglalásban mutatjuk be részletesen betegsége lefolyását és halála körülményeit is. Erre azért kell már itt kitérnünk, mivel — sajnos — mainapig kísért az a magát még mindig tartó megátalkodott felfogás, hogy Báthory István király vérbajban, illetve «a családban öröklékeny epilepsziában» halt meg. Szerencsére *egyik vélekedés sem igaz*, mert István király epeköbántalomban és vesezsugorodásban szenvedett, amit még cukorbetegség is súlyosbított; mind oly betegségek, melyeket korának orvosai még nem ismertek s így nemcsak gyógyítani, de még enyhíteni sem igen bírtak.

A fenti megállapítást most már igazoltan ismerjük, úgy egykorú iratokból, mint újabb orvosi tanulmányokból, melyek a fontos kérdést immár véglegesen tisztázták. Egyébként ideje volna már véget vetni egyszersmindenkorra annak a szavakkal való könnyelmű játéknak is, amellyel még legkiválóbb íróinknál is találkozunk, hogy a somlyai Báthory-ház tagjai örültek vagy eskórosak voltak! Ez ilyen alakban valótlán s nem más, mint egy elhamarkodott régi felületes jellemzés átörökítése napjainkra. Vegyük hát egyszer már tudásul, hogy a Báthoryak sem örültek, sem eszelősek nem voltak, hanem mint abnor-

málisan tehetségesek, egyszerűen szertelenek, olykor az esztelenségig és féktelenek a kegyetlenkedésig avagy tobzódók a kimerültségig. S ha helytálló az az orvosi megállapítás, hogy a zseni és örület rokonok, akkor az a Báthoryakra valóban ráillik. Hisz amióta történelmünkben felléptek, annak minden századában akadt tagjaik közt egy-két lángeszű férfiú, akit valami magasztos eszme vagy szenvedély hevített és sarkalt tevékenységre, néha egész a vérszomj és erőszakosság legszélsőbb határáig; anélkül, hogy azoknak gátat vehettek volna a kortársak, mert önkéntelen is a mindannyi Báthory jellemző erő és személyes bátorság, daliás férfiasság és törhetetlen erély lenyűgöző hatása alatt állottak. Ezek a Báthoryak eszméiket karddal, olykor bárdal igyekeztek megvalósítani, még ha bele is pusztultak. Ez egyszersmind történelmi végzetők, melyben a család kimerült és elenyészett... Ime a Báthoryak igazi jellemvonása, amely felismerhető és nyomon követhető a dicső nemzetség minden egyes ízében, el egészen utolsó férfitagjáig, a vitéz, de fékezhetetlen Gáborig, akivel a család az események színpadáról 1613 őszén hirtelen végleg letűnt.

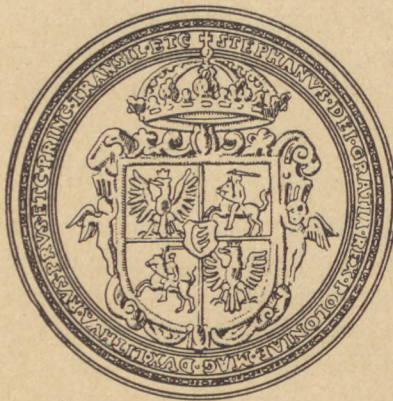
*

Bizonyos, hogy Báthory Istvánt sem a magyarok nem becsülték érdeme szerint Erdélyben, sem a lengyelek második, fogadott hazájában. Ezt már kortársai közül is sokan észrevették, maga pedig így sóhajtott fel végrendeletében: «Folytonos rágalmaktól kínzatva töltém el itten keserves. életemet!» Mint annyi igazi nagy emberrel megesett, századoknak kellett eltelniök, amíg érdemeit a lengyelek felismerték s megadták neki a hála és elismerés életében megtagadott pálmáját. Így *Poniatowski* Szaniszló király szobrot állít az egykori diáknak Paduában; halálának háromszázadik évfordulóján a krakói Akadémia elnöke, gróf *Tarnowski* Szaniszló a lengyelek legnagyobb királyának mondja s ugyan úgy nyilatkozott róla napjainkban *Pilsudski* József marsall is Erdélyben jártában, midőn a király nevét viselő kolozsvári katolikus gimnáziumi konviktus udvarán akkoriban felállított mellszobrát megpillantá.

Az újabb lengyel történetírók szintén elragadtatással szólnak róla. *Zdziechowski* Marjan tanár, a vilnai Báthory-Egyetem rektora Báthory Istvánt Nagy Kázmér mellett a legnagyobb lengyel királynak nevezi; *Natanson-Leski* János pedig így ír: Halála mint a ménkü jött, zúzva, pusztítva, megszakítva élete fonalát abban a pillanatban, mikor tőle még annyit reméltünk, habár Báthory néhány év alatt mindent beváltott, amit ígért... Szépen hódolt nagyságának a már

idézett krakói Akadémia is a király emlékezetének szentelt díszes francia albumával, mely életét sok új adalékkal világítja meg. Legszebb maradt azonban mind a mainapig néhai *Szujski József* babérága s rajta ez a néhány jellegzetes, igaz szó: Talán nem mondunk sokat, hogy a lengyel nép Báthory Istvánban olyan férfit tisztel, ki egyedül lett volna képes Lengyelországot megóvni bukásától, ha abban korai halála meg nem gátolja. De a halál elvitte a művészt, gondolatát senki felvenni és követni nem tudta, senki nem bírt a szükséges eréllyel... Ezért Báthory István munkája úgy maradt, mint az óriás botja, melyet a gazda halála után senki felemelni nem bírt!

I. FEJEZET.

Zborowski Sámuel.

ÁLTIG várta a kulcsárt a gyulafehérvári Szent Mihálykapu fáradt strázsája, hiszen már az estharang is rég elhangzott, mikor 1574 december vége felé, egy héttel karácsony ünnepe előtt bebocsáttatásért könyörgött egy szegény didergő idegen. Zimankós, borús idő volt. A hó nehéz pelyhekben szálldogált ellepve embert, állatot egyaránt. Ez még tűrhető lett volna, ha nem párosul egy szokatlan éles, sivító széllel, azzal a rettegett nemerével, amely csontig hat és lábáról lever minden élőlényt.

A különös idegen fatalpú falusi szánon érkezett, melyet az elibe fogott két mokányló alig bírt felvonszolni a meredek síkos úton. A nagy tölgyfakaput már éppen reteszelte a kék darabantok őrsége, midőn a kocsis leszállt szegényes fuvarozó szerszámáról és illedelmesen bemenetelt kért a két csapzott bajszú vitéztől. Egyikük rögtön fölismerte benne a somlyai Marci bát, a Báthoryak régi öreg cselédjét. Még se ereszhette be, mert hát az volt a rendtartás, hogy naplemente után se ki, se be. Hiszen a múltkoriban úgy is csúful megjárta, amikor fényes nappal beengedett egy papíruhás jámbor tiszteletes úrnak látszó embert, akiről később kiderült, hogy valami külső országi náció, aki a várat jött kikémlelni.

— Meghajlok a regula előtt, szólt Marci bá. De engedtessek meg, hogy legalább felizenjünk a nemesek hadnagya ő Nagyságához s megkérjük, fáradjon le a kapuba, hogy szót ejthessünk vele.

— Ezt meg lehet tenni, mondá a darabant, aki tüstént elszalajtott a hadnagy úrhoz. Addig is pediglen, míg megjön, térjenek be s foglaljanak helyet a jó meleg őrszobánkban.

— Isten fizessen jószágodért, felelt a kocsis, lesegítvén szánjáról fáradt útását, aki a szíves hívást csupán fejbiccentéssel köszöné.

Ez feltűnt a darabantnak, mert hogy a furcsa idegenen havasi prémsubát, fején meg fekete báránybőr-süveget látott. Am mielőtt ezért hozzászólt volna, Marci bá fülébe sűgta, hogy nem tud románul, mert valami lengyel menekült nagyúr, aki most azért van ilyen gúnyában, hogy fel ne ismerjék. Az ő elértette a dolgot, amire maga is ráeszmélt, látva az érkező ember úri formáját, tiszta szép arcát, finom kezeit és férfias járását. Aztán meg az a fényes taller is jól fogott, amit tőle váratlanul kapott.

— Légy üdvözölve, Egregie domine, köszönté úriasan diák nyelven az idegen, miközben nevét megmondta s a kebléből kivett *salvus conductus*-át illedelmesen felmutatta. Ezen ugyan nem volt fejedelmi pecsét, amint a törvény előírja, mert írása is, pecsétje is csupán a somlyai prefektusé, de azt jól ismerte s így nem volt akadálya az ismeretlen jövevény kérése teljesítésének.

Az írás szerint az idegen Zborowski Sámuel lengyel főnemes volt, aki most csak annyit kívánt, hogy addig is, amíg a fejedelem ő Nagysága színe elé juthat, Blandrata György doktor uramhoz kísérik, aki kétségkívül ad neki éjjeli szállást.

Az emberszerető hadnagynak nem volt kifogása ezen a rideg téli estén ez egyszerű kívánság teljesítése ellen. Erre az idegen mellé ült a szánkóba s maga vezette el a híres olasz orvoshoz. Ennek háza az úgynevezett Olasz utcában állott. Földszintes alacsony kőház, alig négy szobával, de azok mindenféle takaros bútorttal megrakva, kényelmes otthont nyújtottak az öreg embernek, kinek nevét lengyel honban is jól ismerték.

A gyertyája mellett olvasgató doktor szívesen látta váratlan vendégét s hallgatta szavait, miután a jó meleg ebédlőben kissé magához tért s az előkerült vacsora alatt előadta, mi járatban van itt ez idegen országban, amelyben üldözői elől menedéket kér.

Blandrata, aki életében maga is annyit hányódott, készséggel ajánlta fel közbenjárását Báthory István fejedelemnél bújdosó vendége érdekében. Nemcsak, mert nemes szívét ismerte, hanem mert Zborowskitól megtudta, hogy míg testvérei katolikusok maradtak, ő már évek óta luteránus és a lengyel protestánsok egyik vezére.

Másnap Blandratának szokott reggeli látogatása alkalmával első dolga volt a fejedelemnek előadni az este történeteket és engedélyt kérni, hogy rokonszenves lengyel látogatóját magánkihallgatáson fogadja.

Amint Zborowski a jó hírről értesült, alig várta, hogy megvirradjon. Éjjele is nyugtalan volt. Mind azon járt az esze, vajjon milyen fogadtatásban leszen része a fejedelemnél. Még ébren is ezen rágódott, midőn reggelihez hívták. Az öreg doktor jó erdélyi

szokás szerint köménymagos pergelt levest evett, amiben még ecet meg jóféle bors, gyömbér és sáfrány is főtt. De mivel észrevette, hogy ez vendégének tegnap nem igen ízlett, neki lengyel borlevest csináltatott, amibe cipóbél, alma, méz, bors és mazsola is dukál. Jól is esett az ifjúnak. Még jobban az utána elfogyasztott füstölt szalonna, amit maga a házigazda se vetett meg. Aztán előszedegette a szánkó szénájában elrejtett bőrösládáját s belőle ünneplő ruháját, hogy nemes emberhez illően jelenjék meg a fejedelem előtt. Blandrata büszkén ment fel vele a közeli palotába s alig győzte szembejövő ismerőseit üdvözölni. Ezek a járókelők kíváncsian tekintettek a daliás idegen ifjúra, kinek érkezéséről már tudtak. Pompás rókamálás bekecsében, sárga magas szárú csizmájában, szederjes karmazsin-posztó nadrágjában, oldalán ékkövekkel kiveret karddal magyar nemes benyomása volt; csupán szép bogláros sapkája különbözött a magyarokétól, annyiban, hogy piros posztóból szabott süveg-vége jobb-oldalt lehajlott a sapka prémjére. Dolmánya is csak annyit tért el a magyarszabásútól, hogy hosszabb és galléros, míg a magyaroké gallértalan; újjai is rövidebbek, miként a töröknél.

A fejedelem a bársonyteremben fogadta, akár csak a követeket, ahová Blandrata értesítése után dolgozószobájából bevonult.

A lengyel jövevény térdhajtással köszöntötte a fejedelmet s kissé elfogódva fogott bele ékes latin beszédébe, hogy szomorú sorsát, illetve jövetele célját röviden előadja. Hiszen Blandrata már az első este megkérte, hogy kurtán szóljon, lévén a fejedelem országos dolgokkal nagyon elfoglalt ember.

Szerény bevezetés után, melyben az idegen elsorolta régi családja érdemeit, a bölcs doktor tanácsára hallgatva, az alábbiakban terjeszté elő ügyes-bajos dolgát.

— Nagyságod is nyilván hallotta, hogy a lengyel nemesség által megválasztott Valois Henrik király koronázási ünnepélye mily pazar fényességgel mert végbe nálunk otthon, a krakói Wawelen. Mi lengyelek ki akartunk tenni magunkért, mert az ifjú király akkora hallatlan pompával jött közibénk Párisból, francia kísérete pedig oly díszes öltözetben jelent meg, amilyent soha addig nem láttunk. A koronázást fényes tornaünnepély követte, melyre magam is felvonultam délceg kétszáz lovasommal s azok acél páncéljukban úgy ragyogtak a napban, mint valami tündérek. Legszebb ruhámban lovagoltam élükön, nem ebben, amely nélkülöz minden drágaköves ékszert és egyéb ékességet, amit szegény száműzöttként nem mertem magammal hozni ide a bizonytalanba. A viadalok ősi szokása szerint magam is földbe szúrtam lándzsámat a király páholya előtt. Aztán

szóval is kijelentém, hogy kész vagyok bárkivel megvívni. Máig sem tudom igaz okát, miért nem jelentkezett senki, holott előbb már sok lándzsát törtek a porondon. Ekkor elibém állott Tenczynski gróf egyik zsoldosa, egy nyurga horvát katona. Sértve éreztem magamat, hogy egy közlegénnyel megvívjak s visszautasítám. Ezért két társam útján párbajra hívtam a grófot, mivel meg voltam győződve, hogy ő bujtatta fel a horvátot megszegényítésemre. Reggelre kelve a dolog a szenátusban is szóba került s ott meg is kaptam az elégtételt, amennyiben a vojnicai várnagy elfogadta kihívásomat s azt Wapowski András przemysli várnagy adta tudtomra. Ez viszont Tenczynskit sérté. Ezért horvát katonáját kiküldte a küzdő-térre, hogy ott az általam ellenfelül rendelt köznemessel megvívjon. Ez azonban nem volt valami ügyes lándzsatoró, mert iszonyúan kikapott a horváltól s hogy ott nem vérzett a küzdelem mezején, csak a királynak köszönhette, aki látva a palota ablakából, mivé durvult a küzdelem, leintette a további harcot, pedig akkor már magam is lovagom segítségére siettem.

Evvel persze vége lett a tornának, ámbár másokkal együtt, én is úgy véltem, hogy azt kár volt megszüntetni. A király intésének azonban engedelmeskedtem, bár — megvalloim — dacosan. De amint készültünk elvonulni, belebotlottam Tenczynskibe s mérgesen rászóltam a nem nagy dicsőségemre szolgáló furcsa esett miatt. Mérgemben még gyávának is neveztem ezért a cselekedetért, amely reám szégyent hozott, holott tudhatta, mily készséges szoktam lenni a vívásban. Erre kardot rántott. Magam is azt tettem s valóságos kaszabolás indult meg köztünk. Nehogy valamelyikünkben kár essék, Wapowski közibénk állott, hogy minket egymástól elválasszon. Ez még inkább dühbe hozott s úgy találtam fejére csapni, hogy lerogyott és előntötte a vér. Ennek láttára embereim egymásnak estek, sőt Tenczynski katonái löni kezdtek az enyémekekre. Látva mivé fejlődött az összetűzés, a várnagy hirtelen becsukatta a kapukat, mire embereim lecsillapultak. Hanem Tenczynski azon véresen a király elé cipelte Wapowskit, igazságot kérve a megbántott nemesi szabadságért. A sebesültet aztán hazavitték, de harmadnapra belehalt sebeibe.

Ideérve Zborowski pihenést kért. El is érzékenyült s időbe telt, míg magát annyira összeszedhette, hogy tovább folytassa a szomorú eset részleteinek előadását könnybelábadt szemekkel.

— Heveskedésemet lelkemből megbántam, kivált, hogy szegény Wapowski fegyvertelen volt s egyik legjobb barátom. Ám hibámat sajnos, nem lehetett jóvátenni. Nem segíthettek rajtam még társaim sem, mivel a sértés erődített helyen s úgyszólván a király szemeláttára

történt s az ország törvényei szerint az felségsértés volt. És miután ezt külön bíróságnak kelle tárgyalnia, büntetésem nem lehele egyéb, mint fejvesztés, vagy legjobb esetben megbecstelenítéssel kiszabott száműzetés. Ilyen pedig családunkat soha nem érte.

A szomorú esetnek hamar híre terjedt s az sokaknál részvétet keltett úgy a meggyilkolt, mint a gyilkos személye iránt, mert mindkettő kedvelt, ismert ember volt. A szenátus másnapi ülésén hívataltól bejelentették a dolgot, hogy a tanácsurak megindíthassák s lefolytathassák a felségsértési pert. Ez aztán valósággal két részre osztotta a nemességet a szerint, hogy a bűnöst szerették-e jobban vagy haragjának szegény áldozatát.

A nevezetes per tárgyalása három hétig tartott. A szenátus hívataltól elnöke, a király, mindenféle körmönfont ürügyekkel igyekezett azt húzni, halasztani, hisz trónját, illetve megválasztását első sorban a Zborowski-ház őszinte támogatásának köszönhette, amellyel szemben nem akart hálátlannak látszani.

Érthető volt, hogy Zborowski Sámuel megmentéseért testvérei és rokonai is mindent elkövettek. Már azzal is beérték volna, ha tíz esztendőre száműzik, becsületfosztás nélkül, Sámuel vagyona nagyrésznének átengedése mellett. Evégből a tárgyalás első hetében Zborowski András, a nagytekintélyű udvari marsall felkereste Laureo Vince pápai nunciust, kérve, szólna érdekében a királynak. Ettől azonban — mély ámulatára — azt a nyilatkozatot kapta, hogy mivel testvére luteránus eretnek, nem avatkozhatik ügyébe, bár ha áldozata, a szegény Wapowski katolikus is volt. Nem sokra ment a tanácsuraknál sem, kik közt mindössze nyolcat sikerült bátyja javára hangolnia. Így esett aztán, hogy a szentencia örökidőkre való száműzetésre és teljes vagyonvesztésre szolt.

— Csapásként sujtott reám, Felséges Uram, ez a nyilvánvalóan egyoldalú szigorú ítélet. Tisztességemben és becsületemben érintett. Hogy az emberek gonosz tekintetét elkerüljem, visszavonúltam egyik nagy kegyesen meghagyott udvarházamban, ahol azt hittem, hogy háborgó lelkem nyugalmat talál. De haragosaim bosszúja ott is elért. Kémekkel vettek körül, akik még azt is kitudták, hogy mit eszem s kivel érintkezem, túlozva adván persze tudtára mindent a királyi udvarnak, amelyből kimartak. Így töltém életemet iszonyú lelki tusában késő őszig. Napról-napra mind jobban éreztem, hogy nem birom tovább a sok lelketlen megaláztatást és gyalázatot. Ezért határoztam el, hogy Magyarországba bújdosom, és elvonulok honfitársaim szeme és haragja elől. Úgy gondoltam, hogy átszökve a szomszédos Sáros megye földjére — ahol lengyelek is élnek — meg-

húzódodom hazám közelében s megvárom a jobb időket, amelyek tán még számomra is tartogatnak valami jót. Elbúcsúztam hát szüleimtől, családomtól, megmaradt kevés barátomtól s néhány lovasomtól kísérvé minapában útrakeltem. Féltnünkben, csak éjjel meneteltünk, nappal egy-egy sűrű erdőben vagy tekervényes zsombék szélén húzódtunk meg. Hanem még így sem volt nyugtom. Mert mikor már majdnem kijutottunk Lengyelországból, melynek rögeiből egy maroknyit tarso-lyomba fogtam, a magyar határon Wapowski atyafiságának valami negyven főnyi lovasa ütött reánk. Alig birtuk őket lerázni, miután le is vágunk belőlük néhányat, akit elcsíphettünk. A csetepaté kapcsán még holthírem is támadt Krakóban a püspöki udvarban. Nem is remélte senki, hogy sikerülni fog ellenfeleim karmaiból kiszabadulnom. Ez keserves volt. Még keservesebb, tudnom, hogy poroszlóimat a russiai palatinus fia vezette nyomomba, az akinek családja az atyámtól annyi sok jót élvezett.

Magyar földre érve, első éjjel egy barátságos kis nemes udvarában aludtam. Ez aztán hűséges emberét adta mellém, mondván, hogy ha baj nélkül elérhetem az «erdélyi partium» földjét Máramarosnál, azon túl már több bántódásom nem lehet. Úgy is lett. Tanácsát követve, Huszt vára alatt vonúltunk el s pár nap múlva Somlyóra értünk, Felséged szép ősi fészkebe. Attól kezdve nem volt több aggodalmunk. Mindazonáltal a prefektus úr nagyobb biztonság kedvéért vastag condrába bújtatott, óvatosságból egy ménkü nagy sapkát nyomva a fejembe, melyben úgy néztem ki, mint valami havasi pásztor, pakulár.

Paripámat nála is hagytam, mert olyan kényes portékával itt az erdélyi sáros úton, nézete szerint, nemsokra megy az ember. De közben váratlanul havazás indult meg s azért rozoga szekerem helyébe szánt kaptam; azt is csak amolyan falusit, nehogy a szebb holmi valakinek útközben szemet szúrjon. Így senki sem gyanítja ki vagyok subám nagy gallérjába húzódva s nyugodtan értem ide Deés, Kolozsvár, Torda és Enyed érintésével Felséged rezidenciájába.

— Felséges Uram, őszintén, bár kelleténél bővebben előadtam tragédiámat, amely talán nem untatta, mert emberi, ami bárkivel megeshetik. Semmit belőle el nem hallgaték, ami velem történt. Űzött vadként állok Nagyságod magas színe előtt, jóságáért esedezve: adjon egy kis hajlékot, ahol ellenségeim ármányától távol biztonságban élhessek, mert bűnömet úgy is már megbántam s várom Isten meg Felséged kegyelmét.

— Vitéz Zborowski Sámuel, könyörületes szívvel hallgatám végig balsorsodat, amiért tiszta szívből sajnállak. Ilyesmi sajnós,

nálunk is megesik, tán azért is, hogy e két nemzet, a magyar és lengyel alkata és vére lüktetése azonos. Országomban minden sors-üldözött menedéket talál, hisz a szomszédos Moldvából és Havasalföldéből állandóan sok bojár él Erdélyben olyan, akinek a török zsarnoksága elől hazájából kellett menekülnie: de úgy elrejtőzve, hogy arról udvarbírámon kívül senki más nem tud. Hiába reklamálja őket a magas Porta nálunk megforduló csauszaival. Így te is biztonságban élhetsz itt, nemes lengyel ifjú, amíg jónak látod. Udvari bejárómmá nevezlek ki és Blandrata doktort bízom meg, hogy ellátásodról gondoskodjék. Isten veled!

— Fogadja, Felséges Uram, forró köszönetemet. Isten éltesse ritka nagylelkűségéért. Jöhet idő, mikor jóságát valamelyes módon meghálálhatom.

Az egy-emeletes palotából lejöve, a könnyes szemű bújosó nem győzte dicsérni Blandratának a fejedelem nemesszívűségét meg leereszkedő nyájasságát, amellyel őt fogadni kegyeskedett.

Ettől kezdve a lengyel nemes élete csupa gyönyörűség lett Fejérvárt, amelyet hamarosan megszeretett. Hiszen házigazdája minden tanácsúrnak bemutatta. Ezeknek a várban kényelmes kőházaik voltak, hogy legyen hol megszállniok családjaikkal országgyűlések vagy egy-egy előkelő lakodalmi ünnepség alkalmával. Mert néhai boldog emlékeztű Izabella királyné ideje óta a főnemesek leányait a palotában tartott lakziból illett a vőlegénynek falusi birtokára hazavinnie. Ilyen palota tulajdonképpen kettő volt. Az egyik, a négyszögű vár délnyugati sarkában álló, a középkori várfalakra épített régi palota, amelyben egykor a püspökök laktak. Jöveletekor ezt Izabella meglehetősen elhanyagolt állapotban találta s mivel még egyfedél alatt sem kívánt lakni az általa gyűlölt Martinuzzi György baráttal, magának — tőle kelet felé — külön palotát építtetett olasz mesterekkel, szemben a székesegyház oldalhajójával. Halála után fia, János Zsigmond ezt a második palotát renováltatta, megnyújtván azt az ősi palotáig s csinált belőle olyan pompás épületet, melynek messzeföldön nem akadt párja. Falait úgy künn, mint a termekben gyönyörű, tanuságos festmények díszíték. Az ebédlőt, a fogadó és egyéb szobákat hadi jeleneteket és várostromokat ábrázoló képek tarkíták. A gazdagon aranyozott kockás mennyezetet faragott rózsacsokrok ékesíték. A falakat meg remek szőnyegek takarták, valóban királyi módon és kivitelben.

Az omladozó százados várfalakat viszont a nem népszerű György barát építtette újra Ferdinánd király rendeletéből. E fontos építkezés munkálatait Sforza Pallavicini vezette, köröskörül árkot ásatván, míg

a vár négy sarkát támaszfalakkal erősíté; ugyanaz, aki aztán (a bécsi udvarból kapott titkos útasításra) cudar módon meg is ölte a barátot alvinci kastélyában. Ez érdekes munkálatok részleteit a fejevári udvarban mindenki tudta s a lengyel nemesnek egy ízben az ifjú Báthory István herceg mesélte el sétaközben. Ilyen alkalommal ismerkedett meg a vár másik olasz lakójával, Girolamo Vidal da Cremona kapitánnyal is, akit tűzérsege megszervezésére fogadott fel a fejedelem évi 300 tallér fizetéssel, amihez egy falut is kapott s az másik hatszáz tallért jövedelmezett. Ennek társa a firenzei Cinna Ráfél ágyúmester meg a vár egyetlen lengyel lakója, Nowodworski Bertalan volt, vitéz bátor ember, aki később a szentpáli csatában is jelesen viselte magát.

Behízelgő modorával Zborowski hamar bejáratossá lett az előkelő urakhoz, akik névnepre vagy disznótorra mindig szívesen látták. Vadászni is sokat járt ki a közeli Érchegységbe, a zalatnai havasokba, ahol sok volt a szarvas és őz, sőt a dúvad: farkas, macska, borz, hiúz és vadkan; igen gyakran még medve is. Mondanunk se kell, hogy az ifjú lengyel kitűnően megállta a helyét úgy a táncban, mint a vadüzésben. Néha azonban feszélyezte a sok szíves látás, mivel neki otthon felesége volt s azt őszintén meg is mondta az embereknek.

Zborowski csakhamar otthonossá vált a fejevári udvarban. Vezető férfiaiival is összebarátkozott. Segítségére volt ebben neki különben maga a saluzzói öreg Blandrata orvos is, akitől megtudta, hogy Izabella királyné hívására jött Erdélybe. Később elhagyta ugyan egy időre udvarát, de valami tíz esztendeje — az unitáriusok kívánságára — megint bejött, miután ezt az országot és gazdagságát, urait meg ritka jó levegőjét úgy megszokta volt, hogy egyebütt nem bírt már élni, sőt itt is óhajt meghalni. Így nyilatkozott egy másik olasz, a velencei származású Bruto jeles történetíró is, holott csak húsvét óta élt itt.

Bruto maga is unitárius volt, hisz éppen új hitvallása miatt kellett elhagynia hazáját. Így hát valóságos triumvirátust vagy legalább is irodalmi trifoliumot alkottak, csendesen elvitatkozva olykor-olykor az új hit tételein, egy-egy kiadósabb vasárnapi ebéd után. Persze a fejedelem s néhány kevés katolikus híve vallási meggyőződésének tiszteletben tartása mellett; annyiival inkább, hogy maga Báthory István is türelmes volt az újhítűekkel szemben. Ezt a türelmességet a fejedelem nemcsak józan okosságból gyakorolta, hanem egyben megszokásból is. Katolikusnak keresztelt két testvérével végig megmaradt ősei hitében, úgy hogy a főurak őket gúnyolódó kedvökben Boldogasszony katonáinak csúfolták. Pedig István ifjúsága a vallásmoz-

galmak legádázabb küzdemei közt telt el, melyeknek hullámai még családja oldalágait is megnyaldosták; az ecsedi Báthoryak meg valamennyien kálvinisták lettek.

Ezen nem is volt mit csodálkoznia senkinek a kortársak közül, mert amióta húsz esztendeje országgyűlési végzéssel szedték el a katolikus papok jószágait, az új hit oly rohamosan terjedt, úgy a nép közt, mint az urak soraiban, hogy három-négy napi járóföldre nem találkozott katolikus templom. Így aztán, mire a század utolsó napja leáldozott, Erdély lakosságának több mint kilencized része újhitű volt, még pedig egy része református, más része unitárius, míg az ország harmadik rendjét alkotó szászok luteránusok.

Mint familiárisnak, tiszte szerint Zborowskinak naponta be kelle járnia a palotába. Sok dolga ott nem akadt, mert ami lett volna, elvégezték helyette magyar nemes apródtársai. Ha bejárásához a fejedelem mégis ragaszkodott, azért volt, mert szívesen elbeszélgetett vele s tőle értesült leghívebben a lengyelországi dolgokról, amelyekről őt testvérei rendszeresen tudósíták. Még a korábbi eseményekről is ő tájékoztató, hisz azoknak — még otthonlétében — közvetlen tanuja és megfigyelője volt.

Ez események kétségkívül legfontosabbika Henrik király szökése, amely még június közepén történt. Egy szép tavaszi nap reggelén ugyanis egy idegen futár avval a hírral érkezett a krakói udvarba, hogy a király bátyja, IX. Károly váratlanul elhunyt. Trónja ekként Henrikre szállott s így sokan a lengyel nemesek sorában boldogan gondoltak arra, mily dicső napok fognak következni rájuk és hazájukra, ha királyuk a hatalmas Franciaország felett is uralkodhatik s mennyi sok jó fog ebből a lengyelekre is háromolni. Ezt másnap nyíltan ki is fejezte a kujávoi püspök a szenátusban, melynek ülésére a király — francia divat szerint — lilaszínű gyászruhában jelent meg. Azonos módon fogta fel az új helyzetet maga a nuncius is. Ennek megfelelően kezdték meg az intézkedéseket az új országgyűlésre. A napestig tartó tanácskozások egyikén, a gyász hír vételétől eltelt ötödik este a király *Jó éjszakát!* kívánva a tanácsuraknak, hálószozájába vonult. Ám ahelyett, hogy lefeküdt volna, éjfél után kiszökött a várkastély kiskapuján, melyen kívül hívei várták. Álszakált ragasztott s félszemét átkötötte egy fekete kendővel. De a kapuőr mégis felismerte abból, miként szállt nyeregbe. Így vágott a király neki néhány francia lovagja kíséretében a Szilézia felé vezető országútnak. A lengyel urak királyuk szökését csak két óra múlva — hajnalodóban — vették észre. Ekkor Tenczynski gróf társaival utána iramodott és ebéd után utól is érték az ország határán. Csakhogy

hiába igyekeztek rábeszélni a visszatérésre, Henrik hajthatatlan maradt és szemökláltára tovább nyargalt. Pedig az egyik főnemes a karjából kieresztett vérét szopva esküdött neki hűséget. Mennyi önfeláldozás egy olyan hitvány emberért!

A büszke lengyeleket nagyon bántotta ez a nem várt esemény. Iszonyúan restelték, hogy királyuk alig négyhavi uralkodás után búcsúvétel nélkül itthagyták őket. A dolgon még az sem sokat változtatott, hogy a Henrik által Párisból magával hozott s mintegy 200,000 forintra becsült rengeteg szőnyeg és ruhanemű ittmaradt. Csupán ékszereit és ezüstneműjét cipelte most magával vagy küldte titokban előre azalatt a néhány nap alatt, amíg szökésére készült.

A józanabbak és higgadtabbak természetesebben fogták fel a dolgot. Nemcsak nem tartották nemzeti szerencsétlenségnek, mint az érzelműek, hanem valósággal hálát adtak az Istennek, hogy Henriktől könnyűszerrel megszabadultak. Hiszen ez a megszabadulás megeshetett volna másként is, mert igazuk volt azoknak, akik azt hajtogatták, hogy ilyen léha, felületes és üres király Lengyelországnak még nem volt. Különösen érezték ezt azok az öregebb szenátorok, kik a királyhívo küldöttségben résztvettek és Párisban sok olyasmit láttak, ami nekik nem tetszett, mert homlokegyenest ellenkezett az egyszerű lengyel szokásokkal és patriarchális tisztes élettel.

Henrik király krakói életét leghívebben francia titkára, Beaulieu naplójából ismerhetjük meg. Ebben olyan érdekes feljegyzéseket találunk, amelyek páratlanok a maguk nemében. Ezek szerint a francia környezetből idegenbe cseppent király fejét sziklaként nyomta a lengyel korona. Még csak igyekezetet sem mutatott arra, hogy beletalálja magát új környezetébe s magát megkedveltesse alattvalóival. Többször hangoztatta, hogy jobb fogolyként élni Franciaországban, mint szabadon Lengyelországban. Unalmában néha 40—50 levelet megírt naponta haza, otthon maradt nőismerőseinek. A lengyel nemesek vagy épp szenátorok közt igen ritkán jelent meg. Ha mégis olykor részt vett valamely ülésen, unottan hallgatta végig a tárgyalásokat, mintha azokhoz semmi köze nem lenne. Máskor adta a beteget és képes volt két hétig is ágyban heverni, anélkül, hogy valami baja lett volna. Aztán más végletbe esett, amikor napokon át bálozott a palotában vagy a közeli niepolomicei kastélyban, ahol vendégei holtra itták magukat. Kihallgatások alkalmával órákig váratta a jelentkezett nemeseket vagy pedig egyszerűen akkor se fogadta őket. Mindent gúnyolt, ami lengyel. A hivatalokat franciákkal tölté be, ha pedig még se mellőzhetett valami lengyel embert, csak katolikust nevezett ki, dacára esküjének. Ezt különben soha komolyan

nem vette, mert mint aki hírhedt anyja, Medici Katalin iskoláját járta, az adott szót nem tartotta kötelezőnek... A lengyelek nagy meglepetésére, május végén azonban hirtelen megváltozott. Hazaküldte francia lovagjait, kivéve a háziorvosát, a megürült állásokat lengyel nemeseknek adta, még pedig díjtalan, ami addig ismeretlen dolog volt. Mindenben kedvében járt a lengyeleknek, akiket nem győzött kényeztetni. Egymást érték a mulatságok, kirándulások s más szórakozások. Az udvari emberei által bemutatott divatos táncok ugyan minden öregebb szenátort és idősb matrónát megbotránkoztat-
tak, mert a nők oldalt annyira felemelték szoknyájukat, hogy — a harisnyaviselet még nem lévén divatban — meztelen lábuk is ki-
látszott. De az ifjabb nemzedék mulatott rajta s azokat az új táncokat kecseseknek találta. Ha pedig valaki a király előtt valami csípős megjegyzést kockáztatott miattuk, avval felelt, hogy már elkezdte tanulni a lengyel táncokat, sőt immár lengyel sört is iszik. Persze mindez most nagyon tetszett a lengyeleknek s bár igen csodálkoztak az ifjú király megváltozásán, nem vették észre, hogy ez mind csak oda célzott, hogy ha majd bátyja halála után a francia koronát is elnyeri, Lengyelországban hagyott hívei jól vezessék a dolgokat.

Azt is érdekes tudni, hogy annak a napnak az előző estjén, amelyen bátyja halála hírért vette, a király víg társaságban épp Anna hercegné palotájában mulatott. Ennek egy idő óta hevesen udvarolt. Tüntetően kereste társaságát, habár régebben az infánsnő nem szívlelte. Virággal és drága ajándékokkal kényeztette. Naponta ellátogatott hozzá és mulattatta. Ezt az öregedő nők eszejárásával ő mind készpénznek vette. Nem is titkolta, hogy neki tetszik a mindig ragyogó selyemruhában megjelenő csinos ifjú, aki fülében lelógó hosszú függőt viselt, amolyan gyöngycseppet, amelyért sok asszony megirigyelte. A hercegnő mindegyre kacérabban öltözködött udvarlója kedvéért s már annyira királynénak képzelte magát, hogy Lippomano velencei követ feljegyzése szerint fehéreneműjébe és ruháiba liliomot hímeztetett, vagyis a francia királyok címerét... Pedig bizonyos, hogy a királynak eszéágában se járt őt elvenni. De örült pazarlása és szórakozásokban tobzódó könnyelmű élete az országot a tönk szélére juttatta s mikor abból kiszökött, üres kincstárt hagyott hátra. Hisz rövid uralkodása alatt az állami javak jövedelmének felét herdálta el, amit később a magtalanul elhalt nemesek vagyonából lehetett csak helyre pótolni.

II. FEJEZET.

Báthory István.

KIRÁLY távozása következtében a lengyel rendek megürültnek nyilvánították a királyi széket. Így annak választás útján való betöltése végett novemberre Varsóba országgyűlést hirdettek. Evvel persze a választási küzdelmek is újra megindultak. Ezek mindenfelé nagy élénkséget okoztak s alig lecsendesedett hullámaikat az ország már eléggé ismerte az eltávozott király megválasztása előtti időkből.

Eleinte az a terv merült fel, hogy Ernő osztrák főherceg legyen a király s vegye feleségül Anna infánsnőt, az utolsó Jagiello-leányt. A nemesség más része a ferrarai herceget akarta. Mások lengyel királyt kívántak, úgynevezett piastot. Így képzelhető kicsoda tülekedés, harc és ármánykodás indult meg a hatalomért az egyes pártok közt. Ez még a tartományokban és városokban is éreztette romboló hatását, mert voltak családok, amelyekben egyik testvér katolikus, a másik már újhítű: luteránus vagy éppen unitárius volt. Mindkét felekezet híveit eretnekként gyűlölték a katolikusok, annyival inkább, mivel már nagyon elszaporodtak s valósággal megosztották a nemességet.

A helyzetet nehezíté az a körülmény is, hogy olyan királyt kellett választania, akinek személyét semlegesen tűrjék a szomszédos hatalmak: a német császár, a svéd király, a brandenburgi őrgróf, a muszka cár meg a szultán egyaránt. Nyomatékosabb volt ennél, hogy kit támogat a pápa ösztönzése, mint a keresztény világ feje. A tereket és korcsmákat, házakat és templomokat felverte a választási tárgyalások zaja. De évvégére úgy alakult ki a helyzet, hogy a fontos kérdés előterében Miksa császár állott, helyesebben unokaöccse, Ernő főherceg, amit még a nuncius is nyíltan helyeselt és hirdetett.

Mindezekről a dolgokról Erdélyben szórványos, gyakran ellentmondó hírek jutottak egyes sokadalmas árusok révén, akik az erdélyi vásárokat járták, hogy finom cserzett bőröket, brassai posztót és keleti árucikkeket vigyenek magukkal lengyel honba. Azért, az igazat megvallva, az embereket ezek az események egyelőre nem is igen érdekelték s a szép Erdélyben az élet tovább folyt megszokott egyszerű formái között.

A beállott új-esztendő napját régi szokás szerint teljes dísszel ünnepelték meg a fejevári udvarban. Ez alkalomra a vidéken lakó tanácsurak és főispánok is feljöttek feleségeikkel és serdülő gyermekeikkel, hogy a fejedelem önegységának «boldog újévet» kívánjanak. Istentisztelet után egyenként járultak eléje a nagy fogadó teremben, mely valósággal szűknek bizonyult a sok ember befogadására.

Ily alkalomra mindenki legszebb ünneplőjében jelent meg. Így kívánta a módi, de meg az emberekkel vele született hiuság is.

Az asszonyokon meg a lányokon arannyal, ezüsttel átszőtt nehéz selyem vagy veres aranyas bársonyból varrott hacoka, esetleg tafota ruha díszlett, amit ezidőben egyszerűen szoknyának neveztek. Igen kedvelték a szederjest, ünneplőnek valami világosabbat. Ehhez volt varrva a ruhaderék vagy pruszlik. A szoknyát csipkés, hímzett előkötő vagyis kötény védte s az egészre került egy sárga atlasz mente, prémes suba vagy a finom bárányszőről készült kozsok, nagy-asszonyoknál a palást. Fejükön a lányok gyöngyös pártát vagy hajnyomtatóul szolgáló koronkát viseltek; az asszonyok hajszínselyemből varrt, ezüsttel, arannyal átszőtt főkötőt, a legnagyobb választékban és pazar költséggel készítve.

A férfiak ruházata szintén gazdag, választékos. Legáltalánosabb szín a vörös és vállfajai: a skarlát, karmazsin, testszínű, gránát, meggyszín és veres kamuka. Mellényhez és dolmányhoz legszívesebben vettek zöldszínű selymet vagy bársonyt, amihez a levendula, pázsit és tengerszín is tartozott, nadrághoz sárga gránát szemű atlaszt. Idősebbek a kék, viola, mályva, barna, olajmag, páva vagy hússzínű szöveteket kedvelték. Nagy díszet fejtettek ki a mente, suba, hacoka, ködmön és köpönyeg varrásában. Ezek bélése szederjes tafotából készült, széle rókamálba vagy nyestbe szegve. Ritkább darab volt a hiúzmállal bélelt suba. De igen megszokott a szederjes «fájnlondis» nevű angol posztóból szabott mente vagy a zöld karazia köpenyeg, farkasháttal prémezve. Sokan megszokták a kaftánt is, amely leginkább veres kamukából volt varrva s kék bagaziával bélelve.

A kalap ekkoriban még igen ritka s csak nagyon lassan szorítja ki a süveget vagy prémes sapkát. Ezt ékköves forgó díszíté, melynek közepéből nem hiányozhatott a gém- vagy kócsagtoll, míg a mentét meg dolmányt drága vitézkötés és csatt fogta össze.

Maga a fejedelem nyúszttal bélelt skarlát mentét hordott, hidegebb időben skarlát és gránát köpönyegben járt. Oldalán ezüstözött dömöcki szablyát viselt, ünnepi alkalmakra aranybogláros veres bársony hüvelyű szablyáját adatta elé. Nyeregben ülve törkézes hancsárja sem maradt el, még kengyelvasa is törkézes, annyira szerette ezt a

követ. Karvasa rubintos volt, viszont legszebb kardja cápás (vagyis tuskés cápabőrrel bevont) ezüstös, aranyas «tekert» markolatú, végén egy nagy vereskő, vasán címerével.

Fontos ruhadarab a lábbeli. A nők színes, csattos bőrcipőt viseltek, amit cipellősnak hívtak. Legkeresettebbek voltak a bécsiek, legfinomabbak a török módra készültek; télen azonban vagy úton ők is csizmát hordtak, mint a férfiak, melynek szárát puha selyemszövettel bélelték. Otthon, nyáron a nők könnyű szandálban-sólyában jártak, ámbár a törökös papucs is divatba jött már. De a férfiak sarut viseltek, míg a nép szekernyét vagy bocskort.

Igen nevezetes volt a kapca: férfiaknak gyolcsból, nőknek finom lenvászonból vagy házi szőttes borandsikselyemből szabva. A mai értelemben vett harisnya ekkor még ismeretlen portéka Erdélyben s a «strimfi» csak később lassacskán szivárgott be Bécset járó árusok révén. Ekkor még harisnyát se viseltek, kivált Lengyelországban, ahol egy nuncius jelentése szerint aligha férjhezmenne valaki, aki harisnyát hord. Magas szárú csizmában jártak még a nemes asszonyok is, télen pedig a nagy hideg miatt arcukat befedték.

Nem volt még mosdótál vagy mosdó szekrény sem, hanem felkeléskor a szolgáló lány vagy inas behozta a medencének nevezett ezüst- vagy óntálat, amibe hasonló korszából öntött vizet gazdája kezére s használat után újra kivitték a konyhába. Itt történt a fürdés is néhanapján, szombatonként este valami fakádban, gazdagoknál rézkádban. Fürdőszoba nem volt sehol, még a legfényesebb kastélyokban sem. E téren sajátzerű visszafejlődés következett be, mert őseink ismerték a fürdést, sőt — akár az északi finn rokonoknál — minden házban gőzfürdő állott. Ez főuraknál még Mátyás király korában is általános. De nyilván a fürdővíz készítésével járó kényelmetlenség megszüntette magát a fürdés hasznos és egészséges szokását is. Ezért ezidőben jóformán csak a gyulai várban volt «balnea stuba» egész Magyarországon, ahol pedig valamikor az udvarházban minden érkező vendégnek «befűtöttek», amely kifejezésnek lassanként még az értelme is elkopott s megváltozott idők folyamán.

Csodálatosképpen nem volt rendes ágy sem, helyesebben a Báthoryak korában ágy csupán házas embernek járt ki előkelőbb házakban. Legényember vagy hajadon szalma- vagy lószőr kereveten aludt, télen a kályhák széles padkáján, akár csak Lengyelországban; a kárpitos, sok helyt mennyezetes nyoszolyát a férfi felesége hozományával kapta.

*

Micsoda fényes képet nyújtott ez a sokféle színben pompázó embertömeg együttesen, amint a szokott rendtartást követve fel-

vonult a fejedelem üdvözlésére. Ezt elképzelni könnyebb, mint leírni. Hisz mindenki legszebb öltönyében jelent meg s igyekezett feltűnni. A fejedelmen vadonatúj köntös feszült. Sokévi régi szabója, Budai János remeklését dicsérte. Művészetét a főurak közül is igénybe vette, aki azt meg bírta fizetni; kivált azok, akiket a fejedelem már kiszemelt arra, hogy őt Lengyelországba kísérjék. Vele ment Budai uram is, akit hűséges szolgálataiért a király évvégére nemességre emelt, ami különösen nagy kitüntetés volt még ezeit is.

Maga az üdvözlés rangsorban ment végbe: a papság, a kancellár, a főispánok, a polgármesterek és királybírák, a szászok követei, a fő- és köznemesek járulván a fejedelem elé. Üres kézzel senki sem jött, a városok meg testületek pedig olyan tisztes ajándékkal kedveskedtek, melyek árát könyveikben hivatalosan is el kellett számolniuk. Ezek aranyozott ezüst kupák, kannák, egybejáró poharak vagy ritkaságszámba menő pogánypénzes csészék voltak; mind szívesen látott díszes ötvösremekek, mint amelyeket tovább lehetett ajándékozgatni idegen követeknek és csauszoknak, akik az udvarban megfordultak.

A fejedelem az egyes üdvözléseket pár szóval megköszönte s olykor egyik-másik üdvözlővel szóba is ereszkedett, kivált amelyik literátus ember volt, akivel a klasszikusokról is el lehetett beszélgetni. Feltűnt azonban, hogy az asszonynéppel s a nemesek lányaival ez alkalommal sem igen nyájaskodott, hiába forogtak körülte legszebb rokolyájukban. Pedig a különben fukar szavú Báthory István daliás szép férfi volt, olyan vágású és természetű, akikről azt szokták mondani, hogy jó férjnek való. Susogtak is az asszonyok maguk közt, hogy meg van babonázva. Mások meg tudni vélték, hogy szívét olasz földön hagyta, még mikor ott tanúlt. Hanem ezt az öreg Apafi György oda módosítá, hogy az később volt, mikor ő Ferdinánd udvarában szolgált, ahol «der Junker von Siebenbürgen» néven becézték az udvari dámák s ő a császár mennyasszony leányát, a szép Katalint kísérte be Mantovába; miután Ferdinánd annyira szerette, hogy soha vadászatra nélküle ki nem ment a mezőre. Egyébként komolyságáért is becsülte, mert midőn őt Várday Pál esztergomi érsek nemes apródnak felhozta, ily szavakkal mutatta be: — Felséges uram, íme egy gyerek, aki azt kívánja, hogy úgy bánjanak vele, mint valami férfival!

— Ez tisztára így esett, szólt utána Tompa István, egy középkorú úriember; mert én ugyan ifjabb vagyok Kegyelmednél, de Báthory István rejtélyes szerelmi ügyét másként hallám az édesapámtól, aki pedig minden ifjúkori dolgát jól ismerte.

— Szólj hát öcsém, lássuk mit tudsz te is, bátorítá a tanácsúr.

— Hát történt, hogy a meghótt fejedelmünk valami igen nagy szívességet tett Amurát szultánnak tova Karánsebes felé, a hódoltságban. Ebben Báthory István járt el s ezért vele is üzente meg a Portára. Odaérve, a dolog is meg a legényember is úgy megtetszett a török császárnak, hogy azt mondá neki: kérjen amit akar, kívánságát szíves örömet teljesíti.

— Köszönöm Hatalmasságod nagy jóságát, felelé. Élek is vele. Én egyebet nem is kívánok, mint hogy engedje látnom azt a legfőbb kedvencét, Fatimét, akinek csodálatos szépségéről heted-hétország beszélnek a világban.

— Állj el ettől a nem várt kívánságtól, felelé a szultán, miközben arca hol elhalványult, hol meg lángvörössé változott az izgalomtól; nehogy mind a ketten megtaláljuk banni.

Arcának e hirtelen elváltozását Báthory is észrevette, de féltékenységi múlt rohamnak tartotta s ezért megismétlé kívánságát.

— Ám legyen akaratod szerint, szólt komoran a nagyúr, aki kézenfogva vezette be Báthoryt Fatime szobája küszöbéig.

A szép nőt észrevehetően meglepte a szokatlan látogatás, de bár előkelő mosollyal viszonzta az idegen néma üdvözlését, továbbra is szótlanul ülve maradt.

Báthoryt elbűvölte a görög lány tüneményes szépsége, melynek képmása tán csak a próféta paradicsomában található. De nehogy megbántsa, a szultán felé fordulva, ezt mondá:

— Köszönöm padisáh ezt a ritka gyönyörűséget, ámbátor irigyellek így nevezetes kincs birtokában.

E szavakat Báthory már kivonulóban, a folyósón ejté ki, gondolataiba merülve, miután meghajlással búcsúzott a lebilincselő jelenségtől. Merengéséből azonban valami pisztolylövés zaja téríté magához. De midőn feleszmélt s kutatni indult, hogy az honnan jött, a szultánba botlott, aki feldúlt arccal jött elébe így szólván:

— Mondám, ugyebár, hogy állj el kívánságodtól, mert lám, törvényeink szerint a szultán kegyencének meg kellett halnia egy gyaur pillantásától!

Báthory István borzadva és sírva állott a gyönyörű teremtés vérző teteme mellett és szünetlenül bánta a lelkiismeret, hogy gyilkosa lett a világ legszebb asszonyának, akit valaha látott.

— Ime, miért nem házasodik a mi urunk, fejezte be Tompa az ő előadását, melyet minden jelenvolt könnyezve hallgatott végig.

E szomorú történet ismerete mellett, az emberek többé valóban nem csodálkoztak, hogy a fejedelem nem házasodik; pedig házassodásra ángya, Bocskay Erzsébet nagyasszony is ösztökélte. Aztán

meg az iránta mindig jóindulatú Hagymási Kristófnénak is lett volna egy hozzá illő gyönyörűséges húga. Mindhiába. A fejedelem jóindulatukat mosolyogva köszönte s minden nősítési szándékot elhárított magától ennyi válasszal: Ez fátum!

Az «üdvözlés» megtörténtével az «áldomás» következett azokról az asztalokról, amelyek a terem három sarkában álltak. Rajtok finom füstölt húsfélék, felszeletelt szalonnafalatok, kürtös kalács, tepertyős pogácsa, édes tészták szebeni meg angol óntányérok. Az evés is ilyenekről történt, mert a porcellán edény még nem jött divatba. Más asztalokon erős hegyaljai borok, rozsolisok, illatos liktáriumok mellett a székelyföldről kapott jó fenyővíz állott tornyos, fedeles kupákban, amelyekből aranyas poharakba töltögettek. Egy sarokasztalkán kisüstön főtt édeskés hunyadmegyei égettbor meg diópálinka ragyogott, aminek készítéséhez kevés asszony értett. Mind ezt a sok jó dolgot ügyes nemes úrfiak és bejárók kínálgatták rogyásig, pajkos szavakkal véve körül a lányokat és menyecskéket.

Erre az öregebbek a kulcsos városok követeivel s a polgármesterekkel és királybírákkal a szomszédos terembe vonultak ebédhez. Ez bizony olykor három-négy órahosszat is eltartott, mert ősünk szerettek jól élni. Ehhez idejük és módjuk is volt elég, hisz az élet ezidőben egyszerűbb és gondtalanabb: úgyszólván csak hadakozásból meg szórakozásból állott. A nemesek szabad idejükben vendégségbe jártak vagy vendéget fogadtak. Minél nagyobb volt az atyafiság, annál többet voltak távol, gyakran hetekig. Kézfogás, lakodalom, keresztelés, névnap és temetés megtöltte az udvarházakat. Állandó, megszokott zajuk élénkebbé tette a falusi élet egyhangúságát. Ez a szükségét, nyomort úgy sem ismerte, mert a birtok mindenütt meghozta azt ami a megélhetéshez kellett, még elhanyagolt, egyszerű gazdálkodásuk mellett is. Ezt különben is az ispánok intézték s a földművelést a jobbágyok végezték nemzedékről nemzedékre azonos formák közt. A gazda nem is igen törődött vele, legfeljebb akkor, ha szűkös esztendőben ispánját a kevesebb jövedelemért kurtára foghatta. Nagy általánosságban a földesúr érdekköre a szórakozáson, vadászaton és vendégeskedésen meg templomainak ügyein túl nem terjedt. A mulatozás és jólélés így valósággal életcélá vált vagy finomult. Ehhez azonban szervezett cselédség kellett s mindenek felett jól fizetett szakács- és kukta-had. Ekként a szakácsművészet igen magas fejlettséget ért el. Hiszen olykor 16—20 tál ételnél is több került a nemesi udvarházakban asztalra, olyan hihetetlen változatosságban, amelyen a külföldi követek és utazók nem győztek eléggé csodálkozni. Ez a csodálkozás érthető is, ha tudjuk, hogy

csupán a tehénhús elkészítésének valami ötvenhárom módja volt, a borjúhúsnek huszonhat, a juhhús elkészítésének huszonkilenc módját írja le a Báthoryak szakácsa, a bárányhúsénak meg másik tizenegy módját. Legkedveltebb volt a disznó- és malac-pecsenye, huszonkilenc módon elkészítve.

A szárnyasok élén a lúd vezetett, melynek húsát huszonkét módon tálalták fel. Azon is túltett a tyúk és kappan, amiknek ötvenöt receptjét ismerjük. Ehhez járult még a páva meg gyöngytyúk, szárazon és pácoltan készítve.

Bőjtös napon hal a fő étel. Elkészítésének szintén ötvenöt módja volt. Igen kedvelték a lengyel módon való csukát, borban áztatva, amelybe vörös hagyma és pirított kenyér került, míg maga a hal előzőleg ecetben főtt. Tálaláskor aztán mazsolaszőlővel, szerezsendiával, petrezselyemmel meg citromszeletekkel díszítették a tálalt. A csukát egyébként sárga lengyel lével is ették. Ez borból készült, amelyhez még hagyma, alma, bors, fahéj, mazsolaszőlő, citrom meg nádméz járult, színét pedig a sáfránytól kapta. Igen «böcsülletes éték» volt, azért származott át Erdélybe is. De érdekes, hogy ezt a halat még fehér lengyel lével is készítették. Faolajban rántott hagymából főzték jó vastagon és bors meg gyömbér hozzáadásával tálalták fel.

Halfélékről szólva, külön másik tizenkétféle tálalási módja volt a toknak, húsféle a vizának, míg a harcsát csupán kilencféleképen, a kecsegét meg tizenkétféleképen élvezték. Ám hátra volt még a semlyény, a menyhal, a kárász, a pisztráng, a galóca, a lepény- meg kophal, a kövi, orsófarok, sügér, konchal, az on- meg dever-keszeg, a ballyn, paduc, pruc, az ökle; valamint az idegenből kapott stokfis, plataisz, cethal, a hering, ingolna, a habarnica meg a szardiniák és a retke, a kilenc szemű hal, a lazac, a csíkok készítésének változatos módja, melynek ma már a nevét sem ismerjük. Viszont a rákot tizenhárom módon főzve adták fel.

A vadak közül a szarvas meg az őz húsát kedvelték leginkább, a vaddisznóét ekkor még alig. De ették a nyulat, a madarak közül a verebet, cinegét, pintyőkét, tengelicét, rigót, seregélyt sütve-főzve tejfellel, mint akár a csirkét.

A tészták közt kedveltek a tejes étkek. Külön művészetet kívánt a gyümölcs: meggy, szilva, alma, körte meg eper, dinnye, füge, birsalma, mandula hozzáadásával készült tészták készítése. Erdélyben nem maradhatott el ebéd baracktorta és mogyoró-, fodor-, rózsa-, tölcséres fánk nélkül.

A tojást tizennégy módon készítették, a gombát huszonnyolc-féleképen. A főzelékek közt szerették a babot, borsót, murokrépát, tököt, pasztornákot, paréjt, céklát, lencsét, olasz káposztát. A saláták közt az olasz módon készült a legkedveltebb, de ismeretes volt már az osztriga, sőt makaróni is meg a rizskása.

Ilyen hihetetlen választék mellett az átlagos hétköznapi étkezés a következőkben alakult ki.

Ebédre: Leveskenyér, sült, libasült, paréj új szalonnával, héjalt borsó és tehénhús.

Vacsora: Tyúkfi töltve, hal, narancs-kompót, nyúl, liba, paréj, borjúpecsenye spékelve és valami tejes étel.

Húsvétnapján volt *ebédre*: szentelt borjúhús susával, paréj orjával, lúdfi, vadhús és valami tejes étel; *vacsorára*: szentelt sült, paréj, vadhús, tyúkfi édes lével és tejes étel.

Egy másik módosabb háznál karácsonynapján volt *ebédre*: tehénhús petrezselyemmel, káposzta szalonnával, kappan rizskásával, lúd törött lével, báránnyal német lével, őzhús gyümölcsös lével, rántott hal, disznóláb tormával, őzpecsenye, tyúksült tiszta borssal és őzhús pástétom; *vacsorára*: tehénhús kukrejtrel, oldalas sültve, répa szalonnával, őzhús fekete lével, libahús német lével, tyúk kaszás lével, báránnyal ispékkel és báránymáj tiszta borssal.

Az italt a pohárnokok kínálták rendszeren minden második tál után másfélét: előbb ürmöst mázatlan korsóban, aztán fehér bort ónkancsóban, utóljára valami aszút üvegpalackokban. Az asszonyok kicsi ezüst pohárból ittak és keveset. A férfiak ivása egy körbenjáró nagy kupából indult meg, majd «egyes» pohárból ivott mindenki amíg jól esett. A nagy kupát előbb a házigazda s utána egy-két atyjafia illő módon felköszöntötte; erre következtek az egyénenként való felköszöntők, gyakran a távollevőkért is.

Az asztalbontás «áldással» járt, miként az ebéd megkezdése is. Ekkor a pohárnokok mosdómedencével jártak körül s mindenki kezét mosott a korsóból reá öntött vízzel. Ez a kétféle edény előkelőknél ezüstből, egyszerűbb nemeseknél ónból való volt.

Evés közben néha zene is szólt, hajdan kobozpengetés mellett regélő igris, később több tagú banda; utána rendszeren tánc folyt kivilágos kiveradtig, kivéve a torokat, ahol ez is meg a muzsika is elmaradt; de csak azért, hogy másnap a rendes keretek közt folyjon tovább.

A lakodalmi ebédek és torok étlapja magától értetőleg még bővebb volt. Ilyenkor a szakácsok művészetüket fitogtató különlegességekkel is szolgáltak. Amíg például francia és olasz társaik süte-

ményeikből egész kosarakat meg várat gyártottak, nálunk a régiak közül lakomáinkon állandóan emlegetés tárgya volt a mohácsi csatában elesett Perényi Gábor szakácsa, aki ura mennyegzőjére úgy sütött meg egy ökröt egészben, hogy hasában egy kövér juh, a juhban egy kicsi borjú, a borjában pedig egy hízott kappan sült meg egyidejűleg. S ha már ez magában véve is meglepő volt, képzelhető a vendégek csodálkozása, mikor az egész sült ökör a maga lábán jött be, láthatatlan vasdrótokkal egy külön kerek asztalra erősítve. Akkor aztán a vendégek szemeláttára szeletelték fel s a kacagás és tréfa abban az arányban növekedett, amint egymásután tányérra került a négyféle állat, melyeknek darabjai oly kifogástalan ízűek voltak, mintha mindegyik külön sült volna.

*

Az ilyen nagy ebédeken a fejedelem csupán azok elején vett részt. Szokása szerint már az első fogások s néhány pohár bor után visszavonult. Különben is a sok üdvözlés meg állandó zaj meglehetősen kifárasztá s alig várta, hogy este nyugovóra térjen. Kényelmes lágy kerevetén mégis jó időbe telt, míg elaludhatott, mert tele volt gondokkal. Hisz végig száguldva a letűnt ó-esztendő eseményein, azok közt legfontosabbnak kettőt talált: itthon Erdélyben az ő szüntelen küzdelmét környeti Bekes Gáspár titkos ármánykodásaival szemben; Lengyelországban meg a lengyelek harcát a hosszú interregnum alatt, hogy ki legyen a királyuk?

E tekintetben még mindig Ernő főhercegnek volt legnagyobb kilátása a lengyel trónra, kinek érdekében legelsőül mozdult meg Miksa császár. Ezt a fejedelem már a nyár folyamán megtudta a hozzá Krakóból bejött dalmát származású Fabio György paptól, akit aztán úgy megszeretett, hogy gyóntatójává tette s később kolozsvári esperessé nevezte. Ám január közepén egy ízben szokatlan időben — késő este — kérezkodett be Zborowski jó hírekkel. Ezeket szaporán s avval a javaslatával terjesztette elé Báthory Istvánnak, hogy lépjen fel a trónjelöltek sorában és tegye meg ehhez sürgősen a lépéseket, mert biztosítja, hogy testvérei segítségével a dolog sikerül s ő leszen a lengyel király; nála méltóbb úgy sincs a jelöltek között.

A lengyel menekült szavait a fejedelem nem tekintette pusztá hízelgésnek, mert ajánlatát oly meggyőző érvekkel támasztá alá s arcáról annyi tűz és lelkesedés sugárzott, hogy annak őszinteségében kételkedni nem lehetett.

— Nemzetemet tiszteld meg ajánlatoddal, te lengyel ifjú, miután azt már bátyád is megtette nekem az ősszel, még mielőtt ismeretek volna. Büszke vagyok reá, hogy ekkora bizalmatok van bennem

s ha a dolog sikerülne, két nemes nemzet látná hasznát. De miként fogjunk hozzá? Gondoltál-e arra is? S ha igen, mit tegyünk, hogy győzelmünket biztosítsuk és lefegyverezzük az ellenpártokat? Köszönöm szíves ajánlatodat s bízom is atyádfiai támogatásában. Egy két régi barátom nekem is van hazádban, még a szép paduai évek idejéből, mikor együtt tanultunk és mulattunk esténként a «Natio Hungarica» vagy a «Natio Polonica» kedélyes összejövedelein. Így elsősorban a nagyszerű Dudics András, aki hazatérve a peregrinációból, pécsi püspök lett, de egy asszony kedvéért otthagya fényes méltóságát s az új hitre térve a császár szolgálatába állott. Az ő követeként ment hozzátok is Henrik koronázására. Aztán végleg Krakóban maradt s töled tudám, hogy még családokba is befurakodott, feleségül vevén az elmúlt ősszel özvegy nővéreteket, bármennyire ellenezte is ezt a házasságot Péter bátyád, a krakói palatinus. Hogy fog ez majd ellenem dolgozni: rágalommal és pénzzel, amikkel aligha fukarkodik. Miként fogjuk ezt mi ellensúlyozni birni?

— Felséges Uram! Ámbátor ide s tova esztendeje, hogy el kellett Krakót hagynom, jól ismerem az embereinket és az ottani erőviszonyokat. Azt is tudom, hogy testvéreim közül csupán egy hódolt be a császár fényes ígéreteinek. A többit nem lesz nehéz tervemnek megnyernem s ügyünket diadalra vinnem. De gyorsan kell cselekednünk, ha győzni akarunk! Ehhez csak pénz meg katonaság szükséges. Azt gondoltam, hogy felmegyek a Szepességbe — ahol nem bántanak — s ott toborozok néhány száz harcost a lengyel parasztok közt, akiknek Felséged még itthon is jó hasznát veheti. Aztán átmegyek testvéreimhez, akik levélben hívogatnak és biztatnak minden jóval. A nagy pillanat, amikor jóságodért hálámat kimutathatom, hamarább megjött, mintsem gondoltam. Várom tehát parancsodat.

A fejedelem mindenben helyeselte Zborowski tervét. Mint körületekintő, bölcs uralkodó amúgy is valamennyi szomszédország belső dolgát jól ismerte és figyelte. Múlt év őszén is Krakóban ügyeskedett érdekében egyik megbízottja nagy titokban, miután nyíltan rebesgették, hogy «a francuz» nem sokáig marad az országban és tavaszra újra királyt választanak maguknak a lengyelek... Különben is köztudomású volt, hogy az anyja révén lengyel vérű János Zsigmond is vágyott a lengyel trónra, hogy megvalósítsa Erdély unióját Lengyelországgal s ami nem sikerült neki, sikerülhetett a változott viszonyok közt utódjának. Erre az alkalom kedvezőnek mutatkozott most és Báthory rendkívüli erélyére vall, hogy két

hét alatt hirtelen fel bírt annyi pénzt hajtani a szebeni szászoktól, amennyivel a nagy tervbe belefoghatott s kellően felszerelve útnak indította a lelkes, önfeláldozó ifjú Zborowski Sámuel. Ez gondosan elkerülvén a királyi Magyarország széleit, február közepén már Krakóban járt testvéreinél, akik ölelő karokkal várták. Ahol csak megfordult, egekig magasztalták Báthory Istvánt, kinél méltóbb embert nem ismert s nagyon meglepte, hogy ezt a tervét a lengyel nemesek maguk is már szeltében terjesztették. Legfőbb az urak közt Zborowski Péter meg testvére András, az udvari marsall. De amennyire rokonai pártfogásának örvendett, annyira elkeseríté annak látása, hogy célt csak is pénzzel, emberek lekenyerezésével érhet el. Ezt lépten-nyomon tapasztalta. A trónjelöltek ügynökei még titkot sem csináltak belőle. Legbőkezűbb volt a pénzosztásban Dudics, akivel maga Sámuel is összebotlott egyik bátyjánál; anélkül, hogy őt a fejedelem pártjára sikerült volna térítenie.

Zborowski Sámuel gyorsfutárral tájékoztatta a látottakról a fejedelmet. Legfőbb dolga volt hát leszámolni Bekes Gáborral. Nem könnyű feladat, mert a nagyravágyó, nyugtalan ember nem feledte, mint veszté el — barátja és hitsorsosa, Blandrata mondása szerint — három nap alatt vagyónát, tisztességét, hazáját, fiát meg édes anyját 1573 őszén, amikor tizennyolc napi körülzárolás után fogarasi várát a fejedelem elfoglalta s neki a kisajtón át kellett éjnek idején kiszöknie járatlan hegyi ösvényeken Bécs felé... Ott persze Miksa császár tárt karokkal fogadta s tartotta pénzzel, sereggel, abban a reményben, hogy sikerülnie fog Báthoryt megbuktatnia, hogy aztán trónját ő foglalhassa el hűbérese gyanánt. Kémei útján a fejedelem két éven át Bekes minden mozdulatáról és áskálódásáról értesült s így azokat idejében ellensúlyozhatta. Hisz sok csalódása közben rég rájött, hogy «nincs oly bölcs és szent hely, akit az igazságnak ruhájában öltöztetett álnokság által ne hasson» miként mondani szokta. Az is gyakori mondása volt, hogy: «Két éles kard nem fér meg egy hüvelyben s jobb megelőzni, mint megelőztetni.» Ezért, midőn tanácsurái jóváhagyásával Bekes álnoksága s avval egyidejűleg a német alattomosága ellen küzdött, tudta, hogy vele az ország javát szolgálja.

A nagy leszámolás a kerelőszentpáli csatatéren — 1575 július 10-én — dőlt el, és Bekes Gáspár teljes leverésével s csúfos futásával ért véget.

Báthory hada 3000 válogatott emberből meg 150 török lovasból állott. Ezeket ő főleg azért kérette segítségül, hogy Bekes hívei láthassák, hogy a törökök urokat nem pártolják. Néhány jó ágyúja

és mozsara is volt, amikben Bekes hada szűkölködött. Ez a had eredetileg Kendy Ferenc radnóti kastélya mellett sorakozott fel. Középütt Bekes magyarországi kitűnő lovasai állottak, két szárnyukon erdélyi magyar és székely hadai, mintegy ezer jó lovassal, míg többi lovasa a második sorban húzódott meg hátvédül. Ez a felállítás oly kifogástalan volt, hogy Báthory később is gyakran emlegette, hogy sokat tanult belőle.

Hadával Bekes tulajdonképpen Gyulafehérvárra akart menni, hogy azt a fejedelem távollétében meglepetésszerűen elfoglalja. De Báthory az egész éjjel ébren töltvén, minden mozdulatára figyelt s midőn Bekes hada megindult, nyomába hágott s megakadályozta ellenfelét furfangos terve keresztülvitelében. Egy hirtelen támadt záporosó is segítségére jött, mert Báthory hadával átkelvén a Maroson, lassan követni kezdte Bekes seregét, amely Szentpál felé igyekezett, hogy ott a hegyoldalban előnyösebb terepen telepedjen le. De mielőtt még elhelyezkedhetett volna, ráütött Báthory csapatjaira, mialatt ott elhelyezkedni készült, úgy hogy a török lovasok is megroppantak és kényszeríték visszavonulni a fejedelem hadának két szárnyát. Erre Báthory lováról leszállva, lelkes szavakkal tüzelte gyalogságát a támadásra. Emlékeztette vitézeit korábbi dicső harcaira, amelyekben kitüntették magukat, ösztönözték őket, hogy elsősorban a lovasokra támadjanak s azokat tegyék harcképtelenné. Ennek folytán Bekes magyar lovasai meghátráltak, német segélyhadából pedig mindössze 37 ember maradt életben az iszonyatos kaszabolásban. Bekesnek magának sikerült a harcból valami 800 lovasával elmenekülnie Bethlen vára alatt Nagybánya felé, a hegyeken át, bár nagyrészként a lakosok lemészárolták vagy elfogdosták.

A döntő csata alig tartott egy órahosszat reggeli tíztől tizenegy óráig és fontossága abban nyilvánult, hogy a fejedelmet megszabadítá nagy ellenfelétől. Bekes hívei közül Báthory István elrettentő például ott a csata színhelyén hatot felakasztatott, négy hét múlva — a felségsértési per rendes bírói lefolytatása alapján — pedig további kilenc főurat fejeztetett le a kolozsvári piacon. Ily szigorúság láttán az elitéltek atyafisága napestig ostromlá a fejedelmet kegyelemért, kérdvén, miért kell ennek így történnie? De Báthory a siránkozó esdeklőknek csak annyit felelt: — Ennek azért kellett így lennie, hogy a maradékoknak szolgáljon tanuságul, hogy akik szabadságukban meghagyatásukat kívánják, nem a fejedelmi méltóság lealacsonyításával, hanem jeles hazafiúi tettekkel kell azt elérni törekedni.

Báthory a székely lázadók közül is harmincnégyet végeztetett ki, ugyanannyinak meg a szamosújvári várban orrát-fülét vágatta

le. Viszont ami ezüst-arany marhát a kivégzettek holmijából a törvény értelmében elibe hordtak halomba a kolozsvári piacon, szétoztatta a harcosok és köznemesek közt e szavakkal: Kinek mire szüksége vagyon, vegye magához, birja s használja.

A halálos ítéleteket kimondó törvényszéket a kolozsvári országgyűlés küldte ki, élén a fejedelemmel, aki a rendekhez intézett előterjesztésében Bekes Gáspárt *a haza veszedelmének és pestisének nevezte*. Mikor aztán azok erélyes fellépéseért s az ország megtaltalmazása érdekében tett fáradozásáért neki hálát szavaztak, valóban méltó uralkodónak mutatták be hódolatukat. Mert bizony nélküle Erdélyország továbbra is hűbérese lett volna a császárnak, helyesebben alávetett tartománya a római szentbirodalomnak, amilyenek azt az osztrákok valójában tartották; nem is szólva arról, hogy terményeit, aranyát, ezüstjét amúgy is ők zsákmányolták ki.

Az emlékezetes törvényszék a nevesebb főurakból, a közügyigazgatóból, jogtudósokból s a királyi tábla ítélőmestereiből állott. Nagy körültekintéssel hozott ítéletét pedig a dieta eloslása napján hirdette ki s hajtá végre akin lehetett.

Jól szervezett s a bécsiek által is támogatott ellenfelének ily tökéletes megsemmisítését Báthory István isteni gondviselésnek tekintette, miként még évek múlva is mondta egy ízben a nunciusnak. Ez a gondviselés adta markába azt a rengeteg kincset is, amit az árulók elkobzott vagyonából kapott. Társzekerei hetekig hordták fel a cementesházba (ahogy a pénzverdét nevezték) a sok aranyat és ezüstmívet, amennyit soha senki még egyrakáson nem látott. A pénzverő mester alig győzte veretni a sok szép aranyforintost, dukátot és máriást, amit külföldön is annyira kedveltek. Szépek is voltak, mert egyik oldalukon a «Szűzanya, Magyarország védasszonya» volt kiverve, a másikon Szent László vértezett fegyveres alakja. Valami nyolcféle készült belőlük ebben az egyetlen évben, egyik alig különbözvén a másiktól, mert a kereskedő világ nem fogadta szívesen az olyan pénzt, amelynek verete nagyon eltért a megszokottól.

Amint az első nagyobb szállítmány elkészült belőlük, Blandra útnak indult velök, hogy csengésüket, hatásukat kipróbálja. Szeptember közepén már vígan küzdött Krakóban a fejedelem érdekében, amely munkára Báthory István őt tartá a legalkalmasabbnak egész udvarában.

III. FEJEZET.

Küzdelem egy trónért.

RÁGA, csillogó terhével a jó Blandrata a legjobb időben érkezett Lengyelországba. Mert amerre járt, mindenütt azt látta és hallá szállásain, hogy a királyjelöltek megbizottjai hihetetlen vesztegetésekkel dolgoznak. Mikor pedig Krakó piacán véletlenül belebotlott Dudics Andrásba — Báthory István egykori páduai tanulótársába — aki most Miksa császár ügyvivője volt, az nyíltan szemébe vágta, hogy az fog győzni, aki a legtöbb pénzt rakta fel a tétre.

Hajdani ismerőseit Blandrata nem igen találta együtt, mert soruk igen megfogyatkozott, a megmaradtak pedig nagyon megvénültek. De azért néhai Bona királyné orvosára sokan emlékeztek és szívesen is látták. Ám ahová nehezebb volt bejutnia, útát nyitott neki a szép ragyogó «aranycsitkók» serege. Ezekből több mint százezernyi osztogatott szét hamarosan, még pedig húszezret Zborowski Péter krakói palatinusnak, Jánosnak nyolcezeret, Andrásnak meg harmincezeret, hogy vele a litvánokat megnyerje. Viszont akiket kevésbé ismert, azok «kölcson» címen kaptak tőle aranyaiból. Ezen senki meg nem botránkozott, mert Báthory a pénzosztogatásban csak vetélytársait utánozta divatosságból és gondos elővigyázatból. Hisz azok közt aferraraí herceg állítólag egy millió forintot szánt erre a dologra, amelyről meg vala győződve, hogy azt megéri. Bőkezűen működött Dudics is, annyira, hogy a végén már költőpénze sem maradt s a zsidó uzsorásokra szorult. Emlegette is keservesen a piacon, hogy szívesen zálogba vetné a maga meg a gyerekei fejét is, csak lenne kitől kölcsönt kaphatna. Egyébként az erkölcsökről való laza felfogást mutatja az is, hogy tőle még a Zborowskiaiak is elfogadtak pénzt, holott tudták, hogy valójában a császár jelöltjét támogatni nem fogják.

Krakói feladatát befejezve, Blandrata Varsóba sietett, hogy ott lehessen az október negyedikére hirdetett országgyűlés megnyitásán. Ezt azért kellett összehívni, mivel a május végén megnyílt stenzyci gyűlésen a rendek nem juthattak megegyezésre arra nézve, hogy ki legyen a király. A gyűlésen ugyan gyakorta felhangzott: Nem akarunk németet — Nie chcemy Niemca! De bár ez lényeges eredmény volt, a királyválasztás ügye egy lépéssel sem haladt előbbre.

Ez azonban határtalan, mondhatnók gondviselészerű előnyt jelentett Báthory Istvánnak, aki otthoni ügyeivel elfoglaltan erre a gyűlésre nem is küldött senkit, bár mint kívánta is azt tőle Zborowski Sámuel. Még a mostanin is csupán azért lépett fel jelöltként, mert ellenfeleit fegyverrel legyőzte s így követleinek volt mire hívátkozniok.

Miután a rendek a nagy távolság és rossz időjárás miatt lassan gyülekeztek, a választást november hetedikére tűzték ki. A rendek megérkezése, számbavétele, kísérő lovasaiknak elhelyezése a város melletti királyválasztó mezőn sok bajjal járt. Ezt a legutóbbi királyválasztás rendje szerint körülsáncolták, gondosan vigyázva, hogy a különböző vidékekről jött s így más-más természetű és vérmérsékletű népek közt vészes civakodások ne támadhassanak. Ez sok dolgot adott a marsalloknak, kik a rendre felügyeltek.

Hetek teltek belé, amíg az ország valamennyi tartományának képviselői megjöhettek és meg lehetett nyitni a gyűlést. Maguk a szenátorok a városban fogadott szállásokon laktak. A napok unalmát látogatással, ismerkedéssel és tájékozódással tölték el, hogy lelkiismeretük megnyugtatóásával adhassák le szavazatukat a közelgő nagy napon. Ezen eleinte kevesen voltak, de hamarosan a tízezret is meghaladta a nemesek száma, amint mind sűrűbb rajokban felértek s a közeli Wola falu alatti tarka táborban elhelyezkedtek. Volt is miben gyönyörködniök napokon át a varsóiaknak, mert a szebbnél szebb csapatok tarka-barka képe feledhetetlen benyomást tett mindenkire.

Legdíszesebb volt a főnemesek felvonulása: ékes nemzeti viseletben, drágaköves gomboktól ragyogó mentékben, fejükön lengyel kalppal vagy kócsagtollas prémsapkával, oldalukon kiverő hüvelyű karddal, amint néha több százra rugó lovasbanderiumaik élén délceg magatartással felsorakoztak. A csapatvezető vértje a nemes címerét mutatta, zászlaja családja színeit.

Jól festett a köznemesség is, általában kevésbé gazdag, de még mindig gyönyörű ruhájában, kozákos hosszú dsidával, vállukon átvetett karabéllyal. Olyik nemes az ágyút is magával hozta, mint akár a főurak, nem sokat törődve vele, hogy ezt a szabályok nem engedték meg.

Érdekes és festői volt a kisnemesség felvonulása: ütött-kopott egyszerű ruhájában, amely vidékenként más volt, aszerint, hogy Mazuriából, Livóniából, Litvániából avagy Kisoroszországból jöttek, olykor csak karddal, itt-ott puska híján ölmos furkós bottal vagy fokossal. Néha szálnalmas mosolyban is volt részük, mivel nagy-

részők oly szegény vala, hogy főuraik vagy a tartományuk szerinti püspökök konyhájáról éltek.

A nevezetes gyűlés november 10-én nyílt meg, szokás szerint istentisztelettel. De működését pár napig nem kezdhette meg, míg a külföldi királyjelöltek követei is mindannyian meg nem érkeztek. Mikor végre valamennyien együtt voltak, elkezdődött meghallgatásuk a gyűlés színe előtt.

Elsőül a császár követi vonultak fel. Kellő tisztelettel fogadták őket s az ország első főrendje, a primás mellett foglaltak helyet. Szónokuk, Gerstmann Márton boroszlói püspök kitűnő beszélő hírében álló férfi, ki ékes szavakkal sorolta fel a Habsburg-ház érdemeit meg Ernő főherceg kiváló erényeit, akiben Lengyelország áldozatkész, ügybuzgó királyt nyerne.

A másik osztrák jelölt, Ferdinánd főherceg követe, Thurn Ferenc gróf. Beszéde igazi szónoki remekmű volt, oly magasztalásokkal és dicséretekkel cifrázva, hogy valóságos lelkesedéssel hallgatták végig azok, kik a herceg hívei voltak. Előadását a követ jellemző adomákkal fűszerezte. Hogy pedig győzelme biztos legyen, különösen kiemelte, hogy mivel a jelölt anyanyelve cseh, könnyen értekezhetik alattvalóival a rokon lengyel nyelven.

A svéd király követe, Lorichs András eleinte jól beszélt és rokonszenvet keltett urának azzal az ígéretével, hogy szövetséget ajánl a muszka cár ellen. Hanem mikor tapintatlanul emlegetni kezdte megbízó ura Livonia feletti jogait, még saját hívei is cserbenhagyták.

Baranowski Sándor, II. Alfonz ferrarai herceg követe beszédében tán még a Ferdinánd főherceget dicsérő követét is felülmulata. Különösen szép volt beszédének ama része, mely elmondá, hogy ura már tizenhét éves korában vitézül harcolt a török ellen, a lengyeleket pedig rég ismeri és szereti az olasz egyetemeken tanuló növendékek soraiból, melyekben sokakat ismert.

Ennyi cifra beszédet meghallgatni elég volt egy napra. Így a többi követ felvonulása november 15-ikére halasztódott.

A németbirodalmi fejedelmek követi elsőül jelentették be előre elkészített hosszú beszédekben ajánlásukat az osztrák ház s annak derék tagja, Ernő főherceg érdekében.

Utolsónak maradt a kis Erdély fejedelme, Báthory István követsége. De mivel Blandrata megbízó leveléből hiányzott ez a kitétel, hogy ő «mindenféle ügyre» feljogosított, csak hallgatóként jelenhetett meg és írásbeli ajánlatát egy jegyző olvasta fel. Ezt nyilván a fejedelem maga fogalmazta s az a maga nemében valódi remekmű, úgy szerkezeténél, mint irányánál fogva. A rendek egyre

növekvő érdeklődéssel kísérték következetes okfejtését és folyton emelkedő hatású szónoki fordulatait. Ellentétben az előbbi beszédek bombasztikus tartalmával, ebben a fejedelem rámutat a magyar és lengyel nemzet közt fennálló közös vonásokra, a történelmi vonatkozásokra, amelyek a két dicső nemzetet századok folyamán összekapcsolták, a jelenben pedig arra az érdekközösségre, amely őket a közös nagy veszéllyel, Oroszországgal szemben kell hogy összefűzze, ha azt nem akarják, hogy mindkettő eltűnjék a föld színéről. Ez ellen akar küzdeni s valósággal szent félelem érzete fogta el, midőn követét erre a gyűlésre útnak indítá. Biztosítja a rendeket, hogy őt nem hiúság vezérli uralomvágyra, hisz sorsával meg van elégedve. De a közjót kívánja szolgálni, mert úgy érzi, hogy a lengyel koronát viselni súlyos teher. Ő — úgymond — mint a szomszéd Erdélyország fejedelme, a köztársaság ügyét szeretettel, hívvel fogja felkarolni, karját, véré, életét, minden vagyonát örömet áldozza fel. Hogy pedig lássák, mennyire tisztán a kereszténység ügyét szolgálja, habozás nélkül ajánlja fel a felsorolt dolgokat bárkinek, akit a lengyelek királyul választanak. Törekvésében még a császárt sem akarja megakadályozni, ha az biztosítékot nyújt arra, hogy önzetlenül szolgál. A többi jelölttel szemben kész a versenyt felvenni.

A beszéd e szokatlan meggyőző ereje s az a rendkívüli szerénység, amellyel ajánlatát Báthory követe előadta, egész hosszú sorokat hódított meg egy csapással számára a rendek tömegében. Még jobban hódított az emlékirat ama része, mely a fejedelem erényeit és ajánlatát tartalmazta, rámutatva a Magyar- és Lengyelország közti rokon vonásokra meg lakóinak sok tekintetben hasonló jellemvonásaira.

Végezetül, nemes uraim — szól Blandrata — legyen szabad az erdélyi fejedelem ajánlatát uram nevében az alábbiakban befejeznem, felhíván becses figyelmöket arra, hogy mindkét nemzet szokásai, törvényei, élet- és viseletmódja hasonló; fegyverzete, hadszervezete, vallása, szabadsága, társadalmi életük egyenlő, összeköttetésük régi. Ezért voltak eddig is közös királyaik, ezért lehetnek a legkönnyebben szövetségben s egymásnak segélyére.

A fejedelem királyi tulajdonságai: jámbor kegyesség, katolikus hitében állhatatosság, jó nevelés, kiváló képzettség, jó erkölcsök, nemes szerénység és humanitás, bőkezűség, szép élettapasztalat, hadi erények, jártasság a had és béke ügyeiben, igazságosság, szerénység, türelem, munka- és fáradságbírás, komoly megfontolás,

mély ítélet, kitűnő emlékezőtehetség, szép testalkat, bámulatos vitézség és jó egészség; mind az, ami egy királyban leginkább kívánatos.

Vannak akik a lengyel nyelvben való járatlanságát kifogásolják, pedig nincs miért, mert amellet, hogy latinul nagyon szépen beszél, lengyelül is ért annyira, hogy egy év alatt könnyen megtanulhatja.

A továbbiakban az emlékirat a fejedelem anyagi természetű ajánlatait foglalja magában pontokba szedve. Majd kitér arra is, mintha ő a töröknek alattvalója volna, holott csak ajándékot ad neki azért, hogy Erdélyt ne bántsa, amit bizonyára a lengyel rendek is szívesen megtennének, ha a szultán Moldovát nekik adná.

Az ajánlatok komolyságában senki nem kételkedett s különösen tetszett az, amelyben Báthory István magát a muszka által elfoglalt földek visszafoglalására kötelezte.

Pár nap múlva megérkezett fő követe, Berzeviczy Márton is, az ő prokancellárja, aki útközben megbetegedett az esős hideg időben. Így aztán november 25-én mindketten megjelenhettek a szenátusban s előadhatták megbízatásukat, kiegészítve azt egy s más magyarázó felvilágosítással.

Ez jó benyomást keltett. Szükséges is volt, épp úgy, mint Blandrata tárgyalása, mivel már egy hete tartott a szavazatok beadása. Az «electio» folyamán előbb az egyháznagyok és világi szenátorok vonultak fel szavazni, utánok a nemesek. A napokig elhúzódt szavazás eredményeképen Miksa császár 15, Ernő főherceg 7, a Habsburgház általában 8, a svéd király meg a ferrarai herceg 5—5 és Rosenberg cseh nemes 2 szavazatot kapott. Báthory mindössze egyhez jutott Zborowski András udvari marsall részéről, ám bár eleinte a ferrarai herceg hívének vallotta magát. Ez bizony igen szomorú eredmény volt. Az erdélyi biztosok lehorgasztott fővel értesültek róla. Mert a főurak elismerték ugyan Báthory István tehetségét, hősiességét és erélyét, de három kifogásuk volt ellene: hogy a töröknek alattvalója, hogy túl sok eretneket tűr udvarában meg hogy nem tud lengyelül. Ez utóbbi kifogást persze legkönnyebben lehetett visszaverni, hisz lengyelül a többi jelölt sem tudott, kivéve tán a félpiastvérű muszka cárt, kinek követei az erdélyiek után jelentek meg.

Ezek a kifogások nem is az országgyűlés színe előtt hangzottak el, hanem rendszeren a közös ebédeken, mikor a szenátorok órákig elidőgáltak, az ország sorsát hánytorgatva.

Egy ilyen összejövetele szolalt fel a primás, Uchanski Jakab gnézeni érsek is, mint az ország első szenátora. Beszédét hazaszeretet hevítette, a belviszályoktól részekre és pártokra bomlott

társadalom széthúzása miatti fájdalma következtében, mivel aggódva látta, mivé válik a szép reszpublika, ha majd az orosz meg a tatár betör és felperzsel mindent. Ez az aggodalom szólaltatta meg, midőn a királyjelölteket az alábbiakban bírálgatta.

— Hazánknak férfira van szüksége, Uraim, aki azt a végpusztulástól megmentse. Hatalom, lélek és szellem kell, hogy őt királlyá tegye, nem a lengyel trón. Ámde hol vannak azok a mentők, akiknek pártjai itt köztünk működnek? A cárnak, ennek a zsarnoknak csak nem vetjük alá magunkat? Svédország királya akar minket megvédeni, akit a természet tőlünk egy tenger által választ el s aki a maga országát is alig képes megoltalmazni az orosz erővel szemben. Fia kedves, szófogadó ifjú lehet, ámde egy országot nem kormányozhat gyermek. A ferrarai herceg ajánlata kecsegtető. Csakhogy sem országunkat, sem annak nyelvét s a lakosok szokásait nem ismeri és félő, hogy trónjára igen hamar ráunna. A korona fénye csábítja anélkül, hogy a királyi szék kötelezettségeiről kellő fogalma lenne. Amióta tudjuk, ki volt Bona Sforza, nem kívánunk több olaszt a trónon. Vagy Báthory Istvánt akarnátok? Igaz, hogy érdemeket szerzett mint erdélyi fejedelem, csakhogy nagy fejedelmek gyakran igen kis királyok. Különben is hűbérese a pogánynak és örök szégyene lenne Lengyelországnak, ha önként vetné magát a török karjaiba. A piastok közt Anna hercegnének van legtöbb joga a koronához. Ám azt férfinek kell hordania, ezekben a nehéz időkben. Lengyel nemest válasszunk királlyá? Akkor a litvánok haragusznak meg reánk. Ha pedig egy litvánt emelünk a királyi székbe, akkor a lengyelek keserítenék meg életét. Ily körülmények közt csupán egy emberre gondolhatunk, akinek birodalma a mienkkel határos, aki irántunk szeretettel van, akinek befolyását Európa valamennyi országa érzi, akinek rettenetes hatalma már régóta gátat vetett a pogány borzasztó előtörésének; egy emberre, akinek elég koronája és országa van s nem szorúlt gyermekes hiúságtól bántva a lengyelre. Ez az egyetlen méltó férfi II. Miksa, a németrómai szentbirodalom császára.

A primás beszéde nagy hatást tett. Szavai meggyőző erővel hatottak főleg a papságra és szenátorokra, akik lelkesen éljeneztek és ígérték támogatásukat. Kevésbé hatottak a világi urakra, akik közt némelyek a császárra, mások Ernő főhercegre vagy épp valami Piast-utódra voltak hajlandók szavazni. Nemzeti királyt kívánt a köznemesség is. Ennek vezetője a belzi starosta, Zamoyski János volt: olyan nagy tekintély, mint a primás a főurak közt. A kétféle felfogás két felé osztotta a nemességet akkor, mikor annak egy-

ségesnek kellett volna lennie. Így megindult a nagy küzdelem. Követek járták be a köznemesség sorait, hogy azt elvük feladására bírják s megnyerjék a Habsburgházi jelölt számára. Hivatkoztak azokra a benső kapcsolatokra, amelyek fennállanak a lengyelek és osztrákok közt meg azokra az előnyökre, amelyek ezekből a kapcsolatokból a jövőre fokozottabb mértékben fognak az ország javára származni. Ekkor Zamoyski szólalt fel, hogy véget vessen annak a veszélynek, amely a köznemesség körében már félelmetes rombolást végzett.

— Igaz, kedves szenátor uraink, hogy a tatárok szétmarcangolják országunkat s hogy az orosz újabb fegyverekkel fenyeget. Ámde nekünk is vannak fegyvereink s a vitézség régi öröksége a lengyel nemzetnek. De akarjátok tudni, ki a köztársaság legnagyobb ellensége? Az osztrák uralkodóház! Csak gondolatok a szomszédos Cseh- és Magyarország sorsára. Képesek-e vajjon ezek az államok kiszabadulni az óriás kígyó szorító öleléséből, amióta szabadságukat feláldozták a Habsburgoknak? De tovább megyek. Fennáll-e még vagy nem, kérdem nyíltan, a Lengyelország és Ausztria közti régi szerződés, mely szerint egyik a másik hatalmára nem törekedhetik? Makacsságokban miért akarnátok őseink szent hagyatékát elpazarolni? Válasszatok hát egy Piast-utódot és meggondolás nélkül omlunk karjaitokba!

Ez a beszéd két pártra hasítá a nemességet, amelyek egymással többé nem is érintkeztek.

Ilyen volt az általános helyzet, amíg az erdélyi fejedelem követeinek beszéde el nem hangzott. De a két követ oly ügyesen mozgott a választók közt, hogy támogatva a Zborowski-ház tagjai által, tekintélye napról-napra növekedett. Ezek közül legjobban Zborowski Péter krakói vajda buzgólkodott az alábbi nyomós érvekkel:

— Testvéreim! Tiszteljük az érsek úr meggyőződését. De tudnia kellene, hogy midőn a köznemesség nagyrésze Báthoryt óhajtja királyul, ez nem azért van, mintha a császár ő Felsége magas személyét megvetnénk, hanem azért, mert ha őt választjuk meg, nyakunkba vesszük vele a törököt, miként azt nyíltan értésünkre is adta csausza által. Mert kedveseim, milyen királyra van Lengyelországnak e súlyos időkben szüksége? Olyanra, aki állandóan köztünk éljen és kormányozzon, aki képes minket a barbárokkal szemben megvédeni, aki jártas a hadviselésben, aki tudja mit jelent a török-tatár veszedelem és kész az orosz ellen is kardot rántani. Hát ezeknek a nehéz kívánságoknak bizony csupán egyetlen egy felel meg a királyjelöltek díszes sorában: Báthory István erdélyi fejedelem. Mert

eltekintve attól, hogy a császár beteges ember, akinek évei meg vannak számlálva, hallottatok-e vitézi tetteiről s gondoljátok-e, hogy elhagyja császári trónját a mi kedvünkért, hogy köztünk lakják?

Ez az egyszerű, de okos érvelés még Zamoyskit is meggyőzte s midőn a terv sikere érdekében a Zborowskiakkal tanácskozni kezdett, a nehézségek latolgatása közben arra a szerencsés megoldásra jutottak, hogy Báthory István vegye feleségül Anna főhercegnőt. Az erdélyi követek tanácstalanul álltak e nehéz kérdés előtt. Hanem a nagy cél érdekében meghozták ezt az áldozatot megbízójuk nevében és udvariasan kijelentették: — Királynék nem öregek soha!

Ez a váratlan állásfoglalás rémületbe ejtette a primást és híveit. Napokig tartott az izgatás: a tanácsteremben, az országgyűlés színhelyén, egyes házakban és korcsmákban egyaránt, sőt még az utcákon is, amelyeken ehhez fogható élénkséget Varsó lakói még nem láttak. A jelöltek megbízottjai teli marokkal vesztegettek és itattak, a kortesek természete és lélektana szerint. Igen jó hatást tett Berzeviczy szerény, tartózkodó magatartása, miután a nunciusnál tisztelegve, a fejedelmet az esetre ajánlta figyelmébe, ha a császár a választáson kisebbségben maradna. Így is lett. Az erőviszonyokban a hónap végére olyan eltolódás támadt, hogy a magukban meghasonlott Piast-pártiak Báthoryt vagy a ferrarai herceget kívánták királlyul. Ez még nagyobb ellenállásra tüzelte a császárpártiakat, akik között volt az egyik Zborowski is, Kristóf. Állásfoglalását ez e szavakkal indokolta a szenátusban: — Csak a császár elég hatalmas rendet tartani. Más valaki, ha egy angyal jönne is le királynak közzénk, ami mostani életmódunk mellett, amely nem szereti, de gyűlöli a rendet, nem boldogulhatna velünk.

Ily körülmények közt mindegyre tüzesebb lett a levegő. A nemesek és szenátus között állandóvá vált az üzenetváltás. Mindegyik párt kitartott a maga meggyőződése mellett. Az egyik a császár érdemeit tartá még mindig fontosaknak. A másik úton-útfélen hangoztatta: — «Nem akarunk a magyarok sorsára jutni. Nem akarunk idegen királyt!» Így mindkét párt meglepetésre volt elkészülve, midőn a szenátus december 12-én a választási mező egyik sarkában szekérvárral vette körül magát, nehogy a nemesség fegyverrel támadjon reá. Egyszersmind üzenetet küldött át a nemességnek, hogy ha küldöttjeikkel estig meg nem egyeznek, a császárt választják meg. Így is történt. A szenátus nem sokat törődött a gyűlésen szerényen meghúzódó köznemesség tagjaival s késő este megválasztá királlyul a császárt. Ez a primás műve volt, aki azonban e tényével túllépte önkényesen hatáskörét. Ezt Zamoyski rögtön átlátta. Ezért,

midőn az óra éjfélét készült ütni s a primás felállott kihirdetni, hogy a választás Miksa császár személyére esett és — ősi szokás szerint — keresztet vetve kimondta: *In nomine Dei...* a köznemesség tiltakozását jelenté be, még mielőtt mondatát folytathatta és ünnepélyes kijelentését megtehetette volna; mire a gyűlés nagy zajban, hirtelen szétoszlott.

A dolog e fordulata nagy feltűnést keltett mindenfelé. Másnap reggel a köznemesség fegyveresen jelent meg a választási mezőn s úgy ismételte meg tiltakozását az egyoldalú választás miatt. Nehéz órák következtek, mert percek alatt csatatérre változott a színhely. A vezető férfiak nagy erélyére volt szükség, hogy a rendet valahogy fenntarthassák, mikor már annyira elmérgesedett a helyzet, hogy karddal akartak egymásra törni. Még az az érvelés sem használt, hogy régebbi királyválasztásokon is megesett, hogy a köznemesség kisebbségben maradt. Ez most hatalma tudatában fenyegetően lépett fel a primás, sőt maga a nuncius személyével szemben is, kik a császár választását törvényesnek hirdették. De a Zborowskiak kitartottak Báthory mellett és erősen bíztak sikerükben. Ezt két derék ember ügyes ötlete biztosítja számára: Zborowski Péter vajdáé és Zamoyski János kapitányé, akik kiadták a jelszót, hogy Anna hercegnőt választják királlyá, oly kikötéssel, hogy Báthoryhoz menjen nőül.

Ez a megoldás, amelyről már rég beszéltek, de hivatalosan most vált ismeretessé, általános örömet okozott a nemzeti pártban, melynek hívei egyszeriben átpártoltak. Hódítani is kezdett hamarosan a szenátorok soraiban is. Így mind a hat palatinus Báthory pártjára állott. Most már az események gyors egymásutánban peregtek le. Hirtelen küldöttséget menesztettek az infánsnőhöz és közölték vele a köznemesség óhaját. A határozat váratlanul érte, bár tudta rég, hogy némelyek így gondolkoztak. Elfogadta az ajánlatot. Csakhogy mint hajadon, gyámjára, a szenátusra bízta a döntést. A primás ugyan félreállott, de a szenátorok nagy része hozzájárult a nemesség s a hercegnő kívánságához. Így győzött Báthory egyik napról a másikra s vált valóra — egész váratlanul — követéinek bizakodó reménykedése.

A hivatalos «nominatio» december 14-én délután ment végbe ugyanazon a helyen, ahol harmadnapja a szenátus a császárt választá meg. A gyűlést a vajdák óhajására Siennicki Jakab, a lovagrend marsallja, szenátusi elnök vezette, aki ősi szokás szerint feltette a kérdést: — Lengyel testvérek! Akarjátok-e királyotokul Báthory István erdélyi fejedelmet és Anna hercegnőt királynőtökül?

A háromszor ismételt kérdést háromszoros *Akarjuk!* zúgása követte, mire naplemente előtt — miként azt a választási szabályok

követelték — egyhangúlag megtörtént a választás. Eredményének kihirdetésére üdvölvés, trombita-harsogás és általános vígság zaja tölté be a mezőt és várost egyaránt. A császárpártiak azonban, élükön a primással és Dudics Andrással nem ismerték el jogosnak a választást s nem nyugodtak addig, amíg Miksát pár nap múlva külön diétán királyukká nem választották. Erre viszont a köznemesség Jendrzejówba hirdetett országgyűlést, amely Báthory István választását jelentette ki törvényesnek.

Ámde az ellenpártot ez sem fegyverezte le, mert tovább áskálódott, biztosítva magának ezentúl is a nuncius pártfogását.

Báthory István győzelme csodaszámba ment s azt a lengyelek még évek múltán is csodának tartották, hisz öt órával a szavazás előtt azt még senki nem remélhette. Maga a szavazás eredménye is csupán az utolsó órában dőlt javára. Megválasztását azonban két szempont dönté el: 1) hogy ha bárkit választanak, az a császár híve lett volna; 2) hogy a császár megválasztása török támadást vonna maga után. Buccella orvos szerint még a szavazatok egyharmadáról sem volt Blandrata a választás előtti napon biztos, mert szenátor is csupán hat állt mellette.

Ezeket a részleteket persze a császári udvarban is hamarosan megtudták. De önhittségében az most alkudozásokban reménykedett s ezért hirtelen Teuffenpach Kristóf szatmári kapitányt küldték Erdélybe Báthoryhoz, hogy öt mindenféle fényes ígéretekkel: Szatmár és Nagybánya átadásával lemondásra bírja. A ravasz kapitány a legszorgosabb időben — január 14-én — érkezett meg Fejérvárra s még aznap audienciát kért. Óvatosságból azonban Báthory István bátyja, Kristóf jelenlétében fogadta és hallgatta meg előterjesztését. A bemutatkozás és szokásos üdvözlés után ez jóformán abból állott, hogy királlyá választása törvénytelen és semmis!

A császári követ által szokatlanul tapintatlan módon felsorolt kifogásokat a fejedelem egyenként cáfolta meg, nyíltan szemébe mondván, hogy miután ő ezt a választást az isteni gondviselés és szerencse ajándékának köszönheti, vegye tudomásul, hogy nem bocsáthatja ki kezeiből, mikor hazájának és családjának javát szolgálhatja. Ő nem térhet ki e megtiszteltetés elől kishitű szökevény módjára; már csak azért sem, mert avval a lengyelekre zúdítaná a törökök haragját, holott a Porta is hozzájárult dicsősége kivívásához avval, hogy őt a lengyel uraknak melegen ajánlotta.

Erre a követ figyelmeztetni kívánta, hogy megválasztatását tulajdonképen a császár ellenfelei erőszakolták keresztül s így ha azt elfogadja, nemcsak a lengyel koronának, de az egész keresz-

ténységnek árt vele, mert hisz a császár mellett továbbra is kitar-
tanak a lengyel főurak s a litvánok meg porosz lovagok, akik tőle
remélték boldogulásukat.

A fejedelem e furcsa okoskodásra azzal felelt, hogy ámbár
jól tudja, hogy a kivont kard feltétlenül lecsap valamelyik oldalra,
a lengyelek magokra vessenek, ha netán ellene feltámadnának és nem
lennének irányában egyetértők. Csakhogy ezektől ő nem fél, mert
azok, akik a koronajelvényeket kezökből tartják, mind az ő pártján
állnak s naponta várja küldöttjüket, a lublini palatinus jövetelét.
Evvel szemben a császárt senki sem szereti lengyel földön, hiszen
az utóbbi varsói gyűlésen a nemesek nyíltan kijelenték, hogy inkább
a töröktől kérnek királyt, semhogy Miksát királyokul elfogadják. Ha
tehát a lengyelek — a császár által kívánt lemondása esetén —
egy harmadikat választanának királyokul, aki nem viseltetnék hűség-
gel iránta, mint ő maga, ugyan mi előnye lenne ebből a dologból
a császárnak meg a kereszténységnek, melynek érdekeit ő neki
is szem előtt kell viselnie?!

A követ ismételt kicsinyes ellenvetéseit a fejedelem újra fölényes
érveléssel verte vissza, mert nevének, nemzetségének és hazájának
örök szégyene lenne — úgymond — ha visszalépne és eldobná magától
ezt a ritka szerencsét, ami nem mindennap akad.

Az éjszakába benyúlt négy órás társalgást két nap múlva egy
második követte. Ennek sem volt eredménye. A német kapitányt
Báthory István pedig evvel a keserves nyilatkozattal bocsátá útjára:

— A császár ő Felsége nálam levélben fogadkozott, hogy Bekes
Gáspár üzelmeiben nem volt része. El kell hinnem, ha írta. Ám
láttam és tapasztaltam, hogy hadaival engem országomból akart
kiűzni, fejemre pedig vérdíját tűzött ki. Ezért kellett magamra
ügyelnem s ezért oltalmazom meg lengyel királyságomat is karddal,
bárkivel szemben. Sőt rá áldozom főúr öreg nemzetségem egész
somlyai jószágát is, ha kell!

Ezt az erdélyi urak már előbb is tudták, mert amint a karácsony
estéjére Fejérvárra érkezett gyorsfutártól Báthory István értesült a
választásról, tanácsurai előtt ezt a nevezetes kijelentést tette:

— A felajánlott királyságot elfogadom, ha csak három napig
vagy akár csak egy óráig is leszek király. De miként Julius Caesar
tette, nem szabad késlekednem. «Alea iacta est.» A kocka el van
vetve! Sietek, mert az Úristen csodás dolgokat kíván velem végeztetni
az egész keresztény világ bámulatára.

IV. FEJEZET.

A hit dolga.

ENGYELORSZÁGBÓL megtért követe, a hűséges Blandrata jelentését a fejedelem mindvégig feszült figyelemmel hallgatta végig. Még fel is kacagott néhányszor a furfangos öreg olasz élményein s a lengyel nemesek közt szerzett tapasztalatain. Meg is jutalmazta eredményes fáradozásáért egy közeli jó szász faluval, amivel meg lehetett elégedve. Egy dolog azonban igen meglepte benne: amit ismételtén arról beszélt, hogy a lengyelek őt nem tartják jó katolikusnak. A fejedelem ezen nagyon megütődött s midőn tesvérbátyja, Kristóf váradi kapitány Fejérvárra érkezett, hogy a fejedelmet elsőül üdvözlje győzelméért, keservesen el is panaszkolta neki.

— Hát, megbocsáss édes öcsém, ezen Felségednek nincs mit igen csodálkoznia. Hiszen Lengyelországba küldött mind a két követe eretnek: Blandrata unitárius, Berzeviczy meg luteránus. Mintha más tanácsadója nem lett volna?

— Nem is volt arra való, jól tudja Kegyelmed, aki külső országok dolgaiban olyan járatos lenne, mint ez a kettő. Egyébként, Berzeviczy vallási vitákban nem szokott részt venni, a jó Blandrata pedig már nem olyan túlzó ariánus, amilyen egykor volt. Sőt emlékezhetik reá jól, hogy trónraléptemkor megesküdték előttem, hogy többé teológiával nem foglalkozik.

— Valójában nem is erről van szó, hanem arról, hogy szent-vallásunk mind jobban visszaszorúl s az eretnekség naponta egyre inkább terjed.

— Ne beszéljen így kedves Urambátyám, mert eretnekségnél rosszabbnak és a vallástalanságot tekintem vagyis azt, ha valaki semmiben sem hiszen. Ámde ezek az országunkban élő újhítűek, akár szászok, akár magyarok vagy lengyelek csupa jámbor, vallásos, tiszta életet élő hívő emberek, ha az Úristent nem is imádják olyan külső formaságok között, mint mi.

— Ezt magam is vallom. De a baj ott van, hogy még húsztendeje sincsen, hogy a rendek a katolikus egyházi javak elvételét kimondták s azóta vallásunk iszonyúan visszaszökött, templomainkat elszedték, papjaink csupán egyes főurak udvarában működhetnek, mint valami remeték s a nép hite napról-napra gyengül.

— A helyzet szerencsére nem olyan sötét, amilyennek azt Kegyelmed látja, aki Quintus Károly seregében Flandriában szolgált meg Párisban is járt, amely helyeken tűzzel-vassal üldözik az újhíűeket, holott azok is emberek s ugyanazon egy Isten teremtményei.

— Estván öcsém, hát bizony látszik rajtad, hogy Páduában tanultál, ahol hit dolgában elnézőbbek az egyházi hatóságok, mint egyebütt.

— Kell is, hogy azok legyenek, miután a diákok jó nagyobbik fele külföldről odakerült protestánsokból áll. Azok pedig hamar hátat fordítanak az egész városnak és univerzitásának, ha őket valaki vallásukban zavarná.

— Igazad lehet. Csakhogy nálunk más az állapot, mert amióta az eretnek Socini tanai elterjedtek, a Krisztus istenségét tagadók úgy elszaporodtak, hogy mindenütt beléjük botlassz.

— Úgy van s békében élnek egymással, akár a szerzetesek maguk közt.

— Ez azért nem ok, hogy ne küzdjünk ellenök. Kötelessége ez elsősorban a fejedelemnek.

— Nem kívánok semmi vallásüldözést és harcot, van nekünk úgy is elég harcunk az életben.

— Tudom, Felség, hogy hős vagy, ki a maga árnyékától nem ijed meg s ha valami szomszédja megtámadna, szembeállítanád vele kipróbált hadaidat. Ám, ha egyszer a leverhetetlen győző halálos ágyadon meglep, mondd, mit állítasz majd vele szemben?

— Tiszta lelkiismeretemet és hitemet.

— Hát azt hiszed, vígasztal az olyan hit, melynek fejedelemlétedre eléggé nem áldoztál s mely tán maga is gyenge benned?

— Nem értem uram, hisz hűséges katolikus vagyok. Mi baja van hát hitemnek?

— Az, hogy megmértelyezte az ariánus eretnekség mérge. Engedd, hogy igaz testvérként kimagyarázzam magamat.

— El is várom Kegyelmedtől, mert szavai igen bántanak.

— Elődöd, János Zsigmond fejedelem óta sehol a világon a szocializmus akkora kárt nem okozott a keresztyén világban, mint Erdélyben. Nagyobb ez annál, mit a pogány félhold félszázad alatt tett.

— Ez túlzás. Ám lássuk kimagyarázását.

— Cseppet sem az, hiszen látod, unitáriusok ülnek a boltokban és műhelyekben, a városok tanácsában és országgyűléseken, ahol többségben vannak, miként udvarodban, ahol tanácsadóid nagyrésze antitrinitárius.

— Csakhogy azok megbízható, derék emberek, kik senkinek sem ártanak és jó alattvalói az országnak. Elvégre az újhitű ember nem vét az államnak. Az állam tehát nem büntetheti, bár az Egyház kizárhatja kebeléből, ha jónak látja. Semmivel se volna menthető az olyan fejedelem, aki békés alattvalóit csendes otthonukból kizavarná; csak azért, mert hitbeli meggyőződésük eltér az övétől avagy a régitől. Nem szabad az állam érdekét az egyházával felcserélni, mint annyi sok idegen országban tették, aminek vége nyomorúság és pusztaság lett. Sok helyütt még trónját is veszíté a fejedelem. Ha pedig ezt nem kívánhatja tőlem, mondja hát, mit tegyek ezekkel az újhitűekkel, akiket nem tűrhet?

— Visszatéríteni őket az elhagyott katolikus egyházba. Édes öcsém, az anyaszentegyház tőled várja ezt a szent kötelességet, mert fejedelem vagy. Hogy fogod egykor halálos órádon megtört szemeddel annak az egyháznak a vigasztaló kelyhét keresni és ajkadhoz emelni, amelyet államodban annyian megaláztak és üldöztek? Micsoda isteni kegyelmet remélhetsz a Szentháromság egy Istentől, mikor eltűrted, hogy fia isteni voltát s a lélek létezését országodban tagadják? Mit kívánhatsz majd egykor az Isten ítélőszéke előtt, a Megváltó vérző szívére gondolva, mikor nem bosszúltad meg azokat, akik őt a földön gyalázó szavukkal másodszor is keresztre feszíték, midőn halandó embernek jelenték ki, tagadván, hogy az Atyaúrsten jobbján ül? Testvér, ha lelked kedves és adsz valamit az utolsó ítélet szavára, üzd ki ezt az eretnkséget országodból.

— Kristóf, ne beszélj így, mert jól tudod, hogy ezt nem tehetem. Azt magam is elítéltem, még írásban is, hogy ezek az unitáriusok a Krisztus Jézust istenségétől, az szent lelket essentiájától fosztották meg, hogy az gyermekeket keresztség nélkül is idvezítik és az embert minden büntől megszabadítják, úgy hogy Isten az kit praedestinált: idvezül, az kit nem, kárhozik, mert szabad a fazekas az sárral!

— No lám s még sem lép fel Felséged ez istentagadók ellen energikusan, miként hogy megérdemlik.

— Nem léphetek, mert a három erdélyi nemzetnek azon az utolsó dietáján, melyet a már beteg fejedelmünk alatt Székelyvásárhelyen tartottak unisono elvégeztük, hogy: «az Isten ígéje mindenütt szabadon prédikáltassék, az confessióért senki ne bántassék; se prédikátor, se hallgatók.» Ez a végezés engem is köt, mert reá egy esztendőre az én uralkodásom alatt is megújították a tordai országgyűlésen, amely dekretálta, hogy senkinek hitéért az elébbi végezés szerint bántása ne legyen.

— Ámde ugyanakkor azt is elvégezték vala a rendek, hogy ha az religióban valamit innoválnának, Felséged azokat hívassa maga elé, hogy megértse tőlök, vajjon más valláson vadnak-e, mint voltak az megholt urunk idejében? Ha aztán vallásuk különbnek találtatnék, ő Nagysága azokat excommunicáltassa és érdemök szerint büntesse.

— Jól megjegyzé magának Kegyelmed, mert a decretum szó szerint így szólott. Meg is intém egy ízben Dávid Ferenc superintendenst, az innovátorok fejét: — Távozz innen eretnek! Rövid időn végbe viszem, ha Isten is úgy akarja, hogy szarvaid letörjenek!

— Erről van tudomásom. De amint furiája elmúlt, nem törődött többé vele.

— Rosszúl tudja, Kelmed, hisz emlékezhetik, miként vetettem tűzbe azt az ariánus kéziratot, amelyet nyomtatásra nekem átnyújtottak, mondván: Elég pestis hozatott már Erdélybe. Nem engedhetjük, hogy ennek mérge is idejusson!

— Erre emlékszem, de a munka íróját is máglyára kellett volna vetnie, írásával együtt.

— Nem tehettem, mert az a külső országokban élő Dudics volt. Különben sem zavarhattam meg az állam békéjét a vallásiak miatt.

— Ezért nem tett eleget Felséged a katolikus anyaszentegyházért, sőt — megbocsát — iránta, úgyszólván, indifferentismust tanúsított.

— Ennek nem vagyok tudatában, mert soha katolikus ember ellen nem vétettem.

— Vétett avval, hogy a más vallásuakat mondhatnám filozofikus pártatlansággal kezeli. Sőt nem átal még összejöveteleiken is résztvenni, hol valami német prédikációt, hol a mézes-mázos Károlyi Péter kolozsvári lelkészét hallgatva.

— Talán igaza van. De tudhatja, hogy csupán így bírtam egyensúlyban tartani a sokfelé elágazó vallásos mozgalmak kilengéseit és biztosítani a nyugalmat a különböző hitűek közt. S vajjon nem végeztem-e Istennek tetsző dolgot, hogy országunkban mindenki békében élhet hitében és meggyőződésében? És miért hallgatám meg, ugyan bizony, néhány prédikátor beszédét, ha nem azért, hogy saját magam halljam, vajjon hogyan, mit s ki ellen beszélnek, megtartván azt a rendeletemet, hogy egyedül az emberek erkölcsi javát célzó prédikációkat tarthassanak.

— Hát látja, ezért mondják még külső országokban is, hogy a katolicizmussal szemben közönyösnek látszik.

— Találóan mondja, hogy csupán látszom közönyösnek. De miért? Hogy a katolicizmus elleneseit csillapítsam s rossz indulatokat holmi elsietett szigorú represszáliákkal ne hívjam ki!

— Helyes lehet, de úgylátszik nem gondolád meg, hogy evvel szent vallásunk háttérbe szorul a szektariánusokkal szemben.

— Kedves bátyám, nem ítélek bölcsen, mert épp contrarie: evvel a látszólagos közönyömmel szerezhettem meg az erdélyi urak bizodalját, amellyel vajdájukká választának oly időben, mikor országunkban a római vallás elleni szertelenség még mindig folyton folyt. Ugyán bizony, miként számíthattam volna másként híveim adójára és katonai segedelmére, amely nélkül nem bírtam volna leverni a székelyek lázadását, sem pedig az ariánus Bekes Gáspár felkelését, kinek emberei nagy részben mind az újhítűek sorából kerültek ki. Avagy feledte már, hogy mikor Bekes titokban nagy ígéretekkel igyekezett magának a szászokat megnyerni, azok hívek maradtak hozzám és Hellwig Ágost szebeni polgármester alatt ezer főnyi lovassággal vettek részt a szentpáli csatában oldalamon? Tán szép szememért s nem azért, hogy ágostai szabad vallásgyakorlatukat mingyárt uralkodásom második esztendejében külön pergament-levélben biztosítam?

— Hát, ez lehetett fejedelmi oportunitás, de avval Felséged hite ellen vétett.

— Nem vétettem, mert jól tudhatja Kegyelmed, hogy miután országunkban a saecularisatio óta a nyilvános misézés tilos volt, amikor csak tettem vadászás ürügyével felkerestem a Szentmihályköve romjai közt rejtve élő öreg szerzetest, a jó öreg Mágócsi János franciskánus barátot, akinél meggyóntam, megáldoztam és szentmiséjét végig hallgattam.

— Ezt tudom. Hanem nyilván csak megszokásból tetted. Hisz magad megvallád egyszer trónrajutásod után, hogy ifjúkorodban a katolikus hitvallásról addig még csak annyi tudomásod volt, amennyivel egy közlegény bírt.

— Úgy van, mert gyermekkorunkban házunk tája református volt. Am kipótolám házi iskoláztatásom hézagait rokonunk: Várday Pál érsek esztergomi udvarában, ahová jó atyánk nevelésre küldött, majd Nagyszombatban, ahová a török elől menekülnünk kellett; de legkivált Padovában, ahol sok régi egyházatya művét olvashattam a biblioteka hűvös termeiben. Így újra születtem a katolikus szentegyházban s arról tanuságot tehet az a cselekedetem, hogy amint trónra juték, kápolnát állíttattam palotámban, a székelyeknek pedig könyörgésükre megengedtem, hogy papokat szerezzenek, akik köztük misézhessenek.

— Ezt elvártuk Felségedtől. De paduai hitbuzgóságával nincs mit dicsekednie, mert ott tudtommal legjobb barátja ama híres

eretnek Dudics András volt, akivel nemcsak egy padon ült a tudós Pancirolli, Robertelli és Sigonio jogi előadásain, hanem még a lovagi játékokon is vele jelent meg.

— Téved, bátyám, mert Dudics akkor még vallásunkon lévő becsült egyházi férfiú volt, aki később a tridenti zsinatra is kiküldetett, sőt azon oratioival generális feltűnést keltett, amiért hazatértekor előbb csanádi, majd pécsi püspök lett.

— No, azzal sincs mit ágálnia, mert alig pár évre reá letette püspöki süvegét és megházasodott.

— Ez úgy volt, mikor követsége alkalmával, a lengyel királyné egyik udvarhölgyébe beleszeretett és dignitását elvetette, holott már a primási székre is jelölte vala az udvar.

— S mégis becsüli Felséged a hitehagyottat!

— Becsülöm, bár sajnálom e lépését, mert sok vitát folytattam vele Paduában az enyémtől eltérő felfogásaiért, mikor néha még a papi nőtlenség ellen is tüzelt. Ne haragudjék hát reá Kegyelmed, mert következetes maradt önmagához s lelki nyugalmát a tudományokban való elmélyedésben találta meg a tudós férfiú, aki például Cicerónak olyan ismerője és rajongója volt, hogy munkáit három ízben írta le magának a maga tulajdon kezével.

— Nem haragszom én reá, édes öcsém, mert nem is törődöm a méltatlan emberrel; csupán csodálkozom, hogy még emlegeted, ámbátor úgy tudom, hogy az «electio» ideje alatt is ellened küzdött.

— Nem tehetett másként, mert császár consiliarius.

— Hanem más hozzá hasonlókkal is correspondentiában állasz, Estván! Ezért emlegetik nevedet világszerte úgy mint az eretnekek pártfogóét; pedig vigyázhatnál, ne légy az majdan a magas ítélőszék előtt, ahol a királyoknak koronázatlanul kell megjelenniök.

— Ismerem, bátyám s tudom, hogy jót akar. Ám engem ugyan hiába ösztökél az újhítek üldözésére, hiszen tudja, hogy gondolkodásom eltér a Kegyelmedétől. Mert az én hitem az, hogy a teremtés által szabadakarattal felruházott ember tetszése szerint élhet és cselekedhet s konzekventer magam is. De én nemzetségeknek vagyok királya, nem a lelkiismeretnek, melynek az Isten ura, aki ezt a három dolgot tartotta egyedül magának: Valamit semmiből teremteni, jövődő dolgokat kijelenteni és a lelkiismereten uralkodni!

— Mily eltérés tárgyamtól s még hozzá, mily finom ariánus módon, amiben Blandrata hatását kell látnom.

— Cáfoljon hát. Sőt a mi fő: győzzön meg róla Kegyelmed: szabad-e hit dolgába elegyednem s ha szabad, birok-e valamit tennem?

— Szabad-e? Hát ki korlátozza az erdélyi fejedelem akaratát?

— Az Úristen, ott a magasságos egekben. Ajkam rebbenése, újjam egy mozdulata halált hoz. Ölhettek, kínpadra vethettek, láncokba verethettek, akit akarok; ám az ember lelkének nincs lánc, kínpadja, halála, mert az szabad.

— Mire való ez a beszéd?

— Arra, hogy megtudja tőlem Kegyelmed, hogy a lelket az Ég sérthetelen szabadsággal ajándékozza meg, amelyet semmi halandó meg nem támadhat. Nézzen körül a természetben: micsoda csodás változatossága a világnak tolúl szemünk elé minden sarkából. Hiszen az égnek és földnek nincs azonos színe! Még a tavasz zöldje is ezerféle színben tündököl; a legkisebb mezei virág is különböző tarka öltözetben pompázik; fülünket nem bántja sehol egyhangú zaj és érzékszerveinket a legváltozatosabb illatok táplálják? Hogy is mondja Balassa Bálint atyánkfia a tavasz dicséretéről írt versében?

Te nyitod rózsákat megillatozásra,
Néma fülemile torkát kiáltásra,
Fákat is te öltöztetsz sokszínű ruhákba.

Újul meg az föld is mindenütt tetőled,
Tisztúl homályából az ég is tevéled;
Minden teremtetett állat megindul tebenned!

Kell-e még ehhez valamit hozzá tennünk? Mi másra mutat a természetnek ez az ereje és pazar változatossága, mint arra, hogy a szellemi világban is változatossága lehet az emberek hitének és felfogásának.

— Egy Isten, egy keresztesítés, egy hit. Már én csak ezt vallom.

— A szellemvilág sokfélesége testvériesen egyesül az ember hivatásával. A végleges teljesség felé kell haladnunk, hogy a boldogság elérését remélhessük. Mert ha a természet e törvénye ellen törnénk, mi boldogítana? Haladnunk kell a tökéletesedés útján, amelynek megállania nem szabad. Avagy mozdulatlanok maradjunk, mikor a sas szárnyait, csőrét és karmait használja? Csak az ember engedje legnemesebb erőit használatlanul? Ez hűtlenséget jelentene a természet szent törvényeivel, lázadást Isten örök szándékaival szemben.

— Tiszta, nyílt socianizmus.

— Ne csúfolódjék bátyám, hanem inkább igyekezzék meggyőzni, hahogy győzni remél.

— Elhasznált és százszor visszavert deklarációk.

— Bocsásson meg Kegyelmed, de csak még egyet ajánlok figyelmébe, mikor jónak látja az uralkodónak a hit fölötti jogosultságáról beszélve gúnyolódni.

— No, halljam ezt az egyet?

— Mutassa meg, hol parancsolta Krisztus, hogy a zsidókat és pogányokat erőszakkal hajtsák a keresztelőhöz és hite felkarolásához? Hol rendeli el, hogy a más hitűt karddal térítsük a magunkéra? Ezt a jogot még a keresztyénség megalapítója sem tartá fenn magának s te, Kristóf, azt kívánod, hogy én éljek vele? Krisztus urunk nem gyűjte katonákat, meg légiókat maga körül, hogy szavainak és tanításának erőszakkal szerezzen érvényesülést, hanem rábízta azok terjedését ki-ki belátására, hallgatói meggyőződésére. Igaz, Mohamed a véres kardot választá hite terjesztésére; csakhogy ő inkább földi hatalomra, mint szellemire törekedett. Mivel pedig mi Krisztus hívei vagyunk s nem az izlám követői, megvetjük Mohamed kardját s megmaradunk a Megváltó szelídsége mellett.

— Jól van. De nem gondolja meg Felséged, hogy engedékenységgel ezek az Istentagadók nyakunkra nőnek s nem fél attól, hogy a földi értékeket alárendeli az égi szolgálatoknak, amikkel magunknak tartozunk?

— Égi szolgálatokról beszél Kegyelmed! Hát ugyan mivel szolgáltam a könyörületes Istent, akinek napja egyformán világít nemesnek és gonosznak egyaránt, ha ezernyi szerencsétlent kizavartam kunyhójából? Vajjon a kiüldözött nyomorútlak hazájukkal együtt meggyőződésüket is elhagyják? Okosabbak és jobbak lesznek-e, ha majd életszükségletüket könnyes szemmel koldulják össze idegenben, ahová őket kikergettük, csak azért, mert más a hitük, mint a mienk? Menj, bátyám, a te keresztényvoltoddal, mert emberszereteted, bizony Isten, perzselő hatású.

— Estván, ne légy igaztalan velem!

— Folytatnom kell, hogy téves hitedről meggyőzzelek. Mert ugyan nem tudod-e, hogy az üldözés csak növeli az elnyomottak hitét s hogy egy elnyomott szekta akkor győzedelmeskedik igazában, ha az elvakult fanatizmus jár előtte zászlajával.

— Mily csodálatos, hogy az ősi hithez való ragaszkodást fanatizmusnak nevezed.

— Az is, ha túlzásba megy. Hisz Kegyelmed eleget élt külső országokban s nem tapasztalta-e, hogy ahol a hitet erőszakkal, tűzzel-vassal terjeszték, nem pedig szelíd oktatással és erkölcsös példaadással, ott vértenger öntötte el a földet és jogtalanság támadt, amiktől Isten óvja országunkat! Én ugyan forrón óhajtanám, hogy az egész világ egyvallású lenne s a katolikus hitet vallja, de mivel maga az Úristen kijelenté, hogy a földön még sok keserűség fog támadni, mi se akarjunk senkit erőszakkal hitünkre téríteni. Állítsunk

minden hitet és lelkiismeretet a Mindenható ítélőszéke elé s ne kövessünk el, de ne is túrjunk semmiféle üldözést.

— Sajnos, ilyen nálunk nem is volt soha, mert akkor ma jobban állanánk.

— Pedig téved bátyám uram. Hiszen már elég nagy fiúk voltunk, jól emlékezhetik Kigyelmed, amikor Fráter György a jóságos Batthyány Orbán feloszlásnak indult holttestét kősrájából, amelybe hűséges hívét Izabella ünnepélyesen tétette, a királyné szemeláttára kidobatta s a ganéjban temettette el. S mindezt miért? Mivel paplétére bibliát adott hívei kezébe, világi könyveket olvasgatott s még halálos ágyán is vallásos énekeket szerzett.

— Igaz, csakhogypap létére írt énekei túlságosan világiak voltak.

— Méltatlanság, mert el fog jönni az idő, midőn a hívek nemcsak Gregoriánus-énekekben fognak gyönyörködni.

— Isten mentsen tőle és adjon minél több uralkodót, aki népét visszaszorítsa a régi hit formái közzé.

— Furcsa felfogás. Hát nem látja Kegyelmed, hogy a vallás-üldözés, melyet egyes fejedelmek folytatnak s a mi napjainkban fél-Európát véres harcokba kergette, nem más, mint a valdenses üldözésének eredménye s azok megismétlődése.

— Ne ejtse ki azok nevét király létére!

— Tán azt szeretné, hogy én is kövessem uralkodótársaim példáját?

— Örök nevet biztosítana magának vele Isten előtt.

— Badar beszéd. Hisz ha — tanácsára — ami antitrinitáriusainkat Erdélyből kiüldözném, akkor az a nálunk veszélytelenül pislogó parázs lángra lobban az egész világon! S mit használtunk vele?

— Hogy magja se maradna a luteránus eretnekségnek.

— Tévedsz, Kristóf. Maradjanak csak az újhítűek az ő hitükkel az országban, ahol vele senkinek sem ártanak.

— Hát az nem elég ártalom Kegyelmednek, amit némelyek ellenünk vétkeztek? Ügylátszik már elfeledte, mit mívelt Petrovics Péter a katolikus papokkal, akiknek jószágait elszedette s amelyik poroszlóinak ellenállt, azoknak bőrét fejök búbján, a «pilis» helyén megnyúzatta. Hát szárhegyi Lázár András, aki Gyergyóban protestáns lelkészeket rakott a templomokba, miután azokban az oltárokat darabokra vágatta, a szentképeket máglyára vetette, az egyházi ruhából pedig mentéket varratott familiájának!

— Ezek elkerülhetetlen, szörványos esetek, amelyek Magyarországon is előfordultak.

Christophorus Lathoz.
de Somlyö: Pa.

— Mégis elítélendők, ha az embernek eszébe jut, miként gyújtották fel a jászberényiek kolostorukat, kijelentvén, hogy inkább törökök lakjanak benne, mint a szerzetesek. Pedig a török igazságosabb volt a pusztítóknál. Így mikor Kalocsán az újhitűek elfoglalták az ősi templomot, azt a moszlim bíró adatta vissza a katolikusoknak. Úgy jártak a pécsiek is, ahol midőn egyikök a katolikus pap kezéből a szentostyát kiütötte s a földön lábbal taposta, a török városbíró az idegen szentség megbecstelenítőjét halálra ítélte.

— Az ilyeneket sokszor Istenverése is utóléri erőszakosságukért. Avagy nem emlékszik Kegyelmed a hatalmaskodó Perényi Péterre, az egyházi javak kíméletlen elszedőjére, aki a mi gyermekkorunkban halt meg s nem nyughatott terebesi sírboltjában, mert halála napján — akármilyen derült idő is volt — az Istennyila minden évben koporsójába csapott. A népmonda még azt is tudja, hogy mikor emiatt holttetemét onnan kivették s azt egy közeli mocsárba hányták és arról a helyről háza tapasztására egy jobbágy néhány taliga földet vitt haza véletlenül, abba is beleütött a menykő. Íme az isteni büntetés azért, mert Perényi ott a Pálosok monostorát lerontatta s köveiből magának várat épített! Vad üldözője volt a szerzeteseknek Perényi Ferenc főtárnokmester is, aki őket a nagyszöllősi birtokán lévő ősi kolostorukból kiűzte, hogy abba családjával beleköltözhessen. Benne is lakott, amíg Telekesi Imre vissza nem foglalta s őt magát Bécsbe küldte fel, ahol Ferdinánd tömlöche vetette istentelen cselekedetéért.

— Úgy kellene fellépni az újhitűek túlkapásaival szemben nálunk is, mikor a Kegyelmed írása szerint is: oly erkölcsi és vallási elfajulás van Erdélyországban, hogy minden letért az igaz útról, sőt vannak akik istentagadásra is hajolnak.

— Ez tragikus faktum. De ma, mikor körül vagyunk véve minden oldalról ellenségtől, mégis őrizzük türelmetlenségünkkel lángra lobbantani a világot, amihez nincs jogunk. Ezt követeli igaz keresztyén katolikus felfogásom, amelytől nem tágitok.

— Legyen! Ámde miért nem követi Felséged legalább a befolyásolásnak és meggyőzésnek azt az ártatlanabb formáját, mely a német birodalomban folyik?

— Azért, mert igaztalan, sőt céltalan. Én jól ismertem úgy Ferdinánd császárt, mint utódját, Miksát. De mit gondol Kegyelmed, megbírta volna ez szerezni magának s aztán megtartani a császári koronát, ha nem olyan elnéző az újhitűekkel szemben, amilyen volt? Avagy nincs tudomása Miksának Schwendihez intézett ama híres leveléről, amelyben nyíltan kijelenté, hogy: a vallási ügyeket nem

lehet karddal eldönteni... Krisztus urunk és az apostolok másként tanítottak; az ő kardjuk a nyelv, az oktatás, az Isten ígéje és a keresztyéni élet volt.

— Van tudomásom. De ez a levele is mutatja, hogy nem volt igazi katolikus!

— Nincs igaza, mert az ország érdeke békét és lelki nyugalmat kíván, nem pediglen izgalmakat és nyugtalanságot. Ime ezért nem szabad az embereket hitök szerint klasszifikálni, már csak azért sem, hogy azok különbség nélkül legyenek a státusnak hívei. Ám tovább megyek: Szeresse a katolikus testvéri szeretettel a nem-katolikus, sőt még a zsidót is, ha azok vallásgyakorlatukban istenesek, mert az ilyenek soha nincsenek a katolicizmusnak ártalmára.

— Meggyőztél, öcsém. Belátom, hogy hitbeli tévedéseket tanítással kell kiírtani, nem fegyverrel, tévelygőket bölcs felvilágosító oktatással megjavítani vagy — miként egy híved mondá — a katolikusság talpraállítását annak belső megerősödésétől és nem a többi vallás hátraszorításától kell várnunk.

— Végre értesz hát! Ha ezúton győzhetünk az ariánusok felett: ám álljanak elő hittudósaink és vitatkozzanak velök, ameddig nekik jól esik. Meg aztán elfeledte Kegyelmed már a reformátusok kijelentését ama bizonyos dietán, hogy ők szelídséggel *hortando, monendo, docendo* igyekeznek a máshitűekre hatni, nem pedig erőszakkal. Hisz tudhatja Kigyelmed, hogy a szentatyának is megüzentem, Berzeviczy által, hogy semmit se fogok elmúlasztani, ami az Anyaszentegyház védelmére, terjesztésére s az eretnekségek kiírtására alkalmas. Később is megjelentém neki írásban, hogy az eretnekség Erdélyben oly mély gyökeret vert hús esztendő alatt és annyira megerősödött, hogy az, aki erőszakos eszközökhöz nyúlna kiírtására, végzetes zavarokat idézne elő: magát s az országot nagy veszélynek tenné ki. Ennek dacára a katolikus vallás visszaállítására célzó buzgalmunk nem hült ki, sőt napról-napra fokozódik, mert törekvéseimben Isten a Szentlélek kegyelmével csodálatos módon látszik támogatni!

Báthory Kristóf nyomába se léphetett éleselméjűség és tudás dolgában Istvánnak, kinek szellemi fensőségét mindig elismerte. Így többé egy szót se felelhetett ez okos szavaira. Meggyőzöttnek érezte magát és szemét földre sűtve vonult vissza a terem egyik ablaknyílásába, ahol a hirtelen beborúlt égről s a tervezett aznapi vadászatról kezdett beszélgetni. A fejedelem észrevéve testvére kedélyváltozását, gyöngéden átölelte, mondván: Ne búsuljon Kegyelmed, azért csak az én jó bátyám marad mindétig!

Ez a tanuságos beszélgetés, mely a hit dolgában a két testvér közt a fejevári palotában lefolyt, érdekesen állítja eléink a köztük lelkiekben és szellemiekben fennálló különbséget. Kristóf a hagyományhoz és formákhoz ragaszkodó férfi, aki abban az erős, de téves meggyőződésben élt, hogy kellő eréllyel *egy-vallásúvá* lehet tenni Erdélyt. István szabadelvűbb gondolkozású, felvilágosultabb lény, aki mindenki hitét és meggyőződését tisztelte, illetve az újhíteket törvényadta jogaik gyakorlásában erőszakos rendelkezésekkel nem gátolta. Sőt józan okosságból a különböző vallásúak békés együttélésében látta az állam fenmaradásának legfőbb támaszát. Mindkettő égett a vágytól, tenni valamit a katolikus hit fejlesztése érdekében, látva annak hanyatlását a kedvezőtlen viszonyok közepe. De míg az első az erőszaktól sem riadt vissza, a másik a kedvező idő kivárásának bölcsőbb elvére helyezkedett. Ez is mutatkozott rövid idő alatt — még István király életében — helyesnek. Hiszen a protestáns hitnek olyan alapja volt már Erdélyben, hogy azt megrendíteni épp oly helytelen, mint lehetetlen lett volna ebben az időben, mikor már a szászág teljesen luteránus volt, a magyar-ságnak pedig kétharmadánál nagyobb része református vagy immár unitárius.

Luther Márton tanai az erdélyi szászok közt, deákok és kereskedők által mingyárt fellépése első éveiben elterjedtek. Ezért Szalkai László esztergomi érsek átokkal fenyegeti meg azokat, kik «a sátántól megszálva» eretnek íratokat adnak-vesznek és olvasnak, II. Lajos király pedig jószágvesztés terhe alatt összetépni és elégetni rendelte az ily könyveket. E rendelet értelmében a szebeni nagypiacon el is égettek egy csomó összeszedett íratot. Hanem ez csak növelte a régi hitben kételkedők számát.

A mohácsi veszedelem utáni idő és János király kora Erdélyben is kedvezett a reformáció terjedésének, kivált a szászok közt, kik papjaikat (régi kiváltságaik alapján) maguk választák. Itt is, ott is kezdett «az Úristennek igéje villámlani» nagy ellenzői dacára, amilyen Statileo püspök, György barát és Frangepán érsek volt. A lelkeket vallási forrongás tépi s az embereket valami szokatlan nyugtalanság szállja meg. Erdélyben vallás ellenes gúnyíratok támadnak, melyek terjesztőit Tordai Pál püspöki helytartó (1529 elején) kizárással fenyegette meg. De ez nem használt semmit, mikor az állapotok már annyira elfajultak, hogy Szeben város tanácsa két héttel a fenti rendeletre kiutasítja területéről a szerzetes barátokat. A szászok közt támadt mozgalom átszivárog a szomszédságukban élő magyarokra is. Vallásmagyarázók támadnak, akik Luther tanait

írásban és szóban terjeszték, titokban is, nem sokat törődve ellenzőikkel. Ez a dolog évekig tartó hullámvásban tartá a kedélyeket, úgy hogy végre is János király 1538 tavaszán Segesvárra hozatta a magyarországi részekből Szántai István mestert, az új hit terjesztőjét, hogy rögtön «megégetné minden törvény nélkül» amint követelték. A király azonban eszes, Istenfélő volt: disputációra engedé a dolgot s annak folyamán felmentették, mert védekezésében nem találtak semmi izgatást; még abban az állításban sem, hogy: a barátok, papok dolga semmi nem egyéb, hanem csak fabula, emberi vélekedés és hejába való csacsogás! Székely Adorján doktor püspöki helyettes és santa Kálmáncsehi Márton fejevári oskolamester voltak bírái, aki remekül protestáns hitre tért. János király halála után pedig fellép Honter János brassai prédikátor, hogy apostolává váljék az új vallásnak. Szóval és tettel, írással és könyvekkel működik száz honfitársai közt s midőn Izabella királyné 1542-ben Erdélybe jött, a Barcaság áttérítésének munkája már úgyszólván be volt fejezve. Február havában kivetette az oltárt és képeket a brassai templomból, öszre kelve «Isten nevében» megszüntette a misét és két szín alatt kezdte osztani az úrvacsorát a hívőknek is, «miként azt Krisztus szavai rendelik.» Egyúttal a szentségekről s a város reformációjáról könyvet adott ki az általa alapított nyomdában, melynek hatása csakhamar Brassó város határain túl is érezhetővé vált. Evvel megkezdődött a luteránus istentisztelet s Brassó példája általánossá válik minden városban és faluban, ahol szászok éltek, hogy hamarosan kövessék őket a magyar luteránusok is.

Vallásosságában a nép azonban ragaszkodik az ősi formákhoz és szertartásokhoz. Így meghagyják az oltárt és szentképeket, a lelkész pedig palástja felett hímzett karinget hord, még a szószéken is, akár a miséző pap. Nem volt olyan gyors az átmenet az új szertartásokra a kálvinistáknál sem s fel van jegyezve, hogy például Perényi Gábor megtartotta a szentostyát s más hasonlókat, sőt nem is szenvedte az olyan papot, aki azok elhagyása mellett küzdött. Eleinte jó darabig még a gyónás is megmaradt az oltárokkal, égő gyertyákkal, képekkel és papi ruhákkal együtt; az ételek húsvéti megszentelésének szép szokása pedig legtovább fennállott.

Honter könyve után községenként kezdtek szervezkedni, még magyar vidéken is. Annál kevésbbé helyeselték a történeteket a királyné s különösen György barát, akik ezért Hontert könyvével együtt a fejevári országgyűlésre idézték, hogy adjon számot, miért csatlakozott a keresztény — azaz új — vallás rendtartásához. Ám a brassai tanács nem bocsátotta el a mestert, mert félt a barát bosszújától,

hisz még mindenkinek emlékezetében állott, miként küldött máglyára (feledésbe ment vallástörvények alapján) egy váradí egyházfít, aki egy pápista asszonyt arcúl csapott azért: «mert hogy egy kép előtt imádkoznék!» Így csak a városbíró indították útnak, két tanácsos, két pap s a káptalani kanonok kíséretében. Ezek magukkal vitték Honter védőíratát, melyet megbízottja a gyűlésen a rendek s a királyné előtt felolvastván, kimutatta, hogy könyvecskéjét a papok számára adta ki s vele senkit sérteni nem akart, mert köteles tisztelettel van a hatalom, ő Felsége, a szentkoronával megkoronázott Izabella királyné asszony s az országnagyok iránt. Ártatlannak érzi magát társaival együtt a vádakkal szemben, mert ő nem izgatott, csak Isten ígését és Krisztus parancsát követte s amit ő tett, arra Istennek és felsőbbségének parancsa készte. Semminek sem örülne úgy, mintha megérné, hogy Krisztus és szétszórt juhái békességben együtt élne az igaz katolikus egyház aklában, egy és ugyanazon hit és törvény szerint, miként azt Szent Pál is rendeli. Ám vértanúk példája és a szentírás mutatják, hogy azon embereknek, kik az Isten ígésével ellentétbe jutnak, nem kell engedelmeskedni különösen hit és vallás dolgában. S midőn ő a visszaélések láttára, tollat ragadt s rámutatva más államok és városok példájára ismerteté az új tant, a keresztséget, a misét és úrvacsorát, utalva a betegápolásra, árvák és szegények istápolására, iskolák és könyvtárak létesítésére, nem volt más célja, mint hogy e zaklatott és sanyarú időkben előmozdítsa a közegyetértést s a vallás megtartásában beállható zavart és rendtelenséget elhárítsa.

Történeti fontosságú, a konstanzi és wormszi zsinatokra emlékeztető jelenet következett ezután. György barát erélyes megtorlást követelt, de tanácsosai (Batthyány Orbán, Csáky Mihály, Adorján kolozsi főesperes és Petrovics Péter) ajánlatára a királyné vallási vitatkozást rendelt el a brassai küldöttek meg a vádló fejevári káptalan tagjai közt, amelyet Augsburgban tartottak a wittenbergi tanárok. Ezen a vádlottak oly hatással cáfolták a szentírásból a káptalan állításait, hogy az országgyűlés egyhangúlag felmentette őket, sőt a hallgatók közül sokan áttértek a luteránus hitre. Erre a brassai követeket éjjel ismét az udvarba hívták, de sem ígéret, sem fenyegetések nem bírták őket lefegyverezni. Bántatlanul térhettek haza, hisz Izabella, a barát s az egész ország érdeke kívánta a szászokkal való jó egyetértést és uniót. A követek magukkal vitték ugyan a szenátus számára a királyné rendeletét, nehogy újítást fogadjanak be a vallásba, de annak semmi fogamatja nem lett. Mert már a következő évben követséget küldenek a királynéhoz s egyházuk

megvédése ügyében s a Szent Katalin napján tartott szebeni gyűlésen az összes szász városok áttérnek egyetemenlegesen «a Mindenható kegyelmével» az új hitre.

Az erdélyi magyarok közt főleg Kálvin János hitelvei hódítottak. Petrovics Péter bán, helytartó az első kálvinista főúr támogatta híveit, kivált amikor Kálmáncsehit bízta meg az új hit terjesztésével. Működése igen sok falut hódított meg, de térítő munkája és izgatása túlzásba csapott, mert nemcsak a katolikus királyné, de mindenki megbotránkozott annak hírére, hogy hunyadmegyei egyik birtokukon a három Barcsay-testvér templomuk keresztjét egy szolgálóval a folyóig cipeltették s annak partján vizet merítvén fazekukba, ételt főztek a tűzre vetett kereszt paraszánál. Emiatt az 1545 tavaszán tartott tordai országgyűlésen őket a rendek nyilvánosan megbélyegezték és ellenök vizsgálatot is rendeltek. Egyben kimondták, hogy az ősi vallást követőket senki bántani ne merje, újításoktól pedig mindenki tartózkodjék. Ám ez írott malaszt maradt.

A kálvinizmus nemcsak újvoltánál fogva terjedt rohanó árként, hanem mert a papok elhagyták a latin szertartásokat és prédikációikat mindenki megértette, épp úgy, mint a hívek anyanyelvén nyomtatott könyveket, amelyeket a nép kezébe adtak. Így esett, hogy a kolozsváriak kifosztották a Domonkosok zárdáját és elűzték a kolosmonostori apátot, sőt napirenden voltak a kelletlenségek még a két protestáns vallásfelekezet: a német és magyar ajkúak kebelében is. Ám midőn ügyük panasz alakjában a királyné elé jutott, a királyfi lengyel tanítója, a tudós Novicampianus Albert mester újból felemelte szavát a katolikus hittételek érdekében. Terjedelmes apológiájával nem is annyira cáfolni igyekezett, mint inkább a jelenlévő királyné és János Zsigmond lelkét akarta megerősíteni a régi hitben. Hiszen munkáját is neki ajánlva adta sajtó alá. Ez a Novicampianus igen tanult ember volt és Báthory István királykorában is szívesen emlegette, hogy jelen volt egy zsoltármagyarázatán, melyet János Zsigmond előtt tartott s örökké sajnálta, hogy ifjúkorában őt nem oktatták olyan körültekintő gonddal.

Arról azonban, hogy az elveszett lelkek soraiból hódítson, a lengyel mester nem is álmodozott, hiszen az ifjú fejedelem mellett állandóan Petrovics meg Blandrata forgolódott s hatásuk alatt a rendek egyhangúlag kimondták, hogy mindenki azt a hitet követheti, amelyet akar, a régi vagy új szertartásokkal. A kis Erdély tehát Európa minden más országát megelőzte a lelkiismereti szabadság biztosításában s az 1557 nyarán tartott tordai országgyűlésen, az ódon nagytemplomban mondatott ki legelőbb széles e világon, hogy

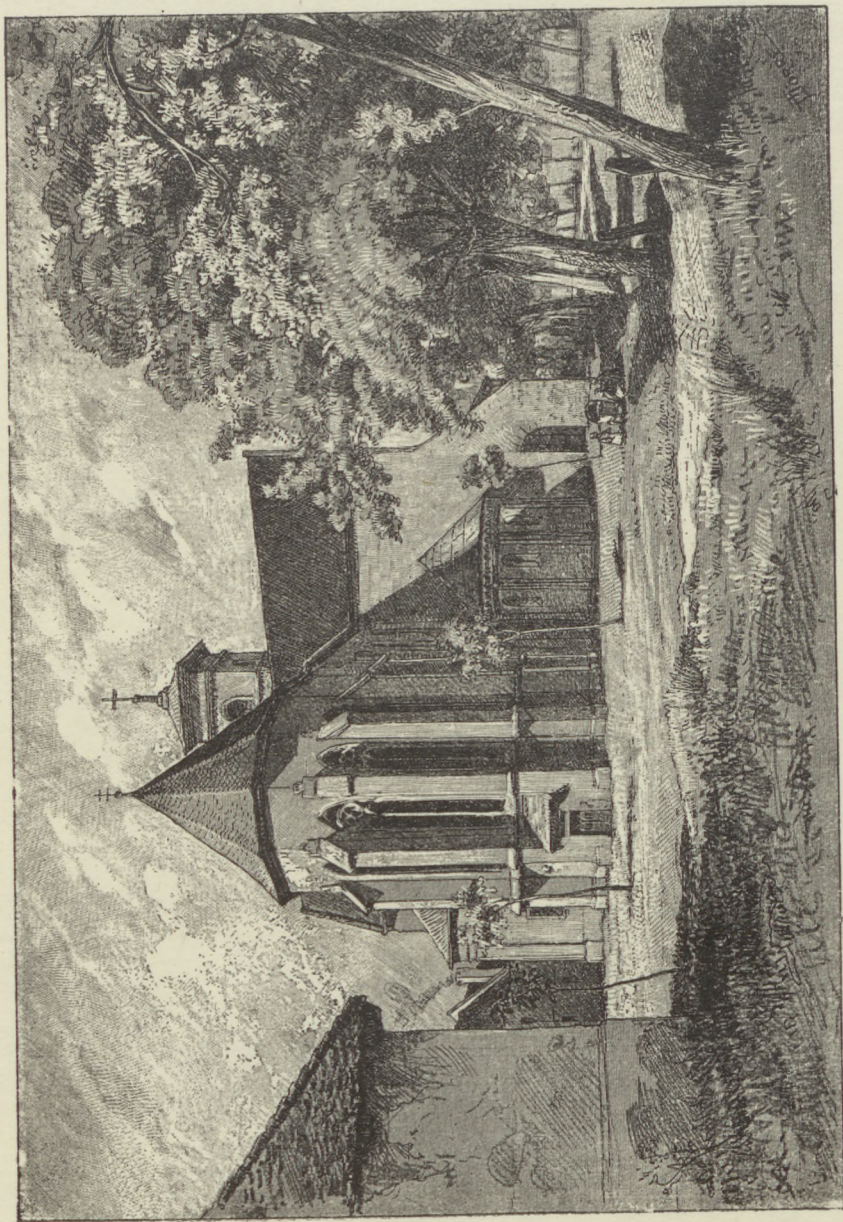

mindenki szabadon követhesse és hirdethesse azt a vallást, amelyet lelke meggyőződésével összhangzónak ítél. És a hitbuzgó katolikus királyné nemcsak nem tiltakozott e határozat ellen, sőt még kötelezettséget vállalt a luteránus szász egyházak megvédése iránt. Az ő javukra dőlt el a megtartott vallási vita is, melyben az úrvacsoraszétosztás kérdésében Luther álláspontja győzött. Felvilágosult szellemű az anyakirályné és fia megértették korukat. Hisz különben is még otthon voltak, midőn múlt évben a lengyel országgyűlés is kimondta, bár nem fly általánosságban, hogy minden nemes ember oly vallást fogadhat el, házában olyan isteni tiszteletet tarthat, amilyen lelkiismeretével megegyezik, csak az a Szentírásan alapúljon. Hasonló szellemben döntöttek az erdélyi rendek is azon az 1564-iki országgyűlésen, amelyen törvénybe iktatták a református vallást, kimondván, hogy az evangéliumot hirdesse és prédikálja minden lelkész, ki-ki az ő értelme szerint.

Az álmodott szabad vallásgyakorlat és egyenjogúság azonban így sem valósult meg. A vitatkozások, kicsinyes csipkelődések, az egyes vallásfelekezetek papjai közti surlódások és türelmetlenkedések a fejedelmi rendeletek és diétai dekrétumok ellenére is előfordultak, időnként kelleténél is gyakrabban. Hiszen mindenki emlékezett még arra a botrányos dologra, hogy mikor 1565 június havában a váradi kálvinisták neki mentek a várbeli templomnak, hogy azt feldúlják, az elfogult tömeget János Zsigmond személyesen verte szét buzogányával, midőn a hihetetlen durva támadás hírére a feldühödött emberek közzé lovagolt s őket istentelen cselekedetök végrehajtásában jóformán az utolsó pillanatban megakadályozta. Ám e kilengések általánosak voltak másutt is ezidőben s rajtok még csodálkozunk is alig lehet, ha a kor társadalmi életét, a közvélemény hullámozó áramlatait s a forrongó kedélyek nyugtalanságát ismerjük és megérteni igyekszünk.

Csonka lenne az erdélyi egyházi viszonyok kialakulásáról szóló vázlatunk, ha nem szólnánk az unitárius vallásról is. Ezt az olasz Socini Faust alapítá Servet Mihály spanyol és a saluzzói Blandrata György olasz orvos társaságában. Üldöztetésök miatt azonban ez utóbbi Genfbe menekült s onnan Lengyelországba jutott, ahol elvei hamarosan elterjedtek. Mikor pedig Izabella királyné halála után, fia, János Zsigmond fejedelem hívására Erdélybe jött, eszméi az egymással állandó vitatkozásban élő luteránus és kálvinista hívek közt is fogékony talajra találtak. Blandrata Szentháromság-tagadóként lépett fel, helyesebben ő nem volt sem luteránus, sem kálvinista, de abban a meggyőződésben élt, hogy a katolikus és ariánus vallás,

A GYULAFÉHÉRVÁRI SZÉKESEGYHÁZ, KELETI OLDALÁRÓL.

mint két véglelet közt, átmenetet kell teremteni. Tanításának sikerült megnyernie Dávid Ferenc kolozsvári lelkészt is, aki előbb Luther követője, majd Kálvin eszméinek hirdetője volt. Ez lett az új vallás megalapítója és rendszerbe foglalója.

Az új hit célja volt — egy követőjének szavai szerint — a Szentírást alaposan megvizsgálván, abból a hit cikkelyeit, különösen az Isten egysége és háromsága s a Jézus önfeláldozásáról szóló dogmát mennél tisztább s az emberi józan értelemmel mennél meggyőzőbb világosságba emelni. Vallásuk alapjárá azt a hitágazatot akarták tenni, amely legtisztábban folyik az evangélium értelméből, mert úgy voltak meggyőződve, hogy mivel az evangélium isteni kijelentésen alapszik, s midőn a józan emberi értelem szintén Istentől származik, lehetetlen, hogy mindkettőnek szerzője zavart, ellentétet teremtett volna a kettő között: azt, hogy az emberi ész az istenség fogalmának felfogásáig ne emelkedhessék; mert úgy voltak meggyőződve, hogy az emberi ész és szív képes kell hogy legyen az istenség eszméjének megismerésére!

Dávid híveinek neve eleinte antitrinitárius volt s csak később lett unitárius. Hittételei az egymást követő különböző zsinatokon s a kor divatja szerint azokon folytatott disputációkban jegecesedtek ki. Áttekinthetően «Rövid magyarázat miképpen az Antichristus az igaz Istenről való tudománt meghomályosította» című munkájában találhatók meg, melyet ő János Zsigmondnak ajánlva 1567-ben adott ki. Ez a könyv — egy újabbkori magyarázója szavaival élve — úgy tekintendő, mint a mívelt magyar nép igényeihez alkalmazott tudományos fejtegetése a napirenden levő nagy teológiai kérdéseknek. Művében Dávid Ferenc abból indult ki, hogy Istennek egész lényege és természete Krisztusban van; tehát nem az Isten fia lett emberré, hanem az ember lett Isten fiává s következőleg a fiú nem egyenlően örökkévaló az Atyával. Ebben a kijelentésében Dávid a magyar Aran Tamás korábbi nyilatkozatát követi, hogy: «A Krisztus Istennel nem egyenlő személy, mert ha egyenlők volnának, Krisztus nem mondaná, hogy az Atya nagyobb nálánál.» Ő azonban a reformátorokat követte tanításában, akik az istenegységre rámutattak; főleg azért, mert az első három század keresztényei s maga a Szentírás az Isten egységét tanították.

E meggyőződésében Dávid Ferenc már könyvének megjelenése előtt állást foglalt híveivel az apostolok hitvallása mellett, midőn kijelenték és vallották: Isten csak egy mindenható atya, szerzője, kezdete az istenségnek, legfőbb, senkitől sem származó, minden mások felett való; de akiből az Ige és a Szentlélek nem záratik

ki, sőt benne van kezdet és vég nélkül. Jézus az Isten fia a szó szorosabb értelmében!

Az új hithirdető hívei egyébként még ezen is túl mentek, midőn a gyulafehérvári zsinaton jelen volt unitárius lelkészek és hittudósok írásban jelentették ki hitvallásukban, hogy: Krisztus öröktől fogva való Isten, kihez szívből imádkozni kell!

Mit célzott és végzett tehát Dávid Ferenc? Azt, hogy a dogmákat elvetette s azok helyébe az ismeretet állította. Aki megismeri Istent, hiszen benne s hiszi azt is, hogy Isten gondot visel reá. A hitnek tehát olyannak kell lennie, amelyet az egyszerű (nem tanult) nép is megért és megtarthat. Ezért helyeselte az úri szentvacsorának két szín alatti kiosztását is, mert így nemcsak a papok, hanem a hívek is részesülhetnek belőle. Nyilvános beszédei és vitatkozásai is ezt célozták, mikor belevonták a népet a hitviták körébe, hogy azt hitének apostolává tegye.

Dávid Ferenc könyvének akkora hatása volt s a benne tárgyalt eszmék oly rohamosan terjedtek, hogy a rá egy évre megtartott gyulafehérvári hitvita után maga a fejedelem is unitárius vallásra tért, udvarának nagyrészével együtt, amelynek tagjai addig luteránusok voltak, élükön a kancellárral, Csáky Mihállyal; kivéve azonban a két Báthory-testvért: Kristófot és Istvánt, meg Becz Pált, a székelyek vezérét, akik épp ezért meglehetősen népszerűtlenek voltak abban a nekik idegen környezetben. Ennek dacára három év telt bele, míg az új vallást törvényesen is bevették s az avval alkotmányos elismerésben részesült. Ezt tagadhatatlanul Dávid Ferenc ügybuzgósága vitte keresztül, amely János Zsigmond (1571 tavaszán bekövetkezett) halála után sem lankadt. Így érthető, hogy pár év alatt, Báthory István távozásakor lelkészeik száma már közel háromszázra szaporodott. Másfelől ez magyarázza meg, miért nem tartotta Báthory józan ésszel helyesnek erélyesebben fellépni az újhitűekkel szemben, akik az ő trónraléptekor oly többséget alkottak Erdélyben és Magyarországon, hogy a főurak közül mindössze három család maradt meg a katolikus egyház kebelében, a köznemesek és polgárok közt pedig alig volt katolikus. Így napokig járhatott az ember az országban, amíg katolikus templomra akadt, miután a legtöbb az újhitűek birtokába jutott, úgy hogy számuk a század vége felé se több harmincnál s olykor 20—25 magyar mérföldnyi területen sem találkozott az útas katolikus pappal. Ezek közül tizenkettő működött Csíkmegyében, de — az Erdélyben járt Possevino Antal jezsuita leírása szerint — csak négyök élt papi coelibátusban, a többiek asszonyaikkal rendes házasságban éltek, «ha ugyan ezt az állapotot

házasságnak lehet mondani» jegyzi meg csípősen az István király által beküldött derék páter. Amellett — folytatja — részegesek s annyi sört isznak, hogy nevöket sem igen tudják leírni. Ezek a papok maguk fölé archidiákonust választanak, akik elé a válások és új házasságkötések ügye is tartozik, bár a legnagyobb botrányok közt töltik idejüket. Botrányosak voltak a házassági viszonyok is. Az újhítűek papjai az elsőfokú rokonságig oldoztak az akadályok alól; tíz forintért választják szét a házastársakat és kötnek új házasságot. De mivel püspökük nincsen, a katolikusok is az újhítű papoknál szereznek igazságot, habár ítéletök ellen a fejedelemhez lehet fellebbezni.

Ime miért volt a bölcs István királynak igaza a bátyjával folytatott vitájában, amely avval az okos kijelentéssel ért véget, hogy a világ a Báthoryakat mindig jámbor, Istenfélő nemzetségnek ismerte; az is marad, de az időtől s az isteni gondviseléstől reméli az ősi hit megerősödését Erdélyben.

Ez az idő hamarabb bekövetkezett, mint azt a hitbuzgók remélték. Mert Báthory István hírére vevén már trónrajutása első évében a Bécsben működő jeles Szántó István jezsuitának, levélben hívta meg somlyai templomukba az öreg Nagyfalusi Albert minorita barát mellé. Szántót azonban működési helyén nem nélkülözhetette Rendje s bár a fejedelem minden évben megújítá kérését, kivált mikor tanulmányai kiegészítése végett Rómába rendelték, nyolc esztendő telt bele, amíg Erdélybe juthatott a Rend generálisa intézkedése folytán. Helyette Leleszi János páter ment be elsőül Egerből a király kívánságára bátyja, Kristóf tudtával és hozzájárulásával Gyulafehérvárra, ahol Griseldis meg Zsigmond nevelője lett a klaszikus tanulmányokban. Kolozsvárra viszont néhány lengyel és olasz jezsuita-barát került s ott kollégiumot alapítottak a farkas-útcai hajdani ferencesek épületében «az ország ifjúságának a tisztességes tudományokban és szabad mesterségekben való oktatása végett» sz. XIII. Gergely pápa támogatásával 1581 tavaszán akadémiává fejlődött. Ügybuzgó működésük igen hasznos volt a hitoktatás és iskolázás terén, mert a tanulók nemcsak kitűnő oktatásban részesültek, hanem kitartó munkához, fegyelemhez és erkölcsös élethez szoktak az ájtatos barátok szigorú kezén. Ezért kollégiumukban még újhítű főurak és papok is szívesen taníttatták fiaikat. A lelkes páterek példája így minden hitfelekezet vezetőire serkentőleg hatott az általános népoktatás fejlesztése röögös ugarán, amely sóvárogva várta a munkás kezeket.

E munkás kezekre különösen nagy hívatás várt, elsősorban Kolozsvár városában, ahol az újhítűek iskolaügye annyira elárvult volt.

Hisz nemcsak papjuk, tanítójuk kevés, hanem még a meglévők is lanyhán és hanyagul teljesíték kötelességüket. A prédikátorok és skólamesterek buzgósága inkább hitvitákban és izgatásban merült ki, no meg fizetésemelés-kérésekben, amikkel a városi tanácsot évről-évre zaklatták, kivált aratás és szüret után. Pedig a centumpáterek fájó szívvel tapasztalták «egész várasul, hogy az ifjúság az Istennek igijére előbbi mód szerint nem taníttatik és az katekizálás teljességgel megszűnt, holott szükség volna az ifjúságot az Istennek tisztességére gyermekségtől fogva tanítani és abban felnevelni» amint hajdanában volt, minden vasárnap délután «a régi szokás szerint» mind a két templomban. Hasonlóan panaszkodtak a szász hívek is, akiknek nem volt prédikátoruk, papjukat pedig a városbírónak kellett megintenie, hogy ne hozassa fel a szentpéteri plébánust, miként ekkor a reformátusok is lelkészöket nevezték, hanem minden este, reggel ott prédikáltassák, ne kényszeríttessék a község a jezsuitákhoz futni!

Báthory István tiszteletreméltó türelmességével és nyugalmával egyébként még az erdélyi ó-hitű román lakosságra is jó hatással volt. Így román püspökséget alapít Szilváson, Hátszeg mellett, melynek székében Eftímie kalugert erősíti meg, kinek utódja már Gyulafehérvárra telepedik, a vár alatt elterülő városban épített templomba. Ennél is fontosabb, hogy hozzájárulását adta ahhoz, hogy Geszthy Ferenc erdélyi főkapitány jobbágysai számára román nyelvű imakönyvet nyomathasson a maga költségén. Ekként jelent meg 1582 nyarán Szászvároson az a «Palia» nevű szentkönyv, melyet Tordasi Mihály erdélyi vladika meg Herce István karánsebesi pópa fordított magyarból Heltai Gáspár kolozsvári luteránus lelkész könyve felhasználásával. Ekkép jutottak a hunyadmegyei románok is bibliához, a régi ószlovén helyébe, melyet csupán papjaik értettek.

V. FEJEZET.

A nagy út.

ALOTÁBA, parasztházba egyenlő erővel hatolt be a rég óta várt s mégis váratlan hír, hogy a fejedelem ő Nagyságát királyukká választották a lengyelek. A várak bástyáiról ágyúdörgéssel üdvözltek, a városok népe hangos muzsikaszóval fogadta mindenütt. Amerre jártál «Vivat Rex!» üté meg füledet, faluhelyen meg a templom körüli téren tárgyalták a neve-

zetes esemény rendkívüli fontosságát. Mert miről is volt szó tulajdonképpen? Hogy az isteni gondviselés királyi székbe ültetett ismét egy magyar fejedelmet, mint hajdan Hunyadi Mátyást, ki szintén Erdélyből való volt. Aki csak tehette, személyesen jött üdvözölni Báthory Istvánt, ki immár átmenetileg mint «Electus Rex Poloniae» írta alá leveleit.

A fejevári udvar soha ilyen népes és zajos nem volt, mint a bekövetkezett 1576-iki esztendő első napján, mert a nemesség most nemcsak üdvözölni jött fejedelmét, de egyúttal búcsúzni is tőle. E búcsúzások során kedves és megható jelenetek játszódtak le, úgy az atyafiság, mint az urak körében. Hisz a látogatók soraiban voltak a régi hűséges cselédek is. Eljött még a fejedelem öreg szárazdajkája is, hogy kezet csókolhasson annak, akit valamikor karjaiban tartott és éveken át ápolgatott a somlyai várkastélyban. Ajándékkal is kedveskedett, aki csak tehette: szép erdélyi hímzésekkel és varrottasokkal, gyönyörű mázas edényekkel, meg faragásokkal, amiknek jó helye lesz a krakói vár fogadótermében; hadd lássa a világ, mi sok szép készül ebben a kis országban, amelyet különben is tündérországnak szoktak nevezni.

Erre maga a fejedelem is sokat adott. Rendeletére napestig folyt az istállóban meg a színekben az ezüstös hámok kiválogatása és fényesítése, a nyergek és lószerszámok kijavítása. Ezek gondja János bácsié volt. Értett is hozzá s ami csak értékest talált a pártosok elkobzott holmijában, az most mind előkerült, mert a lengyelek még olyan ragyogást és fényt nem láttak, mint amilyenben majd az új királyuk székesvárosukba be fog vonulni. A mesteremberek egész tömege sürgött-forgott a várban, hogy minden szépen idejére elkészüljön. Amiben pedig hiány mutatkozott, azt Besztercéről szereztek be, ahol a legszebb bőrös hintók készültek, míg Brassó a lakkos fekete szíjakról volt híres, Segesvár ácsmunkájáról, Szeben a hólyagos, vert ezüstmívekről és asztali ónkannákról meg más edényekről.

Sok dolga akadt az udvari sáfárnak és szakácsoknak is, mert Krakóig az út bizony elég hosszú volt, kivált hogy oda nagy kanyarodóval Moldován át kellett menni, hogy elkerüljék a császáriak támadását, amire Kassa vidékén erősen készülődtek. Erre az óvatosságra nagy szükség volt. De Báthory István még tovább ment, mert mindenfelé elhíreszteltette, hogy útját Lengyelországnak Homonna, Munkács avagy Huszt felé veszi. Evvel a császáriak erejét kívánta lekötöni három felé is. Hogy pedig azokat még inkább félrevezesse, emberek százával tisztíttatni kezdte a huszti utat, úgy hogy míg

azon régebben csak lóháton járhattak, most szekérnek való utat vágatott, mindenki csodálatára; holott eszeágában sem járt arra haladni.

A készülődés gondterhes heteiben száz-számra kerültek hát elő a jó sódarak, füstölt oldalasak, karajok és szárazkolbászok, amikért valamennyi kincstári birtok udvarbíráját soronkívül mozgósították. Ezer mázsát is meghaladta a búza, rozs, liszt és tésztanemű, a lovaknak való abrak, míg a szénás szekerek végeláthatatlan hosszú sort alkottak elvonultokban. Ezekre külön testőrség ügyelt, mert a széna meg szalma alatt pénzes ládák heverték elrejtve. Hisz zsoldjukra szívszakadva vártak a felfogadott lengyel hadak és vezéreik. Ebből Filipowski Jeromos Pobog kapitány útján a fejedelem százezer forintot már előbb beküldött. Most meg annak a 200,000 forintnak az átadása vált esedékessé, amit a lengyel kincstárnak Berzeviczy által megígért, amikor a fejedelmet a varsói jelölő gyűlésen királyul ajánlta volt. Rengeteg pénz egy summában. De a király szavát állta, mert családi arany-ezüst marháját mind pénzzé tette s a szászok is megsegíték 59,000 forinttal.

Erről s a Lengyelországban felmerülő költségekről részletesebben Berzeviczy tájékoztatá a fejedelmet. Ez érthető nyugtalansággal várta jövetelét s amint annak hírt vette, január 10-én elibe kocsizott Meggyesre, ahol vele nyugodtabban tárgyalhatott. Tőle tudta meg azt is, hogy díszes lengyel követséget hagyott hátra, amely pár nap múlva ide érkezik, hogy István királyt a trón elfoglalására meghívja, tőle az esküt bevegye s őt Lengyelországba kísérje. Mivel a nagyszámú követség illő fogadására a fejevári várat a maga kevés házával nem tartotta elegendőnek, úgy határozta, hogy azt itt fogadják Meggyesen. Ezért az országgyűlést ide hirdették. Ennek előkészítésén három napig alkudoztak a szász atyafiakkal s úgy ment a fejedelem a negyedik napon Berzeviczyvel vissza Gyulafehérvárra, hogy a lengyel rendekhez s másokhoz intézendő iratokat nyugodtan elkészíthessék s a még függő egyéb diplomáciai ügyeket elintézhessék.

Ezek után a fejedelem nagy udvari kíséretével január 20-án jött át székhelyéről Meggyesre, hogy a lengyel követséget illő módon fogadhassa. Ez huszonöt főnyi előkelő nemesből állott, közel kétszáz kozák lovas kísérettel. Losonczi Bánffy György kapitány vezette s hozta be Erdélybe. Amint a lengyel nemesek megérkeztek, első audienciájukon nevökben János ostrogi herceg üdvözlé a fejedelmet. Ez átvevén tőle a királyválasztási nagy pergamen-oklevelet, amelyről a rendek hetvenhat függő pecsétje lóg, válaszában előadta, hogy hálattal szívvel fogadja a lengyel koronát és ígéri, hogy a szabadságaikat s az ország jogait biztosító s neki most átadott aktákat aláírja s

tartalmukat esküvel is kész megerősíteni. Ennek bejelentésével nyílt meg az országgyűlés is január 28-án a szászok tágas templomában, amely zsúfolásig megtelt a nemesekkel és feleségeikkel.

Uruk dicsőségének a rendek szívből örültek s méltán mondhatták, hogy az Isten «az szegény magyar nemzetnek utolsó reménységében ezt engedte érni és látni, hogy az véréből királyt idegen nemzetek előtt is lásson,» mert ennél szebben Báthory István sikerének jelentőségét valóban nem is méltathatták volna.

A lengyel követség fogadtatásáról egyik tagjának, Koslowski Lőrincnek visszaindítása által február elején írt levelében értesíté Berzeviczy a nemesség fővezérét, Zamoyski János kapitányt, hogy a választott király elhatározásából az andrzejóvi országgyűlés tagjait tájékoztassa és megnyugtassa. Egyben jelezte azt is, hogy a németek micsoda ígéretekkel meg fenyegetésekkel igyekeznek ő Felségét lemondásra bírni. Hűségi esküjét Báthory azonban csak az országgyűlés utolsó napján, február 8-án d. e. 11 órakor tette le a lengyel követség kezébe. A tizenkét gyertyával megvilágított oltár előtt térdelve mondá el a krédót, meghatottan, kezével a Szentírást érintve. Ezt a *Te Deum laudamus* felzengése, azt meg dobpergés, trombitaharsona s valami két órahosszat tartó harangzúgás követte.

A király pecsétjével és aláírásával megerősített hitlevéllel harmadnap indult vissza Lengyelország felé a lengyel követség két tagja Súlyok Imre kíséretében, hogy ottani hívei erről a fontos dologról hamarsággal értesüljenek. Hanem tizenegy társuk még benn maradt, hogy királyukat hazakísérje. Báthorynak most már tényleg arra kellett készülnie, hogy «Electus Rex» címét megkoronázásával mielőbb levetesse és erélyességével a német párt netaláni fegyveres ellenállását megtörhesse. Ezért bölcs előrelátással a török támogatását is biztosította magának, valóságos véd- és dacszövetséget kötve vele a német birodalommal szemben, melynek gyengítését most már lengyel állami érdek is kívánta.

Meggyesről Báthory február 12-én indult haza Fejérvárra, míg a lengyel követséget Szebenbe kísértette, hogy kényes tagjai ott kényelmesebb szállást kaphassanak. Ezeket mélyen meghatotta István király komolysága és a templomban az esküje letevésakor tanúsított áhítata. Ám két dolog idegenül érintette őket. Az egyik, hogy az ünnepség utáni ebédén, ők — lengyel, de meg erdélyi szokás szerint is — tréfálkozva együtt akarván maradni poharazás mellett, a király fél óra hosszat némán ült s egy árva szót sem szólva hozzájuk, szobájába vonult. A másik meg, hogy amint másnap reggel felkeltek és kitekintettek szobáikból, látniok kellett, miként négyeltek fel

néhány székelly pártütőt, azok sorából, akiknek megbüntetését a tavalyi nagy kolozsvári ítéletlevél későbbre halasztotta s kiknek holttesteit most ablakuk alatt vitték elföldelni. E két kellemetlen jelenetből ítélve a lengyelek királyukat félénknek és kegyetlennek tartották, holott a tudatosan mostanra hagyott kivégeztetési aktussal nyilván példát akart nekik kíméletlen bátorságáról adni. Hadd legyen miről beszélniök otthon!

Akik a fejedelmet még nem látták vagy az örökre emlékezetes meggyesi országgyűlésen nem vehettek részt, most járultak elibe felmagasztalása napján üdvözölni s tőle búcsúzni. Sok dolga közepette István királynak erre is kelle naponta egy-két óracsát fordítania, mert nem térhetett ki ridegen ennyi udvariasság elől és viszonznia illetl a szerető ragaszkodás ily közvetlen megnyilatkozását. Meg aztán nem tagadhatta, jól is esett neki alattvalóinak ez a hűsége, mivel akadt köztük olyan is, akit évek óta nem látott vagy akire már csak gyermekéiből vagy ifjúkorából emlékezett. Ilyen volt többek közt Kendeffy Anna, ennek a súdár, gyönyörű leánynak nem várt feltűnése, akivel valamikor malomvizi udvarházukban ismerkedett meg, ahová édes atyja őt medvevadászatra hívta volt. Ottani tartózkodását ez a bájos jelenség tette felejthetetlenné, egyszerű, keresetlen modorával, ritka értelmességével és szelidségével. Ő maga is tetszeni látszott neki, hisz azóta is látta néhányszor, anélkül, hogy szerelmét viszonzhatta volna. Pedig a leányban nem halt ki teljesen a reménység tüze. Sőt mikor atyja egy ízben Kolozsvárt lakó nénjükhöz felvitte, nagy titokban még a boszorkány hírében álló Fekete Katót is felkereste, hogy adna neki valami varázsszert, amivel a büszke fejedelem hajlandóságát maga felé téríthetné. A horgas körmű vén banya tanácsára a hajából kivágott tincset valami illatos fűbe keverve sikerült neki egyik jobbagyukkal, akivel a múlt tavaszon koraérő finom cseresznyéjükből egy kosárnyit küldött, a fejedelem könnyű vadász-kocsija saroglyája alá dugni. De bizony annak nem volt láttatja, holott ő más férfira azóta sem nézett, hiába nyüzsgtek annyit házukban s érzi, hogy elsorvad a reménytelen epedésben, ami rajta erőt vett... Ezt már anyja is szomorúan kezdte észrevenni az alig harminc éves leányon, akin évei nem látszottak, csak arcának gyönyörű bazsarózsái halványultak mind jobban napról-napra... Ennek ellenére — vagy tán épp ezért — nem tagadhatta meg tőle ezt az utat, dacára a rideg téli időnek.

A fejedelem jóleső örömmel látta és fogadta is ajándékát, azt az újatlan, belől fehér báránybőrrel bélelt kesztyűt, amelyet a havasi medvevadászok viselnek s ő maga kezével varrt.

— Forró szívből köszönöm jóságát, én szépséges Anikóm — mondá a király, miközben azt egy pompás gyémántos gyűrűvel vizsonozta. De midőn a könnyező lány kilépett az ajtón, akkor vevé észre, hogy az egyik kesztyűre a belső peremén az ő címere — a hármassarkányfog — van hímezve, a másikra pedig törrel átdöfött szív.

A készülődés ezernyi gondja s a valóságos búcsújárássá vált jövés-menés közepette, kellemetlen látogatás is akadt: Ahmed csaszár, aki Mehemed nagyvezér nevében Balassa Bálint és magyarországi fogolytársainak kiadatását követelte. A fejérvári udvarban jól ismert török követet kellő tisztességgel fogadták, ajándékkal is bőven megtisztelték, hisz urának kívánsága teljesíthetetlen volt e nehéz időkben s azt neki magának is be kelle látnia. Meg is mondá neki a fejedelem búcsúkihallgatásán: Mondjon le ura e követelésről, mert ha azt teljesíti, az egész keresztény világ ellenségévé válik. Mindenütt dobra vernék, hogy törökké lett s még a lengyel királyság is kétségessé válnék; pedig inkább a saját fejét küldi a Portára, mint a foglyokat! Képzeltető hát azok öröme, mikor a csaszár távoztával az ő börtönajtajuk is megnyílt.

Ideje volt, hogy a sok látogatás meg ez a kényes ügy is véget érjen, mert Berzeviczy jelentése szerint március első napjára mindennel elkészülnek s indulhatnak a nagy útra. Nagy volt, nemcsak a nagy távolságnál, hanem a nehéz viszonyoknál fogva is, hisz egy élet emlékeit kellett itthon hagynia a kedves, szép Erdélyben, hogy új életet kezdjen neki ismeretlen országban és emberek közt. Nagy és nehéz, mert a rövidebb út helyett Moldován át kellett haladnia, ahol nem leselkedik rá a császáriak vicsorgó foga, mint Felső-Magyarországon, ha a rendes, százados, kereskedelmi országúton ment volna. Aztán a tavaszi, esős időben menetelni sáros, feneketlen útakon, pihent ugyan, de az idő viszontagságaitól a hosszú tél tétlenségében elszokott zsoldosokkal... mind oly körülmények, amelyek kishitű embert könnyen visszariaszthattak volna ettől a bizonytalanságtól, amellyel a megnyert királyság kecsegtetett. Ámde ő nem tartozott azok közé s amellet a hónap harmadik napján váratlanul kiderült az idő. Így gyönyörű napsütésben lépett ki István király a fejérvári kapun a lakosok éljenzése és ágyúörgés közepette... Istenbe vetett hittel hagyta el megszokott helyét, bár nem tagadhatta meghatottságát s a fölötti nyugtalanságát, miként fog megküzdzeni ellenfeleivel s mint leszzen élete folyása az ismeretlen népek és viszonyok közepette?!

Báthory István útja valósággal diadalmenethez hasonlított. Amerre elhaladtak, az emberek megsüvegelve üdvözölték és éljeneztek. Olyik

községben meg is kellett állnia a menetnek a faluházánál, hogy egyik-másik régi, tisztes bírával vagy tisztartóval a távozó fejedelem néhány szót váltson. Ilyenkor a falvak asszonynépe friss kaláccsal, pogácsával kínálkozott, a gyerekek meg bámészkodva fogták körül a ragyogó ágyúkaté's pompás, új szekereket. Pár mérföldnyire, az alvinci régi kastélyig a királyt Báthory Kristóf is elkísérte. De sietnie kellett vissza Fejérvárra s onnan a Kolozsvárra meghirdetett fegyveres dietára, nehogy közben Miksa császár részéről valami véletlen meglepetés érje a végeket... A két testvér sírva búcsúzott egymástól s a megható jelenet láttára mindenki szeme könnybelábadt, köztudomású lévén az a ritkán tapasztalható bensőséges szeretet, mely őket kora ifjúságuktól világ példájára összefűzte.

Szeben érintésével, hat nap alatt értek Fogarasra, ahonnan a sárkányi erdőn át jutottak Brassóba. Itt István király két napot töltött kíséretével, elmaradt gyalogosaira várva. Ősi szokás szerint a városi tanács költségén éltek, ami majdnem elviselhetetlen volt. Magában véve az még nem ment volna sokra, hogy halon, rákon és galambon kívül 60 fogoly s tömérdek fűszerszám mellett 1000 citrom, 440 meszely ecet és 37 meszely faolaj meg 27 kősó és 558 kenyér fogyott el. Hanem terhes volt, hogy a kíséret tagjai betolakodtak a sáfárgazda pincéjébe s maguk választották ki a legjobb borokat, köztük olasz malvaziát, melynek ejtelét 40 dénárón mérték. Az egyik pincében 8 $\frac{1}{2}$ akó bort ittak meg, a másikban negyedfél akót, pedig azok 21—22 forintosak voltak. Oldalas szalonát is hetet fogyasztottak el 15 forint értékben, míg marhahúsrá 742 forint kelt el. Az abrakkal sem takarékoskodtak, mert csupán zabra 457 forint ment fel; de a szénából csak 4 forintnyi kellett a katonáknak, akik itt mindenben dúskáltak, látván, hogy mindenhez ingyen juthatnak. Főtt is a feje ennyi harácsolás láttán mérai Polyák Mihály főszakácmester uramnak; talán ezért is kapta itt kárpótlásul a fejedelemtől díszes pergamentlevelét dányai birtokára.

A főuraknak szánt elmaradhatatlan ajándékok, aranyozott kupák és serlegek is sokra mentek, míg a fejedelem sáfárja két forintot, szállásosztója meg hármat kapott. Mindent felszámítva, Brassó városának 2566 forintjába került ez az ellátás; iszonyú pénz, ha meggondoljuk, hogy 15—20 forinton már szép paripát lehetett venni Erdélyben. Ezért valósággal fellélegzett a város, midőn a fejedelmet 19-én távozni látta, még pedig keletre, a moldvai határ felé.

Ez az út hosszabb volt annál, amely Kassán, Eperjesen és Bártfán át vezetett ki lengyel földre s amelyen negyedszázaddal előbb néhai Izabella királyné hagyta el az országot. Ám biztosabb

amannál, melyen alig kerülhetne volna el a császári hadakkal való összecsapást. A felajánlott török kíséretet sem akarta Báthory igénybe venni, mert félt, hogy azok dúlását nem birta volna megakadályozni. Útjuk Brassót elhagyva, a Fekete-ügy völgyén felfelé Uzon, Kézdivásárhely és Bereck érintésével az ojtozi szoroson át vezetett. Ezen harmadnapra vonultak szerencsésen keresztül, négy-öt ízben átgázolva az Ojtoz vizén. Az ország szélére érve, az erdélyiek kétség és reménység közt intettek végbúcsút hazájuknak, amelyet ilyen szorongó bizonytalanságban hagytak el... De mielőtt annak határát átlépték volna, tábori misét hallgattak. Ezt Fabio György mondta a hagyományos szertartások közt, míg a reformátusok, luteránusok és unitáriusok a maguk tábori lelkésze imájába merültek.

A megható szokatlan szertartásnak a szomszédos falvak idesereglett lakossága is szemtanúja volt. Térden állva hallgatták, búcsúzva a fejedelem ő Nagyságától. Egy kártyavető cigányasszony is akadt, sok garast összeszedve a katonáktól jövőmondásaival. Berzeviczy már már el is akarta kergetni, amikor maga Báthory csillapítá, mondván, ne bántsa, hisz ezt a váratlan keresetet is a jó Isten nyújtotta a szegény léleknek.

— A mindenható fizessen érte Felségednek, köszönte az öregasszony, miközben arra kérte, hadd jósoljon neki is valamit.

— Legyen akaratom szerint, te vén boszorkány, csak valahogy meg ne ijessz túlságosan.

— Jó nagy tenyere van Felségednek, látszik, hogy sok fegyver járt már benne. És micsoda cikornyás az A-betűje?! Ez nagy ritkaság az embereknel s arra mutat, hogy nagy sikere leszen az új országban a csatatéren. Hősként fogják ünnepelni egy hosszú, hosszú háborúban, amely a lengyelnek sok földet fog visszaadni, Felségednek meg fényes dicsőséget szerezni, amiért sokan fogják irigyelni. Hanem óvakodjék ellenfeleitől és igyekezzék azokat úgy leverni, hogy rémük lehessen... Vigyázzon házában is, kivált egy asszonytól, akinek anyja méregkeverő volt... Ez fog most már Felségedhez legközelebb állani; de ügyeljen, mert a lengyeleken kívül senkit nem szeret és tűr maga mellett. Szemem előtt áll, mint vicsorítja fogait az idegenekre... Erre az egyre örködjön hát Felséges uram, hisz a többiekkel úgy is könnyen elbánik, kezeit csókolom.

— Elég volt már a karattyolásból és üres beszédből, te vén szipirtyó, mondá a király, miközben egy aranyat dobott oda neki.

Idáig atyjafiai is elkísérték a királyt. Meleg kézszorítással és öleléssel vált el tőlük. Olyiknak valami emléktárgyat is adott Berzeviczy útján, ha rég nem látta vagy nem kapott volna már tőle

a fejevári palotában. Aztán a moldvai Sánta Péter vajdát üdvözölte, aki előkelő bojárai élén fogadta országa határán. Vele volt Sándor havasalföldi vajda is. Hálaérzetök hozta ide őket amiért kinevezésük ügyét a Portán meleg ajánlásával támogatta. Igen kellemesen lepte meg a királyt, amikor látta, hogy a moldvai vajda 8000 gyalogossal meg 300 lovassal jött elibe és ajánlkozott őt elkísérni a lengyel határig. Ez azért is jó volt, hogy legalább saját katonái nem garázdálkodhattak moldvai földön, amit mindenáron el akart kerülni. A vajda a király oldalán lovagolva vett részt a menetben, amelynél szebb ezen a vidéken tán még soha nem járt amióta a világ világ. Hisz Erdélyből is 400 fényes huszár, 500 puskás kék, 700 vörös darabant jött vele. De feltűnést keltett a 12 fényes ágyú meg a nyolc-nyolc ló által vontatott nyolc társzekér, megrakva mindenféle arany-ezüstművel. Ezeket feketébe öltözött száz kocsisok vezették, mert a szekerek is tőlük származtak, minden egyéb hadviseléshez tartozó szerszámmal együtt. Ezek közt tán legszebb volt a díszesen felkantározott nyolc vezetőkló, amint a király után lépdeltek csak úgy tajtékozva a büszkeségtől.

Tatros volt az első moldvai község, melyben az erdélyiek megpihentek, hogy erőt merítsenek arra a 10—11 napi útra, amely a lengyel határig még előttük állt. A királyt elkísérte az ország színejava, az urak közül rátóti Gyulafi László erdélyi főgenerális, atyja fia Csáky Dénes, Bethlen Farkas, Bánffy György és Kristóf, Kemény Boldizsár, Szemere Sebestyén, Nagy Péter, Szalánczi László, Apafi Lénárt, Vajda Miklós, Márgai István lovászmester, Kendi Péter, Forró János; a sárosszegyei Bán György testvéreivel s végül a székelyföldről Kornis Farkas, Pernyeszi István, Orbai Kristóf, Mihályfi János, szárhegyi Lázár András, Becz Imre, Mikó Miklós, Daczó Péter, Székely Mózes egy rakás csíki veres darabant meg háromszéki főfő-székely társaságában, kik közül sokan ott is maradtak lengyel honban a király szolgálatában. Ruhájuk ragyogott a fénytől. Fegyverök a legékesebb ami fegyvertárukból előkerült. Puska háromféle volt: acélos, azután úgynevezett hosszú, meg mordálpuska. Kardban nagyobb a választék, mert az általánosabb ezüstös szablya mellett soknak demecki vagy épp fringia szablyája volt; más az aranyas hegyestört szerette úton. Vértékben a szebbek ezüst páncélok voltak, ritkábban a vékonymívű velenceiek. Akit súlya nem zavart, német zománcos sisakot viselt, hozzá demecki karvasat meg combvasat, sőt olyik még a páncélimeget is felölté biztonság kedvéért. Felvonulásokhoz illett tegzes kéziíjjat viselni, hozzá címeres vagy akár könnyű tatár pajzsot. A lovak nyerge

granát fényű, a gazdagabbak ezüsttel kivertek. Ezüstös volt a zabola, fék és kengyelvas, sőt a sarkantyú is, de az egyszerűbbek ónosak, nem rozsdásodók.

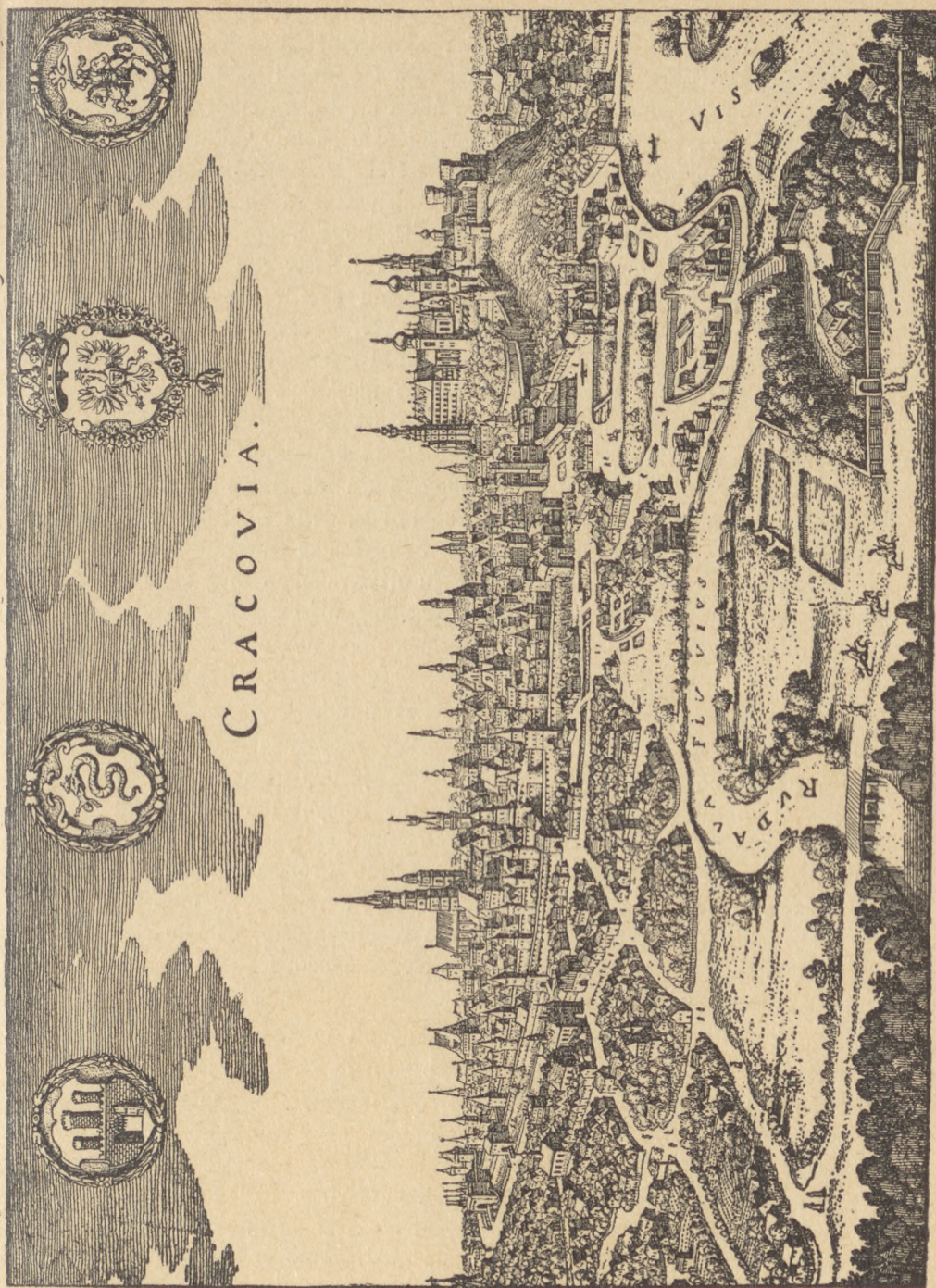
Az úti marsall Berzeviczy Márton prokancellár volt. Reá nehezedett az egész utazás mindenféle gondja, baja, amit növelt az is, hogy még a lengyelekre is ügyelnie kellett. Ezek csapatát különben Tarlo János lublini és Mniszek György sanoki kapitány vezeté.

Az út Tatrosból Bákóba, a középkori bákói magyar püspökség székhelyére, onnan Románvásárra vezetett, tiszta ős csángómagyar falvakon keresztül, melyek népével az erdélyiek könnyen értekeztek. Itt átkelven a Moldova folyón, országútra jutottak s azon tovább Szucsavára, a moldvai metropolita székhelyére, kinek palotájában Báthorynak kényelmes szállása kínálkozott. Innen nem volt messze a lengyel határ. Oda Szeretvásárhelyen való pihenése után jutottak, Csarnócon át, amely Moldvaország utolsó városa, a Prut folyó mellett. Nevezetes kereskedelmi gócpont. Különösen fontos sokadalmáról, mert olykor harmincezer marhát is felhajtanak reá. Snyatin községét, az első lengyel várost a hónap utolsó napján érték el. Itt már lengyel országos küldöttség várakozott új királyára, kinek első dolga volt a rendeket húsvétra Krakóba országgyűlésre hívni.

További útja István királynak valóságos diadalmenet volt. Mindenütt hajdonfőnt fogadta a nép, a főurak pedig kastélyaikban látták szívesen. A király így napról-napra tapasztalhatta, miként növekedik híveinek száma s mind jobban megismerhette a lengyel viszonyokat, amelyek alig különböztek valamiben az erdélyiektől. Hetednapra értek Ilyvóba, ahol zsoldot osztatott katonái közt a magával hurcolt vagyonából, melynek nagyságáról mesés hírek keringtek; talán azért is, mert akinek már nem jutott tallér, azt tört ezüst edénydarabokkal elégitették ki, amit könnyen lehetett értékesíteni. Ettől kezdve kizárólag hívei földjén haladt tovább s így érthető az a lelkesedés, amellyel Przemysl alatt fogadták. A tartomány feje, az öreg Orzechowski Bálint latin beszéddel üdvözölte István királyt, akinek válaszából a lengyelek nemcsak azt tanulhatták meg, mily remekül beszél deák nyelven, hanem azt is, hogy nem valami festett báb, akivel tetszésük szerint bánhatnak, mint a múltban, előző királyaikkal.

Az üdvözlések minden új állomáson megismétlődtek s mind őszintebbekké váltak. Ki is merítették a királyt. Így esett, hogy bár lelkes híve, Karnkowski Szaniszló kujaviai püspök azt szerette volna, ha Krakóba húsvét előtt vonúl be s a nagyhéti ájtatosságokban már ott vesz részt, azok végzésére a közeli mogilói kolostorban állapodott meg. Ott pihente ki egyben az ötvenkét napig tartott hosszú út fára-

dalmait is. Ide jöttek át naponta Krakóból hívei és tisztelői, hogy az eseményekről s főleg az ellenpárt aknamunkájáról tájékoztassák. Ennek tagjai ugyanis — élükön a gnézeni érsekkel — még most is duzzogtak, hogy már lengyel földön állott s mindent elkövettek, hogy lemondásra és visszatérésre bírják. Nem akarták királyukúl elismerni és híveiket folyton Miksa császár jövetelével biztatták. Annyira csökkönyösek voltak, hogy még a pápai nunciust is a maguk táborába vonták. Az érsek pedig nyíltan kijelenté, hogy a koronázáson nem fog résztvenni, habár ősi szokás szerint az ő tiszte volt a királyi pár fejére a koronát feltenni. Elvakultságukban nem vették észre, hogy a császár egyáltalán nem törődik a lengyel koronával, melyet neki felajánlottak s annak címét csupán hatalmi érdekből használja. Eszéágában sem volt ezt Ernőre vagy más atyjafiára ruházni, sem a leveleiben folytonosan küldeni ígért pénzt tényleg beküldeni. Az ellenpárt így aztán csak akkor kezdett kiábrándulni a mámorból, amikor megtudta, hogy ahelyett, hogy Miksa ide sietett volna magát megkoronáztatni, a regensburgi birodalmi gyűlésre indult. Most már a magyar származású Dudics András befolyása is lehanyaglott. S mikor belátta, hogy a Báthory kezére jutott Krakóban még élete sincs biztonságban s a Varsóba hirdetett ellengyűlésen sem végezhetett semmit, elhagyta az országot: Sziléziába menekült a közeledő király elől s azontúl Oppelnben húzódott meg és folytatott orvosi gyakorlatot.

Tehetlenségökben a császárpártiak mindenféle kalandos terven törték fejüket s avval vigasztalták — vagy inkább ámították — magukat, hogy mivel az 54-ik évében járó Annának nem lehet gyermeke, majd nővére, a svéd királyné leányát nevezeteti ki utódjává. Azt pedig férjhez adván az osztrák Mátyás főherceghez, a legközelebbi országgyűlésen Báthory István örökösévé nyilvánítják. Ezek azonban üres locsogások voltak, mert a valóságban őket is egy csapással lefegyverezte Báthory gyors megjelenésével és igazi lovagi fellépésével, mialatt imádott Miksájuk tiltakozó iratok gyártásával vesztegette idejét.

Híveivel István király abban állapodott meg, hogy bevonulását Krakó városába húsvét másodnapján tartja. Onnan jött elibe a kolostorba a lengyel díszmenet, melyet Tenczynski János vojnicai várnagy vezetett, kíséretében Karnkowski Szaniszló püspök, Zborowski Péter krakói vajda, Zamoyski János és mások, 4000 lovas meg valami 1000 gyalogos haddal, amelyhez Krakó város 175 lovasa meg 306 gyalogosa csatlakozott: egytől egyig délceg alakok, leoparkacagánnyal, fehér vagy fekete medvebőrös mentével vállukon, olyik csapatuk könnyű tatár fegyverzetben, a polgárok meg egyszerű

vasárnapi ünneplőjükben. A király abban az aranyozott fedetlen kocsiban ült, melyet menyasszonya küldött elibe hatvan nemes lovaggal. De kiszállt belőle, amint a város széléhez értek s úgy fogadta Karnowski püspök üdvözlő beszédét, melyre latinul felelt. Ez már a Flórián-kapun túl felállított diadalkapunál történt, hol aztán lóra ült s úgy folytatta útját a fellobogózott városban, ágyúlövések és trombitaharsona zajában fel a várba, ahová a przemysli püspök és Zborowski András udvari marsall is felkísérte.

Az idő öt óra felé járt s a nyugovóra hajló nap utolsó sugaraival aranyozta be a ritka szép lengyel-magyar menetet, amilyet az ősi város már régóta nem látott. A magyarok közt nagy feltűnést keltett Bánffy György marcona délceg alakja lovasai élén, kíséretében a szokatlanul tarka egyenruhás had meg a főurak szebbnél szebb prémes díszruhája, ami a lengyeleket annyira meglepte, hogy azt hún-módra készült öltözetnek nevezték. A király mentéje coboly-prémes, felhajtott újjú meggyszínű karmazsin virágos damaszkból varrott, bíbortalást rávetve, fején fekete tollas kalpag, lábán sárga bagazia csizma, oldalán ékköves hüvelyű görbe török kard. Mindez nagyszerűen illett a jó állású király feszes, komoly magatartásához, melyet csak néha váltott fel egy-egy gyenge mosoly, amivel az éljenzők üdvözlését meg a feléje ragyogó női mosolyokat viszonznia kellett. Gazdag díszítésű ménje előtt három vezetéklő haladt, tele-
rakva olyan ékköves nyergekkel és egyéb lószerszámmal, melyet százezer forintra becsültek. Pompás felszerelésűek voltak az Erdélyben járt urak lovai is, melyekkel őket István király megajándékozta. A darabantok valamennyien válogatott, tagbaszakadt, zömök emberek, kiken sok szép lengyel szem megakadt. Nem csoda, mert a lovasság csupa nemesből állott, viszont a gyalogságban szolgált a birtoktalan nemesség is.

A waweli várudvaron a kujaviai püspök üdvözlé hivatalosan a királyt, aki kíséretével mindennek előtt a székesegyházba vonúlt, hálát adni Istennek, hogy szerencsésen ide vezérelte. Az istentisztelet végeztével menyasszonya, Anna infánsnő üdvözlésére sietett a szomszéd várkastélyba, ahol ő udvarhölgyei s a főuri asszonyok ékes koszorúja körében fogadta. István király tolmács útján köszöntötte. Aztán helyet foglalt mellette s néhány udvariassági szót váltott vele. De miután Berzeviczy fülébe sugta, hogy a hercegnő jól tud olaszul, mosolyogva «Felicissima notte» szavakkal jó éjszakát kívánt neki s azzal magára hagyván, visszahúzódott lakosztályába, hogy kipihenhesse a hosszú út és díszes bevonulás fáradalmait.

Jagiello Anna.

JIATAL, álmodozó éveiben arról ábrándozott, hogy majd egy osztrák főherceg felesége lesz avagy ide utána jön valami olasz fejedelem a távol Itáliából, ahová mindig vágyott s amelyről gyerekkorában anyja, Bona királyné annyit mesélgetett. Teltek, múltak az évek. Egyik virító tavasz a másikat követte s az álmodott lovag csak nem jelentkezett. Pedig a krakói udvarban elég sok megfordult. Hisz bátyja Zsigmond Ágost király is idegenből házasodott. Sógorai közül volt is, aki legyeskedett mellette. Mind hiába. Az egyiket nem kedvelte osztrák előugró ajka miatt, a másikat útálta léhaságáért, a harmadikat vénnek találta magához, egy másiknak meg viszont ő nem tetszett. Igazában egy lengyel ifjú főurat szeretett. Csakhogy a magasabb politika miatt ő, mint királyleány nem lehetett felesége, hogy ő is boldog házasságot élhessen, mint annyi sok más nő, amihez joga lehetett volna. Szegénynek és boldogtalannak érezte magát, szegényebbnek a legszegényebb munkásnőnél, aki szerelmi életet élhet szegény munkás urával... Hajadon volt gyermektelenül maradt bátyja halálakor. De mint a dicső múltú Jagiello-ház utolsó tagja, azon vette észre magát, hogy játéktárgyává vált a politikának, amelyet gyűlölt s menyasszonya minden jelentkező trónkövetelőnek, akit nem hívott. Így lett volna felesége a győzőnek, akár szerette, akár nem. Ez női büszkeségét szerfelett bántotta: tán annyival inkább, mert már nem volt fiatal. Ekként emlegették a választási tusák hosszú hónapjai alatt Ernő főherceg, majd a ferrarai herceg, illetve Ferdinánd főherceg jegyeseként. Hanem mivel azok a királyválasztáson megbuktak, továbbra is leánysorban maradt. Kevésbé vált ismertessé, hogy Henrik király el akarta venni. A léha ember nyilatkozata valósággal megbotránkoztatta, hisz az első három hónapban rá se birt nézni. Meg aztán anyja lehetett volna. De mikor mámoros mulatságokon mind többet foglalkozott vele, fejébe szállt a dicsőség, hogy még francia királyné lehet s nem vette észre, hogy ez a legyeskedés nem komoly. Pedig ki tudja, vajjon megszökött volna-e a szép lovag, ha ő királynévá válik?

Életét sívárnak és üresnek tekintette, ámbár a szent vallás előírása szerint élt: naponta résztvett a szentmisén és áldozott. Alamizsnát osztott a szegényeknek és szűkölködőknek, akik soha üres

kézzel nem távoztak ajtaja elől. Ám úgy érezte, hogy tőle a lengyel nemzet még egyebet is remélhetett, hogy neve a históriában éke-
sebben ragyoghasson. Tudta, hogy utolsó sarja nemzetségének s
előrehaladott korával még sem segíthetett nemzete sorsán, mint
segíthet vala, ha fiatalon összekel avval a fajából való ifjúval, akiért
szíve dobogott... ámbár a krakói udvarban székelő velencei szem-
füles követ azt is megtudta, hogy azokból a nőkből való volt, akiknek
gyereke nem lehetett. Keserűségét még elmondania sem volt kinek,
mert már csak dajkája élt körülötte azok közül, akikkel felnőtt.
A többi mind a földben nyugodott... Bánatát így szomorú magányá-
ban sírásba fojtá, vagy imakönyve vigasztaló lapjai olvasásával enyhíté.
Reménysége is fogytán volt a hosszú üres bizakodásban, hisz immár
ötvenegyedik évében járt, mikor a nőnek a hódításokról illik lemon-
dania, ha e tekintetben az életben kivételek is vannak. Csendes meg-
adással élte egyforma apáca-életét... És ime most váratlanul királyné
lett, mint egykor testvérhúgából, a Magyarországra férjhez ment
Izabellából; amint ezt neki egyszer egy idetévedt cigányasszony
megjósolta. Királynéja egy hatalmas országnak. Nejévé egy délceg,
büszke, komoly magyar embernek, akinél derekabbat a mesében sem
találhat.

Hosszú tárgyalások s nehéz közjogi kérdések megoldása után,
a koronázási ünnepség május elsején — Fülöp-Jakab ünnepnapján
— ment végbe a megszokott és előírt formaságok szerint, de a
szokottnál is nagyobb fény és érdeklődés mellett. Ezt az érdeklődést
három ritka körülmény váltotta ki: a király magyar s a királyné
lengyel volta, de mindenenk felett az, hogy a koronázást nem a
gnézeni érsek végzi, amint ősidők óta szokás volt s a hagyomány is
megkívánta.

A koronázást böjtnap előzte meg, melyen a király meggyónt
és áldozott, bűneit vezekelve. Másnap korán előbb az esküvői szer-
tartás folyt le a várkastélyban a menyasszony fogadótermében.
Itt István király élőszóval is megismételte a már Meggyesen aláírt
okmány pontjait s utána a házaspár átvonult a székesegyházba.
Ide a királyt kézenfogva két püspök vezette be, míg előtte egy
zászlósúr vitte a koronát, másik három a jogart, a birodalmi almát
s a kivont kardot; majd a papság következett a kereszttel. A tem-
plomba érve, a koronázási jelvényeket a főoltárra helyezték s meg-
kezdődött a koronázás aktusa, melyet ugyancsak a kujaviai püspök,
Karnkowski Szaniszló végzett, ez a lelkes hazafi, ki elejétől kezdve
bízott Báthory Istvánban s mindvégig hűségesen kitartott mellette.

Az országnagyok, főurak és köznemesek jelenlétében a püspök előbb imája után felhívta a királyt a hűség, kegyesség és más erények megtartására. Ekkor ezt a három kérdést intézte hozzá: Meg akarod tartani a reánk öröklődött katolikus szent vallást? Akarsz az egyháznak és szolgáinak védője lenni? Akarod-e az Istentől reád bízott országot megtartani, kormányozni és megvédeni?

A király a koronázó püspök előtt térdet hajtvva ezt a fogadalmat tette:

— Én, somlyai Báthory István, most hogy Isten kegyelméből lengyel király lettem, Isten és a nekem adott nép előtt fogadom, hogy az országot és igazságot, Isten kegyelmével és segítségével minden erőmből megtartom és oltalmazom, alattvalóim tanácsa figyelembe vételével és megvédem az egyház püspökeit és papjait, megadván nekik, nemeseimnek és katonáimnak az őket megillető tisztességet.

E szavak után mindkét kezét az evangéliumra tevén ezt mondá: Úgy segítsen meg az Úristen s ez az evangélium!

Esküjének fenti hagyományos szövegét azonban — mindenki meglepetésére — még ezzel a nevezetes kijelentéssel toldá meg: — Ha eskümet megszegném, az ország rendei s mások se tartozzanak nekem engedelmeskedni és legyenek feloldva minden hűség és engedelmesség alól. De én feloldást az én esküm alól nem kívánok, sőt ha azt önként felajánlanák, még úgy sem fogadom el. Isten engem úgy segéljen!

E megható fogadalom elhangzása után a püspök hálákat adván az Istennek, hogy a nemzetnek, végre királya van, inté, hogy kormányzásában Ábrahám hűsége, Mózes szelidsége, Krisztus erélye, Dávid alázatossága, Salamon bölcsessége vezérelje az igazság útján és győzelmet arasson ellenségein, békét szerezzen küzdő seregeinek Jézus Krisztus nevében és dicsőségére, aki legyőzván a poklot, győzőként szállott a mennyekbe.

Az elhangzott Ámen után a püspök Báthory Istvánt felkente a szentelt olajjal, jobb kezefejétől és kis újjától könyökéig, majd válláig s a két váll között Atya, Fiú és Szentlélek nevében, a szertartást e szavakkal végezvén: *Pax tibi*; mire a király így felelt: *Et cum Spiritu tuo!*

Erre a püspök letörölvén a király testéről az olajat, kellő fohászkodás közben feladta reá a királyi palástot, amely négy darabból készült, a világ négy táját jelképezvén, mondván: Viseld e ruhát, melyet senki sem hordhat az ég malasztja nélkül!

Ekkor a püspök kezeit megmosva, az előírt imával a felkentet királyi széke elé vezette, ahol az letérdelve, a liturgia után megkapta kezéből a kardot, majd megkoronázta, miközben másik két főúr egyenként nyújtá át neki a hatalom jelvényeit: a birodalmi almát és jogart. Magát a koronázást azonban Zborowski András marsall egymásután kétszer tett ama kérdése előzte meg: Akarja-e a koronát?

Most a papok kenyeret és bort helyezvén az áldozó asztalra, a király megáldozott. Utána a püspök a király kardját leoldva, székebe ültette e szavakkal: — Foglald el a neked Istentől adott széket!

Hasonló szertartással ment végbe Anna koronázása is a neki szánt külön koronával, de avval a különbséggel, hogy ő nem tett esküt s nem nyert semmi hatalmat vagyis iurisdictiót. Erre Górski Szaniszló gróf harsány hangon tudtára adta a jelenlévőknek, hogy immár van királya a lengyeleknek, mire a királyi párt a templom közepén álló emelvényig kísérték, amelyen helyet foglalva, mély áhitattal hallgatta végig a misét, melyet a püspök celebrált.

A díszes koronázásnak azonban volt egy kis szépséghibája, amennyiben azon a zászlósúrak közül csupán három palatinus: a krakói, belzi és lublini volt jelen, továbbá Chodkiewicz János litván marsall meg Chlebowicz János várnagy, míg a főurak többi része távollétével tüntetett. István király ugyan nem volt haragtartó ember, de ezt nem feledte és feleldette. Fojtott bosszúsága meg is látszott tekintetén. A királyné meg komoly, kisírt szemű volt, mert egy mellette álló lengyel főúr feljegyzése szerint: Jagiello Anna mindenhez hozzájárult, mindenről lemondott s mindent aláírt, amit tőle az ország érdekében kívántak, ám fuldokló zokogás és sűrű könnyhullatás közepette, királyi méltóságát felibe helyezvén minden magán ügyének!

Koronával fején lépett ki a királyi pár a vörös selyem mennyezet alatt a templomból, hogy ajtajában alamizsnát osztva bevonuljon a trónterembe. Ott a papság, a főurak, a várnagyok s a köznemesség hűségesküjét fogadta, mely után a király néhány ifjút vitézővvel tüntetett ki. Ezt a nász lakoma követte. Erre a várudvaron a magyar és lengyel nemesek tornajátékokat mutattak be. Különösen tetszett a magyarok vívása kecses gerelydobásaikkal, mit a lengyelek hún játéknak neveztek. A napot vídám tánc fejezte be a palotában, melynek ablakain át az udvaron térzene mellett rendezett fényes tűzijáték fénye és ismétlődő lobbanása csillant be.

Másnap a király lóháton Krakó város főterére vonult a papság és szenátorok kíséretében. Előtte három főnemes vitte a királyi hatalmat jelképező almát, jogart és kardot. A számára elkészített

diszes sátor előtt evvel a király négy vágást végzett a világtájak felé, mire néhány vitézt avatott lovaggá, drága aranyláncokkal ajándékozva meg őket, mialatt emberei az utcákon emlékérmeket szórtak szét. Ezután következett a városi polgárok hódolatának fogadása és esküje, miközben átvette egy vörös bársonnyal letakart ezüst tálcán a város aranykulcsait s az egyesek meg testületek különböző ajándékát. Majd visszatérve a várba, vacsora után ősi lengyel szokás szerint két idősb udvarhölgy a királynét a király hálószobájába vezette, melynek küszöbén őt neki a kujaviai püspök adta át rövid latin beszéd kíséretében, melyet a királyné kancellárja, Dunin-Wolski Péter lengyel nyelven köszönt meg. Megébredve, reggel urától a királyné valami 60,000 aranyra becsült ékszer, gyémántos násfát, nyakláncot, karkötőt és függőket kapott, ami így volt divat — a nászút után — minden lengyel családban, sőt általában Magyarországon is.

A «fiatal» királynét nagyon kellemesen lepte meg a felette gazdag értékes erdélyi ajándék. De szegénynek hamarosan más meglepetése is jutott: az, hogy amint esteledett, a király fáradtságról panaszkodva szobájába húzódott s reggelre kelve sem igen mutatkozott, ebéd idején meg kedvetlen volt. Szegény Anna, ki annyi sok szépet hallott előzőleg Báthory István nemeslelkűségéről és férfiaságáról, nagyrabecsülte ez erényeiért. Csakhogy hamarosan kiabrándult belőle; hamarább, mint gondolta volna. Azzal ugyan tisztában volt: nem kívánhatja tőle, hogy napestig mellette legyen, mint valami nyárspolgár a mézeshetek soha vissza nem térő boldog napjai alatt. S bár tudta, hogy az államügyek igen elfoglalják, valahogy úgy érezte, tán még sincs rendjén, hogy olyan ritkán látja. Női ösztöne megsugta, hogy nem követelhet túl sokat egy nála tizenegy esztendővel ifjabb embertől; de elvégre férje volt s épp ezért érezni kellett, hogy az őt elhanyagolja.

Ez igaz volt, mert egykorú feljegyzések igazolják, hogy István király házassága első négy hetében mindössze háromszor lépte át felesége szobája küszöbét. Mikor pedig Anna ezen csodálkozni merészkedett, azt a választ kapta, hogy ha látni kívánja, keresse fel szobájában. Ez a kijelentés mélyen sértette a szegény királynét, mert úgy érezte, hogy a király úgy bánik vele, mint valami katonájával. Hisz ez egészen szokatlan bánásmód volt, mikor az általános divat és illendőség szerint a férj szokta meglátogatni hitvesét, még ha annak fején korona is van... Bánatában órákig elsírt, kivált hogy az egyik este öt órát kelle a király szobájában várakoznia urára, a másikon meg éppen hétórahosszat. Ez alkalommal nem is várta meg,

hanem mérgesen szobájába vonúlt. Ám reggel — átvirrasztott szomorú éjszakája után — láz gyötörte és házi orvosának érvágással kellett súlyos állapotán segíteni. Ez a királynak is fülébe jutott, de azért csupán miniszterei rábeszélésére kereste fel a feldúlt lelkű asszonyt, hogy némikép megvigasztalja.

A királyné igazi vigasztalóját egyik mély érzésű udvarhölgyében, Elzbieta-ban találta fel, aki váltig biztatta, hogy a király szívből szereti, de nem tehet róla, ha azok közül való, akik szeretetüket nem képesek kellően kimutatni. Világra olyan — ha szabad ezt a hasonlatot használnia — mint az ő néhai ura volt, az Isten nyugtassa meg, aki gyöngéd és figyelmes csak idegen asszonyokkal szemben bírt lenni, pedig másként olyan volt, mint egy falat vajaskenyér.

— Na, hallod, lányom, te ugyan jól eltaláltad a magad buta őszinteségével vigasztalásomat, — szólt a királyné. Takarodj mellőlem s egy hétig szemem elé ne kerülj!

Igy a szegény asszony csupán az időtől remélt, amely tán mégis változtatni fog szomorú asszony-állapotán, amelyet egész másnak képzelt.

A király rideg, tartózkodó magaviselete sok pletykára adott alkalmat az udvarban, ahol azt beszélték, hogy meg van babonázva. Mások meg tudni vélték, hogy még mindig erdélyi szerelme: a szép Giulietta Castello grófné varázsa alatt áll, kinek búcsúzáskor azt fogadta, hogy soha más asszonyt szeretni nem fog. Pedig az egész légből kapott, üres ráfogás volt, mert Giulietta soha nem élt, legfeljebb a mesében.

Egyéb dolgok is voltak, mik a királynét bántották, de amelyeken a lengyel nemesek is megütődtek. Ilyen mindennek előtt István király egyszerű, minden fényt és udvari feszélyességet megvető, keresetlen természete. Így például míg környezete csupa fény és ragyogás volt, ő maga viseltes ruhában járt, mint valami köznemes. Útálta a pazarlást, a díszes ruhát és a sok öltözködést s valósággal lenézte azt, aki ilyesmiben lelte örömét. Mi lesz itt most ezentúl? Hol fognak a nemesek feszengeni ékköves nemzeti viseletükben? Hát asszonyaik selyemköntöseikben?

Báthory Istvánnak életmódja is egyszerű volt. Katonás ételeket szeretett: tormás marhahúst, hagymás rostélyost, nyársonsültet, melyeket Istók szokott a vadászatain készíteni, avagy foghagymást, meg lucskos káposztát csomborral, amihez senki jobban erdélyi embernél nem ért. Azt is hitte egyébként, hogy hatni fog egyszerű életmódjával a lengyel urakra, akik jövedelmük nagyrészt ételre-italra költötték, idejüket szünni nem akaró zajos mulatságokban, táncban és örökös dözsölésben

töltötték. E tekintetben még a magyarokon is túltettek, hisz a családi összejöveteleken, esküvő, keresztelő vagy temetés alkalmával napokig folyt az evés-ivás, mintha világ vége lenne. Az ebédek sörözéssel kezdődtek és borozással folytatódtak kivilágos-kivirradtig. Közben az ifjúság táncra perdült, az idősebbek meg kártyáztak vagy kockavetéssel szórakoztak, saját apró-cseprő bajaik mesélgetése mellett. Szolgáikkal a nemesek azonban rosszul bántak. Keveset adtak nekik enni, évi bérök is kicsi, lakásuk meg oly nyomorúságos, hogy szalmán alusznak. Amúgy sem igen becsülték őket. Ha például valaki nem-nemes embert ölt, két forinttal megmenekülhetett a büntetéstől. Másfelől, ha valakit megölnek, nem temetik el csak a gyilkossal együtt, ha azt a törvény értelmében kivégezték, mintegy jelképeül annak, hogy az elhunyt megbosszúlta magát a gyilkoson.

Mindennapi érintkezésében István király nyájas és leereszkedő volt, még asszonyokkal szemben is, anélkül, hogy másnak a feleségét megkívánta volna. Került minden formáságot s hozzá akárki könnyen bejuthatott, minden hosszas várakozás nélkül. Ezek fejedelmeknél ritka szép erények voltak. Mégis, sokaknak nem tetszett, mert a főurak az előző királyok alatt feszes és élénk udvari élethez voltak szokva, amelyben a Felség királyi méltósága tudatában minden mozdulatával királyi volt. Az sem bántá őket, hogy nekik az előírt etikethez alkalmazkodniok kellett, folytonos hajbókolással és alázattossággal közelítvén meg ő Felségeik magas személyét... Most ennek egyszerre vége szakadt s nem tudták, hol fognak ezentúl a régi divat szerint szerepelni és parádézni. A király nemes magatartását azonban némelyek félremagyarázták. A főurak egyszerű társuknak tekintették, amióta egy ízben kijelenté, hogy köztük ő csak «primus inter pares» kíván lenni. Ebből néha szánandó, majdnem nevetséges helyzetek adódtak. Így például gyakori dolog volt, hogy a szenátorok susogva beszéltek a királlyal. Sőt megtörtént, hogy Tenczynski András, a nagytekintélyű belzi kapitány a királyné miniszterével beszélő királyt karonfogva a terem másik sarkába vonszolta, hangosan odaszólván az ajtón álló apródnak, hogy senkit be ne eresszen, mert ő a királlyal tárgyal.

Ekként értették félre nyájas, egyszerű természetét. Ez sehogys emelte tekintélyét, sőt visszaéltek vele s még gúnyt is űztek belőle. Megtörtént például, hogy midőn egy hosszas tanácsülésen a király kénytelen volt meggémberedett lábait szétvetni és sarkantyús cipője alól kikandikált a saruja, a szenátorok mosolyogva állapították meg maguk közt, hogy az bizony meglehetősen kopott és viselt volt. Az ilyesminek hamar híre futott az országban s megesett,

hogy vidám poharazás közben a nuncius asztalánál egyes főurak a királyt parasztnak és töröknek merték ócsárolni. Hanem azért ebben a *parasztnak* a lengyelek emberükre találtak, aki nyers engedetlenségüket megtörte és zabolátlan szertelenségüknek hamar véget vetett.

Még fülébe csengett a nemeseknek az a fenyegetése, hogy ha meg nem egyeznek maguk közt, nem fog enyhén bánni az ellenszegülőkkel s hogy megoltalmazza királyi méltóságát, igyekezni fog ellenségeit eltiporni. Így is lett, mert a koronázási ünnepségek után napestig résztvett a szenátus ülésein, melyeknek tárgyait ő állapítja meg. A tárgyalások menetét is maga irányítja s amint az ország biztonsága érdekében hozott határozatai napról-napra kiadattak, azok országszerte mind nagyobb meglepetést okoztak.

Első dolga volt a pártos, még mindig izgató urakkal leszámolni. Hírül adta országszerte, hogy aki még le nem tette a hűségesküt, két hét alatt jelentkezzék annak letételére, mert különben az ellenkezőkkel hazaárulókként fog bánni. Hanem az ország primására azaz a gnézeni érsekre — akinek a koronázást végeznie kellett volna — ezt a határidőt három napra korlátozta. Ő erre aggkorával és betegeskedésével menté magát s kért halasztást. Ez nem is volt üres mentegetődzés, mert templomba is ketten támogatták podagrás lábai miatt. A király azonban levelére azt felelte, hogy akkor maga keresi fel útközben lowiczi kastélyában. Ez üzenettől a fősvény primás úgy megijedt, hogy inkább személyesen ment elibe, nehogy fogadnia kelljen a királyt díszes kíséretével.

Még jobban megalázta a király a pápai nunciust, Laureo Vince püspököt, aki egykötet fűjt az érsekkel s azokkal, akik Báthoryt még most sem akarták törvényes királynak elismerni, holott már a litvánok is letették az esküt és meghódoltak.

A nuncius nagyobb biztonság kedvéért az öreg érsek lowiczi kastélyában húzódott meg, várva, lesve a helyzet általa remélt más irányú kialakulását. István király erről értesülván, midőn — útban Varsó felé — a mondott kastély szomszédságában járt, vacsorájában udvarias levelet küldött neki át két előkelő nemesse által. Ebben csodálkozását fejezte ki, hogy a koronázáson nem látta, de megjegyezte, hogy amennyiben most nem látogathatná meg, nagyon lekötelné, ha az országot mielőbb elhagyná. A nuncius álmatlanul járt fel s alá szobájában e rettenetes szövegű levél birtokában, amelyet pápai követ aligha még kapott. Azon töprengett, mitévő legyen, midőn éjfél után két órakor kopogtattak ajtaján és titkára arról értesíté, hogy a király a reggeli misét itt a kastély kápolnájában kívánja hallgatni. Már most, miután azon a misén természetesen

a nunciusnak is jelen kellett lennie, miáltal elismerte volna a királyt — amit pápai rendelet nélkül nem tehetett — kutyafuttában csomá-golt és hajnalban elhagyta az országot, a király két lovasától kísérvé. Meg sem állt Boroszlóig, ahol egyelőre meghúzódott... A határon megkapta aztán a király *salvus conductus*-át, tudomásul vevén azt is, hogy helyetteseként senkit nem hagy Lengyelországban, sem pedig barátjai útján kémkedni nem fog.

Igy bánt a király a főurakkal és pártosokkal is. Már a szenátus első ülésein — még májusban — felszólalt a lengyelek ellen, csodál-kozását fejezvé ki, hogy saját magánérdekeiket elibe helyezik a köz-érdeknek. Ezt ismételten tapasztalta és szemökre hányta, sőt egy ízben még azt is mondta, hogy ha ezt tudja vala, soha ki nem mozdult volna Erdélyből.

A pártosok leghatalmasabbika a világiak közül Laski Albert palatinus volt. Ez persze nem jelent meg a koronázáson s a Krakóhoz közeli lanckoronai várban ármánykodott továbbra is Báthory ellen, remélve, hogy a Bécsből várt segéllyel majd sikerülnie fog őt meg-buktatnia... Erre István király Bánffy Györgyöt küldte ezer hajdúval meg ugyanannyi lengyel lovassal a várkastély alá, amelyet ostrom alá vett s negyednapra elfoglalt. Laski ennek hírért ugyancsak a lowiczi kastélyban vette, mire lóra kapott s meg sem állt Késmárkig, hogy ott most már a magyar királyi — vagy mondjuk ki nyíltan: császári — kapitánnyal áskálódjon István király ellen. A kapott lecke azonban használt, mert megrémült társai, azok a hangos lengyel főurak, akik bántatlanul vélték szidni az «idegen» és «török» királyt, egymás-után siettek meghódolni erélyes uruknak, kinek tekintélyét ez a fegyvertény rendkívüli módon emelte. A hódolók egymásnak adták a kilincset a waweli palotában. Mikor pedig a király Varsó felé indult, olyan zászlósarak siettek meghódolni útközben, mint Leszczynski Ráfáel Petrikówban, a büszke koronamarsall, Opalinski András Rawában, Rokossowski Jakab várnagy és Czarnkowski Wojciech lengyel főkapitány; Blonában pedig Gostomski Anzelm rawai kapitány fiaival és mások. Varsóba érve, az országgyűlés színe előtt sietve tették le a hódolati esküt azok is, akik végig kitartottak Miksa mellett és szavazatukat reá adták volt a királyválasztás alkalmával.

Az útközben hozzá csatlakozott főurak jól megnövelték István király díszes kíséretét, amellyel gyönyörű júniusi időben, pünkösdi harmadnapján tartotta bevonulását Varsóba. A város határán fényes küldöttség várta, élén az eddig engedetlennek mutatkozott gnézeni primással, a zászlósarakkal és vajdákkal meg a városi tanáccsal; pompás paripákon, az öregebbje ragyogó hintókban.

A király első útja az előkelő polgárokkal zsúfolásig megtelt székesegyházba vezetett, ahol a primás üdvözölte. Varsó kiterjedésre nézve nagyobb Krakónál. De épületei közt nincsen annyi szép és régi, mint a koronázó városban. Ám fekvésénél fogva, az itt már folyammá szélesedett Visztula mellett igen fontos kereskedelmi hely s ezért amannál sok tekintetben jelentősebb. Mégis idő kellett hozzá, amíg a király megszokta s magát kényelmes, de kevésbbé mutatós palotájában jól érezhette, ott a Visztula bal partján.

A bevonuláskor különös nagy feltűnést keltett főleg a király udvari testőrsége, mintegy másfélezernyi válogatott magyar serege

Nobilis Hungarorum.

s midőn a főurak előtte dícsérgetni kezdték, úgy nyilatkozott, hogy azt a néhai boldog emlékezetű Mátyás király fekete serege mintájára szervezte. Ez igen jellemző, mert azt mutatja, hogy azt a magyarok — majdnem kilencven esztendővel nagy királyuk halála után — még igen alaposan ismerték.

Katonai dolgokról, fegyverekről és vadászatról Báthory István máskor is mindig szívesen elbeszélgetett környezetével. De attól a legnagyobb tiszteletadást kívánta. Visszautasított minden tolakodó

bízalmaskodást, vagy kevésbbé előkelő közeledést, mert királyi tekintélye oltalmazásában nem ismert tréfát. Így történt, hogy Zborowski András udvari marsall egyszer kihallgatáson társalgás közben dicsérni kezdte szablyáját, azt állítván, hogy jobb nincsen az egész világon. Ennek bizonyosságára kirántotta hüvelyéből, mire a király a maga kardjával hirtelen rácsapott, azt felelvén, hogy az jobb az övénél. Erre Zborowski térdre esve kért bocsánatot a királytól, akit ez ügyetlenségével — úgylátszik — önérzetében bántott meg.

Ez a középkori lovagokra emlékeztető büszke férfi amellet melegszívű, ájtatos ember volt. Mindenben vallásos alapon állott, mint vajmi kevesen kortársai közül és igen gyakran tréfás, jókedvű. A misét mindig állva vagy térdelve s fedetlen fővel hallgatta. A főoltár előtt térdet hajtva lép el, lengyel szokás szerint megcsókolva az ereklyetartó keresztjét, épp úgy, mint mise után a ministráns által feléje nyújtott paténát és evangéliumot. Halottak napján hajdonfőtt járta meg a krakói temetőt a papsággal s mind a négy állomáshelyen a puszta földre térdelve imádkozott, oly buzgón, hogy annak látása mindenkit meghatott. Még vadászaton is előbb misét hallgat, misére pedig még akkor is eljárt, ha csurgott az eső. Azt is évekig emlegették, akik szemtanúi voltak, hogy midőn győzelmei után a vilnai székesegyházban a békekötés hírére hálaadó istentiszteletet rendeztek, a misét és prédikációt követő jelképes előadáson, mikor a győző a király zászlajával letérdelt, ő maga is leborult a templom kövezetére, könnyezve adván hálát az Istennek a győzelemért.

Báthory István vallásossága mély benyomást tett mindenkire. Meg is jegyezte többször róla Anna királyné, hogy Lengyelországnak régóta nem volt már olyan királya, aki könnyezve hallgatta volna végig az istentiszteletet, mint ő! Ez onnan volt, hogy vallásos ájtatossága szívből jövő és átérzett, nem mesterkéltségre és kérkedésre. Midőn például egészségi okokból — orvosai tanácsára — egy ízben engedélyt kért és kapott a pápától, hogy böjtnapokon is húst ehessenek, azt visszavonultán tette, hogy másokat valahogy meg ne botránkoztasson vele. A szentatya várva-várt atyai jóindulatát hálásan vette a nunciustól, nevetve mondván, hogy most már nem fél a negyven napi böjtidőtől! A heti két böjtnapot azért természetesen megtartotta s az engedély is csupán azért volt, hogy a nagyheti ájtatosság testi fáradozásait jobban bírassa. Ezekben ernyedetlen kitartással vett részt. A lengyelek szokása szerint csütörtökön gyónt, péntek reggel nagy alázatossággal s végig térdén állva hallgatta a szentkereszt imáadását. Nem múlászta el soha az éjféli támadás szertartását sem.

Ezen mindenki megjelent, mert azt Lengyelországban oly szigorúan veszik, hogy aki nem jelenik meg a feltámadás ünnepségén, azt húsvét napján hidegvízzel öntözik le, akár férfi, akár asszony.

A király erős hite és vallásos élete nagy hatást gyakorolt az emberekre, akik közt igen sok volt a közönyös, sőt hitetlen. Okozta ezt részben az is, hogy a világ úgyszólván félszázad óta háborúban állott s a sok nyomorúság és szenvedés látása fásulttá tette még a katonákat is, e nyomor legközvetlenebb szemlélőit és részeseit. Erre sok példa volt mindenfelé. Legszembeötlőbb tán az, hogy a híres Schwendi Lázár felsőmagyarországi kapitány nyíltan hirdette, hogy a vallásokat csak azért eszelték ki, hogy általuk az embereket fegyelemben tartsák.

Ily erkölcsi felfogású viszonyok közt Báthory István nagy szigorúságot és fegyelmet kívánt a papságtól, melynek soraiban olyan is akadt, aki magasztos hívatását nem töltötte be elég apostoli buzgósággal. Az ilyeneket a király tüntetőleg mellőzte, még nyilvánosan is, egyházi ünnepségeken. Így megesett, hogy mise után, a kivonuláskor nem állott szóba az olyan püspökkel, akiről valami olyas értesülést kapott, hogy nem elég hitbuzgó, nem adakozó rászorúlt hívei iránt vagy nem igen szigorú azokkal szemben, akiknek élete és viselkedése a tiszta erkölcsbe ütközött vagy legalább is megróvásra adott okot. Rossz néven vette például Myszkowski Péter krakói püspöktől, hogy nyilvános vacsorákon duhaj kedvében úgy táncolt, mint egy huszár; hogy ha megmérgeződött, alantas papjaival gyakran durván bánt; hogy nem mindig vette figyelembe az egyházi tilalmakat; gögijében pedig még azt is megcselekedte, hogy a pápától kapott leveleket felbontatlanul elégette. Amellett, bár Lengyelország leggazdagabb embere volt, a templomoknak nem adott semmit. Nem kedvelte a király a sulejowi apátot sem, mivel óriási egyházi jövedelméből mindössze három szolgát meg négy barátot tartott, akik olykor még a betegek látogatását sem birták kellő odaadással végezni. A fősvénység sem volt ritkaság a főpapok közt. A büszke Uchanski gnézeni érsekprímásról például szeltében beszéltek, hogy a nála télidőben megszállott Laureo nunciust fűtetlen szobával fogadta s még vacsorával sem kínálta meg. Ezért az búcsúívétlen ott hagyta, Rómába küldött hivatalos jelentésében részletesen beszámolván a sajtáságos dologról. Felsorolt eseteinket is abból vettük. Gyűlölte a király a kapzsiságot is. Erről a királyné titkára, Patrizio András volt tán a leghíresebb lengyel földön, mert jövedelme tizenkét helyről folyt s Caligari nuncius többszöri felszólítására nagy kegyesen ötről mondott le.

A nunciusok támogatását s közbenjárását az ilyen esetekben a király mindenkor hálásan vette azért is, mert a püspökök a szenátus legfőbb tagjai voltak s nagy tervei keresztülvitelében bizony gyakran rászorúlt szavazatukra. Ezt természetesen nem is tagadhatták meg tőle, de azért alapjában véve nem szerették. Vallásosságát ugyan tisztelték, ám valósággal szenvedtek kényelemszeretetökben miatta, tudva, hogy minden egyházi ünnepen meg kell jelenniök, mert egyenként számon tartá a hanyagokat, akik soha nem is kerültek el dorgáló szavait. Ki is fakadt egy ízben az iránta egyébként jóindulatú Karnowski püspök, hogy a király jobban megtartja a tridenti zsinat rendelkezéseit, mint ők maguk a püspökök. Ez szóról szóra igaz volt. Sőt nem csak megtartá a rendelkezéseket, hanem — mindenki csodálatára — azokat könyv nélkül tudta és idézte, mintha csak teológiát tanult volna.

Épp így idézett szószerint az evangéliumból, mikor a nunciusokkal és papokkal beszélt s valami találó hasonlatra volt szüksége.

A püspökök nem elég erélyes ellenőrzése következtében az egyház szolgálói sok tekintetben elvilágiasodtak vagy rossz szokásokat vettek fel. Így gyakori dolog volt, hogy nem szerettek papi ruhában járni, mintha a reverenda feszélyezte volna őket mindennapi életökben. Megesett aztán egyszer, hogy a király a krakói székesegyház kánonok padsorában egy katonaruhában s magasszárú színes csizmában ülő lengyel nemest pillantván meg, midőn csodálkozó kérdésére a mellette ülő Bolognetti nunciustól arról értesült, hogy az maga is kánonok, kit a krakói püspökök neveztek ki, oda üzentetett hozzá, hogy feltűnés nélkül hagyja el a templomot. Ezt az illető meg is tette, másnap pedig, hibáját belátva, bocsánatot kért a nunciustól. Így vetett véget a király szigorúsága ennek a visszatetszést keltő kérdésnek, mely annyi megbotránkoztatást okozott.

*

István király távozásakor az udvariakkal Anna királyné is a város határáig kísérte. Fájt ugyan neki, hogy nem várhatott még két hétig, névnapjáig, hiszen az utóbbi időben mintha melegebb lett volna hozzá; de megvigasztalódott, midőn nevében egyik hátrahagyott embere, Péter diák gyönyörű virágcsokorral lepte meg. Nem is hagyta sokáig magára, mert öt hét múlva maga is Varsóba ment s — mindenki bámulatára — a királyi palotában egymást érték az ebédek, díszes vacsorák és bálók, amelyeken a király is résztvett. Mintha még mulatott volna is.

Anna királyné jókedve azonban nem sokáig tartott. A királyt még inkább elfoglalták az államügyek, mint Krakóban. Miután pedig

a Bertalan-napra hirdetett országgyűlésre a Lengyelország fenhatósága alá tartozó Dancka városának követei nem jelentek meg a hűségeskü letételére, megtorlásul elhatározták a danckaiak elleni háborút. A királyné nem birt felhagyni a sírással, amikor megtudta, hogy azt ura — a király — személyesen óhajtja vezetni.

Tavasza fordult az idő, mire István király a danckai háború után visszatérhetett Varsóba, ahol feleségét hagyta volt. Ne szépítsük a dolgot: szíve se nagyon hajtotta a sietésre! Nem azért, mert jelenlétét, sokszor tettetett és erőszakolt kedveskedését unta, hanem, mert — amit nem álmodott volna — fülébe jutott, hogy valósággal ármánykodik ellene. Nem volt ez valami kimondott áskálódás vagy céltudatos intrika, hisz ahhoz gyenge lett volna. Csupán apró bosszantgatás, fitymálása a király tetteinek és lehető ellensúlyozása kisebb-nagyobb intézkedéseinek. Na, hiszen, egyéb se kellett! Hát nem gondolta meg az ármányos asszony, hogy ennek végre is ő issza meg a levét? Aztán meg annyira korlátoltak lennének ő meg lengyel hívei, hogy ne sejtsek, hogy minden cselekedetüket vagy ellene irányított nyelvelésüket késedelem nélkül megtudja? Hát mire valók voltak az udvarában hagyott magyar hajdúi és bízalmasai? Hisz ezeknek még selyomszárnyak sem kellett, hogy tudtára adják bálványozott uruknak mindazt, amit ezek az udvarban csetlő-botló polyákok itt róla sugdostak és beszélni merészeltek?

A dolog úgy indult, hogy Anna királyné a király valamennyi hívét gyűlölte, aki körülötte volt és élt: lett légyen magyar vagy lengyel. Már az is szerfelett bántotta, hogy jövedelekor a régi udvari emberek nagy részét elbocsátotta. Hát még, mikor alig két héttel a koronázás után Zamoyski Jánost prokancellárrá nevezte ki. Most meg az hírlik, hogy ma holnap már kancellár leszen. Hisz e nevezetes állásokat hajdan megélemedett előkelő egyházi férfiak tölték be, nem ilyen tintanyaló, ifjúember, mint akit a király naggyá tett. És miért? Mert állítólag jó pennájú s kitűnően ismeri a latin írókat. Rajong mindenért, ami olasz, Paduából meg Bolognából drága pénzen szerződtetett orvosokat és tanárokat hozatott — a király tudtával — a krakói egyetemre, az ő egykori régi ismerőseit, minek folytán a lengyel tudósok nem érvényesülhetnek és őket háttérbe szorítják. Mintha nem maradt volna elég talián itt ebben a gazdag országban anyja óta és után, aki őket kitüntető módon becézte és érdemükön felül dédelgette? Hiszen az eretnekséget is azok hozták be és terjesztik naponta ezen a földön, ahol most szabadon virúlnak atheisták, anabaptisták, ariánusok, szamotánok, Donatisták, Zwingliánusok és sacramentáriusok Krakó, Vilna körül, meg a pózeni

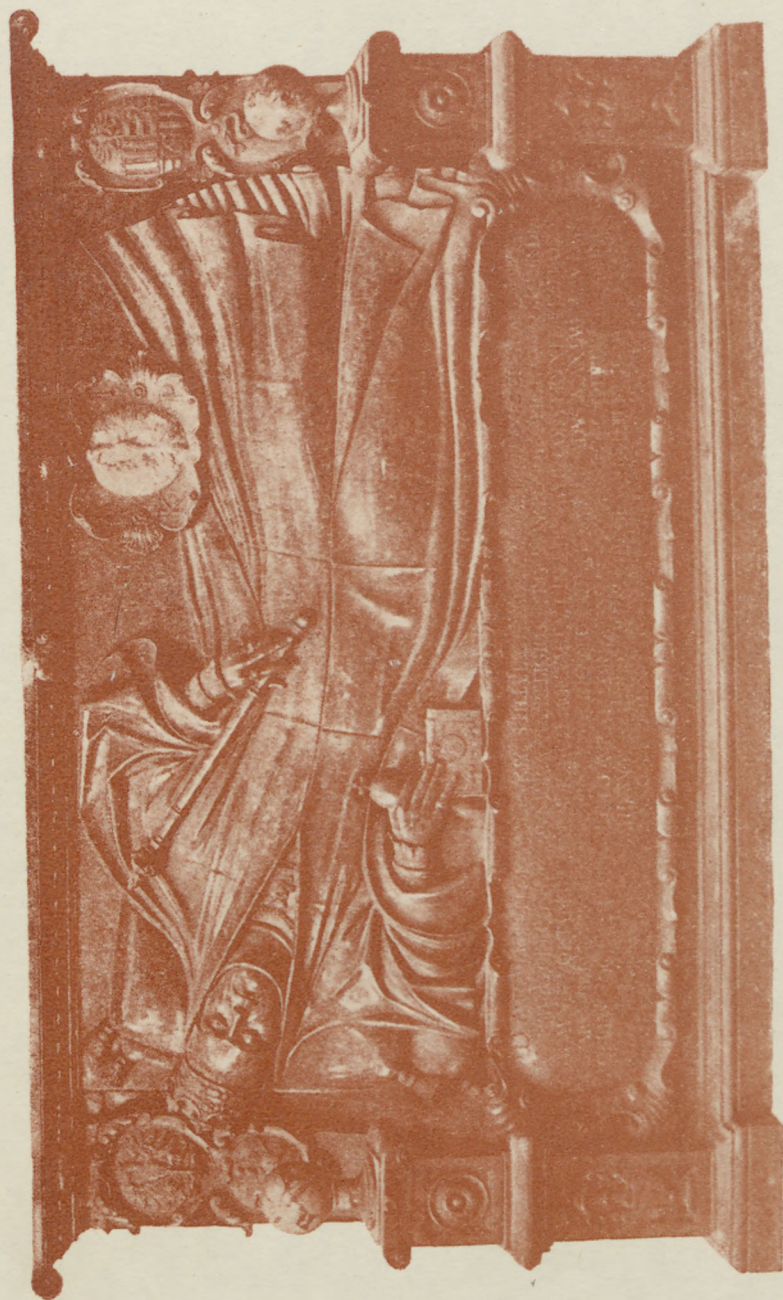
tartományban, berengáriánusok vagy kálvinisták Krakóban, pikárdiak, pneumatomachusok, trideitariusok, photiniánusok, ebioniták, konfeszionisták Poroszországban s egyebütt szétszórva. Még a nevöket sem igen tudom jól, pedig ezek már a legrégibb lengyel főúri családokba is befurakodtak, sőt megfertőzték eszméikkel még egyik-másik püspök lelkét is.

István király megbotránkozva értesült azokról az apró visszaszolgokról, amelyek távollétében a varsói udvarban folytak az ő bosszantására, sőt egyenesen tekintélye csorbítására. Jól tudta, hogy evvel Anna királyné a maga befolyását akarta növelni, hogy legalább az udvarban legyen egyeduralkodó, ha már a király semmi beavatkozást nem enged neki az államügyekbe. De nem szólt semmit. Szemeivel akart meggyőződni azokról, amikről hívei suttoztak, hogy érélyesen véget vessen csírájában a bajnak. Avagy ne bírna ő egy gyenge asszonyi állattal? Ő, aki a lefolyt hadjárat alatt tanúsított vitézségéért meg a thorni országgyűlésen megnyilvánult érélyességéért az «Ellenségek réme» melléknevet kapta a lengyelektől?

Az első nevezetes esemény, amely visszatérte után a varsói udvarban előadódott, Laureo Vince nuncius fogadtatása volt. A király egy hónap híján teljes esztendeig tartotta magától távol, de most — abban a hitben, hogy megemberedett — kitüntető szívesességgel látta. A chelmi püspököt küldte néhány főnemessel elibe a város széléig, akik illő tisztelettel üdvözltek s vezették be a kastély melletti palotában rendelt szállására. Másnap reggel a király előbb nyilvános audiencián fogadta a szenátorok jelenlétében. Átvéve tőle a pápa brevójét, azt előbb megcsókolta s csak aztán bontá fel és futotta át. Aztán tanácsurainak intve egyedül tárgyalt vele három teljes órán át. Ezen a magánaudiencián a nuncius biztosítá a királyt ő Szentsége atyai jóindulatáról. Utána megbeszélték az ország függő egyházi ügyeit. Mikor pedig a követ a királynak hadi sikereihez gratulált, az neki bő részletekkel szolgált háborús élményeiből. Második kihallgatása is két óránál tovább tartott. Majd vasárnap reggel a székesegyház ajtajában várta meg, míg a királyné a titkos folyósón egyedül jött le a misére. A nuncius aztán újra vallásos dolgokról beszélgetett a királlyal.

Laureo fogadtatásának az a jelentősége, hogy míg régebben valósággal tiszteletlenül szólt és írt róla s egy teljes esztendeig húzódozott és nem akarta elismerni, most áradózó hangon tett hivatalos jelentést a király kiváló érélyeiről és nagy vallásosságáról, amelyet nála e néhány nap alatt lelke gyönyörűségére tapasztalt. Az is jó hatással volt a nunciusra, hogy a király állva fogadta a

pápai levél átnyújtását; hogy valahányszor egy-egy tárgyra vonatkozó előadását a pápára való hivatkozással befejezte, leemelte kalpagját; hogy a fogadóterem ajtajáig kísérte és nyájas kézzel búcsúzott minden alkalommal tőle. Ez nagy feltűnést keltett még a világiaknál is, mert Henrik király bizony senkinek kezet nem adott s még a nunciust is csupán úgy fogadta, hogy felkelt székéről s három lépést tett feléje.

Így fegyverezte le lenyűgöző modorával István király — majdnem csodaszerűen — minden ellenfelét, akivel összekerült. Csak a királynéval nem látszott birni! Május elsején szaladt is el mellőle: hadd duruzsoljon magában és sírjon, duzzogjon, amint neki jól esik.

A danckaiakkal való háborúja nagyon elfoglalta, de az egyúttal jó ürügy is volt arra, hogy ne siessen vissza. Így a király csak újév után (1578 január elején) érkezett újra fel Varsóba a hirdetett országgyűlésre. Amíg az megnyílt, egy pár olyan jelenség is adódott, amiből arra lehetett következtetni, hogy a király kezd kedvesebb lenni feleségéhez. Így például, midőn Zamoyski fiatal, új nejével felérkezett, a királyné egyik közeli kastélyában fogadta a királyi párt díszebéden, amelyen a külföldi követek is hivatalosak voltak. A bevett szokás szerint a királyi pár részére a terem közepén levő emelvényen baldachin alatt álló asztalon terítettek. Mellette ült egyik felől a nuncius, a másik felől meg a svéd követ, nyilván arra való tekintettel, hogy a királyné nővére a svéd király felesége. A többi asztaloknál ültek jobbkézt a püspökök és főurak, balkézt pedig az előkelő menyecske az udvarhölgyekkel s a többi asszonyokkal.

A királyi párt ezúttal a miséken is gyakran lehetett látni. Csak-hogy ez a gyöngédebb együttlét nem sokáig tartott, mert a húsvéti ünnepek után ismét mennie kellett a királynak, az ország déli része megvizsgálására Ilyvó felé, ahonnan maga sem tudhatta, mikor jöhet vissza.

A magára maradt királyné idejét állandóan sírással tölté. Boldogtalanságában most már fünek-fának panaszkodott. Vigasztalhatatlan volt, úgy hogy egyszer még azt is találta mondani, hogy Ernő főherceggel jobb élete lett volna. Helyzete napról-napra romlott. Sőt Caligari nuncius vélekedése szerint mód sem volt a békítésre, mivel a király már annyira nem bízott benne, hogy attól is rettegett, hogy megmérgezi, kivált amióta megtudta, hogy anyja, a híres Bona királyné kitűnően értett a méregkeveréshez.

Ily szánalmas viszonyok közt ez a szomorú házasság folyton csak romlott, igen kevés reményt nyújtva ahhoz, hogy valamikor még jobbra fordulhat. A király a karácsonyt és újévet ismét idegenben

tölté s amikor visszatért, alig ült két hetet a felesége társaságában. De mindenki meglepetésére felette vígan voltak: együtt étkeztek, társalogtak napestig, mintha csakugyan valami bájitalt kapott volna feleségétől. A királyné is üdének és jókedvűnek látszott, úgy hogy a nuncius valósággal a közfelfogásnak adott kifejezést, midőn azt írta, hogy nem lenne csoda, ha a jó Isten megkönyörülne rajta, meg az országon és fiút adna neki. Ez sajnos nem következett be. A nehéz természetű gyámoltalan asszony azonban még hálás sem bírt és tudott lenni azokért a gyöngéd örömekért, amelyekben — amúgy is vajmi ritkán — része volt a király részéről. Mert amint ez kitette a lábát az udvarból, újra ármánykodni kezdett híveivel, akiknek élén a primás állt, gyűlölve a király híveit: Zamoyski kancellárt, a nagy marsallt, a podoliai palatinust, meg a Radziwill-család tagjait, kik egyben az ország vezérlő férfiai valának. A primással a királyné állandó összeköttetésben állott. Küldöncei szakadatlanul járták a lowiczi várkastélyt, amelyben a legravaszabb fondorkodások készültek s a leggyalázatosabb áskálódások folytak István király ellen, holott a vén, gonosz lelkű érsek hűségesküt is tett a királyának. Persze nem birta feledni, miként alázta meg a szenátus színe előtt s azóta csak az alkalomra várt, hogy magát a királyon megbosszulja. A király mindezt igen jól tudta és látta, de nem tehetett semmit ellene. Egy eszköze mégis maradt: hosszas távolmaradásával bosszulni meg magát a hiú, ravasz asszonyon. Ebben az elhatározásában Zamoyski is támogatta, hiszen az öreg Annától ő is eleget szenvedett s mégis csak inkább húzott a királyhoz, mint hozzá, ehhez a csípős, tán részben beszámíthatatlan természetű öregedő asszonyhoz.

Az érsek szövetkezve a krakói püspökkel, a Laskiakkal és más nyugtalan vagy a király által magukat mellőzötteknek képzelt főurakkal, a legképtelenebb koholmányokkal igyekeztek a király hírnevét és tekintélyét csökkenteni. Nemtelen gonoszságukban annyira mentek, hogy minél inkább nőtt a király hadi dicsősége, annál inkább igyekeztek azt rágalmaikkal kisebbiteni. Ez nem is volt valami nehéz dolog, hiszen a hosszú, de kényszerű hadakozás sok pénzt igényelt s az a nemesek és papság áldozatkészségét is felette igénybe vette. Ám a pusztá nyelveléssel nem elégedtek meg, mert még a király élete ellen való merénylettől sem riadtak vissza. Így például soha ki nem derült, ki biztatta fel Gradoski pózeni köznemest, hogy a királyt bűbájos, igéző szereivel eltegye láb alól. De bár a gyalázatos merénylet igazi értelmi szerzőit sikerült is leplezniök, előkerítették egy boszorkány hírében álló vénasszonyt s hamarosan elégették. Utána Gradoski halt meg tömlőcében, állítólag gutaütés következtében!

Gyanús eset volt az is, hogy a király lakóházát — az oroszok elleni háborúja idején — aláaknázták s ha azt hűséges, magyar hajdúi idejében észre nem veszik, levegőbe repült volna. Bizonyos, hogy ezekben a gyalázatos dolgokban a királyné keze nem volt benne, de elkövetőik bántatlanul jártak, keltek magas személyisége hallgatólagos fedezete alatt.

Hogy a királyné «a maga makacs és üres eszével» a király iránt nem őszinte és barátságos meg hogy a gnézeni érsekkel paktál, azt az új nuncius, Caligari püspök is hamar észrevette. Mivel pedig ezt a magatartását helytelenítette, halálos ellenségeivé váltak; ezerféle aprósággal bosszantgatták, sőt az udvarba érkezett leveleit is felbontogatták. A pápai követ keservesen szólt jelentéseiben ezekről a furcsa dolgokról. De a királynénak annyival kevésbbé panaszkodhatott, mert az mindig kitüntető szívességgel fogadta. Tudta és érezte ugyan, hogy az csak tettetés, ám hívatásánál fogva rendelkezésére kelle állania mindenben; még azon a kerti mulatságán is, amelyet április végén — egy gyönyörű verőfényes napon — a Visztula melletti közeli ujazdówi nyári lakában tartott.

A cifrán kiöltözött királyné kocsija kívül skarlátszínű posztóval, belül aranybrokáttal volt borítva, királyi trónus-szerű ülővel, drága hímzett párnákkal körülakva. A kocsit nyolc pompás ló vontatta, fehér és fekete színű lószerszámmal megrakva. Utána következett a nuncius hatfogatú hintaja, majd az udvarhölgyek és vendégek díszes kocsisora, elől a királyné udvarmestere kocsijával. Két oldalt valami 60—70 főnyi csinos nemes ifjakkból álló kíséret lovagolt s az egész menet oly szép volt, hogy haladtában a nép alig győzött benne gyönyörködni.

A pompás faragású nyárilak elé érkezve, a királynét a nuncius balkarján vezette végig az olasz módon rendezett gyönyörű díszkerten. Ennek pázsitja cukorból és tojáshabból öntött gombákkal volt teleszórva, amelyeket a hölgyek kacagva szedtek fel és élveztek. Még nagyobb kacajt váltott ki az, hogy lengyel szokás szerint egész május havában ilyen mulatságokon mindenki fűzfaággal jelenik meg s akinek nincsen a kezében, azt meglocsolják. Ebben a locsolásban az udvarmester buzgólkodott legjobban, egész pohár vizet öntvén a sikoltozó asszonyok nyakába.

A nyári lak emeleti részén fényes ebéd várta a vendégeket, amely vacsoráig elhúzódott, a legfinomabb süttekkel, tortákkal és italokkal. A nunciust a királyné maga mellé ültette, sőt maga kezével rakta a legjobb falatokat tányérjára. Ezt mindenki a legnagyobb kitüntetésnek tekinté. Még nagyobbnak azt, hogy a királyné a pápai

követ egészségére is ivott, amit aztán a pápa, a király meg a királyné egészségére való koccintások követtek. A nunciust meglepte a felköszöntők áradata, de jelentésében megjegyzé, hogy könnyebb volna a Visztula vizét megállítani, mint a lengyeleket azokról leszoktatni.

Gyönyörű kertjébe a királyné később Bolognetti nunciust is kivitte. Hanem jellemző a kor felfogására nézve, hogy midőn büszkén mutogatta annak szépségeit, megjegyzé, hogy ami virágot katolikusoktól kapott, az mind ragyog és pompázik, míg a nem katolikus uraktól valók fonnyadtak és alig virítanak... Különös dísz volt a kertnek az Erdélyből hozatott sok virág meg szőlő, valamint gyümölcsfa is, melyeknek nevét a király egyenként tudta s elmondogatta minden látogatójának, miután néha-napján maga is ellátogatott ide.

Az István király és felesége közti szánalmas viszony határozottabb alakot nyert a muszka cár elleni hadjárat győzelmei folytán, amelyek az 1579-iki év ősztől kezdve egymást követték. E két tény közt első pillanatra ugyan nehéz valamelyes összefüggést találni. Ámde a dicsőség méltán megnövelte a király tekintélyét és önérzetét s amint hívei üdvözlésére siettek, ösztönszerűleg hangzott el ajkukról a szomorú kitörés, hogy nincs és nem lehet utódja. Így terjedt el futó tűzként a varsói udvarban, hogy a király válni akar. Hívei ezt a meglepő hírt rosszakaróinak tulajdonították. Évvégére az is kiderült, hogy a válás terve a krakói és kujaviai püspököktől eredt. Megfelelő anyagi ellenszolgáltatás reményében ugyanis ők ketten azt ígérték Zamoyskinak, hogy a haza érdekeire való hivatkozással kimondatják a válást egy e célra külön összehívandó tartományi gyűlésen. Erre a világtörténelemben is elég példa volt s határozatuk ellen még az érsek sem tiltakozhatik, kivált hogy az már valósággal élőhalott.

A királyné a válás hírét nagy keserűséggel fogadta, miután abban a meggyőződésben élt, hogy arra a nuncius a pápától hozott felhatalmazást. Midőn a király év végén az udvarba érkezett, ő is csak pletykának minősítette, amely ellenfelei táborából indult útjára. Ám a hír tovább tartotta magát, habár gyakran megjelent a királynéval s látszólag a legszebb egyetértésben éltek; annyira, hogy a karácsony előtti gyónást is együtt végezték, amit régóta nem tettek. A kényes ügy mégis napirenden maradt s azt nyilvánosan is tárgyalták, még asszonyok közt is. Azt is emlegették, hogy a nagyravágyó kancellár találta ki az egészet, hogy általa befolyását növelje. De alig múlt el az újesztendő — a világ ámulatára — kiderült, hogy a válás gondolata bizony magától a királytól eredt, mert épp diadalai közepette a maga és országa érdekében utódot kívánt. Kívánságát még Zamoyski is természetesnek találta és

helyeselte; hanem a válás kimondását a háború szerencsés befejezése utáni időre halasztották. Ezt célszerűségi okok is követelték, miután ahhoz előbb a Szentszék előzetes beleegyezését is meg kellett szerezni. Ez pedig mégis időt kívánt.

Hónapokig tartó hosszas habozás után a nuncius csak május elején tárta fel a királynénak a szomorú helyzetet, biztosítván arról, hogy abban a király nem vétkes. Szegény Anna a vallásban és jó cselekedetekben keresett vigasztalást. Segítette a szegényeket, drága egyházi kegyzserekkel ajándékozta meg a szegényebb templomokat s a nuncius jelentése szerint úgyszólván prelátusa volt a varsói székesegyháznak, mert akit a kanonokok közül sasszemével nem látott a misén, azt kíméletlenül lekorholta. Egyébként sokat fájt a szeme. Csakhogy orvosai tanácsát nem igen követte s így félős volt, hogy alsó jobb szempillája egészen kifordul. Ezért folytonosan búsult, hogy az majd elcsúfítja, minthogy nagyon értett arca kendőzéséhez.

A válás gondolata így egyáltalán nem aludt el, sőt beszéltek, hogy azt a kancellár a következő országgyűlés napirendjére tűzeti; állami érdek lévén, hogy a király fiatal feleséget kapjon és szabaduljon az öreg, meddő Annától. Nyilván ő nyomta a nuncius kezébe a király könyvei közül Bonfini magyar historiáját is, amelyből kiírta s a Vatikánnak küldte azt az adatot, hogy Ottó cseh király még hitese felesége, Margit osztrák hercegnő életében elvette — pápai engedéllyel — Kunigunda macsói hercegnőt, amihez később azt a magyar példát is hozzátartotta, hogy Mátyás király özvegyétől, Beatrix királynétól miként vált el II. Ulászló király, VI. Sándor pápa beleegyezésével.

A kényes kérdés enyhült ugyan kissé, amikor a karácsonyi s később a húsvéti ünnepekre a király az udvarba jött és igyekezett kedveskedni a királynénak; de bizony azt csak a látszat kedvéért tette, minden igazi, mélyebb érzelem és vonzalom nélkül. Szegény nyugtalan királyné sebzett madárként vergődött, nem találva kiutat szerencsétlen helyzetéből. Viszont a király napról-napra növekedő idegenkedését látva, a nemesek arra a meggyőződésre jutottak, hogy őt valósággal feszélyezi a házaselet járma s annak terhét, figyelmeségeit nem bírta. Ez lehetett előbb is igazi oka annak, hogy negyvenhárom éves koráig aggregény maradt s ha mégis házasságra lépett, azt csak kényszerűségből tévé, mivel azt a rendek tőle megkövetelték s arra még a meggyesi templomban esküvel kötelezte magát.

Egyébként ne feledjük, hogy Jagiello Anna maga jegyezte el magát a boldogtalan állapottal abban a percben, amikor arra szánta magát, hogy férjhez menjen. Igaz, hogy evvel hazájának hozott

áldozatot. Hanem azért önfeláldozó elhatározásának ő adta meg az árát. Mert ötven éves asszonyok közt gyakran akadnak ugyan kedves, bájos, szellemes lények, akik képesek lekötni fiatalabb férfiak érdeklődését is, csak hogy Jagiello Anna nem ezek közül való volt. Alakra magas, nyúlánk, hosszú, sápadt arcú, melyből hiányzott minden báj és kedvesség. Ebből hűgának, Izabella magyar királynénak jutott inkább; csupán vékony újjú szép kezei voltak az övéihez hasonlóak. Természetre sem volt olyan víg kedélyű, mint ő. Vallásos tevékenységre hajló, ájtatos nő, kinek élete jó cselekedetekben merül ki: templomokat ékesít, Rómában a lengyel zarándokoknak házat alapít, habár maga Varsóból alig mozdult ki, holott anyja után még jószága is volt olasz földön. Komoly, kötelességtudó asszony, de természetre kedélytelen, majdnem rideg, teljesen képtelen arra, hogy maga iránt szerelmet gerjesszen, vagy csak a szeretetnek azt a magasabb fokát mutassa, amely tiszteletté finomúl és idővel rajongássá nemesedik. Kedélytelen voltát növelte majdnem állandó betegeskedése s annak következtében szeszélyes, makacs hangulata is. Szívbaiban szenvedett, amely ha rájött, zokogást váltott ki, bár sajátosképpen javulást idézett elő. Makacsságának jellegzetes példája, hogy midőn egyszer a király hintókat küldött utána, hogy jöjjön udvarhölgyeivel a krakói várnagy leánya esküvőjére, azokat visszaindítá, úgy hogy a lakodalmat el kellett halasztani. Ez persze igen sértette a királyt, aki egyebet nem tehetett, mint hogy ismét hónapokig nem nézett feléje.

Ezek mellett, a királyné tanultsága elhanyagolt volt, hisz nem beszélt jól se németül, se latinul; olasz tudása is fogyatékos. Valamelyes előkelőséget azért nem lehetett tőle megtagadni. Uszályos gyönyörű selyemruhájában megjelenése fejedelmi volt, rá is ment egy-egy délelőtt, amíg komornái kikészíték. Mozdulatai választékosak és finomak. Ám mindez csupán öntudatos betanulás és hosszú gyakorlat eredménye volt, nélkülözvén minden természetességet s azt a lényéből hiányzó kellemet és kecsket, ami hódít és lenyűgöz egyaránt.

Erről sok szó esett a lengyel főurak közt, valahányszor királynéjuk bánatáról beszélgettek. Maga a primás is beismerte, hogy hiába volt a királyt Annával összeházasítani. A szenátorok is mindig csak azt hajtogatták, amit — igen találóan — a király e nem sikerült és nemzeti hiúságból ráerőszakolt házassága első heteiben mondtak és írtak: Erravimus, erravimus! Tévedtünk, tévedtünk!

Dancka.

BATHORY István király Varsóba érve, egy kis habozás után a litván követek is letették kezébe a hódolati esküt, miután biztosítékot nyertek arra nézve, hogy kiváltságaikat a Szent Bertalan-napra hirdetett országgyűlésen megerősíti. Még csupán a porosz rendek voltak hátra, minthogy Nyugati Poroszország s vele a hatalmas Dancka, a Visztula torkolatában ezidőben Lengyelország hűbérese volt. Követeire azonban a király hiába várakozott, mert még mindig nem akarták elismerni és Miksa császártól remélték boldogulásukat. Hisz egyebek mellett elengedni ígérte Dancka városának a vámjövédelmet, ami évente nagy összegre rugott.

Ez ígéretekkel szemben István király nem hasonló ígérgetésekkel, hanem erélyes fellépéssel felelt, amennyiben bemutatkozásakor követe — Kossobudzki Miklós — avval kezdé előterjesztését, hogy a király megütközéssel vett tudomást arról, hogy a porosz városok és rendek az ő előzetes tudomása és engedélye nélkül tartanak összejöveteleket. Ennek dacára teljes jóindulatáról biztosítja őket, hiszen Lengyelország s minden lakójának védelmére vállalkozott, az isteni gondviselés rendelkezéséből, midőn erdélyi fejedelmi székét elhagyva 174 mérföldnyi utat tett meg ezer veszély között, hogy új alattvalói segítségére siessen, holott a császár azt az ötven mérföldet sem volt hajlandó megtenni, amelyen nyugodtan jöhetett volna hívei támogatására. Ahelyett, viszályt és széthúzást keltett általuk a tartományban s amellet szövétségre lépett a muszka cárral, ami bizonyára nem fog annak előnyére és hasznára válni.

A lengyel követ e talpraesett érvelése egy csapással megnyerte a lovagokat és nemeseket, akik azonnal készek voltak uruknak elismerni a megkoronázott királyt. A városok azonban arra haladékat kívántak, kimondván egyben, hogy a királynak csupán úgy hódolnak meg, ha előzőleg esküt tesz kiváltságaik megtartására. A kulmi rendi gyűlésről Kossobudzki Danckába sietett. A város udvariasan fogadta. Szokásos ajándékait azonban visszautasítja, mivel azokat nem mint a lengyel király követének, hanem kimondottan «az erdélyi vajda» küldöttjének küldték lakására. De azért szívesen felment a város házára, ahová két tanácsos kísérte fel. Itt újból remekelt lengyelül elmondott beszédében, midőn előadta, milyen sors elé néz a város, ha a császár hűségén marad, minek vége az lesz, hogy újból a

keresztes lovagok hűbére alá jutnak, míg István király alatt kiváltságukat érintetlenül élvezhetik, sőt azok növeléséről is biztosíthatja a várost, amely mostani tekintélyét és nagyságát csupán a Lengyelországgal való egyesítés által tarthatja meg. Egyben inté a szenátorokat, mutassanak háládatosságot a Jagiello-ház iránt, amelynek utolsó tagját a lengyel rendek trónra emelték, hisz még Kázmér király is elégedetten tekint le az Égből erre a nagyszerű eseményre, látva unokája felmagasztalását, az aki Dancka városát a keresztes lovagok rabszolgaságából kimentette.

A lendületes beszéd e takaros fordulata láthatóan hatott a szenátorokra. Végzésükben mégis halasztást kívántak. Ezt a meggyőződésüket még akkor is fentartották, mikor Zborowski András udvari marsall a tartományba érkezett, hogy a király közeli jövetelének s fogadtatásának részleteit előkészítse. Ez a rendeket és városokat zavarba hozta. Jól esett ugyan, hogy a marsall a király nevében engedélyt adott nekik részleges tartományi gyűléseik megtartására; ám azokon sok tanácskozás után mégis csak annyit határoztak, hogy megkérjék a királyt: halassza el jövetelét amíg végleges állást foglalhatnak kívánsága ügyében.

A királyi tekintély ily nyilvánvaló megsértése fegyveres megfenyítést követelt. Ezt a szenátus el is határozta. De hogy a király közelebb lehessen a makacskodó poroszokhoz, a lengyel országgyűlést pár héttel kitolták és Szent Mihály napra Thornba hívták össze. Ez persze végre is hajlandónak nyilatkozott ő Felségét befogadni, kívált, hogy már lovas csapatok lepték el hirtelen a porosz városokat, kiméletlenül követelve szállást, ellátást s amire szükségök volt.

A thorni civisek egy része ugyan most sem mutatott engedékenységet, de mikor (1576 augusztus 25-én) híre jött, hogy a király három mérföldnyire van a várostól, gondoskodni kellett illő fogadásáról. Másnap délben a porosz rendek kivonultak elibe a Visztulán túli erdő szélére, ahol a király táborát egy magaslaton elhelyezve találták. Amint előtte megálltak, illedelmesen le akartak szállani lovaikról, hogy hódolatukat bemutassák. A király intésére azonban azt lóhátról mutatták be. Nevökben a kulmi püspök üdvözölte a királyt latin nyelvű oratióban, elnézését kérve, hogy avval — a viszonyok kényszerítő hatása alatt — mostanáig késtek. A király ugyancsak latinul felelt, biztosítván a rendeket kegyéről, miután minden kiváltságukat épségben kész fenntartani, amennyiben azok nem ellenkeznek a lengyel korona meg a litván nagyhercegség jogaival.

A hídon át való bevonulás festői képet nyújtott. A város kapujában a városi tanács üdvözölte a királyt, örömét fejezván ki, hogy jövetelével véget ért az interregnum, amely alatt annyit kellett szenvedniök. Az üdvözlésre Zamoyski János alkancellár felelt a király nevében, aki biztosítá a várost, hogy kiváltságait megtartja, senki lelkiismeretét bántódás nem éri s jóindulata jeléül visszaadta a város felajánlott kulcsait. Erre a király kalap-levéve kíséretével a Szent János-templomba vonult, mely előtt 400 magyar hajduja állott őrt hosszú puskájukkal, ami általános feltűnést keltett. Lováról leszállva, levett főveggel lépett a király a szentegyházba az Ambrosziusról szóló dicsének hangjai között. Ájtatos imája után két püspök kísérte fel a városházán készített szállására. Itt öt napig folyt még a tárgyalás a rendektől követelt eskü felett, amit a király nem volt hajlandó letenni, azt üzenvén Zamoyski által, hogy a porosz tartomány is benn foglaltatik királyi esküjében, amelyet koronázásakor tett. A rendek arra hívatkoztak, hogy ezt a kívánt külön esküt valamennyi király letette, még Zsigmond is, miként azt készek oklevelekkel igazolni. A hosszas tárgyalásnak az lett vége, hogy a király élőszóval jelentette ki Krakóban tett esküje felolvasott lengyel szövegének meghallgatása után, hogy még Meggyesen tett esküjében a porosz tartományok is benne foglaltatnak. Akkori esküjét tehát élőszóval való kijelentéssel kész fenntartani minden részében, mondá latin nyelven, a kulmi püspök közbevetett kijelentése folytán evvel a hozzátétellel: Poroszország kiváltságainak fenntartásával.

A püspök a király e kijelentéseért hálás köszönetét fejezván ki, a jelenvoltak illő sorrendben tettek hódolati esküt, sőt a poroszokat előzőleg, letették azok a lengyel nemesek is, akik útközben csatlakoztak a királyhoz s azt eddig nem teheték le. Az eskütételen csupán Dancka város küldöttjei hiányoztak. Ezért a király a szenátorokkal való tanácskozása alapján azt határozta, hogy a várost felhívja az eskü letételére, de erélyesebben csupán akkor lép fel ellene, ha azt letenni vonakodnék.

Thornból a király a régi országúton Marienburg vára alá vonult, hogy Dancka városával megkezdje a tárgyalásokat. Jövetele hírére a vár nemessége a szomszédos urakkal elibe sietett Marienwerderig, ahol Báthory megpihent. Díszes kísérete nagy feltűnést keltett a német lovagok seregében. Mivel pedig a királynak gyakran kellett másoktól hallania, hogy ő milyen fősvény, fukar ember, tiszteletökre olyan magyaros lakomát rendelt, amelyen elfogyott 28 ökör, 92 juh, 300 tyúk meg kappan, 180 lúd, 3 hordó só, tíz oldalas szalonna, egy hordó vaj, 8 veder magyar bor és 80 hordó

sör. Ez a fényes traktamentum Polyák főszakácsmester uram művészetét dicsérte, aminek híre úgy elment, hogy még a krónikákba is bejutott.

Hogy kegyességét lássák, a király az alkudozásokat maga indította meg azzal, hogy Zborowski Andrást két szenátorral a danckaihoz küldte. De azok őket fitymálva fogadták. Olyan követeléseket támasztottak, amelyeket teljesíteni nem lehetett. Sőt a király szemeláttára erősíteni kezdték várfalaikat, bezárták nappalra is kapuikat s a szomszédos német tartományokban harcosokat kezdtek gyűjteni. Ennek dacára a király a körületekintő kulmi püspök, Kostka Péter útján szólította fel a városi tanácsot, hogy tegye le a hódolati esküt. Ám a tanácsurak hallani sem akartak erről, sőt vakmerően azt

kívánták, hogy előbb a király fogadja esküvel szabadságaik és szabad vallásgyakorlatuk megtartását. Ezt azért követelték ilyen merészen, mert hallomásuk szerint a király otthon Erdélyben elvette a magyarok meg szászok szabadságát és kiváltságait. A danckaiak e kijelentése igen sértette a királyt, midőn arról a hozzájuk küldött egyik jogászdoktor-követtől értesült s kísérete hallatára így felelt meg reá: — *Mentiuntur in collum suum* = Nyakukba hazudnak, mert mindenki tudja, miként gazdagítám azok javait mindenféle kiváltságokkal.

Egy heti hiábavaló várakozás után (1576 szeptember 24-én) a szenátus által a király lázadókká nyilvánította Danzig városát, melynek kivitelét és Lengyelországgal való kereskedelmét is eltiltta. Másnap

aztán hirtelen elhatározással Dirschau alá, szomszédságába húzódott. Mivel pedig annak őrsége előőrsére tüzelt, sőt a király egyik lovát agyonlőtte, lengyel katonaságával két helyen is felégette a külvárosát s azt benne rabolni engedte.

A király e merész lépésére a megriadt Dancka városi tanácsa nem számított. Így hát követeket küldött a grebini táborba, miután annak várát elfoglalta volt. A danckai hadak azonban bosszúból alattomban megrohanták a fekete kolostort, mire a lengyelek néhány udvarházat és evangélikus templomot dúltak fel. Viszonzásul a danckaiak öt környező porosz falut égettek porrá. A gyalázatos merénylet megbosszulását a király későbbre hagyván, a város szigetét katonával rakta meg s maga visszament a thorni országgyűlésre, amely az esztendő végéig eltartott. Hogy így sokáig elnyúlt, oka az is volt, hogy a király Dancka fegyveres meghódítására a porosz rendektől kért segílyt, amit azok — saját véreik ellen — jó lélekkel meg nem adhattak. Ehelyett mindent elkövettek a békés egyezség létrejötté érdekében, kivált mikor október végén Miksa császár rég várt halála hírért vették, ami egy csapásra lelohasztá az ellenállás lobogó tűzét. A dolgok így fordulatában a danckaiak végre is hajlandóknak mutatkoztak a király kiengesztelésére nagyobb pénzsegélyt felajánlani. Karácsonyon túl folytak ez ügyben a kölcsönös alkudozások s mikor a király az 1577-ik év első napján a közeli Bidgoscha vonult, a danckai polgármester is utána sietett társaival, hogy ajánlatukat előterjessze. E szerint Danzig városa kész kiegyezni vele, ha a luteránus vallásszabadságot és kiváltságait biztosítja; négy év alatt 200,000 forintot fizet neki. Ő Felsége ünnepies bevonulása azonban — esetleges zavarok elkerülése végett — kevés kísérettel történjék.

István király a danckaiak ez ajánlatát keveselte. Fő kívánsága az volt, hogy a város háromszázezer forintnyi kárpótlást meg négy ágyút adjon. A követjárások közel három hétig tartottak, amíg a király végre (január 25-én) fogadhatta Dancka követtségét. A polgármester és szindikusz a város alázatosságáról biztosítá ő Felségét, de ajánlatát két levélben útasítá vissza. A király felolvastatván a leveleket, a következőkben felelt nekik latinul előszóval:

— Írásaitokat át fogom adni a tanácsuraknak, véleményemet pedig rögtön meghallhatjátok, mert ma utóljára akarunk veletek foglalkozni s véget vetni a dolognak. Méltányos feltételeket fogtok tőlünk kapni, de olyanokat, amelyekről több tárgyalást nem kívánunk. Hogy azokat miként fogadjátok, bemutathatjátok, hogy alattvalóink vagytok-e avagy lázadók s bennünk királyotokat tiszteletitek-e avagy minket ellenségnek tekintetek-e? Ha büszkeségtekből engedtek,

e birodalom többi tagjaiként fogjátok jóindulatunkat és védelmünket érezni. Ám ha továbbra is makacsodtok, gőgötök épp oly keveset fog érni a földön, mint majd az égből!

Kijövet, a megszegyenített követek Berzeviczy Márton erdélyi kancellárral és Zborowski Péter krakói várnaggyal kezdtek tárgyalni, kik jóindulatúlag igyekeztek őket a király kívánságai teljesítésére megpuhítani. Ez azonban nem sikerült, mert mire két hét múlva ismét visszakerültek, jóformán a régi feltételeket hozták magukkal.

Ezúttal a király nevében egy tíztagú bizottság tárgyalt velük, anélkül, hogy megegyeztek volna. A király belátta, hogy a húzavonának csak szigorúsággal vethet véget. Ezért megszakított minden további tárgyalást a várossal, melyet ellenségesnek jelentett ki és követeit: a polgármestert és társait fogságba vetette s harmadnap ötven magyar hajdúval a lencici kastélyba kísértette.

Ez már egyenes kihívás volt. Dancka város tanácsa el is értette, hisz a thorni országgyűlés nyíltan kimondta a hadjáratot, habár azon a város követei bocsánatért esedeztek is a királytól, akinek pénzsegélyt is felajánltak. Ezt persze nem lehetett elfogadni. Mikor pedig kémei révén a király megtudta, hogy a danckaiak a tenger felől ezer lovast s mintegy 5000 gyalogost kaptak, nyilvánvalóvá vált, hogy követküldésükkel a ravasz danckai urak csak időt akartak nyerni a hadi készülétek zavartalan folytatására. Így a szenátusban általánossá vált a meggyőződés, hogy az ügy csak fegyveresen intézhető el, bármint ellenezték is azt azok a nemesek, akik szűkmarkúak voltak a hadi költségek megszavazásában.

Nagy lökést adott a háborús párt ügyének, hogy a danckaiak február közepén — három nappal a fenti kitagadási jelenet után — egy sötét éjszakán megrohanták és feldúlták az alig egy mérföldnyire fekvő olivai kolostort, nehogy a király hadai benne fedezéket találjanak. Falait felrobbantották, templomát kifosztották, két szerzetest megöltek, néhányat meztelenre vetkőztettek, a többi háromszázat meg hátrakötött kézzel, mint valami gonosztevőket, diadalmenetben kísérték a városba. A menet élén egy ökör haladt, amelynek hátára misemondó ruhát terítettek. Ezen a sértő ízléstelenségen még luteránus polgárok is megbotránkoztak. A támadás különben annyival súlyosabban esett latba, mert a kolostor temploma a régi pomerániai hercegek temetkezőhelye volt.

A danckai polgárok e kegyetlenkedése hírére a király úgy nyilatkozott, hogy még a scythák sem lehettek vadabbak! Tapintatlan eljárásukat egyben kihívásnak vevén, hadait három mérfölddel hátrább rendelte, hogy a nagy támadást nyugodtan előkészíthesse.

Együttal rendeleti úton eltiltá Danckát a Lengyelországgal való szabad kereskedelemtől, gabonakereskedő-helyül Danzig helyett Thorn és Elbing városait jelölve ki. Erről két hónap múlva a Hansa-városokat is értesíté, felszólítván őket, hogy szünjenek meg Danckát segíteni. Támogatásra vagy legalább is semlegességre hívta fel a dánokat is. A királynak különben akkora tekintélye volt, hogy midőn szorultságában, Dancka város tanácsa Erzsébet angol királynéhoz fordult kölcsönért, azt a választ kapta tőle, hogy tekintettel a lengyel királlyal való jó viszonyára, kívánságát nem teljesítheti. A Hansa-városokkal a király szorosabb kapcsolatot is teremtett azáltal, hogy a közgyűlésekre küldött követe kijelenté a király nevében, hogy az oroszok ellen készülő hadjárata a Hansára is előnyös, mire a városok támogatásukról biztosíták, ha a király ügyüket Erzsébet királynénál pártfogolni fogja.

E diplomáciai tevékenységgel párhuzamosan István király a hadi készülődést sem hagyta abban, mivel jól tudta, hogy a makacs Danckát csak fegyverrel kényszerítheti hódolásra. Ezért meglévő lengyel, német és magyar serege kiegészítése végett emberét küldte Erdélybe, hogy ott neki székely harcosokat toborozzon; a meglévőkkel pedig állandóan gyakorlatozott, hogy lankadatlan fegyveremben tartsa őket. Március végén a wladislawiai konvent is megszavazta a költségeket, a földbirtokosok jószágaira holdanként hús garast, az egyházakéra tízet vetvén ki.

Ezt a végzést sok vita és heves kifakadás előzte meg. Zamoyski János kancellárnak minden rábeszélő tehetségét elő kellett szednie, hogy meggyőzze a rendeket a költségek szükséges voltáról. Tiszta sor volt minden józanul gondolkozó ember előtt, hogy pénz nélkül háborút viselni nem lehet. Viszont ezt a háborút sem elkerülni nem lehetett, sem elhalasztani. A király a szenátorok figyelmét ismételten felhívta arra, hogy Dancka s a tengeri út birtokában Lengyelország gazdagodásának kimondhatatlan fontosságú új forrása nyílik meg. Ám ezt kevesen értették, sőt voltak, akik nyíltan hirdették, hogy a lengyel nem hajós nép s tengerre semmi szüksége nincsen. Még rosszabbak voltak a garasosak és fősvények, akik akadályokat gördítettek a tárgyalások rendes menete elé, bántó kijelentésekkel megünyos célzásokkal sértegetve a királyt. Majdnem úgy akarták feltüntetni az ügyet, mintha ezt a háborút úgyszólván csak a maga hírneve és dicsősége öregbítésére kezdeményezte volna.

A király egy darabig nyúgodtan hallgatta a sok kicsinyes kitörést, amelyek árja már a thorni országgyűlésen megindult. Végre is megunt a dolgot s a november 14-iki ülésen ily szavakkal

védte meg királyi tekintélyét: — Nem juhakolban, hanem palotában, szabad emberként születtem és nevelkedtem. Sem a szegénység nem hozott ebbe az országba, mert mindig volt mit ennem és magamra öltennem. Ezért szeretem és megvédem szabadságomat. Isten akaratával ti választottatok királyotokká. Kéréstekre és sürgestekre jöttem ide. Ti tettetek fejemre koronát. Így hát királyotok vagyok, nem faragott vagy festett báb. Uralkodni és parancsolni akarok s nem tűröm, hogy tanítóim és tanácsuraim tanítói legyetek. Inkább őrizzétek meg szabadságtokat, nehogy azokkal visszaéljete.

— Szenátorok! Vagy tartsátok fenn a jogrendet vagy oldjátok fel kezemet, amelyet törvényeitekkel megkötöttek s megvédelmezem azt majd magam!

Erre kardját megcsörtetve, éreztetni kívánta, hogy e metsző kifejezéssel mire céloz.

E leckéztető beszédet a rendek egymásra nézve némán hallgatták végig. De megdöbbenve tekintettek királyukra, akit még ily felhevült állapotban nem láttak. Talán kissé igazat is adtak neki... Legalább is egy darab időre megjuhászodtak.

*

Amint a fű kinőtt, István király március közepén felkerekedett téli szállásáról és Wladislawia, meg Marienburg alatt osztotta el seregét. A Dancka elleni ostromot májusra hagyta. Csakhogy a danckaiak megelőzték. Rohamukat húsvét napjára tervezték, melyet minden hívő keresztény a Megváltónak szentel. Dirschaunál támadtak hajnalban s négy más környező falut feldúltak. Egy hirtelen keletkezett irtó zivatar azonban visszavonulásra bírta őket s rohamukat tíz nap múlva — április 17-én — ismételték meg a Lübschau melletti tó partján. Dancka város hada meghaladta a tízezret, sőt maga a király tizenkétezerre becsülte s az 500—600 gyalogosból álló apró csapatokra osztva küzdött. Evvel szemben a lengyelek serege alig volt 2400 főnyi és állott 950 lovasból, 215 kozákból, 300 hajdúból, 63 önkéntesből meg 150 más katonából, amihez még 600 főnyi magyar gyalogos járult, valamint a király 120 főnyi testőrsége, melynek harmadrésze magyar volt. Érdekes, hogy midőn az ostrom előkészületében e testőrség néhány tagjával éjjel túlságosan megközelíté a város falait, amelyekben muskétások járkáltak s valaki figyelmezteté a királyt a veszélyre, így felelt: — Miféle krónikában olvastad, hogy valaha egy lengyel királyt lelőttek!

A lengyel lovasok hada kilenc csoportban vonult fel Zborowski János gnézeni várnagy alatt. A kis csapatok élén derék főnemesek álltak, Firlej András lublini várnagy, Gostomski Miklós, Balin Ádám,

Jordan Szaniszló, Zamoyski János prokancellár a maga 37 lovas önkéntesével, gróf Gorka András alig 5 lovassal s mások. Csupa apró, de lándzsával, puskával, karddal jól felszerelt seregek, melyek a harcban önállóan mozogtak s könnyen tájékozódtak a legveszélyesebb helyzetekben is. Ennek köszönhatték a győzelmet is, amely főleg hadi felszerelésben volt gazdag, mert elfoglaltak 7 nagy ágyút, 30 kicsit, amit a németek Hacken-nek szoktak nevezni, 150 szekeret, meg 3500 puskát. A csatatéren a danckaiak 4427 halottat szedtek össze, míg az úton és mocsarakban lépten-nyomon menekülőkből vagy nyöszörgő sebesültekbe botlottak. Evvel szemben a lengyelek vesztesége alig haladta meg a kétszázhuszat, 130 sebesülttel, 38 elpusztult és 65 sebes lóval. Ez a csekély veszteséglista fényes bizonyítéka a lengyelek vitézségének, akik a harcban gyorsak és támadók, kivált nyílt mezőn. Hisz János orosz nagyherceg szokta mondogatni, hogy míg az ő embereit sarkantyúzni kell csatában, addig a lengyeleknek fékre van szükségök.

A lengyelek közt különösen kivált Sobieski Márk, aki a danckaiak egyik vezérének a Vistula közepéig üldözte és vágta le a király szemeláttára, holott könnyen foglyul ejthette volna. Mire Báthory vitézségéért hadai élén e szavakkal tüntette ki:

— Ha Lengyelország szerencsáját egyetlen összecsapástól kellene várni, miként egykor Róma uralmáért síkra szálltak a Horatiusok, nem haboznám arra Sobieski Márkot állítani!

István király 800 főnyi magyar gyalogosa Vadas Mihály, Török István, Rácz Mihály, Nagy Ambrus, Somodi és Károlyi István kapitányok alatt küzdött. Valamennyi kipróbált régi (veterán) katona. Mégis legjobban kitűnt hihetetlen bátorságával épp ez utóbbi nagy csatában két székely közvitéz: Zajzon Bálint és Keresztély Mihály, kiket aztán a király pár hét múlva *primipilusokká* tett, amivel *lőfőség* járt. Legfőbb volt a vezérek közt Vadas, amiért havi 48 forintnyi zsoldot húzott, míg a többiek csupán húszat. A zászlósok és tizedesek 5—5 forintot kaptak, a közlegények négyet. Ez is nagy pénz, ha meggondoljuk, hogy ezeit 5—6 talléron már jó hízott marhát lehetett venni. Nevezetes szerepe volt a pattantyúsok közt a főágyúmasternek, vagy amint mondták ceigvártanak, kinek tisztjét Nagy Bertalan uram tölté be igen példásan.

Gyalogsági lobogót hetet foglaltak el a lengyelek, lovasságát meg egy nagyot, melyen ez a felírás ragyogott kihímezve: AUREA LIBERTAS — Aranszabadság. Ezt a király csókkal illette, amint elibe vitték s aztán az elcsendesült csatatérre lovagolva, levett főveggel adott hálát Istennek, akinek a diadalt tulajdonította. Ez a jelenet

könnyekig meghatotta a lengyeleket, midőn harsányan felhangzott ajkairól a szózat: Non nobis, Domine, non nobis, sed nomini tuo da gloriam!

A nagy csata után hatszáz asszony vált özvegygé máról-holnapra Danzig városában. Az utcák és terek hangosakká lettek a sírástól. Mindenütt vezéröket, a híres Winkelbruch János kölni ezredest okolták a bánatért, aki jónak látta elkotródni, mert a csaták zajához ugyan hozzá volt szokva és edzve, de az asszonyok ostromát nem bírta ki.

Habár övé volt a győzelem, a király másnap Zborowski Jánost a danckai tanácsba küldte tárgyalni. Ezt meglepte ez a taktika. Némelyek engedékenységet is tanusítottak, de leszavaztattak. Mások nem bíztak a királyban. Erre az így nyilatkozott Zborowskinak:

— Mit gondolsz, ha a várost elfoglalom, csak nem fogok falut csinálni belőle? Városnak kell maradnia, kiváltságai teljes épségében. Hisz kijelentém neki, hogy az ágostai hitvallást fenntartom, szabadságait megoltalmazom s a netáni sérelmeket orvoslom: s ami eddig történt mind feledem!

Ennek dacára a lengyel vezér üres, semmitmondó írással tért vissza urához, amelyben tőle azt kívánták, hogy táborából ne mozduljon ki s adjon háromnapos fegyverszünetet. Erre nem maradt más hátra, mint ostrom alá fogni a várost. Ezért a király a dirschaui sáncokba valami ötven magyart rakott Ráczi Mihály alatt s maga május végén egész hadával Dancka alá vonúlt. Ott a csatározások napirenden voltak, de nagyobb arányokat csupán két hét mulva öltöttek, midőn a király a Stolzenberg tetejéről a várost lövetni kezdte.

Felvonulásukban néhány rakoncátlan lengyel katona nyájaikat őrző 8—10 éves gyerekekre támadt, elhajtván marhájukat s mivel a harácsolást a király rendeletileg megtiltá, többet közülök példadasképen felakasztatott.

A hegyen magát elsáncolt lengyel-magyar had naponta megismétlé a tüzelést, néha óránként még 60—70 lövést is téve, olykor éjjel is. Tűzgolyó-eső hullott a polgárok házaira, kődarabok röpödtek, még 70, sőt 150 fontosak is. Ezek azonban inkább rettegést, mint kárt okoztak, mert habár elsősorban a középületeket vették célpontul, még az a kőgolyó sem rombolt, amely a városháza tetején át a padlásra esett. Még csodák is történtek, amiket Isten különös kegyelmének tulajdonítottak. Így az egyik golyó halálra zúzott ágyában egy alvó házaspárt, anélkül, hogy csecsemőjüket baj érte volna. Másutt meg a piactéren mosogató lányok teknyőjébe pottyant

egy kögolyó s mindössze vizök fröccsent ki. Mégis, híre menvén, hogy a király leszállott a hegy lábához, a város fegyverszünetet kért tőle, hogy azalatt a kedélyek lecsillapuljanak. A polgármester négy szenátorral készült a király táborába, de nem engedték be, hanem a város egyik kapujánál előbb Zborowski Jánossal tárgyalt s tanácsára másnap hattagú küldöttség ment túsul a királyhoz, mire részéről az öreg Dzialinski János kulmi vajda indult valami tíz társával Dancka városába, hogy ott az ügyet megbeszéljék. Köztük volt Bornemisza János kis fiával. A vajda küldetését előadva, bemutatta a király írásos üzenetét, amelyben a várost arra inté, hogy bízzák magukat inkább az ő királyi kegyére, mint falaikra és tehetetlen kis számú hadukra. Őt a fegyveres fellépésre a város egyes férfiaiinak gögje kényszerítette, de hajlandó a további ostromtól elállani, ha illő feltételek mellett uralmát elismerik.

A király feddő szavai igen nagy visszatetszést keltettek a jelen volt kapitányoknál. Ezt a kölni ezredes nyíltan meg is mondta, önérzetesen kijelentvén, hogy őt még hosszú katonai pályája alatt soha senki nem nevezte tehetetlen vitéznek s ha a Lübschau melletti csatát el is veszte, annak árulás volt az oka. Bántódottan szólt Unger Clauss vezér meg Farensbek György dán lovaskapitány is, úgy hogy Rozdrazewski királyi titkár végre is avval a magyarázattal volt kénytelen a kényessé vált helyzetet megmenteni, hogy a német íródeák kissé elsiette a latin szöveg fordítását, amelyben azok a sértő kifejezések hiányoznak.

A város nevében a szindikusz felelt, kifejtvén, hogy az is csupán kiváltságai védelmében nyúlt fegyverhez; hadakat is azért szerzett, miután lengyel részről olyan fenyegetésben volt részük, hogy még a bölcsőben heverő csecsemőnek sem fognak kegyelmezni. Amit eddig tettek, azt őseik jogai s a város kiváltságainak védelmében tették s ezt rossz néven nem lehet venni. A kulmi vajda erre kijelenté, hogy neki nincs felhatalmazása vitatkozni és tárgyalni a várossal, amelynek a levélre írásban kell felelnie. A városháza ablakából ekkor német nyelven is kihirdették a király levelét s aztán a lengyel követség a városi urakkal lakására vonulván, ebéd után kíséretökben mentek vissza, mire a város túsza is hazatérhettek.

Minthogy a danckai tanács még csak nem is válaszolt a király levelére, megbízásából harmadnapra Weyher Ernő, a német hadak főkapitánya tüzelni kezdett sáncaiból a városra. Ez akkora rémületet szült, hogy a polgármester társaival június 26-án személyesen ment le a király táborába, ahol őt az sátrában fogadta és előterjesztésére ezt a választ adta:

— Biztosan számíthattok kegyelmünkre, ha úgy viselkedtek, mint szófogadó alattvalókhoz illik s visszatértek oda, ahonnan, tán akaratotok ellen eltávoztatok, vagyis: várostokat elébbi nyugalmi helyzetébe állítjátok, a fegyvereket leteszitek, a katonákat elbocsátjátok s mint istenfélő polgárokhoz illik, a köteles hűségről és megtartásról tanubizonyságot teszték. Ha ez megtörténik, megszabadultok a mostani kellemetlenségektől és tapasztalni fogjátok kegyünket!

Harmadnapra Dancka város követői újból megjelentek a táborban, de Zamoyski kezéből a fenti kijelentéseknél egyebet nem kaptak. Sőt a király közikbe állva ezt mondá nekik:

— Danckai urak, ha nem akarjátok kegyelmünket, sem az idők jelét megérteni, ám menjete Isten hírével és cselekedjete belátástok szerint.

A csatározások így tovább tartottak. A városi tanács sikeres kiutéseket végzett s a katonák rendesen gabonás szekerekkel és marhákkal tértek vissza. A lengyelek meg ostromágyúkból nyugtalanították a várost. Nagyobb mérveket a hadakozás akkor öltött, mikor a haditanács elhatározta az úgynevezett Blockhaus ostromát, mert annak birtoka nélkül nem juthattak a városhoz. Ez a Visztula jobb partján, annak a tengeröböl felé kanyarodó ágában fekvő kisebb, de erős bástya volt, melyet a tetején este kigyuló lámpásról laternának neveztek.

A danckai tanács értesülvén a király szándékáról, a bástya elé egy földalatti sánc-erődöt ásott s azt bedeszkázva, hat ágyúval s állítólag négyezer főnyi őrséggel rakta meg. Erre István király egy éjjel Weyher főkapitányt küldte ellene néhány «őreg» ágyúval meg valami másfél száz lengyellel. A németek azonban lanyhán viselkedtek, sőt az összecsapáskor egy részök átszaladt az ellenséghez tűzmesterökkel. Hogy e szégyent lemossák, a király július 3-án újból Weyhert rendelte Kazanowski Márton lovasaival együtt a sánc elfoglalására. De az nem sikerült, sőt a danckaiak még négy ágyújokat is elszedték, köztük egy faltörőt, amelyre Zsigmond Ágost király neve volt bevésve meg öntésének éve: 1555. A király erről igen nagy szomorúsággal értesült s még jobban fájt neki, hogy a rákövetkező napi csatában ismét két ágyúját veszté el. Ezek egyike egy 1526-ból való danckai nagy ágyú volt evvel a felíráttal:

*Sturze den Kerle bin genannt.
Ich kann Gefunde tödten ohne alle Handt.*

vagyis magyarul: Csapd le a betyárt, a nevem. Egészségeket ölhetek kéz nélkül.

Ettől vérszemet kapva, a danckaiak négy napra reá újra támadtak, cselhez folyamodva, amennyiben a földalatti erőd legénysége lármázni kezdett, mintha szökni készülne. Azonközben elsütötték ágyúikat s a Bischofsbergen táborozó magyar őrségre ütöttek. Nagy kárt nem igen tettek benne, mert rohamukat visszaverték. De egymást gúnyolva feleselgettek maguk közt késő estig. Valóságos szóharcot vívtak, a danckai németek ekként csúfolván a lengyeleket:

Ein Pol ist gekleidt wie ein Pfaff, siehet aus wie ein Aff, beschorren wie ein Pferd, sein Anschlag seindt nicht drei Schilling wert; azaz magyarul: A lengyel úgy öltözködik, mint egy pap, úgy néz ki, mint egy majom, pojáca meg patkolt ló; tüzelésük pedig nem ér három sillinget!

Az ilyen ízléstelen gúnyolódásra a lengyelek persze kartáccsal meg hasonló csúfolódásokkal feleltek, ami a helyzeten egyáltalán nem változtatott. A csatározások úgyszólván megszakítás nélkül folytak ugyanazon ismétlődő megszokott módon és eszközökkel: a király táborából ostromolták a várost, anélkül, hogy bevehették volna, habár már néhány bástyáját ledöntötték vagy csúnyán megrongálták. A városból viszonzták a lövéseket, a sáncokból pedig szakadatlanul nyugtalaníták a támadókat. Ezeknek már száma is leapadt kilenc ezerre, az Erdélyből kért 3000 főnyi had érkezése pedig hamarosan nem volt várható. E nehézségek dacára a király kitartóan folytatta az ostromot, már csak tekintélyének megőrzése érdekében is. Ez annyira hatott környezetére, hogy midőn például elhatározta a Blockhaus főrohamát, a magyarok és lengyelek hajba kaptak egymással, hogy melyikök hajtsa azt végre? S mire a király személyesen közbevetette magát, hogy őket szétválassza, a dulakodásnak huszonhat halottja s egy rakás sebesültje lett. A tervezett roham azonban elmaradt, mert kilátástalan volt. Hadait hátrahagyva kíséretével a király el is vonult észrevétlen Thornba, ahová országgyűlést hirdetett. De mivel azok egy részével megszállta a környező hegyeket, hogy onnan eredményesebb lehessen a város ágyúzása, az hirtelen követséget menesztett hozzá a béketárgyalások ügyében.

Dancka város küldöttjei rókamálás, ezüstgombos ünnepi talárjukban feszengtek és iszonyú gőgösen viselkedtek. Sőt önhiúságokban szállásaikon s a fogadóban egyremásra hangoztatták, hogy városuknak semmi köze a lengyel szenátussal és a lengyel koronával. Ez a király fülébe jutván, nem fogadta őket, még a rendek színe előtt sem s így csupán néhány kirendelt tanácsúrral tárgyalhattak. A tárgyalások most is a négy év alatt fizetendő 200,000 forintnyi váltásdíj körül folytak, melynek ellenében a király késznek nyilatkozott

a város kiváltságait megerősíteni. Könyörgésökre abba is belenyugodott, hogy azt részletekben törlesszék. Azért kellőképen kifejezte irántuk nehezitelését pár nap múlva (Brombergből, július 11-én) írt levelében, szemökre hányva Dancka város tanácsának, hogy hűtlenné vált esküjéhez, melyet még Kázmér királynak és utódjainak fogadott. Emiatt tűzzel-vassal fogja a várost s a környékén levő falvaikat pusztítani s magukra vessenek, ha ebből polgáraiknak is kára származik. A királyt az is sérté, hogy a város idegen zsoldosokat fogadott s a nemesi udvarházakat fosztogatni kezdték, bár ezt nyilván óvatosságból tették, hogy a királyi tábor élelmezését megnehezítsék. Emiatti indulatában István király a követeket elfogatta és Lengyelországba vitette, bármint tiltakoztak is ez internálás miatt, menedéklevelekre hivatkozva. Haragjában mindössze a szindikust kímélte, hadd legyen aki otthon híven elmondhassa, miként bánt társaival!

Büszkeségökből azonban Dancka városát sem ez a büntetés, sem a királyi levél feddő hangja nem alázta meg, mert az ostromot kitartóan állta, kivált hogy közben skót gyalogosokat meg dán hajósokat kapott, akiknek jó hasznát vette. Így a hadakozás majdnem szeptember végéig elhúzódott és sok értékes eredményt mutatott fel. Ilyen volt egy összecsapáson kívül az a jeles fegyvertény, hogy a danckaiak egy erős orrú hajójukkal teljes erővel neki mentek a lengyelek hídjának s azt a dán gályák ágyúzása közben kettészakították. E nem várt támadásra a király hirtelen visszavonta seregeit. Rajtaütés volt az is, mikor a danckaiak neszét vevén, hogy a porosz fejedelem és Elbing városa néhány ágyút küldött a királynak, a kísérőket megtámadták és százat belőlük levágtak. Ez nagy elkéseredést keltett a magyarok táborában s a pattantyúsok még dühösebben röpíték tüzes golyóikat a laterna falainak, ahol azok befuródva a hézagokba, belső tüzet okoztak s miután órákig égtek, kíméletlenül romboltak. Ezt a harci eszközt István király találta ki, még Erdélyben s itt most általános meglepetést és egyben félelmet szült. Jelentőségéről és hatásáról az egykorúak csodálattal emlékeznek, sőt a golyók készítése módjával is megismertetnek. E szerint a vasgolyót tüzesre hevítették s úgy rakták be fogóval az ágyúba. De hogy a puskaport meg ne gyujtsa, vizes fűből, meg homokból és hamuból álló dugót gyömöszöltek bele fojtás gyanánt.

A király találmánya a *repülő lánc* és *repülő csóva* is. Az első egy félsinges golyóhoz forrasztott lánc volt, amelyet megtüzesítve röpítettek ki ágyúból; a másik egy sing hosszú, két végén megabroncszott kerek tölgyfahasáb, puskaorral és kénnel töltve, amit mozsárból lőttek ki s ha célba talált, a gyutacsza lángra lobbantá

tartalmát, amely aztán órákig égett tovább a fafalakban, amelyekbe befűrödött.

De a város bevétele e kitűnő harci eszközökkel sem sikerült, mert ami rés támadt, azt a danckaiak éjjelenként gondosan betömtek. A lövéseket is szaporán viszonzták, nagy kárt okozván — sokszor a lengyelektől elvett ágyúkkal — a támadóknak. Ez nekik sok gondot adott, kivált, hogy a király bosszúságára, Nagyboldogasszony napja előestéjén legnagyobb ágyúja, a «Baba» váratlanul felrobbant és hasznavehetetlenné vált. Az is többször megtörtént a hosszú ostrom ideje alatt, hogy mikor sáncaikat a danckaiak hirtelen megtámadták, a Visztula partján álló ágyúikat maguknak kellett a vízbe sülyeszteniök, nehogy az ellenfél kezébe jussanak.

A támadók hadműveleteit ellensúlyozta az a körülmény is, hogy a danckaiak a tenger felől esztendőkre kényelmesen elláthatták magukat bármily ostrom idején. Különben is jó hajósok voltak. Elbingnél is valami 50 hajóját fogták el a lengyeleknek s vontatták nagy diadalmámborban a danckai kikötőbe.

A király az elbingiek könyörgésére akkor Bekes Gáspárt küldte egy válogatott lovas- és gyalog csapat élén a kikötő megvédésére. Ez magával vivén Vadas Mihály kapitányt, megóvta a várost a danckaiak támadásaival szemben. A magyarok e segítsége nélkül az kétségkívül hatalmukba jutott volna, kivált hogy most a rég várt holland hajók is megérkeztek.

Kifogástalan magatartásáért Elbing városa iránt háláját a király avval fejezte ki, hogy kereskedőinek lengyel földön vámmentességet biztosított, később pedig megengedte az angol kereskedőknek, hogy Elbingben raktárt (rezidenciát) alapítsanak. Annak kiváltságlevelét azonban csupán oly feltétel alatt erősíté meg, hogy az Angolországban élő lengyel alattvalók jogait is helyreállítsák és tiszteletben tartsák, amit királynéjok meg is ígért.

A dolog természetéből folyó volt, hogy ahol csak lehetett, a király Dancka hadi tevékenységét ellensúlyozta, hogy avval is rövidítse a háborút. Hanem a nehéz viszonyok közt a lengyelek kitartása is lanyhult, miután már nagyon unták az esztendőnél tovább tartó harcot és rengeteg pénzázdozatot. A megszavazott adók sem folytak be rendesen, mert olyik tartomány maga külön gyűlésén egyenesen megtagadta annak fizetését. Ez nagyon kedvetlenné tette a királyt. Viszont a háború diadalmas befejezését tekintélye követelte, de meg az ország gazdasági érdeke is, hogy terményeinek rendszeres kivitele a danckai kikötőn keresztül újból megindulhasson. Csakhogy a hadakozó felek kölcsönösen nyilvánvalóan kimerültek. Ezt előbb maga a király

látta be, hiábavalónak találván minden további erőlködést és vérvesztiséget. Ezért (1577 szeptember 4-én) takarodót fujatott, táborhelyeit a közeli falvakkal együtt felgyújtatta és harmadnapra maga is utána ment felosztatott hadainak Dancka alól, ahol — az elbingi krónikás találó megjegyzése szerint — négy hetet vesztegelt a város alatt, négyet a laterna előtt s további négyet a Werder két hídjánál. Elhatározására döntően Kotkowicz várnagy intelme hatott, aki a bibliából Lysias fővezérnek az antiochiai királyhoz intézett e szavait tárta szemei elé: Elfogyatkozunk naponként, és kevés eleségünk vagyon, és az hely, az melyet megszállottunk, erős, és szükség, hogy az ország felől rendelést tegyünk. Most azért adjuk bé kezeinket ez embereknek és szerezzünk békességet ő vélek és minden nemzetségekkel: és rendeljük el nekik, hogy az ő törvényekben járjanak, mint azelőtt, mert az ő törvényekért, az melyeket megúttunk, haragudtak meg és azért cselekedték mind ezeket.

A bölcs király magába szállt hű emberének a Makabeusok könyvéből vett e jóindulatú idézete hallatára, látva, hogy immár az idő is hirtelen ősziessé vált s az élelmiszerek felhozatala úgy megnehezedett és drágult, hogy egy címeres thorni négy garasért alig adtak valamit. Azt is be kellett ismernie, hogy bár a laterna már félig romokban hevert a sok bombázástól, védői fegyveres kézzel állnak tetején s készek azt életre-halálra oltalmazni. Másfelől naponta jött a gonosz hír, hogy a tatár betört Podoliába, a muszka meg Livlandban tombol és senki ellenök nem áll, bár ő királyi esküjében az ország határainak megvédését fogadta... Báthory István engedett hát ez intelmeknek, de nem bírta megállni, hogy derék hívének ezt a nyilatkozatot ne tegye:

— Én nem sokra tartom a németeket. De ha tehetném, minden erőmmel ellenök fordulnék. Ha meg arra kardom elég nem lenne, fogaimmal tépném szét őket!

A király távozásával fellélegzett Dancka városa, amely annyit szenvedett. Első dolga volt hálát adni az Úristennek a megszabadulásért s még aznap hadvezért megillető pompával utolsó nyugvóhelyére kísérni főtemploma egyik kápolnájába hős védőjük, a tíz napja elhunyt kölni Winkelbruch János ezredes tetemeit. De magyar temetés is akadt, ha nem is olyan díszes, mint ez volt: a laterna alatt elesett Bari Jánosé és az erdélyi Schuller Amaneusé, akiket társaik az olivai kolostorban helyeztek örök nyugalomra; meg egy előkelő főúré, akit kora reggel lőttek meg a kórház irányában. Nevét nem jegyezte fel a danckai hadi krónika, csupán azt, hogy a lövésektől megriadt pompás török lovát egy jámbor asszony fogta el s mialatt

aranyozott ezüst zabláján, nyergén, ezüstveretű kardján s egyéb felszerelésén a zsákmányoló «knechtek» osztozkodtak, nem győzték művészi szépségüket dicsérni.

A másik kimerült fél, Dancka város tanácsa sem igen bírta már tovább pénzzel s ezért követeket küldött a királyhoz. De az őket a thorni dietára útasítá. Csakhogy ott nem engedték a rendek színe elé, hanem csak a király kirendelt tanácsuraival tanácskozhattak. A tárgyalások most is a négy év alatt fizetendő 200,000 forintnyi váltságdíj körül folytak, amelynek lefizetése ellenében a király késznek mutatkozott Danzig kiváltságait megerősíteni. Ezt a nagy összeget azonban lehetetlen volt a városnak előteremtenie s így abba is belenyűgödött, hogy azt részletekben törlesszék. Ám neheztelését azért avval fejezte ki a danckaiak iránt, hogy követeket elvitette Lengyelországba. Helyettök mások folytatták a dolgot a megindított nyomon s így jutottak el szerencsésen a december 12-iki nevezetes audienciához, melyet nekik a király — ünnepélyes formában — a marienburgi vár lovagtermében nyújtott. Ezen a szenátorok állva adták elő a város feltételeit, Zamoyski felszólítására, aki a szindikusz előterjesztésére a király nevében kijelenté, hogy ő Felsége Dancka hódolatát elfogadja, a város minden elkövetett hibáját megbocsátja s így az ellene kiadott dekretumot törli úgy a mostaniakkal, mint az ezután elkövetkezendőkkel szemben; szabadságaik megtartásáról pedig a várost ünnepélyes oklevélben biztosítja. Erre a küldöttek kézcsockra vonultak a király elé, majd a szindikusz ékes latin beszédben mondott köszönetet a kegyért s a békéért, melynek szövegét a nap folyamán a vár ablakából a néppel is közölték. A díszes okleveleket a király négytagú bizottsága vitte Danckába s adta át négy nap múlva a városházán, ahol a rendek letették a hódolati esküt, míg maga a polgárság a főtéren esküdött hűséget, örömlövések s a nép újjongása közt. Maga a város fájlalta ugyan a háború alatt szenvedett károkat, felperzselt falvait és javait; de diplomájában a király bizonyos önállósághoz juttatta s az nyugodt fejlődésének alapjává vált. Különben is igen nagylelkűnek mutatkozott a várossal szemben, amennyiben évi adóját mindössze tízezer forintban állapította meg, inkább függő helyzetének jelképül, miután az összeg oly csekély volt, hogy számba se jöhetett.

*

Így ért véget a danckai háború, amely tovább elhúzódott, mint azt a király gondolta s a rendek szerették volna. Hanem azért az elért eredmény kielégítő volt, már csak azért is, mert

véget vetett a németek keletre való törekvésének, a lengyeleknek meg biztosítá a Visztula torkolatát s a tengerre való kijutás rendkívüli előnyeit. Ez ismételten szóba került a király jelenlétében az egykori Német lovagrend marienburgi gyönyörű kastélyában az alatt a tíz nap alatt, melyet benne pihenésül töltött. Aztán felkerekedve karácsony szent ünnepét Thornban ülte meg s csupán harmadnapjára ért vissza Varsóba, ahová a hirdetett országgyűlésre sietett. Azon ott minden józanul gondolkozó örvendhetett a háború befejeztén. Ám a kishitűek keveselték az elért sikert és király-ellenes hangulatukban nem átalolták azt terjeszteni róla, hogy *jó katona*, de *nem jó főkapitány*. Ezt érdemelte ki az, aki a háború minden kényelmetlenségét együtt szenvedte a közlegényekkel! Ez a vélekedés annival igaztalanabb, mert mind a Báthory által átszervezett lengyel, mind a kipróbált magyar hadsereg kitűnő volt. Ezt Caligari nuncius külön is megemlíti a lovasságról és hajdúkról egyaránt, akik valamennyien gyalogosok voltak. Ezekben különösen meglepte a lengyeleket vad bátorságuk s a törökökére emlékeztető szilaj kegyetlenkedésük, amelylyel harcoltak s a foglyokkal bántak, akiket mindenükből kifosztottak s gyakran legyilkoltak. Ez bántotta őket, kivált hogy a foglyúl esett katonákat vagy polgárokat — ha csak tehették — olykor még a lengyelek kezéből is kiragadták. A székelyek e halálmegvető, rettenthetetlen bátorságát Possevino Antal jezsuita is kiemeli, megjegyezvén, hogy evvel a többi harcosokat is lelkesítették. Hanem e mellett nem állhatta meg, hogy meg ne jegyezze: de azért veszekedők és alattomosak, annyira, hogy négy garasért képesek hat esztendeig pörösködni s bár jussukat nem engedik, könnyen megbékélnek, ha érvekkel meggyőzetnek.

Ez a vitézi élet azért tetszett az embereknek. Az együttélés minden nyomorúsága mellett, közelebb hozta a két nemzet fiait, akiknek emlékezetében már nagyon elhalványult a sok százados érintkezés képe. Hiszen újjadon megszámálhattad, akik tudták, hogy ez érintkezések Szent Istvánig mennek vissza, sőt azon túl is. Mert az ugyan inkább mondai, mint történeti adat, hogy a lengyel Adelheid volt Géza vezér felesége, de az már bizonyos, hogy Géza leánya, Judit lett a hős Boleslaw neje. A lengyel hagyomány még a nőtlenül elhalt Imre hercegnek is feleséget ad Miesko leányai közül. Ám ez a hagyomány nyilván úgy keletkezett, hogy az Erdélyből hozzámene-kült Gyula vajdát ő fogadta udvarába. Ez aztán gyakran vált menedékévé trónvillongások folyamán a magyar hercegeknek. Így Endre, Béla és Levente Miecislav oldalán harcolnak a vad pomeránok ellen, minek elismeréséül a szép Richezát adta I. Béla királynak feleségül.

Miecislaw fia, Kázmér ezen a réven talált menedéket Béla udvarában Magyarországon s később, mint király ezért segíté meg haddal Béla herceget a testvérharchban. Még II. Boleslaw is lengyel hadakkal támogatta Bélát bátyja ellen, miként később meg Béla fiait, Gézát és Lambertet. Midőn erőszakoskodásai miatt a lengyelek elűzték, Szent László udvarában húzódott meg, aki különben Lengyelországban született s töltötte egész ifjúságát. A ferdeszájú III. Boleslaw Könyves Kálmánnak vált rokonává s egyideig szövetségesévé. Később leányát, Juditot meg Kálmán fia, a későbbi II. István király vette feleségül. Ez a Boleslaw Szent István sírjához is elzarándokolt, de halálakor azt a hibát követte el, hogy egységes országát négy fia közt szétesztotta. Ebből polgárháború és testvérvizsály támadt, amibe III. Béla is beleavatkozott, úgy, hogy fiával Endre herceggel átment Halicsba s ott annak birtokába iktatta. Ez ugyan alig maradt két esztendeig a kezén, de uralkodóink sokáig viselték a Halics királya címet s ezen a réven is megmaradt az érintkezés a két szomszéd nemzet között.

Különös élenkséget és szépséget nyert ez az érintkezés a XIII. század elején, midőn II. Endre fia, Kálmán feleségül vette Fehér Leszek leányát, Salomeát, akivel Halics felett uralkodott; majd húsz esztendő múlva, IV. Béla idejében, mikor leánya, a szent életű, ájtatos Kinga tizennégy éves korában Boleslaw herceg, később lengyel király felesége lett. Könyörgésére vele csupán testvéri viszonyban élt s ez önmegtartóztatásáért a «Szemérmes» melléknevet kapta. Halála után Kinga apácafátyolt öltött magára s az általa alapított sandeci zárdában a népnek élt. Ez sokat mesélt csodatételeiről, miután sírjánál imádkozva hatvan vak meg kétszáz másféle beteg gyógyult meg, úgy hogy nyugvóhelye két nemzet zarándokhelyévé vált. Szent életű volt húga, Jolánta is, aki mint Boleslaw gnézeni herceg felesége alattvalóival sok jót tett, kivált kórházak létesítése által. Béla király másik neje is lengyel volt, Rostislaw herceg leánya, sőt midőn azt Dániel leverte, ennek fia harmadik leányát vette feleségül. Viszont Béla fia, V. István Krakóban köt véd- és dacszövetséget Boleslaw királlyal. Ennek alapján segítették meg a magyarok a lengyelek által elűzött Fekete Leszkót. Ez a legkeservesebb időben nyújtott segítség még szorosabbra fűzte a lengyelek és magyarok közötti kapcsolatot, úgy hogy az Árpádház utolsó sarja, III. Endre is a Piastok kujaviai ágából származott Ziemomysl herceg Fennena nevű fiatal leányát vette nőül. Nemsokára aztán Leszko unokája, Erzsébet megy feleségül Anjou Károly királyhoz s ez a házasság hozta egymáshoz közelebb a két nemzetet. Lengyel-

ország virágkora is innen indult és tartott harmadfél száz esztendeig, Báthory István haláláig.

E hosszú idő lengyel-magyar vonatkozásaira még az emberek is jobban emlékeztek. Hisz annak mingyárt elején, a fiú-utódok nélkül élő III. Károly király a dunamenti gyönyörű visegrádi várban fogadta meg, hogy halála után a lengyelek Károly Róbert fiát, Lajost válasszák utódjává. Így is lett s ez az a nevezetes korszak, midőn Magyarország határait három tenger mosta, mint soha sem azelőtt, sem azután többé. Ám Nagy Lajosnak nem maradt fiutóda s ez sok vizálynak vált kútforrásává a lengyel-magyar testvérek közt.

A vezető szerepet ekkor Lengyelországban a litván származású pogány, erőszakos, de hős Jagiello Ulászló ragadta magához. Megkeresztelkedvén, feleségül vette Nagy Lajos lengyel anyától származott leányát, Jadvigát, aki térítő munkájában nagy segítségére vált. Hírét-nevét püspökök, költők és tudósok dicsőítették, a köznép pedig rajongással szerette ájtatos életéért és alkotó munkásságáért, amivel még VIII. Bonifác pápa elismerését is kivívta. E kiváló asszony befolyásának és bölcs politikájának volt eredménye, hogy a Jagiello-ház egy nemzedék múlva Magyarországon is uralkodóvá lett. Alapítójának hasonnevű fiában a magyarok jóindulatú, hősies királyt nyertek, ki a várnai csatában pusztult el s avval a második lengyel-magyar perszonál-unio is megszűnt. Csatatéren, Mohács mezején lelte halálát az utolsó magyar Jagiello is, II. Lajos, kinek atyja II. Ulászló volt, az aki mivel nem tudott magyarul s mindenre dobzsé-val felelt, a népnél Dobzse László maradt.

Szorosabb viszonyra a két nemzet közt akkor látszott ismét kilátás, midőn a XV. század végén Magyarország leghatalmasabb családjának feje, Zápolya István, akinek hetvenkét vára volt, feleségül vette Hedwig tescheni hercegnőt, Kázmér lengyel király nővérét. Másfelől, később leányuk, Borbála Zsigmond lengyel király neje lett. Evvel némi reménységet nyert a magyar trónra. De Borbála nemsokára elhunyt s a Habsburgok jó előre kivetették hálójukat Magyarországra, hogy aztán a mohácsi nagy veresztés után a szent koronát elnyerjék s hatalmukat hazánk felett is kiterjesszék. Új korszaka kezdődött a lengyel-magyar érintkezéseknek akkor, amikor Zsigmond király leányát, a szép Izabellát János király, Borbála bátyja vette feleségül, kinek szereplése s a lengyelekkel való élénk összeköttetése már történelmünk keretében is többször előfordult.

Magától értetődő dolog, hogy a két nemzet közti sok százados kapcsolatok előnye és haszna gazdasági téren is mutatkozott. Így Felsőmagyarország elsősorban sőt kapott a lengyel bányákból, Len-

gyelországba meg viszont bort, búzát, finom lisztet és vasat fuvaroztak, míg Erdélyből cserzett bőrt és posztót. Így alakult ki lassanként az a folyton növekvő élénk kereskedelem is, amelynek országútja Krakóból a Szepességen át Kassára s onnan Szatmáron át Erdélybe vezetett; sőt tovább a szomszédos Moldva-Havasalföldébe, három-négy nemzet erősödését és haladását szolgálva.

Egymást megismerve és becsülve, így született az a «Magyar, lengyel két jó barát, úgy karddal, mint pohárral kezében» kezdetű nóta is. Ezt a verset dúdolta mulattak egymás mellett a lengyelek és magyarok korcsmában, táborban egyaránt, éltetve a két nemzet közti barátságot és testvériséget, amelyet számukra a földrajzi viszonyok meg nagyjában a vérbeli azonos indulatok teremtettek századok folytában. S mit jelentett e századok folyamán gyakorlatban ez a mély barátság? Azt — miként egy magyar író igen találóan mondta — hogy harcban álltunk törökkel, tatárral, némettel, oroszral; küzdöttünk a létünkért, a fenmaradásunkért: a lengyel ellen soha sem harcoltunk. Sőt a lengyellel együtt, közös ellenséggel szemben igen gyakran. Ömlött a lengyel vér, ömlött a magyar vér. A lengyel győzelem mindig könnyebbséget és örömet hozott nekünk. A magyar győzelem reményt, jobb életet, több hatalmat ajándékozott a lengyeleknek. Ezért, ha volt valaha hagyományos barátság és szeretet két nemzet között, akkor a lengyel és a magyar nemzetekét egybefűző érzelem igazán az.

VIII. FEJEZET.

Rettenetes Iván.

STVÁN király már a megyyesi hitlevélben esküvel fogadta és koronázásakor megismételte, hogy visszaszerzi Livóniát s mindazokat a tartományokat, amelyek háború és ármány következtében idegen kézre jutottak, hogy őket újra Lengyelországhoz csatolja. Ennek ideje most, hogy az engedetlen Dancka városával leszámolt, el is jött. Annyival inkább, mert mialatt a danckaiakkal hadakozott, Iván muszka cár — fogadalma ellen — betört Livóniába s azt iszonyatos módon elpusztította. Ezt azzal az ürüggyel tette, hogy egy észtországi felkelést leverjen. Hadüzenet nélkül indította meg a hadjáratot, melynek részletei igazol-

ták «rettenetes» melléknevét. De tanuságos e hadjárat azért is, mert a megtámadott tartomány lakossága rettenthetetlen bátorságáról és hazaszeretetről oly ragyogó példákat nyújt, amelyek majdnem páratlanok a történelemben.

Iván Vasiljevics kegyetlenségéről a világ kereskedő árusok meg a vásáron árult alkalmi nyomtatványok szórványos előadásaiból értesült. Hiszen példátlan volt, ahogyan saját birodalmában, a hatalmas Nowogorod lakóit függetlenségi mozgalmak miatt büntette: ezrével mészároltatta le. Hogy papok, bojárok, asszonyok és előkelő gazdagok soraiban micsoda öldöklést végzett állandóan, arról mindenki tudott még Lengyelországban is. De a szomorú az volt benne, hogy evvel a balti tartományoknak is meg kelle ismerkedniök. Micsoda új neme a büntetésnek volt például, hogy midőn a cár 1572-ben Estlandra támadván, Weissenburg várát bevette, hős védőjét, Hans Boye kapitányt nyáron süttette meg, a kezére jutott svéd és eszt katonákat pedig válogatott kegyetlenkedéssel ölette meg. Ide négy esztendő múlva újra eljött, miután a livoniai Pernau városát feldúlta s most négy várát foglalt el, köztük Hapsalt, amely svéd fennhatóság alatt állott.

A következő év elején a muszkák Reval városáig nyomultak fel, melynek polgársága hét hétig védelmezte a város falait az 50,000 főnyi csapat ostromával szemben, oly bátran és ügyesen, hogy míg a svéd őrségnek csupán 110 halottja volt, az oroszok vesztesége a négyezret is meghaladta. Ez annyira felbőszíté a cárt, hogy személyesen állt egy új had élére. Ám az emberek nagy csodálkozására most a lengyel Livoniára vetette magát, tudván jól, hogy István királyt danckai hadjárata foglalja el. Így azt könnyű szerrel meghódítá, kivéve Rigát, amellyel nem boldogult. Amerre elhaladt, vér és gyilok jelölte útját és egekig érő átkozódás kísérte lépteit. Legjobban kegyetlenkedett Ascheradenben, ahol az öreg marsallt, Münster Gáspárt elfogván, előbb szemeit kitolatta, aztán halálra korbácsoltatta. Másokat felnégyeltetett és karóba húzatott. Tán legborzasztóbb volt azonban, midőn a város egyik kertjében negyven serdülő leányt dobott katonái karjaiba s négy órán keresztül hallatszott át irtózatos jajgatásuk a Dzwina egyik partjáról a másikra. Kokenhausenben ötven férfit megöletett, de megkegyelmezett a város notáriusának, hogy az elmondhassa urának, Magnus hercegnek, ami történt. A megkínzottak közt volt a város lelkésze is. Evvel a cár az utcán találkozván megszólítá:

— Mit tanítassz híveidnek?

— Amit Szent Pál és Luther, felelé a pap, kalaplevéve.

Erre a cár végig vágott rajta ostorával, ezt mondván neki: Menj a pokolba Szent Pállal és Lutherral egyetemben!

Augusztus utolsó napján Iván Wenden városát foglalta el úgy, mintha ördögök támadták volna meg, az egykorú krónikás szavai szerint. Embereket kínoztak, egy papnak kitépték a nyelvét, másokat végigkorbácsoltak s azután nyárson sütötték parazson a piacon. Asszonyokat és leányokat gyaláztak meg, még a templomokból is kiráncigálva őket, ahova menekültek. Abban a reményben, hogy kiengeszteli a cárt, Magnus fejedelem huszonhárom társával elibement kegyelemért. Ezt meg is ígérte neki, miután előbb mindennek leszidta, hűtlennek nevezvén, amiért annyival inkább neheztelt, hogy unokahúgát adta volt neki pár éve feleségül.

A kért kegyelmet a cár meg is adta, de akkor hirtelen valami lövés dördült el közelében, mire kijelenté, hogy a város egész lakosságát megöleti. Ekkor Magnust társaival egy rideg fürdőszobába záratta s ott kényszeríté aláírni azt a kötelezvényt, hogy jövő karácsonyig 40,000 forintot fizet neki.

Miután a lakosság lemészárlása csakugyan megkezdődött, végső elkeseredésében a nemesség a várkastélyba vonult családotúl, gyerekestől, a cselédség és alárendeltek kíséretében. Magukkal vitték élelmiszerkészletüket is avval a fogadalommal, hogy addig védelmezik magukat, amíg belőle telik. Ruhájuk alatt fegyvereiket, puska-porukat is becipelték. Mindez titokban ment végbe, papjaik vezetése mellett, kiknek prédikációja és zsoltáréneke tartotta a mintegy háromszáz főnyi elszánt csapatban a lelket. E csapat férfiai az ablakokból lövésekkel gyengítették az oroszok ostromát, mely alatt közülök elég sokan estek el. Négy napi ostrom után a kastély falai azonban már annyira meggyöngültek, hogy az ötödik nap reggelén elhatározták, hogy levegőbe röpfítik a közben éjjelenként aláaknázott kastélyt, csakhogy a muszkák kezébe ne jussanak. A papok úrvacsorára gyűjték a híveket a lovagterembe. Ám kiderült, hogy nincs boruk s ezért kijelenték, hogy inkább nem élnek az úri szentvacsorával, semhogy azt egyszín alatt csupán kenyérrel vegyék, miként azt a közükbe szorult sackaui katolikus prépost tanácsolta. Magnus fejedelem komornyikja azonban a pincében véletlenül talált egy átalag bort s ez megmentette a hívek lelkiüdvösségét.

A jó Isten megadta a hithű embereknek ezt a gyönyörűséget s jóformán az utolsó pillanatban, mikor már az oroszok a terem kapuján dörömböltek, az ablakokon meg mind sűrűbben röpöntek be a golyók, amelyek a gyermekekben is nagy kárt tettek. Ekkor az elhangzott ének és «Miatyánk» után, a hívek lelkes vezére, a

vitéz Boisman Henrik kinyúlt az egyik ablakon, hogy az előre elkészített gyutacs végét meggyújtsa s mire a térdenállók imájukat befejezték, a kastély velök a levegőbe röpült... Boismant a légnyomás az ablakon át épp a támadók közé röpíté s bár hősi lelkét köztük kiadta, Iván cár nyársra húzatta. Így jártak azok is, akiket a pincében elbújva találtak, köztük Hinninghusen Gáspár, akit a cár szemeláttára addig korbácsoltak, amíg testéről cafatokban lógott le a hús és belei is kifordultak. A felrobbantott várkastélyból mindössze két nemes maradt életben s menekült meg hírmondóul Isten különös végzéséből, miként Péter apostol a fogságból és Dániel próféta az oroszlánbarlangból.

Ez volt vége Wenden nemességének. Megérdemli, hogy hősi haláluk napját — 1577 szeptember 4-ikét — örök emlékezetül idejegyezzük.

Így cselekedtek a muszkák Livonia többi harminc városában is, miután Wendenből egy hét múlva elvonultak, annak hírére, hogy a svédek néhány hadihajóval Narva elé érkeztek s azt lőni kezdték. Ezért a cár most Rigát sem merte megtámadni, de annál könnyebben bevette Dorpátot, hogy azután télire hazamehessen.

Alig múlt el újesztendő, a muszkák ismét megjelentek s garázdálkodtak kisebb csapatokban mindenfelé. De az év vége felé a lengyelek várva-várt csapatai elfoglalták Düneburgot, melynek orosz őrségét Plater Vilmos egy beküldött hordó pálinkával úgy leitatta, hogy tökrészen találták a katonákat, mikor bevonultak a várba. Utána Wenden várát is sikerült csellel visszafoglalnia. Egy lakatosnak valami szolgáló nővére volt a várban, akivel ő vasárnapokon könnyen találkozhatott. Utasítására ez hát viaszba lenyomta neki a várkapu kulcsát s a mintáról készült kulccsal egy éjjel kinyitván a kaput, a készen álló csapatok kényelmesen besétáltak s leölték a benne talált muszka őrséget.

Ez kedvezően hangolta a Varsóban ülésező országgyűlés ama tagjait, akik nem voltak hívei a megindítandó háború szükségletére kivetendő adóknak. Így azokat mégis megszavazták, még pedig úgy, hogy minden hold föld után a birtokos egy forintot legyen köteles adni s minden hordó sör után a korcsmáros értékének tizennyolcadrészét. Ilyen adót a lengyelek persze eddigelé még nem ismertek. De meg kellett szavazni, mert a háborút a király meg az ország becsülete egyaránt kívánta. Az országé azért, mert például Livonia a jóformán hét esztendő óta folyó dúlás következtében oly nyomorúságba jutott, hogy beteljesedett rajta az Írás szava: A csecsemőnek beragad a nyelve a szomjuságtól, a gyermekek kenyérért esdekelnék

s nincs aki nekik adna! Akik régebben a legdrágább ételeken éltek most az éhségtől az utcákon esnek össze. Akik selyemben nőttek fel, most sárban fetrengnek.

Hogy ez nem túlzás, arra élő példaul szolgált Tedwen János nejének, a szép Thiesehusen Annának esete. Ennek Ringen vára alatt akkora vagyona volt, hogy mindenkit felülmúlt gazdagságban és pompában. Így aztán költekező életmódot folytathatott, aminek száz meg száz ember látta hasznát. Leányának idegenből hívott szabóval olyan ruhát varratott, hogy az egész tartomány beszélt róla. Mikor a szabómester megérkezett s látta a kitergetett drága kelméket, gyöngyöt és ékszeret, azt találta mondani meglepetésében: a lánynak olyan ruhát varr, hogy még az ördög is kacagni fog láttára. A jelenvoltak mosolyogtak a szabó kérkedő szavain, de halott-halvánnyá váltak, mikor a kész ruha felpróbálásakor a terem sarkából valóban gúnyos kacaj hangzott fel.

Ezt mindenki tudta és beszélte Livoniában, nem babonából, hanem főleg azért, mivel az országra szakadt nyomorúságban az asszony oly szegényen halt meg, hogy nem volt, amibe őt takarják, meztelenül kellett koporsóba fektetni.

Ez a nyomor és szegénység nem volt egyedülálló s annak csak egy győzedelmes háború vethetett véget. Követelte azt a király tekintélye is, mert méltán bánthatta a cárhoz küldött követének előadása, mily barátságtalanul fogadta, István királyt csupán *szomszédnak*, nem *testvérnek* emlegetve, miként szokásos volt. Sőt önhittségében annyira ment, hogy egyik nap azt kérde tőle: tulajdonképen ki is az az erdélyi fejedelem, akiről régebben senki sem hallott semmit?

Ezért kelle István királynak megvívnia Iván cárral. Serpenyőbe vetni kardját, hadi tehetségét és szerencsáját, ha lehetetlenné vagy majdnem nevetségessé nem akart válni népe meg a világ előtt. S mi lett a végezete? Mind a három mellé állott és győzelemhez segíté!

Ez óriási dolog volt, ha meggondoljuk, micsoda küzdelmet volt kénytelen kifejteni a hadjárat érdekében az 1578 elején megnyílt országgyűlésen. Szerencsére a rendek hamar megegyeztek abban, hogy a hadjárat nem odázható el. A dieta végre is utolsó ülésében megszavazta a rendes és rendkívüli adókat, avval a feltétellel, hogy a hadjáratban a király is résztvesz. Ez a két esztendőre megszavazott adó ugyan nem volt nagyobb 800,000 forintnál. De a királynak jóformán semmi költségesebb életigénye nem volt s így a királyi birtokok jövedelmét is a háborúra és katonái ellátására szánta. Amellett, még a gyűlés alatt negyedmillió forintot kapott egy német hűbéresétől, az anspachi fejedelemtől, Dancka városától pedig öt faltörő ágyút 500

golyóval és 30 mázsa lőporral. A legnagyobb áldozatot azonban kétségtelenül a litvánok hozták, midőn tízezer harcost állítottak ki a maguk költségén. Ám a király attól se riadt vissza, hogy kölcsönből pótolja a hiányzó összeget s míg a háborús időkben száz tallérért bejárhattál egy egész tartományt, ő bőségesen kapott mindenkitől. Mi ennek a nyitja, ha nem az, hogy mindenki hitt benne. Evvel a lengyel nemzet rég szunnyadó önbizalmát keltette életre s biztosítá folytonos hadi sikereivel.

Ennek dacára István király kész volt békét kötni az orosz cárral, hogy elkerülje a vérontást s a háborúval járó sok nyomorúságot. Ezt meg is üzente a cárnak, kinek követségét Krakóban (1578 december 5-én) fogadta. Ezt a 450 főnyi követséget Mihály nagyherceg vezette, de miután útközben meghalt, helyette két bojár, Holowen és Kurbat járult a király elé. Ez a szenátus jelenlétében ünnepélyesen fogadta őket a nagyteremben. De midőn engedélyt adott a főkövetnek a szólásra, ez azt felelte, hogy nem beszélhet addig, amíg a király fel nem kél trónjáról és közben tartott fővegével nem kérdi meg, miként érzi magát a cár?

— Nem teljesíthetem kívánságodat, mondá a király, mivel a te urad sem tette meg, amikor nemrég az én követeim nála jártak. Különben is, ha ceremóniamestereként jöttetek ide, akkor visszamehettek, mert nem szorultam rá, hogy töletek tanuljak illemt.

— Akkor megbocsát Felséged, ha távozom, felelt a fő követ, mivel nekem így van meghagyva uram részéről.

Az orosz követnek három kalapja volt egymásra rakva. Ezek közül kettőt levett fejéről a király előtt, de a harmadikat nem volt szabad semmi szín alatt leemelnie. Meghívó levelét a követ titkára vitte magasan tartva a levegőben s úgy adta át a királynak.

A követ e tapintatlan magatartásán mindenki mebotránkozott s az még azokban is megérlelte a hadjárat megindításának szükségét, akik eddigelé azt ellenezték. Ezt most részleteiben is megvitatták s a király oly okosan érvelt mellette, hogy mindenkit bámulatba ejtett.

— Uraim, két gonosz ellenségünk van, szólt a király: A krimi tatárok országunkat dúlják, perzselik, az oroszok várainkat foglalják el. Mindkettőt egyszerre támadjuk vagy melyikkel végezzünk előbb?

— Felséges urunk, feleltek a szenátorok, Tauria a szultántól függ; ha tehát reá megyünk, vele gyűlik meg a bajunk. Sőt mialatt Krimeában hadakoznánk, a török országunkra csap s azt végigégeti. Így hát jobb egyelőre békét kötni a tatárral s az orosz birodalmat támadni, mert az gazdag s ezért dicsőséges hadjáratunk bő zsákmánnyal kecsegtet.

Így is határoztak. A király ünnepélyes kijelentése pedig, hogy személyesen akarja a hadjáratot vezetni, sőt kész a hazáért életét is feláldozni, rendkívüli módon megerősíté tekintélyét. Hisz a lengyel történelem már rég idő óta hallgatott ilyen királyról, kit a nép a hadak élén lovagolva kísért volna csatába!

A hadjárat tulajdonképeni célja Kur- és Livland vagyis a Keleti-tenger ama partvidékének visszaszerzése volt, melyet az orosz hatalom Zsigmond Ágosttól és Báthorytól, ez utóbbinak jóformán szemeláttára foglalt el, mingyárt uralkodása elején, holott Iván cárral fegyverszünetet kötött volt. Büntetőjellege is volt tehát, mivel az oroszok a meghódított városok lakosságát úgyszólván mindenütt kegyetlenül leöldösték. Kegyetlenkedéseiben Báthory még sem utánozta őket, s egy orosz történetíró szerint, soha még háborút nem vezettek annyi mérséklettel s a békés lakosokkal szemben tanúsított emberszeretettel, mint Báthorynak az oroszok elleni hadjáratát, ami példátlan volt az egész tizenhatodik század folyamán.

Báthory célkitűzése általános megértésre talált. Csakhogy maga hamarosan rájött, hogy hadjáratát az eddigiektől teljesen elütő módon és eszközökkel kell megszerveznie és vezetnie. A régi haditerv és taktika szerint nem volt célravezető, hiszen azalatt a két évtized alatt, mióta Livóniát az orosz Lengyelországtól elszakasztá, egész várövet épített ki annak védelmére, melynek megtámadását lehetetlen a lengyel hadsereggel még csak meg is kísérelni, nemhogy az sikerrel kecsegtetett volna. Ennek felismerése s a hadjáratnak e felismerés elvén való vezetése mutatja leginkább Báthory István rendkívüli hadvezéri tehetségét. Ez volt egyben sikerének és győzelmeinek is záloga. Találóan mondja Báthoryról egy jó megfigyelésű német méltatója — Hausmann Rikárd — hogy hadserege egészen más volt, mint amilyenek az állandó rendes katonaságot nem ismerő Lengyelországban küzdöttek; jól fizetett hívatásos harcosok, német és magyar gyalogosok, képzett tüzérek, kik harcokban gyakorlott jeles vezérok alatt kitűnően működtek. Felszerelésök is más, a tüzérség mellett még könnyen összerakható kis gályákra is lévén gondja. De meg taktikája is más, mert a háborúnak nem volt szabad az évtizedes harcok alatt tönkrement s kimerült Livónia földjén folynia, hanem az orosz birodalom területén, hogy avval is kényszerülve legyen az ellenség hadainak a megszállt területről való visszarendelésére. Ezek mind új elvek és elgondolások, melyek megvalósítását a király nemcsak kilátásba helyezte, de példájával lelke lett a hadjáratnak, tüzes lelkesedésével magával ragadta a lovagias lengyel nemzetet és egy-

másután következő győzelmeivel megmutatta, mennyire érdemes nemzete bízalmára.

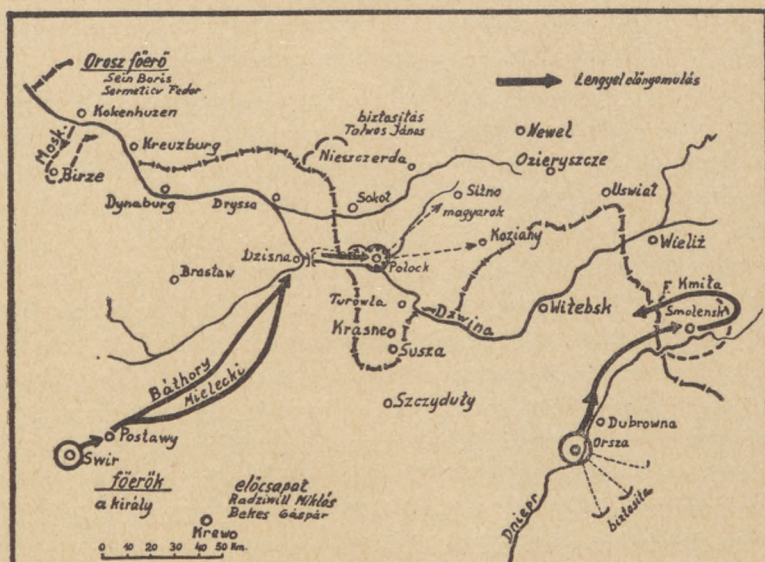
A nagy hadjárat előkészítése közel másfél esztendőt vett igénybe. A lengyel fegyvergyárak éjjel-nappal dolgoztak s azokban a király személyesen válogatta ki az ágyúkat s adta meg a szükséges utasításokat, hogy felszerelése kifogástalan legyen. Faltörő nehéz ágyúi Dancka és Marienburg öntödéiben készültek s a Visztulán fuvarozva jöttek fel a titokban tartott központi táborba. Evvel párhúzamosan folyt a hadak gyűjtése. Amellett a király a szomszédokkal is igyekezett jó viszonyba jutni. A dán király testvére, a már ismert Magnus fejedelem meghódolt a királynak s a hűségesküt a vilnai vajda kezébe tette le. A szomszédos porosz fejedelmek meg pénzzel és katonával segítették, miután nekik is érdekük volt, hogy inkább István király legyen szomszédjuk, mint a rettegett Iván cár, ki a falvak lakosságát télidőben, amerre járt, a folyók és tavak jege alá kergette a sokat szenvedett szép Livoniában.

Már Zsigmond Ágost lengyel király kijelenté 1562-ben, hogy az oroszot magában Moszkvában vagyis orosz területen kell leverni. De ahhoz nem volt sem ereje, se hadi tehetsége. Ezek felett István király rendelkezett s így érthető, hogy alig 15,000 főnyi haddal merte megindítani ezt a három éven át tartó s folyton megújuló nagy hadjáratot, melyben az oroszot teljesen leverte és békekötésre kényszerítette.

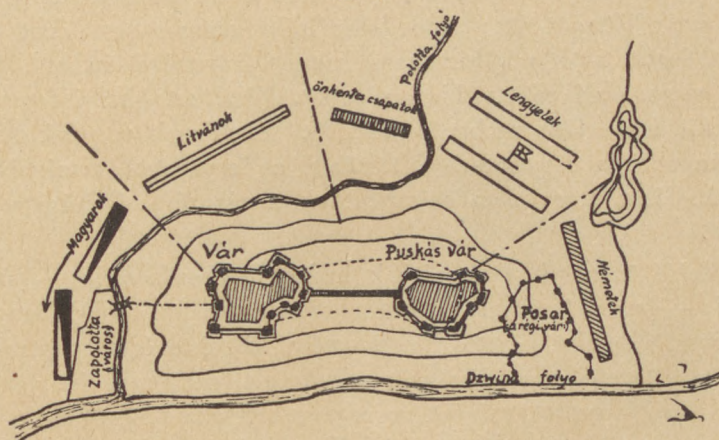
A király 1579 június 30-án indult meg Vilnából a Dzwina partján Polock vára felé, ahonnan úgy Livóniát, mint Litvániát könnyen elérhette és védelmezhetette. Egyben a dzwinai hajózást is biztosíthatta. Hadai fővezérévé a kipróbált Mielecki Miklós podoliai palatinust nevezte ki, hanem magas állását az csak oly feltétel mellett fogadta el, hogy a magyarok is alája legyenek rendelve. Ez Bekes Gáspárnak nem igen tetszett, de Mielecki a király jelenlétében nyíltan kijelenté neki: — Ha te a magyarok generálisa vagy, én főgenerális vagyok s ha valami helytelent cselekszel, leütem a fejedet!

A fővezér után rangban Radziwill Miklós vilnai vajda meg fia, Kristóf litván hetmán következett. A magyar vezérek közt volt Kendy Péter is, aki táborozásuk tizenhatodik napján — július közepén — írt levelében arról tett jelentést Erdélybe, hogy a király hada már jó részént összegyűlt, eleség bőven van s a lovak is valószínűleg meghíztanak eddig való jövetelükben s így semmi egyéb nincsen, mint a jó Isten szent segítsége velünk legyen, kiből semmi kétségünk nincsen.

A polocki hadjárat.
(1579)

Polock körülzárása.
(1579)

Az útban lévő hadak a svíri táborban egyesültek Mielecki meg Zborowski János vezérlete alatt. Az itteni táborozás egyébként is nevezetes a király ama remek kiáltványáért, melynek nyilvánvaló célja volt, hogy vállalkozását igazolja s a közvéleményt — úgy bent, mint külföldön — a maga számára megnyerje.

Ez az 1579 július 12-én kelt edictum — egy pozeni történetíró szerint — gondosan megőrzendő a művelt Európa évkönyveiben s valóban: az oly tiszta megnyilatkozása egy nagylelkű és nemes gondolkodású fenkölt szellemnek, ami páratlan zivataros századában. Benne a király abból indul ki, hogy mint katolikus fejedelem semmit nem mulasztott el a keresztény vérontás meggátlására, keresve a jó egyetértést nagy ellenfelével. De nem térhet ki még sem az igazságos háború elől, látván, hogy minden cselekedete Lengyelország tönkretételét és uralmának megdöntését célozta, holott követei által ismételten intette békére és jó egyetértésre. Moszkva nagyhercege ugyan a lengyel követeknek adott válaszában és leveleiben biztosított békés szándékáról, ám fogadkozása nem sokat ért, mert birodalmunkba tört s határszéli várainkat lövetve, hihetetlen kegyetlenkedést követett el, tudván, hogy Lengyelország más részében vagyunk elfoglalva. Cselekedetei borzalmaira és területi követelései jogtalanságára írásban is figyelmeztettük az előkelő, nemes Haraburda Péter útján; ámde előadására semmit sem adott, őt magát fogva tartotta s bár maga részéről követséget indított hozzánk, ostrom alá vetette Livonia várait. Mivel ezt királyi fogadalmunknál fogva sem nézhettük tétlenül, kénytelenek vagyunk fegyvert ragadni s fegyveresen biztosítani a fenyegetett országrészek épségét, látva, hogy nem számíthatunk a cár részéről hűségre és békére.

Ezért üzentünk Iván cárnak hadat, amelynek célja — úgy mond — visszaútasítani a kettős sértést, amely beszédeiben és leveleiben, valamint követi által személyünket érte és megbosszulni azokat a rettenetes szenvedéseket, amelyeket alattvalóinknak évek hosszú során tűrniök kellett, miként az anyagi károkat, amelyek Lengyelországot azok következtében sujták. Hanem, hogy nyilvánvaló legyen mindenki előtt, hogy fegyvereinket nem visszük a cár békés alattvalói ellen, azoknak kárt és szerencsétlenséget okozni nem akarunk, mérsékletet és fegyelmet fogunk gyakorolni hadunkban, nehogy valaki azok közül is sérelmet szenvedjen, akik sem őrsgben nem szolgálnak, sem nyílt harcban urukat nem védelmezik. Mert valamiként a nagyhercegtől magától származnak az okok, melyek háborúra kényszerítenek, midőn királyi méltóságunkat és tisztességünket sérte-

geté, idegen országokra szomjúhozva, úgy egyedül rajta akarjuk megbosszulni magunkat, az ő kevélységét és kegyetlenségét megtörni, hogy jövőben a keresztényi béke és nyugalom meg ne zavartassék... És a mindenható és jóságos Isten mellettünk fog állni ebben az igazságos és komoly okokból indított hadjáratban. Miután pedig azt személyesen kívánjuk vezetni, minden veszélyt megvető hősiességre intem vitézeimet, szemök előtt tartva állandóan azt a dicsőséget és szerencsét, amely reánk vár az igaz és nemes ügyért való harcunkban; utána ki-ki megkapván vitézsége és hűsége jutalmát.

Érdekes tudni, hogy e nagy hatást keltett latin felhívást katonái számára a király lengyel, magyar és német nyelven is külön-külön kiadatta a tábori nyomdájában, hogy jól megérthessék.

Svirtől kezdve a folyó jobb partján a lengyelek haladtak, bal partján meg a király menetelt magyar seregével, amelyhez a közben megérkezett litván csapatok csatlakoztak. A sok eső miatt azonban az utak iszonyúan megromlottak s a király hintóslovaikat volt kénytelen visszaküldeni, hogy az ágyúkat a kátyúból kivonszolják. Dzsisnában seregszemlét tartottak. Ezt odább, Sitnán a litván és kurlandi nemesek ünnepélyes hódolati esküjének díszes ceremóniája követte. A lengyel lovasok páncélban, sisakkal, karddal, lándzsával, kopjával jelentek meg, a nyeregkapában két puskával. A magyar lovasok közül páncélt csupán a vezérek hordtak és pisztolyon kívül csak kardot viseltek. Ideérkezett Rozdrazewski Kristóf és Weyher Ernő német lovascsapata is, meg Kotkowicz János vilnai várnagy 900 szép lovasával, de oly betegen, hogy pár nap múlva meghalt. Jól mutattak az Erdélyből jött hajdúk is a maguk egyszerű, jellegzetes kék, szürke vagy fekete ruhájukban: Borbély György 161, Konkoly Péter 116, Prépostvári Bálint 207, Sibrik György 150, Bornemisza János 100 és Bekes Gáspár 367 lovasával. A király szeme ragyogott a szép látványtól s midőn a kurlandi herceg is megjött, nem győzött csodálkozni ezen a gyönyörű hadon, amely úgy tündökölt a napsugárban, mint valami tüzes karbunkulus. Csak az volt kár, hogy olyan kicsi, mert bizony a lovasok száma kevéssel haladta meg a 6500-at, a gyalogosoké alig érte el az 5000-et, a litván lovasok pedig négyezren voltak. Evvel szemben az orosz csapatok száma — orosz források nyomán — majdnem négyszer akkora, amennyiben a bojárok és udvari emberek száma 23,000 volt, a streliceké 15,000, amihez még hetedfélezernyi könnyű tatár lovasság és ötödfélezernyi zsoldos had járult.

E nagy aránytalanság azért a királyt nem keseríté el, mert mint tapasztalt régi hadvezér tudta, hogy a győzelmet nem a

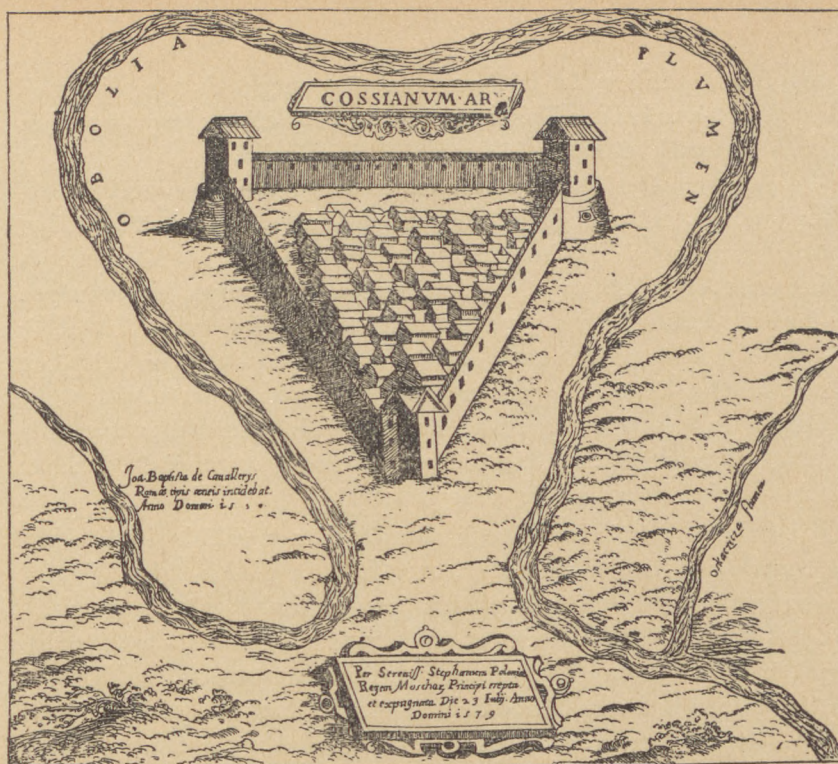
katonai létszám, hanem a harcolók lelke biztosítja. Elsősorban pedig a hadak kiváló szervezettsége, fegyelme s a vezérek jeles példaadása. Gyalogsága különben is napról-napra szaporodott, menetelésközben is, mert azt tartotta a hadak gerincének. Még Erdélyben is mindig annak vette legjobb hasznát, nem is számítva, hogy fentartása amúgy is olcsóbb a lovasságénál. Ez mind meglepte a lengyeleket, különösen pedig tűzértségének kitűnősége, ami egészen új és szokatlan volt köztük. Egyébaránt ezek a hadak csupán eszközök voltak a cél érdekében, mert a király abból a régi felfogásból indult ki s azt nem győzte vezéreinek eléggé figyelmébe ajánlani, hogy a győzelemhez elsősorban *hit* és *lelkesség* kell, minélkül még élet sincsen. Viszont akit belső szent tűz nem éget valami nagy eszme szolgálatában, az — nem is gyújt!

István király haditerve az volt, hogy orosz területen támadjon, ne lengyelen, ahogy ellenfele képzelte. Ezért Polockra irányult figyelve, amely 1563 óta orosz kézen sýnlődött. Ez a Dzwina partján valóságos kulcsa volt a Livonia és Látvária felé vezető útnak és kereskedelmi tekintetben Vlnánál is fontosabbnak tartották. Visszafoglalását tehát ez a szempont is követelte. Ennek dacára a haditanácsban a litván hadvezérek az ettől északra, a tartomány legszélén, a Peipus-tó partján fekvő Pskow vívását javasolták, amelyet Livlandon át könnyűszerrel meg lehetne közelíteni és ostroma sem okozna annyi gondot, mivel falait régieknek és romladozottaknak tudják, a város lakói pedig önhittségökben nem is gyanítják, hogy azt valaki megtámadhatná. A terv további előnye, hogy a vár távol esvén Moszkvától, a cár nehezen bírja utánpótlásokkal megsegíteni.

E felfogással szemben a király így érvelt a tanácsban:

— Uraim! Birodalmunk érdeke kívánja, de esküm is követeli, hogy Livlandot s utána Litvániát visszahódítsuk az ellenség kezéből és régi szabadságukat helyreállítsuk. Ám az első tönkretette a sok évi rabszolgaság és háború s területén ekként hadjáratunk nehezen menne előre. Viszont az ajánlott Pskow felé haladni fegyveres népnek ellenséges földön, úttalan útakon s hátunk mögött egy rakás jól megerősített ellenséges várat hagyni, amelyekből az ellenség utánpótlásunkat és élelmezésünket lehetetlenné tenné vagy legalább is megnehezítené: ellenkezik a hadvezetés szabályaival. Ezért e tervnek ellene mondok. Hanem Polock ostromával biztosítjuk a két tartományt az ellenséggel szemben, a vár elfoglalásával pedig a Dzwínán való zavartalan hajózást le egész a tengerig, tova Riga városáig.

ami óriási gazdagodás kútforrása. Aztán meg micsoda dicsősége lenne országunknak világszerte a vár elfoglalása, hogy az újra hozzá tartozzék s hatalmát, gazdagságát növelje!

A király érvelése nem volt eléggé meggyőző. Azt veték ellene, hogy Polock ostroma igen nehéz feladat, mert várát mind erődje, mind természetes fekvése védi, amellet bőviben van lőszernek és élelemnek egyaránt, úgy hogy ostroma alig kecsegtet eredménnyel. Ellenben Pskow sokkal gyengébb és elhanyagolt vár. Azt tehát könnyebb lenne elfoglalni s a hadjárat kimenetelét is előnyösen befolyásolná, ha az mingyárt annak elején sikerrel járna.

— Sajnálom nemes urak, hogy meggyőződésemből nem engedhetek, szólta a király. De tudom, hogy nincs olyan nehézség, amelyet emberi erény és akarat le ne győzhetne!

Falaitól eltekintve, Polock vidékét húsz mérföldnyi körzetben a muszkák járhatatlanná tették, megtiltván a földek mívelését. Így a vadon hagyott területen akkora gaz és dudva nőtt, hogy valóssággal gyepűt alkotott. Iván cár tehát mindenütt várhatta a támadást, csak ezen a rettenetes helyen nem, melynek mocsaras, erdős területén csupán a hegyvidéki erdélyiek bírtak áthatolni, szekercéjükkel vágva át magukat s készítvén utat a hadaknak. Egyébként Polock jelentősége volt az is, hogy onnan az ellenség könnyen fenyegethette bármikor Vlnát. Különben is ez lévén a muszkák legerősebb vára, a királynak az volt az elgondolása, hogy ha azt sikerül bevennie, a muszka majd belátja, hogy a többi kisebbet nem lesz nehéz már elfoglalnia s azokat kevesebb ellenállással fogja feladni. Ezért Radziwill Miklóst Bekes Gáspárral előre küldve az utak bevágása végett, maga a király, nehogy a muszka segédhadakat küldhessen ellenük, a többi haddal és ágyúkkal haladt utánuk, folytonos esős, rossz időben. Útközben július 23-án Koziany várát foglalták el és tették hamuvá. Rá egy hétre Krasnavárát vették be Zsuki Ferenc magyarokozák csapatai, amennyiben egy sötét éjjel ostrom-létráikon megmászták a falait, a magyar és litván lovasok pedig Sitno erődét. Mikor az oroszok közeledni látták a lengyel király seregét, dühökben levágták lengyel foglyaikat s azokat vastag tönkökre kötözve leeresztették a Dzwina folyón, hadd jussanak a királyhoz. Ezt az embertelenséget is megjegyezte magának s annál tüzesebben készült ellenük. Három napi erős meneteléssel augusztus 11-én ért Polock alá és Zamoyski meg Bekes társaságában rögtön csendben körüllovagolta, hogy megtudja, melyik oldalról kezdjék meg ostromát.

Polocknak kettős vára volt. A külső huszárvár (zapolota) vastag, földdel tömött fabástyákkal meg a városban belül a magaslaton

fekvő kastély, amelyet kőbástyák is védtek. A kettőt híd kötötte össze a mély vízárkon keresztül. A városban Teljatewski herceg parancsnokolt, az erődben Scserbaty herceg, míg a sáncban Volhynski herceg, Rsewsky diákkal; de bár elegendő lőszerök és élelmők volt, ők maguk — az orosz szolgálati könyvek tanúsága szerint — ügyetlen vezéreknak bizonyultak. Pedig augusztus elején a cár maga személyesen adta ki útásításait a nevezetes városban. Báthory támadása is ezt érte először. Ekkor kevés őrsége felgyűjtván a várost, felvonult az erődbe, ahol három hétnél tovább védték magukat. A szakadatlan eső is az oroszoknak kedvezett, mert a támadók lőszerét megáztatta, a kenyérszállító szekerek pedig a sárba ragadtan lesték, várták az idő javulását. Ez azonban az ostromlóknak is javára vált, mert támadó szellemöket növelte.

Amint a német had megérkezett, átgázolt a folyón és tábornok ült a Dzwina által képzett közben, szemben a várossal. Ezt követte a többi sereg: a György Frigyes brandenburgi örgróf által küldött 500 német gyalogos, akik vérrokonaik mellett helyezkedtek el, az ostrogi herceg és fiának díszes lengyel lovasai és mások. A folyó meg a tó közt a király tábora terült el a szenátorokkal és lovagokkal rang szerint elrendezett gyönyörű sátraikban, három sorban: két tábornokkapuval, amelyeken csak jelszóval lehetett belépni. Ezt szekérvár övezte, lengyel módon vasláncokkal körül fogva, melyeket még külön körül is sáncoltak.

A király számítása szerint a lengyel nemesség részéről húsz-ezer lovasnak kellett kiállania. Ezek ugyan tüzes, fenyegető sürgetései mellett is csak lassacskán gyülekeztek, de azért szeptember közepén a vilnai Radziwill Miklós és fiai, Miklós és Kristóf 1000 lovassal és 100 gyalogossal; a marsall, Radziwill Miklós Kristóf meg testvére Albert 700 lovassal; a trocki palatinus, Wollowicz Lesták 100 lovassal és ugyanannyi gyalogossal; Kiszka János samogicai kapitány 300 lovassal és 100 gyalogossal; a litván kincstartó, Wojna Lőrincz 100 lovassal és ugyanannyi gyalogossal, a köznemesek közül pedig többen, együttesen 150 lovassal helyükön voltak.

A kor szokása szerint hadaikat a bevonult nemesek rövid beszéddel ajánlották fel a királynak kérve, fogadja azokat jóindulattal hűségük és szerény hazafias áldozatuk jeléül. A király a lengyel beszédekre latinul felelt, köszönve áldozatkészségüket. Különösen megdicsérte Kiszka gyönyörűen felszerelt lovasait, akikre ezt mondá:

— Non erunt tanti sumptus frustra, azaz: Nem méltatlanok ennyi sok költségre.

István király mindig kész volt a dícsérettel, kivált, ha katonáról volt szó; de közvetlenségével nem gondolta meg, hogy az ilyen nem

várt dicséret mennyi irígységet vált ki egyesekben s nem igen vetett számot azzal az ellentéttel sem, amely a különböző nemzetiségű harcosok közt fennállott s napról-napra mérgesebbé vált. Emiatt napirenden voltak a viták, amelyek gyakran verekedéssé, sőt fegyveres összecsapásokká fajultak. Ez sok bajt okozott a táborban, ahol a haditanácsnak néha órákig kellett velök foglalkoznia. Hisz csak minap is a jóra való Pienionzek Prokop kapitány és jeruzsálemi lovag valami csekélységen úgy összeveszett a magyarokkal, hogy azok három újját levágták. A király ezt iszonyúan röstellte s bosszúságát növelte, hogy soha ki nem lehetett a bűnösöket nyomozni.

Hadában azért meg volt a kellő fegyelem, melyet a nagy uralkodó szigorúságával fenntartani képes volt, habár abban — akár csak Hannibál seregében — olyan különböző fajú és nyelvű katonák verődtek össze, akik egymás nyelvét, szokásait és vallását nem ismerték. Hada német, lengyel, magyar zsoldosokból, ógaliciai, volhyniai, Dnyepervideki és krimi szlávokból meg litvánokból állott, akiknek tömegében csupán ez a ritka tehetségű ember birt lelkesedést és egymással versengő egészséges szellemet önteni.

Az ostromműveletek megindulásakor Bekes Gáspár kezdte a falakat lövetni. Evégből lováról leszállva beállott a hajdúk közzé s úgy bátorítá őket nehéz munkájukban. Mikor aztán a falak már eléggé égtek, a védők felgyújták és visszavonultak a felsővárba. A sánchányás és aknázás nehéz munkájában a magyarok tűntek ki leginkább. Mikor a király látta, hogy a nehéz lövegek keresztül-vágódnak a falakon, tüzes golyókkal lövette őket mozsarakból, ami eredményesebbnek bizonyult. Közben Bornemisza János egy leégett malom üszkös gerendáiból hídát vert, hogy könnyebben átjuthassanak a vár alá. Most a király nagy jutalmat ígérve tüzelte a bátrabbakat, hogy gyűjtsák meg a falakat alapjukban. De a védők vizes kantákkal oltogatták a meggyúladt helyeket, segítve öregektől, asszonyoktól és gyerekektől. Ebben hihetetlen bátorságot tanúsítottak, mivel vastag köteleiken még a falakon is leereszkedtek, hogy vizet merítsenek, nem félve a mieink tüzelésétől. E veszedelmes munkában a támadók is sok embert vesztek. Ekkor esett el vitéz Vadas Mihály is, egy orosz golyótól homlokán találva.

A folytonos esők miatt az utakat feneketlen sár lepte el. Emiatt árúsok se jöhettek, úgy hogy egy köböl zab ára tíz tallérra szökött s a legénység az éhenvesztett lovak húsán kezdett élni. A rendetlenné vált étkezést a kevésbé egészségesek meg is sínylették. Így Bekes Gáspárt különösen gyötré gyomorbaja meg reumája. Bátorításul mégis mindegyre azt hajta, hogy soha jobban nem érezte magát;

számba sem véve, hogy néha a mellette megsebesülők kifröccsenő vére mentéjét lepte el. A király is lelkesen buzdítá a küzdőket, hogy kússzanak tűzcsóváikkal a falak alá s ne térjenek vissza, amíg azok lobogó tűzzel nem égnék. Hisz nem szebb dolog-e — úgymond — az ellenség lövései alatt dicsőséget és tisztességet szerezni a hazának, mint esetleg elesni vagy szégyenszemre az ostrom alól elhúzódni?!

Már harmadik hete bajlódtak mindenféleképen a várral, amikor egy gyönyörű holdvilágos éjjel a magyaroknak sikerült fáklyával felgyújtani az egyik bástyát, mitől a palánk oly lobbort fogott, hogy másnap estig égett. Ez volt Polock ostromának huszonkettedik napja. Hanem mivel a király attól tartott, hogy most aztán a muszkák elkeseredésükben kirohanást intéznek, reggelre csatasorba állítá hadait és takarodót fúvatott, miként rohamnál szokás. Ettől meg a muszkák ijedtek meg annyira, hogy megadásról kezdtek tanácskozni. Este néhány száz zsákmányra vágyó magyar hajdú keresztülhatolt az égő bástyán s követték őket lengyelek is, nehogy a legszebb zsákmánytól elessenek. De bizony a védők visszanyomták őket, úgy hogy Zamoyski katonáinak kellett segítségükre sietniök. Erre Rácz Péter egy másik bástyatornyot gyújtott fel, amely egész éjjel égett, segítve Fejérdi Berta, a darabantok legmerészebb hadnagya által. Virradat után az oroszok a király táborába küldték főpapjukat, Cyprián vladikát néhány bojárral, kíméletért könyörögve. A király meghallgatta a követek könyörgését s nagyrészüket visszatartva megüzente, hogy maga is abbahagyja az ostromot, ha beszüntetik az amúgy is hiábavaló lövetést. Sőt aki átáll hozzá, azt zsoldjába fogadja, aki nem akar, szabadon mehet amerre lát. A visszatérő vladikát a ratnikik tanácsára a védők a Zsófia-templomba zárták, mivel ellemezte a vár átadását s inkább annak felrobbantását ajánlotta, úgy hogy alig lehetett onnan kiráncigálni, mikor az őrség végre is megadta magát. Így foglalta vissza István király (augusztus 30-án) a maga alig 16,000 főnyi seregével Polock várát, melynek meghódoltatására annak idején — tizenennyolc éve — a cárnak 200,000 emberre volt szüksége. Ez ad jelentőséget ennek a győzelemnek, melyet a király Isten kegyességének tulajdonított. Ezt mély alázattal köszönte és hirdette ki hős katonái előtt, másokat is iránta való szeretetre intvén, midőn a magyarok által hirtelen ácsolt diadal-kapun a sokat szenvedett várba bevonult. Ott a védők feje, Vasil Ivanovics fogadta tizenhárom társával fogvacogva, szép fiatal feleségét féltvén, hogy most a királynak első dolga lesz azt magához hívni, miként a cár szokta, valahányszor egy-egy várat elfoglalt. A király azonban — az oroszok ámulatára — a legnagyobb mérsékletet tanú-

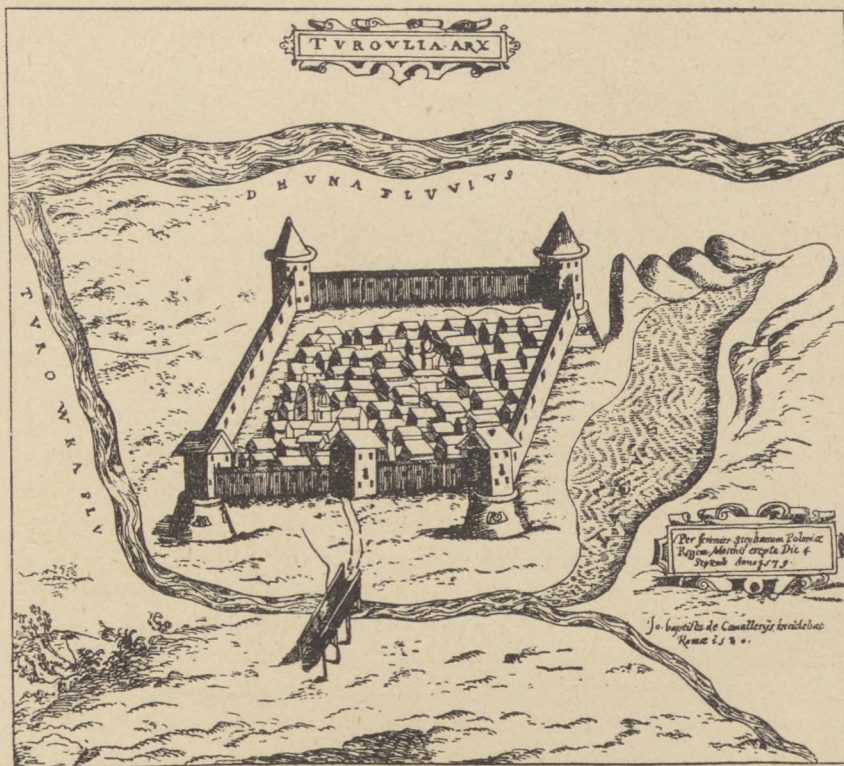

betétes páncéljában, fején aranyozott ezüsből font forgóval díszlő sisakjával, kezében tollas buzogányával — amelyek sajátosképen mainapig reánk maradtak — a nyugodt tekintetű Báthory István úgy nézett ki, mint valami hódító római császár.

Megjegyzendő még, hogy a mieink temetetlen holtakon gázolva vonultak be a várba, amelyben valami hatezer emberre akadtak. Még inkább meglepte a győzőket, hogy több ágyú mellett holtakat találtak, mivel sok tűzér kétségbeesésében azok kerekeire akasztotta

fel magát, nem bírván az ostromlók iszonyatos és egészen szokatlan, szünet nélküli tüzelését.

Az elfoglalt vár parancsnokául a király Zsuki Ferenc kapitányt tette, árkainak kitisztítására s a megrongált falak kijavítására magyar hadakat rendelt, őrségének meg elegendő zsoldot hagyott hátra mielőtt tovább vonult volna Polockból.

Polock után, szeptember 4-én elesett a négyszögalakú erős Turowla vára is. Ezt Radziwill Miklós vajda litvánjai foglalták el. Egy hétre reá az öt mérföldnyire fekvő Sokol várát Mielecki podolai palatinus fogta ostrom alá, lengyel és német katonáival.

Őrsége valami hat ezer főnyi volt, de gyakori kitöréseikben ennek kétharmada elpusztult. A gyújtók azonban most is a magyar tűzerek voltak, oly nagy sikerrel, hogy alig maradt benne ép ház. Védői közül négy vajda elesett, kettő meg kezükbe jutott, köztük Seremetjew, a cár rokona, míg a közkatónákat a betóduló németek mind egy szálig levágták. Így bosszúlták meg az oroszoknak azt az embertelenségét, hogy az ostrom alatt elvesztett foglyaikat megölték, hasukat puskaporral megtöltve meggyújták s úgy röpítették át a falakon a lengyelek táborába.

Sokol ostromában különösen kitüntette magát bátorságával Karczewski Szczudlik Mátyás, kivált avval, hogy a már égő várban három orosz tett fogollyá s hozott ki magával, minek hallatára a király még a polocki táborban nemesi ranggal tüntette ki.

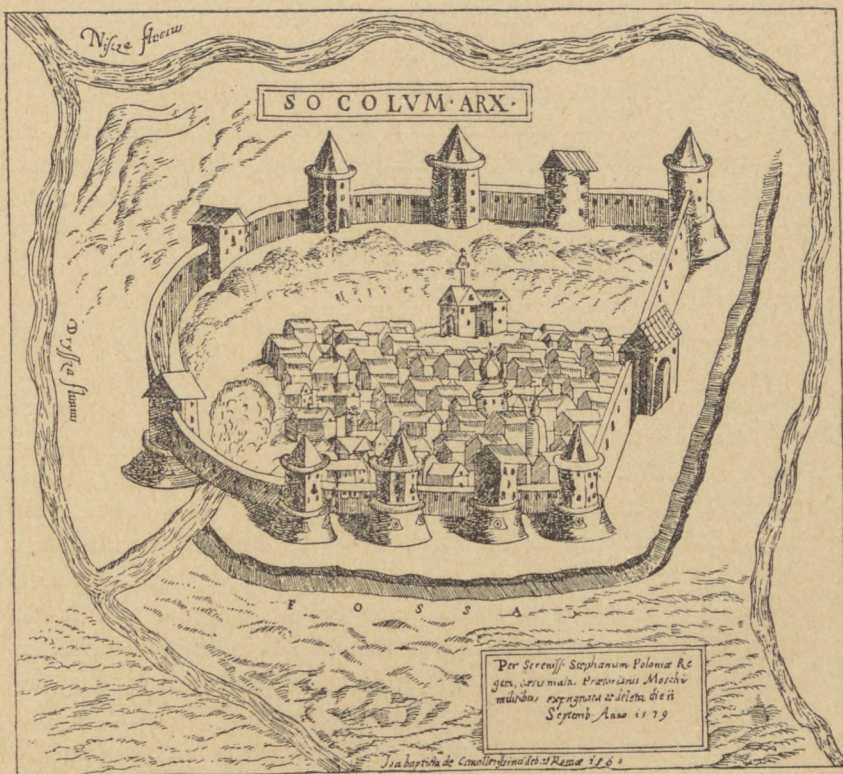
Most Susza került sorra, egy nagy mocsár közepén. Erős ellenállás után, október 6-án adták fel; de ezt a király elhányatta, nehogy újra az oroszok kezébe jusson. Ez volt a hetedik vár, amit a király ötven nap alatt bevett. A nyolcadik — Niezczerda — távozása után került a lengyelek hatalmába. Evvel Báthory István az egész tartományt meghódítá, miután az majdnem két évtizedig nyögte az oroszok uralmát.

Mikor ezeket a furcsa formájú, három vagy öt szögű meg félköralakú favarakat István király magyarjaival először megpillantá, nem győztek rajtuk eleget csodálkozni. Még bástyáik is fából valók, minthogy ezen a sík vidéken napijárásföldre sem akad kő. De erősségüket a folyók, tavak és mocsaras fertők alkották, amelyekkel azokat az orosz építőmesterek nagy fortéllyal körülvették. E részben Susza valamennyire az ecsedi várra hasonlított, miként a király egyik szatmári vitéze megjegyzé. Persze csak annyiban, hogy az is egy nagy láp közepén épült; mert hisz nagyságra nézve amavval össze sem lehet mérni. Emezek alacsony falait tekintve, ostromuk nem látszott nagy dolognak. Az mégis igen nagy próbára tette a király meg az ő gyújtó hajdúi türelmét, mivel a kettősfalak folyosói lőréseiből állandó kartácszapor fenyegette őket, a bástyák alja pedig nagy ágyúkkal úgy meg volt rakva még a legkisebb várban is, hogy életveszedelemmel járt megközelítésük.

E kisebb várak elfoglalása nagyobbára Mielecki főhetmán érdeme volt. Bevételük épp oly bámulatot keltett, mint maga a fő váré, amit azért tekintettek nagyszerű haditeljesítménynek, mert Polock várából 107 ágyú okádta heteken át a halált a támadókra, akik alig bírtak minden tizedik lövést viszonzni. E további sikerek hírére a király Dzisnán pár napi pihenőt rendelt, hogy vitézeit megjutal-

mazza. Ekkor kapott nemességet váradi Kovács Miklós is, Polock vára vívásában tanúsított rettenthetetlen hősiességéért, ahol éjjelnappal ügyeskedett a legnagyobb tűzben. A király aztán hajóra szállt s úgy haladt lefelé, élvezve a kényelmes hajózás páratlan nyúgalmát és kellemességét, le Drujáig, s onnan tovább szárazon a nagy litván síkságon keresztül Vilnáig. Itt a nemesség a papsággal ünnepélyesen fogadta, élükön Caligari nunciussal, aki jövetele hírére Varsóból sietett elibe. Ide ment vele a király is a november végére hirdetett országgyűlésre. Csakhogy levert, szomorú lelkiállapotban, mivel indu-

lása előtt vette a gonosz hírt, hogy Bekes Gáspár Grodnón régi bajába belehalt. Hű bajtársa holttestét meg is látogatta a király, mikor fáradalmaikat egy kis vadászással Grodnón pihente ki, mielőtt útját Varsó felé folytatta volna. Megsiratták Bekest a lengyelek is, akik róla ezt hagyták írásban: Bámulatos eszű és ügyességű ember!

Feljegyezték, hogy Polock vára elestének híre annyira megrendíté a cárt, hogy fel akarta magát akasztani. De érdekes, hogy elfoglalásáról István király külön követtel értesíté. Ezt most a cár szokatlanul szívesen látta s általa levelet is küldött Báthorynak,

akit már tesvérnek és Nagy királynak szólított. Az érdekes levéllel a követ 1580 január elején érkezett Varsóba. Benne a cár azt írta, hogy jobb volna együttesen a török ellen küzdeni, mint így egymás ellen. A király meg a rendek azonban nem hittek szavainak, tudván, hogy az egész csak színlelés, amely csupán az oroszok hadi készületeit kívánja leplezni. Ez most azért vált szükségessé, mivel a lefolyt hadjáratban — orosz feljegyzések bevallása szerint — a cár vezérei hihetetlen lanyhaságot tanúsítottak, midőn tétlenül nézték egész őszön át, miként dűlja fel Kmita orsinski starosta Smolensk tartományát, Ostrogski herceg az egész Starodubig és Potsepig terjedő vidéket, a svédek pedig Korelia és Isbozsk földjét.

Az elért sikerek ellenére mindenki érezte, hogy a hadjáratot jövő nyáron folytatni kell, mert a muszka ereje egyáltalán nem volt megtörve, sőt növekedett a király által nagylelkűen elbocsátott foglyok seregével. De hogy a hadjáratot újra megindíthatta, azt a kancellárrá előléptetett Zamoyski rendkívüli ügyessége és rábeszélő-képessége segítségével vihette keresztül az önző és kapzsi lengyel nemességnél, mely azt majdnem egyhangúlag ellenezte.

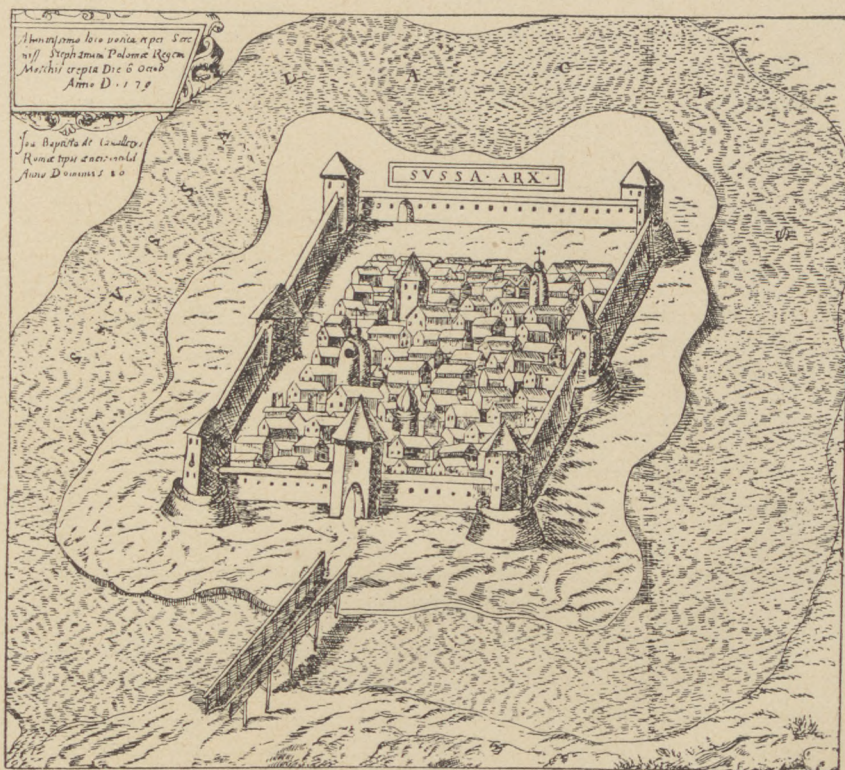
A kancellári méltósággal járt a pecsétőri is, ami viselőjének rendkívüli tekintélyt adott, mert a kancellár pecsétje nélkül semmi királyi adomány nem volt érvényes és a pecsételést mindig megtagadhatta, ha a király akarata esetleg a törvényekbe vagy kiváltásokba ütközött. De Zamoyski egyúttal krakói várnagy, kis-lengyelországi starosta és hetmán is volt s így könnyen elképzelhető mennyi volt az irígye a nemesség körében. Ez különben — sajátosképen — faj, származás, vagyon és vallás szerint oszlott meg és állott szemben egymással a legégetőbb kérdésekben. István király igen bölcsen a katolikus főnemesek pártját, meg a kisnemes slachtát nyerte meg a háború eszméjének kedvezmények és jövedelmek osztogatásával. Ezért szemelte ki Zamoyskit is munkatársául, aki ez utóbbi osztályból származott s így könnyen befolyásolhatta a slachcicokat, akiknek megválasztását is köszönhette a király. Ez a nemesség tehát a népfelséget képviselte, épp azért a király feltétlen engedelmességet kívánt tőle. Ezt pedig legcélszerűbben Zamoyski útján érte el, akiben Báthory István mindazokat az erényeket fellelte, amelyek saját egyéniségével egyeztek, sőt azt egyben másban szerencsén kiegészíték.

Terveinek, illetőleg az állam érdekének Báthory István a papságot új javadalmak biztosításával és egyházi kinevezésekkel nyerte meg; a nemességet avval, hogy önálló, független törvényszéket állított fel minden tartományban, melyek vezetésére tömérdek bíró és

hivatalnok kellett. Ezek a törvényszékek az államhatalomtól függetlenül működtek, a király magának csupán a megkegyelmezés jogát tartván fenn.

István király a fő- és köznemesség iránt tanúsított magatartásával majdnem feladni látszott az Isten kegyelméből való uralkodás világszerte dívó elvét. Ám ezt az áldozatot szívesen meghozta az állam érdekében és elvét erőlyesen és vasakarattal vitte keresztül. A nemesség azonban nem volt hálás a királytól nyert jótéteményekért. A varsói országgyűlésen kicsinyes személyeskedésekkel bántogatták, amiket Zamoyskinak kellett kivédenie.

Minden nemes avval kérkedett, hogy ő emelte Báthoryt királyi székre s ezért mindegyik megkülönböztetett figyelmet és kitüntetést várt tőle. Amellett minden ténykedését ellenőrizték, bírálgatták, lesve az alkalomra, hogy felelősségre vonják. Mikor pedig az ország keleti határainak biztosítása végett Ilyvóba ment, avval gyanúsították meg, hogy kincsekkel megrakodva Erdélybe akar szökni!

Ez a kényeskedő, fölényes nemesség azért kitartó sem volt az áldozatkészségben s ez vált minden belső baj kútforrásává. Most is például

a nemesek felajánlták az új hadjáratra jövedelmök negyedrészt, de már teljes számban nem akartak hadba vonulni. Ekként a király német és magyar seregei erősítésére a városok polgárságát soroztatta, a királyi jószágokról pedig minden húsz parasztnak egyet kellett kiállítania kifogástalan felszereléssel. Ezeket külön biztosok válogatták ki a legjavából, épp úgy, mint a városi iparosok közül a természetes jobb mesterlegényeket. Így teremtette meg előző évi hadjáratának tanúságai alapján a gyalogságot, mi nélkül az orosz várakkal nem boldogulhatott. Ennek «eleje» az a 800 főnyi magyar gyalogos volt, kiket Bornemisza János toborzott a felsőmagyarországi bányavárosokban; aknavetésben és ásómunkában egytől-egyig kiváló emberek.

A király ezévi hadainak száma 200 híján negyvenötezerre emelkedett s ennek egyharmadával végre 1580 június 16-án megindulhatott Vilnából: oldalán avval a díszes szentelt karddal, melyet az imént hozott a pápától követe, Uchanski Pál várnagy és nyújtott át a székesegyházban az előírt szertartások között.

Báthory István hadának felkerekedése igen meglepte a cárt, aki egész érthetetlen módon abban bízakodott, hogy ellenfele kész békét kötni vele. Valahogy a télen szóba jött ötheti fegyverszünet hatása alatt látszott állani s nagyot nézett, mikor a király levelében olvasta: — A felajánlott fegyverszünet ideje elmúlt. Ha hát békét kívánsz, át kell adnod nekünk Nowogorod, Pskow, Wielkiluki várait az egész polocki tartománnyal, valamint Livland és Litvánia birtokával.

Polock felé haladva, három hét múlva Szczyduty faluban tartott haditanácsban határozták el, hogy a hatalmas Wielkiluki ellen indulnak. A király e titkos terve tisztjeit is meglepte. Hát még a cárt, aki abból, hogy a lengyel derékhad a Dzwínától délre Czasniky felé menetelt, arra számított, hogy Smolensket fogják megtámadni.

Indulás előtt minden csapatnak a maga nyelvén hirdették ki a király azt a hadi rendeletét, amelyet még május elején külön is megküldött a polocki lengyel őrségnek. Evvel a gyermekeket, papokat, aggokat, asszonyokat kívánta oltalmazni a katonák kegyetlenkedései elől. Megvédelmezte még a termést is, midőn ezeket rendelé:

Semmiféle veteményt senki lovával, barmával ne taposson, hanem amennyire szüksége vagy, kaszáljon és arasson benne.

E rendelet páratlan a maga nemében s a maga koráig olyan nemeslelkűségről tanúskodik, amilyennel egyetlen uralkodó se dicsekedhetett. A királytól különben egyebet is tanulhattak. Így naponta, kora reggel tábori istentisztelet volt, minden seregben annak vallása szerint, amelyen a király is mindig részt vett. Máskülönben is gyakran

lehetett tőle hallani az ilyen kijelentéseket: — Uram, bocsásd meg a mi vétkeinket! Isten megveri a gonoszokat!

A külön menetelő két hadoszlop Witebsk alatt egyesült s pihent meg, mialatt a király további tervét haditanácsával megbeszélte. Két népes város meghódítása jöhetett számításba: Smolensk és Wielkiluki. De mivel az első felé vezető út mentét a mieink gyakori kiutéseikkel már tavaly elpusztították, a második felé való haladást mondták ki. Igaz, hogy Wielkiluki elérését megnehezíté a mocsaras erdő, de vidékét pusztítás nem érte s így az utánpótlás is kényelmesebben történhetett, akár vizen is, le a Dzwina és Uswiata folyókon. Az is két fontos szempontja volt a királynak, hogy a vár elfoglalásával elzárja az utat Moszkvából Livoniába; viszont, ha visszaszerzése végett a cár övéinek segítségére sietne, alkalma volna vele nyílt harcban megmérkőznie, amire nagyon vágyott! Így határoztak hát, habár útjába két erős vár feküdt: Wieliz, a Dzwina innenső partján és Uswiata a hasonnevű folyó mentén. Ezeket pedig okvetlen el kellett foglalnia, hogy háta mögött ellenség ne maradjon.

Az egész had feletti vezetést a tavalyi hadjárat tapasztalataiból okulva, István király most megosztotta Zamoyski és Mielecki közt, aki az előző évi hadjáratban több vitézséget, mint haditehetséget tanusított. Hatezer főnyi seregével Zamoyski tehát Wieliz várát fogta körül három oldalról, mert a Dzwina felől nem volt bekeríthető. Maga előtt a kancellár a magyar tűzérek kapitányát, Bornemisza Jánost indítá előre, 400 tallért küldvén kezéhez, avval az üzenettel, hogy azt azok kapják, akik a várat felgyújtják; ha pedig ez a gyújtás lengyel tűzérnek sikerülne, az tizenkét hold földet nyer jutalmul a királytól. Bornemisza erre mindössze egy napig lövette tüzes golyóival a falakat a sáncokból, két faltörő meg egy kartácságyúval. Az oroszok ugyan néhányszor eloltották a magyarok okozta tüzet, de azok másnapra újra felgyújtották a várat, amelyben 200 fegyverfogható embert meg 13 tarackot találtak. Haza is eresztették őket békével, a főbbeken kívül. A kilenc tornyú várat végre is rohammal foglalták el augusztus 7-én Zamoyski nehéz fegyverzetű lovasai, a dán király most érkezett marsallja, Farensbeg György német hadával. Ezek mellett könnyű lovasság is harcolt, melynek nyíl helyében most hosszúcsövű puskát adatott meg kardot. Jól mutattak gyalogosai is, akiket fekete ruhába öltöztetett, miután nemrég halt el egyszerre felesége és kis lánya, ami a halálhoz eléggé hozzászokott hadvezért annyira leverte lábáról, hogy kolostorba akart vonulni.

Napijáráföldre a had előtt háromszáz hajdú vágta a bozotos utat. Így juthattak augusztus közepére a vilnai vajda litván hadával az usviáti vár alá. De alig végezték el a két fertő közé ékelt vár előtt a sáncot, védői kiüzentek belőle s kegyelemre megadták magukat. Ebben is 500 embert, 8 tarackot s egynéhány száz puskát találtak. Védelmét ennek is maga a király rendelte el, miután négy napig táborozott felégett falai alatt. Aztán tovább indult Wielkiluki felé, amely ide még tizenhat mérföldnyire volt, ebből is tíz erdön át vezetett. Ez iszonyúan meglepte az erdélyieket, hiszen eddigi útjukban immár hatvan mérföldet meneteltek nedves erdőkben, míg a sáros rossz utak miatt az ágyúkat Vilmától fogva vizen hordták a csatatérre. Ide most a király azért jött, hogy általa Livóniát könnyebben visszahódíthassa. Sokan inkább a délibb fekvésű, fontosabb Smolensk ellen szerették volna működni látni, melynek környékét tavaly, hogy Polock alatt volt, hadai igen elpusztították. Ám Báthory éppen emiatt nem ment arrafelé hadával, nehogy fogatkozást szenvedjen élelemben. Erejét 30,000 főnyinek mondta a szárnyaló hír, amekkora hada az emberek ítélete szerint soha még lengyel királynak egy csomóban nem volt, s hozzávéve még a tábori népességet, valami 200,000 lélekből állónak híresztelték, a közeledő muszka had rémítésére. Még neszterfejevári tatárok is voltak zsoldjában, kik Wisniewiecki Mihály várnagy vezérlete alatt dúlták, fosztották az oroszok földjét.

A király augusztus 27-én ért Wielkiluki alá. Szekérvárral körülvett tábort ütött, melyet lóháton járt be. A litvánoknak négy serege volt, ötödik a lengyeleké. Ezekkel szemben állítá fel a magyar huszárokat, utánuk a gnézeni lengyel urakat s a magyar gyalogságot. Arrább következett a király testőrsége, meg a wraclawi vajda csapata félholdban. A felállítás élénk dobpergés meg trombitaharsona közt ment végbe, hogy a várbeliek lássák, hallják mi történik. Zamoyski a maga hadával külön szekérvárat alkotott. Ekkor a király a várba küldött, hogy azt feladják. De erre a felszólításra gúnyoros választ adtak és tüzelni kezdtek. Hanem miután Polock ostroma alatt az oroszok megtanulták, hogy a király miként szokta a favarakat lövetni és bevenni, leszedték a templomok és házak fedeleit s rőzsével fedték be, a falakat meg homokkal szórták teli, hogy a tüzes golyók ne sokat árthassanak.

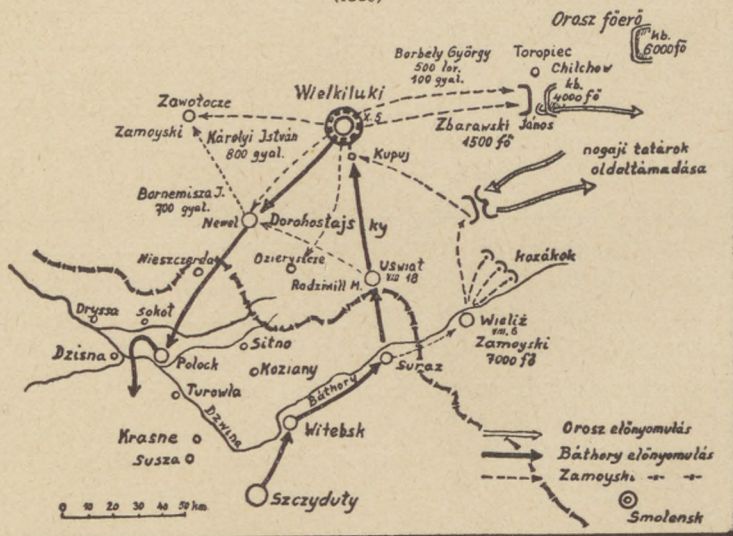
Mivel az ágyúk megérkezésére a királynak négy napig kellett várakoznia, tétlenségét az oroszok arra magyarázták, hogy készül a nagy rohamra. Ezért egy hétfői napon három bojárát küldtek le sátra elé. Előadásuk azonban kacajba fulladt, mikor a királyt arra

Felvonulás Wielkiluki területére.
(1580)

A wielkilukii hadjárat
(1580)

inték, hogy vonuljon el Litvánia felé és adja vissza az elfoglalt várakat. A rákövetkező két nap a sánckosarak elhelyezésével telt el. Csütörtök reggel szólaltatták meg a mieink kilenc faltörő ágyújokat, amihez Zamoyski is hozzájárult a maga másik kilenc ágyújával. A tüzelés megállás nélkül tartott estig s bár a magyarok egy helyen felgyújták a várat, a muszkáknak sikerült eloltaniok a tüzet. Pénteken azok újabb követség által kérték, hogy a király mondjon le Kur- és Livland birtokáról. Zamoyski óvatosságból visszatartá főpap követüket, de egyben Gyulai Pált küldte fel a várba Drohojowski Jánossal, figyelmeztetni az ostromlottakat veszedelmökre, amelyből csak úgy szabadulhatnak, ha a királynak meghódnak. A várbeliek ezt nem tették, de megüzenték a királynak, hogy a cár neki hagyja Polock és Uswiata birtokát, csak adja vissza Jarzyczca és Wieliz várait. A válasz erre újabb ágyúzás volt. Utána, szombaton ismét követség jött, amely a király válaszát magához vevén, azt vasárnap indították el a cárhoz.

Miután István király meggyőződött, hogy alkudozásaiikkal az oroszok csupán húzni, halasztani akarják az ostromműveleteket, azokat tőle telhetőleg siettetete. Így a magyarok által készített aknákat egy éjjel felgyújtatta, mire a bástya levegőbe repült s egész éjjel égett, kedvező szélről is táplálva. Erre az oroszok reggel újból békét kértek. A király hajlandó volt azt megadni, ha a várat átengedik. De hogy az tovább ne égjen, még katonákat is küldött a várba segíteni az oltásban. Csakhogy a csapat zászlósát a muszkák leütötték. Elkecsereedésükben társai vagdalkozni kezdtek és riadót fújva az egész sereg bevonult a várba, mely ekként elég hamar a lengyelek birtokába jutott.

A király ezúttal is kíméletet rendelt, szigorúan megparancsolván, hogy asszonyt, gyereket meg öreg embert ne bántsanak. Nem kímélték azonban a hajdúk a harcosokat s akit elevenen elfogtak, azt szokásuk szerint kifosztották. Épp így lehúzták a ruhát az asszonyokról is, ha már őket kímélniök kellett.

A nevezetes vár szeptember 5-én jutott a király hatalmába, amiről ő másnap hivatalos jelentésben számolt be a világnak. Levele aztán igen sok kiadásban és nyelven nyomtatásban is megjelent, mert az ilyen könyvecskék igen igen kapósak voltak a vásárokon.

Ebből bőven meríthettünk. De az ostrom részleteit egyéb kiadatlan forrásokból még az alábbi érdekes epizódokkal egészíthetjük ki.

A csatározások egyik napján Bornemisza lova elesett, úgy hogy egy darabig gyalog menekült a sárban s még mentéjét is

eldobá, hogy belőle kiszabaduljon, amíg a magyarok más lovat adtak alája, hogy a muszkák kezébe ne jusson. Aztán hozzáfogtak a sáncokosarak fonásához. Majd 200 magyar gyalogos kezdte aláásni az egyik bástyát, Lázár István és Károlyi István vezetése mellett, aki most a tavaly elesett Vadas Mihály helyére került. A folytonos nyüzsgés láttára Iván cár azt az értesítést nyervén, hogy a lengyelek annyian vannak, mint a bolhák, követséget küldött a királyhoz Sizki és Pivow hercegek személyében, felajánlván általuk Kurland tartományát meg 65 litván falut, ha visszavonúl. Hanem Báthory egész Litvániát kívánta, Wielkiluki és Smolensk birtokával egyetemben. Így Zamoyskit átküldte a folyón, hogy onnan lövesse a várat, amely ötödnapra megadta magát. A várba elsőkül a magyarok vonultak be Bekes Gáborral, az elhunyt Gáspár öccsével, elkeseredésükben nem kímélve még a szentképekkel felvonúlt papokat sem. Velők együtt harcoltak és dúltak a lengyelek is, úgy hogy Zamoyski képtelen volt fentartani a rendet. Ezért csupán két vajda menekülhetett ép bőrrel a nevezetes városból, melyet főleg gazdag kereskedők laktak. A foglyok közt volt Offanasovicz Gergely is két titkos tanácsos társával. Miközben gyalogszerrel vitték a király elé, keserű megadással szólt a mieinkhez: — Lássátok, vitézek, milyen a szerencse forgandósága... Kinek tavaly Vilnában a kellő tiszteletet megadták s annak jeléül fényes sorban elibe mentetek, azt most hátrakötözött kezekkel foglyul viszitek!

Szokása szerint a király most is megjutalmazta a vitézeket. A többi közt Weyher Ernőnek, aki Dancka óta minden harcban résztvett, két ezer forintnyi évjáradékot adott s az erről szóló dekrétumot mingyárt át is nyújtotta neki mindennek láttára. Viszont Brzezniczki Szaniszló, aki itt csodálatraméltó személyes bátorságot tanúsított azáltal, hogy az égő vár falát megmászva, társaival felgyújtotta, a kancellár meleg hangú ajánlatára nemességet kapott «Wielgoluczki» előnévvel.

A király a várat négy kerületre osztván, kettőbe magyar, egybe lengyel, a negyedikbe meg litván őrséget rakott; hogy az egymás közti irígykedő, átkos versengésnek elejét vehesse.

Két hét múlva Newel várat foglalták el. Ez nevezetes dolog volt, mert köröskörül nagy fertő fekszi s csupán napkeletről van száraz árka, az is erős kötésfákkal béelve. Polocknál alig kisebb és 16 szép fabástyája van. Ezt Bornemisza János szállta meg Gál János kapitány alig 700 gyalogosával meg három ágyúval. De midőn az ágyúk kerekeit a várbeliek ellőtték, hirtelen Zamoyski sietett segítségükre 200 lengyel gyalogossal. A székelyek ekkor földalatti

folysójukkal a várfal tövéig jutván, a vár háromszögű bástyáját felgyújtották, mire a meglepett várbeliek vajdáik útján a várost felajánlták. Bevonulásukkor a mieink másfélezernyi szolgáló embert meg valami 3000 főnyi beszorult népet találtak benne 11 tarack mellett; ám feltűnő volt, hogy puskaport mindössze már csak egy félhordónyt.

Most Zawolocz megszállása következett. Ez erősebb volt, mint gondolták. Ezt is két mérföldnyire mocsár fogta körül, amely még ahol legkeskenyebb, ott is egy puskalövésnyi széles. Ezen belől emelkedett szép dombocskán maga a kilenc bástyás vár, háromszoros palánkkal körülvéve. Ezt tutajra rakott erdélyi gyalogosok közelítették meg, akik sáncot vetve köréje, azt rótt fákból készített védő fallal biztosították a várbeliek szüntelen lövése ellen. Az ostromot maga Zamoyski vezette. Alatta volt Károlyi István is 800 gyalogosával. Erősítésökre pedig a király Newelből további 600 magyar gyalogost meg 700 lengyel lovast küldött. Ennek dacára, midőn a főrohamot október 11-én megkísérelték, hídjuk váratlanul beszakadt és valami 50 nemes meg 150 hajdú pusztult el. Ám Zamoyski nem lankadt. Levelet küldött Sibrik György útján kérve a királyt, ne csüggedjen emiatt s ne hívja esetleg vissza a vár alól, melynek ostromát tovább folytatja. Még vitézeinek többsége is amellett volt, habár a hirtelen beállott fagy és sűrű havazás miatt sokat szenvedtek, kivált mikor tutaikokon kellett a várfalakat megközelíteniök. Élelme, ivóvize is bőviben volt. Így aztán lengyel és magyar csapatait biztatásaival olyan kitartásra és vetélkedésre sikerült tüzelnie, hogy a várat végre két hét múlva elfoglalhatta. Itt tűnt ki Bekes fia is, Gábor 500 magyar lovasa élén, valamint Király Albert felsőmagyarországi huszáraival.

Érdekes, hogy az ostrom vége felé a cártól levél érkezett a királyhoz, amely egy lándsánál is hosszabb papirosra volt írva. Ebben a maga családja régiségére hivatkozva, kérte Báthoryt, hagyja abba a további hadakozást. Kárpótlásul felajánlta neki Kokenhausen várát más hét livoniai várral együtt az eddig elfoglalt Wielkiluki, Weliz és Newel ellenében. Ajánlatára a király természetesen nem is hederített.

A kisebb várak közül a lengyelek kezére jutott még közben a Wielkilukitól 60,000 lépésnyi távol eső Toropiec, amelynek feladását Borbély György kényszeríté ki, 600 hajdujával, kiknek erősítésére a király Zbaraski János braclawi palatinust küldte másfél ezer magyar-lengyel csapatával, továbbá Jezerice, amelyet Radziwill vilnai vajda katonái foglaltak el.

BÁTHORY ISTVÁN KIRÁLY.

Ezzel jóformán be is fejeződött az idei hadjárat. A hirtelen beállott nagy hidegben István király téli szállásra bocsátotta katonáit, élőszóval hagyván meg nekik, hogy minden alkalomra figyeljenek s tudják meg, hogy ő mihelyt a muszka a határszéleken valamit tervezni kezd, Oroszországba indul.

Erre felkészülvén, a nehéz, téli úton november 3-án érkezett vissza Vlnába, ahol Zamoyskit bevárta. Előbb azonban Amhát török csasuzt fogadta, aki audienciáján szerencsét kívánt a szultán nevében győzelmeiért. Majd ura iránti barátsága fentartására intvén, figyelmezteté, hogy ha a «bécsi király» netán valami ellenséges mozdulatot tenne, azt igyekezzék megakadályozni. A török után a tatár kán követei üdvözölték István királyt szerencsésen viselt háborúja után, biztosítván, hogy a muszkák ellen annyi segínyt ad neki, amennyit tőle a király kíván! — Ekkor pár hét múlva Grodnóba vonúlt pihenni, vadászni, hogy aztán a karácsonyi szent ünnepekre Varsóba érhesse. A király előrelátó gondosságára jellemző azonban, hogy távozása előtt elrendelte az elfoglalt várak sürgős kijávitását, amit olasz mérnökére, az urbinói Genga Simonra bízott. Aztán mindegyikbe magyar őrséget rendelt. Így Zawolocz parancsnoka Sibrik György lett, a közeli Woroniecé meg Király Albert, miután ő is foglalta volt el. Ez hihetetlenül merész hadi tett volt, mert ez a vár a Pskow felé vezető országúton feküdt, alig hat mérföldnyire tőle. Nevezetes a vitéz Kmita cselekedete is, hogy a tél folyamán Cholm és Stara Rusa városait vette be, miáltal a nowgorodi utat zárta el az oroszok elől. A király bőkezűen meg is jutalmazta vezetőit: nemességgel meg birtokkal, lett légyen az magyar, lengyel vagy bármi más nemzetiségű.

Evvel szemben milyen fogadtatásban volt része a cárnál az orosz hadvezéreknek, nem tudjuk, csak sejthetjük. Mert azok közt — Galitzin herceg vallomása szerint — egyetlen egy se volt, aki Báthory hadvezéri tehetségét csak megközelíthette volna is; pedig a cár a litván határra főparancsnokul a tatár eredetű Begbulatovics Simon nagyherceget és Mstislawski Iván Feodorovics herceget küldte avval a teljhatalmú rendelettel, hogy működjének, amint Isten nekik rendeli s az uralkodó és ország érdeke kívánja!

Hogy a moszkvai cár hadaival harmadszor is össze kell mérnie erejét, azt István király már akkor belátta, mikor minap téli szállásra vonúlt. Az volt célja, hogy kiszorítsa az orosz a Kéleti tenger partvidékéről s ezt csak egy újabb hadjáratval érhetné el. A bekövetkezett 1581-ik év telén a cár ugyan díszes békekövetség útján ajánlta fel Báthorynak az általa elfoglalt várakat, de a király az egész

tartományt kívánta s nyíltan hadat üzent neki tavaszkor, miután arra minden pénzét rá áldozta s még kölcsönt is szerzett.

Az újabb hadjáratra való pénzt a varsói országgyűlésen sikerült a rendektől kiereszokolni. Ezt a gyűlést a király ezekkel a szavakkal nyitotta meg:

— Urak, élvezétek hadaink győzelmeinek gyümölcsét, de gondoljatok arra is, hogy előnyt huzzatok belőlük, mert ügylátszik, hogy a végzet egész Muszkaországot kezünkbe adja. Bátorság és hit vezetnek egyedül győzelemre. Az időtől és várakozástól kívánjátok ezt elérni? Ám kövessétek ezt a rendszert, de ne feledjétek, hogy várakozással és alkudozásokkal semmire se mentek az orrossal. Pedig legalább Livlandot vissza kell foglalnunk. Ez legyen új hadjáratunk fő célja, hogy azt örökre egyesítsük Lengyelországgal. Ez legyen hősiességeteknek örök időnkig fenmaradó dicső emléke. Amíg ezt a célunkat el nem értük, nem gondolhatunk békére!

Ez az erélyes hang megtette hatását a nemességnél. De azért Zamoyski érdeme a hadisegély megszavaztatása s a szükséges seregek előteremtése. A rendek ellenvetése azonban határtalan volt. Akik azt mondták, hogy a lengyel birtokok megnövelésével az ország gondja is szaporodik, azoktól a kancellár azt kérdé: Melyik az a magánember, amelyik tízannyival nem szeretne bírni, mint amije van, csak azért, mert akkor több gondja lenne, holott vagyona szaporodásának terhét a belőle remélhető gyönyör ellensúlyozza. Akik szegénységöklökkel hozakodtak elő, azoknak azt a tanácsot adta, hogy korlátozzák haszontalan dolgokra és dorbézolásra szánt költségeket. Akik meg arról panaszkodtak, hogy még eddigelé a királytól semmi jutalomban nem részesültek, azoknak a mostani hadjárat tágas mezejére utalt, amelyen magukat vitézségöklökkel a haza díszére s a vitézt becsülni tudó király elismerésére tehetik méltókká! A duruzsolás e lesújtó érvek ellenére sem igen szűnt, kivált lakomákon. Ezért látva a rendek kishitű magatartását, Zamoyski nyíltan szemökbe vágta, hogy a király minden pénzét ideadta a háborúra. — Hát mit akartok még tőle? Oda adja bőrét is! Szívesen oda adná, ha valami alkimista kitalálta volna, miként lehet az ember bőréből aranyat csinálni.

A vitatkozás ilyen hangon folyt a dietán, amely végre két esztendőre rendkívüli adókat szavazott meg az elkerülhetetlen háború folytatására. Erre István király nyugodtan készült, bízva aratott diadalaiban; szerzett dicsőségében, amely őt körülfonta: a tapasztalataiban, gyakorlott hadában és hadi tehetségében. Tulajdonképen ebben rejlett legfőbb ereje s evvel múlta felül ellenfelét, miután

Iván cár — orosz írók tanúsága szerint — semmit hadidolgokhoz nem értett és a hiányzó tehetséget kegyetlenkedésével, lármás fellépésével, büszke, pöffeszkedő modorával vélte pótolni. Ő a diplomáciában volt jeles egész fondorlatig menő ügyeskedésével és távoli célokat rejtő, de azokat nem is sejtető cselekedeteivel. Így például Polock eleste után teljes nembánomságot mutatott Báthory István előhaldásával szemben. Ezért kívánt tőle már 1580-ban békét, hogy aztán összeszedve magát később hátra támadhassa. De Báthory átlátott tervén. Köveit hetekig visszatartotta, hogy hadait előkészíthesse.

Békeajánlatát a cár határozottabb alakban is megújítja a következő év tavaszán, amint hírére vette, hogy Riga küldöttjei (1581. április 7-én) meghódoltak István királynak. Az orosz követeket a király Vilnában hat hétre az esemény után (május végén) fogadta a szenátorok jelentésében, bársony baldachinja alatt, anélkül, hogy fővegét levette volna. Miután mind a három kezét csókolt a királynak, külön-külön adták elő megbízásukat. Ez reámutatván az eddigi harcok részleteire, arra irányult, hogy a két fejedelem hagyja abba a keresztény vérontást és kössenek békét. A cár hajlandó egész Litvániát visszaadni, Narva és Dorpat várai kivételével.

— Ha nincs más mondani valótok, készüljétek mielőbb hazamenni, felelte a király a földig görnyedt követeknek, akik aztán szomorúan, vagy legalább is szomorúságot mutatva gyorsan eltávoztak.

A ravasz cár ekkor más cselhez folyamodott. Követeket küldött Rudolf császárhoz, aki előtt megismétlék korábbi segélykérés iránti kívánságát, azt hazudván neki, hogy a török elleni nagy hadi vállalkozás megindításában a lengyel király akadályozza meg. Pénzsegélyt ugyan nem kapott, de a prágai udvarban voltak, kik a cár érvelésének hitelt adtak, holott ő soha egy percig nem gondolt arra, hogy a pogány ellen felszabadító hadjáratot indítson, ami török-tatár alattvalóira való tekintetből egyáltalán nem volt érdeke. Egyidejűleg a cár Báthoryval is diplomáciai alkudozásokat kezdett, hogy hadi vállalkozásában feltartóztassa. Ám benne emberére talált, mert köveit addig tartogatta vissza, míg a nemesek a kívánt adókat megszavazták s ő hadi felszerelésével elkészülhetett.

Miután István király előző két hadjáratával biztosította magát minden dél felől jöhető támadással szemben, új hadjáratának célja Pskow (németesen Pleschkau) várának elfoglalása volt. Vagyis annak a tervnek a keresztülvitele, melyet litván tanácsosai harmadéve, első hadjárata alkalmával kívántak tőle s ő visszautasított. Akkori elgondolása tehát hajszálnyira igazolást nyert sok tisztje ellenében s ez mutatja legjobban kiváló hadvezéri képességét. Mostani tervével is az

ország határát óhajtá északra néhány mérfölddel kitolni, hogy biztosítsa a Dorpat felé való közlekedést, mivel az a vár annak a tónak a déli csücskében feküdt, amelynek felesleges vize Narwanál ömlik a finnlandi-öbölbe.

A király haditervével szemben egyesek inkább Nowogorod ostromát óhajtották, ami — szerintök — leverő hatást gyakorolna a cárra és birodalmára. Persze erre nyilván nagyobb költség kellett volna, mert a király az országgyűlésen nyíltan kijelenté, hogy: olyan hadjáratot fog vezetni, amelyet zsebe enged! Ez megnyugtatta a rendeket, akik közt olyan is volt, aki egyáltalán nem akarta a hadjárat folytatását. Ezek izgatását ugyancsak Zamoyski némítá el, midőn a király nevében kijelenté, hogy: — Az ellenség csak annyira tartja meg a békét, amennyire az neki kell. Ezért nem elég kitépni tollait, hanem le kell törnünk szárnyait s elűzni őt a tengerpartról, ahonnan segítséget s hadi anyagot kap.

Ez a hasonlat végre is hatott. De hogy a király az új hadszíntér vidékének hangulatát megismerje s a meghódolt tartomány hadisegélyét megnyerje, még a tavasz folyamán (március 12-én) Rigába ment. A városi tanács kénytelen készséggel fogadta, nem tudván mire vélni ezt a nem remélt látogatást. Megnyugodott azonban, mikor a király kijelenté, hogy a város kiváltságait hajlandó megújítani, csak maradjanak továbbra is hívek iránta. Ezt a hűséget néhány tanácsosnak bő adományokkal való kitüntetésével is előmozdítá, mivel jóakarataukra szüksége volt a királynak. A velejött jezsuiták unszolására ugyanis a katolikus egyház dolgait kívánta rendezni a luteránus városban, amelyben számolnia kellett a protestáns lakók vallási érzékenységevel. Ez hamarosan meg is nyilatkozott; amint a szenátus megtudta, hogy a király a Szent Jakab-templom átadását követeli. Meg is kérték, illő módon, hogy halassza el ezt a kívánságát. De a király a küldötteknek ezt felelte:

— Nem akarok ma addig enni, amíg a templomot meg nem kapom!

E határozott kijelentéssel szemben nem volt appelláta s amint a templom kulcsait a királynak átadták, az misét hallgatott benne a *Te Deum laudamus* hangjai mellett s utána azt a jezsuitákra bízta. Erre a király a Mária-Magdolna zárdát kereste fel, amelyben száz évesnél idősebb három apáca hódolatát fogadta, mialatt azt a jezsuita-kollégium céljaira lefoglalta.

Itt egyéb feljegyzésre méltó dolog is történt. A király ugyanis maga elé rendelt néhány száz livoniai parasztot a szomszédos falvakból, akiknek kijelenté, hogy szánalommal van irántuk s ezért meg-

szünteti a vesszőztetést, amiben földesuraik részéről a legkisebb mulasztásért részük van.

— Tudjátok meg hát, hogy mától kezdve mentesek vagytok az ostortól; de ha vétkeztek, bűnötöket pénzzel válthatjátok meg. Megértettétek?

Erre a felszabadítottak térdre hullva könyörögtek a királynak, hagyná meg őket az ősi szokásban, mivel tapasztalatból tudják, hogy az új rend ritkán hoz valami jót. A király felkacagott az együgyű emberek furcsa okoskodásán, oda szólván kíséretéhez: — Jobban ragaszkodnak barbár erkölcsaikhez, mint a rigai szenátorok szabadságaikhoz. Phryges nonnisi plagis emendantur: No, ezeken is csak veréssel lehet javítani!

Ezek az «undeutsch» jobbágyok különben is sajátos népegyülék volt itt Európa északi táján, mert háromféle nyelvet beszéltek: az észtet, a lybiait meg a kurlandit. Amellett, bár keresztények voltak, a mezőn magukban álló tölgyek előtt leborulva imádkoztak. Asszonyaik még télen is valami vékony kék vagy vörös kendervászonban jártak, nyakukban csigákból felvarrt láncot meg rézkarikákat hordtak, térdükön pedig csilingelő csöngőket, melyek hangja jövetelőket messziről elárulta; mind meg annyi pogánykorból fennmaradt sajátos, csupán náluk található csökevény.

Gyors meneteléssel a király húsvétnapjára Grodnóba érkezett, hogy úti fáradalmait kipihenhesse. Ám híre érkezvén, hogy az oroszok Smolensk felől újra betörték Livóniába s már állítólag két ezer falut perzseltek fel, hirtelen elhatározással felkerekedett hadával és északkeletnek tartva Vilnán át útnak indult, hogy mielőbb elérhesse a Dzwinát. Napi tizenhat mérföldes meneteléssel július közepére jutott Polock alá. Gyors előmenetelében itt azonban két körülmény akadályozta meg: a pápai küldött, Possevino Antal jezsuita-barát s az orosz cár követének, Puskinnak érkezése, aki a lengyel követ, Dzierzek Kristóf kíséretében jött meg Moszkvából.

A pápa kívánságára a király készséggel fogadta a béketárgyalások megindulását, ha azokkal eddigi hódításait megtarthatja. Ám diadalai közepette s új hadjáratának küszöbén azok nem a legalkalmasabb időben lepték meg. Ezt nyíltan megmondta a jezsuitának, mingyárt első beszélgetésükkor, úgy hogy annak minden diplomáciai ügyességét elő kellett szednie, hogy a királyt engedékenységre bírja. A tárgyalások kiinduló pontjául ő ugyanis határozottan azt jelentette ki, hogy Livóniáról semmi szín alatt le nem mond, inkább kész meghalni. Isten nevében kivetí hálót, mondá az audienciáról távozó orosz követeknek; Possevinót meg avval nyugtatta meg,

hogy célját lassú körültekintéssel fogja megközelíteni, jól tudván, hogy aki merészen halad előre, gyakran akadályra talál. Az annyi véráldozattal meghódított Livoniáról ő különben azért sem mondhat le, mert — úgymond — nem nézheti, hogy az ő főztjét más egye meg!

Nagyjában ugyanezt a kijelentést kapta Potemkin Fedor újabb követ is, aki 600 főnyi lovas kíséretében érkezett. Kívánságát a követek azonban teljesíteni ígérték, kilátásba helyezvén — a király nagy meglepetésére — hogy a cár átengedi neki egész Livoniát, négy várat kivéve. De Báthory csakhamar megtudta, hogy ugyanakkor, mikor Puskin nála járt, Iván ellene dolgozott követei által Rómában, valamint a bécsi és madridi udvarokban.

A tárgyalások miatt Báthory István csak július 21-én reggel kerekedhetett fel seregével a négy német mérföldre fekvő Zawolocz felé, ahol haditanácsot tartott. Ennek határozatából egyenesen Pskow felé indultak, nehézkesen haladva. Amint a Zawolocz utáni első allomásra, Woronieczre jutottak, a király — nyilván újból a cár megtévesztése végett — új haditanácsot tartott s azon haditervét átdolgozta. Midőn az törzstisztszjei tetszését megnyerte, azt is előadta nekik, hogy az egész had vezérévé érdemei elismerésül Zamoyskit teszi s őt egyben az ország főkapitányává (főhetmánná) nevezi ki, visszaállítván evvel ezt a hajdani címet.

Minden szerénykedése mellett Zamoyskinak el kellett a haditanács tudtával és hozzájárulásával új magas méltóságát fogadnia. Ennek dacára ez nagy méltatlanságot okozott a lengyeleknél, akik sűrűn hajtogatták, hogy országukban soha még a főkancellári méltóság a főparancsnokival egy személyben nem volt egyesítve. Ám a király tudta mit csinál, mert nagyrabecsülte Zamoyski jeles tulajdonait, amelyek bámulatos módon egyeztek az övéivel. Tudta, látta évek óta, hogy kancellári tisztjében mindig tisztetben tartja az államszabályokat, védi az ország érdekeit, tért enged a nép természetes előjogainak s minden ítéletében bölcs és igazságos. Különösen szerette benne erélyét és bátorságát, valamint azt a ritka képességét, hogy hihetetlen gyorsan bírt hadakat előállítani, felszerelni s kevés pénzzel fenntartani. Amellett vas eréllyel fegyelmezett, amihez a lengyel nemesek nem igen voltak szokva. Mint katona pedig gyors, talpraesett s mindennekfelett fáradhatatlan volt, akár csak maga. Ilyen férfit nem mellőzhetett a király, mondjuk egy Mielecki kedvéért, aki tavaly, Sokol ostromakor minden magyar katonáját visszarendelte, még azt az árva kocsist is, aki véletlenül ottmaradt volt. Ez a királyt annyira bántá, hogy most hallani sem akart róla, sőt

hazaküldte a táborból, hogy ne is lássa. Pedig ő minden érdemet kész volt elismerni s még mindenki élénken emlékezett reá, mily ékes szavakkal dicsérte meg vitézségeért Zborowski János kapitányt a polocki táborban. Azt is mindenki jól tudta, hogy midőn a zawolocsi vár alatt Rozdrazewski Kristóf elesett, részvéte jeléül testvérét, Jeromost wladislaviai püspökké nevezte ki.

Az előkészületek nyugodtabb óráiban István király csendesen felépíté magában az Iván cártól útközben — még Polockon — vett kihívó levélre adandó válaszának szerkezetét. De napok teltek belé, amíg annak szövegét Zamoyski meghallgatásával tollba mondhatta litván titkárának. Így született meg ez a remekbe készült gyönyörű emlékirat, melyet aztán (1581 augusztus 2-án) Radlin faluból indítottak a cárhoz. Fontosságát nem is annyira tartalma, mint irodalmi jelentősége biztosítja. Nemcsak az, hogy benne a király előadja támadása ez utóbbi részének indító okait, hanem főleg a levél öntudatos hangja és metsző gúnyja, amellyel az önhitt muszka fejedelem írásának sértéseit visszautasítja. Benne a cárt Kainhoz és Néróhoz hasonlítva mutatja be, nem kímélvén még magánéletét sem. Szemére veti azt a hencsését, hogy római származású, holott az áruló Glinski hercegnő gyermeke. S hogy semmi se hiányozzék a sötét képből, sátánnak s a sötétség hercegének nevezi, aki felkelvén Isten ellen, hogy uralkodjék a világon, ahelyett, hogy maga járna elől a szent kereszttel, miként levelében írja, megbízza vele nyomorúlt alattvalóit.

Néhány kapásból vett idézet érdekesen jellemzi úgy a cár aljas gondolkozásmódját, mint a király kiméletlenségét, amellyel rágalmaidat visszaveri. Arra a vádjára például, hogy Livóniához a királynak semmi köze, régi oklevelekre és történeti könyvekre hivatkozik, amelyekről a cár nagy butasága miatt nem tud! Ezért arra inti, hogy zsoltárok mellett egy kis történelmet is olvasson s hagyja el az üres meséket és hazudozásokat, mert azokat a keresztény világ amúgy is jól ismeri. Viszont neki nincs joga Livóniához, ha csak azt nem tartja annak, hogy nagyapja a nowogoródi városi tanácsot, előkelő urakkal lakoma ürügye alatt kihivatta a városból s a népjog ellenére megkötözve elhurcolta s megölette őket. Ilyen az ő jogcíme, aminél az útonállóké is külön.

Hogy hadikárpótlási kérése csupán a tatárok közt fordul elő, korábbi idegen uralkodókra hivatkozva veti vissza, megfenyegetvén, hogy azáltal, hogy azt nem adta meg ime további harcra ösztönzi, amint tapasztalhatta s fogja még tapasztalni. Hogy ebben ősei példáját

követi, azt bátran teszi, nem úgy, mint ő az övéivel, a kik úgy tettek, mint a nyájba szaladt farkas, amivel bizony nincs mit kérkednie.

A cári levél célzást tévén arra, hogy egyik követe (még 1579-ben) lengyel földön meghalt, nyíltan reátámadt, hogy csak nem akarja istentelenül valami gonoszsággal vádolni, amire akkor sem volna képes, ha saját feje forogna veszélyben. Az pedig nem igaz, hogy követeit bábúkként kezelte, mert azokat az ország marsallja vezette elibe; de miután vakmerően beszéltek, ki kellett őket vezetnie. Hogy pedig azok a királyt Felségesnek címezték, az természetes keresztény királyok udvarában s ha ezt kifogásolta, avval saját ostobaságát, nem pedig, amint akarta, a király kevélységét bizonyítja be... Ha őt mégis fívérének nevezte, azt egyik keresztény fejedelemtől sem útasítaná vissza, de tőle igen, mert a testvérnek kötelessége testvérét védelmeznie, nem pedig — mint ő tette — jogtalansággal zaklatnia.

Szemére hányván azt is, hogy követeit lovon ülve fogadta, Wielkiluki ostromakor, kérdi a király, ki ültette lóra s ki miatt kellett a háborút folytatnia? Avval szemben, hogy csalárdsággal foglalta volna el Sokol várát, nem tartozik neki őt a hadviselés módjaira kitanítani. Különben is közelében járt a várnak, miért nem védelmezte övéit, hisz a leghitványabb tyúk is a ragadozó sas vagy ölyv ellen védi és oltalmazza csibéit, ő — a kétfejű sas — pedig hol lapangott, hogy sehol sem mutatta magát?

Hogy ő békéjét nem tartaná meg, inti, hogy Lengyelország elvesztett tartományait királyi esküje alapján fogja visszaszerezni s ő gyámola népeinek, nem hóhéra, mint ő, aki népei felett, mint vadállatok felett uralkodik... Amiért azonban német orvosai harcban elesett néhány harcosát felboncolták, azt tanulság okáért tették. Ezért nem az a kegyetlenség, miként ráfogja, hanem az élöket legyilkolni, a foglyokat kínoztatni, amit ő soha nem tett, még követivel sem, akik hozzá kémkedés végett jöttek, az ő feltartóztatására s mégis tisztességesen bánt velök, nem úgy, miként ő szokott.

Visszautasítja a király a kevélységre vonatkozó rágalmait is, mikor az egész világ tudja, hogy címeiben nem létező országok címeit is felsorolja, egész Oroszország urának nevezvén magát, holott annak csupán egy részét birja... De bár ő maga nem királytól származott, az elsőrangú érdeme, hogy erényeivel mégis királyságot nyert, ami vele nehezen történhetett volna meg, ha nem született volna annak, mert erkölcsi őt inkább kondássá vagy rablónvá érdemesítenék... Ezért a lengyel királyokat elődeinek — s nem őseinek —

nevezi, ám ő honnan veszi címeihez azt a toldalékot, hogy *«Keletnek és Nyugatnak ura»*... amellet, hogy Krisztus keresztje hordozójának is nevezi magát?

Erkölcseiről nem csak a világ tud, de egész könyveket írtak össze s azokból küld is neki egyet; ám küldhet többet is, ha kell, hogy bennök nemzetségét mintegy tűkörben szemlélhesse... Midőn Livonia elfoglalásához készültél, hallottuk, miként dicsekedtél a foglyok előtt, hogy dárdáddal fogod mellemet átszúrni — folytatja a király — gögösen jelentvén ki követünk előtt, hogy te a világ istene vagy s rajtad kívül más Isten nincsen. S utána vakmerően oltárhoz léptél s áldoztál te, aki azelőtt testvéredet megölted... Fogj hát fegyvert és szállj nyeregbe, te önhittje a világnak! Helyet és időt jelölünk ki, ahol megmutathatod, férfi vagy-e s hogy mennyire bízol ügyed igazságában, arról mi ketten fegyveres kézzel fogunk dönteni, miáltal kevesebb keresztyén vér fog elfolyni. Ha ebbe bele-mégysz, tudasd velünk s mi szívesen szembeszállunk veled. Isten, a bírák legigazságosabbja, fogja aztán megmutatni, kinek oldalán áll a jobb igazság. Ha azonban ajánlatunkat nem fogadod el, úgy magad felett magad mondassz ítéletet, megmutatván, hogy benned sem igazságosság nincs, sem pedig királyi érzés, hanem rajtad férfiatlan asszonysszellem uralkodik. Ám bármit határozol: kiállsz-e velem vagy megugrassz, az Isten velünk léssen, hogy az igazság és igazságosság maradjon győztes a küzdelem terén, te pedig a pusztulás útjára jutsz!

Báthory István e műve páratlan bő olvasottságáról és történeti tudásáról tanuskodik, hisz például hasonlataiban az alábbiak nevéhez folyamodik: V. Károly, Ferenc francia király, Vladimir cár, Senacherib, Amelcheus, Maxentius, Zsigmond király, Kain, Falaris, Farao, Nero, Herodes és Antiochus. Ettől eltekintve, a munka mind szerkezeténél, mind irányánál fogva az új latin irodalom egyik gyöngyszeme s mint ilyen megérdemelne egy hozzá méltó kiadást, hogy azt minden nemzet ismerje s az iskolában olvassák, magyarázzák.

*

Tovább haladva, két nap alatt elérték a Welikaja folyót, melynek egyik kanyarulatában feküdt a majdnem bevehetetlen Ostrow vára. Amint Zamoyskival a király lopva körüljárta, észrevette, hogy északi bástyája kissé befelé hajló, úgy hogy róla alig lehet lefelé löni, illetve a lövések alig árthatnak a támadónak. Ezt tehát magyar katonaságának szánta, a nyugati bástyát meg a lengyelnek s két napi aláaknázással megkezdte lövetését. A támadt résen a magyar hajdúk fel akartak rohanni a várba, de a fővezér azt megtiltotta.

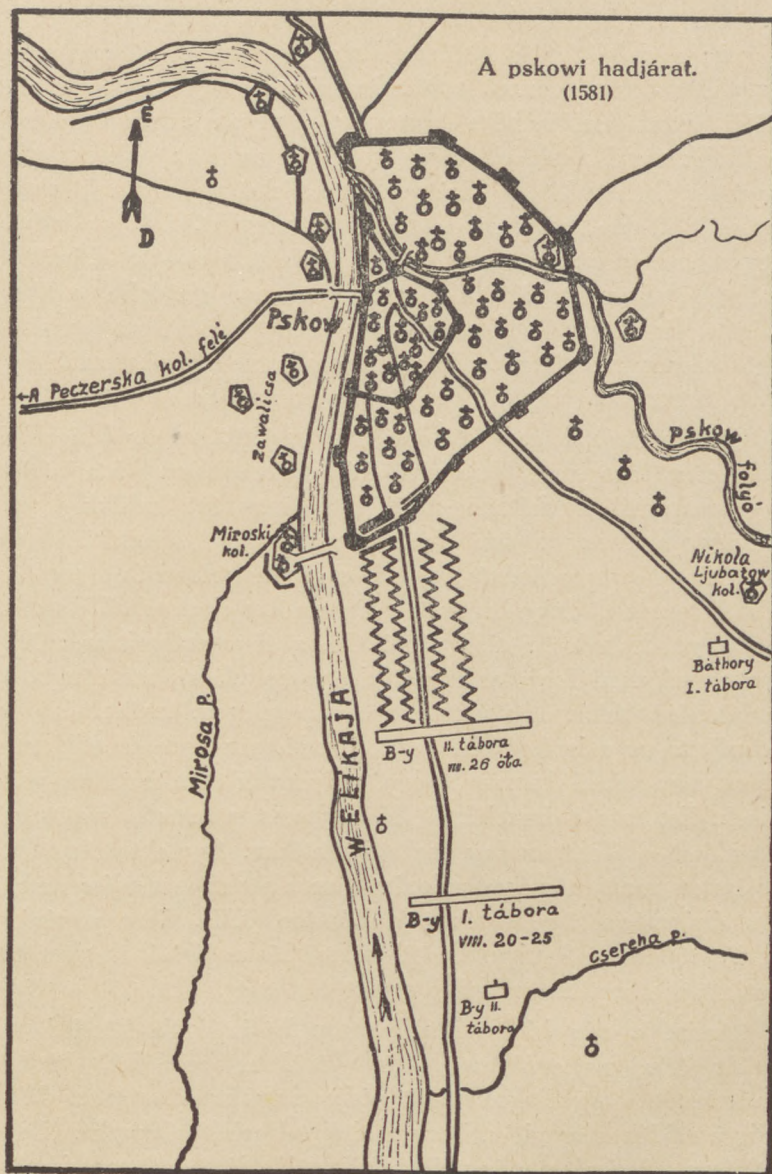

Ahelyett tovább ágyúztatott, mire a várat az ostromlottak még aznap maguktól feladták. Ostromában most már a király unokaöccse, Báthory Boldizsár is résztvett és hősiessége jutalmául a magyar hadak fővezérévé tette. A magyarokat így hát ő vezette tovább a nehéz úton a rég látni óhajtott Pskow vára felé.

A sok tornyú város erőssége mindenkit meglepett, a mint augusztus 23-án alája jutottak és körülzárták, mert ez a Pskow már nem olyan fafalú vár volt, amilyeneket eddigélé vívtak, hanem hatalmas kőbástyákkal védett terjedelmes erődváros. Ez öt részből állott. A domb legtetjén emelkedő Kremlből. Az azt körülfogó downmontovi erődből. A középvárosból. Az alatta elterülő tulajdonképeni városból meg a huszárvárnak tekinthető Zapskowje nevű külvárosból, amelyet híd kötött össze a középvárossal. E területen együttesen 70 templom meg 8 kolostor épült szétszórtnan. A négy századra visszatekintő vár külső kőfala három ölnyi is meg volt, 37 toronnyal és 42 kapuval, a belső falak vastagsága pedig másfél ölnyi. A külső körfal mögött árkok húzódtak, alattuk bedeszkázott «tájniki» nevű lövészárkokkal, amelyek hó és eső ellen megvédték ugyan az őrséget, de ha meggyuladtak még a falakat is pusztulással fenyegették. Ezenfelül a bástyák elé belől külön fatornyokat emeltek, megrakva nehéz ágyúkkal, hogy egyszerre kettős tüzelést kezdhessenek támadás esetén. A várat egyik oldalán akkora folyó vette körül, mint a Tisza Tokajnál, miként az egyik magyar kapitány levelében olvassuk, a másikon meg egy gyorsabb folyású, amely a városon áthalad és harminc malmot hajt. Valóságos Párisnak nevezte a király egyik titkára, midőn megpillantá és várkastélyszerű templomaiban először gyönyörködött. Őrségét valami 50,000 főnyire becsülték, míg a Báthory serege alig múlta felül a 31,000 főnyit. Ágyúja is mind-össze húsz.

E hatalmas erősség láttán István királyt előntötte a méreg amiért arról három esztendő óta emberei mindig kicsinylőleg szóltak. Felkészültségének gyenge volta tudatában pedig hajlandó volt elvonulni a vár alól s inkább a közelben fekvő két kisebb kastély s utána a nagyobb Nowogorod ostromát megkísérelni. Mikor Zamoyski felvilágosítá arról, hogy ez utóbbi vár is legalább oly erős, mint Pskow, végre rászánta magát — inkább becsületből — annak körülzárására, miután nyilvánvaló volt, hogy dolgavégezetlen falai alól el nem vonulhat. Azért hadait átvezetve a Cserecha folyón, a magyarok a Welikája jobb partján ütöttek tábort, öt párhuzamos futóárokban elhelyezkedve, amit úgyszólván István király használt először a hadászatban. A magyarok főkapitánya Sibrik György volt, fővezére pedig

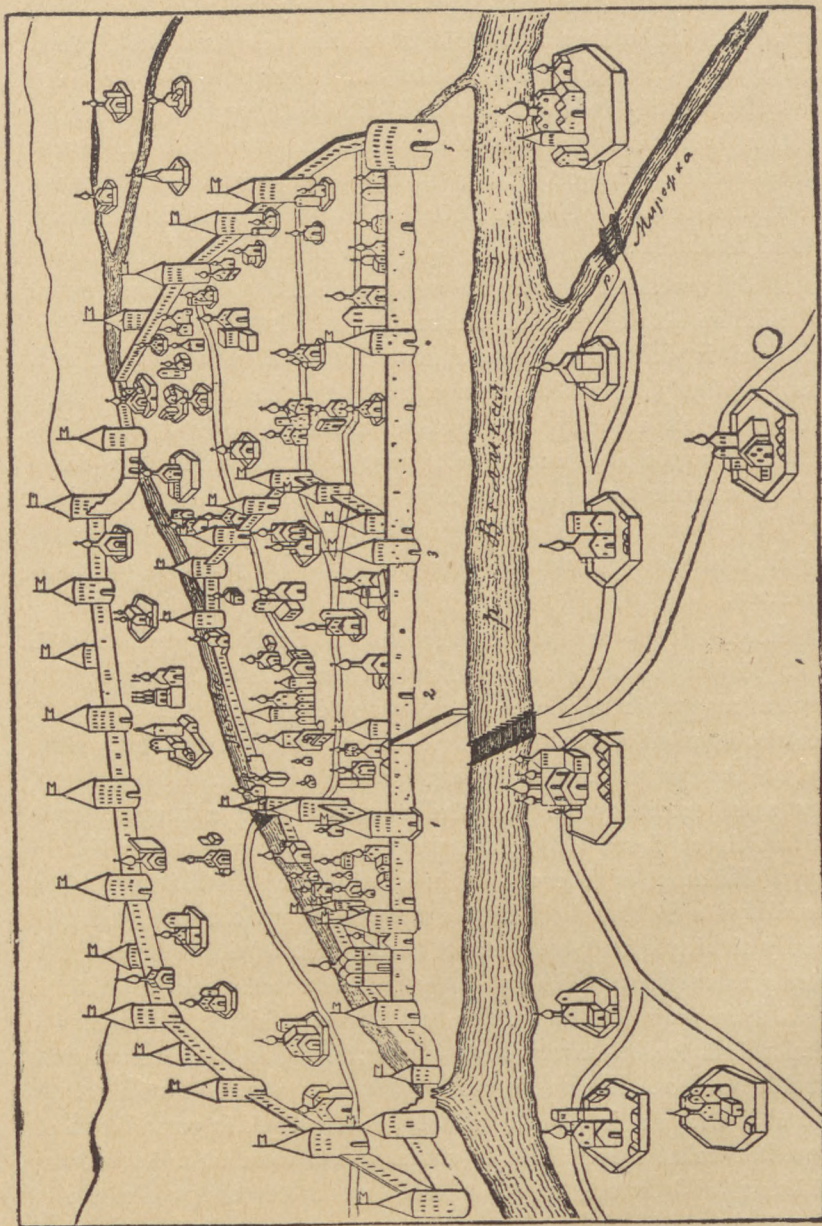

Báthory Boldizsár. Középen a lengyelek telepedtek le háromszoros székervárukban, a közből maradt helyen meg a német hadak területek el azokkal az újakkal, melyek épp most érkeztek a kurlandi hercegtől s a porosz rendek részéről küldve. Ez az elhelyezkedés a Pokrowskaja torony átellenében nem volt rossz. De azért a király a nevezetes várat inkább éheztetéssel remélte bevenni, ha ugyan a maga hada is bővelkedik majd eleséggel. Egyes fortéllyal azonban védelmi tétlenséggel igyekezett István király a várbelieket lankasztani, elzárva minden utat, vizet, amelyen élelmezhatték magukat. Ezt úgy érték el, hogy már tavasz óta a vár körüli földeket, 40—50 mérföldnyi területben elpusztították. A hosszú ostromra gondolva a király pedig a vár körül majdnem egész várost épített, rendes pincészerű fedezékekkel, hogy azokban biztonságban húzódhassanak meg, ha az ostrom nagyon túlságosan benyomúlna az őszbe.

Pskow várát a cár a két derék Sujski-testvérre, továbbá Wasili Feodorovics Skopin és Petrovics Iván tábornokokra bízta, akiktől az Upenski-székesegyházban esküt vett, hogy azt halálukig védik és Báthorynak semmi szín alatt át nem adják. Azonkívül, a vár környékén, Nowogorodon és egyebütt szanaszét valami 300,000 főnyi hadat helyezett el, hogy baj esetén segítségökre siessenek. Ily messze-menően gondoskodott a cár a várról. Mert bár a tavaly is erősködött, hogy személyesen fogja a lengyel királyt megalázni, azt nem merte megkísérelni, habár a közeli Toropecen vesztegelt, testőreitől védve. Azt vallotta ugyanis, hogy ha egy uralkodó már nem bízhatik nemesseiben, nem teheti ki magát egy hadjárat kiszámíthatatlan veszélyeinek. Ezt már a franciáknál XI. Lajos is tapasztalta ezelőtt száz esztendővel a Montmorency melletti csatában. Így akarta az egész hadjáratot most a békealkudozások veszélytelen mezejére terelni, bízva diplomáciai ügyességében és Rómába, XIII. Gergely pápához menesztett követe, Sevrigin Leonti-Istoma közbenjárásának sikerében, miután az onnan Possevinóval együtt tért meg.

Amint a nép hírére Báthory István hada közeledtének, papjaik élén processiókban járta körül az erődöket, kérve a Mindenhatót, hogy Pskow várát védje meg az ellenségtől. Mikor pedig a vajdák megtudták, hogy a király elfoglalta Opoczka, Krasny és Ostrov erősségeit s már a Csereka partján jár, ahol egy kis orosz lovashadat megvert, felgyújtották a külvárost s megkondukt az ostromharang, amely csupán nagy veszély esetén szólal meg. Csakhamar maga a sereg is megjött és elhelyezkedett a Welikaja mentén. Az oroszok heves kirohanást intéztek ellene. Ebben az erőpróbában mindkét részről foglyok estek. Báthory hadában most is a legkülön-

PSKOW, BATHORY ISTVÁN KIRÁLY IDEJÉBEN.

bőzőbb harcosok gyűltek össze: lengyelek, litvánok, mazoviaiak, magyarok, vegyesen braunschweigi, lübecki, porosz, kurlandi és osztrák németekkel, dánokkal meg skótokkal, oly kitűnő felszereléssel, hogy a király táborában lévő török követ elragadtatással szólt róluk. Maga a király is gyönyörűségét lelte benne, habár egy orosz áruló Bjelsky Dávid még indulása előtt inté Vilnában, hogy ne kockáztassa erejét és hatalmát a jól felszerelt Pskow vára ostromlásával, hanem Smolensk ellen vonuljon. Ám a király — természeténél fogva — nem riadt vissza a nehézségek leküzdésétől és inkább Pskow ostromát tűzte ki feladatául.

A Pskow alatti sáncmunka nehezen haladt előre, mert amint egy rőfnyire ástak, sziklára bukkantak. A bástyák megközelítésén még éjjel is dolgoztak. Ilyen alkalommal esett el a derék Kendi Péter, ágyúgolyótól találva. Ez sokakat megfélemlített, úgy hogy igen jól fogott a király buzdítgatása, mikor napestig a sáncokban járkált. Zamoyski is állandóan ott forgolódott. De midőn egy ízben arról panaszkodott a királynak, hogy lengyel katonái nem haladnak elég jól a sáncmunkával és bástyanyitásban, a szemrehányást egyik lengyel tanácsos így utasítá vissza: — Minden macska magának egerésszen.

Közel három heti előkészítés után, a király szeptember 7-én kezdte lövetni a várat, amely ellen másnap rohamot intézett. Ezt főleg a magyarok türelmetlenkedő sürgetésére kísérelte meg. De sikertelenül, mivel a falakon ütött rés nem volt elég tágas, hogy azon a várba bevonuljanak, a védők ereje pedig túlságosan nagy ahhoz, hogy avval eredményesen megküzdhessenek. Pedig a magyar lovasok kapitánya, Bekes Gábor, Kerekes Mátyás kíséretében, továbbá a lengyel Mniszek és Pienonzek kapitány már a falakon voltak katonáikkal a Pokrowskaja meg a Swinski tornyok ormán, kitűzvé a király sárkányfogas lobogóit, ahol három órán át vitézül hadakoztak. Ez annyira meglepte a védőket, hogy már át akarták adni a várat, de Sujski Iván meg Tichon igumen könyörgésére kitartottak. A király vitézei mégis tovább harcoltak késő estig, levegőbe röpítvén az egyik elfoglalt tornyot. Hanem a védők rettenetes tüzelését nem bírták ki tovább, a fal alattiak meg a felülről lehulló kövek és gerendák miatt szenvedtek sokat s így végre is vissza kellett vonulniok. Az oroszok vesztesége 863 halott, 1626 sebesült volt. Az ostromlóké bizonyára több, köztük Bekes Gábor, akit puskagolyó tértített le. Sebesült is négyszáz volt, köztük a vitéz Székely András, aki a táborban halt meg, miután végrendeletét tollba mondta bátyjának, Mózesnek. Elsiratták a magyar hajdúk kapitányát, Dercsényi Tamást is, akit visszavonuló-

ban egy német puskás lőtt le véletlenségből. Szerencsésen szabadult azonban kecsedi Károlyi István, egyike azoknak, akik Dirschau ostromától fogva öt éven keresztül valamennyi ütközetben résztvettek s akinek tapasztalt vitézségét mindenki elismerte.

A királyt igen lehangolta a napestig való küzdelem eredménytelensége, kivált, hogy az ostrom előtt azt hitték s a magyar vezérek egyhangulag azt ígérték, hogy estére együtt fognak a várban vacsorázni. De azért már csak buzdítással is, a nehéz ostrom utáni harmadik nap a csapatok élén nemességgel tüntette ki Gniewiewski Gáspárt, aki első volt azok közt, akik a várba bejutottak s az ellenséggel hőiesen viaskodott; valamint Jurgiewicz Mátyás litván bojárt, aki a piecsurai diverzióban vett részt és mászta meg elsőnek a vár falát.

A sebesültekkel kapcsolatban kell tudnunk, hogy István király seregében a közegészségi szolgálat igen szépen meg volt szervezve, mondhatnók jobban, mint bármely más nemzetében. Minden csapatnak külön, az illető harcosok nyelvét beszélő orvosa volt. A királyt orvosa, a paduai származású Buccella Miklós, magyar katonáit pedig Hunyadi Ferenc kezelte, ki továbbképzését később, a hadjárat után Paduában nyerte, ahol pár éve Kovacsóczy uram tanult volt medicinát.

A betegeket a chirurgusok kezelték, akiknek magyar neve «borbély» volt. Ilyet kettőt is találunk a király seregében: András meg Márton borbélyt. Ezeknek patikáriusok álltak segítségükre gyógyszerrel, kenőcsökkel és tapasztokkal vagy kötőkkel. Belső bajokat legfőképp hajtókkal kezeltek. De azok mellett se szeri, se száma nem volt a virágvizeknek, amelyeknek készítésében az erdélyi vízégető mestereknek nem volt párja. Ez orvosságokhoz a parlagi, meg kerti rózsza, az eper, petrezselyem, bodza, hársfa, tamariskus, turbulya, útifű, porcfű, lómenta, fodormenta, istenfája, szekfű, levendula, liliom, pápafű, kömény, cseresnyevirág, sóska, üröm, gyöngyvirág, kakukfű, ruta, farkasalma, betonika, sárga viola, kapor, zsálya, ökörnymű, kecskefű, búzavirág virágát vagy levelét használták fel a fűszedő-asszonyok, akik mindenikről tudták, mire használ. Ezt aztán nyilván tőlük sajátították el maguk az orvosok is. Divatban volt a köpültyőzés, kristály és pároltatás is izzadást kívánó bajoknál. Hanem meglepően fontos tudnunk, hogy Nádasdy Tamás nádor udvarában már a XVI. század közepén hirdették, hogy forralt vizet jobb inni a betegnek, mint nyers vizet.

A házi orvosságok készítésében szintén a szakácsok jeleskedtek, gyakran orvosok tanácsára. Még a diétás sótalan főzéshez is értettek, miután azt tartották, hogy az igen sós étel méreg a betegnek s a szomjúságot is öregbíti.

Nagybetegnek, aki már alig bírt inni, a következő italt adták: egy sovány kappant addig főztek mázas fazékban, amíg a húsa levált a csontjáról. Ezt aztán csontostól mozsárban megtörték, gondosan átszűrték s mikor kihült, kanalasan adták a betegnek.

Igen nagyrabecsülték a kendermag levét, vörös hagymával, ecettel, sóval péppé főzve. Ezt pénteki napon előételként is fogyasztották, mert azt tartották róla, hogy nemcsak a gyomornak használ, hanem az agyvelőnek is. Ezt maga István király orvosa terjeszté el, aki egy elméjében megzavarodott ifjút avval gyógyított meg. Ezért nagyon kedvelték és sokan még olajat vagy annak híján írósvaját is kavartak hozzá.

Hideglelés ellen savanyú ételt rendeltek, amelybe néhány csepp gállickő-olajat csepegtettek.

A hasfájást olyan tojássárgájával gyógyították, amelyhez tört mandolát, rózsavizet meg nádmézet kevertek.

Tüdőbajost rántott lisztben vagy szekfüves lében főtt zöldbékával tartottak. Italul pedig mellfájós ember olyan elixirt kapott, amely izsóp, zsálya, tüdőfű, füge, datolya, tengeri szőlő, Szent János kenyere, ánizsmag, gyömbér és fahéj főzetéből készült.

Katonáknál gyakori lévén a vesehomok, azt olyan itallal kezelték, melyben majoránna, petrezselyem, sáfrány, szerecsenydióvirág, mazsolaszölő és Thinion füve főtt.

Külön tudást kívánt az *írek* és *kenőcsök*, valamint a *gyógyvizek* készítése, amit a fájós testrésze *gyurogatással* alkalmaztak vagy a betegek *innya* kaptak *sebnyitó borbélyok* vagy öreg *javasasszonyok* kezéből, akik a füvek gyógyító erejét anyáról-anyára öröklödtén ismerték s igen hasznos tevékenységet fejtettek ki az életben.

E bőséges szerek és gyógymódok dacára az orvosok kuruzslásban is bíztak. Sőt a kor babonás hatása alatt a ráolvasásban is hittek. Ez ezredévekre, a táltosokig visszanyúló gyógyító eljárás volt és abból állott, hogy a betegnek valami varázsigét kellett bizonyos tárgy előtt elmondania s aztán a betegséget testéből átokkal kiűznie. Így aki hideglelésben szenvedett, megállt egy bodzafánál ezt mondva:

— Jó napot bodzafa! Vendéget hoztam neked, az én harmadnapos hideglelésemet. Úgy egyen meg a fene vele együtt: te reád hagyom, többé vissza se térek!

A nyavalyatörősnak ezt kellett mondania: — Hogy vagy lelköm? Ide jövék, gyógyíts meg. Hagyj el engem nyavalya, ne gyötörj tovább, mert különben szemétdombon dögölsz meg, ami kutyánk egyen meg!

Ezek nyilván a szamán pogánykorból valók. A keresztény vallás szelidítő befolyását árulja el az alábbi ráolvasás torokfájás ellen: — Én anyám föld, te neked mondom: torkom fáj, gyógyíts meg! Erre a beteg imádkozva földre borul s azt háromszor megcsókolja.

Még mélyebb hatása volt a keresztnek a sebes támadás gyógyításában, amikor a beteg földre hajolva keresztet vet az Atyának, Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében, mondván: — Én tégedet keresztellek a Jézus Mária nevében semminek!

Az ilyen s ehhez hasonló ráolvasásokhoz minden asszony, de minden idősebb ember értett, még katona is. Aki pedig ujonc volt bennök, az most bokorba fogva találhatta meg a javát a híres-neves Bornemisza Péter református lelkésznek az ördögi kísértetekről írt magyar könyvében, amely nemrég az első lengyel-orosz háború elején jelent meg. Azokat ő az országszerte ismert tardoskeddi Szerencse Benedeknél szedegette össze, aki őket még a nagyanyjától tanulta volt.

Eszerint a torokgyuladást így gyógyította a javasasszony: Föld édes Anya! Te neked mondom előszer: ennek az embernek torkában erős poros torok ereszkedett, torok gyíkja, béka levele, nyak foga; oszoljon, romoljon, benne meg ne maradhasson erős poros torok gyíkja, béka levele, nyak foga, disznó szakája, kelevénye; oszoljon, romoljon, Istennek hatalmából, bódog anya parancsolatjával.

Akit a csúz kínozott, azt evvel a mondókával szabadították meg az Úristen nevében: — Uram, mindenható Isten... ez embernek szeméből, szájából, fejéből, orcájából, piros véréből, szálas húsából, száz tetemiből kiessen és el oszoljon hetvenhét féle csúz, folyó csúz, veres csúz, kék csúz, fejr csúz, szöderjes csúz; köszvényes fájdalom, kelevény kioszoljon, kiromoljon hetvenhétféle nyavalya ez emberből, János bátyából.

Akinek feje fájt az a Bódog Anyához intézte könyörgését. Tőle nyert erőt a kuruzsló asszony, mikor a megmarjult — menyeléses — emberhez hívták s a szent anya Máriához fohászkodva így gyógyítá: — Im én is e mai napon megfogtam az én bűnös kezemmel ez embernek lábát, én is szent ígét rea mondom, bűnös szájamból lehelletemet rea fuom, hogy helyekre menjenek.

Idegen hatásról tanuskodik a nehéz emésztésben szenvedők gyógyítása, amikor csöpümagoldat beadása mellett ezt a sajátságos formulát kellett többször ismételni: Tison, Kyson, hyson, esrates!

A lovak gyógyítását ezredenként külön lódoktorok végezték, ki-próbált régi erdélyi orvosságok alapján s ebben kivált a székelyek jeleskedtek, akik Erdélyben a legjobb lótenyésztők voltak. Az orvos-ságok egyébként vidékenként, sőt országoként változtak. Anna király-né például szívdobogás ellen a «nagy bestia» körmét (ungula alcis) használta por-alakban s azt nem győzte ajánlani az egyik nunciusnak.

*

A sikertelen ostrom utáni reggelen Báthory haditanácsot tartott. Ennek határozatából nyilvánvalóan levelet lőttek be a várba, amelyben a király teljes szabadságot ígért az őrségnek és lakóknak, amit azok az orosz viszonyok közt nem ismertek, ha feladják a várat. A védők erre hasonló módon feleltek, kijelentvén, hogy ők nem kupeckedő zsidók, akik a kereszténységet, urukat és hazájukat el-árulják, bármit is ígér a király. Ez a gondolat úgylátszik Zamoyskié lehetett a tanácsban, mert meg nem valósulása után sokan kifakadtak ellene, mondván, hogy olasz akadémiákon sok mindent tanulhatott, de azt nem, miként kell a muszkát megverni!

Erre nem maradt egyéb, mint folytatni az ostromműveleteket, vagyis ugyanazt a harcmódot, amelyet az előző két hadjáratban követ-tek. A fő dolog a falak aláaknázása volt, hogy amint avval elkészül-nek, újabb rohamot intézzenek a vár ellen. Csakhogy hamarosan kitűnt, hogy az ostromlóknak nincs hozzá elég erejük és lőszerük, a várat pedig 4000 válogatott gyalogos és 2000 lovas védi, bőséges lőszer birtokában. Így az egész szeptember jóformán eredménytele-nül telt el, holott a várba igyekvő és eleséggel, municióval meg-rakott hét orosz bárkát is sikerült elfogniok.

A lengyelek közt különösen kitűnt egy Sobocki Szaniszló nevű vitéz, a német lovasság kapitánya. Ez látva a király levertségét, engedelmet kért tábornokától, hogy 50 lovasával megtámadja a várból kitörő muszkákat. Ez a merész vállalkozása aztán annyira sike-rült, hogy kevés veszteség árán valami tíz fővezért levágtak, hetet pedig megkötözve vezetett a király elé, aki erre így dicsérte meg az egész tábor hallatára:

— Légy üdvözölve derék harcos, hogy ma háládatos királyod előtt ily vitézséget tanúsítottál!

E szavak után a király kezét szorította vele, társát, az olasz Rodolfini Domonkos kapitányt pedig a magyarok egy 900 főnyi csapata ezredesévé nevezte ki. Ezt különben azért is becsülte, mert az ő tüzeslaptáit tökéletesítette. A derék tiszt ki is mutatta iránta háláját avval is, hogy róla írásban is így nyilatkozott: István király valódi típusa a keresztény hősnek; erkölcsös, kegyes, aki minden-

nap résztvesz a misén, értelmes, merész, nem fél a kemény munkától és legendás bátorságú!

Az ostromműveletek alatt a magyar hajdúk a sáncásásban a bástyák aláaknázásában jeleskedtek, kivált mikor a várva-várt löpor a kurlandi hercegtől megérkezett. A Welikája vize melletti tornyok aljában egy jókora nyílást sikerült észrevétlen készíteniök s ezen ki-be menve csetepatéztak az ellenséggel. Ez azonban forró vízzel és szurokkoszorúkkal nyugtalanítá a bástya alatt nyüzsgő magyarokat, míg a falakról 70—80 fontos golyókat szórtak olykor a táborra. Még kellemetlenebb volt az a védelmi eszközük, hogy nehéz szeges fatuskót lóbáltak vasláncakon a hajdúk feje felett, amint észrevették, hogy a falak tövében dolgoznak, motoszkálnak.

Pskow további vívását megakasztotta s a király kitartását lanesztotta azonban a fagy, éhség és pénzhiány. Ez okok közül egy is elég indokoltta tette a katonák mind jobban megisméltódó zúgolódását. Az élelmezést végző csapatokat állandóan bosszantották az alig egy mérföldnyire fekvő Piecsera-kolostorból kitörő katonák, mert alig volt nap, hogy egy-két emberüket le nem vágták vagy el nem fogták volna. Ez a kőfallal körülvett kolostor arról volt nevezetes, hogy a templomban egy fából magából kinőtt Máriaképet őrzött, amelynek csodaeót tulajdonítottak. Így állandó búcsújáró helyül szolgált.

A királyt nagyon bosszantá a dolog s ezért előbb németeket küldött kiostromlására, majd 500 magyart Bornemisza János vezérlete alatt. De azok sem mentek vele semmire, épp úgy, mint a skót zsoldosok, akikben Zamoyski bízakodott. Még csoda is történt velük. Egy éjjel ugyanis hirtelen egy gyermek jelent meg a kolostor várfalán, ahonnan leszólt, hogy Isten küldte annak kijelentésére, hogy a falak jók, élelmük is elég van, csak tartsanak ki még három napig, amíg az ellenség a kolostor alól elvonul... E szavak hallatára az ostromlók felmásztak a falra, de mire megfoghatták volna, a gyermek eltűnt. Helyette a zárdafőnök állott szóba az oroszúl is tudó Bornemiszával, akivel a következő nyugodt társalgást folytatta:

— Mi kára volt a királynak erről a szenthelyről, jó vitéz, hogy egy kolostort akar elfoglalni, holott még a mi nyelvünkön is kijelenté nagy büszkén, hogy templomot nem szabad bántani?

— Adjátok meg a kolostort és legyetek hívek, mert az sem szép, hogy zsoldosaitokkal bántjátok katonáinkat.

Csodálkozom, hogy egy szenthely alatt akartok lovagok lenni, derék kapitány. Ám küzdjete a vár ellen, amelyet ha bevesztek, készséggel meghódolunk a királynak. Ha ugyan bennetek, hitszegő magyarokban bízni lehet!

Erre a szerzetes leszállt a falról, mire a kolostor udvarából olyan gúnykacaj, láрма, dörömbölés, dobolás és harangzúgás támadt, hogy Farensbég és Bornemisza szégyenkezve vonúlt vissza a táborba, anélkül, hogy a kolostort sikerült volna bevenniök. S ezt nemcsak a muszkák, hanem még az ostromlók is a csodatevő ikonnak tulajdonították.

Októberben olyan hideg támadt, amely a lengyel sereget megtizedelé s a lovak közt is oly pusztítást végzett, hogy zászlóaljanként alig maradt 40 belőlük. A fagy s a vele járó egyéb nyomor a hó végére egyre növekedett. Ekként nem csoda, hogy kedvetlenül fogtak a 28-ikára rendelt új ostromhoz, bár az kellően elő volt készítve. Ezt a magyar hajdúk indították meg avval, hogy a lassacskán kivájt részen behatoltak széles pajzsaik védelme alatt a várba, hogy a fafalakat felgyujtsák. De a védők forró vizet, olvasztott szurkot meg kézi gránátot dobáltak reájuk. A pár nap múlva (november 3-án) megkísérlett újabb ostrom sem volt sikeres, mert lövéseikkel a védők visszaűzték őket a folyó jegéről, ahonnan támadni kezdtek. Ez volt a támadóknak immár a harmincegyedik rohama, a kisebbeket is beleszámítva, ilyen módon igyekezték Zamoyski a védőket kifárasztani. Ez azonban nem sikerült, hisz ők is hasonló kirohanásokkal feleltek, sőt azok száma a mienket épp tízzel múlta felül. Lehangelőan hatott az is, hogy minden örködésük mellett, Mjezowodow strelic vezér egy éjjel átvágta magát hadával a lengyelek védővonalán és bevonult a várba. Másfelől a nélkülözések ily mértékéhez nem szokott 3000 német Landsknecht hazatért, mert zsoldjukra a királynak már nem volt pénze; magában pedig reménytelennek találta a helyzetet. Azon már az sem segített, hogy felszólítására a svédek az oroszok balti tengeri kikötőit sikerrel ostromolták. Nem segített az sem, hogy a király ritka nagylelkűséggel osztogatott címeres nemesleveleket azoknak, akik az ismételten megkísérlett ostromokban magukat kitüntették; így Podgorski Sebestyénnek, Ilmanowski Kristófnak meg Kozlowski Sebestyénnek s másoknak. De még az sem, hogy a rettenetes köd, állandó hóvihar és kegyetlen fagy ellenére november végéig — András-napjáig — példásan helytállott, hogy csüggedt katonáiban a kötelelességérzetet és életerőt valahogy ébren tartsa... Ezért Báthory keserűséggel teli lélekkel adta elő az utolsó haditanácskozáson azt a meggyőződését, hogy a további hadműveleteket és vérveszteséget hiábavalónak véli; de egyben megköszönvén a vezérek eddigi önfeláldozó hősies magatartását, a hadvezetést Zamoyskira bízta s maga udvari emberei, tisztjei és lengyel nemesei egy részének kíséretében elvonult délnyugati irány-

ban, hogy Ostrowon át mielőbb elérhesse a Dzwinát és Vilnába juthasson.

Hős királyukat katonáik — az örökön kívül — táboruk legkülső állásáig kísérték éljenezve. Ám, midőn az e szavakkal búcsúzott tőlük: — Távozom egy csekély, kimerült katonasággal, hogy egy erős, friss haddal térjek vissza körötökbe, valahogy senki sem bízott a sápadt arcú vezérben, midőn az Zamoyskit megölelve, leverten hagyta el őket.

A király távozása a fagytól és más nélkülözésektől elcsigázott táborban olyan váratlan lehangoltságot idézett elő, hogy Zamoyskinak erélyes módon kellett a meglazult fegyelmet helyreállítania. Az idősb szenátorok és fővezérek közül hatos tanácsot szervezett s az eddiginél is szigorúbb hadirendet tartott. Akik morogtak miatta, azoknak nyíltan szemébe vágta, hogy minél nagyobb valakinek a méltósága, annál nagyobbnek kell büntetésének is lennie, ha valamiben vétkezik. Megegett, hogy udvari szolgát fogva tartott kihágásért, rakoncátlankodó nemes ifjakat kikötetett, egy sikkasztó ezredest felakasztatott, sőt egy pár nemes embert végig veretett. Az sem igen tetszett, hogy a csatangoló asszonyoktól megtisztítá a tábort, néhány engedetlen nőszemélyt meg lefejeztetett. Ebben királya erélyét követte, aki egy ízben, látván, hogy az ilyen könnyűvérű hölgyek a táborokba is befurakodnak s még az udvari embereket is zavarják dolgukban, néhányukat a rohanó árba dobatta, hogy megszabaduljon tőlük.

Zamoyskit persze példás szigorúsága miatt sok zokszó érte, sőt még gúnyíratok is keletkeztek. De midőn azok az erélyes fővezér kezébe is eljutottak, azt mondta róluk a tanácsban, hogy szerzőikkel alaposan elbánna, ha ez íratok nem ő vele, hanem másokkal foglalkoznának!

Hasonló erélyt tanúsított Zamoyski az ostromműveletek folytatásában is. Ámde ügybuzgósága kevés reménységgel kecsegtetett, hisz használható nagy ágyúja már alig volt nyolcnál több. Ekkor arra a ravaszságra gondolt, hogy mivel Szent Miklós napját az oroszok nagy mulatságba fúló dárídóval szokták megünnepelni, az utána következő nap reggelén csapjon rájuk. Ezt a cselt úgy hajtották végre, hogy hajnalban néhány rakott szekeret állítottak az egyik bástyakapu elé s amikor az oroszok azok elfoglalása végett kirohantak a várból, az árokban elbújt magyar és lengyel csapatok tüzelni kezdtek rájuk, gondolván, hogy majd a füst védelme alatt s a keletkező csetepaté folyamán berohanhatnak a várba. A magyar huszárcsapatot olyan vitézek vezették, mint Báthory Péter, Sibrik György és Kállai János. De bár tüzes török lovuk volt, az oroszok apró mokánylovaikat

alig birták utólréni. Így esett, hogy mindössze harminc muszkát vághattak le, habár kárpótlásul elfogták híres hadvezéröket, a megsebesült Koltowski Pétert tizenkét bojárral együtt. Ekként az ügyesen kieszelt cselnek nem lett meg a kívánt eredménye, főleg, mert a védők a másik kapun a támadók hátába küldtek egy osztagot, amely az erre el nem készült őrséget lepte meg. Az ugyan visszanyomta a muszkákat, de a csetepaték mindennaposak voltak s ezért Zamoyski az őrséget megkettőztette, a nagy hideg miatt pedig naponta négy ízben váltotta, éjjelenként meg háromszor. Ennek dacára mind inkább halványult benne az ostrom sikerének már már kialvó reménye. Ezt ugyan a hónap végén fellobbantá az a körülmény, hogy elfogtak egy orosz követet a cárhoz intézett levéllel, melyben azt a védők arról értesíték, hogy az éhség miatt tovább nem tarthatják magukat. De nem lehetetlen, hogy ez csak cselfogás volt a vár védője részéről, hogy az ostromlókat további erőfeszítésükkel ebben a rettenetes hideg időben kifárasssák.

Bizonyos, hogy ez a dolog sem segített már a lengyeleken. Annival kevésbbé, mert közben (október 5-én) a táborba visszérkezett Possevino Iván cár udvarából, hogy a pápa megbízásából békét szerezzen a két régóta hadakozó ellenfél között. Ez a hír pedig nem szolgálhatott serkentőleg a lankadt kedélyekre. Báthory elvben nem is volt ellene a békekötésnek, érezve az ostrom bizonytalan kimenetelét. Ezért távozásakor Zamoyskit bízta meg a béketárgyalások folytatásával, segítségére adván melléje Warszewicki Kristóf titkárát. De bár azok állandóan folytak, az oroszok négy nappal újév után váratlanul ráütöttek a lengyel táborra s a hirtelen támadt összecsapásban két vitéz magyar: Kóbor Ferenc és Balog Barabás is halálát lelte. Ez a támadás általános megütközést keltett az amúgy is elkényszeredett katonák közt, akiknek ennél szomorúbb karácsonyuk alig volt még. Igaz, hogy a magyarok beásták magukat s olyan földalatti lakást készítettek, hogy abban alig érezték a hideget. Hanem ez még sem kárpótolhatta őket szenvedéseikért, amelyekkel már végkép beteltek. Legnehezebben túrték a fagyot, amely kitartóan akkora volt, hogy a főző fazékba öntött víz rögtön jégkérget kapott. Amellett a katonák egyharmada hideglelésben vagy más bajban feküdt. Sokaknak meg kezök-lábok fagyott le. Már élelmezésök sem volt elegendő, mivel a hideg miatt akkora drágaság támadt, hogy egy köből búzáért 10 ezüst rubelt is elkértek, egy tehénért meg huszonötöt. Nem is csoda, mert az eleségért 150 versztnyre is el kellett kalandoznia a kupeceknek. Csupán haluk volt bőviben. Ezt a muszkák fel Rigáig elfuvarozták télen is, hóba rétegezve, amelyben úgy megmaradt, hogy mire két-

három nap múlva a meleg konyhában a hó leolvadt, az elalélt halak — világ csodájára — megéledtek.

A béketárgyalások olyan házban folytak, melynek fele orosz területen, másik fele lengyel földön állott. De azokat hosszasakká tette a távolság vagyis a Moszkvából várt jóváhagyás lassú érkezése, meg a sok kényelmetlenség, amely közt Possevinónak élnie kellett; mert a háznak mindössze két szobája volt, de kémény híján, a füst az ablakokon és ajtókon át távozott a szabadba. Éjjelenként pedig attól lehetett tartani, hogy megfuladnak s mire megébredtek, úgy néztek ki, mint valami kéményseprők. Az élelmezés sem volt eléggé változatos. A nagy anyagot felölelő tárgyalások mégis hetekig elhúzódtak s így karácsony is eltelt, mire 1582 január 15-én létrejött a béke a közeli Jam-Zapolski nevű orosz faluban. Általa Lengyelország megtartotta Polockot meg a körülötte fekvő Wieliz, Uswiata, Jezerisce és Sokól várát. De átengedte az oroszoknak Wielkilukit, a hozzátartozó Chelm, Zawolocz, Newel, Ostrow, Krasnihorodek, Woroniec és Weliz várával. Viszont az oroszok lemondtak Livóniáról s annak 52 váráról, melyek átadására hat heti időben állapodtak meg. Zamoyski nem is mozdult helyéről, amíg az orosz futár meg nem érkezett a hírrel, hogy a békefeltételeket a cár tudomásul vette s a livóniai várak átadására a megfelelő biztosok meg nem jöttek. Így csak február 6-án vonult el Pskow alól, mintegy 24,000 főnyi seregével észak felé. Útjában elfoglalta a vársorozat elsejét, a nagy fontosságú Dorpátot, amely huszonkilenc évig volt az oroszok kezén. Ezt nagy vívmánynak tekintették, kivált hogy Zamoyski 78 nagy ágyút talált benne, míg a lengyel tüzérek másik háromszázat számláltak össze. Azután a király hívására Riga felé indult s oda egy nappal Báthory bevonulása után, március 13-án érkezett, hogy együttesen megszervezzék a tartomány közigazgatását, ami teljes két hónapot vett igénybe.

A király átölelte Zamoyskit, amint elibe járult. Különösen nagyrabecsülte azokért az erőfeszítéseikért, amelyeket Pskow ostromában a rettenetes hideg téli idő ellenére kifejtett, meg azért a kitartásáért és ügyességeért, amellyel a békekötést létrehozta. Ezt még hivatalos okmányban is kifejezte, midőn elismerése jeléül a kancellárnak két hét múlva a gazdag marienburgi kapitányságot adományozta, nehogy — úgymond — háládatlannak lássék ennyi sok hű szolgálatáért. Ezzel a király méltó módon tetőzte be azokat a korábbi adományait, amelyekkel a háromévi hadjárat folyamán, az egyes háborúk végén odaadó hívét jutalmazta, minden adománylevelében aláhúzottan hangsúlyozva hadi érdemeit; tudatosan talán azért is, hogy a kancellár irigyeit némileg elnémítsa.

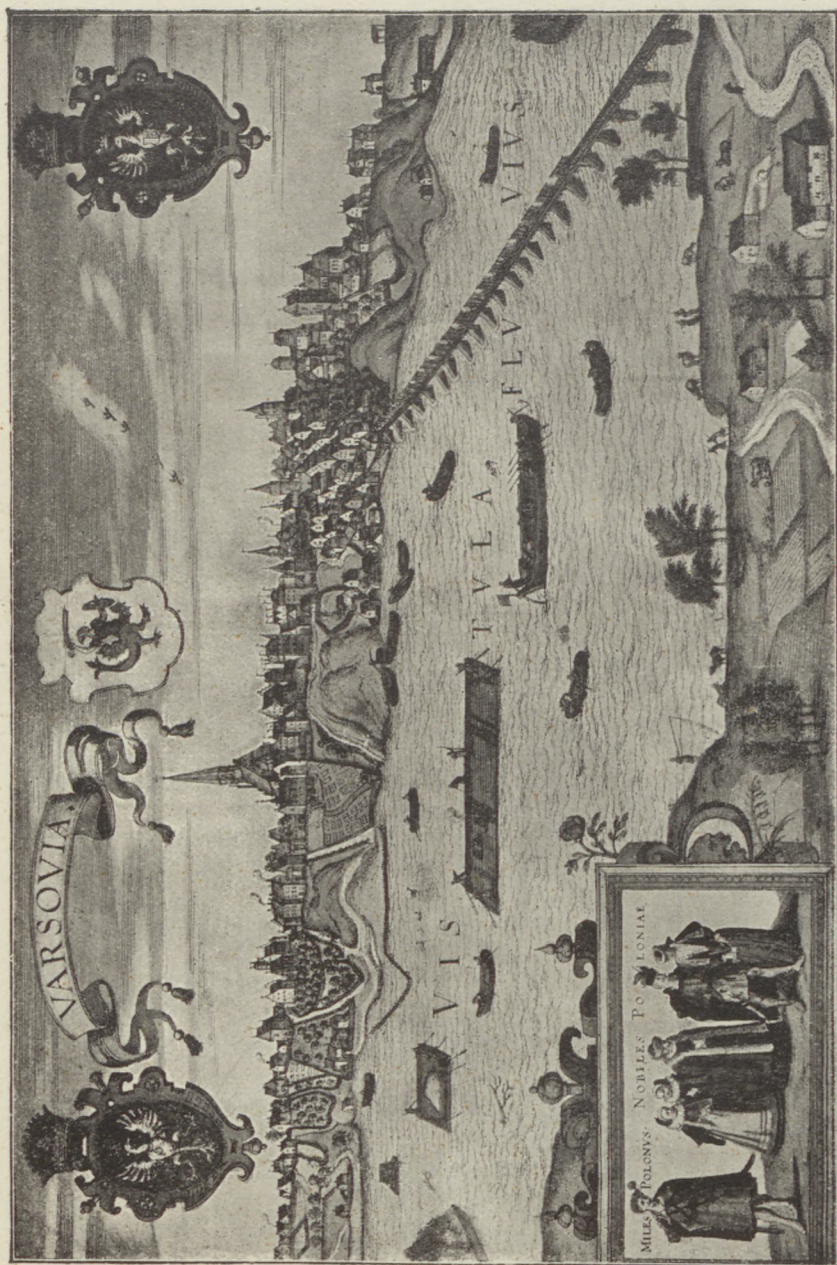
Fegyvertársa, Báthory Boldizsár is jutalomban részesült, nyilván az elsőben, amit nagybátyjától kapott: azt az ígéretet, hogy külföldi peregrinációra indulhat, aminek jobban megörült, mintha akármilyen birtokoi kapott volna, mert évek óta égett a vágytól, hogy a mivelt nyúgatot bejárhassa és ismereteit bővíthesse. Pedig a király ekkor azt is komolyan tervezte, hogy összeházasítja a svéd király lányával s őt magát Livonia hercegévé teszi.

Szervező munkájában nagy segítségére volt a királynak egy lelkes lengyel jezsuita, az ékesszólású Skarga Péter, aki reggel, este lengyel nyelven prédikált a népnek, társa meg latinul. Ez istentiszteleteken Báthory István naponta kétszer egész udvarával résztvett, épp úgy, mint a nagyheti egyéb ünnepségekben, keresztimádásban és processiókon, ami általános feltűnést keltett és nemes például szolgált azoknak, akik a majdnem teljesen evangélikussá vált városban elszoktak volt a katolikus egyházi szertartásoktól. A király amellet jezsuita kollégiumot alapított, amelyet a szentatya csakhamar akadémiai rangra emelt; míg az egész tartomány kormányzását a vallásos lelkű Radziwill György vilnai püspökre bízta.

Dolgavégeztével István király Vlnából újra Grodnóba húzódott, hogy a háború fáradalmait s az utána támadt izgalmakat kipihenje és vadászattal frissítse fel bágyadt lelkét. Augusztusra fordult a nyár, mire felkerekedett Varsó felé. Ott mozsárlövés meg harangzúgás közt vonult be az éljenzők sorfala közt s az egykorú Sarnicki krónikás szellemes feljegyzése szerint a harangok ércnyelve így zengte nevét: *Ste—pha—ne*... az alkalmi költők serege meg vásáron szétkapkodott himnuszokban dicsőítette. Ezt a dicsőítést a király méltán megérdemlé. Hisz a békekötés nemcsak az évek óta tartó háborúnak vetett véget, hanem hosszú időre megállítja az orosz nyúgatra való törekvésében. Ez pedig egész Európa nyúgalmát biztosítja. Különben is a három esztendeig elhúzódott hadjáratban a muszkák sehol nyílt csatában nem mertek megmérkőzni a lengyelekkel s az európai hadviselés most érvényesült először Európa keleti részeiben Báthory István révén. És pedig azért, mert mindenütt jól begyakorolt gyalogsága, pompás lovassága és kitűnő tűzérsege állott szemben az oroszok fegyelmezetlen hadseregével. Ez eddigelé — István király ideje előtt — az övékével mindenben azonos lengyel és litván sereggel hadakozott s most Báthory alatt kellett az oroszoknak megtanulniok mi az igazi jól szervezett hadsereg és háború.

Egy kis elismerés jól eshetett a királynak, mert ellenzői, sőt ellenségei száma úgys nagy volt a lengyelek közt. Ezt igen jól tudta

Z
g
ja
an
he
re
té
vi
—
ha
eg
ha
na
en
vi
ne
sé
kn
né
s
ki

le
a
m
sz
m
sé
fo
Z
ka
pi
g
ál
ho
ju
—
ez
ré

sé

Zamoyski s az ő érdeme, hogy az október elején megnyílt országgyűlésen a zavargó kedélyek nyugtalanságát finom érzékével az ő javára hangolta. A dietát ősi szokás szerint a «Valete» nyitotta meg, amellyel a királyt a kancellár meleg szavak kíséretében üdvözlé, hogy ép erőben, egészségben tért meg a hadjáratból s vesz részt a rendek gyülekezetében. Majd bemutatta nevében a királyi előterjesztéseket s mielőtt azok bizottsági tárgyalására a kinevezett szenátorok visszavonultak volna, a király személye elé lépve Zamoyski így szólt: — Azt kívánom Felségednek, hogy tetteiért s a szerencsésen befejezett hadjáratban kivívt győzelmeiért bár annyi elismerés érje, amennyi egy szerény, de hálás gyülekezettől kijárhat olyan királynak, aki hazáját szívből szereti és egy a haza s a köz érdekeivel! Felséged nagylelkűsége ugyan nem szorúl dícséretre, mert az oly hatalmas és erős, hogy minden ellenszenvet és ellenséges indulatot kibír és visszaver s ekként magas személyének semmi gonoszság és bántalom nem árthat; ámde egyesek rosszindulata valamikor a király tisztességét fogja öregbíteni, mindenkit csodálatba fog ejteni, ha a krónikákból olvassa, hogy ez a király ennyi akadály és veszély, nélkülözés és izgalom között is mily jeles cselekedeteket vitt véghez s hogy gonosz emberek káromlásával és rágalmaival nem törődve, senkitől meg nem félemlítve, annyit tett a haza s a közjó érdekében!

E sikerült üdvözlletnek az volt a célja, hogy levezesse vagy legalább is halkabbá tegye azt a majdnem állandó duruzsolást, amely a király személyével kapcsolatban itt is napirenden volt a rendek magányos összefüvetelein és beszélgetésein. Hisz ősi rossz szokás szerint, a lengyel nemesek királyuk cselekedeteit úgy bírálgatták, mintha valami egyszerű hivatalnok lenne, akit minden tettéért felelősségre lehet és kell vonni. Csak nem rég is, az elmúlt hadjárat folyamán, ellenségévé vált Zborowski János, amiért nem őt, hanem Zamoyskit nevezte ki főhadvezérré. A magát mellőzöttnek képzelő kapitány ezt nyíltan tárgyalta a táborban, még szolgálatában is, pihenésök közben. Persze kontráztak is neki, mert voltak, akik hangoosan hirdették a táborozás sokféle nyomorúságától elernyedte ideges állapotukban, hogy a király hadakozásában a lengyeleket tolja előre, hogy aztán a húsos járandóságokat az ő drágalátos magyarjainak juttassa. Mert mit érünk vele — mondá az egyik nyugtalanabb vitéz — ha a király akár egész Livóniát meghódítja is? Mi visszük bőrünket ezer veszély közt a küzdőtérre s majd a király testvéreinek fiai részesülnek a jövedelmekben!

Nem szorúl bizonyításra, hogy ez nem volt egyéb pusztá irigységből eredő ráfogásnál és csúnya rágalomnál, mert a király épúgy

jutalmazta lengyel híveit, mint a magyarokat. De ezt ugyan hiába veté ellene a vitatkozás hevében valamelyik magyar, mert lengyel társá rögtön avval állott elő, hogy a király már egy rakás magyart honfiusított, amivel rendesen valami ingatlan is járt. Feledték természetesen ezek az irigykedő nemesek, hogy Báthory István már első — sviri — kiáltványában kijelenté, hogy «minden katonája vitézségét, hűségét, fáradozását és kiváló érdemeit olyan jóakarattal, kegyosztással és bőkezűséggel fogja jutalmazni, hogy senkinek se legyen oka megbánni vitézi cselekedetét» biztosítván mindenkit arról, hogy hűségese szolgálata és vitézsége jutalmát el fogja nyerni.

Fejedelmi fogadalmát István király hűségesen megtartotta és kegyét bőkezűen éreztette a lengyelekkel is. Erről a címeres és birtok-adománylevelek nagy száma tanuskodik úgy Lengyel-, mint Magyarországon. Ezeket rendesen a táborhelyeken, a lefolyt csaták és ostromok után állíttatta ki és adta át személyesen a hadak arcvonala előtt azoknak a vitézeknek, akiket hőstetteikért megnemesített. S ha már ez egymagában is emelte a kitüntetés fényét, ragyogó aransúgárt vet a király nemeslelkűségére az, hogy az így kitüntetett vitézek hadi tetteit oly magasztos szavakkal és ékes jelzőkkel örökíté meg az armálisokban, amire alig van példa egyebütt. A hadi érdemek elismerésében és dícséretében bőbeszédű volt élőszóban, írásban egyaránt, mert igazi katona-létére jól tudta, mily felemelően hat az elismerés az illető jellemére és további magatartására, sőt bajtársaira s általán a katonai szellemre.

Az oroszok-elleni hadjáratában nemességet kapott — a már ismerteken kívül — *Wieloch* Gáspár, aki bár mindkét vállán megsebesült, három nap múlva újból sorba állt s harcolt amíg ismét a mellén és jobb karján érte golyó. Így küzdött *Wonsowicz* Bálint is Polock ostromában, első lévén egyik tornya megmászásában, ámbár jobb karját két helyen is átlőtték. Nagy dícsérettel szólt a király *Serny* Lukács vitézségéről is, meg *Pocholowiecki* Szaniszlóéről, aki a pskowi hadjáratban két társával első volt a gyújtók közt s midőn meghágták a falakat, a muszkákat a városig üldözték. Ott tüntette ki magát tábori nyomdásza, a derék *Lapczyński* Bálint is, aki Danckától fogva végigszolgált s résztvett még a *Wielikaja* folyó melletti ütközetben is. Vele egyszerre nyert nemességet *Szydłowski* Kristóf Bernát meg *Stefanowicz* Kristóf is; a *Pienionzek* Prokop armálisában meg ezek a hízelt szavak is megvannak, hogy szeretetébe a király őt az ugyanott tanúsított hősiességeért fogadta. Micsoda példátlanul álló ez a szívből jött őszinte megnyilatkozás egy katonáit becsülő uralkodó részéről!

A király azonban a polgári erényeket is nagylelkűen jutalmazta. Így nemességet adományozott Provana Prosper kincstartónak, amiért a hadviseléshez szükséges pénzeket mindig erélyesen hajtotta fel és késelelem nélkül juttatta kezéhez; valamint nótáriusának, Krzepicki Bálintnak. Ugyancsak tőle nyert nemességet Dolinski Lajos és Galinski János, továbbá Gretcsch János thorni, Czyszinski Szaniszló vilnai meg Usczianski Jakab przemysli polgár is.

Feledhetetlenek maradtak azok az elismerő szavak is, amelyekkel Báthory István nyílt színen — az 1585-i országgyűlésen — ajánlotta nemességre a szenátoroknak *Szalapski* Reginaldot és *Szczerbic* Pált kiváló polgári és hadi érdemeikért, amelyeket ő maga részéről megjutalmazatlanul nem óhajt hagyni. Viszont a nevezetes Rozdrzewski grófi család régi nemességét még az első orosz hadjárat előtt megújítja.

Nem fukarkodott István király a dícsérettel magyar vitézei jutalmazásakor sem. Erről az alábbiak címereslevelei tanuskodnak: Bánó György, kocsárdi Gálffy János, Kanistos András; konyhamestere, krasznai Fűr János; udvari festője, Turbulya Tamás; debreceni Foris Ambrus, keresztúri Szabó Fábián, Rácz Mihály és testvére, Tasnádi Balázs, Csókássy Mihály, ippi Fráter Pál és Rosnyai Dávid, kidei Illyésy Gáspár, Lipót János, somkúti Dán Péter, More János, kolozsvári Literatus János tordai sókamarás, abafáji Gyulai Pál titkár, még Dancka alatt; a már magyarországi nemességgel bíró Dauda János és annyi sok más, aki a minden igazi érdemet méltányló nagy király részéről nemesi rangot nyert.

Dícséreték és kitüntetések azonban rend szerint irígységet szoktak kelteni azok táborában, akik azokban nem részesültek. Nyilván erre az éppen nem kiváló emberi tulajdonságra vezethető vissza az a majdnem érthetetlen s a legtöbb esetben teljesen indokolatlan ellenszenv is, melyet a lengyelek a velők együtt harcolt magyarok iránt kimutattak s még a háborúk után is éveken keresztül tápláltak.

Ez az ellenszenv persze annál nagyobb volt, minél jelesebb annak személyisége, akire irigykedtek. Ezért nem árt, ha egy kis vázlatos képben bemutatjuk a király magyarjait, illetve azt a magyar társadalmat, amely körülötte, uralkodásának ideje alatt lengyel földön kialakult.

Báthory István királyi udvara mindenben elütött a régiektől. Átvette s megtartotta ugyan a korábbi udvartartás szervezetét, de azt teljesen átdolgozta és új, mondhatnánk komolyabb alapokra fektette. Az udvartartás vezetésére adott útasítása minden udvari ember tisztjét és feladatát megszabta. Bevezetésében a király úgy-

szólva ünnepélyesen kijelenté, hogy a lengyel királyi udvarnak a tiszta és tisztos élet tükrének kell lennie, amelyben nem tűr semmi léhaságot és illetlen magaviseletet. Azt kívánta, hogy udvarában a rossz időkben lábrakapott emberi gonoszságok következtében eltiport régi fegyelem újra helyreálljon, a rendetlenség, zabolátlanság, illetlenség és sok más átkos cselekedet kiirtassék s mindenki, aki a királyi udvarhoz tartozik vagy abba ellátogat megtudja, miként viselje magát. Ezért meghagyta azt is, hogy fejeznépek s férj nélküli nők az udvarba lábukat be ne tegyék s azt sehova ne kövessék, mert abból fajtalanosság és istentelenség származik, ami az emberekre vonja az Úr haragját. Ha mégis akadna ilyen, azt kössék oszlophoz, vesszőzzék meg, homlokára bélyeget süssenek s úgy kergessék el. Aki az udvarban zenebonát csap, más foglalkozását nem becsüli s a parancsokat nem tiszteli, keze vágassék le. Apródok és szolgák, akik az udvarba jönnek, a királyi termekbe ne tolakodjanak s ahol tanácskoznak, oda be ne lépjenek. A felette érdekes útasítás még a járókelő útasokra is kiterjeszti figyelmét, midőn elrendeli, hogy a kocsik az útnak csupán egyik oldalán közlekedjenek. A kocsmák éjfél után egy órakeror csukjanak s azontúl italt senkifának ne mérjenek. Élelmet senkinek erővel elvennie nem szabad, viszont senki ne merjen azokból sokat összevásárolni, nehogy az áruk felmenjen. Aki a rendeleteket áthágja s a rendre ügyelő marsalloknak nem engedelmeskedik, azt felakasztják. Ahol pedig az udvar tartózkodik, ezt az útasítást a kapukra ki kell szegezni, hogy nemtudással senki se mentegőzhessék.

Így a királyi udvarban az eddiginél szigorúbb élet indult meg, melyből száműzve vala minden felesleges fényűzés, költekezés, henyélés, kártya és dorbézolás. Egyszeriben vége szakadt hamarosan a sok ünnepségeknek, álarcosbálloknak s más hasonló mulatságoknak, ami csak nemrég is általános volt a királyi vár termeiben. Búsultak is eleget a lengyel nemesek az idők ily nem várt szomorú változásán. Viszont az udvari emberek örömmel tapasztalták, hogy fizetésöket felemelték s ahhoz pontosan hozzájutnak, nem úgy mint hajdan, midőn olykor hónapokig kilincseltek érette. A király bámulatos szervezőnek bizonyult. A legkisebb tisztség rendeltetését maga nézte vagy alakítá át az adott viszonyok szerint s mindenek fölött az udvartartás jövedelme arányában. Ezáltal nemcsak egyensúlyt teremtett az udvar költségvetésében, hanem a tékozlásnak is gátat vetett józan takarékoságával. Nehogy pedig részrehajlással vádolják, a tisztségek nagyobbik felét lengyel nemesekkel tölté be s csupán közvetlen környezete tagjait választá a magyarok közül. Így esett, hogy tizenegy kamarása közül mindössze négy magyar, míg az apródok, étkefogók és futárok

valamennyien lengyelek. Nevezetes újítása volt azonban Báthorynak az általa megszervezett mintegy kétezer főnyi királyi testőrsége, nagyobbara előkelő megjelenésű magyar vitézekből összeválogatva. Ennek felszerelése, gondozása és nyilvántartása természetesen külön szervezetet és hivatalt kívánt magyar mesteremberek, kocsisok, lovászok, borbélyok, művészek és íródeákok egész seregével, melynek számadáskönyveit is a lengyelekétől elválasztva vezették.

E magyar udvartartás feje és felelős vezetője első kamarása: *Wesselényi* Ferenc volt. Majdnem huszonegy esztendővel fiatalabb a királynál, de gyermekkorra óta ismerte, tisztelte, mert valamikor legkisebb «bejáró» volt atyja, az erdélyi vajda udvarában. Később a Bekes Gáspár elleni csatában és üldözésében is kitüntette magát.

Magas, nyúlánk ifjú ember. Szinte aránytalanul nagy fejét erdélyi módra körülnyírt hajzat fedte. Ajka felett kipödrött sűrű bajusz díszlett. Állát kecskeszakáll árnyékolta, középen benyomott sasorra parancsoló tekintetet adott neki s valósággal lenyűgözte szemlélőjét. Szapora lépésű, fürgé, finom modorú, udvarias, élénk szemű és beszédű, készséges, törekvő, szíves úr; de nem abból a hízelgő, képmutató fajtából, amelyeneket a lengyelek elszökött királyuk, Henrik francia kíséretében láttak. Árnyékként követte a királyt mindenfelé, ahol megjelent vagy ahová szórakozás kedvéért menni kívánt, gondoskodván apró-cseprő szükségéről, hogy mindene meg legyen, amihez szokva volt. Még ételére, italára is ő vigyázott. Nem is lehetett semmit felszolgálni, amíg azt a szakács vagy pincemester előtte meg nem ízlette. A kihallgatásokat is ő készíté elő s azokra nála kellett jelentkezni. A királyt még éjjel sem hagyta el, szobája mellett aludt, szükség esetén hálósobájában. Mindez nagyban emelte tekintélyét még a lengyeleknél s más idegeneknél is, kik előtt neve egyszerűen «Pan Ferenc» volt. Nem is neheztelt e bízalmas szólításért, miután rájött, hogy ezt könnyebb kiejteni, mint az idegen nyelvűeknek nehezen kimondható családi nevét. Különben sem volt haragos, inkább hirtelen haragú, mint általában a magyar ember. Haragjától harsogtak olykor a palota folyósói, ha valakire mérges lett; de mindenki tudta, hogy félóra múlva verebet lehetett vele fogatni. Ezt a természetét ki is használta néha egyik-másik a sok udvari ember közül, kiket ő tartott számon s ő szedett ráncba, ha mód felett vétkeztek vagy rakoncátlankodtak. Eszén azonban nem igen lehetett túljárni, mivel amellet, hogy mindenről pontos számadást vezetett és kívánt, nagyszerű emlékező tehetsége volt. Jó hasznát is vette hivatalában, mert minden udvari szolgálatot ő látott el s ha valakinek a helye megürült, annak betöltése az ő gondja volt. Hogy ez mit

jelentett, arról csak annak lehet kellő fogalma, aki számadáskönyveit látta s tudja, mi minden kell egy királyi udvar fentartására és elképzei, micsoda gondosságot kívánt az, hogy a király szükségletére minden a maga idejében hiánytalanul meg legyen, akár rendes időben, akár háborúban.

Hivatala terheit nyomta még az a kötelessége is, hogy ő fizette a magyar katonák zsoldját, amely ha késett, neki kellett a sok nélkülöző harcos zsörtölődését hallania és elszenvednie. Ez pedig gyakran megesett az öt esztendőn keresztül húzódó hadjáratok folyamán. Ezekben maga is részt vett előbb tíz lovassal, később hússzal, egy percre sem hagyván magára a királyt, akit rajongásig szeretett. Titoktartó természetéért ez is nagyrabecsülte. A király egyébként három erényét kedvelte benne leginkább: szorgalmát, elmésségét és találékonyságát. Ezekért tette kincstartójává s bízta reá személyes ügyei intézését is, az orosz békekötés után pedig Rigában magyar és erdélyi báróságra emelte, ami a királynak egyetlen ilyen címadományozása volt egész uralkodása idején. Jó modoráért Caligari nuncius is nagy barátságot tartott vele. Sok hasznát vette egyházi ügyekben is, amikor például arról volt szó, hogy valami püspök- vagy apát-kinevezést illő tapintatos módon a királynál megsürgessen s a kinevezési okmány kiállítását a kancellárián siettesse. Ezeket olykor maga Wesselényi kézbesíté a boldog tulajdonosoknak. Így például az új gnézeni primásét, Karnkowski Szaniszlóét, amiért úgylátszik tisztes ajándék is járt. Ezen ekkoriban senki meg nem ütközött. Jól is fogott, kívált, hogy Wesselényi esküvőre készült.

A király határozott kívánságára, Bekes Gáspár özvegyét, Sárkándi Annát vette el, akivel lakodalmát a béke helyreálltával, miután nagy betegségéből felépült (1582 május 13-án) a krakói királyi palotában tartotta meg fényes ünnepek keretében. Wesselényi katolikus ember volt, menyasszonya protestáns. Ezért nem püspök, hanem csak egy udvari pap adta őket össze, miután a király kívánságára megígérte, hogy esküvő után áttér ura hitére. Ezt az alig tizenhét éves feltűnő szépségű asszony meg is tette s olyan odaadó buzgó lánya lett a katolikus egyháznak, hogy a Szent Borbálának szentelt krakói jezsuita templomnak nem akadt nála vallásosabb és áldozatkészebb híve. Az is fel van jegyezve, hogy a fényes esküvő a királynak 8000 forintjába került, amellet, hogy az új párnak egy aranyserleget küldött, benne 60 portugál arannyal. Ennél is díszesebb volt az ifjú Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem ajándéka: két virágos nagy kupa és egy nyolcszáz arany értékű lánc. Ezeket követte, Gyulafi Lestár «mutatta be» illendő beszéd kíséretében.

Generosus ^{com} Dñs Franciscus de Weselini Siemnen, Motylnen & Capnicus
Baro in Hahad baris in Dembo Vir Catholicus, et Rudentiss. Hic Pater
Weselino insigni virtute, et armis urbe natus in ipso aetate flore una cum Pe-
tre Gelas aliquot contra Turcas expeditiones fecit, quo noce magno illi
Steph Barthol Pallatino Transylvaniae placens eidem propter maiorem in rebus
bellicis experientiam commendatus est. Paulo post exortis simultatibus inter Ill.
Principes Stephannum Barthoreum, et Gasparum Bickiersum fideles ino Principi adha-
sit Interim Stephannus Barthoreus Rex Poloniae declaratur summ Patronum, chi-
ens sequitur cum Rege omnia pericula pugnae Gedanen, Polocen, Miellotucen, et
Pleskoniens, Aronne superat. Mortuo illo Dñs Gasparo Bickierso relictam viduam
^{com} Inosam Dñam Annam, Perkanda suam Regis uxorem duxit. Veniente ad-
huc Rege consensu ordinum Amis Polonus declaratur, optimè tandem de Re-
publica meretur dum demorim Regis facultatem, qua ex re Republica erat, Senato-
ribus declaratur, mortuus non sine magno maiore suorum pcpue charissima coniugio, qua
ut Dño fide, Memmencia amens pñit ita mortuo ead exhibuit. Obdormi in Dñ. 1692. 16. Iulij. Aia. 40.

Ami a lakodalmi ellátást illette, Pipan patrikárius számadása mainapig fennmaradt arról a rengeteg ételről, itálról, olasz cukrozott gyümölcsről, meg fűszerszámról ami az esküvő előtti napon ebédre, majd az esküvő napján s utána még további három napon át kellett a vendégeknek meg zenészeknek. Ez 2024 forintra rugott. De kortörténeti adat, hogy ennek tisztedrésze azoknak az evőeszközöknek a megtérítésére adatott ki, melyek az asztalokról — mulatozás közben — eltűntek, mivel ezidőben még minden vendég a magával hozott saját étszerét használta. Az eltűnések tehát nyilván az étszerek ritka voltával vannak valamelyes oki összefüggésben. Az is rendkívül érdekes korjellemző adat, hogy minden vendéget a maga inasa szolgált ki s azok hazuról jóllakva jöttek, mert a vendégségben egyetlen tál ételt sem kaptak, ha csak avval nem elégedtek meg, amit uruk netán tányérán felejtett.

Lakodalom után feleségét Wesselényi lanckoroni kastélyába vitte, melyet a királytól kapott ajándékul. Ezért a lengyelek persze szintén duzzogtak, holott azt István király magyar hajdúival szerezte vissza a lázadó Laskitól. Ez a Krakóhoz közel eső vár azért is jó ajándék volt, hogy pompás kastélyában Wesselényi felesége kényelmes otthont talált magárahagyatottságában, mert bizony ura azontúl is állandóan a király mellett teljesített szolgálatot s e tisztében feleségét nem mindig vihette magával. Ezt a változatlan hűséget jutalmazta két év múlva István király, midőn neki Erdélyben a hadadi várat adományozta kiterjedt uradalmával és Sibóval együtt, ahol aztán Wesselényi utódai meghúzódtak. Nemesi előnevöket is onnan vették. Az értékes új adományról szóló, Vilnán kelt oklevél azért is nevezetes, mert benne a király Berzeviczy Márton ékes tollával apróra felsorolja az adományozott érdemeit, eleitől végig, a pskowi hadjárat végéig, sőt belőle azt is megtudjuk, hogy a danckai, valamint az oroszok elleni hármashadjárataiban a hadak élelmezésének nehéz feladatát is Wesselényi teljesíté urának legnagyobb elismerésére.

Wesselényi után legnagyobb tekintélye az udvarban s a király mellett kornyiati *Bekes* Gáspárnak volt. Ez a halálos ellensége, aki egykor Erdélyben éveken át alattomosan küzdött a fejedelem ellen, önmagát leküzdve, meghódolt a királynak. Hisz be kellett látnia, hogy annál kevésbé harcolhat tovább is ellene, mivel Miksa császár, kinek hajdan szolgálatában állott, kifacsart citromként dobta el magától, amikor látta, hogy érdekében sem Erdélyben nem sikerült a fellépése, sem Lengyelországban, ahol pártja királlyá választotta volt. Ennyi hálátlanságra a menekült, pribég *Bekes* soha nem gondolt. Még kevésbé arra, hogy ellene még elfogató parancsot bocsásson ki az,

BEKES GÁSPÁR.

akit ő éveken át érdekből — tán jobb meggyőződése ellenére — hűségesen szolgált. Magába szállva bánta meg korábbi cselekedeteit és határozta el, hogy meghódol annak, aki ellen annyit vétkezett... még itt is, ahol a német párt vezéreivel fondorkodott. Együttal Miksának is felajánlá újból szolgálatát, avval biztatván, hogy ha megsegíti, «olyan gondot adna az erdélyi vajdának, hogy elfelejtené a királyságot!» A császár azonban, jól ismerve a helyzetet és erőviszonyokat, tudni sem akart róla, nehogy még a nyugtalan, bosszúra vágyó bujdosó miatt a török haragját magára vonja. Erre Bekes, gögjét és büszkeségét félretéve, a kiengesztelődés útjára lépett. Közvetítőül egykori haragosát, Zborowski Péter krakói vajdát szólítja fel titokban, ott a Tatra alatti sanyarú elvonultságából, ahová lengyel földről menekülnie kellett. Ez nagy lelki tusájába került, bár a bűnbánásnak erkölcsi alapját nagy mértékben leszállítja az a körülmény, hogy Bekes csupán akkor eszmélt reá a magábaszállásra, amikor német pártfogóitól már semmit sem remélhetett s ő maga bujdosó társaival a nyomor legszélére jutott... A krakói vajda mégis teljesíti a megtérő kívánságát és megbeszélvén a dolgot a királlyal, 1576 nyarán megható levélben értesíti jóindulatáról. Ámde ő — szokása ellenére — nem nagyon sietett a levélre felelni: hadd töprengjen még magában s érezze, hogy nincs éppen reá szorúlva. Téltre fordult az idő, mire Báthory István rászánta magát a határozatra. Ezt aztán Berzeviczy Márton veté papírra az alábbi alap gondolatok figyelembe vételével:

— Jól van, Gáspár. Megbocsátok neked ellenem elkövetett sok vétkeért, bár hat esztendőn át mocskoltál, kisebbítettél úgy otthon, mint külső országokban: még itt is, ahová Isten akaratából királynak jutottam. Vedd tudomásúl, hogy semmi nem ösztökél arra, hogy meghallgassalak, mert emberem, vagyonom, tekintélyem elég vagyon... Mégis, hogy lelkiismeretemet teljesen megnyugtassam, ünnepélyesen fogadom, hogy szívemből a keserűségnek minden keservét kiirtottam, hogy valamikor tisztán álljak Isten ő szent felsége színe elé... Nem bánom hát, ha idejössz, hisz udvaromban a megtérőnek is akad egy falás kenyér, amelyért remélem, hűséggel megszolgál... De elvárom, hogy vess számot lelkeddel, hagyj abba mindenféle praktikát, amikben olyan jártas voltál. Szállj magadba e nehéz lépés megtétele előtt, mert nagy a felelősséged Isten és emberek előtt, nehogy méltatlanra pazaroljam királyi kegyemet. Mert ne feledd, hogy Isten előtt nincs titok s nincsen áldás azon, amit kelleetlenül teszünk!

A Varsóban kelt szép levél Bekest Eperjesen találta, ahol egyik-másik jó embere kegyelemkenyerén élt, miután még tíz forintja

sem maradt, A király ritka nagylelkűsége oly hatással volt reá, hogy megújult emberként állott szolgálatába, biztosítván, hogy iránta való kegyelmességét hűséggel fogja viszonzni, miként ez a históriában is van olyanoknál, akiknek valamely fejedelem megbocsátott s később nagy hasznát vette szolgálatuknak: birodalmuk öregödött és jó hírek, nevek széles ez velágon dicséretes volt.

Szószerint így is lett. Sajnos nem ismerjük azt a felséges jeletet, amely lejátszódott a két vetélytárs között — annyi esztendő múltán — első találkozásukkor 1577 vízkeresztjében, Bromberg (Bydgosz) városában. De könnyen elképzelhető, mily megható, magasztos lehetett. Csak azt látjuk, hogy Bekes Gáspár a danckaiak elleni harc második felében állandóan a király mellett van és odaadó szolgálatával mind jobban kiérdemelte elismerését.

A hadjárat folyamán előbb 120, később 450 válogatott magyar lovas élén küzdött. Majd a magyar lovas és gyalog sereg főparancsnoka lett. Állásában annyi jelét adta haditehetségének, megbízhatóságának és ügyességének, hogy a király minden hadidolgot vele beszélt meg és teljes bizalmával tüntette ki. Ennek következtében neki szabad bejárata volt a királyhoz, akivel órák hosszat tárgyalt, sőt gyakran vele is hált sátrában vagy szobájában. Ez a lengyeleknél óriási feltűnést keltett, szokatlanságánál fogva pedig valóságos irigységet. Ezt amúgy is kiváltotta náluk a királynak az a kegye, hogy Bekest a thorni országgyűlésen, érdemei elismeréseül honfíúsítá, neki ajándékozván örök időkre a lanckoronai kapitányságot, a melyet hűtlenség miatt a Laskiaktól elvett volt.

A lengyelek irigysége, majd iránta való gyűlölsége nem is volt egészen alaptalan, mert elbizakodottságában Bekes többször kijelenté, hogy minél rosszabb dolga lesz a lengyeleknek, annál jobb lesz a magyaroknak. Ily tapintatlan kijelentések másokat is hasonló kifakadásokra ragadtattak. Így például a hajdúk kapitánya egyszer poharazás közben azt találta mondani, hogy tíz lengyellel kész megvívni egyedül. Erre egy lengyel vitéz elibe állt s így szólítá meg:

— Én a legkisebb vagyok a lengyel nemesek közt, de mivel a fülembe jutott, hogy nemzetemet bántottad, kész vagyok veled megküzdeni; hadd tapasztald meg mondásodat egyetlen lengyellel szemben s hadd képzeld el magadnak, mit várhatsz tőztől?

A magyar vitéz bocsánatért esedezett, mondván, hogy nem akarta bántani a lengyel nemzetet s így a kellemetlen ügy elsímult.

A helyzet azonban evvel nem sokat változott. Bekest továbbra is gyűlölték a lengyelek, még pedig annál jobban, minél inkább nőtt a király iránta való bízalma. Így Firley kapitány egy ízben úgy írt róla,

hogy a király udvarában nem hisznek a keresztben, hanem Bekesben! De ez túlzás volt, mert államügyekben a király azért Zamoyski tanácsával élt s ő volt a *fac totum* minden fontos dologban. Bekest úgylátszik inkább közvetlenségeért szerette, habár ez a lengyelek szerint csupa képmutatás volt, amihez Bekes nagyon látszott érteni. Ám azt készséggel beismerték róla, hogy kitűnő katona, mert annak számos tanújelét adta. Ezért még Caligari nuncius is becsülte. Szívesen is társalgott vele, bár egy alkalommal Bekes határozottan kikötötte, hogy vallási dolgokról ne beszélgessen, mert nem értik meg egymást. Bekes ugyanis Szentháromságtagadó, azaz antitrinitárius volt, bár előbb évekig a luteránus vallás rendelkezései szerint élt. Ezt természetesen a király is tudta róla, még a fejérvári udvarból, de miatta nem bántá. Egy ízben, mikor jó kedvében arra inté, hogy fiát adja a jezsuiták iskolájába, mert egész vallásos meggyőződése tévedésen alapszik, Bekest annyira sarokba szorítá, hogy csak ennyit birt felelni a királynak:

— Hálások lehettek ti pápisták az Istennek meg a jezsuitáknak, mert ha ezek nincsenek, a pápaság már rég megszűnt volna!

A király szívesen vette ezt az unitárius ember nyelvéen elhangzott nyilatkozatot s azt mosolyogva beszélte el alkalmilag a nunciusnak. Ennek meg a király rábeszélésének mégis volt annyi hatása a podagrás Bekesre, hogy kevéssel halála előtt megvallotta a királynak, hogy már hisz a Szentháromságban s hozzájárult, hogy két fia a katolikus vallásban neveltesse. Ez nagy örömet szerzett a királynak, kivált, hogy nemsokára a nuncius mindkét fiút megkereszteltette, miután azok, habár a nagyobbik már a tizenkettedik évében járt, még nem részesültek e szentségben.

Erejét gyöngülni érezvén, Bekes Gáspár 1579 november elsején végrendekezett hagyatékáról. Testamentomosául a királyt meg Zamoyski kancellárt vallotta s ők lettek feleségének és gyermekeinek is gondozói, gyámolói. Ez jó is volt így, mert gyámúl rendelt öccse, Gábor nemsokára elesett Pskow vára ostroma alatt s nem lett volna, aki rájuk vigyázzon. Végrendeletének igen szép utolsó mondata, amelyben arra inti szerelmes atyafiait, hogy mindenben az Istent féljék, mert: ti nektek is meg kell halnotok!

Végrendekezése után az 59-ik évében járó Bekes Gáspár csupán hét napot élt. A király nagy szomorúsággal vevé halála hírért Varsóban s annyira megbecsülte még halóporaiban is, hogy díszes temetést rendelt neki; holttestét pedig a Vilna feletti magas dombon álló kerek torony alatt földeltette el, melyet azóta is *Bekes hegyének*

(Góra Bekieszowa) nevez a lengyel nép. Ide különben azért jutott, mert unitárius hite miatt a székesegyházban nem kaphatott helyet.

Bekes élete ragyogó példája annak is, miként lehetett Erdélyben az udvari és közélet terén szorgalommal és becsületességgel bárkinek is érvényesülnie. Ő ugyanis Krassószörény megyéből Erdélybe került román ember volt. Korán bejutott János Zsigmond fejedelem udvarába, ahol a bejáró apródból hamarosan a legbefolyásosabb tanácsúr lett. Csáky Mihály kancellár mellett ő volt a fejedelem legbizalmasabb embere s mint ilyen végrendeletének is egyik végrehajtója. Hitbéli meggyőződése is az udvarban alakult ki, ahol az eredetileg görögkeleti vallású Bekes rokona, Petrovics Péter hatása alatt előbb a kálvinista hitet vallá, majd a Blandrata orvos révén mindjobban terjedő unitárius hit híve lett, amelyben mindhalálig meg is maradt.

A hű ember helyét egyik legkiválóbb kapitánya, kálnói *Bornemisza* János, Eger vára hasonnevű hős védőjének fia foglalta el. Ez még István király kíséretében jött Lengyelországba. Rövidesen már első hadjárata után egy száz főnyi lovas had kapitánya, majd hamarosan az egész magyar lovasság fővezére lett. Vakmerő bátorságával, ritka ügyessége és leleményessége által tűnt ki, főleg a Livonia meghódítását célzó nehéz hadjáratban, ami István királynak igen tetszett. Bátorságával különösen várostromokban jeleskedett, még Dancka alatt, midőn a legnagyobb tűzben és golyózáporban járkált a sáncokban és tartott ki bennök hetekig ezer veszély közepette, nem törődve esővel, köddel és faggyal, amely a hadat idő előtt meglepte. Még jobban kitüntette magát Polock ostromában, mikor hídat vert a vár könnyebb megközelíthetése végett és elsőül vonúlt be az égő várba lovasaival. Szervező képességének jó hasznát vette a király Newel és Wielkiluki, majd Pskow alatt, ahol az aknák ügyes rakásában és felgyújtásában járt elől. Érdemei jutalmául István királytól előbb a livoniai Pirkiel, rá két év múlva Ermes várát kapta, amihez a hozzátartozott ullendorfi kuriát is csatolta, sőt még ezer lengyel forintnyi évjáradékot is biztosított neki. Ez a négyszeres adomány valóban nagy kitüntetés volt, de Bornemisza azt tisztességesen kiérdemlé s a fejedelmi kegy példaadásul is szolgálhatott másoknak.

István király magyar környezetének negyedik nevezetes alakja erdélyi kancellárja, *Berzeviczy* Márton volt. Sárosmegyei régi elmagyarosodott s lengyelül is jól beszélő nemes, aki céljául tűzte ki magának, hogy családját felemelje a köznemesi sorból és újra nevezetessé tegye, mint volt a középkorban. Őseinek legrégibb tagjai a XIII. század elején telepedtek le a Szepességben, Kakaslomnicon, talán, hogy az a hegyes-völgyes föld is mindig az elhagyott Tirolra

emlékeztesse őket, ahonnan bevándoroltak volt. A század végén megszerzik azonban a szomszédos Sáros megyében fekvő Berzeviczt is és ezentúl nevöket állandóan Berzeviczynek írták. Itt született Márton is és nevelkedett a kor szokása szerint otthon tanúlva, míg a gimnáziumot minden valószínűség szerint a jónevű eperjesi iskolában végezte. De még nem volt húsz esztendő, amikor elhatározta magában, hogy közpályára lép. Ennek első lépcsőfoka az íródeákság volt, a tudós Gyalui Torda Zsigmond eperjesi kamarai tanácsos szerint is, aki nemes erkölcsiért nagyon szerette. Ajánlatára jutott be Nádasdy Tamás nádor pozsonyi irodájába. Jó szerencséje juttatta ide fiatalon, a kisnemesek egyetlen fegyvere: tolla révén. A hadi meg egyházi pálya mellett ez volt ezidőben legkecsesetöbb azok részére, kiknek nagy vagyonuk nem maradt és vágyaik mégis nagyra törők. Néhány évig ugyan terhes volt ez a hivatás, mert gyakran napestig kellett körmölni, azt tartván róla a deákok filozófiája, hogy: «Még a sebes sólyom sem repül mindig, csak az íródeák keze áll meg ritkán.» Ám a jó eszű koncipistát megbecsülték, kitüntették s az könnyen rangot, vagyont szerzett. Márton is hamarosan hites jegyző lett s mint ilyen, hűséges szolgálataiért visszakapta a királytól egy elhalt rokona elkobzott jószágait: Sárosban kilenc falut, Szepesben meg további hatot. Nemsokára titkári címet is kapott, őszire pedig Bécsbe kerül s a magyar kancelláriában alkalmazták. Kis szolgálat, de Mártont kielégítette, sőt egyenesen reá vágyott, mivel ez a hivatal — a szüntelen magyar oklevélkibocsátások miatt — mindenüvé követte a királyt, mint római birodalmi császárt s így valóra vált ifjúkori álma, hogy külső országokba jusson és világot lásson. Hajlama is volt hozzá és négy esztendőt kirekesztve, egész további életét idegenben élte le s távol hazájától fejezte is be. Ezért sokat látott és tapasztalt s korán olyan műveltséget és tudást sajátított el, amilyennel kortársai közül otthon kevesen dicsekedhettek. Levelei mutatják, hogy kitűnően írt anyanyelvén kívül latinúl, németül, olaszúl, nyomtatott munkája, hogy jó jártassága volt a görögben; erdélyi tartózkodása idején pedig törökül is megtanúlt, míg lengyelül gyermekkorra óta beszélt s azt gyakorolhatta új környezetében és lengyel származású feleségével is.

Életének virágában, huszonöt esztendő korában hagyta el udvari szolgálatát, hogy emésztő tudásvágytól hajtva, külföldi egyetemekre menjen. Majdnem tíz esztendőt tölt egyváltéban Német-, Franciaország és Padua egyetemein. Ez utóbbi helyen tudásával valóssággal tekintélyé válik, akit szindikussá választanak harminc éves korában. Tanulótársai tisztelettel néztek a magyar deákra, aki korá-

nak legkiválóbb humanistáival levelez és tart fenn tudományos érintkezést. Híre-neve eljut egy másik tanult paduai volt deákhoz, Báthory István erdélyi fejedelemhez is. Ez országába hívja s olyan ügykört biztosít neki, amilyenben ifjúságát töltötte Ferdinánd király udvarában. Itt aztán érvényesíthette úgy kancellári gyakorlatát, mint jogi tudását. Így az egyszerű titkárból röpké pár év alatt kancellár lett egy megértő, nemes, önzetlen jó uralkodó oldalán, aki tehetségét felismerve, pártfogolta hű emberét és magával vivén Lengyelországba is, szívből örvendett sikereinek és boldogulásának.

Fényes közpályáján Berzeviczy Márton leginkább mint *diplomata* tűnt ki. Ő ugyan ura mellett résztvett a szentpáli csatában, majd Báthory oroszországi hadjárataiban s így vértbe öltözve sem volt szokatlan a katonák előtt, kiknek — tiszténél fogva — minden anyagi ügyét gondozta. De vértjét csak afféle hivatalos parádés öltözetnek tartotta, amelyben királya előtt ünnepélyeken megjelent s magát síremlékén is kifaragtatta. Ő ugyanis legotthonosabban követ-ségekben, államügyek intézésében és úton érezte magát. Bécsben meg a római szentbirodalom területén korán megszokta a mázas beszédet, a cifra ígéretek burkoló komoly kijelentéseket, a nyájas-képző rábeszélés százféle fogásait és megejtő hangját. Mindehhez szerény, megnyerő alak, lebilincselő úri megjelenés, széleskörű nyelvtudás és lekötő fellépés járult, ami őt külföldi küldetésekre kiválóan alkalmassá tette. Egymásután jár Londonban Erzsébet királyné udvarában, Velencében a dogénál, Rómában a pápánál, a tergovistyei kastélyban a magyarul is beszélő havasalföldi vajdánál, Sztambulban a szultánnál; ismételten az erdélyi fejedelmi s a königsbergi udvarban. Egyformán tárgyal előkelő vatikáni főpapokkal, síma beszédű olaszokkal, virágos nyelvű török basákkal, erdélyi «kéteszű» tanácsurakkal, garasukat féltő szász szenátorokkal, zárkózott porosz rendekkel, kicsinyeskedő lengyel főurakkal, kalmár-gondolkozású danckai polgárokkal, ravasz császári biztosokkal és prágai hajbókoló miniszterekkel: a Báthoryak elavult, régi kárpótlás-ügye érdekében vagy mint lengyel starosza a kapitányságaihoz tartozó lakosok ügyes-bajos polgári dolgaiban.

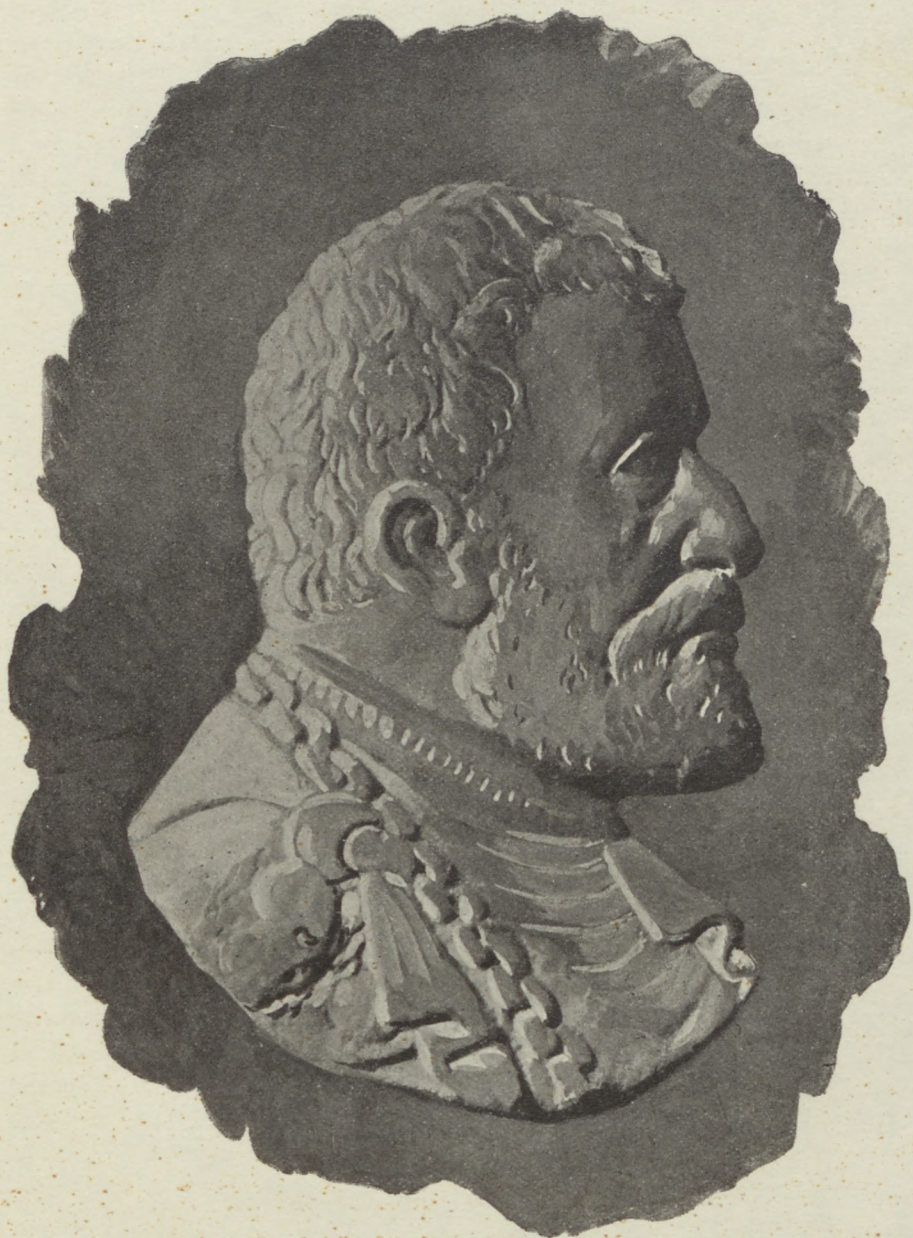
Eleme a munka s az összekuszálódott ügyek kibogozása. Jutalma is kijárt érte, mint akár az ügyvédnek. A kor önző anyagiasszeleme őt is rabjává tette. Mód felett szerette a vagyont, rangot. Szerzett is mindannyiból eleget. Kezdte azon, hogy családja hajdani, elveszett nemeslevelét megújította, majd kibővítette a lengyel rendek által, kiktől indigenátust nyert, miután előzőleg római küldetéséből aransarkantyús lovagként tért haza. Utána jószágot kért hűbérjogon

a brandenburgi örgróftól, hogy aztán örökidőkre családjáé maradjon; III. Zsigmond lengyel királytól pedig három-négyféle életfogytiglani kincstári jövedelmet. Kisvártatva a keleti öbölben, Kurlandban szerez uradalmat, Dondangenben — melynél északabbra magyar még nem birtokolt — s vele bárói méltóságot, hogy minél rangosabban járhasson a világban és szerepelhessen a német nemesek gyűlésein. Ahol valami megkaparítható birtok vagy anyagi előny kínálkozott, nem nyúgodott, míg az övé nem lett. A történelemből ismerte a középkori főúri dinasztiákat, kiknek a vagyon adott mindenek felett erőt és tekintélyt. Szemei előtt is számos «kisember» tette már családját jómóduvá és irigyeltté a mindenható *pénz* által. Fényűző korának kinövéseitől ő sem lehetett mentes! E kor alakjait elsősorban a vagyonszerzés ösztönözte fokozottabb tevékenységre. Társadalma semmi szolgálatot ingyen nem kívánt; de meg is fizetett mindent. A hivatalokban a legkisebb ügyet is *ajándékkal* kellett kijárni, amit a legnagyobb tisztviselő is elfogadott. Elfogadta Berzeviczy kancellár is, sőt nyoma van, hogy például a feleségével, a Dameraui Katalinnal kapott keletporoszországi, leistenaus birtok közélébe eső olivai apátságra — a barátok jelöltjével szemben — érdemtelent ajánlott kinevezésre István királynak; csak azért, mert pártfogoltja jutalmul Berzeviczynek ígérte az apátság javai egyrészének használatát. Szó sincs róla, hogy az ilyen híresztelésekben mindig több a ráfogás a valóságnál s az István király alatt meggazdagodott magyarokra irigykedő lengyelek a rágalomtól sem tartózkodtak. De, ha az olivai eset nem is volt igaz, a vagyonszerzés beteges vágya majdnem határtalan Berzeviczy Mártonban.

Ez annyival feltűnőbb, hogy literátus, tudós ember, aki boldog, ha szabad idejében olvasmányaiban elmélyedhet vagy írogathat. Előszerezetettel olvasta főleg Plautus műveit, ügynökökkel szerzi be német és olasz földről az újabb kitűnő munkákat és jelentős könyvtárt hagy hátra. Maga is szívesen írt. Ferdinánd császár-királyról szóló párisi emlékbeszéde hamarosan két kiadást ér s az a része, melyben egykori urának magánéletét, evés-ivásközben ellesett sajátságait ismerteti, mind a mai napig forrásmunka jellegű. Irálya is elűt az ilyfajta alkalmi művek üres, öblös hangú, fellengős irányától. Tartalmasságra törekedett, gondolatokat vetett papírosra még hivatalos kiadványaiban is, ámbár — korának és iskolai nevelésének hatása alatt — eszméit túlságosan cifrázza képletes kifejezésekkel és hasonlatokkal. Valóságos stilművész a címeres levelek szövege írásában, hogy azokat úgyszólván díszes kiállításuknak megfelelővé tegye. Már saját nemeslevelében is feltűnően szép, amint címerének egyes képei

BERZEVICZY MÁRTON.

jelentőségét kifejtő, a Gálffy Jánoséban pedig igazán költői szárnyalásúak azok a részletek, melyekben az emberi törekvések nemes forrásairól s az erény jelképeit mutató címeralakok jelentéséről értekezik.

Szépek és választékosak irodalmi levelei is, melyeket paduai volt tanuló társaival: Kovacsóczy Farkassal, az olasz Brutus János Mihály történetíróval, a francia Muretus Antallal vagy az utána Paduába jutott holland Blotius Hugóval váltott, aki hazatérve, a bécsi udvari könyvtár tudós igazgatója lett. Meleg barátság fűzte Squarcialupi Marcell orvoshoz, még gyulafehérvári tartózkodása idejéből. Ez őt egyik levelére nyomtatásban is kiadott válaszában patrónusának nevezi, mint olyat, aki bizonyára irodalmi törekvéseiben is segíté. A lengyel nemesek közül nagy tisztelője volt Zamoyski János kancellárnak, az egyháznagyok közül pedig igen élénk levelezésben állott a tanult Rozdrazewski Jeromos kujaviai püspökkel. Berzeviczy írói tehetségéről azonban nemcsak párisi és római oratioja meg levelei tanuskodnak, hanem tanuskodik a százszok 1583-i törvénykönyve is, melyet ura, királya megbízásából ő nézett és vizsgált át. Ezzel kicsiben olyan feladatot végzett, amely fontosságában a Werbőczyével ér fel.

Hitére nézve Berzeviczy Márton luteránus volt és maradt végig állhatatosan, az élet minden kísértése közepette. Vallásának rendelkezéseit híven megtartotta, egyházát gyarapította, sőt védelmére egy ízben még a fegyveres kormányhatalommal is szembeszállt. Hanem azért jól megfért katolikus feleségével, kinek hitét tisztelte, miként hogy maga is haláláig kegyelettel hordta nyakában XIII. Gergely pápa aranykeretű arcképét, mellyel őt római követsége alkalmával kitüntette. Így jelent meg királya kíséretében katolikus szertartásokon is, amiből Caligari nuncius tévesen azt következtette és jelentette a szentszéknak, hogy már erősen hajlott a katolikus hit felé.

Családi élete külsőleg boldog volt, mert Isten három fiúgyermekkel áldotta meg s közülök kettő anyjukkal túlélte; de azért nem bensőséges, mert úgy tetszik, otthonában nem értették meg s azt az érzelmi és felfogásbeli űrt, mely a magyar és lengyel fajt egymástól elkülöníti, nyilván sem a megszokás, sem a szeretet, sem az idő egyengető ereje nem hídalta át. Leveleiben legalább soha sem emlegeti feleségét, aki emlékezetével nem sokat törődve, ura halála után újra férjhez ment egy lengyel nemeshez. Így Berzeviczy kiskorú fiai: Kristóf és András is lengyelekké váltak s amellet, hogy a magyar nyelvet elfeledték, apjuk vallását is elhagyták. Még leitenau templomukat is katolikussá tették, holott Berzeviczy maga

költségén építette fel újra és állíttatott magának benne még életében párját ritkító díszes síremléket. Ám párját ritkító volt Berzeviczy Márton hazafiassága is, melyet a távollét sóvárgó vágyakozásának égő lángja táplált. *Minden szeretetet felülmúl a hazaszeretet!* Ez volt a mondása és hite, melyet tetteivel bizonyított. Eszével és életrevalóságával vagyont, kényelmet és rangot biztosított magának idegenben; de azért Magyarország ügyei iránt is élénken érdeklődött. Amikor csak tehetett, hazalátogatott, atyjafiaiától hírnél egyebet sohasem kívánt és jutalom volt része mindenkinek, aki felőle *jó újsággal* szolgált neki. Mikor pedig 1591-ben kitört s nem akart szünni a török-magyar háború, harminc lovast szerelt fel s tartott félesztendeig a magáéból, hogy beküldvén őket Kassára, megsegítse szükségében azt a hazát, amelytől ő rég elszakadt s melytől — élete alkonyán — már különben sem várt és remélt semmit!

Diákos műveltségű ember volt az erdélyi kancellária másik három titkára is. Kovacsóczy Farkas, aki valami öt esztendőt töltött a páduai egyetemen, ahol orvosi diplomát is szerzett, amellet, hogy Velencében Báthory Istvánt dicsőítő latin művet nyomatott, fejedelemmé választásakor, amelynek hírére idegenbe vitte. Hazatérve, később Báthory Kristóf fejedelem udvarában szolgált. De a király magával vitte Lengyelországba, mivel a magyarokkal és Erdéllyel kapcsolatos ügyek intézését Berzeviczy egymagára már nem győzte. Ugyancsak öt évet ült Páduában abafáji Gyulai Pál is, a görög auktorok kedvelője. Bűnbánóként jutott a király mellé urával, Bekes Gáspárral, a danckaiak elleni háborúja elején, de hadi dolgokban is oly kitűnően megállta helyét a táborban, hogy István király még Marienburgban kiemelte jobbágyvoltából s megneemesíté öccsével együtt. Utána is végig mellette maradt az oroszok elleni hadjáratai alatt s azok másodikáról nevezetes latin munkát írt, már csak a király iránti hálából is. Ez a hála annyival őszintébb volt, mert midőn a király Kovacsóczyt haza bocsátá Erdélybe, betegeskedő bátyja segítségére, helyét ő foglalta el. Mellette foglalatostkodott Chiakor György is, aki aztán a király betegségéről és haláláról adott ki szemtanuként érdekes munkát.

A király udvarában szolgált még alkalmilag szentmiklósi Posgai Zsigmond, Horváth András, Károlyi Boldizsár, Palotai György, Kemény Boldizsár, Büdöskuthy István, Szilvási Boldizsár, Bánffy István, Perneszi Gábor, Bezerédi Ferenc, Bakai György, Irinyi György, Karácson István; egy rakás kocsis, lovasz, asztalos, ács, kerékgyártó, lakatos, borbély, szabó, varga, pék és mindenféle egyéb mesterember mellett, akik havi béresek voltak.

COMMENTA-
rius rerum, à Ste-

PHANO REGE. ADVERSVS
magnum Moschorum Du-
cem gestarum,

*

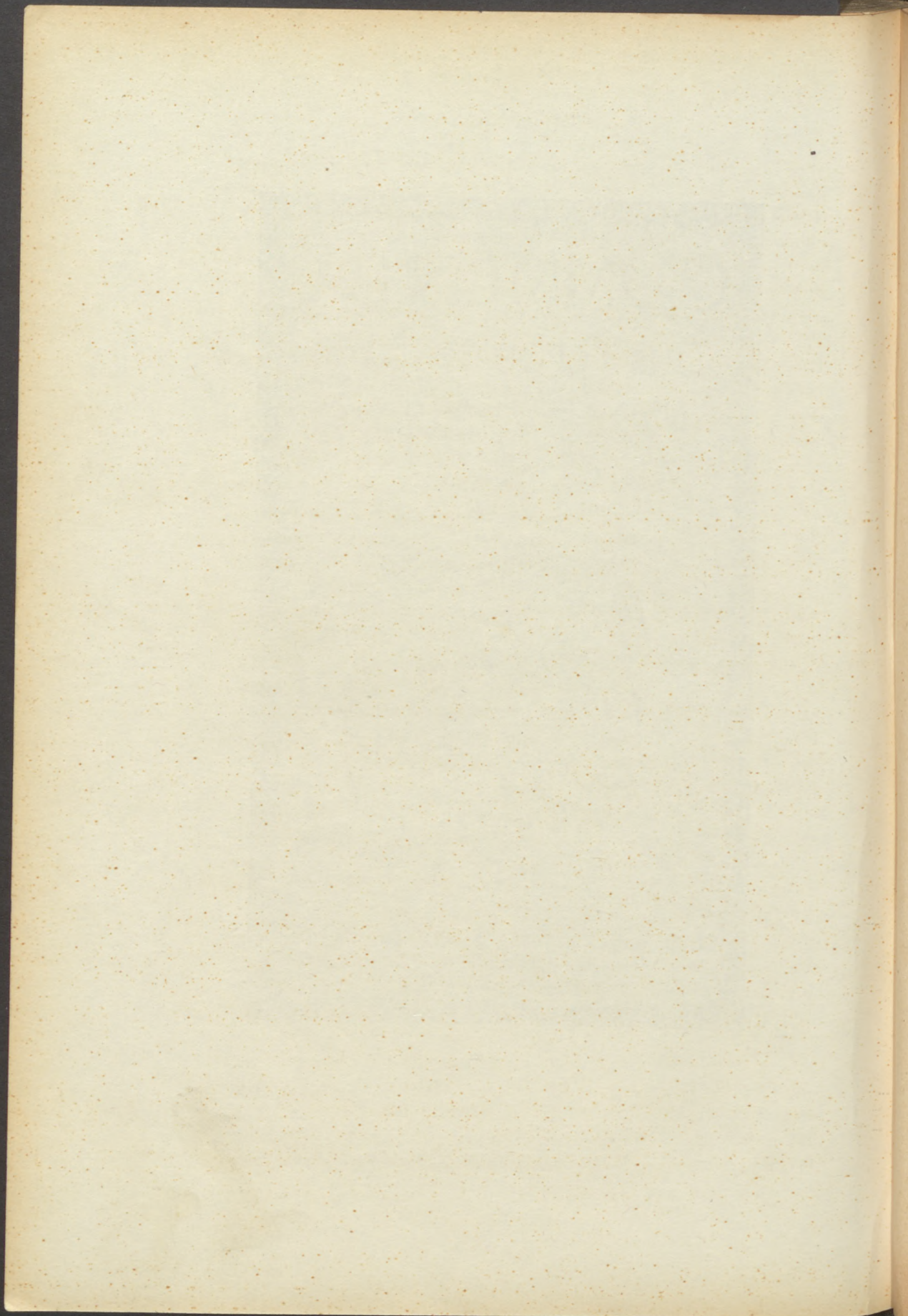
Anno. 1. 5. 8. 0.

Claudiopoli in Officina Relictæ Casparis Helti.

Anno. 1. 5. 8. 1.

o
d
c
m
m
g
ú
B
h
d
s

m
õ
m
le
n
b

él
k
P
is
je
o
ra
a
lé
g
s
m
va
en
s

an
az
an
fe

Ezek épp úgy nem szereztek jószágot meg vagyont Lengyelországban, mint a katonák, akik zsoldjukon kívül semmiféle javadalomban nem részesültek s a háborúk befejeztével sokan közülük csonkabonkán hazatértek. Ám a lengyelek épp úgy gyűlölték őket, mint a többi magyarokat. Pedig nem volt igazuk, annyival kevésbbé, mert a magyarok közül azok, akik megszedték magukat, jobbára Lengyelországban is maradtak. Gyermekük teljesen lengyelekké váltak, úgy hogy fiaik már nem is beszéltek magyarul, mint például a Berzeviczy, Bekes, Horváth Gáspár kapitány s mások unokái, akik hamarosan beleolvadtak a lengyel nemzetbe s végeredményben fogadott új hazájukat gyarapították s váltak annak becsületére és tisztességére.

*

Hogy a muszka fejedelem István királlyal megbékélt, őszinte megnyugvást keltett az erdélyiek elcsigázott soraiban. A békesség ő Felségének is kedve szerint lön, mert kétannyi földet ada neki, mint Erdély — miként a derék Bornemisza János írja s annak a lengyelek is megörültek. Megörült Iván cár is. Csakhogy öröme nem volt tartós, mert mind inkább elbetegesedett s a nevezetes békekötést alig élte túl két esztendővel.

Betegségét növelte és kimúlását siettette az is, hogy rendetlen életmódjával nem hagyott fel és megrögzött szokásaival, képtelen kicsapongásaival, meglepetésszerű kegyetlenkedéseivel nem szünetelt. Pedig idegzetét azok ásták alá; annyira, hogy szertelenségeiben nem ismert határt és szeszélyeinek nem volt féke. Ezekben a beteges jelenségekben néha néminemű rendszer is látszott lenni. De azok okát s a sok rendellenes cselekedet valamelyes elfogadható magyarázatát megtalálni mégis igen bajos. Hisz nyilvánvaló, hogy hajlamai a rossz nevelés, hűtlen környezet, a tatár-bizantin romlott udvari légkör s nevelőinek rabszolga magatartása következtében fajultak el gyakran embertelenné. Környezetében senki a nép javát nem akarta, senki magaviselete rettenetes következményeire nem figyelmeztette, még rokonai sem, merő kapzsiságból, nehogy adakozó kedvét szegjék vagy haragját magukra vonják. Ezért tobzódhatott a szerencsétlen ember borzasztó ösztöneiben, beteges vérszomjában és kíméletlen s majdnem mindig indokolatlan pusztításaiban.

Annai gyalázatoságot alig mutat fel egyebütt a világtörténelem, annál kevésbbé, mert örültségeiben nincs semmi következetesség, mivel azok csak pillanatnyi szeszélyből értek. Bizonyos, hogy Iván cár anyai ágon való terheltség következtében volt maniákus. Ámde ne feledjük, hogy egy barbár vagy félbarbár birodalom ura s hogy

nevelése teljesen elhanyagolt volt. Ez sok mindent enyhít, ha nem is ment; kivált ha tudjuk, hogy a legkisebb ellenkezés is kihozta sodrából... Egy szellemes életírója szerint ő a Kelet embere volt, aki a legnagyobb könnyedséggel tért át egyik dologról és végletből a másikba. Ezt egy másik is megerősíteni látszik, midőn azt mondja, hogy egyénisége egyenes következménye az orosz birodalom eltatarosodásának, a Kelettől való sok százados függőségnek. Kegyetlenkedéseinek egyetlen mentsége pedig — egy 1720-i író szerint — az, hogy jól ismerte az oroszok féktelen természetét, melyet csupán szigorúsággal lehet fegyelmezni. Mégis, hogy ezeket lehessen megöletni évek hosszú során, anélkül, hogy ez ellen bárki tiltakozzék vagy bár egyetlen ember merényletre szánja magát, amily rejtélyes, annyira mutatja az Oroszországban uralkodó borzasztó ázsiai állapotokat.

Iván cár gyerekkorában alig különbözött valamiben társaitól s az úgynevezett pajkos gyerekektől. Feltűnt ugyan, hogy állatokat: kutyát, macskát, tyúkot, lúdat kínozott, ledobálva őket a toronyból vagy magas hegytetőkről. Az is beszéd tárgya volt az udvarnak, hogy néhanapján papja szakállát megcibálta és tanítóit megbökdöste. De hát ilyesmit csak illet szótlanul eltűrnie egy szegény alattvalónak a cárevicstől. Hanem ezek a rendellenességek kora haladtával szaporodtak, mind nehezebben elviselhetőkké kezdtek lenni s egyre kellemetlenebbé vált a helyzet környezetében. Ez anyját is gondolkodóba ejtette. Iván azonban nem igen törődött vele. Nyolc éves volt, midőn meghalt, atyját pedig alig ismerte, hisz halálakor még csak harmadik évében járt. Pajkosságait így szabadon folytathatta, sőt azokra még bízatták is. Gyakori eset volt például, hogy rakoncátlan lovain nyargalt végig az utcákon, nem sokat bánva, hogy olykor embereket vagy gyerekeket gázolt el. Hiszen hazatérve hízelgő környezete egekig magesztalta bátorságáért. Tizenhárom éves korában gyűlésre hívta bojárait és felelősségre vonta őket a visszaélésekért és sokféle gonoszságukért. Sujszki András herceget még a gyűlés alatt széttépette vadászkutyáival. Ez a tette nem maradt egyedüli, de azért cárnak csupán négy év múlva koronáztatta meg magát. Midőn azonban a hódoló küldöttségeket fogadta, Pskow hetven követét sajátkezűleg kínoztatta meg úgy, hogy meztelenre vetkőztetve forró pálinkával öntötte le őket, szakállukat gyertyával égetve. De eközben hirtelen hírt hozták, hogy egy nagy harang lezuhant a toronyban s ez mentette meg agyongyötrött életüket, mert magába szállva szétkergette őket.

Alakjára nézve Iván magas, nyúlánk, hosszúkás arcú, nagyorrú, tüzes szemű, jóképű eszes ifjú volt. Kitűnő emlékező tehetséggel megáldva, hamarosan tájékozódott birodalma züllött viszonyai köze-

pette azokról a teendők felől, amelyekkel azt megreformálni kell, hogy gyöngéden félbarbárnak nevezett helyzetéből némileg európai állammá tehesse. Jóindulatú, vallásos ember volt, üldözője minden visszaélésnek és bűnnek, kegyes a parasztok iránt, akiket a bojárok kiszípolyoztak. Augustusnak képzelte magát s ezért minden más uralkodót megvetett, bár mindent utánozni szeretett, amit neki külső országokban jártak hasznos, jó dologként előadtak. Céljául tűzte ki megnagyobbítani birodalmát a szélrózsa minden irányában. Rövid idő alatt meghódította Kazánt, Asztrakánt a Kaspi-tengerrel, Szibéria jó részét, óriási gazdagságaival. Hogy pedig észak és nyugat felé tengeri kijárata legyen, Arhangelszket, Livóniát, Litvániát és Estlandot, a Balti tenger mellett, miáltal igazi megalapítójává vált Oroszországnak. De érdekes, hogy ebben a Véletlen is segíté. Így az Arhangelszkbe vezető utat az angolok találták meg, Szibéria meghódítására pedig két kereskedő ember, a Stroganov-testvérek útmutatása indítá. Ezek ugyanis valami tatároktól rendkívül értékes szőrmeiket szereztek s midőn buzdításukra az Uralon túl egész az Obi torkolatáig batoltak, a cártól kapott kiváltságlevelök alapján, amely még hadseregszervezésre is jogot adott nekik, hazatértök után Iván oly fényes fogadtatásban részesíté őket, mint valami uralkodókat. A Stroganovok a cár lábai elé rakták minden mérhetetlen kincsoket, ami úgy meghatotta a minden szépért és drágáért lelkesedő uralkodót, hogy nyilvánosan megölelte őket. Így szervezte aztán Ermak kozák vezér azt a hadjáratot, amelyben a tatároktól elfoglalta Szibériát s azt hódolata jeléül felajánlta a cárnak.

Iván éveken keresztül szelíd volt, aki ritkán írt alá halálos ítéletet. Rendesen megelégedett a hódolati esküvel, amit lázadó bojáraitól kivett vagy azokat bizonyos időre kolostorba küldte. De mikor Kurbskij András herceg átpártolt tőle a lengyelekhez, bosszút forralt a nemesség ellen. Azontúl szigorúan bánt alattvalóival s minden bűnt vagy engedetlenséget halállal torolt meg. Ennek megfelelően alakította át kormányát s az egész közigazgatást. Hirtelen elhatározással harmincnégy éves korában elhagyta Moszkvát, hogy az alexandrovi szlobodába vonuljon s ott átszervezze udvartartását is. A régi «duma» mellett új tanácsot alkotott, az Opricsnát, melynek tagjait legkiválóbb embereiből válogatta össze. Testőrségébe is 300 opricsnikit soroz be. Címerük egy kutyafej és seprű volt, esküt tévén arra, hogy mindig készek a cár ellenségeit megharapni és kiseprűzni. Az opricsnik haraptak is eleget, túlbuzgóságukban jobban, mint kellett volna. Szervezetök értelmében nem érintkezhetek a többi állami emberekkel és fő feladatuk volt: a cásra ügyelni és kinyomozni ellenségeit.

Ennek következtében ezek jutottak nyomorúságba, télidején az utcára, mivel jószágokat elkobozták. Ezeket a csatlósait a cár alkalmilag barátsuhába öltöztette s ő maga játszva az apátot, istentiszteletet rögtönözve órákig imádkoztatta őket kápolnájában. Érdekes, hogy a sok előírt metániától, ami abból állt, hogy meghajlásukkal a templom padozatát kell érinteni, homloka egész sebes volt. Ám megesett, hogy az egyes szünetek alatt az opricsnik kirohantak a templomból, hogy embereket fogdossanak össze avagy asszonyokat kínozzanak halálra. A megkínzottak jajgatását a cár éneknek nevezte, midőn pedig Golokwastof vajdát egy kolostorból előráncigálták, ahová elbújt volt s egy puskaporos hordóra kötözve a levegőbe röpítettett, azt mondta róla, hogy most legalább angyalként jut az égbe!

Cselekedeteivel a cár az emberi szenvedélyek szelidítését, a rossz mérséklését, a gonoszságok kiirtását célozta. De szándékának végrehajtói oly túlzásokba estek, amelyek őt rettegetté s következőkép rettenetessé tették a világ előtt s a történelem lapjain.

Ez annál végzetesebb, mivel — ne feledjük — azok a bojárok sem voltak valami szelíd emberek, akiket ő jó útra téríteni és megfenyíteni kívánt. Hisz jóbbágaikkal épp úgy kegyetlenkedtek, mint ő velük a cár. Ezek a hosszú tatárabság századai alatt az emberi életet semmibe se vették. Elnyomóiknál semmivel se voltak jobbak. De küzdelmük titokban folyt, eszközük a gyilkos és méreg, amiket Iván is előszeretettel használt. Ő azonban nem Néró császár utánzója, aki gyönyörűségét találta Róma égésében, meg abban, miként marcangolják vadállatok áldozataikat. Inkább a spanyol inkvizíció híve finomabb kiadásban, aki az emberek lelkét akarta megmenteni s javítani kegyetlenül szigorú fenyítéseivel. Mikor aztán tapasztalnia kellett, hogy azok ennek dacára sem igen javúlnak s lépten-nyomon ugyanazokba a vétkekbe esnek, melyeket ő kiirtani kívánt, büntetéseinek szigora növekedett, egész az embertelenségig durvulva.

Ha ekként némileg magyarázatát véljük találni férfiakon elkövetett kegyetlenkedéseinek, annak amit asszonyokkal mívelt, megfélemlítés meg annak fitoktatása volt, hogy ő mindenek ura. Midőn tehát még a női szépséget és tisztaságot is meggyalázza, azt akarja bizonyítani, hogy mindeneken uralkodik s feltétlen engedelmességet követel. Ezért lép fel kegyetlenül nőkkel szemben, hogy mindenkit meghódítson soraikban, bármily társadalmi osztályhoz tartozzék is. Hogy evvel a női méltóságot megalázza s a meggyalázott nők hozzátartozóinak fájdalmat és keservet okoz, avval nem törődött, mert az rendszeréből folyó volt, ha ugyan rendszerbe lehet foglalni

azt a hihetetlen sok változatát a válogatott gyötrelmeknek, amelyekkel áldozatait kivégezte és eltette láb alól.

Nem utolsó magyarázata kegyetlenkedéseinek végül az állandóan érzett halálfélelem, amelyben élt: rettegve, hogy alattvalói megölik. Ebben az egyben hasonlított a római császárokra. Csakhogy rettegését csupán a félelem, nem pedig a rossz lelkiismeret váltotta ki belőle. A lelkiismeret szava néha mégis megszólalt benne; ám az nem úgy jelentkezett, mint más embernél, hanem kegyességbe burkolt külsőségekben. Így például a Szent Cyrill-kolostorban könyvet nyitattott, hogy mellette imádkozzanak a kivégzettek lelkiüdvéért. Ebben a könyvben 3470 kivégzett neve van bejegyezve, sok név után oda írva: N. N. feleségével, gyerekeivel, anyjával, fiaival együtt; húsz férfi Kolomenskoje faluból, nyolcvan Matveiséből. Uram, kegyelmezz ez 1505 novogorodi ember lelkének!

Kegyetlenkedési rendszerében a következő fokozatok tapasztalhatók: 1. Láb alól való csendes eltevés: a moszkvai metropolita megöletése úgy, hogy medvére kötözték s egy másik medve által falatta fel, mivel egy ízben közbelépett elítéltek megkegyelmezése érdekében. 2. Erőszakos halál, midőn sógornőjét, Alexandrát anyjával együtt megölette, megkímélvén gyermekeit, akikről fényesen gondoskodott. 3. Terrorisztikus megfélemlítés a novogorodi vérengzések módjára.

Magánéletében hirtelen harag rabja volt. Ennek sok ember lett áldozata. Udvarában például folytonos ivással telt az idő, de aki nem ivott eleget, életét kockáztatta. Így midőn egy alkalommal Ovcsinin knyáz a cár által feléje nyújtott serleget csupán félig üríté ki, mivel már holtrészeg volt s nem bírta tovább inni, tömlőcre vetette s ott lelte halálát. Egy másik bízalmasának, Repnin Mihály knyáznak azért kellett meghalnia, mert a cár által rendezett bálon, ő mint a legfelsőbb törvényszék feje nem akart álarcot viselni. Akik vele étkeztek, azoktól megkívánta, hogy tréfákkal szórakoztassák. Ezeket maga is viszonzta, de gyakran igen durva módon. Mikor például egyszer Gvozdevoj bojár adomáját túl erősnek találta, nyakába öntötte az épp behozott káposztástálat s amiért az rémületében vissza akart vonulni, egy asztalról felkapott késsel úgy találta megütni, hogy rögtön összeesett. Máskor Titof staricai vajda tisztelgett nála s bár udvariasan fogadta, hirtelen levágta az egyik fülét. Népünnepek vagy vásárok alkalmával a tömeg közé bocsáttatta állatkertje legvadabb medvéit, hogy fiával együtt röhögjön a szanaszét szaladó emberek kétségbeesésén s hallgassa a gyereköket védő siránkozó anyák zokogását.

Az öreg Worolinskoj Mihály herceget, aki pedig Krimeát megtisztítá a tatároktól, rosszakarói beárulván, két deszka közzé lapítva tűz fölé rakatta s annak paraszát maga is segített sajátkezüleg piszkálni, míg családját utolsó szálíg megölette. Keserves sorsa lett Kolomna urának, a derék Seremetjefnek is. Ezt besugói avval vádolván, hogy cár akar lenni, Iván minden vagyonát elszedette s a tatárok ellen küldte. Amint küldetéséből visszatért, a cár összehívatta palotája tróntermébe a nemeseket s feladván reá császári palástját, fejére tette koronáját, hódolatát fejezván ki iránta, mondván: — Légy üdvözölve, hatalmas cár és nagy fejedelem. El akartad foglalni fejedelmi helyemet. Hát íme, magam adom át neked. Ám, miként trónra ültettelek, le is ránthatlak arról, nyomorult! Erre törével ledöfte, kényszerítván udvaroncait is, hogy mindegyik beleszúrjon. Haragját Kolomna városával s a hozzátartozó falvakkal is éreztetete, az előkelő férfiakat egy házba tereltetvén, melyet aztán levegőbe röpítettek, feleségeiket katonáinak bocsátván prédára, míg a parasztasszonyokat meztelenül egy erdőbe hajtatta, ahol fegyveres emberekkel korbácsoltatta őket végig, végül Seremetjef özvegyét kolostorba záratta.

Dubrowskij főpecsétört bevádolván irigyei, két fiával együtt darabokra vagdaltatta és testöket kertje kútjába dobatta. Hasonló sors érte a harmadik fiút is, midőn egy év múlva hazatért.

Nem volt tekintettel az egyháziakra sem. Így midőn Fülöp metropolita az evangélium szavaival templomában gyöngéden figyelmeztette kegyetlenségeire, amelyekért egykor a Mindenható színe előtt számot kell adnia, dühösen megfenyegette. Bosszúját azonban csak hetek múlva éreztetete vele, midőn embereivel leráncigáltatta a szószékről és meztelenül egy vad bika hátára kötözve a nép előtt ütlegettetete, majd félholtan kolostorba csukatta, ahol később megfojtották.

Cserkászki herceggel, második neje testvérével igen jó barátságban élt. De egyszer megharagudott reá és palotája ajtai elé medvéket állíttatott, hogy senki nem mehetett be hozzá, úgy hogy majdnem éhen halt. Máskor a herceg két kocsisa összeveszvén egy cári cseléddel, bosszúból három főemberét ajtajára akasztatta, úgy, hogy ki se léphetett házából.

Ilyen viszonyok mellett képzelhető, mennyire kifejlődött a kémrendszer. Ennek bérencei végig hallgatták a városokban, mit beszélgetnek maguk közt a nemesek feleségei a cárról. Azokat aztán ágyaiból kiráncigálva vitték elibe. A szépeket magánál tartotta s akik nem tetszettek meg neki, azokat alantasainak szolgáltatta ki

RETTENETES IVÁN CÁR.

vagy megvesszőztetve küldte vissza uraikhoz. Egyik titkára feleségét azonban, miután hetekig élt vele, ura háza ajtaja előtt akasztatta fel s a szerencsétlen ember csak alatta átbujva járhatott ki-be házába.

Szeretett gyalog jární az utcákon. A vele szembejövő nőket megállítá s apróra kikérdezte urukról s ha olyan akadt, akit nem szívelt, az asszonyokat ingre vetkőztetve órákig ott hagyta a járókelők botránkoztatására, amiről persze életveszélyes lett volna nyilatkozni. Épp ily veszedelmes volt a tereken kivégzettek temetéséről gondoskodni, minek következtében az utcákon tucatjával heverték a rothadó tetemek.

Ez a borzasztó ember még tréfálkozásaiban is durva volt. Így például egy lengyel követtség egyik tagja fejéről levevén fővegét, azt udvari bolondja fejébe nyomva, meghagyta neki, hogy őt lengyel nyelven üdvözlje, a király által küldött gyönyörű paripákat pedig megölette. Kitűnően sakkozott és kártyázott. De néha leütötte azt, akitől verést szenvedett. Ezt tudva, a bojárok, akiket játékra felszólított, szándékosan megverették magukat, de gyáva kutyának szidta, akinél azt észrevette s olykor meg is ölette. Így járt volt egy másik bojár is, akit társával a lengyelektől váltott ki s midőn azok udvarában megjelentek, hogy kegyességét megköszönjék, kikérdezte őket afelől, mit láttak fogságuk alatt lengyel földön s mit tartanak ott az emberek Báthory Istvánról?

— Hát az bizony erős nagy úr, atyuska, akitől mindenki fél, mert maga is hadakozó ember, aki nem ijed meg az árnyékától. Szereti a katonás, vitéz embert. Nagy jutalomra számíthat mindenki, aki valami hőstettet cselekszik. Török is magukat érte katonái.

— Hát te, mit tudsz még, vajda-uram?

— Vaksággal verte meg, úgylátszik, az én vajdatársamat az Úristen, mert bizony épp az ellenkezője áll azoknak, amiket itt Felségednek elmondott; talán félelmében, talán tájékozatlanságában. Mert bizony a lengyel királynak alig van valamire való katonasága s ami van, az is toprongyos, még jóformán bakkancsuk sincs, nem hogy csizmájuk lenne. Váraiból is kiszöktek a katonái fizetlenségük miatt. Így csupa aggodalomban él s a cártól még a neve hallatára is remeg.

— Szegény király, mondá Iván cár a hízelkedő előadása hallatára és hirtelen kirántva kardját, leszúrta az udvaroncot, mondván: Nesze jutalmad, te gyáva hízelgő!

Amilyen szertelen és beszámíthatatlan cselekedeteiben, olyan volt házasesetében is. Egymás után valami hét hitves felesége volt, a sok kedvese és ágyasa mellett. A két elsőtől elvált, a harmadikat

agyonverte, midőn egy ízben szobájába nyitva könnyebb ruhában találta heverészve. Ugyanis orosz úriasszonynak ezidőben egymásra öltött három ruhában kellett járnia, de a megnehezedett várandós cárné pihenés kedvéért csupán a legalsóban dőlt egy kerevetre, amí urát annyira felbőszíté, hogy leütötte. Három másik nejét megmérgeztette. Az egyiket két héttel esküvője után. Még rosszabbúl járt egy másik, akit a nászéjt követő napon kocsiba ültetett s azt vadlovakkal egy tónak kergettette, amelybe belefűlt. Fel is van jegyezve az egykorú krónikásnál, hogy ez másokkal is megesett, úgy hogy a rémes tó halai valósággal emberhúson híztak.

Ha valamelyik feleségére ráunt s attól megszabadúlt, újat néha úgy szerzett magának, hogy rendeletet adott ki, küldje minden bojár udvarába férjhezadó lányát bizonyos meghatározott napra. Ekkor szépen feldíszített termekben helyezték el őket, melyek mind-egyikében huszonkét pompás ágy állott. Erre a cár egy öreg marsall társaságában minden szobába belép, elhelyezkedik a közepén álló trónuson, ahol a lányok elibe járulnak; előtte letérdelve, térdére rakják arannyal, gyönggyel hímzett nászkendőjüket s amelyik a nagyúrnak megtetszik, azt mingyárt feleségül is veszi, a többit pedig gazdagon megajándékozza.

Ha már a nőválasztás e különös módja is beteges rendellenességre vall, még inkább elárulta azt a szerelemben való féktelen bujasága. Így Wielkiluki várának eleste után visszavonúlt egy vidéki kastélyába, ahol állandó szerelmi mámorban tobzódott heteken át. Hogy menyét megkívánta, meg hogy fia kedvesével is élt, azon Iván cár semmi megbotránkoztatót nem talált, mert azt úgy követelte a vére... Megtörtént azonban, hogy mikor a cárevicsnek szeretője (aki előbb a cár barátnője volt) arról panaszkodott, hogy őt némely bojárné gúnyosan fogadta és kikacagta s ezt a dolgot apjának elmondta, a cár az illető asszonyokat az emberek szemeláttára meztelenre vetkeztetve a hóba dobatta, odaszólván a szeretőnek: Na most te kacagj rajtuk! Az is reá valló cselekedet volt, hogy egy tisztjének magához rendelt feleségét megölette s ura ebédlő asztala felé akasztatta, kényszerítván az áldozat hozzátartozóit, hogy ebédjüket a holttest alatt fogyasszák el.

Kegyetlenségének áldozata lett saját fia, maga a cárevics is, bár teljes fiúi alázattal viseltetett iránta s minden rendelését követte. Nevével kapcsolatban ugyanis a fáma valami összeesküvésről suttogott, melynek célja a cár letétele lett volna. Mikor aztán ezért fiát atyja kérdőre vonta, dühében úgy találta halántékon ütni mindig magával hordott vaspálcájával, hogy ötödnapra sérülésébe belehalt.

Ekkor — életében tán először — rettenetes lelkiismereti furdalás fogta el. A szegény fiúnak díszes temetést rendelt. Azon szívfacsaró módon megalázottan jajgatott, homlokával verve a koporsó fedelét. Utána meg állandóan nyugtalan volt és ingerlékeny. Éjjelenként felriadt álmából és gügyögve beszélgetett fiával. Máskor meg nevét hívta, rémítő ordítások közt órákig hempergett a szőnyegen. Bűnei bocsánatáért rengeteget áldozott kolostoroknak, még a Szentföldön is. Már nem lehetett többé vérfagyasztó kacagását hallani, amely őt annyira jellemezte. Mogorva, szótlán emberré vált s még több időt töltött naponta a templomokban. Addigi erős szervezete 1584 elején hirtelen meggyengült. Dagadozni kezdett és belső fájdalmakról panaszkodott. De mivel testéből valami hihetetlen bűz áradt ki, melyet még orvosai is alig bírtak elviselni, arra következtettek, hogy belei rothadásnak indultak. Erre iszonyú halálfélelem fogta el. Ez megerősödött, mikor a Kreml vörös márványlépcsőjéről megpillantá a váratlanul megjelent üstököst, melynek farka keresztben végződött. Jellemének aljassága most tűnt ki teljes valóságában, mert az, aki ezeket küldött másvilágra szemrebbenés nélkül, gyönyörködve haláltusájukban, szánalomraméltóan ragaszkodott elátkozott életéhez s reszketett az elkerülhetetlen végtől, amely őt könyörtelenül elérte. Követeket küldött hát a bjeloozerói híres kolostor apátjához, hogy könyörögjön bűnös lelkéért. Hozzá intézett alázatos levelében megátalkodott gonosztevőnek nevezte magát, amit töredelmesen beismer. Csak segítsen rajta!... Azért görcsei dacára szellemi frissessége megmaradt, rossz természetével és kegyetlenkedési hajlamával együtt. Így négytagú tanácsot rendelt természettől hülye fia, Fedor mellé, meghagyván, hogy halálától számított tíz esztendeig a néptől adót ne szedjenek, a szomszédokkal meg békességben éljenek. Midőn pedig menyé udvariasságból meglátogató, alig bírt szabadulni erőszakoskodásaitól... Ha fájdalmai engedték, magára ölté drágaköves bíbor palástját s kirakatta maga elé ékköveit, melyek természeti sajátosságait bámulatos hozzáértéssel magyarázgatta környezetének, mint-hogy ez időben az emberek az ékköveknek különböző földön túli erőt tulajdonítottak s olyikat még gyógyító hatással is felruházták. De mikor a szentéletű apát imája sem használt, más követséget indított a konstantinápolyi patriarkához meg a Sinai-hegyi kolostor egumenjéhez. Közben a lappok földjéről meg Szibériából hatvan varázslót és csillagjóst hozatott, akiknek minden reggel meg kellett állapítaniok, milyen léssen napja? Hanem mivel azok egy ízben azt mondták, hogy estig jobban fogja magát érezni s még sem úgy lett, kiüzent hozzájuk, hogy tűzre dobhatja őket, ha igazat nem

mondtak: A jósok azt felelték: Ne siessen, mert még nem múlt el a nap! S csakugyan, midőn az orvosaitól kívánt erős fürdő után lefeküdt és sakkozni kezdett hűséges hívével, Bielski János herceggel, hirtelen hátra hanyatlott és kiadta lelkét (1584 március 18-án) ötvennégy éves korában.

Halálán senki a világon egy őszinte könnyet nem ejtett. Honfitársai még azt is elfeledték, hogy szálamraméltó fogvatkozásai és rettenetes bűnei mellett érdemei is voltak. Hisz ő szabadította fel hazáját a tatár rabság alól, ő hódítá meg Kazánt és Asztrakánt, ő szerzett Nyugat felé tengert s gyarapítá ekként kiterjedt tartományokkal birodalmát, ő adott törvénykönyvet az igazság szellemében a bírák kezébe, ő honosítá meg a könyvnyomtatást, ő emelte Oroszországot európai színvonalra idegenből behívott tudósok, gyárosok és művészek által, ő aki — ha nem rabja örületeinek — kétségkívül más nevet és emléket hagy hátra maga után. Így azonban még földiei is, akik szertelenségeitől legtöbbet szenvedtek, csupán gyarlóságait és rémtetteit emlegették. Ezért maradt fenn róla, hogy erélyes volt, de egyben félénk a gyávaságig, hiú és nagyra való az örületig, gögös és vad a parasztságig, bár néha alázatos az aljasságig; értelmes és okos, de amellet képes a legnagyobb ember telenségre... Mégis egyoldalúság lenne őt pusztán kegyetlenkedései után megítélni, mert a XVI. század egész Európában a kegyetlenkedés, a kőpad és az inkvizíció százada volt. Csak gondoljunk a spanyol Fülöp rendelkezéseire, a feleséggyilkos angol VIII. Henrik tetteire, a Szent-Bertalan éj hősnőjére, a vakbuzgó Medici Katalinra! Hát a pápaság hazájában rakott máglyák tüze nem égette-e az egész nyugalomra vágyó világ arcát... nem beszélve azokról a mindennapos kínzásokról, melyeket mindenütt a katonáknak elszenvedniök kellett, olykor a legkisebb kihágásért. Igen, Iván tán valamennyi kortársát felülmúlta gyakran ismétlődő kegyetlenkedéseivel. Ám országáért többet tett minden elődjénél s a haladás és általános művelődés iránti érzékével nemesítően hatott azokban visszamaradt honfitársaira. Az is rendkívül hasznos volt az alatta hirtelen feltörő óriási birodalomra, hogy lakói most jutottak szorosabb összeköttetésbe a nyugati államok kereskedőivel, akik kivitelét fejlesztették és pénzt hagyván az országban, annak anyagi gyarapodását s közvetve az általános gazdagodást és jólétet előmozdították.

IX. FEJEZET.

Griseldis.

O mi jóval jöttél, te Lőrentei Gábor? Szólitá meg Kovacsóczy Farkas kancellár a lengyel futárt, aki havonta rendszeren egyszer megjárta Krakót, mikor 1582 őszén, úgy szürettájban belépett Gyulafejérvárt a kancelláriába. Hogy van ő Felsége? Hol hagyta, mint hagyta? Jár-e gyakorta vadászni? Fáj-e még sebes lába? Hát a füle? Veszekszik-e most is a lengyelekkel?

— Jól szolgál egészsége, Istennek hála, Nagyságos uram. Aztán mindenfelé nagy az öröm Lengyelországban, hogy immár vége a nagy háborúnak. Mert tömérdek az, amit az emberek három éven keresztül szenvedtek, mikor még a mindennapi kenyerüket se kaphatták meg becsületesen, mert ami volt, mind a katonáknak ment Muszkaországba.

— Hát levelet hoztál-e sokat? Adsza már ide, ne prézsmitálj annyi!

A postatáskából kiborított levelek közül a kancellár elsőnek a királyét szakasztá fel. De majd kővé meredt meglepetésében, midőn benne azt olvasá, hogy sürgősen készítsék Griseldis parafernumát s adjanak neki mindenről pontosan számot, mert a leányt Zamoyski János kancellárnak ígérte és tavaszra mennyegzője is meg léssen.

Kovacsóczyt annyira felizgatta a váratlan hír, hogy képtelen volt tovább dolgozni. Lecsapta hát tollát a kalamáris mellé és szaladt haza, hogy a dolgot feleségével tudassa, miután nem volt egészen tisztában vele, vajjon azt neki kell-e előbb megtudnia vagy a hercegnőnek, akit az végeredményben elsősorban illet.

Feleségét, a nagyasszonyt a kamarában találta elfoglalva a kancellár. Onnan cibálta át a «tiszta szobába» hogy az újságot vele négyszem közt közölhesse. Hogy a «kisasszony» Lengyelországba menjen férjhez, az őt is szerfelett meglepte, mert mindig azt hitte, hogy valamelyik szomszédos ország vajda-fia fogja elvinni. Az is igaz, hogy mikor édesanyja, Bocskay Erzsébet fejedelemasszony múlt év tavaszán (1581 február 15-én) elhunyt, a fejedelem, Báthory Kristóf gyakorta sópáncodott rajta, hogy mi lesz immár

szegény, árvaságra jutott leányával? Ebben a dologban még a királynak is levelet írt, mert sorsa haláláig aggasztotta.

— Úgy van, Katám, felelt a kancellár, Én még azt is tudom, hogy testamentomában is írva hagyta, hogy Griseldist a lengyel kancellárhoz adjuk férjhez, mert hogy ezt a király is így csinálta ki.

— Igaza van Kegyelmednek, jól emlékszem reá. De Istenem, az a lány még gyermek. Hisz ha lakodalmát jövőre kívánják, akkor sem éri el a tizennegyedik esztendejét. Hogy lehet ilyen fiatal teremtést férjhez adni?

— Csodálkozom a szavadon, Harinnai Farkas Kata, holott mindenkoron okos fejjérnépnek tartottalak, mert tudhatod, hogy erre mifelénk ilyen korban adják a lányokat férjhez. Akár minden újjamon előszámlálhatok egyet, akiről magad is tudod, hogy nem volt idősebb a kisasszonynál, mikor elvitték az anyja mellől.

— Szent igaz, édesem; csak hogy a vőlegény anyja házába vitték ám s az nevelte még jó pár esztendeig, hogy kedve szerint formálódjék a szent házasságra s meg legyen vele az ura mindenben elégedve.

— Ezt is tudtam. De hát ez most politikum. A király ő Felsege úgy véli, hogy e házasság révén szorosabb lészen a kapcsolat Lengyel- és Erdélyország között. Ebbe hát nincsen beleszólásunk.

— Sajnos nincs. Hanem azért annyit mondhatok, hogy ebből a szorosabb kapcsolatból Erdélynek valami látható és kézzelfogható haszna nem fog lenni. A házasságból pedig boldogság nem fakad.

— Ne jövendőlj annyit, te asszonyi állat! Inkább rántsd magadra ünneplődet s gyerünk a palotába, hogy megújságoljuk az érkezett hírt a kisasszonynak!

A kancellár háza nem esett messze a palotától. Most mégis messzinek tetszett, amint Farkas menetközben azon jártatta az esztét, miként adja elő az újságot a hercegnőnek. Feleségétől sem volt nyugta, mert az utcán végig is folytatta a témát, nem engedvén abból a meggyőződéséből, hogy ebből a házasságból nem lehet jó dolog.

— Ugyan már miért ne lehetne? Hisz a kancellár Lengyelország első főura, derék, tanult, vitéz ember s amellett olyan gazdag, hogy jószágait még egy hónap alatt sem birná bejární.

— Ez mind igaz, jó uram, csak hogy édesapja lehetne a kisasszonynak, akinél tudtommal éppenséggel huszonnyolc esztendővel öregebb. Itt a baj!

— Erre a kancellár nem felelhetett, mert már a palota kapujába értek s nem volt mód reá a további vitatkozásra.

Griseldis nevelő anyja, az öreg Bocskay György özvegye, Sulyok Krisztina vezette be őket, kissé vártatva, nehogy megzavarják

a leányt tanulásában, miután reggel óta épp Plutarchos történeteinek egy díszes latin kiadását olvasgatta, amit csak minap kapott ajándékba a kolozsvári jezsuita kollégium rektorától.

Amíg bejuthattak hozzá, persze neki újságolták el a dolgot, hisz saját gyerekeként szerette s nevét is tőle kapta.

— Hogy van mégis, nénémasszony, hogy Griseldisnek hívják? Kérdezte a kancellárné kíváncsian.

— Hát úgy, édes öcsémasszony, hogy a vén doktor Blandrata formálta át nevét Griseldisre, ami pedig nálunk, a magyar keresztnevek közt igen szokatlan. Meg aztán a Christina név Krisztus urunk nevéől származik és százszor szebb, ugyebár, mint a Griseldis. De hát erről már nem tehetünk. Nem is felette nagy baj, csak nagyobb ne legyen ebből a váratlan dologból, ami bizony nekem sem igen tetszik.

Bocskayné jóformán ki sem ejtette az utolsó szót, nyílt az ajtó és belépett Báthory Griseldis.

Magas, fejlett szép jelenség. Kész eladólány, habár alig tizenkét esztendő. Komoly, de beszédes. Egész lényén valami leírhatatlan báj ömlött el, amely mindenkit első pillanatra lenyűgözött. Úgy beszélt, mint egy felnőtt. Jó kedélye nem hagyta el még rossz napjaiban se. Pedig a szomorú, rossz napokból neki ugyan kijutott. Hat éves se volt, mikor koporsó került a szülői házba, a Miklós bátyjéé. Rá egy évre meg a kis Boldizsáré. Aztán múlt év elején anyját veszté el s utána három hónapra az atyját. Így jutott árvaságra serdülő korában, mikor legnagyobb szüksége lett volna szüleire.

Királyi nagybátyja üzenetét Griseldis nyugodtan hallgatta végig, mivel hamarjában nem tudta, örüljön-e neki vagy búsuljon. Mégis így felelt rövid gondolkodás után:

— Kérem, kancellár uram, jelentse köszönetemet ő Felségének irántam tanúsított jóindulatáért és rólam való atyai gondoskodásáért. Ő kétségkívül tudja, mit csinál. Nem is tiltakozhatom ellene. Jól tudom, hogy valamikor férjhez kell mennem és nagy tisztességnak tartom, hogy uram Lengyelország legnagyobb férfia leszen. Meg kell nyugodnom az Isten végzésében. Nem is bánom, csak könyveimet hagyják meg, hadd vihessem őket magammal új hazámba, mert azok nélkül nem bírok élni.

Kovacsóczy Farkas megkönnyebbülten hagyta el a palotát, ahol nehéz megbízatásának teljesítése símábban ment végbe, mint azt eleinte gondolta. Annak is szerfelett örült, hogy a kisasszony nem érdeklődött bővebben Zamoyski felől s nem kívánta arcképét sem, amit ilyenkor bemutatni illett és szokás volt, ha a házasulandók egy-

BÁTHORY GRISELDIS, APRÓDJÁVAL.

mással még nem valának szembeletelen, miként ezidőben szokták mondani. Mi lett volna az udvari piktorokból, akik a nemesi kúriákban ilyen kis arcképek meg címerek festéséből éldegéltek!

István királynak elment tehát a jelentés. De a dolog neheze, a hercegasszony kelengyjének elkészítése és előteremtésének ezerféle gondja, baja még hátra volt. Szerencsére ebben a kancellárnak segítségére siettek az asszonyok, akiknek ilyesmiben nagy a gyakorlatuk.

Jelszóul kapták, hogy minden a legszebb és legragyogóbb legyen, hogy a krakói udvarban a királyhoz méltóan lehessen megjelenni. Csakhogy bár a női öltözet Lengyelországban is majdnem azonos mindenben a magyarral, újabban a lengyeleknél kezdett divatból kimenni a gyöngy.

Ezt elsősorban fölötte nagy ritka volta s annak következtében beállott drágasága okozta. Sopánkodtak is hiányán a fejevári udvarban, mert a szoknyák gyöngy nélkül nem készülhettek el. A prémezés szélét is avval szegték be. Hát még a pártákra, főkötőkre, beretákra, szoknyákra és egyéb főre való ékességekre mennyi kellett. A király a krakói árusoktól mindössze 12 lot gyöngyöt bírt beszerezni; az is régi, viseltes volt. Bécsben sem kapott sokat a vásárló, pedig harmadfél ezer forintot hagyott ott a szükséges holmik árában. Ekkor azonban az asszonyok megemberelték magukat s az «ifjú asszony» iránti szeretetükben otthon egyik-másik régi ruhájukról lefejtették a gyöngyöt s úgy kedveskedtek vele neki, ki amennyivel bírt, hogy mindene meg legyen fényesen, amint a divat meg a király tekintélye kívánta. A mi aztán így is elmaradt a sietség miatt, majd kipótolja ő Felsége, miután amúgy is megírta, hogy nyustja és egyéb préme bőviben van. Különben ami Erdélyben hiányzott, az erdélyi hármastanács egyébként a Portán szerezte be a tél folyamán, hogy mindennel idejére elkészülhessenek. Krakóból viszont négy vég bolyhos brokátbársonyt kaptak István királytól, amelybe díszítésül a Báthoryak sárkányfogás címere vala bepréselve. Ez általános divat volt a nemesek körében. Így Erdélyben is kapott Griseldis olyan aranyozott ezüst csattos övet, amelyen címere és neve díszlett kimetszve. Ami arany-ezüstmíve, gyöngye és drágaköves marhája maradt az anyjától, az most mind a szépséges menyasszonyé lett s a fáma 200,000 forint értékűnek mondta. Tetézte azt a «kisasszony» tisztelőinek ajándéka, ami naponta gyűlt az udvarban. Különösen szép volt az a veres zománcos aranylánc, rajta egy gyémántos és rubinos függővel, amelyet még kiskorában kapott a Báthory-ház régi hívétől, a danckai háború alatt elhunyt szilági Nagy Pétertől.

A tél lázas tevékenységben telt el a fejevári udvarban. Egész sereg lány meg asszony sürgött-forgott a fehérnemű varrása, a ruhák szabása és varratása körül. Napestig folyt a munka és próbálás, elég bosszúságára a fejedelmi menyasszonynak, akit az kelleténél jobban zavart tanulásában és olvasmányaiban. Mert tudnunk kell, hogy Báthory Griseldis tanult nő volt. A rendest felülmúló szellemi fejlettsége korán feltűnt tanítóinak. Különösen szembetűnő volt a latin nyelv iránti előszeretete. Ezt Leleszi János jezsuita atya fejlesztette annyira, hogy benne még öccsét, a nála három évvel fiatalabb Zsigmondot is felülmúlta. Ez úgy is inkább a földrajzban jeleskedett s fel van jegyezve, hogy olvasni még nem tudott, de a földgömbön minden ország és tenger helyét megmutatta s nem akadt olyan város, amelyről meg ne mondta volna, hogy milyen országban fekszik. Ennek István király nagyon örült, úgy hogy külön útasításban hagyta meg nevelőjének, hogy étkezés alatt erről a három dologról társalogjanak vele: idegen országokról, hadi dolgokról és vitézkedéshez valóról meg vadászatról.

Miután a varratással járó sok próbálás már tűrhetlenné kezdett válni, Griseldis kijelentette, hogy ahhoz csak reggel áll rendelkezésre egy órahosszat. Így valósíthatta csak meg, hogy az mindennapos munkájában és szórakozásában ne zavarja. Mert a latin nyelvi óra után a magyar következett. Ebben István diák oktatta s kivált a fogalmazásban és szépírásban olyan jeles előmenetelt tett, hogy felülmúlta benne kora asszonyait. Nagy odaadást tanúsított a kálvinista vallásban is, amelyben felnőtt. Ebben még vitatkozást sem tűrt, bármint próbálgatta a jó páter, akinek titkos útasítása volt még az apjától, de most már a királytól is, hogy térítse katolikus hitre.

Amilyen fiús volt a lénye, olyanok voltak szórakozásai is. Így bubával soha nem játszadozott még kis gyerekkorában se. Hiába hozták neki Konstantinápolyból a legszebb keleti drága babákat, másnap már földhöz vágta, vagy legjobb esetben valami nemeslánynak adta őket, akik játszótársai voltak. Am megcsodált minden szép csikót, paripát. Kis törpe lován bebarangolta lovásza kíséretében az egész vidéket, nyúlra, őzre, tavaszkor meg fürjre, túzokra vadászva, akár egy férfi. Hajtani is roppantúl szeretett. A szász univerzitástól kapott könnyű homokfutó kocsijába, szemeláttára kellett befogni a Portáról szerzett két zsemleszínű kényes arabs lovát: a Decskót meg Tamerlánt s úgy száguldott velök, mint valami sárkányokkal. Ha pedig olykor lovásza restelkedett, képes volt kocsiját maga kihúzni a színből. Kapott is elég szidást az ilyen fiús dolgaiért a szüleitől. Hát még, mikor télidőben nekivágott a zalatnai hava-

soknak, farkast űzve, rókalesre vagy éppen vaddisznót kergetve, amiben a jó Todor Avram, egy tapasztalt öreg medvévadász volt patrónusa, akiben mindenki megbízhatott.

A készülő nász ügyét Zamoyski hónapokon át titkolta. Hanem az végre is kitudódott s újév után (1583 március közepén) a krakói udvarban már a lakodalom napját is ismerni vélték. A király ugyanis ekkor küldte be Fejérvárra Bialobrzkeski Márton kamieneci püspököt, Fabio György apáttal a Báthory Kristóf temetésére, hogy személyét azon illő módon képviseljék. Ez a temetés ugyanis majdnem két esztendővel a fejedelem halála után ment végbe, mert mind azt remélték, hogy arra maga a király is bejöhet. Azért halasztódott hónapról-hónapra. De bizony bejövetele — ezernyi dolga miatt — elmaradt. Nem is látta viszont többé szülőházát.

A püspöknek kellett a menyasszonyt is magával hoznia. Ez pedig nagy sor volt, mivel a kelengye még mindig nem készült el, holott a kancellár megüzente, hogy bútorfélével ne törődjenek, elég van a kastélyaiban. Ez nagy könnyebbséget jelentett, úgy is sok gondot okozott a fehér- és ruhanemű még hiányzó darabjainak beszerzése.

Bántotta a késedelem a püspököt azért is, mert reggeli miséjén kívül semmi dolga nem volt és sokszor nem tudta, mivel űsse agyon a napot. Aztán meg értesítése is jött, hogy április közepén már a meghívókat is szétküldték a szenátoroknak és idegen személyiségeknek a június 12-ikére kitűzött lakodalomra. Ezt a király is megüzente a kancellárnak, aki nem győzte a dolgot sürgetni, mert hűgának útra-indítását úgy kívánta, hogy pünkösöd előtt vagy után néhány nappal Krakóban lehessen. Ez újból terhet rótt a kancellárra. Miután pedig az utat maga is tapasztalásból ismerte, május 2-ikára tűzte ki az indulás napját, hogy a király parancsának pontosan megfelelhessen. De hátra volt még egy másik kényes feladat: jól kiválasztani azokat, kik legyenek s hányan a menyasszony kíséretében, fő- és közemberek, matrónák és szolgáló leányok, apródok és kocsisok, kukták és udvari legények; meg aztán hogy ki hány lóval és szekérrel induljon. Persze úgy, hogy a király ne találjon kivetőt bennök. Ez bizony nem volt könnyű feladat. De csak sikerült végrehajtani s a menet a kitűzött napon pontosan útrakészen állott. Ezt megelőzőleg napokon át folyt a búcsúzkodás a szép menyasszonytól, akit mindenki felkeresett valami ajándékkal. Ám magában mindenki megsajnálta, hogy idegen országba s oly messze indult, így a bizonytalanságba. Még régi cselédjei, hajdani dajkája és szolgálói is eljöttek, sőt ezek közül a jobbakat magával is vitte.

Kísérete majdnem ötszáz főnyire növekedett s az alábbi főurakból állott: Ifjú János, Perneszy Pál, Bánffy Kristóf és György, Csáky Gábor, Gávay Miklós, Bebek György, Boronkay László, Palatics György. Griseldis női kísérői élén állott három tisztos özvegyasszony: a már ismert Bocskayné-Sulyok Krisztina, Bebek Györgyné-Pathócsy Zsófia és Bánffy Györgyné-Perneszy Anna. Velök tartott még titkára, Cséffey János, két udvarmestere: Linczicz György meg Orbay Miklós, továbbá főszakácsmestere, Lencsés György.

A díszes menetet közel hatszáz főnyi lovas- és gyalog katonaság zárta be, amire biztonság kedvéért is szükség volt, mivel megint csak Moldován át kellett haladni s annyi kincs, ami a menyasszony kelengyéjében volt, megkívánta a gondos óvatosságot.

Három hét telt bele, amíg a lengyel határt Rzywka falunál elérték. Itt a király nevében Zabokliczky András kincstári tiszt fogadta, jelentvén Ifjú János ő Nagyságának, hogy innen kezdve a király költségén áll az egész menet. Ötödik állomásukon, a przemysli kapitányság területén Wesselényi Ferencné jött a menyasszony elibe több lengyel nő kíséretében s együtt haladtak tovább, miután a gyalogosokat visszaküldték Erdélybe. A hosszú út Krakóban ért véget, június 6-án. Ennek mindenki szerfelett örült, leginkább tán a kincstartó, aki a menet ételmezésére közel 2600 forintot költött. Vakarta is a fejét, mert majd ugyanennyire leszen szüksége a magyar vendégek hazaküldése alkalmából. Hisz azok teljes négy hetet töltöttek az országban. Hogy pedig ellátásuk mibe került, arról képet alkothattunk magunknak abból, hogy egy ízben csupán borjúra és bányokra 500 forint ment el. A lakodalmi ebéd is nagy költségben állott. Nemcsak az abroszok és szalvéták ára, hanem az üvegnemű, a gyertyák s az asztaldíszül szolgáló virágok is sok pénzt emésztettek fel. Jellemző, hogy kést is 400 darabot kellett beszerezni, darabját garasával. Viszont az ezüstműt és óntálatokat kölcsönbe vették. Ez utóbbiak kölcsöndíja fontonként másfél garas volt. Hanem jó tudni, hogy mivel a kikölcsönzött tárgyak negyedrészenek a lakoma után lába kelt, azokért a kannagyártó fontonként hat garast számított fel a kincstárnak. Érdekes, hogy az ilyen eltűnés egyáltalán nem volt ritkaság. Ezért a lakomára mindenki magával hozta takaros tokban étszerét, sok helyen még a szalvétáját is, amikre ebéd végeztével a meghívott vendég szolgálja ügyelt. Sokan poharat is hoztak, mert általános volt a szokás, hogy egy serleg járt körül a vendégek közt, anélkül persze, hogy azt közben kiöblítették volna.

A menyasszony nagyobb pihenőt a niepolomicsei királyi vadászkastélyban tartott. Itt a lengyel előkelőségek nejei fogadták, a

tenczyni grófnők közül Hedvig és Katalin, aztán Myszkowski Szaniszló volt krakói vajda özvegye, Jadwiga, Radziwill Kristóf főkapitány neje Katalin, Dulski János kincstartó felesége meg Zamoyski nővérének leánya, Olesznicki Zsófia és több nemes, Drohojowski Szaniszló várnaggyal az élén.

Másnap útrakelve, Krakó határában, egy mérföldnyire a várostól tartottak megállót, ahol Zamoyski kancellár nagy kísérettel várt menyasszonyára.

— *Salve, charissime domine marite!* Légy üdvözölve kedves uram; — szólt hozzá Griseldis, amint feléje közeledve, kezét csókolt neki.

A kancellárt kellemesen érinté a tiszta csengésű szép latin beszéd, amellyel őt Griseldis meglepte, mivel a lengyel asszonyok közt ez nagy ritkaság volt. Nem kevésbé lepte meg szépsége, amely nagyban felülmúlta azt, amit eddig csak képmásából ismert.

Meglepetésben volt része a menyasszonynak is. Sajnos nem a legkellemesebben, mert bizony leendő urát nem olyannak képzelte, amilyennek látszott. Zamoyski János közepesnél magasabb, arányos termetű férfias alak volt. Arca kerek, vöröses, szakállas. Orra szokatlanul hegyes, füle formátlan, szőrös. Fejét dús göndör hajzat fedte, bár kopaszodásra hajlamos. Tekintete azonban átható, nagy értelmiségre valló. Beszéde nyájas, de idegenszerű, mivel ritkán tekint arra, akivel beszél. Alaptermészete kedélyes, ami feledteti azt, ami rajta nem kellemes. Rutén divat szerint földigérő skarlát mentében járt, amely damasztkabátot takart. Zsebkendőjét a kor szokása szerint övébe dugva hordta. Oldalán kard lógott, csizmája lengyel módra patkós. Háborúban meg ünnepeken mindig vértbe öltözve jelent meg, akár csak királya. Fellépése megnyerő volt, beszéde a tanácskozásokon meggyőző és lenyűgöző. Egész megjelenése tagadhatatlanul tiszteletet keltő. Ez őt már hivatalánál fogva is megillette, mivel a lengyeleknél, valahányszor a királyt emlegetik, az urak félig felemelkednek székeikről és kórusban mondják: «Az én kegyes uram!» Ha pedig fogadás alkalmával a király vagy a kancellár előtt elhaladnak, meghajtják magukat, miközben saját kezükfejét csókolgatják.

A tiszteletadás e hagyományos ősi formája minden idegent meghatott, amint először tapasztalta.

Báthory Griseldis előtt elvonult aztán a német lovasság meg a lengyel zsoldon szolgáló kétszáz főnyi huszárság, amely párdúcakagányában általános feltűnést keltett. A város előtt az állami marsall, Opalinski András fogadta latin beszéddel az erdélyi hercegnőt, aki a lengyel asszonyok és lányok között várta urát magyar kíséretével. Majd a krakói püspök üdvözölte a király nevében. Erre meg-

kezdődött a bevonulás, fel a várba. A menetet a marsall nyitotta meg, őt követték a magyar lovasok, a szenátorok, maga Zamoyski lóháton, majd Griseldis selyemmel és arannyal borított négyfogatú hintaja, a bámuló közönség lelkes «Vivat» és «Zsivio» kiáltásai között. Menyasszonyát Zamoyski kijelölt szállására vezette s onnan nyoszolyólányaival a marsall kísérte a királyné elé, aki urával együtt fogadta.

A ritka szép látvány mélyen meghatotta a királyi párt: a királynét a menyasszony üde fiatalsága és szépsége, István királyt pedig az az emlékezés, hogy még kurtaszoknyás tacsó lány volt, mikor utóljára látta, Erdélyből való búcsúzásakor.

Az esküvő napjáig még egy teljes hét volt hátra. De az nem remélt kellemetlenségek közt telt el. Ezek a körül robbantak ki, hogy Griseldis a király akaratából a katolikus hitre térjen át. Ezt ő úgy tervezte, hogy a leányt Bolognetti nuncius szelíd oktatással ismertesse meg a régi hit nevezetesebb tételeivel s aztán a mennyegző előtt abjuráljon vagyis térjen át a katolikusra a református hitről, amelyben nevelkedett.

Griseldis nem ütdött meg királyi nagybátyja szándékán, mert arról már Erdélyben hallott volt. Ezért ennek most teljes erejével ellenszegült, mondván:

— Megbocsásson Felséged, nem teljesíthetem kívánságát! Nem hagyom el hitemet, amelyben felnővekedtem! Ne kívánjanak tőlem ilyet, mert inkább rögtön visszatérek szégyenszemre vagy meghalok!

István királyt nagyon meglepte a kislány erős hite és hithűsége, amit két egykorú német krónika is megörökített. De az egyúttal le is fegyverezte, bár mielőtt még ideért volna, a nunciusnak határozott hangon kijelenté, hogy hűgának akarva, nem akarva át kell térnie a katolikus vallásra. Megkísérelte ugyan beszélni a leány nevelőanyjával, ám azt még konokabbnak találta. Így nem firtatta többé a dolgot. Hiszen ő, aki türelmes volt világéletében más vallásuak iránt, annyira, hogy legbensőbb hívei is protestánsok, nem lehetett követelő saját unokahúgával szemben. Nem juthatott ellentétbe belső felfogásával, midőn danckai háborúja alkalmával nyíltan kijelentette, hogy nem barátja a vallásüldözéseknek s gyakran mondá, hogy nézete szerint a lelkiismeret feletti uralmat az Isten magának tartá fenn.

Kellemetlenség származott abból is, hogy a nuncius nem akarta megengedni a krakói püspöknek, hogy az esküvői szertartást elvégezze, miután csupán a vőlegény volt katolikus s így az egyházi törvények tiltják a kívánság teljesítését. Sőt bármennyire tiszteli a királyt, még jelen sem lehet az esküvőn. A király ugyan ekkor a

ZAMOYSKI JÁNOS KANCELLÁR.

svéd példára hivatkozott, amennyiben a királyné nővére esküvőjét is katolikus püspök áldotta meg, bár férje protestáns volt; de a nuncius hajthatatlan maradt s csupán annyiban engedett, hogy a király meghívását a lakodalmi ebédre elfogadta s azon való részvételét megígérte.

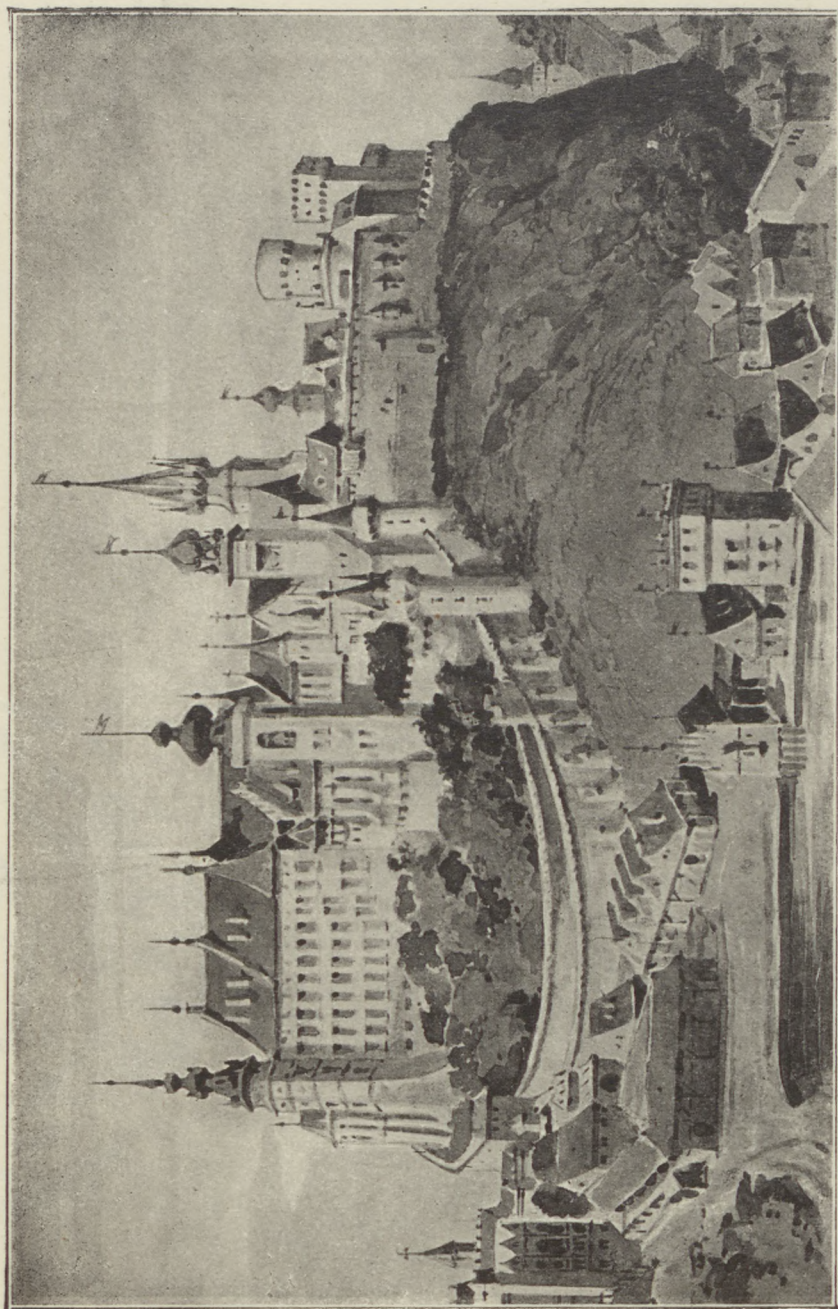
Az esküvő napján — június 12-én — egy ragyogó szép vasárnapi napon, korán reggel a vendégek a király, illetve a vőlegény termében gyülekeztek, hogy lemenjenek a misére. Visszajövet bevonultak a királyné fogadótermébe, ahol már a szép menyasszony készen állott matrónái közt. Ott az új párt a kamienieci püspök, Bialobrzeski Márton adta össze, illetve áldotta meg, akit Griseldis még Erdélyből ismert. A nehézség így módon való elhárításába okosságból a menyasszony is beleegyezett. A nuncius pedig úgy tett, mintha nem tudna róla, nehogy teljesen magára vonja a király haragját. Ezt amúgy is kelletlenül tapasztalta minap az úrnapi ünnepségen, amikor — szokása ellenére — egy árva szót sem szólt hozzá, még az egyházi szertartás befejeztével sem.

A király e barátságtalan magatartása annyira rosszul esett neki, hogy arról még a vatikánnak is jelentést tett, habár avval mentegette magát, hogy csupán kötelességét teljesítette.

Résztvett az esküvőn a király két unokaöccse is: Boldizsár, a hadvezér meg András az ifjú tisztelendő úr, aki most először jelent meg szép lengyel divat szerint szabott prelátusi ruhájában, ami általános feltűnést keltett, amint végig vonult a vártéren, ahol szálalást kapott, bár valami kisebb fajta hidegrázás bántotta. A megjelentek közt lehetett látni a poroszországi, kur- és livlandi követeket, a szenátorok nagy sokaságát, mindegyik a maga szép ajándékával, amelyek rogyásig heverték az asztalokon. A nászszakomához, a szomszédos teremben húsz asztalon terítettek. A középén külön asztalnál, emelkedett helyen, arany trónuson ült a király, balján a királynéval a fiatal asszony. Vele szemben az ura, a nuncius, a két Báthory-ifjú meg a fejedelmi követek és főrendek, rang szerint. Balról a királyné során a magyar és lengyel asszonyok és meghívott vendégek meg küldöttek, köztük a városoké is, így: Thorn, Elbing és Dancka követei, mind legszebb ruháikban. A nunciustól jobbra állt a szenátorok asztala, élén az erdélyi fejedelem vagyis a menyasszony testvérének képviselője. Utána következtek a püspökök és világi tanácsurak, míg egy külön asztalnál a porosz meg a többi követ ült: hercegek és idegen küldöttek társaságában, rangjuk szerint elhelyezkedve.

Az ebédet kézmosás előzte meg. Szolga járult aranyozott ezüst tállal, a magas ceremónia előírása szerint előbb a nuncius, majd a

A KRAKÓI WAWEL.

királyi pár elé. A vendégeknek saját inasuk szolgált vízzel és törülközővel. De jellemző, hogy magánvendégségben a vendégek egy és ugyanazon mosdótálból mosták meg kezüket s egy ugyanazon törülközővel szárították azt le. Az evés lassan ment s rendesen minden két tál közt fél órányi idő telt el. Ebéd és bankett persze nem maradhatott el felkészöntők nélkül, melyek az ebéd közepén, bizonyos megszokott étel elfogyasztása után indultak meg. Most az első felkészöntőt a király mondta a pápa ő szentsége egészségére, még pedig állva s kézben tartott főveggel. Majd négy rövid beszédben éltette a követeket és vendégeket, de már ülve és fedett fővel. A vendégség jó vígassággal folyt, bár feltűnt a nunciusnak, hogy Zamoyski meglehetősen hidegen viselkedett vele szemben. Ettől eltekintve mindenki meglegedetten távozott, mert a megszokott ételeken kívül, ritkaságszámba menő nyalánkságokat is szolgáltak fel: narancsot meg citromot, cukrozott szekfűt és mandulát, cifra süteményeket, finom olasz sajtokat és borokat, malmatikát és muskotályt, amiket krakói kereskedőktől szereztek be avagy danckai árusoktól vásároltak.

Magánvendégségekben inkább sör és pálinka járta, melyek főzésében a lengyelek nagy mesterek, mert bor nem sok terem Lengyelországban s annak élvezete drága dolog. Pedig a lengyelek szerettek inni és mulatni. A mulatást a végeszakadatlan felkészöntők áradata tette tréfássá és víggá. Ilyenkor az ünnepeltnek mindig ki kellett a poharat innia. De aki az italt nem bírta, az valami vizesborral telt palackot hozott magával, mímelve az ivást. Így tettek a nők is. Mikor valaki egy nőre köszöntött, a felkészöntött ajkával érintve a serleget, tovább adta hölgytársainak, akik szintén alig ízlelték meg tartalmát.

Asztalbontás után a király a rendekkel, a királynéval s az ifjú asszonnyal és kíséretével más terembe vonult s ott estig táncoltak. A táncot a király kezdte meg kézenfogva vezetvén a királynét, aki után 6—8 előkelőbb pár következett. Ahol a királyi pár nincs jelen, a tánc persze kevésbé feszes és mindenki avval táncol akivel akar, mert ilyenkor a megszokott szertartásokat sem igen tartják meg szigorúan.

A lengyel tánc inkább valami csendes körsétához hasonló, zene mellett. Képzeltető hát, mily tetszésben részesült a sok erdélyi tánc, amit a magyar násznép mutatott be: a *menyasszony tánca*, a *szövétnekes tánc*, melyet két ifjú indított kezökben égő gyertyát vivén választott párjukhoz; az *egeres tánc*, melyet kilenc pár jár körben, valamint a *süveges tánc*, amely abból állott, hogy a süveget a táncosnőnek kellett a táncos kezéből elkapnia. A lengyeleket azon-

ban leginkább az lepte meg, mily kecsesen járták a magyarok a *lengyel változót*, amelyben hol a férfi, hol a leány hagyja el párját, hogy aztán hármat fordulva táncosával, hármat meg magokra úgy a leány, mint a fiú más táncost válasszon magának.

Mikor a sok táncnak vége szakadt, ősi szokás szerint két matróna kézenfogva átadta a menyasszonyt az urának. Ez persze, a marsallnak az időhöz s a körülményekhez alkalmaztatott beszéde kíséretében ment végbe, amelyre a boldog férj nevében a krakói püspök felelt.

Másnap ebéd előtt közvetlenül az ajándékok szokásos ünnepélyes bemutatása történt meg. Ezt a feladatot Zamoyski megbízásából Tenczynski János végezte, aki alig győzte a sok arany-ezüst holmi és egyéb drágaság bejelentését. Az ebédétől felkelve a társaság táncra perdült és ismét késő estig mulatott.

A harmadik nap ugyancsak nagy ebédrel és tánccal telt el, de ezen már a király nem vett részt, mert vadászni ment. Visszatérve, három napon át korán reggel tanácsot tartott, amelyen a kancellár adott elő. A szórakozásokban így beállott szünet jól fogott a fiatalasszonynak, akit a szünni nem akaró multságok láthatólag kimerítették. Hanem azért elég gondja maradt, amennyiben az esküvő tizedik napjára ura ünnepséget rendezett házában — amit méltósága megkívánt — s arra a királyi párt is meghívta, a főrendekkel, követekkel és egyéb notabilitásokkal együtt.

Evégből udvarát régi római módon egészen átalakíttatta. Az előcsarnokban Mars és Victoria márványszobrai lepték meg a belépőt, míg a falakon részint festve, részint természetben muszka hadijelvények díszlettek. A fogadóterem falait arannyal meg selyemmel ékesítették. Egy festmény a szép Proserpina elrablását ábrázolta, míg a mennyezet csillagokkal volt beszórva. Kétoldalt nap-alakú nagy ablakokon omlott be a világosság. Az ajtóval szemben díszes trón várta a királyi párt, míg az ajtótól jobbra, fel a tetőig érő gyönyörű pohárszék állott roskadásig rakva finom italokkal és nyalánkságokkal.

A királyi pár meg az új asszony bevonulása után mindenféle színlelőadások szórakoztatták a vendégeket. Többek közt Abdelmelek mór király választása, aki az elmúlt években a luzitánok ellen küzdött. Ebben aztán mindenki István király és Zamoyski oroszok elleni hadjáratainak jelképét vélte felismerni.

A házigazda ebéd alatt ajándékokat osztott ki. Ezek közt a királynak egy gyönyörűen felkantározott paripát, a királynénak meg egy pompás rekesz-zománcú kelyhet, amelyet felesége hozott magával Erdélyből, ahol azok készítésében az ötvösök annyira remekeltek.

Griseldis hozománya a terem közepén külön asztalon állott díszesen felhalmozva. Ennek mindenki csodájára járt, mert oly gazdag és változatos volt, amilyenhez lengyel földön nem voltak hozzá szokva. Legnagyobb feltűnést keltettek a virágos kupák, a virágok közepében veres és kék zománcos szirmokkal meg zöld levelekkel. Olyan is volt köztük, amelyiknek fedelén három gyertyatartó látszott, a róluk lecsüngő kilenc gyűrűvel. Egy másikon kígyót tartó ember látszott, egy harmadikon emberfejek díszlettek. Díszesek voltak az úgynevezett összejáró kupák is, rendesen négy vagy hat egymásba illő, ami ekként egész családnak megfelelt. Gyönyörűek voltak a vert ezüst kannák is; az egyiken Judit, Lukrécia meg Ádám és Éva históriája. Az asztalra való étszerek s egyéb háztartáshoz szükséges tárgyak pohárszéken sorakoztak. Ezek közt szépek voltak a pogány-pénzes csészék, aranyas sótartók, aranyas gombos villák, gyöngyházas kanalak, tengeri serte villák, ezüst boros palackok, a poharak egész változatos sorozatával, amelyben látható volt barát-pohár, kristály-pohár, bagolypohár, meg egy fedeles aranyas pohár is. Egy négyszögű másik széken hevert egy ezüst mosdó medence, aranyos kannájával, egyéb sok apróság kíséretében. Ennyi értéket ritkán lehetett együtt látni. E darabok gondos összeválogatása a menyasszony nagynénjének érdeme. Igyekezetében még Mátyás király egy-ágú tizenhárom gírás kupáját is magával akarta volna hozni az erdélyi kincstárból, de már abba Kovacsóczy uram nem egyezett bele. Elég, ha e kincseken kívül még külön 30,000 magyar forintot is adott Griseldisnek hozományul, hímzett török erszényekben.

Az ajándékosztást régi lengyel szokás írta elő mindenkinek, kit a király megjelenésével házában megtisztel. Ebéd után tánc következett, este meg az udvaron tűzijáték egymással küzdő két gyalogos csapattal. Ebben a királyi pár is késő éjjélíg gyönyörködött kíséretével.

Másnap újra ebéd volt Zamoyskinál, de ajándékosztás nélkül, este színielőadással és tánccal. Ez harmadnap is megismétlődött, mert a szokás úgy kívánta, avval a különbséggel, hogy az ünnepségeket most a város piacán rendezték, hetek óta folyó előkészületek után és pazar bőkezűséggel. A nagy tér közepén állvány emelkedett a versenybírák számára, a királyi pár részére pedig díszes páholy.

Az ebéd után megindult ünnepségek tornajátékokkal kezdődtek, amelyekben hét nemes ifjúpár vett részt a kancellár vezetése mellett, pompás fegyverekkel. De azok dolgukat oly komolyan fogták fel, hogy még sebesülések is történtek a küzdelem hevében. Ezen a nuncius nem győzött eléggé csodálkozni, minthogy az neki egészen szo-

katlan volt. Így az egyik nemesnek átdöfték a tenyerét, a másiknak a karját, egy ló pedig holtan maradt a porondon.

Most díszes felvonulások következtek.

Wolski Miklós krzepicei kapitány Bekes Gáspárnak «A bárányokhoz» címzett piaci háza kapuján vonúlt ki nyolc négernek festett lovassal, akiknek élén egy arany páncélba öltözött lovag haladt. Ezt követte egy három kerekű aranyozott kocsi, mit egy szépen felkantározott ló húzott, rajta páncélos vitéz. A kocsiban a kapitány ült, maga mellett egy a király, meg a kancellár címerével díszített leánnyal. Kezében egy koronás sást tartott, rajta a király neve görög betűkkel írva, egyéb latin feliratokkal. Most egy mesterséges elefánt cammogott elő, hátán toronnyal, amelyből röppentyűk szálltak az égre. Kacagást váltott ki három teve, rajtuk aranyfátylas négerekkel. Utána Fortuna szekere jött, benne a szerencsét ábrázoló alak mellett a szerencsétlenséget jelképező férfival, aki tényleg oly ügyetlenül kezelte a tűzijátékot, hogy szekere meggyűlladt s majdnem porrá égett.

A piac túlsó oldaláról egy diadalkapú közeledett, Zebrzydowski Miklós stenzsikai starosztával, Saturnusnak öltözve. Az éjt és napot jelképező szekeret tizenkét hófehérruhás meg ugyanannyi négernek öltözött gyermek vonta, minden másodiknak a fején egy-egy víz-órával. Ruhájuk atlaszból volt, csillagokkal beszórva, míg a gyerekeket lánc fogta össze. Egy másik kupola alakú alkotmány, aranyozott vászonból készítve, az időt jelképezte. Ezt egy szürke szakállas öregember jelezte, amint a gyerekeket maga előtt hajtá. A másik szekéren Scipio állott aranyozott földgömböt mutatva a királynak, sátra előtt, amivel azt akarta jelképezni, hogy az aranyszázadot éljük.

A három slucki herceg szekerükön a moszkvai diadalt ábrázolták. Utánuk száz főnyi páncélos lovag lépdelt, hangos tróbitáikkal. Aztán jöttek a Plock, Sokol, Wielizs, Wielkiluki várait ábrázoló szekerek; majd négy kocsin mindenféle ezüst meg aranymívek voltak elhelyezve. Ezt cifra ruhás lampionos emberek követték, illatos vizet szórva.

Nagy tetszésben részesült Saturnus, főleg mivel magától járó magas szekéren ült, melynek szerkezetét senki nem ismerte. Sokat kacagtak azon a nyolcvan páncélos négeren is, akik után egy napot és holdat ábrázoló öt almásszürkétől vont kék kocsi következett, rajta a reményt jelképező emberrel. A kocsi után tizenkét kék ruhás ember haladt, kezükben különböző formájú arany kehellyel. Ezek után bandukoltak orosz foglyok: férfiak, asszonyokkal vegyesen. Aztán következett egy csapat páncélos lakáj, meg hat díszruhás apród, kezükben hosszú lándzsákkal, egy fényesen öltözött urát körülfogva.

Harmadik fő látványosság a Jupitert és Minervát ábrázoló Minski János volt, pamutból készült felhők közt, három sástól vontatott szekéren ülve. Jupiter kezéből villámok cikáztak, amelyek majdnem felgyújták a nagy mesterséggel készített ügyes alkotmányt. Ezenkívül Minerva egy csinos fészket tartott kezében s nyújtott a király felé, azt jelképezvén, hogy uralkodása milyen szerencsésen folyik. A szekér négy sarkában négy abroncs látszott a naptári zodiákus jeleivel. Ezeket egy-egy szatír tartá, előttük a beotiai Argon királyt ábrázoló katonával, egyik kezében pajzs, a másikban alma.

Gyönyörű volt a belski vajda fia, Zólkiewski Szaniszló bevonulása, amivel a vadászni szerető királynak kedvezett, midőn Dianát mutatta be, körülvéve tizennégy aranyhajú szép nimfával. Ezek mellett hat zöldruhás vadász szarvasokat meg vadászkutyákat hajtott maga előtt. Dianát egy ezüstruhás, továbbá egy fehér, illetve vörös atlaszban tündöklő matróna védte. De midőn a király elé jutottak, Diana kivált a csapathból és lóra ülve elszaladt.

Ocieski Joachim Grodek várából egy szőnyegekkel rakott szekeren érkezett, rajta Cupido gyermekkel és éneklő apródokkal.

Valamennyit felülmúlta szépségben a krakói püspök két unokatestvére: Myszkowski János és Pál díszkocsija. Ezen Vénus ült két cethal által vont tengeri csiga tetején, maga előtt a legyőzött és hátrakötött kezekkel haladó Párist hajtvá, éneklő s a négy földrészt ábrázoló asszonnyal körülvéve. A kocsit két fegyveres követte, kezükben aranyalmával s fölötte e felirattal: «A legszebb kapja» s midőn a menyasszony előtt elhaladtak, azt hirtelen mozdulattal Zamoyski neki nyújtotta át. Ez épp úgy meghatotta a nézőket, mint a csoportot befejező tizenkét tarka ruhás lakáj sok mókája, kik után fényes öltözetű lányok húztak egy-egy gyönyörű hímzett takarókkal fedett díszkocsit.

Minden fent leírt csoport egyszer vonúlt el a király előtt, az utolsónak azonban kétszer kellett elvonúlnia, annyira tetszett. Sok kacagást váltott ki az is, hogy a cethalak orrán, száján illatos víz szökött a levegőbe, beszagositván az egész teret.

A csoportok menetközben ezüst emlékérmeket szórtak a nézők felé, melyek egyik felén a király képe volt látható, a másikon meg egy lefegyverzett moszkovita és fához kötözött neje, evvel a felirattal: LIVONIA POLOTIAQUE RECEPŦA. Ezek közül nehányat aranyból vertek s belőlük egyet a nuncius is kapott a kancellártól. Ilyet adott Zamoyski a királynénak is. Kortörténeti adat az is, hogy a kancellár ebédjén jelen voltak a menyasszony rokonai is, a nagyértelmű és szellemes nagynya, Bocskay Krisztina, aki azonban

nem beszélván latinúl, szavait Báthory Boldizsár tolmácsolta. De a nuncius udvariasan jegyezte meg, hogy leánya éppen oly jól beszél diákul, mint unokahuga, a kancellárné.

Erről a ritka szép lakodalomról évekig beszéltek, hiszen azon a lengyel nemesség színe-java részt vett s hasonló fényűt soha még ez országban nem láttak. De teljes képéhez tartozik még annak ismerete is, hogy a két hétig tartott ünnepek ideje alatt nagyszámú lengyel meg latin dicsőítő vers és nyomtatvány jelent meg, amivel az új házaspárnak alkalmi poéták kedveskedni akartak. Ez üdvözlők közt találjuk egyébként két verses művel a lengyelek legnagyobb költőjét, az eseményekkel egykorú Kochanowski Jánost is. Azt is tudnunk kell, hogy míg ez apró nyomtatványok inkább csak dicsőhimnuszt zengedező zöngemények, addig a legrészletesebb közöttük a király titkárától, Heidenstein Reinholdtól való, telve érdekes adatokkal, amelyek nélkül az esküvő és lakodalom lefolyását teljes egészében nem is birtuk volna szemünk elé állítani. Tőle ered az a hasonlat is, hogy ez a házasság fényesség dolgában a mitológiai Peleus királyfinak az ezüslábú szép Thessissel kötött mennyegzőjével versengett, amelyen az istenek egymással vetélkedtek az ajándékok osztogatásában. A bájos költői hasonlattal szerző a görög hitregében egyformán jártas király és menyasszony-húga iránti hódolatból kedveskedett s a jelenlevő vendégek azt egyáltalán nem találták túlzottnak.

István király Griseldishez mindvégig kedves volt és iránta való szeretetét még anyagi áldozatokkal is kimutatta. Így mingyárt az esküvő utáni harmadik nap avval lepte meg, hogy az ura belzi kapitányágához tartozó területen hat falut adományozott neki a királyi jószágokból élethossziglani használatra, miként az lengyel földön divatos volt. Külön oklevélben biztosítá a knyszyni uradalom adómentes jogát is. Tíz nap múlva pedig a Griseldis által Erdélyből hozott 40,000 lengyel forintnyi hozományát többíté ugyanannyival, amint ez szintén törvény által meghatározott szokás volt nagyobb hozományok biztosítása alkalmával.

Mindez igen jól esett az ifjú asszonynak. De bár minden hajlandósága meg volt ahhoz, hogy beleszokják a neki teljesen idegen lengyel viszonyokba, előre keserűséggel gondolt arra az időre, mikor a vele jött erdélyi vendégeknek, kivált a három derék matrónának haza kell térnie. Ez is bekövetkezett sok sírás közepette július elsején. Szegény Griseldis azt hitte, hogy a szíve hasad meg fájdalomában, oly idegennek érezte magát az idegen földön. Még jó, hogy háztartását sikerült magyarosan berendeznie, hogy legyen akivel társalogjon és unalmát megosztania. Házvezetőnője Bagotainé volt, egy

jóságos erdélyi özvegyasszony, aki gyerekkora óta ismerte s minden természetét és szokását tudta. Váratlan elbetegedése után a jó Bernárd Péterné tölté be a «vénasszony» nehéz tisztjét, ez lévén ezidőben nemesi kuriákban a gazdasszony hivatalos neve.

Gazdasszonyai figyelmessége s olykor vigasztalása igen jól fogott, mert bizony a szegény asszonynak gyakran volt min búsulnia. Abba még valahogy beletörődött, hogy az ura apja lehetne, bár a negyvenkettedik évében járó férfi kedveskedése hidegen hagyta, néha még terhére is volt; de akadtak más dolgok is, amik elkeserítették. Így csak most tudta meg, amit eddigelé elhallgattak előle, hogy urának már két felesége volt előzőleg: Ossolinski Anna, kinek halála után öt esztendőre Radziwill Krisztinát vette el. Evvel is csupán három esztendeig élt és három éve, hogy meghalt. Arcképeiket is megtalálta az egyik szobában, ahol azokat ott felejtették. Mivel pedig haláluk igazi okáról sem a cselédektől, sem a kancellár rokonaitól soha felvilágosítást nem kapott, önkéntelenül felmerült a gondolata, vajjon neki milyen sorsa leszen itt ez idegen környezetben, melyet nehezen vagy alig fog megszokni. Aztán meg uráról is furcsa dolgokat hallott úgy elvéve egyesektől. Azt ugyan tapasztalta, hogy szereti a fényűzést és kifelé való mutatást, de különösnek vette, hogy az ehhez szükséges pénzt néha úgy szerzi meg, hogy az egyházi hivatalokat, püspökségeket és apátsági stallumokat pénzért osztogatja. Susogták, hogy még a világi hivatalokat is így sikerült egyeseknek megszerezniök, kivált nem-nemes embereknek, akiknek másként nem lehet befolyásuk a közügyekre s nincs magas pártfogójuk a királyi udvarban. Ezért sokan gyűlölték. Még azt is rebesgették, hogy a főurak rég letették volna magas állásából, de a király tartja, aki nagyon szereti és becsüli odaadó hűséges szolgálataért. Viszont otthoni apró-cseprő dolgokban kicsinyesnek találta, amilyenek rendszeren az ilyen hirtelen felemelkedett emberek szoktak lenni. Gyakori eset vala például, hogy nem volt elég költő pénze s ő, a gazdag és irigyelt hetmanné szégyenszemre az erdélyi fejedelemtől kénytelen pénzt kérni, holott az Erdélyben is ritka volt a nagy drágaság s megváltozott életviszonyok közepette. Hűséges számtartó diákja, Tömösvári Miklós fel is vetette a kérdést: hová jut csak annak a hat jószágának is a jövedelme, amelyet a maga nevére a kancellárné a királytól kapott? Csakhogy mikor az ilyesmit szóba hozták a kancellárnál, az mérgesen és kitérő felelettel üté el a jogosult kérdést.

Ezek mind oly tapasztalatok voltak, amelyekre túl korán tett szert a szegény asszony s amelyek elhagyatottságában sokszor gon-

dolkodóba ejtették. Ily körülmények közt még otthoni életmódját sem folytathatta méltóságához mért módon. Hiszen erdélyi szokás szerint az udvarház cselédségének sátoros ünnepek alkalmával mindenütt kijárt egy kis jól megérdemelt ajándék. De honnan szedje azt most elé, mikor itt néha még arra se jutott, hogy a szomszédos városba küldje egyetmásért valamelyik emberét.

Am ennél nagyobb bánata is akadt, mert alig távoztak erdélyi vendégei, megkezdődtek újra a mesterkedések, hogy hitétől eltérítsék. A dolog abból indult ki, hogy ura tudtán kívül, udvarmesterével Griseldis elment néhányszor a krakói protestánsok istentiszteletére. Ez persze nem maradhatott titokban s mikor még a királyné füleibe is eljutott, nyíltan kifakadt ellene, hogy a kancellárné idegen a katolikus hit igazságaitól! Tudomást szerzett róla Possevino Antal jezsuita atya is, aki július közepén Krakóba érkezvén, két órán keresztül tárgyalta a dolgot a kancellárral. E tárgyalása kapcsán arra kérte, beszélne a királlyal ez ügyben s küldesse el Griseldis eretnek udvarmesterét. Csakhogy, midőn erre Zamoyski nem vállalkozott, maga beszélt vele.

A híres jezsuita fellépése nemcsak illetéktelen, de tapintatlan is volt, amennyiben a kancellárt arra figyelmeztette társalgása közben, hogy vigyázzon, mert mindkét korábbi felesége protestáns volt és időnap előtt halt meg. Épp így egyik eretnek unokatestvérének ura is, akár csak annak a másiknak az ura, aki az ország kincstárnoka volt; tehát mind olyan isteni intelmek, hogy vessen véget családjában az eretnekiségnek, melyet a jó Isten nem tűr.

A kancellár nem mert szólni feleségének ebben a kényes ügyben, miután jól ismerte mély hitét s tudta, hogy bármily fellépés csak ellenállását növelné. Nyilván az időtől remélt, hisz második neje is magától tért át a katolikus hitre; ami szebb is, mintha vallásos meggyőződésében erőszakos módon zavarják.

Így a kancellárné továbbra is eljárogatott a Brugba, ahogy a krakói lengyel kálvinisták imaházát hívták. Ezt ugyan a diákok Henrik megkoronáztatása előtt, kemény téli napon, egy keresztelés alkalmával fegyveres kézzel megrohanták, a templomot kifosztották és földig rombolták; de István király halálbüntetéssel fenyegette meg azt, aki újból bántani merné a dissidenseket. Mivel pedig egyik előkelő hívők a krakói várnagy volt, ki a templomot ismét felépítteté, biztonságban élhettek, mert az mindenütt lelkes támogatójuk maradt, ahol ügyük szóba került. Maga a király is hallgatólag elnézte a kis protestáns gyülekezet vallásos működését, kivált, hogy udvari emberei közt nem-katolikusok is akadtak. Sőt példás türel-

mességében annyira ment, hogy eltúrte még azt is, hogy az eretneknek tartott híres Socini Faust hazájából kiüldözve, (1585 elején, télidőben) Krakóban ütötte fel sátorfáját.

A krakói protestáns egyháznak ezidőben két ágazata volt. Az egyik lengyel, a lelkes Bilenski Dániel vezetése mellett; a másik német, élén az ügybuzgó Wolf Jakab lelkésszel. Griseldis magyar híján, ennek prédikációit hallgatta, mivel németül még Erdélyből tudott s jól megértette szónoklatait. Amikor csak tehetett, udvarmestere útján titokban segélyezte is egyházát; csak azt sajnálta, hogy ezt nyíltan nem teheti, urára való tekintetből, habár az maga is csak néhány esztendeje tért át a katolikus hitre.

Possevino segítségére sietett most Griseldis megtérése kérdésében maga Bolognetti nuncius is a királynál, akivel ez ügyben sokat tárgyalt. Ő azonban egyenesen megmondta neki, hogy erőszakosan nem léphet fel az ifjú asszonnyal szemben, annyival kevésbbé, mert Griseldisnek távozásakor nevelő anyja könnyes szemekkel és elhalt édes anyja lelkére való hivatkozással könyörgött, hogy él ne hagyja hitét. Így a király annál kevésbbé léphetett fel erélyesebben hűgánál, mert Bocskay Krisztinával elútazása előtt maga is beszélt erről a dologról és annyira tisztelte őt kiváló erényeiért, hogy nem tehetett semmit.

Az ügybuzgó nunciust leverte a király ez őszinte nyilatkozata, amelyre így felelt:

— Hát akkor zavarja el Felséged a kancellárné udvarmesterét, kálvinista káplánjait és udvarhölgyeit!

— A nemkatolikus kisasszonyokat, akik Griseldis körül szolgálatot teljesítenek, nem lehet elbocsátani, bármint neheztel emiatt a királyné is. Az udvarmestert kicserélhetem másikkal, amint megfelelő talállok, habár régi szolgája a Báthory-háznak. Kálvinista káplánja egyik óráról a másikra elbocsátható, de ez még jobban megkeményítené a fiatal asszony szívét, ha látná, hogy erőszakkal lépünk fel vele szemben. Inkább Sokolowski vagy más útján lehetne hatni arra az emberre, aki meglehetősen balga, dőre és fősvény, úgy hogy tán még néhány csillogó szép arannyal is hamarabb célt lehetne nála érni — fejezé be válaszáat a király mosolyogva.

— Próbáljunk hát a kancellárnéra hatni avval a magyar jezsuitával, aki most itt él városunkban.

— Ezt nem találom jónak, miként maga főtisztelendő Báthory András sem, mert nyilvánvalóan gyanúsnak tetszenék!

E nem sikerült ostrom ellenére a nuncius tovább küzdött s ezt hivatalos kötelességének tartotta. Amint módját ejtette, szemére hányt

a kancellárnak, miért tűri, hogy felesége továbbra is eljárjon a Brugba és elnézi, hogy a kocsisok őt odavigyék.

— Azt is rosszul teszi Nagyságod, hogy engedi, hogy házában felesége káplánja magyarul prédikáljon, amin a királyné is megbotránkozott; kivált, hogy háza éppen szomszédja a királyi palotának, sőt szemben van a székesegyházzal.

— Ne tüzeljen Főtisztelendőséged, mert látom, nem ismeri eléggé az asszonyokat! Vegye hát tudomásul, hogy midőn annyi zaklatás után szerényen beszélni kezdtem feleségem lelkére, avval vetett véget a neki kellemetlen beszédnek, hogy ne bántsam, mert ha nagyon tudni akarom, jobban bízik káplánja szavában, mint az enyémben!

— Csodálkozom ezen a nyilatkozaton. De talán csak volna módja, hogy házában rendet teremtsen!

— Fura beszéd, nuncius uram. Különben is ne feledje, hogy két előbbi protestáns feleségemmel sem ment a dolog olyan könnyen!

Az ostromot közben maga a királyné is felvette ősz felé, amikor a király távozásával egyedül maradt a krakói palotában. Egy ízben négy szemközt is szólt ez ügyben a kancellárnak. Nagy megütközésére az azonban hirtelen a szép időről kezdett beszélni és faképnél hagyta. Máskor meg azt hívén, hogy jobb hangulatban találja, újra előhozakodott panaszaival, mire Zamoyski így felelt:

— Felséged jól ismerheti az asszonyi természetet, amely semmi ellenmondást nem tűr s ha erőszakolják, még makacsabbá válik!

Evvel a kancellár meghajtotta magát s ott hagyta a magában bosszankodó királynét.

Utolsó reménységét a nuncius most már Zebrzydowski Miklós krakói kapitány feleségébe, a kancellár unokahúgába helyezte, akit Griseldis nagyon szeretett. Ez ugyan udvariasságból nem térhetett ki kérése elől, de előre tudta, hogy nem megy semmire e kelleténél kíméletlenebbül tárgyalt kényes ügyben, amit nem is sokat bolygatott.

Ilyen környezetben és viszonyok között képzelhető, milyen élete volt. Griseldisnek. Ennyi szenvedésről halvány sejtelme sem volt. Hiszen Erdélyben ily kísértésekről, amilyenekben része van, nem is tudtak az emberek. Közvetlen háztartási személyzetén kívül jóformán senkije sem volt s repesett az örömtől, amikor őszire az ura előbb Varsóba vitte, hogy azt is megismerhesse, mert élénkebb és érdekesebb volt Krakónál. Innen aztán november elején a knyszyni udvarházba mentek, ahol legalább elvonúltan élhetett, távol a kétszínű királynétól, aki neki soha egy percig sem volt rokonszenves, meg

a hízelgő nunciustól, akitől egy nyugodt pillanata nem lehetett. A karácsonyi szent ünnepeket is itt töltötte urával, akinek azonban sürgősen Krakóba kellett távoznia. Ide írt hát neki az új esztendőben gondos latin levélben, mely azonban megbocsátható nyelvtani hibákat is tartalmaz. Sorait nyugtázva, boldog újévet kívánt neki s megköszönte, hogy róla nem feledkezett meg. Nyoma van, hogy nővérei is vele laktak ebben a kényelmes kastélyban. Ez tán jó is volt most, hogy áldott állapotba jutott s várta megszabadulásának nehéz óráját. Ez is bekövetkezett május elején, sajnos hamarább, mint gondolta, mert a gyermek hat hónapra jött világra s nem volt életképes. Ez nagyor. leverte a kancellárt s nem kevésbé a királyt. Ezért Wesselényi Ferenc útján fejezte ki részvétét szegény hűgánál, aki még élete tizenötödik esztendejét sem töltötte be. Wesselényit a király már másodízben küldte hűgához «egészsége láttatni» s így örömmel fogadta, mert különben is kedves ember volt és kellemesen emlékezett reá, midőn első ízben zimankós kemény időben, február közepén kereste fel.

Királyi nagybátyjának e figyelmessége igen jól esett a lábba-dozónak. Ezt a figyelmességét későbbi éveiben is gyakran tapasztalta, kivált karácsony idején, amikor mindig megfelelő ajándékkal látogatta meg. Ezeket rendszeren valami atyjafiával küldte meg neki. Így egy alkalommal udvari inasával, Majláth Gáborral, aki anyai ágon a Báthoryakkal atyafiságban állott. Máskor meg Báthory András kardinálissal, miután az Rómából amúgy is sok szép dolgot hozott; persze világiakat, mert neki — mint reformátusnak — szentképekkel nem kedveskedhetett. Leginkább megörült egy berakott ékszerdoboznak, amelyben egy pompás nyakbavető érmet meg két gyűrűt talált, az egyik «valóságos gyémánt» amint ezidőben a briliánst nevezték. Ezt a nők különösen nagyrabecsülték, mert azt tartották róla, hogy: 1. Bakvérnél egyéb meg nem lágyítja. 2. A visszás házastársakat egymást szeretőkké teszi. 3. Igézet ellen hasznos. 4. Ördög ellen is. 5. Méreg ellen is. 6. Bolondulást gyógyít. 7. A tűz nem árt nekie. 8. Rút álmodozásoktól megőríz. 9. Tiszta arany között terem. 10. Két gyémánt együtt levén, harmadik terem tőlök.

Szegény Griseldis élete azonban azon túl sem volt boldog. A nuncius ösztökélésére most már ura is feszegetni kezdte megtérése ügyét. Ebből kifolyólag nagy nézeteltérések keletkeztek köztük, már 1584 elején, amint falusi birtokukra költöztek. A szegény agyon-gyötrött asszony valósággal fellelegzett, midőn ura olykor eltávozott s ő magára maradhatott. Csakhogy most már úgy akartak reáhatni, hogy egy gyóntatót küldjenek udvarába. A nuncius e kívánságától

a kancellár azonban visszaretent, midőn azt a választ hallá Griseldis házvezetőnőjétől, hogy megöli azt a pápista papot, ha beteszi a lábát hozzájuk. A szegény asszonynak persze távoznia kellett ez erélyes kijelentése miatt a kancellárné udvarából, minek következtében Griseldis hosszú ideig hallani sem akart uráról.

Az elhidegülést Griseldis erélyes fellépése idézte elő, midőn kérte, sőt határozottan kijelenté urának, hogy az ő házi dolgaiba ne avatkozzék. Lelki világával és hitéletével se törődjék, sőt meg se kísérelje — még csak célzásokkal sem — őt abban zavarni. Ehhez képest Griseldis most egész háztartását átszervezte. Ezt annyival könnyebben tehetette, mert a királytól kapott jószágait külön magyar tisztartóival kezelte s azok jóvedelmével szabadon rendelkezett. Ezt már rég kikötötte magának, amikor a kancellár fősvény természetét kiismerte. Első dolga volt hát a jogtalanul elűzött Bagotainét visszahívni és cselédségének kevésbbé megbízható, árulkodó tagjait kicserélni. Így rövidesen olyan magyar udvartartást teremtett magának, amilyenben otthon felnőtt volt, vigyázva, hogy a tiszteletes úr segítségével megállapított házirendet senki meg ne zavarja. Ez természetesen a háznép vallásos életének ápolását is szem előtt tartotta, ügyelve, hogy mindenki pontosan elvégezze előírt imáit s részt vegyen a vasárnapi és egyéb istentiszteleteken, a református szertartások szigorú megtartása mellett, amire a tiszteletes úr meg káplánja ügyelt ritka lelkiismeretességgel és következetes példaadással.

Az istentiszteletek illő végzésére Griseldis átalakíttatta a zamosci kastély egyik sarkát, ahol két szobát összevágatott s így az ő kis házanépének elegendő kényelmes termet nyert, melybe Krakóból még egy kis orgonát is szerzett. Itt gyült össze minden vásár- és ünnepnap a kancellárné a maga hithű kálvinista személyzetével, hogy meghallgassa a tiszteletes úr alkalmi prédikációját és elénekeljék a szokásos szép magyar zsoltárokat Szegedi Gergely énekeskönyvéből, amely ezidőben közkézen forgott. Az énekek sorrendjét a kántor állapította meg. De úrnője kívánságára minden egyes alkalommal utolsó énekül a tizedik zsoltárt is el kellett fujniok, amely a «Bátran érted uram Isten» énekére ekként kezdődött: Tekints reám Istenem nyavalyámban, légy gyámolom, segítségem gondomban, mert nem tudok mit tenni busultomban!

Ezek az istentiszteletek nagy lelki épüléssel folytak zavartalanul. Azokon Griseldis mindig mély áhitattal vett részt, amikor csak egészségi állapota megengedte s jól esett tapasztalnia, hogy azok cselédsége erkölcsi életére is nemesítőleg hatottak.

Az úri szentvacsora-osztást is szigorúan megtartatta: sátoros ünnepeken, valamint «újkenyér» és «újbor» alkalmával, akár csak otthon, Erdélyben. Ilyenkor a tágas terem napkeleti felében álló ékes hímzésű bársony takaróval fedett asztalt úrvacsorához illően megterítették. Ez a terítés állott egy aranyozott ezüst tálból, rajta egyenletes kis kockákra tépdelt kenyérdarabkákkal, mellette a Báthoryak címerével díszített mives kehely, melynek borát ily alkalomra a kancellárné a fejevári fejedelmi pincéből kapta ajándékul. Az oltárt helyettesítő asztalon két szál gyertya égett, miután ezidőben azt még megtartották a kálvinisták is.

Az Úr asztala egyik felén Griseldis foglalt helyet, ünneplő fekete selyemruhában. Másik felén udvari tisztjei, a bonorum direktor, aki az uradalom falvainak dolgát intézte, a sáfárgazda, a pincemester, a kertész, a pék, János bá, a parádés kocsis, a fővadászmester, akivel a nagyaszonny oly szívesen szokott kilovagolni; a kukták és szakácsnék hada, az egész többi asszonynépséggel vagyis mindenki, aki fizetési alkalmazottja volt a kancellárnénak.

Az istentisztelet zsoltár-énekléssel kezdődött. Ezt a kántor indította s utána mindenki áhitattal fújta:

— Dicsérjök és imádjuk szüntelen az örökké való Atya Istent, ki az ő szent fiát ez világra, menyből adta mi örök életünkért!

Ez volt első verse az ezidőben divott éneknek, melyet a «mester» vezetett a lelkész mellett. Ő segédkezett annak az úrvacsora-osztásban is. Elsőnek mindig Báthory Griseldis vett úrvacsorát, majd az udvari emberek következtek rang és kor szerinti sorrendben.

A kis gyülekezet tiszteletes ura szép fiatal, derék férfiú volt. Csak nemrég került haza a wittenbergi egyetemről, ahová úrnője küldte ki tanulásra. Nemes hivatását apostoli buzgósággal végezte. Ezért mindenki szerette, becsülte s nagy jövőt jósoltak neki ájtatos nehéz pályáján.

Prédikációi alkalmoszerűek és egyszerűek, de lélekemelőek voltak, amire itt, ez idegenbe szakadt kis magyar gyülekezetnek elsősorban szüksége volt. Igen jó benyomást tettek a lelkész úrvacsorai szent igéi is, amelyekkel — erdélyi szokás szerint — a pohárnyújtást a papok az evangélistáktól vett idézetekkel kísérték. A bánatos nagyaszonny például így vigasztalá:

— Boldogok, akik háborúságot szenvednek az igazságért, mert azoké a mennyeknek országa.

Vigasztaló volt máskor ez is: — Én vagyok a világ világossága; aki engem követ, nem járhat a sötétségben, hanem övé lesz az életnek világossága.

A többiek meg emilyen épületes mondasokban részesültek kor és nem szerint, amint azt már a papok, nagy gyakorlatuk folytán mindenkire illően kiosztották:

— Te vagy amaz én szerelmes fiam, te benned gyönyörködöm.

— Meg vagyon írva, hogy nemcsak kenyérrel él az ember, hanem az Istennek minden ígéjével.

— Az Isten lélek és akik őt imádják, szükség, hogy lélekben és igazságban imádják; stb.

Különös jelentőséget adott az úrvacsorának karácsony szent ünnepe, amikor az istentisztelet után az udvari embereknek az ebédlőben, a cselédségnek meg a tornácon és udvaron osztottak kalácsot, diót, almát, amit ilyen alkalomra az uradalmi tisztartók szoktak a rájuk bízott jószágokról behozni. A maradékból még a lengyel jobbágyasszonyok is kaptak prefektus uramtól, ha kezökben volt a rováspálca arról, hogy az illető beszolgáltatta-e a «karácsony tyúkját» meg egyéb adományát ami ősidők óta szokásos volt.

*

Báthory Griseldis nyugtalan elégedetlenségének okát egyéb körülményekben is megtaláljuk. Így — a dolog természeténél fogva — soha igazi lengyellé nem vált, habár eléggé megtanult lengyelül s nevét közokiratokban lengyelesen írta alá. Másfelől a közte és ura közt fennálló korkülönbség annál jobban érezte hátrányait, minél jobban vénült a kancellár. A magyar és lengyel faj érzelmvilága közti eltérés is állandóan kiütközött, gyakran egész jelentéktelen dolgokban, ami kedélyére igen nyomasztólag hatott. Gonoszakaróitól sem volt nyugta, még falusi kúriáiban sem, ahová a főváros zajától elvonúlt. Egy ízben keservesen panaszkodott is azokra, miután értésére jutott, hogy a király előtt rágalmazták s attól tartott, hogy az soha többé rá se fog tekinteni.

Szomorú sorsába beletörődve, meghasonlott az emberekkel, de megnyugodott az Isten akaratában; bár fájt lelkének, hogy az a vágya sem mehet teljesedésbe, hogy még egyszer láthassa hazáját... Pedig gondolataiban ott élt. Egy vándor olasz festővel megfestette szülei arcképét, még öccse, Báthory Zsigmond fejedelem számára is. Aztán rajongással fogadott minden Erdélyből érkező hírt, ritka vendégszeretettel minden onnan jövő magyar embert, akiknek száma erre felé amúgy is kevés volt. Még lengyel udvarházainak kertjeit is erdélyi, meg felsőmagyarországi gyümölcsfákkal ültette be. Volt is gyümölcse asztalának kora tavasztól késő őszig, télen át tavaszig: olyan, mint senki másnak azon a vidéken. Elsőül jelentkezett a zamatos bürgezdi hólyagos és a magurai ropogós cseresznye, utána

az öregszemű fekete cseresznye, majd a későn érő fehér cseresznye s a fekete meggy. Ezt követte a katalán szilva meg a tojás alakú fekete és fehér ló-szilva. Nyár közepén érett a nádméz- és madárkörtvély, az öreg muskotály alma; őszire ért be a sóvári, jeges és bőralma, Somlyóról ültetve. Utána beérett a sáfrányos barack, szüretre meg az egri finom őszibarack. Erre jött a veres szemesdió, melyet még gyomorfájás ellen is befőztek. Hát az öreg telelő körtvélyről mit szóljunk? Ez karácsonyra érett szalmába vagy árpa közé elrakva, míg a téli almát száraz pincében, szellős polcokon tartották el úgy, hogy húsvétig is elállott.

Legszebb volt a zamosci kertje, olasz kertészek remeklése. Ezek koraérő barackot, vékony héjú diót és gesztenyét ültettek; egy furfangos erdélyi kertésze meg olyan meglepetésekkel szolgált úrnőjének, amiken mindenki elcsodálkozott. Így például úgy összefont egy fiatal fűzfát egy barackoltovánnyal, hogy esztendőre a barack magtalan gyümölcsöt termett. Meggyfába is oltott barackot, amely ekként vérpiros gyümölcsű lett. Még különösebb volt a belül répát termő alma. Amely dió- vagy mandolafa pedig kemény héjú gyümölcsöt termett, azt a ravasz székely tavasszal a fatörzs közepéig megfúrta, az így támadt lyukat olajjal megtöltötte s hogy ki ne találjon folyni, faékkal betömte s ettől a gyümölcsé papírvékonyságúvá vált. A kert egyik sarkába ugyancsak ő készített mogyorófa-lugast, egy másik részében pedig úgy ültetett össze egy sornyi szőlőtőt mandulafavesszővel, hogy az így keletkezett bokor egyszerre termett mandulát, szőlőt is!

Külön elkerített, napos helyen terült el virágos meg füves kertje. Remekül tenyésztett benne mindenféle erdélyi virág, sőt még a Nádasdyak kertészetéből kapott tulipán is, ami ezidőben nagy ritkaság volt. Jártak is csodájára Griseldis ismerősei, akiknek nem győzött őszkor virággal, gyökérrel és oltovánnyal kedveskedni.

Füveskertje ezidőben minden úri családnak volt; a legszebb talán Pécsi Lukács nagyszombati szerzetese, amelyben ilyen virágok díszlettek: sárgafű, szekfű, fejr és szederjes viola, kék és tarka viola, cipros, majorána, csombor, Boldogasszony rózsája, bécsi fű, bársonyvirág, bazsalikom, borsola vagy indiai szekfű, ruta, rozmaring, levendula, nárcisz, másképp: Te mondtad fű, izsop és rukercz. Ezek nagyrészből kanalas orvosságot is főztek vagy olajos kenőcsöt készítettek. Tenyésztésök azért is vált általánossá, mert az ájtatos barát fenti virágait az alábbi erények megszemélyesítőinek tekintette: az Isten igéjéhez és szolgálatjához való kedves szeretet, az Istennek szeretete és félelme, alázatosság, imádság, hálaadás, az

igaz hitnek nyilván való vallása, a vénekhez való tisztelet, dolgolódás azaz szorgalom, tisztességes magatartás, nyájasság, irgalmasság, szemérmesség, mértékletesség, lelki és testi tisztaság, megelégedés, adakozás, tökéletesség és hallgatás; annyi ékesség, amit szegény Griseldis nem is volt képes lengyel nyelven látogatóinak egyenként felsorolni.

A fűvizek és kenőcsök készítéséhez szárazdajkája értett. Ez az ő kiváltsága és feladata volt hosszú sötét téli napokon, amikor inkább jutott reá ideje. Még kézikönyve is volt hozzá: Juhász Péter református püspök híres magyar herbariuma, melyet Griseldis még boldog emlékezetű anyjától kapott volt ajándékkul, amint Heltainé kolozsvári sajtójából kikerült. De azért olyan szerek is akadtak a házi patikában, amelyeket úgy kellett összevásárolgatni a házaló olejkároktól, akik szereikkel az országot és nemesi udvarházakat gyalogszerrel bejárták. Legismertebb köztük Frankovith Gergely *serapium kenete*, amit ő százhuszonháromféle fűből és gyökérből főzött s valami harmincegy féle bajra volt jó. Nem mutathatjuk be a fűvek valamennyi nevét, bármily csábító és tanuságos volna az kortörténeti szempontból, csupán ezeket említjük meg közülök: macskafark fű, Szent György virágja, medvetalp fű, arany gyökér avagy vad lilium, pip, ami gabona közt terem, disznó kenyér gyökere, csengő fű, Szent Benedek füve, ebszőlő, Csaba íre gyökere, bárányüröm levele, Szent László király fűvének gyökere, angelika gyökere, Gratia Dei fű levele virágostól.

Kenőcsét készítője isteni, az emberiségnek nyújtott ajándéknak mondta. Volt is miatta elég irigye, kivált a diplomás orvosok táborában, akik kuruzslónak tartották és híresztelték. Az irigykedés fő forrása azonban onnan eredt, hogy aki a soproni füves doktorhoz folyamodott bajával, attól mingyárt orvosságot is kapott s nem kellett érte külön a patikába szaladnia. Ennek anyagi előnyét Frankovith még könyvében is kifejtette s amily mértékben növekedett jövedelme, emelkedett az orvosok és patikusok gyűlölete is irányában.

Magyarország ezidőben rendkívül szegény volt orvosokban. Ekként az emberek szorultságukban igen jó hasznát vették az effajta füveskönyveknek, még ha azokat nem is orvosok írták. A kalendáriumnál is jobban megbecsülték a nemesi kuriákban és falvakban. Üres lapjaikat is teli írogatták, amelyeknek ismerete firól-fira szállt a családokban. Mégis a két füveskönyv közül az első volt a kedveltebb, mert orvosságai egyszerűbbek s így könnyebben és olcsóbban beszerezhetők voltak. Amellett azért is, mert tanult szerzője, ahol csak lehetett, a balhiedelmek ellen is felemelte szavát, babonákat és meg-

rögzött rossz szólásmondásokat igyekezték eloszlatni. Így például az ekkoriban a mocsaras helyek miatt nálunk gyakori hidegrázás ellen az úti füvet úgy ajánlta, hogy ha hármat törsz meg gyökerében és megfőzöd borban, harmadnapos hideglelést gyógyít; ha négyet, negyednapost. Jó volt ellene a nyolc óráig vízben áztatott rózsa is, lassú szénnél forralva s utána nádmézzel vagy fehér mézzel vegyíteni.

A bábák mondása szerint, azt is hitték, hogy a boszorkányokat meg az éjjeli rettegést a balhafűvel (conisa minorral) kell elűzni; de a jó debreceni Melius-Juhász nyíltan kimondta, hogy az hazugság, mert az Isten lelke az, «aki az igaz hittel a sátánt s afféle rettegést elűzi» amint írva is vagyon a 91-ik zsoltárban.

Griseldis zamosci kertjében tölté szabad idejét kora tavasztól késő őszig. Forró napokban behúzódott a kis mogyorólugasába s versenyt horgolt gazdasszonyával, míg lengyel komornájától, a fürge kezű Boleslawától a pompás lengyel varrást tanulta meg és alkalmazta arany-ezüst öltéseivel vánkosaurra és nyári szoknyáira.

Olvasgatni is leginkább ebben a lugasában szeretett. Tulipános ládájában korának minden szép erdélyi magyar könyve meg volt, ami pedig eljövetele óta megjelent, azt hűségesen megkapta otthon maradt tisztelőitől. Különösen kedvelte a kolozsvári Heltai-nyomda jó öregbetűs kiadványait: bibliáját és katekizmusát, históriás énekes könyvét, meg krónikáját a magyarok dolgairól, valamint a Mátyás királyról szóló sok könyvet, ami az utóbbi időben jelent meg. Ez az idő valóságos újjászületése lett irodalmunknak a szép Erdélyben, ahol az urak és asszonyok addig soha nem tapasztalt érdeklődést tanúsítottak kivált az úgynevezett szép *históriás* művek iránt. Így történt, hogy Valkai András, Gosárvári Mátyás meg Göröcsöni Ambrus verses munkáit megjelenésükkor valósággal szétkapkodták. Épp így olvasták Hunyadi Ferenc könyvét Trója városának tíz esztendeig való megszállásáról, meg Ilosvai Péterét Ptolemeus királynak történetéről. Nagy öröme telt Griseldisnek, amikor Plutarchosnak a tökéletes asszonyokról írt immár ritkává vált művét megkaphatta Bogáti Fazekas Miklós fordításában, mivel azt egykor eredetiben is olvasgatta a jó Leleszi páter társaságában.

Magyar olvasmányai mellett a klasszikusokat sem hanyagolta el. Ezekre a hosszú téli napok voltak kedvezőbbek, amikor szótárát is kényelmesebben forgathatta, mint a szeles lugasban. Urát feleségének e sokoldalú tudása és könyvszeretete igen büszkévé tette s azt tőle telhetőleg elő is segítette. Így ő lepte meg a legelső magyar könyvvel: Pál apostol leveleinek fordításával, amely Krakóban készült s a lefolyt félszázad alatt már ritkasággá vált ott is. Tőle kapta

meg Heyden kevésbé ritka «gyermeki társalgását» is, amely a német és magyar mellett lengyel részt is tartalmazott, hogy magát a lengyelben is gyakorolhassa. Ettől aztán Griseldis olyan kedvet kapott, hogy teológusa által valamennyi krakói magyar könyvet összeszedegette. Így jutott hozzá lassacskán Székely István zoltáraihoz, meg a világ jeles dolgairól való krónikájához, amelyből történeti ismereteit felfrissíté. Nagy lelki vigaszául szolgált azonban Balassa Bálint «Beteg lelkeknek való füves könyvecskéje» s kivált németből fordított függeléke arról, miképpen kelljen embernek magát bízgatni a nyomorúságnak, üldözésnek és kinnak idejében, amit Balassa az ő egymás közt meghasonlott szülei vigasztalására készített volt, de bizony Griseldis keserves életére is sok részlete talált.

Zamosci kastélyában talán azért is tartózkodott a kancellárné előszeretettel, mert legtávolabb esett a királyi udvartól s kevesebb vendég zavarta. Ebben érezte magát legjobban, magyar földön — akár csak otthon — amennyiben hűséges titkára egyszer avval lepte meg, hogy három társzekérrel hozott földet szülőhelyéről, a váradi vár kertjéből. Ez a ritka figyelem könnyekig meghatotta... A könnyek amúgy is hamar ellepték szemeit, mert gondolataival a múltban keringve, búját-baját azokba ölte.

Más keserve is volt; talán a legnagyobb, amely életében érte. Erdélyből jövet, az egyik szállásán egy főnemes házában halálosan beleszeretett egy hozzá illő derék lengyel főúrho. Ezt az is észrevette s könnyörögve kérte, legyen felesége. Ez persze országos botrányt okozott volna, közvetlenül esküvője előtt s így kívánságát nem teljesíthet. Nevelőanyja is váltig biztatta, hogy ez az érzelme majd elmúlik lassacskán, amint maga asszonya leszen a nagy kancellár oldalán... De bizony az nem múlt el se nála, sem imádójánál, aki nem tágított s folyton ostromolta szerelmével, még lakodalma után is... Már menni sem igen birt sehová urával, mert mindenütt nyomában volt, még olyan helyen és körben is, ahol nem is sejtette. Beszédét is kerülte, bár nem mindig sikerült. Fogadni se merte, habár titokban hozzájuttatott leveleit, miért tagadta volna, szívesen olvasta. Óvatosságból nem felelt reájuk, sőt megüzente diákjával, hogy ne zavarja, mert a király iránti figyelemből meg ura méltóságára való tekintettel nem válhatik el tőle. Csak várjon és tűrjön, mint ő, hátha az idő segítségükre jövend! Fokozta nyugtalanságát, hogy erről az érdeklődésről ura is megtudott egyetmást. De a kancellár féltékenykedését asszonyi okossággal avval oszlatta el, hogy valahányszor a dolog szóbajött, mindig hangosan felkacagott s ez legkésebb bizonyítéka volt annak, hogy neki az illető valóban közönyös. Hogy pedig

látogatásait nem tilthatta el, azért van, mert tisztelőjének birtoka szomszédos volt az övékével s azok a látogatások a legtöbbször abból eredtek, hogy közös gazdasági érdekeiket megbeszéljék vagy egy-egy elszökött jobbágyuk ügyét tisztázzák.

Szegény Griseldis kétség és reménység közt morzsolta le bánatos életét, midőn azt hitte, hogy Isten kirendelte neki azt, akit igazában szeret s aki hozzá is jobban talál, mint a kancellár, akivel ismeretlenül adták össze — politikából... Így állandóan szomorkodott. Sőt sorvadt. Hiába mentek át levegőváltoztatásra a jó Bagotainé meg a király orvosa tanácsára a szép zamosci várba. Ezt ura csak nemrég fejezte be olasz mesterekkel, kibővítvén azt egy valóságos egyetemmel is. A szegény asszony állapota nem javult, hanem mind-egyre rosszabbodott. Már mulatságokban sem telt kedve, mint házaselete első éveiben, amikor még a táncot se vetette meg. Pedig a szép «ksiezniczka Gryzelda» kedvelt alakja volt a társaságoknak, kivált amióta a lengyel nyelvet is megtanulta s azt magyaros hangsúlyozással igen bájosan beszélt. Néha azért mégis csak ki kellett mozdulnia visszavonultságából, már csak ura kedvéért is. Így például 1588 őszén Lublinba ment vele egy nagy lakodalomba, amelyen, hogy illően megjelenhessen, az alábbi ékszereit és ruháit szedette ki az államkincstárból, ahol azokat — nagyobb biztonság végett — tartotta: Tizennégy nyaklánc, fele gyöngyös, fele köves, smaragddal és rubinnal. Egy arany kereszt rubinnal, két gyémánttal, közepen smaragddal ékesítve. Karperec, rubinnal és gyöngyökkel kirakva. Egy zománcozatlan fényes aranylánc. Egy aranylánc nyolc függővel, felökben rubin és gyémánt, másik felében gyöngy-díszítéssel. Egy másik láncocska fekete-fehér zománcozású volt. Egy rubinnal és gyémánttal ékített csat. Száz darab sarura való rubintos aranygomb. A ruhák közt volt egy ezüsttel zsinórzott újjas, egy cobollyal szegélyezett barna bársony virágos hacoka, egy arany paszomántos fekete bársony szoknya, egy hiúzbőrös másik hacoka, egy fekete bársony virágos köpeny. Kláris evőeszköze, rubinnal kirakott aranyollója.

Képzeltető mily feltűnést keltett a szép kancellárné e ragyogó holmijával a vendégek díszes körében, amelyből azonban fáradtan tért vissza megszokott otthonába. Egyetlen vágya a pihenés volt, vígasza az evangélium, melyet egyéb olvasmányai mellett naponta kezébe vett. Erőt merített belőle, hogy egészséges legyen, jót gyakorolhasson, szeresse s méltó legyen az ő Krisztusához, és ellenállhasson a kísértésnek, amely szüntelenül környékezte titkos imádója részéről. Pedig szerelmére való hivatkozással kérte, hagyjon neki békét. Ilyenkor a bölcs Bornemisza Péter tanításából merített erőt, amely a

kísértésekkel kapcsolatban ilyképpen buzdítá hallgatóit és olvasóit: Az ördög rettenetesképpen kereng minket is, és gyötör is, mint asszony leányát. De az Úr Christus reánk néz mi reánk is és óránként ő maga hozzánk közelget és ottan ottan saját szent lelke által minket is!

Griseldis öccseért, a kiskorú Báthory Zsigmondért is sokat aggódott. Aggodalma fokozódott, amikor (1589 elején) híre jött Erdélyből, hogy a józan gondolkozású kormányzó, a bölcs Giczy János lemondott. Ez volt az alig tizenöt éves fejedelemnek még István király által kirendelt gyámja és tanácsadója. Csakhogy az értelmes, de akaratos és indulatos fiúval igen sok baja volt. Kedélyállapota annyira változó, hogy gyakran gondolkozóba ejté környezetét. Minden különösebb ok nélkül szidni, verni kezdte szolgálait. Ilyenkor alig lehetett lecsillapítani, türelemre inteni. Még legjobban nénje, Griseldis hatott reá, amikor hirtelen templomba s utána sétálni vitte. Ebben a szelíd Leleszi János páternek is jó hasznát vette. De ez már rég nem élt az udvarban, ahol amúgy is görbe szemmel néztek reá, mint jezsuitára. A lelki támasz nélkül maradt ifjút ármánykodó udvarnokok, cselvető tanácsurak és irigykedő nemes ifjak vették körül. A jó Giczy látta, érezte, hogy a kis fejedelmet nem jó magára hagyni s az igen is rászorul a tanácsra. A hízkelkedők azonban egyre hajtogatták, hogy az ifjú megérett az uralkodásra s itt az ideje, hogy a kormányzást maga intézze. A higgadt, okos ember ismételten tiltakozott ez ellen, még István királyra is hivatkozva, aki ezt mondá: — Jajt kiált az Isten az országnak, melynek gyermekfejedelme vagyon! Így ezett, hogy az országos rendek Zsigmondot egyeduralkodónak proklamálták s beiktatták a fejedelmi székbe. Giczy kétségbeesve szemlélte ezeket a dolgokat s keservesen panaszkodott az uraknak: — Kezébe adtátok a gyeplőt, de bizony megbánjátok!

A lelépett kormányzó e jóslatszerű kijelentésekor még senki sem sejtette egy hétre reá bekövetkezett hirtelen halálát, ami általános megdöbbenést keltett. Mivel pedig a jezsuitákat ugyanakkor tiltották ki az országból, a Meggyesen lefolyt országgyűlésen, nyíltan rebesgették, hogy méreggel tették el láb alól.

Utódjául Giczy maga ajánlotta kocsárdi Gálfi Jánost, akire leginkább hallgatott a kis fejedelem, miután gyerekkora óta ismerte. Ehhez fordult Griseldis is, midőn levelére válaszolva, Tömösvári Mihály által neki bőven írt és üzent. Valami önkéntelen rokonszenv fűzte hozzá, tisztelete mellett, amióta tudta, hogy gonoszakarói néhai István királynál elgáncsolták s az kedvetlenséget tanúsított

vele szemben, akár csak irányában — hűgával szemben is — amivel most Gálfit megnyugtatta, mondván, hogy «talám, ha ő felsége ennyi ideig élt volna, még rea sem tekintett volna jó szemmel, kit mindazonáltal kívánt volna, ha az jó Isten éltet vala.» Ezért bízott annyira benne, hogy maga-ajánlása szerint valóban hűséges szolgálja leszen úgy az ifjú fejedelemnek, mint az egész Báthory-háznak. Az is maradt csakugyan minden dolgában. Erről mindig jól esett értesülnie. De azért nem szűnt meg minden alkalommal emlékeztetni adott ígéretére, valahányszor onnan embere érkezett s fordult vissza. Így történt ez karácsony előtt is, mikor Szabó Ferenc hazaindulóban Griseldis hosszú levelét vitte neki tarsolyában. Ebben ismételtén arra kérte családjuk régi szolgáját, a kormányzót: legyen hűséges támasza az ifjú fejedelemnek, akinek most sokkal szükségesebb a régi jó tanácsadó, mint régebben, amikor másnak gondviselése alatt volt, holott — úgymond — mostan magával szabadossá vált. Mivel pedig a fejedelem igen ifjú, szíve szerint azt kívánná, mint jó akaró szerelmes nénje, hogy mindenkben úgy viselné magát, hogy legelőször lenne Isten nevének dicséretére, lelke üdvösségére, a világ szerint pedig ő Nagyságának országával együtt jó hírére, nevére, tisztességére és hasznára, a Báthory-nemzetségnek meg örömére!

Ez az óhajlás és intelem egyáltalán nem volt felesleges, mert hisz a fejedelem nénje szemei előtt született és nőtt fel. Éveken át együtt játszadoztak a váradi várudvar, majd a fejevári palota hegyvölgyes kertje pázsitján s így senki őt nála jobban nem ismerhette. Jól tudta ugyan, hogy az Úristen ideje felett is megajándékozá az ifjút bölcs értelemmel, ésszel, éles elmével és minden jó erkölccsel és jószágos cselekedettel; de az okos, féltő asszony igen bölcsen figyelmezteté a család régi hívét, hogy Zsigmond még nem lehet teljesen érett, mert ma még olyan, mint a zsenge fiatal fa, melyet ha gyenge korában egyenesen nevelnek, később, ha megöröködött, hajtogatás nélkül is egyenes leszen.

Báthory Griseldis könnybe lábadt szemmel veté papírosra ezeket a színgazságokat. Hisz jól ismerte öccsét, jellemének sok aprócseprő fogyatékoságát, melyekért még gyerekkorában is sokat korholta. Mert míg egyfelől éles eszű volt s különösen jártas a latin nyelvben és földrajzban, másfelől gyakran durva és kegyetlen. Ha valami madár: veréb vagy galamb kezébe akadt, nem nyugodott, míg nyakát nem szegte; lovát, kutyáját kínoztá, gyötörte. Ezt az öreg asszonyok avval magyarázták, hogy Zsigmond véres tenyerekkel jött világra és szoptatós dajkái is úgy harapdálta, hogy olykor hármát, négyet is adtak mellé egymásután. De azért a gyermek szelleme feltűnő

jól fejlődött. Am Griseldisnek sem ment ki a fejéből, amit róla hat esztendősen Leleszi mester megjövendőlt volt, hogy Zsigmondnak meg lesz mind memóriája, mind intellectusa, de iudiciuma sohasem! Ezt mindannyiszor tapasztalta, valahányszor öccse szertelenségeiről hír érkezett. Tudta ezt maga István király is. Ezért mikor szülei elhaltak s az alig nyolc éves gyermek nevelésére egy hármastanácsot rendelt, meghagyta, hogy szelíden neveljék és durva kitöréseit igyekezzenek elfojtani. A mellett szórakozásáról is gondoskodjanak, eltérítve figyelmét a durvaságokról. Egyidejűleg unokaöccsének is írt, a következő bölcs szavakkal intvén jóra és nemesre:

Édes öcsém! Vettem minap leveledet, melyből megértém, hogy korodhoz képest kitűnő előmenetelt tanúsítasz tanulásodban s a többek között azt is látom, hogy megtanultad, hogy a balsors béketűréssel viselendő. Nem kell Heraklitosszal mindig sírni, sem Demokritosszal mindig nevetni.

Zsenge korodban nem régen mind atyádnak s barátaidnak, mind magad örömeire fejedelmül választattál. Ritkán történik, hogy valaki ily ifjú korában, mint te, fejedelemnek választassék. De sokkal ritkábban, hogy sem a nép jó fejedelmet nyerjen, aki az államnak szolgál. Te azért dícsérd az Istent, hogy veled így cselekedett és tarts a szerencse változandóságától. Minthogy pedig a szerencse nem egyéb, mint Isten rendelkezése, lásd, hogy minden erődből neki szolgálj, kinek hatalma alá van vetve mind az, mi az égben és a földön létezik. Én pedig, jó híredet hallván, elhalt atyád helyett minden szükségemben védőd és istápolód leszek. Am meg ne ereszkedjék szorgalmad a tanulásban, sőt napról-napra mind inkább azon légy, hogy mihamarább a tudós nevet magadnak kiérdemeld, mert szükséges, hogy járatlan ne legyen, valamint a hajós, ki a hajót vezeti, úgy a fejedelem se, ki az országot kormányozza!

Ezt a ritka szép levelet a kortársak kézről-kézre adták. Griseldis is gondosan őrzé írásai közt. Épp úgy tudomása volt öccse rakoncátlankodásairól s korán megnyilvánult sok apró-cseprő rossz szokásáról is. Ezért aggódott miatta s tárta ki szívét annyi nyíltsággal Gálfi előtt, mert minden tanultsága mellett — a kor hatása alatt — maga is babonás volt és nem felejthette, hogy mikor a kis Zsiga megszületett Váradon, a főtemplom gombja hirtelen aláhanyatlott. Ezt pedig az emberek olyan rossz jelnek vették, hogy igen sokáig nem is merték kiegyenesíteni.

Az is gyakorta eszébe jutott Griseldisnek s bántotta, hogy mikor Zsigmond olajba festett képét Erdélyből megkapta s azt sze-

mélyesen mutatta be a királynak, az mélyen elborulva és balsejtellemmel azt mondá reá, hogy semmi sincs benne a Báthoryak vonásaiból!

Íme, mik gyötörték egyebek mellett az idegenbe szakadt szegény beteges erdélyi asszonyt, aki únos-untalan mindenfelé kereste az enyhülést s nem találta meg... Fokozta bánatát, hogy hat esztendővel első szerencsétlen szülése után (1590 március 11-én) a zamosci kastélyban újra hiába kopogtatott be a gólya; a kancellárnénak ismét héthónapra született gyereke. Élhető állapotban jött világra, csak hogy az anyán végzetes himlő ütött ki, amelybe belehalt s utána pár nappal kis lánya is elpusztult. A rettenetes kiütés egész testét ellepte, még torkát, száját is annyira, hogy enni sem bírt. Inni se lehetett neki rendesen adni, holott a forró láz iszonyúan gyötörte. Ez azonban hamarosan megszűnt és huszonnégy óráig a beteg jobban érezte magát. De az csak látszólagos javulást jelentett, mert március 14-én váratlanul görcsös fulladás fogta el s nyilván annak következtében, délután egy órakor elhunyt. Pedig mennyire várta a küszöbön álló kikeletet, amikor az ő kedvelt papja, Bornemisza Péter prédikációja szerint: a fák bimbóznak és kifakadoznak, a pázsitok, füvek, virágok újulni kezdenek s örülünk, tudván, hogy majd nyár fog lenni az nagy fagyos, deres, havas, vizes, háborgó téli idő után és előjő az nagy szép melegítő, megékesítő, zöldellítő, teremő és éltető nyári idő, kiben mindenek megújulnak, megelevenednek, sok állatok, vadak, madarak, barmok, tyúkok, lúdak, borjúk, bárányok ellenek; sok szép kerti, mezei, szőlői vetemények nevednek és újonnan ismét az megéhezett, fázódott szegények megmelegíttetnek, éltettetnek és az gazdagok újabban meggazdagodnak.

*

Griseldis betegsége elején ura mellette volt, de hirtelen el kellett a diétára utaznia Varsóba, ahol a szomorú hír érte. Mellette volt azonban hűséges magyar házanépe s a jóságos tiszteletes úr, aki egy percig sem hagyta magára. Ágya végén állt s vigasztalta, ahogy kívánta, hogy szemben lássa és szavait jól felfogja. Vigasztalni nem is igen volt nehéz, mert vallásos mély hitével belenyűgödött végzetébe, sőt egy ízben így szólt a derék paphoz:

— Tudja jól, tiszteletes uram, hogy otthon Erdélyben milyen ép voltam, még pestises időben is; mert az én kegyelmes uramnak, Istenemnek ez volt jó akaratja, hogy egészségemben megtartson. De immár látom kegyelmes akaratját, hogy sűrűn küldi követjét érettem és magához hívat gyakorta való betegségeim által, amelyeket itt ez idegen országban kell szenvednem. Ám tudom, hogy ennek jóra való vége ez leszen, hogy a Krisztusnak érdemeiért megnyugszom az

örök életben. Hiszen Isten adója a boldogságnak s úgy kell lenni, az mint az Úristen akarja... Ezt emlegette mindétig a jóságos laki Bakith Anna asszonyom is.

— Úgy van, Nagyságos asszonyom, felelt a tiszteletes úr, kendőjébe fojtva keservét ennyi vallásosság láttán.

Reggeli imája után Griseldis kedvenc könyveiben lapozgatott. Mikor káplánja jelentkezett, vele olvastatott. Ám különösen érdekes, hogy a vallásos könyvek mellett leginkább a Frankovith doktorét kedvelte. Ő ugyan nem volt papi ember, de annyira járatos a Szentírásban s oly egyszerű szavakba tudta hitét és tanításait önteni, hogy imádságai és kijelentései igaz vigaszt nyújtottak egészségesnek, betegnek egyaránt. Ezért terjedt s fogyott el oly hamar a könyve egy esztendő alatt, hogy Griseldis is alig jutott hozzá. Meg is becsülte érdeme szerint, mert olyan bőrkötést kívánt neki a krakói kompaktortól, amelynek tábláján a négy evangélista képe bele volt préselve. Ezüst csattot is kettőt veretett reá. Szép könyvét a nagyasszony, a többiektől elváltan, záros almáriomában tartogatta. Onnan kellett előszedetnie mindannyiszor, valahányszor káplánja belépett. Ő recitálta naponta szép csendesen az ékes tollú füves doktor bölcs szentenciáit, habár őket már mindketten könyv nélkül tudták. Íme néhányuk:

Az jó erkölcs által származik minden jó az emberekben, Isten engödelméből.

Az isteni félelem kilső rút személyű és ábrázatú embereket megszépít és megékesít. Ismeg, amely emberek csak kilsőképpen szép természetűek, megrútítják magokat belsőképpen lélekben vagy gonosz hitetlen erkölcsökkel vagy hálaadatlanságokkal. Itt ez világon találhatni meg az örök életnek és idvösségnek útát, itt veszthetik el is, akik jól nem keresik.

Nem kell az igazságot ez világi adományért, sem atyafiságért eltitkolni, mert valaki az igazságot kedvelli, bizonyval az olyan embert megismerik arról, hogy jó keresztény és az Istent szereti, akarminemő tudományú ember legyen, csak az ő maga erkölce mutatja meg, ha jó avagy nem.

Aki az Istent ismeri és az ő igéjét böcsüllí, minden jóval és tudománnyal bévelkedik!

— Látja, tiszteletes uram, a magam élete tükrét ismerem meg e kijelentésekben, amelyek lelkemet felfrissítik minden én nyomorúságomban.

Ilyen s ehhez hasonló szavakkal szokta rendszeren értésére adni a káplánjának, hogy az olvasást hagyja abba, habár a könyv végén még sok más hasonlót találhatott a hívő lélek.

A haldokló nagyasszony utolsó csendesebb napját rövid percre a hite ellen erőszakoskodókra való tétova emlékezés zavarta meg, mikor oly igen elnehezedett vala... Amikor ápolónője csendesíté, váratlanul így szólt:

— Aztán emlékszik-e tiszteletes uram a Sigér Anna néném-asszony szavaira, amelyekkel Sárospatakon tanuló fiát levelében vigasztalta? Olvassa csak jó csendesen, ott a bibliám végéről, ahová emlékezetnek okáért magamnak bejegyeztem: — Az Úr Istenért kérek, hogy megőrizzed magadat a tévelygőknek botránkozásától... mert az igaz világosság, az kit mi vallunk, mint az fényes nap, mindent átalhat és soha senki ellene nem állhat. Az irgalmas úr Isten szent fiának érdemeiért világosítson meg minden megbotránkozott szíveket... és ne vesd hátra Istennek ígését, mert csak az tart meg minden lelki és testi veszedelem ellen.

— Ámen, tette hozzá halk hangon a szegény asszony, midőn hátradőlve, kiadta nemes lelkét.

A kancellárné temetése a pünkösöd előtti héten, június 4-én ment végbe, meglehetősen csendben és kevés vendégség mellett. Ám bizonyára jelen volt azon Báthory Zsigmond követén kívül, Wesselényi Ferenc is feleségével, hiszen rég megígérték, hogy a várt gyerekek keresztszülei lesznek s ime: a komaságból nem lett semmi, miként maga szomorúan levelében megjegyezte.

Hová helyezték a szegény asszonyt örök nyugalomra, nem tudjuk, mert siríratát hiába keressük a zamosci szentegyház sok díszes epitáfiuma között. Protestáns létére nyilván nem jutott hely számára a katolikus templomban és emlékét a Zamoyski-családban mindössze az őrzi, hogy félszázaddal halála után az egyik lányt az egykori magyar nagyasszony emlékére Gryzelda névre keresztelték, aki aztán később Wiszniowiecki Jeremiás Korybuthoz ment nőül.

Íme így lett vége az Erdélyből lengyel földre plántált szép magyar hercegnőnek alig húsz esztendősen korában s vele ennek a politikai okokból kötött szerencsétlen házasságnak, amely már tervezésekor boldogtalannak ígérkezett.

Báthory Griseldis halála hírért az erdélyi kancelláriába megint csak az elnehezedett öreg Lőrentei Gábor vitte meg. Az ott általános részvétet keltett az egész országban. Midőn pedig Kovacsóczy megújságolta feleségének, az csak ennyit mondott:

— No öreg, igazam volt-e, mikor azt mondtam Kigyelmednek, hogy a kisasszony házasságából boldogság nem fog fakadni?

— Igazad volt, édesem. S nem tudom, volt-e szegény léleknek hét esztendő alatt, amíg a polyákok közt élt, bár hét hónapnyi boldog ideje, az Isten nyúgosztalja meg!

X. FEJEZET.

A kardinális.

MUTAN István királynak gyermeke nem volt és nem is lehetett, szeretetét természetsszerűleg testvérei gyermekeire árasztá. Ilyen négy maradt legidősb bátyja, András után: István, Gábor, Boldizsár és András, kiknek anyjuk Mayláth Margit, az egykori erdélyi vajda, István leánya volt; meg kettő Kristóf után: Griseldis és Zsigmond, akik Bocskay Erzsébettől születtek.

Legjobban kedvelte Istvánt. Nemcsak azért, mert a nevét viselte, hanem mert a legidősebb s a legtanultabb volt a sok között, mikor a király elhagyta Erdélyt. Délceg, derék, huszonnégy éves ifjú, akit a páduai egyetemen taníttatott s ott tanulótársa volt és jó barátja lett egy Buoncampagni-hercegnek, a pápa unokaöccsének. Erről a király gyakran beszélt a nunciussal. Jobbszemének nevezte s mindenben méltónak találta, hogy utódja lehessen a trónon. Hogy célt érjen, egy svéd hercegnővel akarta összeházasítani. Mikor belátta, hogy ennek a szándékának nehézségei lennének a nemeseknél, Erdély trónját szerette volna neki biztosítani. Csakhogy ebben meg Kristóf nagyravágyó felesége előzte meg, midőn a rendekkel fiát a gyermek Zsigmondot választatta meg fejedelemmé. István fényes katonai eredményeket tanúsított, midőn a király megbízásából 1577 végén erdélyi hada élén Moldovába ment és elűzvén ott Podkovát, Péter vajdát Szilveszter napján Jászvásáron székébe ültette. Később ugyan megneheztelt reá, amiért tudtán kívül megnősült, kálvinista leányt vevén feleségül, pelsőczi Bebek Zsuzsannát; de három év múlva megbocsátott neki, amikor átjött hozzá Krakóba s meggyőződött, hogy felesége méltó hozzá meg a Báthory-házhoz.

Gábor a király kijövelekor még életben volt. Sőt emlegette is a nunciust, mint olyat, aki — szerinte — eretnek, vagyis református vallású. Közigazgatási téren működött, mint valószínűleg Szilágy vármegye főispánja; legalább Somlyóra érve, Possevino

«Magnificus» címmel idézve írt róla. Tisztos, közkedvelt főúr, aki családjának s az alája rendelt híveknek élt. De az 1586-i rettenetes himlő-járvány idején egy nap halt meg feleségével, a dúsgazdag Bebek György Anna leányával együtt, aki tehát sógornője, István feleségének nővére volt. Előbb az asszony pusztult bele a förtelmes betegségbe, november 18-án este, a rákövetkező éjjel pedig az ura is, Gábor.

Katonai pályán érvényesült Báthory Boldizsár is, aki 1581 nyarán jött be Erdélyből a király hívására és a Pskow elleni, késő télig tartó nehéz hadjáratban szolgált, oly jelesül, hogy a király a magyar hadak főkapitányává tette és Zamoyski vezérlete alatt sok esetben kitüntette magát. A nagy hadjárat befejeztével a király aztán külföldre küldte világlátni. Így bejárta Németországot, Dániát és Norvégiát, majd Skóciát, Angol-, Francia- és Spanyolországot meg Portugáliát, utána Olaszországot, ahol a páрмаi herceg hadában szolgált, míg előzőleg Flandriában. Hazatérve királyi nagybátyját nem is találta már életben, de utódja, III. Zsigmond király érdekében karddal harcolt lengyel földön, amiért indigenátust kapott, miáltal lengyel nemessé vált és évekig élt Lengyelországban.

Fenti két testvérétől elütő természetű volt a legkisebb András. Ez már kicsi korában bújta a könyveket. Csúfolódtak is vele bátyjai eleget, mert míg azok a fejérvári udvarban lovászok és csatlósok, drabantok és lovasok közt forgolódtak, hogy magukat a vitézi életre kiképezzék, ő egyedül maradt az ő gyóntatójával és könyveivel, amelyekbe úgy el-elmerült, hogy sokszor sem a vadászat ingere, sem egy-egy udvari mulatság varázsa el nem csalta mellőlök. Ez korán feltűnt környezetének és értesülvén róla királyi nagybátyja is, a fiút magához hozatta s azzal szerencsésen megszűnt rendszertelen nevelése és irány nélküli kiképzetése.

András 1578 tavaszán jutott át Lengyelországba, egyikével azoknak a magyar csapatoknak, amelyeket Báthory Kristóf küldözgetett be a danckaiakkal küzdő meg a muszkák ellen készülő királynak. A pompás testtartású, értelmes okos fiú nagyon megtetszett bátyjának. Úgy találta, hogy sokkal többet tud, mint a hogy képzelte. Idegenek is általánosan dicsérték már első látásra s ez nagyon hízelgett a királynak. Udvaránál tartotta, de nem sok ideig, nehogy elszokják a fegyelemtől, mert az erdélyiek szigorúak voltak a nevelésben. Magával vitte Varsóba is. De hogy tanulását rendszeres módon befejezhesse s mégis szeme előtt legyen vagy legalább is közelében, beadta a pultuski jezsuita-iskolába, alig néhány mérföldnyire Varsótól északra, ahonnan az ifjút bármikor könnyen magához hívathatta,

hogy haladásáról meggyőződjk. Ellátásáról is fényesen gondoskodott, hogy a lehető legnagyobb kényelemben élhessen tanulmányainak s a király — a gyermektelen nagybácsik figyelmességével — törekedett megkedveltetni vele új életét és változott környezetét. Hol ruhával és ékességekkel, hol szentképekkel vagy drága munkákkal lepte meg s midőn felszaporodó könyveit a könyvkötőre bízta, a tábláikra préselt családi címere köré ezt a szép jeligét nyomatta:

FRVSTRA ++ VIVIT ++ QVI ++ NEMINI ++ PRODEST ++ 1+5+7+9
 vagyis magyarul: Hiába él, aki senkinek sem használ!

A pultuski kollégiumban Báthory Andrást egyelőre latin nyelvre fogták, amelyből naponta négy leckét vett: kettőt a nyelvtanból, míg a másik kettő Cicero és Ovidius olvasásával telt el. Mentora a király egyik titkára, Zawadzki Bartos, nemes inasa Jósika István volt, aki kiszorgálta és testi szükségleteiről gondoskodott. A jó fejű, szelid ifjú általános megelégedést váltott ki mind előmenetelével, mind vallásosságával. Midőn a grammatika-osztályból a retorikaiba ment át s erről Galli comói bíboros-államtitkárt értesíté, akitől kegyszereket kapott volt ajándéku Rómából, írásközben — úgy érzé — a Megváltó s a szentek képe szállt le lelkébe és tölté be szívét! A tizenhat éves fiú ez öntudatlan szép nyilatkozata még a Vatikánban is általános tiszteletet keltett az ájtatos növendék iránt. S valóban, a nagyhéten a legnagyobb odaadással tartotta meg a böjtöt s végezte szent gyónását és áldozását a plocki püspöknél, ami mindenkit meghatott. Nagy érdeméül tudták be azt is, hogy egyik magyar ariánus társát sikerült meggyőző rábeszélésével megtérítenie. Valósággal szárnyalt tanulmányaiban, miként Bolognetti nuncius jelenté a királynak, kivált mikor már teológiával is kezdett foglalkozni. Meg is kérdé egyszer tőle bizalmasan, nem akarna-e egyházi pályára lépni, ha majd végez? De azt felelte, hogy egyelőre még nem határozott, látva a lengyel papok laza, tartalmatlan, felületes életét. Ezért inkább valami kolostorba vonúlna. Ám mindenben nagybátyja akaratának veti magát alá, mert jól tudja, hogy javát kívánja.

András nagy sikert ért el a szemináriumban egy latin egyházi beszédével is, melyet egy vasárnapi napon a katedrából tartott a szentségről. Azelőtt meg avval ejté bámulatba feljebbvalóit, hogy midőn egy vad lengyel tanulótársa Istenkáromlást követett el szobájában, egész éjjel nem bírt aludni és könnyezve sírt azért a mocskos durvaságért, amely ekként lakását érte. A kegytárgyakat is nagyon megbecsülte s mikor a nuncius megtudta, hogy azokat, amiket tőle kapott, Erdélybe küldte, újakkal ajándékozta meg.

Szép ajándékot kapott a királytól is, aki az oroszok ellen vívott első hadjárata után telelni Varsóba vonulván, összeírta egy rakás becses munka címét s jegyzékét oly meghagyással küldte át udvari történetírója, Bruto kezéhez, hogy a felsorolt műveket szerezz be s juttassa szépen bekötve sürgősen unokaöccséhez. Az összevásárolt könyvek közt volt Plutarchos Ethikájának félszáz éves ívrétű bázeli kiadása is. Díszes kiállításában István király is sokat gyönyörködött, de mielőtt a ritka művet elküldték volna, belső táblájára e három sornyi vallásos ajánlást írta be öccse számára:

Omnia si perdas famam servare memento.

Si Christum nescis, nihil est, quod cetera discis,

Si Christum discis, nihil est, quod cetera nescis.

Szabad fordításban ez így hangzik: Ha mindent elvesztesz is, becsületedet védjed. Ha Krisztust nem ismered, semmit sem tudsz. Ha Krisztust ismered, semmi sincs, amit ne tudnál!

Egy ajándékul adott másik munka üres lapjára a «Hiszekegy» első sorait jegyezte be ekként:

Credo in Deum, Patrem et unam sanctam Catholicam et Apostolicam Ecclesiam, Sanctorum communionum; — holott azt minden jó keresztény ismerte és tudta.

Micsoda felséges, kegyes lélek diktálta ezeket a szép szavakat s egyben mily bámulatos pedagógiai érzékről tanuskodik az a finom mód, amellyel ifjú öccse lelkére a bölcs király hatni kívánt, amellet, hogy szép ajándékával könyvszeretetét óhajtá fejleszteni és növelni!? Ezt a könyvszeretetét mások is észrevették és ápolták benne könyvajándékokkal. Erdélyből magyar tárgyú műveket és kéziratokat Boldizsár bátyja hozott neki; midőn a király hívására bandériumával Vilnára ért, hogy oldalán s a csatateren képezze ki magát tovább a hadi tudományokban. Lengyel könyveket tanáraitól és szerzőktől kap, római kiadásokat meg a pápai nunciusoktól. Majd a király lepi meg ismét néhány újabb munkával; kivált egy szép római breviáriummal és bibliával, hogy azokat missaléja és szertartáskönyve mellé helyezhesse.

Az ifjú Báthory András híre-neve úgy gyarapodott és hódított, hogy a nemesek versenyre kelve küldözgették be gyermekeiket a híres intézetbe; még olyanok is, kiket nem szántak papnak. Így jutott András mellé néhai Bekes Gáspár nagyobbik fia, László, egy csinos okos fiú, aki bár csak még tizenkét esztendő volt, négy nyelven folyékonyan beszélt, köztük természetesen diákul is.

Két évi kemény tanulás után a király a húsvéti szünidőre varsói udvarába hozatta Andrást. Itt a nunciusnak újra annyira megtetszett,

hogy «isteni angyalnak» nevezte egyik hivatalos jelentésében. De az ifjú hirtelen lázbeteg lett, amiért mindenki aggodalommal tekintett reá. Baja azonban szerencsére múló volt s így a virágvasárnapi processióban már a király oldalán vehetett részt mély alázattal és áhitattal, kezében palmaággal. Az ifjú teológus annyira érett és tanult papnak látszott, hogy Caligari nuncius ajánlatára az öreg Kromer Márton vármiai püspök kanonokká választatta, sőt tekintettel előrehaladt korára koadjutorának szemelte ki a király óhajtására. A sokat ígérő ifjú amúgy is atyjaként tisztelte őt s mielőtt a jezsuitákat elhagyta, felvette az úgynevezett négy alsóbb rendet is, melyek őt diákonussá avatták. A koadjutorságnak azonban elvi nehézségei voltak s azokat a vármiai káptalan nem is hallgatta el a király előtt: Nem volt meg a kellő életkora; koadjutor senki nem lehet a Szentszék hozzájárulása nélkül, viszont a káptalani zsinat döntése szerint püspökké se nevezhető senki, ha legalább nem volt félesztendeig áldozó pap s nem tartozik a káptalanhoz. Mivel pedig a káptalannak a porosz tartománnyal oly szoros kapcsolata van, hogy a püspök egyúttal annak elnöke, ügyeinek majdani helyes vezetését nem remélhették az idegen származású ifjú hercegtől.

A király meglepődve fogadta ezeket a nyilatkozatokat, hiszen a lengyel születésű Kromert az ő ajánlatára nevezte ki a pápa püspökké, holott könnyen hívatkozhatott volna arra, hogy vármiai püspök németen kívül más nem lehet. Ám Bolognetti nuncius megnyugtatta, hogy a felsorolt nehézségek a Vatikánban elháríthatók lesznek. Erről Possevino atya is biztosítá a királyt, midőn hívására 1582 utolsó napjaiban Krakóban felkereste, hogy vele e fontos ügy részleteit megbeszélje. Ezt annyival könnyebben tehetette, mert egyenesen Pultuskból jött, ahol Báthory Andrást napokon át figyelgette és jeles tulajdonságaiért szívből megszerette. Tőle értesült, hogy királyi nagybátyja őt papi pályára szánta s ügylátszik Possevino eszméje volt az is, hogy az ifjú Rómába menjen, ahol véleménye szerint egy-két év alatt többet tanulhat, mint itt. Ha pedig ott a szentatya megkedveli, könnyen teljesedhetik a király vágya, hogy az ifjú magyar herceget bíborossá nevezze ki. Ezt kellő tapintatból persze sem a nuncius, sem Possevino nem árulta el a Szentszéknek, amikor a római látogatás tervét hivatalosan bejelentették. De Báthory András jövetelét a szentatya örömmel várta. Mivel pedig a miechówi kolostor prépostja ezidőben halt meg s arra unokaöccsét óhajtotta a király megválasztani, a pápa maga is helyeselte, hogy az ifjú klérikus e papi méltóság birtokában lépjen az egyházi életbe, miként Báthory István is gondolta. Ezt a király, valamint az ifjú herceg tekintélye egyaránt megkövetelte.

A Krakó közelében fekvő kolostor barátainak hajlandóságát Myszkowski Péter krakói püspök nyerte meg, bármint ellenezték is a dolgot a lengyel főurak, mint mindent, amit a király valami magyarnak szánt és juttatott.

A másik, nagyobb kitüntetés elnyerése feltétlenül megkívánta, hogy az ifjú prépost Rómába menjen s ott személye szerint is megismerjék. E fontos kiküldetés részleteit a király napokon keresztül tárgyalta Possevino atyával, kinek körültekintő tanácsaira nagyon hallgatott. Az ő ajánlatára szemelték ki a herceg mentorául Reszka (Rescius) Szaniszlót is, ezt az ügybuzgó, tanult pózeni papot, aki a jezsuita-anya szerint Báthory András útimarsallja, valóságos «ragyogó achátja» fog lenni.

Possevino hívására Rescius is megjött és január közepén mutatkozott be a királynak, hogy vele megbízatását és teendőit megbeszélje. Erről ő hivatalos jelentést is tett a vatikáni bíboros államtitkárnak, a legnagyobb elragadtatás hangján írván benne a királyról. Rendkívüli kegyessége, majdnem hihetetlen tudása, súlya, humanitása, tanultsága és elegáns beszéde folytán századunkban alig van párja, írja róla. Amellett könnyedén fog fel és intéz el minden kérdést, figyelmesen határoz az elibe terjesztett dolgokban, az igazságszolgáltatásban szigorúságot gyakorol, de kíván másoktól, is, cselekedeteivel pedig mindig Isten dicsőségét, az ország és lakóinak javát és üdvét kívánja szolgálni.

A krakói udvarban tartózkodott ekkor a király unokaöccse, ifjabb Báthory István is, akit Somlyóról hívatott magához. Az a szándéka volt vele, hogy követségbe küldje Rómába, miután tanulmányait Olaszországban fejezte be s az olasz nyelvet is ismeri. Az ifjú herceg hálásan fogadta a kitüntető megbízatást, de miután családját hosszabb időre nem hagyhatta el, nem volt képes azt teljesíteni. Ezt a királynak is be kellett szükségből látnia. A nehézséget pedig úgy kerülte meg, hogy a római küldetés politikai részét is Andrásra bízta. Legalább módja lesz abban is magát gyakorolnia, az érett korú, körültekintő derék Rescius útmutatása mellett.

A valóságos expeditio-számba menő kíséret összeválogatásának s az egész római út előkészítésének ezernyi gondja a király kamarására, Wesselényi Ferencre hárult. Hogy ez mit jelentett, megítélhetjük abból, hogy orvosán, szakácsán, szabóján és borbélyán kívül a kocsisok és lovászok száma 48 főnyire szaporodott. Ám hátra volt még a nemesapródok meg a kísérő nemesek s azok cselédségének nagy hada, bár e nemes ifjak egyrésze Báthory Andrást csupán világlátás céljából s a maga költségén kísérte hosszú, nehéz útjára.

Hát még a kíséret felruházása mibe került, hogy avval olasz földön szégyent ne valljon a «lengyel herceg» miként a magyar főurat mindenfelé nevezték! A derék útimarsall Rescius figyelme a legkisebb dologra is kiterjedt. Nem kicsi dolog, ha meggondo'juk, hogy annyi sok magyar és lengyel embert kellett kordába tartani, akiknek természetét és szokásait csak épp hogy hallomásból ismerte eddig. És kik is voltak ezek tulajdonképpen? Reszkán kívül Báthory András káplánja, Jaroszewski, auditora Orlando, hét lengyel nemes, három lengyel meg egy magyar nemesifjú, Sibrik; ezek tizenkét szolgája, Báthory kamarai két szolgája, Filep István diák meg Horvát Gáspár, négy lakáj, nyolc kocsis meg két szolgájuk, továbbá hat lengyel nemes a maga költségén. A Báthory András meg a Reszka kocsija hat lovas volt, de a többieknek már csak három kocsi jutott, illetve a legtöbb lóháton tette meg a nagy utat. Ezért van, hogy együttesen negyvenöt lovuk volt. A karavánnal ment tanulmányi célból négy nemes ifjú is: Forgách Ferenc meg Cserényi Mihály, akik Páduába készültek, Zalánkeményi János, aki Bolognába igyekezett, továbbá Jósika István, aki Rómáig ment.

A lázas sietséggel és aprólékos gonddal folyt előkészületek félénél több időt vettek igénybe, úgy hogy a menet csak 1583 őszén indulhatott el Krakóból, ahol András királyi nagybátyjától búcsúzott. A karaván szeptember 10-én kelt útra. Szilézián, Morva- és Bajorországon át egy hónap alatt ért Münchenbe. Innen délnek fordulva, Innsbruckon keresztül Milanónak tartott, ahol öt napot pihent. Báthory András itt a szentéletű, híres Borromeo Károly érsek vendége volt, kinél — a király kívánságára — valóságos lelkigyakorlatot végzett. Amikre oktatta: a tisztaság erényére s a hívek lelki üdvének buzgó munkálására, azt az érsek még András római időzése alatt nyomtatásban is kiadta: részben, hogy vele neki kedveskedjék, részben, hogy atyai tanításai mindig szeme előtt lebegjenek. E párját ritkító szép levélben elsősorban három dologra inté: kifogástalan életmódra, Istennel való belső közösségre és felebaráti szeretetre; mérsékelve azt a fényt és pompát, mely őt hercegi származásánál fogva megilleti és körülveszi. Kerülje a tétlenséget, rossz könyveket, erkölcstelen embereket, de egyúttal az asszonyok társaságát is. Ne mulassza el a hetenként való gyónást és áldozást, ájtatos könyvek olvasását, amilyenek Szent Ágoston meg Szent Bernát művei; a felebaráti szeretet gyakorlásában pedig Krisztus Urunk szenvedései és halála vezéreljék. Ám gondoskodjék egyúttal háztartása erkölcsös voltáról is. Ne tűrje, hogy szolgái káromkodjanak, veszekedjenek és illetlen tréfálkozást folytassanak, feltűnő módon ruházkodjanak; amel-

lett szorítsa őket reá, hogy naponta részt vegyenek házi kápolnájában a reggeli és esti imádkozásban s minél gyakrabban áldozzanak. Ez egyházi teendők végzésére tartson udvarában egy képzett teológus-doktort, aki képes őt magát is Szent Tamás szellemében oktatni.

A mély áhitattól sugárzó levélre Báthory András ugyancsak nyomtatásban felelt. Hálás szavakkal köszönte benne iránta tanúsított jóságát, áldva Istent, hogy élete az ő idejére esett; mert ami az angyal volt Lótnak, Ráfáel Tóbiásnak, Jeromos Neposianusnak, az vagy te nekem, úgymond: te Barlaam, én Jozafát, te Pál, én Timoteus, aki nem szűn meg oktatásodat követni, hogy királyi nagybátyja várakozásának megfelelően s egyben a maga hajlamainak éljen... Micsoda csodás elmélyedés ez egy alig huszonegy éves ifjú lelkében és ajakán? Mennyi reménységet nyújtott ez a tüneményes üde lélek a nagy papokban szűkölködő magyar katolikus szentegyház elárvult mezején!

Báthory Andrást Borromeo érsek ezért annyira megszerette, hogy állandó levélváltásban maradt vele s a jeles egyházatya összegyűjtött munkáiban Andráshoz intézett hat levele tartja fenn mind a mai napig iránta való atyai szeretete emlékét.

Milánóból az út az örökváros felé ekkoriban Bolognán át vezetett a tengerig, Riminibe s onnan a tengerparton le Anconába. Odaérve, elzarándokoltak a közeli Loretóba, hol a templomában őrzött Szentház s a benne látható Madonnakép iránti hódolatukat fejezték ki, Báthory András kíséretével gyalog járulván elibe lakásukról, az osteriából. Másnap reggel megáldozott s csak a rákövetkező napon folytatták útjukat nyugatnak fordulva. A vízválasztó alpokat Folignónál lépték át s aztán Spoleto érintésével lassú menetelésben leereszkedve a Tiberis völgyébe, november 30-án — az ifjú herceg nevenapján — ért a csapat Rómába.

Sok római lovagtól kísérve jutott el Báthory András a vatikánig, melyben szállást is kapott. De mielőtt azt elfoglalta volna, a Péter-templomban sietett imádkozni, hogy Szent Péter fejereklyéjét láthassa, mert azt éppen ezen a napon szokta az Egyház ünnepélyesen a hívek tiszteletére kitenni. Erre úgy, amint volt azon porosan a pápa, XIII. Gergely hívására magánkihallgatáson jelent meg nála. A szentatya igen kedvesen fogadta. Intésére felállott a földről, ahol előtte térdelt s az ifjút a bizalmasabb «*Dominitio Vestra*» megszólítással tüntetvén ki, nagy jóindulatot tanúsított iránta. Lakásán is a pápa unokaöccsei fogadták és ismertették meg azokkal a bíborosokkal, kik a lengyelekkel érintkeztek vagy Lengyelországgal összeköttetésben állottak. Hívatalos fogadtatása azonban ötödnappal ment végbe, a titkos konzisztóriumban,

miután előző nap Báthory András értesült két bíboros útján a pápa kegyéről, hogy apostoli protonotáriussá nevezte ki. Ennek jelvényét, a rochetumot sajátkezűleg nyújtotta át neki, üdvözlő beszéde után, melyben előadta, hogy királyi nagybátyja Livóniával új tartománnyal gyarapítja Lengyelországot, melyet most általa ajánl fel ő szentségének; addig is, míg külön követét ez ügyben leküldheti hozzá. Egykorú feljegyzések szerint, beszédét rendkívül behízselgően s minden elfogultság nélkül adta elő a fiatal herceg, aki e rövid első szereplésével is rokonszenvet keltett, nyájas, szerény modorával pedig mindenkit meghódított. Beszédét a pápa mosolyogva fogadta, a bíborosok tapssal jutalmazták s mikor ő szentsége nevében arra Boccapadu'a titkár felelete is elhangzott, Báthory András egész magyar-lengyel kísérete a pápa elé vonult lábcsókra.

Protonotáriusi lila öltözetében az ifjú herceg akkora feltűnést keltett az ülésen meg a vatikán folyosóin, hogy némelyek biztosra vették, hogy már karácsonyra bíborossá nevezi ki ő szentsége, kinek szintén feltűnt nagy képzettsége és tudása. Csakhogy ez a fontos dolog még se mehetett végbe oly gyorsan. Különben is a hercegnek előbb a római szokásokkal, a vatikáni szertartásokkal s mindenek felett az olasz nyelvvel kellett megismerkednie s minden alkalmat felhasználnia önképzésére. Így jutott ismeretségbe a híres Muretus Antal francia íróval is, aki őt a latinság finomságaiba vezette be és klasszikus jelentőségű munkáival hatott reá.

A magyar fiatal prelátus háztartásának beosztása, napirendjének megállapítása s a szükségleteiről való gondoskodás sokféle baja a jó Reszka vállaira nehezedett. Ez nem volt csekélység, mert bár otthoni, régi életmódjuk szerint igyekeztek élni, az egy s más dologban mégis változást szenvedett az olaszországi szokásokhoz való alkalmazkodás elkerülhetetlen kényszere következtében. A kíséret a városban magánszálláson lakott. De, hogy ne unja magát, a herceget Reszkának kellett elfoglalnia előre megállapított heti házirend alapján. Ehhez azért kellett szigorúan ragaszkodni, hogy az a sok cse'éd és kocsis esténként el ne kóboroljon vagy az olcsó bor hazájában az osteriákban részegeskedjék.

Maga Reszka napestig a herceg mellett teljesített szolgálatot, gondoskodva kellő szórakozásáról is. E végből természetesen előbb a templomok, múzeumok és műemlékek meglátogatása jött szóba. Ezt nagyjában már az első hónapban elvégezték, sőt karácsony előtt még kiránduláson is jártak a közeli híres grottaferratai kolostorban. Nevezetes és céljaik elérése végett igen fontos volt a bíborosok rendszeres meglátogatása, nehogy valamelyik kimaradjon s abból

valamelyes félreértés vagy neheztelés támadjon. Aztán azok ellenlátogatásának fogadása következett az előírt udvariassági szabályok figyelembevételével és kellő előkészülettel. Ezt főleg a díszebédek kifogástalan megrendezése kívánta meg, ami sok gondot adott. A vendégek kényelmét szolgálta a római viszonyokkal ismerős idegen lakajok felfogadása, köztük még egy flandriai és angol nemesé is, kik közül az egyik díjtalan szolgált, míg a másik havonta két aranyat kapott. Mindez a herceg udvarmestere, Crescenzo Virgilio római patricius ellenőrzése mellett történt, kit számára maga a pápa rendelt római tartózkodása idejére.

Újév után (1584 január 24-én) Andrást újból fogadta a szent-
atya, aki előzőleg már kellően tájékozott volt a király kívánságáról, hogy t. i. adjon a huszonegyedik évében járó hercegnek felmentést a kor és professio alól, hogy a vármiai püspök koadjutora lehessen. Erről most természetesen kellő tapintatból nem beszélt az ifjú herceggel, tudva, hogy még nincs felszentelve, bár klerikus ruhában járt s naponta buzgón részt vett a misén. Azt is látta rajta, hogy teljes odaadással készül egyházi pályára, amiről István király külön levélben is biztosítá a pápát. Így kívánságainak teljesítése nem ütközött nagy akadályokba, hisz nem Báthory András volt az első, aki magas egyházi kitüntetést nyert, bár nem volt felszentelve. Csakhogy ezek megadása időbe került, már csak a decorum kedvéért is.

A pápától kijöve, másnap reggel Báthory András gyalog járta meg a hét nagy fogadalmi templomot, amint azt minden egyházi személynek s minden buzgó hívőnek meg kellett tennie. Ez nem csekélység, ha a távolságokat ismerjük s tudjuk, hogy az egyes templomok mily messzi fekszenek egymástól. De ő bámulatra méltó kitartással teljesíté feladatát s oly ügyesen, hogy ebédre a Szent István által alapított kollégiumhoz, a nevét viselő Rotundához jutott. Ezt fehér ruhás pálosok lakták, kik közt azonban már egyetlen magyart se találtak.

Amint az idő nyílt és tavaszodott, a Róma körüli nevezetes kiránduló helyeket is meglátogatták, gyönyörködve Tivoli, Albano, Castel Gandolfo, Frascati, Tusculum és odább a kolostoráról híres Grottaferrata szépségeiben. De megjegyzésre érdemes, hogy midőn Civitavecchiába akartak kirándulni, hogy a tyrrheni tengert láthassák, erről egyhangúlag lebeszélték, mivel útját a rablók és útonállóok miatt felette veszélyesnek tartották. Ez annál súlyosabban esik a latba, mivel kirándulásaira a herceget szekéren és lovon rendesen háztartásának nagyrésze, 25—30 ember szokta elkísérni. Ebben

persze benne volt a szakácsa is, akinek a halak, csigák és osztriga elkészítéséhez igen kellett értenie, mert gazdája azokat nagyon kedvelte, épp úgy, mint az édes, nehéz borokat; muskotályt és malvaziát.

A nagyheti ájtatosságok s a reá következő húsvéti ünnepek után, András újabb kihallgatást nyert a pápától. Ennek ezúttal István király török elleni hadjárata tervét adta elő, amelynek megvalósítását egy általános nagy európai ligától remélte. Ez volt a pápa elgondolása is, miként azt már a királynak Bolognetti nuncius-sal megüzente. Ezért arra való hivatkozással érdemleges választ nem adott. Különben is a nagy fontosságú, kényes ügy még nem ért meg eléggé s annak részletei tárgyalását Lengyelországba küldendő újabb követére óhajtá bízni.

Amíg a magyar herceg látogatásait végezte és fogadta, anélkül hogy egyéb kötelező dolga lett volna, szegény Reszkának a vatikáni kancellárián kellett ügyeit szorgalmaznia, hogy azok kedvező elintézését biztosítsa. Sok sürgetés folytán végre június végén megkapta a pápa hozzájárulását a koadjutorsághoz s ezt Báthory András külön audiencián köszönte meg ő szentségének. Annak végeztével nagy szerényen egy kis pergamentbe kötött csinos olasz könyvet nyújtott át neki, kérve, fogadná el tőle emlékül fiúi hódolataként. A felajánlás szerény formáját az is követelte, hogy a szép könyv hozzá magához dedikálva jelent meg Milanóban. Szerzője Borromeo bíboros titkára, Botero János volt. Ez ugyanis annyira nagyrabecsülte az ifjú Báthoryban ájtatos odaadását azalatt a néhány nap alatt, amelyet ott töltött, hogy «a világi dolgok megvetéséről» szóló könyvét neki ajánlta, mint akiről távozása után is gyönyörrel hallotta, mily példás életet él Rómában, megvetvén mindent, ami nem tartozik Isten dicsőségéhez s nem szolgálja az örök élet elnyerését. Ajánló soraiban kérte egyúttal a herceget, ne vegye tőle rossz néven, hogy ily kis művel lepi meg, hiszen: a Nap egy kis tűkörben is visszacsugározza fényességének erejét, a tenger egy-egy szűk öbölben is megnyilatkoztatja mozgásának csodáit, a szelek egyes szorosokba szorulva is kimutatják erejüket, az Úristen pedig szeretetének megbecsülhetetlen kincsét tárja fel nekünk, amidőn a szegényeket és megalázottakat a földről magához emeli! Maga az újjnyi vastag könyv öt fejezete arról tanít, miként kell a világot szeretni, mily kicsiny a föld az éghez képest s annak dacára mennyire nincsenek az emberek megelégedve avval, amit rajta bírnak s hogy a világ semmit sem ad csalódás és fáradság nélkül. De legtanuságosabb utolsó két fejezete, amely Krisztus Urunknak szentelve bemutatja, hogy az ő tanítása égi, mert ő semmi földi jutalmat nem ígért,

sőt mindent kerül, amit a «világ» tisztel, miután egész élete megvetette az anyagiakat.

A jeles olasz moralista bölcész e remekbe készült műve nagy hatást gyakorolt az ifjú magyar herceg fogékony lelkére, de okulással olvashatta azt minden magába szálló lélek, az élvezetet hajhászó élet anyagias tobzódása közepette. Ezért szerzőjét olasz honfitársai is nagyrabecsülték.

Báthory András római élményei betetőzéséhez hátra volt még azonban bíborosi kinevezése, mint idejövételének végső fő célja, amit a király elsősorban óhajtott megnyerni. Ennek sem volt különösebb akadálya, miután a jelöltet már valamennyi római bíboros személyesen ismerte és rokonszenves, szerény magatartásáért becsülte. A dolgot közvetlenül sürgetni a pápánál persze igen kényes lett volna. Ezért Reszka azt az udvariassági formát választá, hogy alig öt nappal minapi audienciája után, pártfogoltját újból öszentségéhez küldte, avval a bejelentéssel, hogy királyi nagybátyja sürgősen kívánja hazatérését. A pápa helyeslően értesült erről, nyíltan kijelentvén az ifjú hercegnek, hogy a kívánságnak engedelmeskednie kell. De mivel egyfelől jó viszonyban akart maradni az ügybuzgó királlyal, másfelől nyilván elértette unokaöccse látogatásának igazi célját, megbízta kancellárját az ügy soronkívüli előkészítésével. Így történt, hogy a július 4-én tartott konzisztóriumban Báthory Andrást bíborossá nevezte ki. Érdekes, hogy ez egyhangúlag, valamennyi jelenlévő bíboros lelkes hozzájárulásával ment végbe. Sőt mindegyikök nagy elismeréssel szolt a király kiváló érdemeiről s az ifjú prelátus buzgóságáról. Azért nagy irigységet keltett, hogy ez a «creatio» hirtelen történt s mást nem érintett.

A rég várt kinevezésről néhány bíboros személyesen értesíté a magyar herceget, mire az új «kardinális» kíséretével délben felment a pápához megköszönni a nagy kitüntetést. A szokásos előírás szerint kezéből vette át a vörös birétumot, amellyel kísérete élén a vatikán épületéből kivonult, három nap múlva meg a nyilvános konzisztóriumon a bíborosi kalapot tette fejére a pápa. Ez a megszokott ősi ceremóniák közt folyt le. Ezek közül kiemeljük azt, hogy a konzisztórium terem előtti szobából az új kardinálist két bíboros: Medici és Guastavillano vezette a pápa elé, ahol az lábcsök után kezét csókolt neki, mire a pápa szájon csókolva megáldotta. Aztán valamennyi bíboros átölelte új társát, majd kettesével újból a pápa elé vezették, vigyázva, hogy kor és rang szerint haladjanak, ami nem volt könnyű feladat. A megható ünnepélyen huszonöt bíboros vett részt s azt az előírt imákon kívül megható egyházi zene is kísérte.

Ez a bíborosi kinevezés általános örömet keltett az egész városban, ahol azt is emlegették, hogy tizenháromévi uralkodása alatt XIII. Gergely pápa más magyar bíborost Báthoryn kívül még nem nevezett ki. Büszkéek voltak reá a jezsuiták is, mivel otthon egyik kollégiumukban tanult s ezért tiszteletére fényes díszebédet adtak, amelyen jeles beszédek hangzottak el, a terem falain meg latin és görög alkalmi epigrammák díszlettek.

Előzőleg Báthory András maga is nagy ebédet adott kísérete szállásának kertjében, amelyen mindenki hivatalos volt, akivel római időzése alatt megismerkedett. Az egyes fogások közt klasszikus zene mulattatta a vendégeket, mert a kardinális nagy zenebarát volt, annyira, hogy még a híres Palestrinával is szoros barátságot tartott fenn. A hetvenéves jeles zeneszerzőt úgylátszik anyagilag is segíté, legalább ötszólamú motettjeinek húsz éneket tartalmazó ötödik füzetét most adta ki, a bíborosnak ajánlva s annak első példányát há'ája jeléül a csomagolás gondjai közben nyújtotta át neki. E minden mesterkéeltségtől mentes, hatásos dalok közt a szerző tehetsége tán leginkább az *Exultate Deo* című motettában érvényesült legtisztábban, melynek csodálatos zengésű dallamai — egy zeneszerző ítélete szerint — színes szárnyakkal ragadták magasba a földi salaktól megtisztulni kívánó lelkeket!

A kardinális másnap megkezdte búcsúátogatásait. Ez valami két hetet vett igénybe s meglehetősen fáradsággal járt. Há'ra volt azonban még az úgynevezett *szájjelnyitás* ünnepe, amit a pápa a július 23-iki konzisztóriumban végzett, mikor a kardinálisnak címet és egyházat is adott, a Szent Adorján templomát: a ghetto torkában, a Tiberis partján. Persze értékes püspöki gyűrüvel is megajándékozta.

Reszka tükön ülve várta ennek a dolognak is a végét, mert már költséggel se győzte, miután minden ceremóniának meg volt szokásos szabott díja s a kíséret eltartása is többbe került, mint azt otthon elgondolták. Báthory András különben se tartozott a takarékos emberek közé. Fellépését és magatartását feltűnő előkelőség és valami sajátos nagyvonalúság jellemezte. Szívjóságának és bőkezűségének már ezidőben számos példáját adta úgyszólván naponta. Általános feltűnést keltett például, hogy azt a ki bíborosi kinevezését neki elsőül hírül adta, 400 magyar aranyforinttal ajándékozta meg, ami ekkor óriási összeg volt. Így esett, hogy mivel a Montelupi bankház krakói fiókja átutalásaival késett, most csak úgy indulhattak útnak, hogy a jezsuita rendháztól vett Reszka kölcsön négyezer tallért a király nevében. Az is korjellemező, hogy a kardinális vásár-

lásait is hitelben végezte, rendes váltót adván a kereskedőknek a vásárlott emléktárgyak összegéről.

Az új bíboros azonban nem szabadult oly hamar, mint tán már maga is szeretne volna, mert közben társai is fényes bankettekén fogadták. Így Medici bíboros, a rákövetkező nap meg a sorai fejedelem, akik mindenféle ajándékokkal lepték meg. Ezek közt volt a pápáé: egy pompás hordágy a maga szép két öszvérével, meg egy könnyű kocsi.

A nevezett konzisztórium ülés után a kardinális búcsúlátogatást tett a pápánál, aki avval vált el tőle, hogy mielőbb lássa újból az örökvárosban. A rákövetkező nap újból megjárta a hét templomot, másnap — július 26-án — pedig búcsút mondott Rómának, amelyben nyolc kellemes hónapot töltött, életének legszebb korában. A kardinális kísérete ezúttal tizenegy kocsiból állott. Ő maga egy gyönyörű, rugós olasz hintóban ült néhány nemesifjúval. Reszka azonban hátramaradt pár napra, hogy a kardinális adósságait rendezze. Megbeszélésük szerint aztán augusztus elsején Capranicában érte utól. Ettől kezdve a bíboros útja valóságos diadalút volt, mert amerre jártak, a legnagyobb kitüntetéssel fogadták bíboros társai vagy az illető olasz városok és államok fejedelmei; magától érthetően sokkal nagyobb, mint jöveletekor az egyszerű diákonust.

Útjuk ezúttal Spoleto érintésével Assisi felé vezetett, amelyet Báthory András látni óhajtott. Aztán kelet felé, Anconáig haladtak s tovább a tengerparton fel Riminiig. Innen már régi kövezett országút vezetett nyugati irányban Bolognáig, ahol rendkívül nagy tisztességgel fogadták, trombitaszóval, ágyúdörgéssel. Elibe jött a pápa testvére és unokaöccse is, nagyszámú nemes kíséretében, míg a székesegyháznál Paleotto bíboros üdvözölte a klérus élén. Az itt töltött négy nap díszebédekkel és látogatásokkal telt el. Ajándékot is tömérdeket kapott s alig győzte őket viszonzni. Talán ezért is szorult Reszka megint kölcsönre, amit hat hónapra vett fel, nehogy további útjukban megakadjanak. Ez most Milanónak volt irányozva, ahol Báthory András újból Borromeo érsek-bíboros — most már kollegája — vendége, mint jöveletekor.

További útja még változatosabb volt. Így megismerkedvén a mantovai herceggel, az három hajót bocsátott Báthory András rendelkezésére s azokon három nap alatt értek a Po folyón annak torkolatához, Chioggiába. Itt azonban a tenger olyan háborgó volt, hogy csak harmadnapra mehettek át Velencébe, ahol a doge tíz bíbor-tógás szenátorával üdvözöltette. A kardinális a szigetváros minden nevezetességét megtekinté s nehéz szívvel folytatta hat nap múlva az

útját Karintián és Stájerországon át hazafelé. Bécsset elkerülték, részint a pestisveszedelem, részint a miatt, hogy egyik főhercegtől sem kapott meghívást. Ezért Bécsújhelyről Pozsonyba ment, ahol a helytartó nagy kitüntetéssel fogadta s további útjára még ötven puskást is adott. Első pihenőjük most Nagyszombat lett s azután Nyitra, Léva és Besztercebánya érintésével értek Késmárcra, ahonnan Reszka előre utazott Krakoba, hogy bevonulása ügyét előkészítse. Így esett aztán, hogy az október 20-án fényes körülmények között folyhatott le, 400 gyalogos meg számos nemes kíséretében, miután elvégre egy kardinálisról volt szó, kinek személyében a város a pápát tisztelte meg.

Bevonulása után, az új bíboros első dolga volt hálát adni Istennek a Szent Szaniszlónak szentelt székesegyházban, hogy közel két hónapig tartó hosszú útján szerencsésen hazavezérelte. Másnap Krakó város küldöttségét fogadta a várban, majd látogatásokat tett az egyházi és világi előkelőségeknél, akik benne — Reszka mondása szerint — a haza reménységét látták. A negyedik napon aztán miechówi kolostorába ment pihenni, az ő irígykedő, marakodó, zabolátlan szerzetesei közé. Itt vette a király levelét, amelyben arra inté, hogy további intézkedéséig ott maradjon s várja be jövetelét. Ez persze csak az új esztendőben, tavaszkor (1585 március 14-én) következett be, mivel a király Varsóból hamarabb nem mozdulhatott. Nagybátyja elé a kardinális teljes díszben fél mérföldnyire vonult ki hintóján s fel van jegyezve, hogy midőn találkoztak, a király magyarul üdvözölte. Maga mellé ültetve hajtottak a kolostorba. Ott ebéd előtt a bíboros egy gyönyörű vörös bársonykötésű, öregbetűs szép bibliával lepte meg a királyt, amelynek táblájába az ő bíborosi jelvénye volt arannyal beprésselve, középen szív pajzsában a Báthoryak címerével. A királyt láthatólag meglepte a szép figyelem s különben is büszke volt, hogy célt ért és szeretett unokaöccsét ily magas egyházi díszben ragyogva láthatja. Büszkélkedett is vele mindenfelé, ahol csak alkalma nyílt reá. Így midőn másnap együtt Krakóba kocsiztak, ebéd alatt két kardinális közé ült, mivel a távozóban lévő Bolognetti nuncius közben bíborosi rangot nyert, amit a király nyilvánosan most óhajtott ünnepelni.

Hogy a király a kardinálist annyira ünnepelte, ez nála nemcsak hiúsági kérdés volt, hanem alaposan átgondolt tervből kifolyó őszinte megnyilatkozás. Elgondolása szerint ugyanis azt akarta, hogy ha majd András Kromer püspök mellett beletanult az egyházi kormányzat dolgaiba s a püspöki teendők aprólékos részleteibe, visszaállítja Erdélyben a katolikus püspökséget s kinevezeti Báthory Zsigmond által a kardinálist erdélyi püspökké, amihez a pápa már meg is

ígérte hozzájárulását, miután tudta, mily szánalmasak ott a katolikus hívők lelki viszonyai.

Célja megvalósításában az első lépés az volt, hogy a bíboros a közben apáttá kinevezett Reszkával vármiai püspökségét bejárja és közvetlenül érintkezzék nemcsak annak püspökével, akinek ő most hivatalból helyettese: koadjutora, hanem a hívekkel is, akik még nem ismerik. Útjára május elején indult Reszkával és jutott fel Heilsbergig, ahol Kromer püspökre ráakadtak, hogy aztán vele együtt menjenek Frauenburgba, a vármiai püspökség székhelyére s látogassák meg Ermland nevezetesebb helyeit. Visszajövet a királyt augusztus elején niepolomici vadászkastélyában találták. Ekkor határozta el, hogy Reszka apátot állandó követeként Rómába küldje. A derék pap valami tíz pontba foglalt írásban fejezte ki aggodalmát, hogy ő e nevezetes küldetésre nem alkalmas. De a király jól tudta, hogy ezt csak szerénységből mondja és ragaszkodott elhatározásához. Reszka most már nem ellenkezhett tovább, csak azt kívánta, hogy a kardinális újból vele menjen. Ez most egyházi dolgait rendkívüli odaadással végző s a gondjaira bízott jeruzsálemi barátok közt, a miechówi kolostorban mindenki csodálatára példás rendet és fegyelmet teremtett rövid idő alatt. Ezért maga a király is megdicsérte, a környékbeli nemesek meg soha olyan áhítatos karácsony előtti szertartásokat nem láttak, mint amilyeneket ő — római mintára — ott most bevezetett. De miként Rómában annyian, most a király is csodálkozását fejezte ki a miatt, hogy nem akarja magát felszenteltetni. Ebből azt kellett gondolnia, hogy alapjában véve még sem akar papi emberré válni, mert más okot nem tud sem ő, sem Reszka, aki minden lépésére ügyelt és minden dolgát ismeré. Azt ugyan észrevette, hogy asszonytársaságban szokatlanul megélénkül. Ámde ebből semmi különösre nem következtethetett, mert tudta, hogy nőkkal semmi érintkezése vagy szerelmi viszonya nincsen.

Miután a királynak még mindig erős kívánsága volt, hogy unokaöccse ténylegesen működjék a papi pályán, Reszka azt ajánlotta, hogy Rómában kell foglalkozni, mert sehol másutt oly könnyen bele nem tanul az egyházi teendőkbe, mint ott, ahol annyian ismerik és szeretik. Ez volt véleménye a távozó nunciushoz meg magának Zamoyski kancellárnak is, aki rendkívül tisztelte.

Az úti előkészületek így irányban folytak. Azok részleteit a legaprólékosabban személyesen óhajtá megtárgyalni a király a bíborossal, akit ezért Reszkával szeptember közepén vadászkastélyába hívatott. Tudomásul véve királyi nagybátyja elhatározását, mindenben hozzájárult ahhoz s késznek nyilatkozott újból Rómába menni.

Még azokhoz a megszorításokhoz is alkalmazkodnia kellett, amelyeket a király a kardinális udvartartásában végrehajtott. Megkockáztatta ugyan azt a megjegyzést, hogy mint bíborosnak s egyben követnek most nagyobb pompával kell az örökvárosban fellépnie; de a takarékos király sokalta első útjának költségeit és sajátkezű írásban szervezte meg udvartartását, erősen meghagyva Reszkának, hogy előirányzatát semmi szín alatt túl ne lépjék.

A király ez előírása szerint a bíboros udvarában tizenkét nemes aulikusnál, a testi szolgálatot teljesítő nemes apródoknak négy-nél többnek lennie nem szabad. Kamarás kettő, káplán ugyanannyi lesz; az egyik titkár, a másik teológus. Az istállóban 14 lónál meg öszvérnél több nem lehet. A szolgálatban semmi kivételt tenni nem szabad s azt a római szokások szerint kell végezni a bíboros körül mindenkinek egyformán. Az étkezésnek is az olasz szokások szerint kell történnie. Ha pedig valaki hanyag, lármás vagy engedetlen lenne s egy-két intésre nem javul, kíméletlenül el kell bocsátani. Reszkának a király külön figyelmébe ajánlta az ifjú Dóczit, meghagyván neki, hogy hűséges legyen a kardinális szolgálatában, de azért el ne hanyagolja tanulmányait.

István király célja az volt unokaöccsével, hogy az új pápa, V. Sixtus mellett teljesítsen udvari szolgálatot s úgy tegyen szert az egyházi ügyekben való jártasságra. De amellet egyúttal politikai megbízást is adott neki, amelynek részleteit írásban kapta meg a kancellártól.

Ezek a megbeszélések napokig tartottak, még ebéd alatt is. A kardinális teljes odaadással csüggött a királyon s hallgatta tanácsait. Abban a hitben, hogy most már többé, útrakelése előtt nem látja, sírva búcsuzott tőle s mikor a király megölelte, oly elfogódott lett, amilyennek soha életében senki nem látta. Nyilván valami fájó előérzet bántotta, hogy többé nem fogja látni unokaöccsét. Csakhogy ennek utazása hétről-hétre kitolódott, részben a szomszédos országokban dúló pestisről érkező hírek miatt, részben mivel a kincstárnoknak nem volt együtt az útiköltsége, a bíboros pedig, okulva első római útja keserves tapasztalatain, kevés pénzzel útra kelni nem akart. Ezt aztán végre úgy erőszakolta ki a király révén, hogy a következő év elején (1586 február 12-én) felkereste niepolomicei kastélyában, ahol legalább elbúcsúzhatott tőle.

A királytól néhány hétre visszatérve miechówi kolostorába, végre március 22-én indulhattak el kisebb kíséretükkel és felszerelésükkel, ami mozgásukat is könnyebbé tette. Késmárkon át haladtak Pozsonynak, ahová húsvét napjára értek. Innen a bíboros, a Nádasdyak meg-

hívására, közeli kastélyukba ment s ott töltött néhány napot. Tovább haladva korábbi jól ismert útukon, pünkösdi szombatján érkeztek Rómába, miután a loretoi templomban ezúttal is imádkoztak.

Báthory András bíboros ünnepélyes bevonulása június 24-én ment végbe. Reszka ezt így rendezte, mert hisz azt most egyházi méltósága is megkívánta. Ezért előrement s a kardinális majdnem egy hétig egyedül vesztegelt — rangrejtve — Castelnúovóban. A város kapujában több bíboros várt rá, kik örömmel látták viszont, meg a datárius, ki ő szentsége nevében üdvözölte és kísérte a vatikánba. Kísérete most is külön, a Nápolyhoz címzett fogadóban kapott elhelyezést.

A kardinális már megérkezése estéjén bejutott a pápához, kit István király nevében is üdvözölt s utána lassacskán berendezkedett új életére.

Ez az élet most változatosabb volt a korábbinál, mert azt politikai megbízások is tarkították. Csak azt nem tudhatta, meddig fog tartani? Ezért egyházi dolgaival keveset törődve, Báthory István külföldi politikája érdekében fáradozott a szentszéknél.

Az oroszok elleni hároméves hadjárat anyagi célja köztudomásúlag Kur- és Livland vagyis a Keleti-tenger ama partvidékének visszaszerzése volt, melyet Rettenetes Iván cár Zsigmond Ágost királytól, majd Báthory Istvántól, jóformán szemök láttára foglalt el. Igazi iránya pedig végeredményben az orosz birodalom gyengítése, hogy annak Nyugat felé való terjeszkedése hosszú időre lehetetlenné váljék. Ez a célkitűzése azonban lassanként érlelődött meg a király lelkében, úgyszólván a kínálkozó kilátások és alkalmak bölcs kihasználása közben. Eleinte Báthory nem gondolt az orosz birodalom megtámadásával és nyíltan kijelenté, hogy az Iván cárral kötött békeszerződést mindenben fenntartja. De mikor Rettenetes Iván meghalt és utódja a természetből hülye Fedor Ivanovics lett, kinek nevében sógora, a tatár eredetű Borisz Godunov uralkodott, mialatt az elégedetlenség s a bojárok közti torzsalkodás állandó volt s amellet két esztendő alatt a cári udvarban két herceg halt meg: úgy érezte, kötelessége fellépnie Lengyelország, sőt az egész művelt világ érdekében, hogy megmentse Európát a barbárságtól, mely Kelet felől elárasztással fenyegette.

Nagy elhatározását István király először Possevino atyával közölte Lublinban, az országgyűlés alkalmával, kijelentvén, hogy ha Moszkva jelenlegi helyzetében a fejedelmektől kellő segélyben részesülne, három év alatt az egész orosz birodalmat meghódítaná. Ezáltal megfosztaná a tatárokat és törököket annak lehetőségétől, hogy

Asztrakánt elfoglalják és erőhez jussanak. Terve keresztülviteléhez megszerezné a cirkásszai és georgiai népek, sőt még a perzsák szövetségét is, még ha a lengyelek nem is segítenék anyagilag. Biztatást kapott azonban a szentföldről hazatérő Radziwill Miklós révén Kandia sziget keresztény lakóitól, akik neki e nagy célra évi 300,000 tallér segélyt ajánltak fel s meg van győződve, hogy a moszkvai elégedetlenek is megsegítik. Így két tűz közzé lehetne a törököket fogni, hogy aztán a Boszporusig nyomulva ki lehessen újra tűzni a keresztény lobogót Konstantinápoly falaira!

A király annyi elragadtatással beszélt nagy tervéről a jezsuitának, hogy nem volt szíve közbeszólni s kétségeit kifejeznie annak sikerülte dolgában. Pedig ilyen kettő is volt. Az egyik, hogy azok a biztatások, amelyekben a király reménykedett, teljesen alaptalanok voltak. A másik meg, amit Possevino nem igen részletezhetett, hogy a szentszék ellene volt az orosz-ellenes törekvéseknek, célja lévén békét szerezni a két szomszédos szláv állam közt, nemhogy újabb háborúba s avval testvérharcba keverje őket. Még csak azt sem közölhette vele, hogy V. Pius pápa egy ízben nyíltan kijelenté, hogy neki az erélyes, vitéz Báthory István sokkal inkább tetszik a fölényes II. Fülöpnél, a gyenge III. Henriknél vagy az erélytelen II. Rudolfnál, de azért még sem híve az oroszok elleni háborúnak.

Báthory István égett a vágytól megvalósítani nagy életcélját s íme dicsősége tetőfokán néma csüggedéssel kelle hüvelyébe csúsztatnia éles kardját — a magasabb politika miatt, amely a barbár muszkával való jó viszony fenntartását kívánta. Ez úgyszólván halálos döfést mért dobogó szívére, amely soha nem is gyógyulhatott be többé.

Íme a győzelmes Báthory tragikuma, mert tragikum az is, hogy az ilyen lelkes ember rajongásában nem veszi észre az akadályokat és nehézségeket, amelyeket a Végzet útjába gördít. Nem azt, hogy a terve megvalósításához szükséges pénzt sehol felhajtani nem lehetett; meg hogy még ha sikerülne is neki az orosz birodalmat a lengyel koronával egyesítenie, a XVI. század Lengyelországával, vajjon lenne-e annak annyi élettereje az egyenlenségek, vallásmozgalmak és viszálykodások közepette, hogy azokat a végtelen orosz tartományokat beolvassza — a török ellenes kereszteshad érdekében?

István király e nagy európai elgondolásához csatlakozott még másik három magyar tárgyú.

Az egyik mingyárt uralkodása elején, hogy Lengyel- és Erdélyországot egyesítse, a török megbántása nélkül. Ezt a tervét akként vélte megvalósítani, hogy a még kiskorú Báthory Zsigmondot magyar

királlyá választatja, helyébe pedig tegyék fejedelmükké az erdélyi rendek Zamoyski Jánost. Erre való tekintettel adta hozzá nőül — a nagy különbség ellenére — unokahúgát Griseldist, viszont Gicz János erdélyi gubernátortól esküt vet ki, hogy e tervét akkor is keresztülviszi, ha magát István királyt valami hirtelen halál érné. Így esett meg, hogy midőn Báthory István váratlanul elhunyt, Gicz segítséget küldött Erdélyből a lengyel kancellárnak Miksa főherceg ellen, annak hírére, hogy őt a lengyel rendek egy része királlyá választá s hogy Zamoyski éveken át reménykedett, hogy elnyerheti a maga vagy fia számára az erdélyi fejedelmi széket, valahányszor arról az állhatatlan Zsigmond lemondott Rudolf magyar király javára. E tervnek Báthory Zsigmondra vonatkozó része azonban nem volt komoly s úgy látszik, hogy azt István király csupán annak leplezésére terjesztgette, hogy ő maga vágyott a magyar trónra, segítve e törekvésében Bekes Gáspár által, aki az erdélyi vagy esetleg a havasalföldi vajdaságot kapta volna.

István király második nagy gondolata Magyarország függetlenítése volt. Ennek megvalósítását atyjafiaival s néhány felsőmagyarországi bizalmásával még erdélyi fejedelemsége végén kitervelte s most úgy látszik, azok türelmetlensége folytán vetette papírra.

Abból a tényből indult ki, hogy «Magyarország eleitől fogva az két avagy inkább háromféle húzás-vonás miatt veszett, mert az német és magyar veszett össze, osztán az török végezte el az játékot.» Ezért mindennek előtt az egyenetlenséget kell eltávoztatni, várva a jó alkalomra, amikor valamit a haza javára és megmaradására indíthatunk. Ezernyi gondja közepette is szünetlenül ezen járatta esztét, mert halálával is kész volna megpecsételni — úgymond — a hazájához való szerelmét. Tehetetlenségében Báthory István eleinte a beteges Miksa király halálától remélt segítséget, midőn a magyarok megszabadulnának a némettől «és minden zene-bona nélkül szabad választásuk lenne» a királykérdésben. Így még «a világ» sem rágalmazhatná őket, sem azt, aki őket oltalma alá venné. Nincs semmi szerénység benne, hogy ebben az oltalmazóban István király nyíltan magára gondolt, bár arra, sajnos sor nem kerülhetett, mert kesernyésen jegyzé meg, hogy a magyarok nem érték be Miksával, hanem fiát is megkoronáztán, két királyt uralnak, holott ha azt nem teszik, most nem kellene amannak halálát várniok. Ezért «az magyar soha ne is vessen az Istenre, ki mindenkor jelen volt volna neki, csak ű magok ne keresték volna az elveszett utat.» Így mást nem lehetne tenni, mint megkérni a szultánt, «hogy ez második nyomorúlt földet (vagyis a királyi Magyarországot) ne üldöznék, sőt

oltalma alá venné: határt mutatván a maga terjeszkedésének;» bár e könyörgésnek nincs most alkalmas ideje, kivált hogy azt valami hadi ténnyel, a muszka háborgatása miatt, támogatni nem lehet.

Mivel a német-osztrák birodalom viszonyait István király személyes tapasztalatai alapján is jól ismerte, e gyónás-jellegű nyilatkozatában — miként maga nevezte — még azt is kijelenté, hogy bár a német császár ismételten megkísérelte nála a békességet: nemcsak a közrendek és hercegek, de főképpen a pápa által, ő miérthogy soha fejében nem fért, mint lehetne meg a békesség a magyar nemzet nyomorúsága nélkül, nem hallgatott reá s azt ezentúl sem «míveli,» mert az efféle tettetett és képmutató békélés haszontalan, félbékesség. Ekként állandó sem lehetne. Mindezek ellenére megnyugtatta Mágócsy Gáspárt, akihez e gyönyörű levelét intézte, hogyha «a német» közvetlenül vagy egyenként a magyarra támadna és haddal bántaná, minden tehetségével oltalmára fog lenni.

Ebbe a tőle várt oltalomba helyezé a magyar nemzet minden bizakodását, hogy felszabadúljon a német járom alól. Báthorynak belső meggyőződésévé vált, hogy a német-római birodalommal való kapcsolat végzetes Magyarországra nézve, már csak a népek faji különbözőségénél fogva is. Hiszen tőle eredt az a mondás is, hogy: — Miként a víz nem egyesülhet a tűzzel, a magyarok szövetsége is a némettel lehetetlen!

Evvel a pompás hasonlatával is annak a szent hitének akart nyomatékos kifejezést adni, hogy a Habsburg-ház uralma Magyarországnak nem vált előnyére. Ezt naponta keservesen tapasztalták országszerte azalatt a hatvan rettenetes esztendő alatt, amely immár Ferdinánd trónrajutása óta eltelt, annyi kimondhatatlan sok bajt zúdítván a hazára. De *Báthory István volt az első*, aki a magyarok e fájdalmas tapasztalatának írásban és élőszóval hangot adott, valahányszor arra alkalma nyílt: a nunciusokkal s másokkal való tárgyalása közben. Ez akkora bölcseségről tanuskodik, hogy ha egyéb kijelentését nem ismernők, ez az egy is aranybetűkkel örökítené meg nevét nemzetünk történelmében!

E meggyőződésében István király kiolthatatlan hittel és tüzes reménykedéssel leste, várta az alkalmat, hogy tervét gyakorlatilag is megvalósítsa — még a magyarság lanyha magatartása ellenére is. Ezért midőn 1581 tavaszán híre terjedt, hogy II. Rudolf nagybeteg, a magyarok titokban arról tárgyaltak, hogy Báthory Istvánt válasszák utódjául. Erről a tervről ő fenntartás nélkül társalgott a nunciussal, erősen bízván, abban, hogy akkor majd sikerülni fog eredményesen fellépni a törökkel szemben. Ez neki sarkalatos célja

volt. De végtelen jellemző tudni, hogy azt ő jóformán csak pénzkérdésnek tekintette. Ezt a majdnem naiv felfogását pompásan megvilágítja az a párbeszéd, amely közte és Possevino közt a niepolomicsei kastélyban (1583 január végén) lefolyt; amikor híre jöven, hogy a perzsa nagy diadalt aratott a törökökön, a lelkes jezsuita ezt így adta értésére:

- Készüljön Felséged a győzelemre s régi terve megvalósítására.
- Ha gazdagság dolgában V. Károly lehetnék?
- Ki tudja, nem akarja-e Felségedet is az Isten a nagy célra felhasználni, mint annak idején a pogányok ellen küzdő Károly császárt?
- Ha pénzem volna, fél Magyarországot felszabadítanám a török alól s tovább haladva, többet elvinnék tőle, mint amennyit ő húsz esztendő alatt elhódított! És úgy kiűzném az országból, hogy nem mutatkoznék egyhamar!

Ez annyira egyszerűnek vélt szédületes nagy terv egyik feltétele volt természetesen az is, hogy ő magyar király lehessen. Erre némi-nemű kilátás látszott nyílni, mikor Báthory a nunciustól arról értesült, amit neki Cyrus osztrák követ árult el nagytitokban, hogy tudniillik Rudolf halála esetére a csehek Rosenberg Vilmost választják királyukká, a magyarok meg Báthoryt. Ez a hír annyira tartotta magát, hogy István király hirtelen emberét küldte Prágába puhatolózni, hogy a cseh főurakkal egyetértőleg léphessen fel. Egyidejűleg pedig egy jó magyar csapatot indított a magyar határra. Társalgása során mondá el egyébként Báthory azt is, — amit eddig szintén nem tudtunk — hogy a lepantói tengeri csata alkalmával a szultán neki ajánlatot tett, hogy legyen királya a Habsburgok által bírt Magyarországnak; ő azonban nem merte még a nagy terhet vállalni, mivel előbb a lengyel királyságot vágyott megszerezni s így akkor megelégedett a Porta az iránt tett ígéretével, hogy lengyel trónra jutása esetén is ő vezethesse Erdély ügyeit. Hogy a török részéről ez nem volt pusztá ígéret, mutatja az is, hogy midőn a szultán követe 1583 május végén nála járt, annak nevében neki azt a nevezetes kijelentést tette, hogy amint lehet, Bécs alá vonul s ha sikerül a német birodalmat elfoglálnia, Magyarországot Báthory Istvánnak engedi!

A magyar korona elnyerésével kapcsolatos terveiben István királyt azonban nem pusztá nagyravágyás, hanem mély hazafias aggodalom vezette, mert — miként Laureo nunciushoz megvallotta — őt főleg az bántotta, hogy Rudolf kevés gondot fordít a magyar várak

védelmére, melyek így mind török kézre fognak jutni, amint a törökkel az elkerülhetetlen háború kitör.

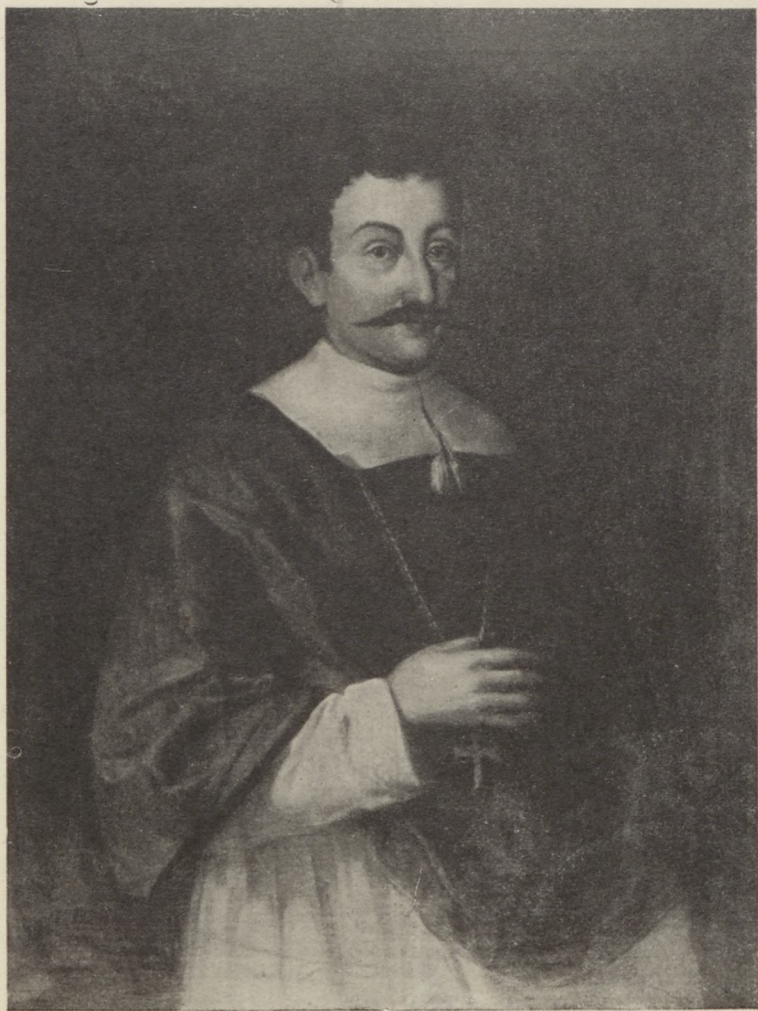
Erdély megtartása és függetlenségének biztosítása is sarkalatos pontja volt politikájának, még a kereszténység szempontjából is. Ezt Possevino atyával folytatott beszélgetéseiből tudjuk, kinek egy ízben őszintén bevallotta, hogy ő «Erdélyhez, mely hazája és természetes fészke, bensőbben ragaszkodik, mint Lengyelországhoz, melynek trónját nem hagyhatja vérbeli örökösére.» Mikor pedig Possevínót Erdélybe, küldte vallásos ügyeinek tanulmányozása végett, meghagyta neki szigorúan, hogy Erdélyország fekvését és természeti viszonyait jól megismerje, mert meg fog győződni arról, hogy e védőbástya elestével az egész kereszténységet súlyos veszteség éri, fenntartásával pedig minden jóra a kapu megnyílik!

E fontos nyilatkozatát ismerve, mintha csak Mátyás királyt hallanók, aki egykor így szólt egy gyűlésen: — Magyar urak, védelmezzétek szorgosan Erdélyt, mert ha azt elvesztitek, egész Magyarország elvész, míg ha azt megtartjátok, egész Magyarországot is visszaszerezhetitek vele.

3) István király harmadik nagy eszménye volt: a törököt kiszorítani Európából. Ezt Possevino által is megüzente a pápának. Midőn az a terv részletei iránt érdeklődött, kijelenté, hogy ahhoz elegendőnek tart egy 90.000 főnyi válogatott hadat, amellyel Konstantinápolyig lehetne diadalmasan előhaladni, meghódítván útközben Moldva-Havasalföldet és Bulgária földjét is, hogy aztán felszabadító seregét azok népével és erejével egyesítse. E támadó hadjárat költségére a pápa havonta négyszázezer aranyat ígért, mire István király már a vezéreket is kijelölte. Ám csakhamar kiderült, hogy akkora összeget csupán a keresztények együttes áldozatával lehet előteremteni. Nem is volt a világon drágább vágya — hangoztatta többször — mint, hogy a keresztény fejedelmek közt igazi, szent béke legyen, mert, felfogása szerint, ez lenne az egyetlen mód a szegény keresztény világ megvédésére a közös ellenséggel szemben, amelyet lelkéből gyűlölt. E meggyőződésben annyira ment, hogy miként Laureo nunciusnak mondá: egyszerű kapitányul jelentkeznék Rudolf császárnál, ha látná, hogy komolyan lép fel a törökkel szemben; pedig neki elég sok keserűséget okozott életében minisztereinek kétszínűsége. Igen érdekes, hogy ez a fontos kijelentése Erdélybe már ily változatban jutott át: Valamely fejedelem egy ű maga erejével megveri a török császárt, lovászul szogalom én azt.

Tudnunk kell, hogy a török kiszorításának terve a század legnagyobb uralkodó eszméje volt. Ez foglalkoztatta leginkább a

BÁTHORY ANDRÁS EÍBOROS.

gondolkodó elméket és hadvezéreket, a törökkel fennálló minden fegyverszünet és békekötés ellenére. Így nevezetes volt Schwendi Lázár kapitánynak az 1576-i regensburgi birodalmi gyűlésen előadott hadterve meg Tarnowski Szaniszló hasonló értelmű javaslata, melyek nyomtatásban is megjelentek. Ezeket István király is oly kitűnően ismerte, hogy még nyomuk is kimutatható nyilatkozataiban; ami annál természetesebb, mert mindkét munka jeles szerzőjének személyes ismerője volt. Különösen nagyrabecsülte az elsőt: a svájci származású Schwendit, akivel egykor — a hadadi csatában — kardját is összemérte. Ez olyan vitéz ember volt, hogy soha senki le nem győzte és érdekes, hogy (Bornemisza Péter feljegyzése szerint) utódja a felsőmagyarországi kapitányságban, Forgách Simon egyszer azt mondá róla, hogy ha a deáki tudomány is mellette lett volna és élne, ez mostani világnak csillaga volna!

Sokat beszélgetett tervéről a király Laureo utódjával, Caligari nunciussal is, kinek egyszer azt mondá, hogy a szultánnak csupán 60,000 főnyi használható veterán gyaloghada van. Gyakran tárgyalt erről a Caligari követő Bolognetti nunciussal is; sőt annyira ment, hogy a megalakítandó nagy török-ellenes ligába hajlandó volt még Rettenetes Ivánt is bevenni. A nagy terv megvalósításához Lengyelország részéről 30,000 főnyi hadat, Erdély részéről húszezret ígért, ha annak zsoldjára és felszerelésére kellő pénzsegélyről biztosítják; még pedig hat esztendőn keresztül rendszeresen és pontosan küldve.

Nagy célkitűzésének István király oly rajongója volt, hogy az olykor józanabb gondolkozásától is megfosztotta; midőn például Possevino atyának teljes meggyőződéssel úgy nyilatkozott, hogy ha egy millió aranyat kapna, Konstantinápolyig hatolhatna felszabadító hadával. Ezt persze nyilván úgy képzelte el, hogy haladtában serege minden országban szaporodna a meghódolt keresztény csapatokkal.

Az európai fontosságú kérdésben Báthory András június 28-án magánkihallgatáson tárgyalt a pápával. De nehogy annak részletei kiszivárognak, miként harmadéve a bolognai megbeszélés ügye kitudódott, mielőtt még azt megtarthatták volna, segítségét a katolikus vallásnak az orosz birodalom területén való terjesztése érdekében és címén kérte.

Előadásában az ifjú bíborosnak magát ahhoz a titkos útasításhoz kelle tartania, melyet királyi nagybátyjától elútazása előtt, Possevino tudtával kapott volt. E szerint a pápának ezeket terjeszté elő: A király végtelenül örvend, hogy az új pápa hajlandó követni a lepantói csata utáni hagyományokat a törökkel szemben. Ezért ő

életét is kész áldozni a hit és Egyház védelme érdekében. De előbb az oroszot kell leverni, különben csakhamar a félholdas zászló fog a Kreml falain lobogni, ha a lengyelek Moszkvát el nem foglalják. Ha azonban katolikus uralkodó hódítja meg, Rómával való egyesítése könnyen keresztül vihető, miáltal a török hatalmát végleg meg lehetne törni. Erre a király készséggel vállalkozik, ám ehhez három éven át 24,000 jól felszerelt emberre lenne szüksége, ami negyedévenként 200,000 tallér költséget jelentene, tekintve, hogy a lovas zsoldja negyedévenként 10, a gyalogosé 7 tallér. Ezt a hadi költséget a király a pápával együtt viselné.

Báthory András beleszédült e rettenetes számok hallatára. De aggodalmát a király mosolyogva e szavakkal oszlatta el:

— Nulli unquam ex ventis assa columba venit — Soha szél szárnyán senkinek sült galamb nem repült szájába!

A nagy arányú terv magát a pápát is meglepte. De az ifjú prelátust kegyesen elbocsátván, a liga ügyének megvalósíthatásáról Reszka apát tett jelentést másnap, mikor a király emlékiratát átadta. Ez is úgy van szerkesztve, mintha István király az oroszok elleni hadjáratához kívánna segítyt. Erről persze szó sem volt s az orosz helyett török értendő, amiről — okúlva a tapasztalatokon — nem volt célirányos írásban szólni.

A magasztos ügy magától értetőleg hosszú tárgyalásokat feltételezett, hisz abba II. Fülöp spanyol királyt, sőt magát az orosz cárt is bele kellett vonnia a vatikánnak a király kívánságára. A részletekre nézve Báthorynak az volt a haditerve, hogy ő szárazföldön támadna a pogányra, a pármái herceg pedig tengeren a Hellespontusnál. Orosz hadjáratainak befejeztével a király állandóan ezen a titkos tervén tépelődött. Nem is tudott róla senki más Lengyelországban négy bizalmasabb emberén kívül. A nunciusokkal is folyton erről társalgott s a Szentszéktől remélt eredményt. Ebben nem is csalódott, amint a pápa a fontos terv részleteiről tudomást vett s annak kivihetőségéről meggyőződést szerezhetett. Ezekről a dolgokról bővebb felvilágosítást Reszka apáttól kapott, akit négyszemközt beszélgetésre hívott meg július 16-án az esti órákban «Ave Maria» vagyis vecsernye után, belső magánszobájába. Ez a beszélgetés sokáig tartott s mind végig érdekes lefolyású volt. Kérdésére Reszka eleinte úgy nyilatkozott, hogy a hadjárat megindítására a királynak havi 40,000 aranyra volna szüksége. Erre a pápa kijelenté, hogy ennyit nem bír áldozni, mert van ugyan félretett egy milliónyi aranya, de azt az Egyház netáni külön nagy szükségére tartogatja féltékenyen. Hanem 20—30 ezeret szívesen ad, csak találják meg e nagy pénz

átküldésének módját. A szentéletű Sixtus pápa, ki a ferences-barátok sorából jutott magas méltóságára, ezután Báthory András bíborosról szólt elismerő hangon, szerény s mégis öntudatos felléptét dicsérve. Kérlek azonban kedves apát — úgymond — ha engem szeretsz, legyen gondod továbbra is reá, nehogy jó erkölceiben itt kárt szenvedjen, ami gyakori eset azoknál, akik Rómába jönnek. Ezt azért ajánlom figyelmedbe, mert nekem is van egy ifjú bíboros-unokatestvérem; de ha megtudnám, hogy hivatásától eltér és állásához méltatlan életet él, a lába se érné a földet, úgy rugnám ki az örökvárosból!

Az audiencián tett ígéret alapján a fontos ügyet a pápa a szeptember elején Rómába visszatért Possevino atyával való tárgyalása alapján úgy intézte el, hogy első részletül 25,000 aranyat áldozott a szent célra, vagyis a török kiűzése érdekében, de két pápa-elődje felfogásával egyértelműen: nem Moszkva megsemmisítése révén. Ezt a segílyt külön levélben ajánlta fel István királynak és Báthory Andrásnak adatott megköszönnie a szentatyának november 18-án; másnap pedig maga a király hálalevele is kezéhez jutott.

Politikai megbízását befejezve, András bíboros a visszatérés gondolatával is mind többet foglalkozott. Hiszen Reszka állandó követül Rómában maradna, hol rajta kívül Radziwill György bíboros is. hosszú idő óta tartózkodott és szívesen maradt még, miként arról Báthory Andrást biztosítá az alkalomból, hogy névnapján nála ebédelt. A kardinális szabad idejét így szemlélettel és benyomásai kiegészítésével tölthette, felkeresve azokat a szebb helyeket, melyeket még nem látott avagy újra látni óhajtott. Így a tusculanumi romokat, melyek közt az eltelt nyár egy forró napján az a ritka élmény érte, hogy váratlanul bátyjával, Boldizsárral találkozott, több mint négy esztendő után, aki sokévi peregrinációját itt fejezte be, Nápolyból jövet, ahol a Vezuv kitörése felséges szépségében is gyönyörködhetett.

Korai halála meg Lengyelország zavaros belügyei miatt való lekötöttsége István királyt, sajnos, megakadályozta magasztos tervei megvalósításában, holott azok nemcsak Magyarország, hanem egész Európa fejlődését más irányba térítették volna. Ennek ellenére neki mégis sikerült a területileg megnövelt Lengyelország erejével és személyes hatalmával gátat vetnie a Habsburg- és orosz terjeszkedésnek egyaránt. Ekként életének fő jelentősége kétségkívül abban nyilvánult meg, hogy «a maga életmunkájával irányt szabott egy évszázadra egész Középeurópa történetének» s vált azáltal hosszú időre nyúgalmi helyzetének megalapítójává.

XI. FEJEZET.

A bölény.

AMÁS te! Nyergeltél-e már? Szólt rá a király székely lovászára, amint miséről jövet elkölté reggelijét s az istálló előtt megpillantá, mindennapos dolgában nógatva. Így volt ez minden áldott reggel. Mert miként naponta misét hallgatott, bármilyen időjárás lett is legyen, utána mindig kijárt vadászni, ha csak nem zuhogott az eső vagy fekvő beteg nem volt.

— Igenis, Felséges Uram. Ebben a minutában jövök.

— Hát aztán mi az, hogy ma a Ballagóval kerülsz elibem? Csak nem beteg a Musztafa?

— Vaj igen, egy küsdég, Felséges Uram, mert hogy tegnap azon a miriste sűrű bozótan általjövének, valami bogáncskoró megmarta a lábát. De egyszeriben békötém egy kis faggyas fancsikával s hónapra esmét szolgálatba áll, úgy aránzom.

Így indultak el minden áldott nap kettesben nyúlászni, fürjészni vagy éppen foglyot kergetni, amint az alkalom nyújtotta s az időszak engedte.

A vadászat e nemét jóformán csak azért folytatta, hogy egy-két órát szabad levegőn tölthessen, mert tízkor már pontosan ott volt a tanácskozásokon vagy kihallgató termében. Prüszköltek is miatta eleget a főurak, akik estéiket rendszeren mulatozással töltötték s így későn ébredők voltak. S bár abban reménykedtek, hogy a király majd beleún ebbe a pontosságba, csalódnunk kellett, mert szokását végig megtartotta. Ha pedig olykor megesett, hogy valamelyik szenátor megkésve érkezett a gyűlésre, a király tréfásan figyelmezteté arra, amit ágya fölött láthatott, ahol egy mákköteg lógott evvel a táblácskával: *Per non dormire. Somnium fugat* vagyis magyarul: Nem-alvásra. Elűzi az álmot!

Reggeli vadászatairól sokszor nem került semmi haza a konyhára, mert nem is volt célja a nagyobb zsákmány. A király rendszeren nyílpuskával vagy néhány sólyommal ment ki lovászával. Kutyával ebéd után szokott kijárni, mert a vadászat e neméhez több idő kellett. Ez már valóságos cserkészlet volt, meghívott vendégekkel vagy fel-fogadott hajtókkal: nyúlra vagy farkasra, amint adódott.

A király rendkívüli szenvedélye volt a madarászás. Ez Lengyelországban igen fejlett szórakozás, mondhatnók foglalkozás volt,

mert azt egyfelől időtöltésből űzték a főurak, másfelől kenyérkeresetből a birtoktalan hétszilvafás nemesek. Ezek azt úgyszólván művészetté fejlesztették s a legváltozatosabb módon űzték. Legegyszerűbb eszköze e vadászatnak a madárhangutánzó síp használata. Az olaszok honosították meg azt az érdekes módját a madárfogásnak, hogy valami gyér lombú fa tövében magas póznára egy kitömött baglyot helyeztek egy tükrökkel és fényes réztáblácskákkal kirakott szárnyas állványra. Mikor aztán erre rávetették magukat a cinkék s más apró madarak, belegabalyodtak az ágakra felkent lépbe s fogva maradtak. Mert tudnunk kell, hogy mivel ezidőben a vadászpuskák még tökéletlenek és igen drágák voltak, a sörét pedig még ismeretlen, madarat puskával nem vadásztak. Illetve a vadászat e nemét csupán módos emberek engedhették meg maguknak. Különben se járt e módja a vadászatnak annyi izgalommal és élvezettel, mint az előbbi, amely a szórakozásból vadászó ember figyelmét állandóan lekötötte és fokozta.

Különös kedvét lelte István király szép nyáridőben a holdtöltekor való lesben, amikor az erdő nyüzsgögni kezd az éjjel csatangoló állatoktól s ő azok mozgásában gyönyörködött, lesve, várva a természet ébredését. Persze, magában, egyetlen lovásza kíséretében, hisz a szemlélet és vadászat e neme feltétlen csendet és nyugalmat kívánt.

Kiválóan érdekes az ilyen gyönyörködés napfeljötté előtt egy-egy zombékos rét vagy csendes tó partján megbújva, amilyen Lengyelországban a Visztula mentén annyi sok van. Ilyenkor általános a csend. Az ember még aludt, olvassuk néhai jó atyám leírásában; csak a tó lakói köszöntik a felderülő szép tavaszi hajnalt. Nagy zúdulással föl-fölkerekedik egy-egy csapat ruca; egyes vontatott *sááp-sááp* jelzi, hogy zöldfejűek jönnek, a nádi veréb szakadatlan *kri-kri-kri, kra-kra-kra* karattyolásába bele-bele *tik-ken* a szárcsa s végig paskolja ügyetlen szárnyaival a víz tükrét, mire sívtafüttyengetve röppen fel s kavarog ijedten egy csapat jég-ruca; incselkedve csapkod alá *bijuwik-bijuwik* kiabálással a libuc, a partoldalon megszólal harsányan a sok *pitty-palatty* s belerikácsol felettül a rekedt hangú harizs.

Micsoda felséges ez a dicső természeti hangverseny! De most pszt! Hátunk mögül jövő szárnyzuhogás hallatszik: le a földre... A magasabb síkság felől jő... ismerem jól, mik jönnek s a távolságot is kiméri fülem; de moccanni még nem szabad... Még egy pillanat... Most talpra! Éles, zavarodott harsány kurrogás és pontban rá egy villámdördülés — és lábainkhoz kalimpált a legszebbik

vezető-daru! És lőn a tó tükrén rettenetes zsvaj! Kerce, jégruca, fúvó cigányruca, tőkeruca, kalifár, szárcsa, libuc, kontyos búvárok, nádi poszáta, kisebb-nagyobb snepfek, szélkiáltók, fekete ibiszek, vadlúdak csapata síva-rikítva-gágogva kavargott a légben; szürke, fehér, barna sírályok serege vijjogott körben és galamb nagyságú apró fehér gémek: pocgém meg békalencse gem, a bölömbika más-ként dobogógém, kis és nagy kócsagok, fekete gólyák szállongtak mindenfelől, míg lomhán csapdosva a víz tükrét emelkedett fel néhány óriás gödény és legfelül magasan csengő *glukk-glukk* kiáltással kelt távoli útra egy féltucat hattyú.

A madarászás egyik külön nemes ága volt a hálóval való fogás. Ezt kivált a fürjvadászat kívánta meg. Hiszen kevés tisztább és ártatlanabb gyönyörűség van, mint aratás előtt, kimenni a mezőre s ráterítve a zöld hálót egy nagyobb búzaterületre, lesni, várni, mint jön a fürj a «Pittypalatty, pittypalatty» hívásra. Ennek hívó sípját minden vadász maga szokta megcsinálni bőrből meg egy lúdszárból, amelyen a kis fujtatószerűen rétegezett bőrtömlőből a fenti szót utánzó hang kitódul. A szegény madárka aztán, amint a leselkedő vadászt észreveszi, ijedtében felugrik és fejével a háló hurkába akad. Így van ez más madárral is. Hálói javítására a király Königsbergből kért hálómestert a fejedelemtől. Nem is ültek ezek tétlenül vesztegen, ha meggondoljuk, hogy mindenféle madárhoz más-más háló és «hívó» kellett. Ezért tudunk fogolymadár- meg pacsírta-hálóról. Sok helyütt még a farkast és nyulat is hálóval fogdosták. Az ő dolguk volt egyébként a madarász-sípok, süvöltők és madarászdobok készítése, meg a török és vermek kihelyezése is.

István király legnagyobb gyönyörűségét azonban a sólyomvadászatban találta. Ezt már otthon, Erdélyben eltanulta, ahol az még majdnem általános és igen kedvelt szórakozása volt minden nemesi kúriának. A vadászat a régi magyaroknál különben is hozzátartozott a vitézi neveléshez a legrégibb időktől fogva, annyira, hogy abban még a nők is jeleskedtek. Hisz a solymászatnak már az Árpádok korában okleveles nyoma van, melyet számos hiteles adattal követhetünk századokon át.

A sólyomvadászat valamikor Lengyelországban is igen fejlett volt. De nagyon hanyatlott az utolsó Jagiello-király alatt, aki azt nem üzte, mert csupán lovakat és drágaköveket gyűjtögetett. István király valósággal újra élesztette ezt a nemes foglalkozást, aminek érdekében mindent elkövetett. Így solymokat hozatott Magyarországból s egyéb államokból. Erre nem sajnálta a költséget, pedig kivált a nőstények igen drágák voltak. Néha harminc zlotit is megadott

darabjáért, ami 120 véka búza árának felelt meg. Ezek céltudatos nevelése, idomítása és tenyésztése végett madáriskolát alapított. Annak vezetésére két német vadászt szerződtetett egyenkint évi 204 zloti fizetéssel, amely pénzen 816 véká búzát vásárolhattak. Hogy ez mily fejedelmi fizetés volt megállapítható abból, hogy a már jelzett 30 zlotin egy pár lovat vagy négy ökröt lehetett venni akármely lengyel vásáron. Mekkora volt hát a király öröme, mikor a Portáról hazatérő követe arab és perzsa solymokat hozott, megfelelő sólyomnevelő emberrel, ami általános feltűnést keltett. Mert bizony a sólyomnevelés ritka mesterség volt, amihez igen kevesen értettek. Rendesen a fészekből szedték ki a kis madárfiókat, hogy azt otthon kalitkában neveljék fel nyers húson vagy félkeményre főtt tojáson. Ezt is csak keveset kapott, hogy éheztetéssel szoktassák új házához, melynek erdtől távol kell lennie, mert különben odavész s nem tér vissza. Ezenkívül kikötötték egy négyszögű fakeret közepére s három nap, három éjjel nem engedték aludni, hogy vadságáról leszoktassák. Ez pedig úgy történt, hogy éjjelig egy ember, azután egy másik hordozgatta a kertben. Időnkint locsolgatták is őket, nehogy elaludjanak. Ezt a nehéz szoktatást kivált a karvalyok kívánták meg, mert a sólyom, ráró meg ölyv szeídebb fajtájú. Nagy fáradságot és türelmet igényelt az is, amíg ránevelték a madarat, hogy gazdája bőrkesztyűs kezén megálljon. Úgy érték el, hogy a vadász újjai közt apró hús- vagy májdarabokat tartogatott s azokat akkor adogatta a madárnak, ha előbb percekig kezén pihent. Lassanként aztán olyan kezessé vált, hogy nyugodtan engedte harapdálás nélkül fejére húzni a børsapkát. Ez azért történt, hogy a sólyom figyelmét eltérítsék környezete szemléletétől. A főköző rendszeren karmamzsinbőrből készült s gyakran skófium-arannyal hímzett volt, a tulajdonos címerének színeiből válogatott tollakkal díszítve. A sapkát a vadász persze csupán akkor szedte le a madárról, amikor szemébe ötlött a vad, melyre a szabaddá tett sólymot rábocsátja. Ilyenkor, ha ez a kiszemelt préda madár, a sólyom visítva csap reá s ragadja magával a földre. Akkor a vadász oda'ovagol, hogy szétválassza prédájától, amelyet máskép felfalna. Ott aztán vagy kézzel fogja meg s köti lábszárától fogva láncához, vagy pedig a kezében tartott galambbal vagy madárbábbal csalja vissza. Ezen húscsapatok lógtak, amikből a derék madár jutalmat szokott kapni. Jól begyakorolt sólyom vagy ölyv csalétek nélkül is visszaszáll gazdája kezére, amint annak sípszavát hallja avagy csaholva odaért vizslájának zsákmányát átadhatja. Erre hirtelen repüléssel visszaszáll gazdájához, ösztönszerűen tudván, hogy otthon bőséges eledelt kap. Néha persze

megtörtént, hogy a sólyomnak nem sikerült elcsípnie áldozatát. Ha ezt a vadász idejében észreveszi, egy második sólymot küld segítségére, hogy a levegőben küzködő madarat mindkét oldalról megtámadják. De míg a vadászat e neme a szemet gyönyörködtette, érdekes megfigyelni azt a küzdelmet, melyet a sólyom tűzokkal meg fácánnal s még inkább nyúl- vagy rókaüzésben fejt ki a nála nagyobb ellenfelével. Erre nem minden sólyom alkalmas, csak a Keletről származó, hol a sólyomtenyésztés és idomítás akkora fejlettséget ért el, hogy a sólymot még farkas, antilop és gazella üzésére is használták.

Sok szórakozást nyújtott az, mikor mocsaras vidéken vadlúdra, kacsára, fogolyra vagy éppen kócsagra vadásztak sólyommal. Ezt az utóbbi vadászatot iparszerűleg is űzték, mióta — épp István király idejében — divatba jött Lengyelországban a kócsag- és darutoll viselete. Amúgy is sok türelmet kívánó, nehéz mesterség volt, mert attól eltekintve, hogy a kócsag nehezen megközelíthető madár, miután fején csak két száll tolla van, néha bizony hatvan-hetven kócsagot kellett egy nemes úrfinak lőnie, amíg egy csokornyitollal kedveskedhetett imádottjának. Ha pedig maga nem volt vadász avagy unta a dolgot, drágán kellett megfizetnie kedveskedését, mert egy-egy szebb darutollért egy forintot is elkértek a vadászok. Nagy összeg, ha tudjuk, hogy egy borjas tehenet tíz forinton meg lehetett kapni, egy csikót pedig 3—4 forintért kínáltak a vásáron.

És milyen volt ez a daru-vadászat? Nyáron, midőn érni kezd a kukorica — írja édes atyám — kora reggel felkerekedett a kiöntés lapályairól két-három száz daru egy-egy csapatban és csapat csapat után indult neki a sík mezőségnek. Először száz ölnyi magasban nagy körökben kikémlelték, hol nincsen ember? A nagy táblákat, ahonnan szétlátni nem lehetett, épségben hagyták, hanem ha találtak egy 3—4 holdas külön álló darabot, arra előbb leereszkedett kettő-három s ha csend volt, utána száz meg száz és tíz-húsz percnyi idő elegendő volt, hogy ott egy szem kukorica ne maradjon! Minden csőnek neki esett egy-egy daru. Előbb vékony foszlányokra hasgatta a takaró csuhát, aztán habzsi gyorsasággal szemelte le az egész csövet. De azért koránt sem könnyű darut lőni vagy fogni! Ők felülről megfigyelték az embert jó előre, egy helyen alig időztek 10-15 percet s addig néhány a széleken, sarkokon magasra emelt fővel őrt állott. Akárhogy igyekezett az ember megközelíteni, 150-200 lépésről már egy hatalmas *kurr!* kiáltással fogadta s erre mind repül, amily gyorsan csak bír. Rendesen tehát meg kell bujni 3-400 lépésnyire és más oldalról fölriasztani őket egy csősszel;

így sikerül löni ősz elején. Később a sűrű köd sokszor veszedelmet hoz reájuk, mert ők sem látnak messzebb, mint egy jó fegyver vagy sólyom eljár.

A solymászat igen régi nemesi foglalkozás volt. Már a Szent-írásban nyoma van s amint Keletről Nyugat felé terjedt, minden államban nagy kedvvel űzték. Középeurópában az V-ik században már általános. Később fejedelmek is előszeretettel ápták a sólyom-vadászatot, II. Frigyes király pedig egész könyvet írt róla latin nyelven. Virágkorát azonban I. Ferenc francia király udvarában érte, akinek 300 solymára egy fő solymár ügyelt, tizenöt nemessel és ötven idomítóval. Ezt az állást különben egyenlőnek tartották a legelőkelőbb udvari méltóságokkal. E nagy megbecsülés folytán solymát a nemes mindig magával hordta. Ahhoz is joga volt, hogy templomba vigye magával s az oltáron biztosítson neki helyet. Ezt a papok is divatba hozták, annyira, hogy ettől később a zsinatok tiltották el őket avval a jellemző indokolással, hogy a sólyommal való bánás túlságosan elvonja a lelkészt egyházi kötelessége teljesítésétől.

E kiváló megbecsülésnek valósággal lélektani oka is volt. Hiszen a sólymot — gróf Lázár Kálmán szerint, aki azt egyúttal légi daliának nevezte — nemcsak erő és ügyesség jellemzi, hanem bátorság, vadász-szenvedély, méltóságteljes magaviselet s nemes érzelem, minővel az önérzetes harcfi szokott birni.

A sólyom legtöbb faja büszke erejére, ügyességére és eszélyességére s méltán, mert habár bátrabb minden más madárnál, de szenvedélyén uralkodni tud és méltóságáról meg nem feledkezik. Ezek azok a tulajdonok, amelyek által kivívta az emberek becsülését is, mivel azok benne merész szárnyas harcfit ismertek fel, ki ellenét soha nem támadja meg orozva, hanem nyílt csatára hívja fel. Rabol, igaz, önfentartási ösztönből, de nem vérengző; nyomorult gyilkolási vágyból nem üldöz egyetlen állatot sem. Kiszemelt áldozatát sem támadja meg lopva, alattomosan, hanem délcegen harcra hívja ki. Jelenlétét éles kihívó sivitással adja annak tudtára s ha az hatalmas ellenétől remegve elrejtőzik vagy földre lapul, a sólyom nem kapja fel, mint más gyáva orvmadarak szokták tenni, hanem fölveri, hadd álljon vele harcot vagy keressen menekülést, amint tud, futás vagy röpülés által; mert a nemes madár nemcsak zsákmányt akar szerezni, hanem vadász-szenvedélyét is kielégíteni, fejezi be remek jellemzését egykori kitűnő természetrajzi írónk.

A vadász-szenvedély kielégítése különösen szépen megnyilvánul akkor, mikor a sólyomnak nem sikerül zsákmányát elragadnia. Hogy is folyt le az ilyen harc a levegőben? Két fekete pont cikázik

fenn a magasban, írja ugyancsak édes atyám. A kisebbik hol oldalt szökken, hol feliramodik, hol hulló kő gyanánt zúdul lefelé. Egy másik mindenütt nyomában. Már-már elüti. Félénk, sipogó sívítás hallik le. Az első egy kis énekes madárka, a másik, az üldöző, a vadász-sólyom. Cikk-cakkos vonalakban cikázik elől az üldözőtt, suhogva fúrja magát utána a sólyom. Már-már érinti karmaival, meg-meg kiszökik egy kétségbeesett oldalcsapással a gyöngé. Most hirtelen magasba száll a furfangos ölyv. Tíz ölnyi egérutat is hagy áldozatának. Tudja, hogy az így gyorsított csapás elől nincs menekülés; de tudja a szegény pacsírta is és végerőfeszítéssel ő is lefelé hull és egyszerre ott terem lihegve, alétan a vadász ölében!

A sólyommal való vadászásban a férfiakkal vetélkedtek a nők is, akik a vadászatokon uruk vagy udvarlóik társaságában jelentek meg és szórakoztak. Ez a szórakozás azért volt tiszta, nemes és izgató, mert ahány sólyom, annyiféle volt a természete és szokása vadászat közben. Ezeknek kitanulása, megfigyelése pedig sok izgalmat és mulatságot nyújtott gazdájának. Meg aztán a hölgyek épp úgy becsülték az ügyes vadászt a sólyommal való bánás alatt, mint akár a tornajátékon résztvevőt. Hisz idejében észrevenni az üldözendő vadat, leszedni a sólyom sapkáját, feldobni a madarat a magasba prédája után, majd elvenni azt tőle, befedni újra a hússal, galamb-combbal vagy csirkeuzával kielégített falánk madarat s azt ismét az imádott nő bőrkeztűs kezefejére helyezni — annyi ügyességet kívánt, amiért méltán kijárt a nők hódolata lovagjaik iránt. Maga a «sólyom» név — soko — a balkáni délszlávoknál becéző név volt s valósággal megtestesülése a férfi erőnek és tisztességnek.

Ezért becsülték nagyra a vadászat e nemét s védelmezték az egyes államok szigorú rendeletekkel. Így például a régi burgund törvények szerint, aki solymot lopott s az érte járó pénzbüntetést le nem róttá, tizenkét latnyi húst vágattak le melléről az ellopott madárral. Franciaországban viszont a sólyomlopást egyenlőnek tartották egy jobbágy megölésével. Az is érdekes, hogy ha ott nemes ember fogságba esett, földje vagy jobbágysái árával kiválthatta magát, de solymát váltságul elvenni nem lehetett. Boszniában a bogumilek sírkövein a lovast mindig solymával kezében ábrázolják s azt a kegyeletes szokást a törökök is meghonosíták. Hiszen a Balkánon akkora volt a sólyom-tisztelet, hogy hőskölteményeik szerint az örökségen a testvérek könnyűszerrel megosztottak, de olykor egy-egy sólyoméért még véres harcot is vívtak egymással, kivált a szürke jól betanult madarakért.

A sólyomnak Magyarországon is nagy becse volt. Így a királyi solymárok külön falvakban laktak, hogy másoktól nem zavarva foglalkozhassanak a solymok tenyésztésével és betanításával: Magyarországon Solymáron, közel Budához, Erdélyben a székelyföldi Gelencén, ahol éppen Báthory Kristóftól élveztek teljes adómentességet. Még hadi kötelezettségeket is solymaikkal teljesítették, hogy mindig kézügyben legyenek, ha a hadbavonult fejedelem szabad órájában madarászni kívánt. A solymok ára is azért volt magas. Valósággal királyi ajándékszámba ment, ha valami fejedelem akár csak két-három madárral kedveskedett szomszédjának. Ekként érthető, hogy olyik sólyoméért ezreket fizettek, sőt néha még perek is folytak elhalálozások alkalmával, amikor az arany-ezüst hagyatékon könnyebb volt megosztózni, mint egy-egy jó vadászó madáron.

Lengyelország legkiválóbb madarásza egy Cyganski Máté nevű nemes ember volt. Evvel István király hamarosan megismerkedett és tudományát annyira becsülte, hogy midőn avval állt elibe a varsói udvarban 1581 telén, hogy a madarászatról könyvet írt, kiváltságot kapott tőle tizenöt évre, hogy azt más ki ne nyomtathassa s a neki ajánlott, magában egyedülálló szép munka kinyomatására pénzzel is segíti. A vadászat különböző nemeit írja le verses művében Bielawski Tamás is, külön strófát szentelve benne István királynak.

A madarászattól eltérő gyönyörűséget nyújtott a hajtóvadászat rőtvdra: szarvasra és őzre vagy nagyvdra: vadkanra, farkasra, nyusztra és vadmacskára. Ez már csak a Krakótól alig három mérföldnyire, a Visztula partján fekvő Niepolomice erdejében volt lehetséges. Ide a király mindig kijött, ha csak néhány napra is, mert a sűrű erdő közepén tágas vadászlaka volt, ahol a vadászat fáradalmait kényelmesen kipihenhette. Nyáron néha hajóvadászatot is rendezett, amihez sokszor kétszáz főnyi magyar hajduját használta, akik sátrakban tanyáztak.

Hajtóvadászataihoz kutyát István király Erdélyből meg Németországból hozatott. Néha a lengyel urak is kedveskedtek neki néhány nemes vizslával, egy ízben meg a milánói fejedelemtől kapott hármat ajándékol. A *kutya* ezidőben különösen megbecsült ajándék volt, kivált az úgynevezett szagló- és fűjre való vizsla. Ritkább a nyúlász vizsla meg az agár, amely inkább az északi tájakról jutott Lengyelországba. Ez különösen a fácán felhajtásában jeleskedett, hogy aztán villámgyorsan rávesse magát a sólyom vagy a fűrgébb, kisebb ölyv — a kiköcsén.

Vadászatain István király bámulatos ritka ügyességet és gyakran kiváló személyes bátorságot tanúsított, amikor megesett, hogy

észrevétlen egész vaddisznó konda vette körül s magát késével kellett rajta keresztül vágnia. Ezt a harcot természete kívánta meg, amely mindig a nagy ellenféllel való küzdelmet kereste. Különösen kitűnt ez az úgyszólván ösztönszerű természete a bölényvadászaton, a grodnói fenyves erdőkben, ahol a bölény még nagy csordákban legelészett.

Grodnóba a király rendszeren Niepolomiceből ment át évente több alkalommal is, amikor csak tehetette, ha Krakóban tartózkodott vagy pedig egyenesen Varsóból, amelytől ez a litván városka északkeletre feküdt, Vlnától errébb, egy természetből alkotott magaslaton. Ahol az legmeredekebb volt, a Niemen meg a Horodniczanka folyók által alkotott sarokban, a középkori Witoldok idejéből fennmaradt várrom állott s azt István király a páрмаi Scoto építésszel alakíttatta át s

tette lakhatóvá. Egyemeletes, alig öt ablakos két épület az egész, amelyeket a várkapu feletti fedett folyosó kötött össze. A tömzsi várkastély földszintjét udvari emberei foglalták el, ő maga az emeleten lakott, valahányszor idejött pihenni, szórakozni, olykor hetekre. Hívataltos ügyeiket is itt kellett Zamoyskinak és társainak előadni. Morogtak is olykor, mivel a kis kastélyban nem fértek el, hanem a városban kellett meghúzódniok egy nem túlságosan kényelmes kőépületben, amelynek mainapig is Báthory-ház maradt a neve.

István király sehol olyan jól nem érezte magát, mint itt, távol a mindennapi szenátusi ülések zajától és a folytonos kihallgatások unalmától. A rossz nyelvek azt is beszélték, hogy ide azért járt ki oly gyakran, hogy ne legyen annyit a királyné mellett, akit

az oroszok elleni hadjáratának befejezte óta még kevésbé szenvedett, mint régebben. Ezt a pletykát Piasecki Pál lengyel krónikás is feljegyezte s az a benső viszonyok ismeretében könnyen érthető. Hiszen a nunciusi jelentésekből okleveles pontossággal állapítható meg, hogy a király olykor négy egész hetet is eltöltött Grodnóban vadászattal egyfolytában, ami minden évben megismétlődött néhányszor. Másfelől bizonyos, hogy amióta nem kellett táborokban élnie, mind többet vesztegelt birodalma fővárosában, ahol ha másutt nem, a misén okvetlenül látnia kellett a királynét. Ez pedig elég alkalmatlan dolog volt, mert valójában soha nem szerette; talán azért is, mivel sohasem igyekezett megszerettetni magát. Más férfi ilyen helyzetben szeretkezésben keresett volna kárpótlást, István király a vadászathoz lelt vigaszt s abban talált minden földi nyomorúságot feledtető szórakozást.

A bölény a vadkirály, Európa legerősebb állata. Ezidőben még általános, tova el Szibériáig. Falkái benépesíték a vadont, amelynek ura volt. Mogorva természetű, magányosságot szerető állat. Nyirkos, mocsaras helyet választ ki magának az erdőkben, szárazabb réteket inkább télen; de akkor is ügyelve, hogy ott ember ne járjon. Néha még két ölnyre is megnő s oly erős, hogy ölnyi magas testével egész házoldalakat meg jó közép nagyságú fákat ledönt. Széles homlokú fején, vastag szarvai közt két-három ember is elfér. Ez nem mese, mert Zsigmond lengyel király egy ízben harmadmagával foglalt helyet egy lelőtt bölénye szarvai közt. Húsa besózva kitűnő, bőre, szarva, csontja, szőre, patája pompásan felhasználható a házi iparban. A fiatal bölény hat éves korában már teljesen kifejtett, de tizenegy éves koráig tovább nő. Nemek szerint különváltan élnek. Csapatokban inkább csak nyárutón láthatók, párzás idején, amikor a bikák rettenetes harcot vívnak egy-egy tehénért. A nőstény rendszeren egy borjút vet s azt két éves koráig szoptatja, de azután is önfeláldozóan védi: gondosan elrejtve a cserjésben, vadászat alkalmával meg tulajdon testével. Rejtekhelyét a bölény még üldözve sem hagyja el. Ezt az üldöztetést pedig sajátosképen a bika is megérzi, előrontva a rengetegből, ahol fajzás után magányosan ögyeleg.

E hatalmas állat eledele a gyepek füve, a mezők kórója, télen át a fák rügye, a cserhe meg varjusáta. Mégis oly erős és szívós, hogy vadászata igen nagy kitartást, ügyességet és erőt kívánt, ami próbára tette a legifjabb vadászok erejét is: akár lándzsával, jó fedezékből, akár pedig puskával küzdött meg vele. Jól kiszámított biztos lövést igényelt, mert bőre ruganyos, teste csupa zsiger és izomszövet, amelyről visszapatann a golyó. Így csak egyes részein sebezhető, a fültő,

vérhát, szív és vékonya táján. Aki elhibázza lövését, halálos veszedelembé esik vagy szerencsésebb esetben bordatöréssel menekül a küzdelemből. Ezért puskával nem is igen vadászták, hanem lóhátról, vagy fedezékből. Erről gyermekkorában István király sokat hallott mesélni otthon, Erdélyben, ahol Majláth István vajda télen, Fábián napján nagy vadászatot tartott minden évben reá. Ilyenkor a gyergyói havasokban egész be Moldovába üldözték a bölényt, amiben résztvett az ország minden számottevő főura. Ezen a vidéken, a Kárpátok rengetegeiben külön faja is élt, a sörényes bölény, talán a legdühöngőbb valamennyi közt.

A bölényvadászatot legalaposabban az ekkoriban élt Herberstein Zsigmond báró, meg Kromer Márton püspök leírásaiból ismerhetjük meg.

Ennek a vadászatnak két módja volt. Az egyik szerint, lóháton ülő vadászok körülkerítnek egy-egy állatot s azt dárdával vagy nyíllal megsebzik. A bölény erre üldözőbe veszi a vadászt, de közben más felől is nyílat kap s így fájdalmában első üldözőjét elhagyva, a másik után rohan, míg nagy izgalmak közt többen is üldözőbe veszik és kimerülten összerogy. A bölényt kutyákkal kergetik és vörös takaróval izgatják *Lu-lu-lu* kiáltással lóhátról, merészebb vadászok fák mögül támadva reá. De életével játszik, aki le nem bírja döfni vagy löni, mert az állat kíméletlenül agyontapossa támadóját. Sőt még nyelve is oly recés, hogy ha végignyálja vele a vadászt, ruhástól lerántja lováról, vagy fedezékéből.

A vadászat másik módja izgalmasabb s abból áll, hogy tanyájukon, valami sűrű erdő tisztásán körülkerítik a bölényeket, hogy abból a bizonyos kerületből el ne menekülhessenek. Aztán kutyával vagy hajtókkal a tanya közepére terelik őket, amíg a vadászok közelébe jutnak. Ezek biztos fedezékből, vastag szálfákból készült palánkkal körülvelt erősségekben lesnek a vadra; mikor aztán az dühösen majdnem a palánkig nyomul, hosszú dárdájukat döfik az állatokba. Ha a bölény nem rogyott össze s tovább rohan, más vadásztól újabb döfést kap. De mivel a vadászt biztos leshelyén nem bánthatja, ez a támadás addig ismétlődik, amíg a meggyötört állat kimerülten össze nem esik. Megtörténik persze, hogy olyik vadászt a bölény leterít dühében. Ekkor társai segítségére sietnek, vörös posztót dobva a földühödt állat elé, ami annyira felizgatja, hogy áldozatát otthagya, a másik vadász után rohan, aki aztán kisebb-nagyobb ügyességgel ledöfi. A vadászat e neme annyira kedvelt volt ez időben, hogy magas fákra deszkából egész páholyokat állítottak a nézők számára, akiknek soraiban előkelő hölgyeket is találhatunk, amint

szívszorongva lesték a vadászat lefolyását s bámulták lovagjaik hősiességét. A leterített bölény húsát besózva frissen fogyasztották el vagy kocsonyában őrizték meg egész télen át, mert kedvenc inyenc falatja volt a lengyeleknek.

Lengyelország sűrű erdeiben, fenn északon nem volt ritka a medve sem. Ezt leggyakrabban hálóba csalva fogdosták. De hogy vadászatában István király részt vett-e, nincs rá nyomunk. Valójában őt a bölény, a vadak e leghatalmasabb vadja izgatta. Szembeszállni evvel a rettenetes állattal, mint valami oroszlán, miként a király epítáfiumán meg van örökítve, oly célnak tekintette, melyet magához méltónak talált, mert a vele való küzdelmet vére lüktetése és belső énje követelte.

Bölényvadászatain Grodno körül vagy a bialowiezsai erdők rengetegében bámulatba ejtette kíséretét ügyességével és vadászszerecséjével. Mert megesett, hogy egyetlen nap kilenc bölényt terített le, amint azt az egyik nunciustól tudjuk, aki zsákmányából kapott.

Más ügyességet kívánt a vaddisznó vadászata, vontcsöví puskával, amelyeket Olaszországból szerzett. Ezek közt legjobb volt egy hátracsapó sárkányos, kovás-szerkezettel készült hosszú muskéta, amelynek mostanában kezdtek divatba jönni. Kisebb vadhoz viszont könnyű, hosszú csöví keleti karabélyt használt niepolomicei vadászatain, amelyek néha — ha ideje engedte — két-három hétig is eltartottak. Ezeken edzett természetével és kitartásával lepte meg az embereket, meghívott vadásztársait. Így megszokott rendes dolog volt, hogy csak késő este tért vissza és katonásan, lóháton fogyasztá el egy karaj kenyérből meg egy darab borjúhúsból álló ebédjét; kerülve minden zajos mulatozást, amin lengyel vadásztársai eléggé csodálkozni nem birtak. Azon sem ütközött meg, ha néha abrosz nélküli terítetlen zsámolyon kellett ebédelnie, annyira egyszerű, katonás volt, megvetve minden cifraságot, fényűzést és üres parádét.

A király a fáradtságot — Bolognetti nuncius szerint — jobban győzte Dáriusnál, Nagy Sándornál vagy Julius Cesarnál. Képes volt két éjjel meg két nappal egyfolytában alvás nélkül talpon lenni. Az elmúlt háborúkban ruhástól feküdt egy szalmazsákon s míg mások aludtak, ő egy apródja kíséretében sorra járta a sátrakat. A katonai erényeket és vitézséget nagyra becsülte. Az oroszok elleni hadjáratban egy ízben maga elé rendelt hat katonát s a többiek láttára megdicsérvén vitézi tetteiket, nemességet adományozott nekik, egyenként 500 forint évi jövedelmű birtok kíséretében. Mint aki napestig dolgozott és elfoglalta magát, sokat evett, hanem egy óránál tovább nem ült asztalánál. De ha gyűlésen volt, két-három órát is

elvárt az ebédre. Egyszerű, mesterkéletlen természetéből eredt az a nemes vonása is, hogy útált minden hízalgést. Erre nézve igen jellemző az alábbi eset. Midőn egy ízben a Riga körüli erdőkben vadászott, szobája ajtajára házigazdája az alábbi dicsőítő latin mondást írta fel krétával:

*Iustitia, pietate, fide, bello togaque
Haec aetas nullum Rex tibi habet similem.*

*Igazságosság, jámborság, hűség, harc és béke dolgában
Nincsen e kornak hozzád hasonló királya.*

Mikor a király fáradtan hazatérve ezt a distichont elolvasta, fogta plajbászát s a következő két sort írta alája, hogy hízalgedő nemes gazdáját kioktassa:

*Non valet hic Spitzhut, longe absit fictaque pluma
Fac tua, quae tua sunt, noli contemnere Reges.*

*Nem jó ez tökfilkó! Ne díszíts képzelt ékességgel.
Végezd csak dolgod, ne bánts te királyokat.*

Ilyen és ehhez hasonló epizód több is van István király életében, amely a lehető legegyszerűbb s mindenek felett nemes és tisztas volt. Jellemtisztaságából eredt az a kíméletlensége is, mellyel a gonoszokat, az állam pénzét elherdáló tiszteket és más fosztogatókat üldözte s büntette. Az is igen érdekes, hogy egyénisége és lényének lebilincselő varázsa legjobban s legtermészetesebb módon épp vadászatokon tűnt ki. Így például fel van jegyezve, hogy egy gyönyörű, napsütéses vadászat alkalmával, midőn lengyel urak kíséretében, ragyogó szép időben élvezte a balzsamos levegőt s a pihenés kellemességét, önkéntelenül magyarul kiáltott fel:

— Mily gyönyörűség! Mily öröm! Nem lehet szebbet gondolni! Felséges! Csodálatos!

Ez ösztönszerű kitörését persze csak a környezetében volt Majláth Gábor, Káthay Mihály és Forgách Zsigmond értette meg, tolmácsolván a szavakat a lengyel uraknak, akik boldogan vették tudomásul uruk ártatlan örömet, ami abban is megnyilvánult, hogy azt önfeledten, anyanyelvén fejezte ki.

A litván erdőkben István királynak külön bölényfelügyelői voltak. Ezek egyben a csupán lengyel földön még előforduló vad ökrökre is vigyáztak. Az állatokra egyébként is nagy gondja volt. Így midőn a livoniai erdőkben a vadkanok néhány kutyáját megmarták, gyógyításukra sok pénzt költött. Máskor meg még a Newel vár alatti táborából is rendeletet küldött Krakóba a kapitánynak, hogy oltmaradt loviaira vigyázzon s amint jön a hideg, három-négy pokrócot rakasson rájuk.

Az is érdekes, hogy Niepolomicében állatkertet teremtett. Ebbe Olaszországból hozatott oroszlánokat meg tevéket, míg a medvéket Tykoczinból tutajon szállíttatta le. Viszont rénszarvast Svédországból kapott. Sokat gyönyörködött ebben az alkotásában. Meg is volt hagyva, hogy aki egy állatot megöl: nemesember száz ezüstmárka büntetést fizet, parasztember életével lakol.

Báthory István spártai egyszerűségű ember volt. Bármikor lenyugodott zsörtölődés nélkül a mezőn nyírfalombrakáson vagy pusztaszalmán. Ha pedig olykor hiányzott mellőle tábori konyhája vagy szakácsa, szeredásából kappant vagy sonkát húzott elő s bicskájával falatozva vídáman kínálgatá meg kedvenc lovagjait. Még táborozásban is a közkatona életét folytatta: «Éjszakára sátor, se lóca, se asztal» miként háborús életmódjának egyik szemtanúja feljegyzé az utókor okulására. Ezt a sok kényelmetlenséget izmos testalkatával és ifjúkora óta való tudatos önneveléssel szokta meg és bírta. Mert Báthory tagbaszakadt, kemény kötésű tömzsi ember volt, ki nem félt senkitől és semmitől. Az erejébe való bizakodás persze olykor túlzásokra ragadta, sőt néha durvává tette, kivált ha jogtalanságot vagy engedetlenséget tapasztalt. Megesett például, hogy egy locsogó képviselőt így hallgattatott el: Tace nebulo! Midőn pedig a svéd király nem teljesíté valami jogos kívánságát, azt mondta róla: Majd megtanítom ezt a kis királyt — Docebo istum regulum!

István király érdekes vegyüléke volt a kemény, sokszor a nyerseséig erélyes, de egyben lágy embernek. Csökönyös és barátságtalan, ha kell; merev és ingerült, ha bántják, avagy érdeke úgy kívánja; nyájas és símulékony a legszélsőbb mértékben, ha arra a nyájasságra rászolgált az, akivel dolga akadt. Ez ellentétekből tevődött össze az az ember, aki lázadó kozákjait úgy megtizedeli, akár maga Iván cár, hogy aztán napokig bánkódjék egy-egy jó barátja halála hírére, vagy szobrot állítson kidőlt lova emlékezetére... Jellemző például, hogy midőn 1580 elején az erdélyiek három tanácsurukat hozzá küldték, kérve, ne kíváncsion tőlük annyi robotmunkát és adót, amivel a muszka hadjárat ideje alatt magyar seregeinek felszerelése járt, mérgesen azt felelte nekik, hogy aki ellene kárpál s véletlenül kezébe jut, nem sajnál tőle egy jó magas karót, amelyre felnyársaltassa!

Hazatértükkor, a rendek még a Portára is megjelentették a király e fenyegető mondasát, amidőn nem voltak képesek az elpusztult országból az évi adót idejére beszolgáltatniok. De habár maga is tudatában volt annak, hogy évente négyszer-ötször felhajtani a szegényeken az adót s az ország minden gabona- és terményfeleslegét

Lengyelországba szállítani a hadak számára keserves dolog, mikor hallania kell, hogy a lengyel érdekekért küzdő magyar darabontók otthon maradt családja éheznek, a panaszkodó szenátorok is megértették csillapító másik szavából, hogy a megkezdett háború sikeres befejezése egyúttal a magyar becsület dolga.

Báthory Istvánnak világéletében mindig nagy célkitűzései voltak s ha végig gondoljuk, miként harcolt Erdélyben a török ellen, hogy kis országát a végpusztulástól megmentse; a császári pénzen ellene küzdő álnok Bekes Gáspárral; itt lengyel földön az engedetlen lengyel nemesekkel; majd a németekkel és oroszokkal, miként állandóan küzdött az emberi gyarlóságok, rút ármánykodók és cselvető alakok ellen, rájövünk lélektani úton, hogy e sorozatos küzdelmeire bölénytermészete: a mindig *hatalmas ellenfelet*, úgyszólván *emberfelettit* kereső faji ösztöne hajtotta, talán akaratlanul is. Így vált ellenfelei rémév, amint halotti beszédében hűséges titkára, Warszewicki Kristóf először nevezte, hogy aztán ezt a jellegzetes ígét is síremlékére vésettesse odaadó híve, Zamoyski kancellár.

A maga érdekét Báthory István bámulatos következetességgel rendelte alá az államérdeknek. Ezt nemcsak tetteivel, de lenyűgöző kijelentéseivel is igazolta. Egy lengyel méltatója szerint hazáját azért hagyta el, hogy tágabb működési köre legyen s midőn egy nagy nemzet élére állott, annak történelme lapjaira nevét dicsőséges módon írta be. Mikor pedig magát tetteivel kitüntette, egyúttal a lengyel nemzet dicsőségét szolgálta. Ismételt kijelenté országgyűléseken is, hogy ha már utódja nem lehet, legalább maradandó nevet kíván maga után hagyni. Nevének ragyogását azonban mindig a lengyel államával akarta egyesíteni, miként azt Zamoyski nyilvánosan is elismerte. Midőn például az oroszok elleni hadjárataira pénzt követelt, kijelenté a rendeknek, hogy nem csupán Moszkváról s annak ereje megtöréséről van szó, hanem az egész északi tengerről, hogy onnan az oroszot elűzhesse. Másfelől Livoniát is csak úgy bírhatja Lengyelország nyugodtan, ha azt a svéd befolyás nem fogja fenyegetni. Viszont, mikor a halála előtti esztendőben az új orosz cárral kívánt követségre lépni, hogy vele együttesen a törököt leverhesse, a tervét ellenzőknek azt felelte, hogy evvel gátat óhajt vetni a török terjeszkedésnek, mely ezentúl szerényebb lenne s egyben az ország határát Perzsiáig terjesztené ki. Így jó barátságot keresne a tatár birodalommal is, hogy aztán felszabadíthassa a balkáni államokat a pogány hatalma alól és Lengyelországot nagyhatalommá tegye! Csoda-e, ha e szédületes elgondolását oly kevesen értették meg s hogy e miatt annyi ellenzésre talált az országgyűlése-

ken. Ezért nem szerette azokat s mellőzte őket, amint lehetett, hogy az ország dolgait bízalmával, a nagy kancellárral egyetértésben intézhesse.

Alkalmi kitöréseitől eltekintve, Báthory István beszéde, írása előkelő volt, teleszőve találó hasonlatokkal és szóvirágokkal, mint általában az erdélyieké; de e tekintetben valamennyi kortársánál szebb és gazdagabb. Erről mindenki meggyőződhetik néhány bokrba fogott szólásából. Midőn például 1581 tavaszán az erdélyiek újból nyugtalankodni kezdtek a költségek és terhes adók miatt, amelyeket áldozniok kellett az István királynak átküldött magyar seregek felszerelése s erről őt Kovacsóczy Farkas kancellár kötelessége szerint tájékoztatá, így nyugtatta meg: — Ha kik magok felejtettek lesznek, nem következik, hogy azonnal elveszünk, sőt hamarabb az vész el, aki emlegeti a veszedelmet és ugyan keresik azt, hogy sem mi, kik Isten akaratából a hazáért életünket is szívesen áldozzuk s a rosszat elhárítjuk; mert amaz igen paraszt példa talál afféle latrokra, kik hazájuk kárával igyekeznek előmenni: Nem áll az eben az kövér ló halála... Laktam én Erdélyben, tudom mindeniknek mind kvalitását s mind kvantitását; lehet ugyan a gonosz ész — gonosz szív, de tehetségök kevés, voltak semmi, ki azonnal megtetszik, mihelyt a dologról serio parancsolunk.

További nyugtalanságot a németek fenyegető magatartása meg a Portára szökött Márkházi Pál fészkelődése okozott az erdélyieknél, hogy majd nyakukra jó fejedelmül. E két aggodalmukat István király azonban — ugyancsak e levelében — evvel a két finom élccel oszlatta el: Az német felől semmi egy szál tartásom nincsen... a Porta pedig nem lesz olyan bolond, hogy Márkházit bevinné az uraságba, holott az ország nem fogadja be; hadat sem indít az ő kedviért, mert *nem szed az török császár hada más ember kosárjába eperjet*... Ha mégis biztatják, támogatják, nem egyéb végre mivelik, hanem ajándékot, hasznót keresnek és mint az halász, kicsiny ke-szeget örömost rea vet az horogra, hogy nagyobb fogjon rajta... Hagyjuk csak ezt is az isteni gondviselésre, kinek két verébre gondja vagyon és hajunk szálára. Bízunk azért az Istenben, mert ez ideig sem Péter és Pál oltalmával, hanem a Mindenható segélyével tartattunk meg.

Férfiasságára vallott egyenes, szókimondó természete is. Ezt mindenki ismerte és félte, akinek vele dolga akadt. Évekig emlegették például, miként beszélt Miksa császár küldöttjével, a kassai kapitánnyal, aki vele ura nevében — az útrakelés ezernyi elfoglaltsága közepette — fejevári palotájában oly kíméletlen hangon tárgyalt.

A csalafinta német lovag minden kijelentését visszaverte s végül azt üzentte a császárnak, hogy csak nem hiszi komolyan, hogy gyerekekkel van dolga s lemondjon királyi méltóságáról s kibeszélhessék eszéből ezt a szép alkalmat a maga és családja becsülete és méltósága öregbítésére... akár csak az éhezőnek, aki egy jó falatot tett szájába, azt mondanák: «Ne nyeld le, mert meghalsz tőle!» Micsoda nemes bosszúállás volt ez azon, aki őt — jótalanul — két esztendőnél tovább tartotta Bécsben áristomban?!

István király közepesnél magasabb, köpcös, rövid nyakú, széles vállú, göndör, fekete hajú, igazi magyar típus volt. Homloka magas, arca hosszúkás, napbarnított, vörös erezetű. Közepéből egyenes sashor emelkedett ki, amely oldalt nézve majdnem pisze. Fogai épek s feltűnően ragyogó fehérek voltak, miként egy krónikás mondja. Keze, lába nagy, úgy hogy az egykorúak — Pethő Gergely magyar krónikája szerint — Nagylábú Báthorynak hitták. De azért nagy hosszú újjai formásak. Arcát nyirott szakálla és magyaros bajusza szépen körvonalazta. Ez kellemes, férfias összbenyomást tett, habár semmi különös légyságot nem árult el. Jobb arcán, a bajusz felett hatalmas jellegzetes szemölcs volt, amely legtöbb arcképen meg van örökítve. Szakállát alkalmilag, főleg nyáron, levágatta, illetve lekerekítette, ami egészen megváltoztatta tekintetét s azt úgyszólván magyarosabbá tette. Nyilván ez felelt meg alaptermeszetének is inkább, mert pénzein s magán síremlékén is úgy van ábrázolva. Ez az arc csupa dac és erély, mint egész lénye volt. De mikor megszólalt, valósággal átszellemült s megnyerővé vált. Hangja érces, amellet zengzetes és lenyűgöző, ami ritkán adódik, kivált kimondottan katonáembereknél, amilyen ő volt s maradt végig. Beszéde választékos s mindenek felett tömör, katonás. Így midőn egy ízben egy főnemes ékes, körmönfont latin beszéddel szólítá meg, azt mondá neki: — «Beszéljen Nagyságod katonás latinsággal!» Egy várnagyhoz pedig, aki rég álldogált mellette, várva, hogy sor kerüljön reá, így szólt: — Dic, sed breviter! Beszélj, de röviden.

Titkára és hadjáratainak hűséges krónikása, Heidenstein Reinhold, ezt az imádathoz közel álló jellemzést hagyta reánk róla: «A természet a lélek és test legjelesebb tulajdonságaival ruházta fel a királyt, mintha az lett volna szándéka, hogy az ő személyében mutassa be az emberi tökélyt. Arcán, tartásán, beszédén csodálatos fonség ömlött el.» Korunk egyik történetírója — Pawinski Adolf — meg így jellemzé: Minden mozdulatából kitört a lovagi szellem, a hadi fegyelem, a királyi gondolkodás és a hősi kitartás. Valóságos szobormű az alakja!

Katonáit végtelenül szerette. Ők is rajongtak érte, mert szigorúsága mellett is igazságos volt. Ezért szívesen tódultak zászlaja alá, kivált a jobbágyok, mert amelyik jól viselte magát, megváltotta földesurától, akit aztán jószággal kártalanított. Fejérdi Berta drabanthadnagyáról sajátkezű levélben jelentette ki, első orosz hadjárata idején, hogy tisztjei között senki gyorsabb nem volt a szerencsekísértésben, mert amikor csak tíz legény indult is, ő volt köztük az egyik s az egész had láttára egynéhányszor maga ment gyűjtásra; ahol aztán sebek is estek rajta. Balogh Ferenc Polock ostromában elesvén, árváinak jószágot adat Erdélyben, hogy legyen vigasztalásukra halálával való hű szolgálataiért. Vékás Péternek pedig, kinek Pskow alatt féllábát ellőtték, haláláig esztendőnként tizenhat forint segélyt rendelt. Az is rendkívül jellemző, hogy bár Piekoslawski Szaniszló az egyik országgyűlésen sokat kritizálta a királyt, neki adta — nagy ámulatára — a sandomierzi gazdag starostaságot, mondván: — Piekoslawski rossz követ, de annál jobb katona.

István király katonáit nagyszerűen tudta fegyelmezni s bár rendszeren kevesebb zsoldot kaptak, mint egyebütt, dolgukat kitünően teljesíték s feljegyezték róla, hogy száz katonával többet végez, mint más ezerrel.

Cselekedeteiben István királyt fejlett igazságérzet, rendkívüli tetterő és ritka türelmesség vezette. Mivel már koronázásakor esküt tett arra, hogy «a jókhoz jó, a gonoszokhoz gonosz» fog lenni, ezt a fogadalmát állta is. Így halálra íteltette azt a nemest, akiről az orosz háborúk befejeztével tartott varsói országgyűlésen megtudta, hogy egy nemes-ember társát megölte, megégette és hamvait korpa közzé hánnyva, disznaival megetette. Egy másik nemesnek pedig, aki az orosz követség egyik tagjának karját átszúrta, a követ szállása előtt üttette le fejét.

Tetterejének sokévi háborúi alatt úgyszólván naponta tanujelét adta. Korában legnagyobb erény azonban kétségtelenül a türelmesség volt. Ez Báthoryban abban nyilvánult, hogy nem bántotta mások hitét. Ha arról olykor-olykor egyik-másik hívével vitatkozott is, azt mindig tréfás alakban, magáért a tréfa kedvéért, nem sértő módon tette. Bekes Gáspárral való beszélgetését már ismerjük. Ennél is érdekesebb, amit a szintén unitárius Kovacsóczy Farkasnak írt egy ízben, aggodalmát fejezván ki, hogy mindennél inkább rettentí a sok rettenetes eretnekség, pedig ha csak néhány mély vallású ember lenne köztük, megapadnának soraik; miként sok ezer lelket tartott meg az Istennek lelke a szegények között, akik nem mentek mind annyi veszett állapotban a kárhozatba.

A király szeretett ilyen hangon zsörtölődni az újhitűekkel. De azért azoknak hajuk szála sem görbült meg miatta. Sokat évődött Buccella orvossal is, kivált amióta rájött, hogy gyakorta végig hallgatja a király előtt tartott prédikációkat, de aztán a szónok állításait névtelen röpíratokban kritizálta. Ezeket ő Olaszországban nyomatta ki, bár másként a nunciusok iránt kellő tiszteletet tanusított. Polemikus íratai olyik tétele felett a király is vitába ereszkedett vele, de soha nem bántó módon. Az is közbeszéd tárgya volt, hogy midőn 1585-ben Radek nyomdásznak tömlőcbe kellett volna vonulnia, amiért egy ariánus könyvet adott ki és érdekében egy lengyel főúr közbenjárt a királynál, az így felelt neki: — Ami engem illet, Isten a tanum, hogy ha ellehetne érni, hogy csupán egyetlen vallás legyen a földön: a katolikus, még véremet sem sajnálnám e nagy cél megvalósításáért. De mivel ez, a mostani szerencsétlen időkben nem lehetséges, amíg az Isten nem engedi, az a felfogásom, hogy a vallást sem üldözéssel, sem vérrel terjeszteni nem szabad. Erre esküm is kötelez, de kötelez a józan okosság, Lengyelország alkotmánya s a franciaországi példák tanúsága. Ezért ne aggódjék a nyomdász, a lelkiismereti szabadságon erőszakot el nem követünk.

Ezt a tisztult, nemes felfogását tanusítja az is, hogy udvari embereinek nagyrésze protestáns volt, meg hogy a nem-katolikusok ellen intézményesen soha fel nem lépett. Nevezetes e tekintetben az a nyilatkozata, melyet a danckaiak luteránus vallásgyakorlatát biztosító oklevelében találunk, hogy azt annyiival könnyebben adta, mivel Erdélyben esküt tett a vallások védelmére s azt koronázási esküjében is megismételte. Az is megjegyzésre méltó, hogy nemességet adott a krakói kálvinista gyülekezet gondnokának, Tretzki Kristófnak.

Életének gátlásai s az emberekkel való összeütközései mégis vázolt ellentétes jelleméből fakadtak.

Egyszerű természetességét sokan félremagyarázták lengyel földön, ahol a királyi méltóság az utóbbi évtizedek alatt sokat vesztett fényéből. Ezt kellett tehát helyreállítania minden megengedett eszközzel: igazságos kormányzással, józan étellel és nemes példaadással egyfelől; kíméletlen szigorúsággal és következetességgel másfelől — egy olyan nemesi osztály körében, amely szabadságjogaira való hivatkozással akart gyakran kibújni a haza iránti természetes kötelezettségei teljesítése alól, amelyekre ez az új idegen ember őket most hajthatatlan vasmarokkal rászorítani készült. Ez nehéz munka volt a gyakran engedetlen avagy kicsinyes főnemesekkel szemben. De erélye imponált s egyúttal megfélemlítőleg hatott. A király valósággal megszégyeníté a rendeket, ha azt szükségesnek látta, olyan válogatott

szavakkal és velőkig ható hasonlatokkal, amilyenekhez szokva nem igen voltak.

Hogy miként tud beszélni, arról Báthory már útközben meggyőzte a lengyeleket, midőn 1576 április közepén Przemysl alá jutván, a nemesség szónoka, Orzechowski Bálint köszöntőjére ily szavakkal felelt: Nem az uralomvágy vezetett engem Lengyelországba, hanem a praedestinatio, a mindenható Isten akarata, hogy nektek annyi zavar és egyenetlenség közepette segélyetekre legyek. Elhagytam testvéreimet, barátaimat, szeretett hazámat s amilyen gyorsan csak lehetett, siettem hozzátok. A szeretetet, amellyel fogadtok, hálás szívvel veszem s kérem Istent, tartsa meg azt számomra mindvégig. Jól tudom, hogy sokkal tartozom a lengyel nemességnek, főkép a kis-oroszinak s midőn ezért köszönetet mondok, egyszersmind kérni és inteni akarlak, hogy vessetek véget minden egyenetlenségnek és egymás iránti gyűlöletnek; egyesüljete a testvéri szeretetben mindannyian.

Mikor Krakóba érve, a koronázás kérdésében nézeteltérés támadt a két párt között, úgy hogy az egyik azon meg sem jelent, így nyilatkozott az ország főrendei előtt: Én ezerszer inkább a közbékét óhajtom, mint a koronázást. Kész volnék a béke kedvéért akár tíz évig is várni a koronázásra. Emlékezzetek csak vissza, mit ígértetek nekem, hogy itt lesznek a litvánok, poroszok, az érsek, a nagymarsall, akik közül most senkit sem látok. Gondoskodjatok hát koronázás előtt a kiegyezésről, mert ha egyszer meg vagyok koronázva, nem bánhatok enyhén az ellenszegülőkkel. Kérdeznétek aztán talán, miért bánok velök oly szigorúan? De királyi méltóságomat meg kell oltalmaznom s ellenségeimet törekedni fogok eltíporni.

Fenyegetéseit István király pár hónappal a koronáztatás után ismételten megújítja a thorni országgyűlésen.

Beszédeinek némely szóvirága, mint például az, hogy ő nem festett báb, meg hogy kezeit nem engedi megkötni holmi elavúlt szabályokkal, szójárásává vált és ismételten előfordult István király beszédeiben, valahányszor keserűségét kívánta kiönteni. Így használja azokat az 1585 legelején tartott varsói híres országgyűlésen is, amelyen ekként korholta a lengyel főurakat: Engem nem festett vagy képzelt jószágtok tett királyotokká, óh lengyelek! Nekem azért adatott a királyság részetekről, hogy ne csak szabadságtokat védelmezzem, de királyi méltóságomat és Felségjogaimat is... Döglött kutya nem szokott marni... Megkötétek kezeimet, nem kötéllel, hanem törvényekkel... Cselekedni akarok... Vagy talán remegtek, óh lengyelek? Erősökhöz nem illik a remegés. Féltek? Hisz a

félelem nem veri le az ellenséget, de megerősíti azt. Reszkettek? Ám ki fogja a lengyelek reszketését dicsőíteni? Én emberek, nem Istenek királya vagyok. Nekem uralkodnom adatott, nem jósolgatnom.

Emberemlékezet óta nem volt olyan országgyűlése a lengyeleknek, amilyennek ez a mostani indult. A nevezetes dietára naponta érkeztek fel a szenátorok, vidéki követek és érdeklődők: valamennyien érdekeltek abban, miként fog végződni a Zborowskiak felségsértési pere vagy legalább is kíváncsiak ama külsőségek iránt, amelyek közt ez a nevezetes per le fog folyni, miután annak okát és előzményeit minden valaműre való nemes és polgár jól ismerte. Hiszen a Zborowskiak fékezhetetlen természetét, meggondolatlan magaviseletét és hetyke modorát tudva, mindenki tisztában volt vele, hogy azok büntetése el nem marad és el nem maradhat, már csak a királyi tekintély s a jó erkölcs érdekében is. Sokan úgy is nem győzték bámulni a király példás türelmét és magára erőszakolt nyúgalmát, amellyel a felfuvalkodott család kihívó magatartását és túlkapásait úgyszólván krisztusi megadással tűrte és szenvedte éveken át. S mégis, Báthory Istvánnak nagy lelki tusájába került rászánnia magát ez emlékezetes per megindítására. Idő kellett hozzá, amíg Zamoyski folytonos unszolására hozzá járult ily irányú előterjesztéséhez, melyet az állami rend s a királyi méltóság fenntartásáért tartott a kancellár szükségesnek.

Erről többször esett szó köztük, valahányszor a Zborowskiak egy-egy minősíthetetlen kiszólása vagy botrányos ténykedése kitudódott. Hisz e tekintetben oly neveletlenek s egyben merészek voltak, hogy kocsmákban és vacsorákon nyilvánosan sértegették a királyt, kicsinylően szólva cselekedeteiről; keveset törődván avval, hogy eljárásuk túllépi a jogos vagy megengedett bírálat határát; sem avval, hogy azt meg a legjózanabbak is elítélték. Ezek az apró sértegetések és tiszteletlenségek természetesen mind a király fülébe jutottak, olykor a Zborowskiak legjobb hívei és barátjai útján avagy Zamoyski kötelei jelentései révén.

Ezt a sajnálatos állapotot meg kellett hát szüntetni erélyesen, elsősorban az államhatalom mindenhatósága megóvásának szempontjából. De a királynak előbb lelkiismeretével kelle tisztába jönnie gyónásai és lelki gyakorlatai alatt, miután érezte s tudta, hogy a büntetésnek példásnak kelle lennie. A Zborowskiak viselkedése ugyanis immár rég kimeríté a felségsértés (*crimen laesae Maiestatis*) ismervét, aminek pedig feltétlenül halál a büntetése. A súlyos eset és per valósággal a Bekes Gáspár leverte hívei után megindított per körülményeire emlékeztetett. Csakhogy míg ott a csatatéren — épp tíz

esztendeje — a győzelem mámorától izzó forró levegőben kellett és lehetett ítélkezni egy ember s követőinek államellenes magaviselete felett, véglegesen letörve egy veszedelmes pártot, itt most az évek óta elkövetett sértegetések felhalmozódott tömegét kellett megtorolni, ugyancsak oly eréllyel, hogy azok többé meg ne ismétlődhessenek.

Ezt mindenki tudta és érezte. Ezért keltett az ügy akkora éréklődést országszerte.

A nevezetes pert a Zborowskiak tüntető magaviselete és tervszerű izgatása idézte elé, de az elkeseredés végzetszerű kirobbanását alapjában véve csekély ok váltotta ki. A család tagjai irigykedve tekintettek Zamoyskira és tüneményes emelkedésére. Elhanyagoltaknak vélték magukat a király részéről, holott megválasztásában tetemes részök volt s azt ő maga is elismerte. A család feje, Sámuel megkegyelmezésre számított, miután ismert ügye miatt száműzött volt és száműzetési végzése még érvényben vala. Csakhogy mivel az a remélt kegyelem késett, nyugodtan bejött az országba. Ám ahelyett, hogy csendesesen meghúzódott volna valami eldugott jószágán, tüntetőleg mutatkozott mindenfelé, zajosan járva-kelve szanaszét. Sőt önhietségében annyira ment, hogy még Zamoyski tartományában is keresztül-kasul járkált csatlósaival, nem gondolván meg, hogy ő jog szerint ki van tiltva. A kancellár jóindulatúlag figyelmezteté, megüzenvén: kérje megkegyelmeztetését, melyet ő pártolól fog előterjeszteni vagy legalább is kérelmezze dekretuma idejének meghosszabbítását. Ő azonban, gőgjében nem sokat törődött a jóakarátú intelmekkel s továbbra is izgatott úgy ellene, mint a király felkent személyisége ellen. Zamoyski újra átüzent a makacs főúrhoz, hogy magaviseletét büntetlenül sokáig tűrni nem fogja. De látva, hogy önhietségében az nem ad figyelmeztetésére, végre is elfogatta s a király tudtával (1584 május 26-án) Krakóban lefejeztette.

A Zborowski családot ez a sajnálatos tény nemcsak meglepte, de haragját tetőfokra emelte. Tagjai a nemességet a király ellen tüzelték, titkos összeesküvést terveztek ellene, sőt még a kozákokat is fel akarták lázítani. A királyt úton-útfélen gyalázták, kicsinyítették, észre se vevén, hogy avval felségsértést követnek el. Ezért a Zborowskiakat a szenátus országgyűlésre idézte. Oda azonban az ügy lényegében csekély ok miatt jutott; tudniillik, még Sámuel kivégzése előtt Zborowski Kristóf a királytól valami életjáradékot kért, amely az udvarban éppen megüresedett volt. De mivel az csak a felét adta meg neki, ez annyira elkeseríté, hogy testvéreivel együtt lázadást szítottak ellene. Kristófnak Sámuelhez ez ügyben intézett leveleit azonban a levélvivő Voitaszek zenész, lelkiismereti furdalástól hajtvá

a király kezébe juttatta. Erre ő a szenátust Lublinba hívta össze s azon felmutatván a leveleket, az a varsói országgyűlésre idézte a család tagjait.

A Zborowskiak nagy cselédség és fegyveres emberek kíséretében jelentek meg Varsóban híveik társaságában, akik közt még Górka Szaniszló pózeni palatinus is jelen volt; holott tudhatták, hogy az országgyűlés csendes lefolyásának biztosítása érdekében a szenátus nemrég tartott ülésén kimondták, hogy trombitaszó mellett jönni avagy fegyveres katonákkal belépni a királyi palotába vagy annak udvarában lövöldözni nem szabad. Erre a király magyar hajdú őrsége vigyázott, amely a palota köré épített házikókban lakott. Hogy pedig maguk iránt részvétet keltsenek, Sámuel kivégeztetését ábrázoló képet mutogattak mindenfelé, amelyen még gyermekei is rajta voltak, amint lefejeztetését sírva végig nézik!

Magától érthető volt, hogy a király is erős fedezettel érkezett meg Varsóba, magyar testőreitől kísérve a hideg januári fagyban. Ütközben csatlakozott hozzá a kijewi vajda, herceg Ostrowski a fiával, 1500 főnyi lovas élén, majd Zamoyski ugyanannyi számú jó gyalog- és lovas hadával.

A királyt köteles tisztelettel fogadták a hatóságok, a külön érkezett Karnkowski gnézeni érseket meg éppen zenével. De azért a hangulat nyomott volt s mindenki az elkövetkezendő eseményeket leste szívszorongva.

A nevezetes gyűlés január 17-én nyílt meg. A király trónján helyet foglalva, felvonultak a koronaügyész, a védők és tanúk is, híveik kíséretében, hogy készek legyenek bármely tüntetés vagy támadás esetére. A gyűlést a kancellár előterjesztése nyitotta meg. Ám mielőtt még a tárgyalás megindult volna, a Zborowskiak az egyháziak és barátjaik útján a királytól megkegyelmezést reméltek elérni. Báthory Istvánnak az nem is volt ellenére, de nyíltan megkívánta, hogy a Zborowskiak szájából hallja bűnbánatukat, amire azonban részökről általános hallgatás volt a felelet.

A püspökök beszédeinek meghallgatása után a király szólalt fel, beszédét a Szentírás e szavaival kezdvén: «Senki ne fogadja hiába az Úr kegyét.» Az Úr kegye, hogy békében élünk, ám vigyázunk, hogy azt helytelen cselekedetekkel meg ne rontsuk, mert sok jeles ország pusztult már el az emberek nyugtalansága és gonosz-sága miatt. Ott van reá példaként hazám, a szomszédos Magyarország, amely virágzó és hatalmas volt, bővelkedvén katonákban és szabadságokban egyaránt; de mivel ott az emberek saját érdekeiket ápolták, nem az államét, szolgaságba jutott!

Utána Zborowski János fivére, Kristóf részére menlevelet kért. Ez nagy vitát szült, de a király azt végre is megadta neki az ítélet kimondása idejéig. Ebben a vitában s általában az egész hosszú dieta tárgyalásai alatt a király a törvényekben való jártasságának akkora mértékét tanusítja s a védelemben elhangzott körmönfont érveléseket oly ritka éleselméjűséggel volt képes hatálytalanítani, ami általános meglepetést keltett a hallgatókban; annyival inkább, hogy a felszólalások végig lengyel nyelven folytak s ő azokra fennakadás nélkül felelt meg latinul.

A másnapi ülés még zajosabb volt, mert az ügyész vádbeszédére Niemojowski Jakab adta elő védelmét, mire az ügyész felelt. A védőbeszéd a királyt sem kimélte, épp oly kevésbé, mint a másik védő, Czarnkowski Sandzivoié. Gúnyos érvelését azonban visszaverve, Báthory István mindenki meglepetésére a következőkben felelt: — Az igazságot és törvényt tőlem nem tagadhatjátok meg, mert ha igen: oldjátok meg kezeimet, hogy igazságomat magam védhessem meg, injuriámat Isten segítségével magam bosszúlhassam meg. Nyilvános, nem magán ülésen választottatok meg Isten akaratával, meg a tettekkel királyotokká. De mit fog rólam a jövő gondolni s mint fognak utódaim rólam ítélni, ha ők utánam lábbal tiport királyi tekintélyt fognak örökölni? Sőt, a mi fontosabb, mit fognak rólam a külföldi fejedelmek és nemzetek szólni, ha látják, hogy nincs annyi erőm, hogy királyi tekintélyemet megvédjem... Emlékeztetem a rendeket, hogy a vallásbéke megtartására is esküt tevém, de a béke csak úgy tartható fenn, ha igazságosan cselekedünk és mindenki megtartja s megtarthatja a mi az övé!

A védők perhalasztást kívántak elérni, azt vitatván, hogy ez a gyűlés nem illetékes ügyük tárgyalására. Hanem a király ellenezte a dolgot s nyíltan kijelenté, hogy ami szabad Péternek, szabad Pálnak is és a Zborowskiakra is ugyanaz a törvény irányadó, ami más polgárookra. Erre előlépett Zborowski János gnézeni várnagy s mélyen meghatódva ezt a beszédet intézte a királyhoz:

— Felség! A Zborowskiak házában soha a haza elleni hűtlenség nem fordult elő. Soha az alázatos, nyíltszívű lengyel nemzet nem tervezett lázadást királya ellen. Ha azonban egy testvér a másik előtt keservét levélben kitarja és szívét kiönti, talán élénkebb színekkkel, amint azt szabad lett volna, ne tekintse azt Felséged lázadásnak s ne engedje testvéreimet gonosztevőkként és hazaárulókként kezeltetni. Itt állunk Felséged előtt, kegyelemért esedezve. Az itt megjelent becsületes emberek és szenátorok közbenjárásáért esedeznek, akik hivatva vannak felettök ítélkezni. Nem kívánnak védel-

mőkben királyukkal vitázni. Eléggé lakoltak ők hibáikért szeretett bátyjuk halálával, aki a bakó bárdja alatt veszté életét, holott, ha bűnös volt, Felséged és a szenátus részéről várhatta volna ítéletét, nem egy külön hatóság részéről... Felség, elégedjék meg a testvér kiontott vérével s ne szakítsa fel még be sem gyógyult sebeinket! Mi azt úgy is bűnhődésnek tekintjük, az Ég részéről, elkövetett vétkeinkért. Legyen kegyelmes Felséged ez emberek iránt, akik hazájukat hűséggel szolgálták!

A testvéreiért és családja becsületeért felszólalt öreg Zborowski János arcát elöntötte a könny s egész teste remegett a felindulástól. Mindenki sírt és zokogott a tanácssteremben: a szenátorok, a küldöttek, a vádlottak, barátaik és tanúk... Csupán a király maradt mozdulatlan, mint valami márványszobor, és semmi részvétet nem tanúsítván a védő testvér iránt, szabad menetére engedte a pert.

Rzeczicki koronaügyész meggyőző beszédben adta elő, hogy a Zborowski-testvérek a király ellen a niepolomicei erdőben merényletet akartak elkövetni. Erre ugyan írásos bizonyítékai nem voltak, de Sámuel vallomására hivatkozott, amelyben a terv kigondolásával testvéreit vádolta. Viszont írott bizonyítékát mutatta fel annak a másik vétköknak, hogy Kristóf a muszka cárral a király s az ország ellen konspirált. Másfelől a testvérek beszédei és kiszólásai nyíltan felségsértőek voltak.

A védők beszédeinek nyugodt meghallgatása után a szenátus meghozta ítéletét, amely szerint Zborowski Kristófot a szenátorok egyhangú szavazása alapján megfosztotta nemességétől, vagyonától és halálra ítélte, míg András ügyében a végzést a következő országgyűlésre halasztotta. Az ítéletet egy udvari tiszt a piacon is kihirdette, de Kristóf egész kíséretével Morvaországba menekült s úgy kerülte el büntetését.

A majdnem hat hétig tartott nevezetes országgyűlésen egyéb jellegzetes dolgok is történtek. Így mingyárt az elején, mikor kihirdették, hogy a szenátoroknak nem szabad fegyveresen megjeleniök, mint hajdan, ez az óvatossági rendszabály sérteni látszott a lengyelek szabadságérzetét, mire a király a tanácskozáson az alábbi példával érvelt:

— Mivel magyar vagyok, szabadjon az alábbi magyar példával szolgálnom. Nemrég egy magyarországi dieta idején, néhány gyerek elkezdett almát lopkodni a kertekből. Erre nagyobb fiúk is csatlakoztak hozzájuk s most már egyebet is lopdostak, nemcsak almát, A kis tolvajok száma hamarosan úgy megszorodott, bátorságuk pedig annyira megnőtt, hogy miután egy gazdag zsidó házat kifosz-

tották, a városi tanáccsal is szembeszálltak, midőn ez megfékezni kívánta őket. Evvel bajlódva, eltelt a gyűlés ideje, anélkül, hogy valamit végezhettek volna. Erről aztán tudomást szerezvén a törökök, megrohanták és elfoglalták a várost. Kedves híveim, tanulhattok tehát ebből a példából, ha akartok. Ám ha nem, tudjátok meg, hogy rossz lélek nem veszi be a bölcseséget: *In animam malevolam non intrabit spiritus sapientiae!*

Íme, milyen egyszerű eszközökkel sikerült a királynak olykor lecsillapítani a kedélyeket, amelyek ezeken a szokatlanul zajos lengyel dietákon mindig fellengzőek és lázadozóak voltak.

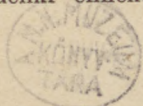
Általános, az egész ország érdekeit szolgáló érdemeit azonban sokan feledve, oly kicsinyesek voltak vele szemben, ami páratlan a világtörténelemben. Igaz, hogy «bántalmak elviselésében és jogtalanságok megbocsátásában több mint férfi» volt, miként azt kortársa: Kromer Márton püspök megállapítja; de azért mikor a keserű pohár már csordultig betelt, csak kifakadt négy szemközt a nunciussokkal való társalgása közben alattvalói ily magaviselete ellen.

— Képzelve csak, országgyűlés elé akarnak állítani, amiért unokaöcsémet miechówi préposttá választattam, azt állítván, hogy Báthory András arra az állásra méltatlan, — mondá egy ízben, holott méltóságában a pápa ő szentsége is megerősíté.

Más alkalommal, és igen gyakran azt veték szemére, hogy túl sok adományban részesíti az idegeneket, főleg magyarokat, amire nyilvánosan így felelt meg:

— Nincs igazatok. Csak szedjétek elő három királyi elődöm adománykönyveit, amelyekből látni fogjátok, hogy ők is bőkezűen jutalmazták idegen híveik érdemeit, a szenátus hozzájárulásával. Nem tagadhatom meg véretem s nem is tagadom meg senki kedvéért. Ám igaztalan dolgot nem követtem el, mert csak érdemest jutalmazok. Hogy pedig ne szólhassatok unokaöcsém javadalmazása miatt, honfiúsítani fogom a legközelebbi országgyűlésen. Különben is: Ne feledjétek, hogy hadjárataim éveinek során nem kevesebb, *mint háromezer magyar* hűnyt el, vérét hullatva a lengyel hazáért! Hát ez semmi? Avagy nincs tudomástok a magyarok vitézségéről? Elfelejtétek már egy Bekes Gáspár és társainak hősiességét? Én nem feledtem. De bocsánatot kérek, nem hiszem, hogy megsértettem volna a lengyel szabadságot!

Báthory István e jogos kitörése az ismert fenti országgyűlésen hangzott el magántársalgás közben. De nem kímélték őt, sajnos, nyilvános üléseken sem. Így mindenki emlékezett még a négy év

előtti varsói országgyűlésre, amelyen a vidéki kiküldöttek a királyt felelősségre akarták vonni, amiért egy lengyel nemest törvényen kívül megbüntetett.

— Máskor is úgy fogok tenni, felelt erre a király. Mert barbárnak tartom az olyan kiváltságokat, amelyek nem adnak jogot a királynak, hogy valami frissen elkövetett bűnt azonnal ne büntet-hessen!

Ez erélyes kijelentésre a követek egy része meglapúlt és elhallgatott. De a terem egy másik csoportja tovább zajongott és szóvivője szót kérván, az alábbi hallatlan nyilatkozatot tette:

— Királyunk! Elismerjük minden érdemedet és vitézségedet, amellyel országunkat megvédted. Ám figyelmeztetünk, István király, ha már netán elfeledted volna, hogy a lengyelek szabad akarattjukból választának királyukká. Eddig nem is volt panasz reád, de úgy látjuk, felbujtóid vannak, akik látni kívánják, hogy vajjon lógnak-e fogaink. Ezért emlékeztetünk arra, hogy ha megtartod kiváltságainkat, kegyelmes királyunk vagy. Ha nem, úgy Báthory István, én meg Niemojowski Jakab!

A király krisztusi megadással tűrte e nyilvánvaló felségsértést s be kellett érnie avval az elégtétellel, hogy a magáról megfeledezett főurat a kancellár útasítá rendre, illetlen felszólalását pedig nem vették jegyzőkönyvre. A példátlanul durva eset azért országszerte nagy feltűnést keltett, mert a neveletlen szenátor avval is megsérté a királyt, hogy őt következetesen Kegyelmesnek (Miloscywy) szólítá, Felséges (Naiasniejsy) helyett. Felháborodását sietett Bolognetti nuncius is közölni a királlyal, aki avval felelt neki, hogy Niemojowski hiába állítja, hogy a római császárok győzelmeik után nyomták el a köztársaságot s mikor egy birodalom túlnagyra nő — gyengül, mert állításaiban Livius szavait forgatta ki, miként a Szentírás szavait is félremagyarázta kirohanásában. Ez a Liviusra való könnyűszerű hivatkozás senkit nem lepett meg a szenátorok közül, hisz úgyszólván közszájon forgott a királynak máskor Sarnicki Szaniszló előtt tett az a nyilatkozata, hogy amiket Livius a hadi taktikáról írt, az nem felel meg a gyakorlatban.

Akik a főurak körében igazi tisztelői voltak a királynak, azok amúgy is kellően becsülték lelki nagyságáért, mert gyakori volt, hogy támadóival szemben a szenátusban e szavakkal védekezett: *Popule meus, quid feci tibi?* Én népem, mivel bántalak meg? Más alkalommal meg hangosan fohászkodott Istenhez, hogy vezérelje szavait az igazság s a nemzet érdekében.

Hervadhatatlan koszorút fonhatnánk István király ilyen s ehhez hasonló nyilatkozataiból. Épp így külön tanulmányt igényelne beszédeinek bővebb ismertetése és annak bemutatása, mily hatást tettek azok a lengyelekre és idegen államok követekre, akik azokról részletesen beszámoltak. Általános volt róluk a meggyőződés, hogy Báthory István király született szónok. Bizonyítja ezt, hogy mindig rögtönözve, kapásból beszélt, mint a nagy szónokok, meg hogy minden beszédét valami hatásos kijelentéssel fejezi be. Már fentebb felsorolt példáinkon kívül igen szépen megfigyelhetjük ezt a fenti, 1581-i varsói országgyűlésen való szerepléséből. Ezen február hó folyamán négy ízben szólalt fel, beszédeiben ilyen kijelentéseket téve hallgatóinak nagy ámulatára: — Mindenki tudja, hogy a háborúnak pénz az eszköze, de hozzáteszem, hogy az idő is az, mert a siker attól függ, hogy a pénzt idejében megkapjuk. Ezért intlek, hogy sürgősen határozatok, mit tegyünk s engem a gondoktól mielőbb mentesítsenek... További segínyt kívánok a háború folytatására, mert tolvajok módjára falvakra rácsapni s a szegény lakosokat rabszíjra fűzve foglyokként elhurcolni, mily dicsősége lenne az országnak és nekem... Holott, ha a kért adót állandósítjátok, tudom Istenem, hogy több nemes, több paraszt nem jut szegénységre... Különben is bármit tettem, Isten segedelmének tartom, az ő végtelen jóságának és kegyességének tulajdonítom... Nem magamért s magam kényelméért szólok, hanem a ti hasznotokért meg az országáért, amely nekem drágább az életemnél.

Aki így beszélt s minden készülés nélkül ily hatalmas kijelentésekkel tudott érvelni, az született szónok, aki előtt még az ellenfeleknek is meg kelle hajolniok! Meg is hajoltak, kivált, mikor ráadásul még kardjának erélyét és magyar tűzérsege romboló hatalmát is érezték. Ezért lett: *Ellenségek réme!* Ellentétben I. Zsigmonddal, Báthory a lengyel nemzet lehanyatlott önérzetét akarta nagy tettekkel felerkenteni s azt szerencsés hadi vállalat, a hadsereg, célirányos adóreform és okos külpolitika által népszerűsíteni. Ez sikerült is neki s teljesen igaza volt Caligari nunciusnak, midőn Wielkiluki elfoglalása hírére azt jelenté a pápának, hogy 300 olasz mérföldnyire nyomult be az orosz birodalom mélyébe s annyit tett, amennyit egyetlen lengyel király sem előtte. Ehhez még két fontos hódítás járult. Az egyik, hogy a lengyel birodalom határát Livonia visszaszerzésével feltolta a Balti tengerig. A másik, hogy Ukrainát a Dniester és Dnieper folyók közt falvakkal és városokkal népesíté be. Az országot állandóan nyugtalanító kozákokat pedig letelepíté ugyanott. Ezáltal helyhez kötötte őket s az állam keleti szélén való-

ságos védőfalat teremtett a tatár és orosz betörésekkel szemben. Az így alkotott kozák terület fő helye Techtimirow, oroszos nevén mainapig is Baturin.

Ezeket a kozákokat a magyar hajdúk módjára szervezte, rábírván a földesurakat, hogy többgyermekes jobbágyaik fiait adják be hadi szolgálatra adómentesség ellenében. Ez nagy tetszéssel találkozott, mert a jobbágyok elsőszülött fiukat visszatarthatták a maguk segítségére s így földjüket is könnyebben művelhették.

*

Báthory szokatlan erős kiszólásainak igen nagy hatása volt, még akkor is, mikor a király igaza tudatában a lengyeleket korholni volt kénytelen. Midőn például szemére hányták, hogy Danckát nem foglalta el, Pskow alól pedig elvonult, azt felelte — nagy történeti tudásra valló készséggel — hogy V. Károly elhúzódtott Metz alól, Szulejmán szultán Bécs alól, II. Frigyes két esztendeig ostromolta Parmát, a rómaiak meg tizennégy esztendeig a csak négyezer ember által védett Numantia városát, mialatt falai alatt tízszer annyi katonát vesztek.

Azt se tűrte szó nélkül, hogy a törökkel való barátkozását emlegessék. Ez egy alkalommal annyira kihozta sodrából, hogy kardjára csapva így szólt: — Ez Isten segítségével egykor megmutatja, milyen az érzelmem a török iránt s mennyire mély a fájdalom, tudva, hogy hazám az ő szolgáját nyögi.

Mint igazi lovag kardjára mindig büszkén támaszkodott s arra következetesen hivatkozott bármi méltatlanság érte. Így midőn egy ízben a vidéki követek búcsúztak tőle, kirántá kardját, mondván:

— Ti adtátok nekem ezt a szablyát, hogy vele mindenkor az igazságot megvédjem s azt én mindig meg is teszem.

Más alkalommal a szenátus egyik ülésén kalpagját székére vágva így szólt:

— Én nem sokat törődöm méltósággal, amelyet nem kerestem. Székemet bármikor kész vagyok elhagyni, hogy lelkiismeretem tiszta legyen; ámbátor nyíltan kijelentem, hogy sokban országotok törvényei ellen cselekesztek.

Nevezetes volt ez a kijelentése is, melyet a zivataros 1585-i dietán a szavazás előtt tett: — Igyekeztek üdvötöket szolgálni, amely egyben az enyém is, mert dicsőségem a ti dicsőégetek, következőképen a ti dicsőégetek az én dicsőségem.

Csak hogy ezt a dicsőséget Báthory István elődjaitól eltérő módon kereste és hajszolta. Ezért lényegében ez okozta gyakori

összeütközését alattvalóival, illetve a szenátorokkal, akik gondolkodásmódját nem mindig helyeselték.

Báthory monarchikus érzelmű volt, aki lázadozott minden törvény és intézmény ellen, amely kezét megkötötte szándékai megvalósításában — miként azt már Lelewel Joachim kiváló lengyel történetíró megállapította — bár e törvények és intézmények megtartására esküt tett. A Jagiello-királyok az államot úgy vezették, hogy a szenvedélyeket lecsillapították s nem lépték át azt a korlátot, amely az ő szuverénitásukat a népével szemben határolta. Az erélyes Báthory azonban épp ezeket a határokat akarta körvonalazni. Még Zsigmond Ágost király is mellőzte a kényes vallásügy rendezését. Báthory azt is rendezni kívánta. Ő maga türelmességről beszélt, de előnyben részesítette a katolikus pártot s midőn azt korábbi magaslatára emelte, a dissidenseket haragította magára. Örömet lelt a lovagrend tekintélyében, az állam nagyságában s a köztársasági formában; de tiltakozott a szabadossá vált szabadság s az ország alaptörvényei ellen, támogatva a szellemi és világi arisztokráciát. A Jagiellók bevallott hívei voltak a köztársasági elveknek, Báthory monarchának érezte magát. A monarchiát akarta biztosítani és erősíteni, ám olykor időelőtti javaslatok ellentétét támasztottak a monarchikus elv s a republikánus intézmények között, habár Lengyelország köztársaság volt, mint hajdan Athén és Róma, most meg Velence vagy Hollandia. A jogokat a nemesség bírta és gyakorolta. De azok gyakorlatában az sokszor átlépte a józan ész határait és megsértette a városok és egyesek jogait és kiváltságait. A nemesség kicsapongásait és léha életét senki megfékezni nem bírta, mert az gyakran királyaival szemben is engedetlen volt: mint a játszadozó gyerek, akit felnőttek figyelmeztetnek, hogy játékukat el ne rontsák, de midőn azok tönkrementek, sírnak, hogy már nincs mivel mulassanak.

Nem sok idő kellett hozzá, hogy Báthory István ezt a szomorú helyzetet felismerje s mivel ő a köztársasági alkotmány széles mederben való tágitását veszedelmesnek tartotta az államra nézve, az volt meggyőződése, hogy a kormányzásban naponta tapasztalt sok egyenetlenséget az államforma keretének a bővítése okozza. Ezért a nyugtalan, maguk közt egyenetlen lengyeleket soha nem szünt meg egyezségekre inteni s fel van jegyezve, hogy egy ízben arra is figyelmeztette őket, hogy ha már nem fog élni s királyuk választásában okosak nem lesznek, úgy járnak, mint a magyarok!

*

István király mindenkivel latinul beszélt. De magas értelmiségénél fogva lengyelül hamar megtanult és 1581 végén az ország-

gyűléseken előadott javaslatokat már könnyen megértette s külön-külön felelt reájuk. Feleségével is deákul társalgott. Lengyelül is beszélhetne, mondá egyszer, de nem akar, mert — szerinte — egy királynak oly kifejezetten kell beszélnie, hogy ne kelljen magát bővebben kimagyaráznia.

A latin nyelvet az egykorú Sarnicki szerint oly kitűnően beszélte és kezelte, mint akár Terentius. Másoknál is nagyra becsülte a latint s általában a nyelvtudást. Így közismert dolog volt, hogy valahányszor valami nemes ember fiait mutatta be, mindig ezt mondá nekik: — Disce Latine, ego te aliquando faciam Mosci Pan, azaz: Tanulj csak latinul, majd Nagyságos urat csinállok belőled, ha megnősz!

Annak ismerete is ide tartozik, hogy midőn egy alkalommal valami lengyel nemes tisztelgett nála, aki anyanyelvén kívül más nyelvet nem tudott, tréfásan azt mondta neki: — Csak beszélj szorgalmasan, nehogy megnémulj!

Tréfálkozásai gyakoriak, de mindig ártatlanok voltak. Így midőn egyszer hírül vette, ki akadályozta meg az orosz háborúk utáni első gyűlésen az adókievetést, helyette általános felkelést ajánlván, azt felelte reá gúnyosan: — Az sem megy, tudom, soha háborúba! Ez egyben azt is mutatja, mennyire megveté a gyávaságot. De bár őt magát sajátosképen sokan bánták, ő senkit ártatlanul nem bántott. Heidenstein szerint, a sértéseket könnyen feledte, de a hű szolgálókat mindig kész volt jutalmazni. Viszont lelkéből utálta a megszólást s ha valakit rágalmazáson csípett, Cato szavaival utasítá rendre: Diffamare cave!

Ennyi felséges erő, önmegtagadás és ritka apostoli gondolkodás mellett ki hinné, hogy ez a vallásos alapon álló kiváló ember is alá volt vetve a babonáknak, mint akár a legutolsó halandó.

Az még megjárta, hogy Caligari nunciustól egy alkalommal egy vizilószarvból készült poharat fogadott el, amely megvéd a mérgezés-től, miként arról a nuncius egy ízben meg is győződött s azt a királyné orvosa levelével is igazolta. De jellemző az időkre nézve, hogy Báthory István udvarában ki-bejártak kuruzslók, alkimisták, jósok, varázslók, a bölcsek kövével üzérkedők és horoszkópkészítők a legkülönbözőbb országokból és helyekről: Prágából, Bécsből, sőt még Londonból is. Innen Erzsébet királyné matematikusa, a tanúlt Jan Dee meg az alkimista Edward Kelley jött udvarába s az első ott még előadást is tartott. Ezt maga a király is meghallgatta, miután jó előre biztosítá, hogy abban Isten ellen való kijelentés nem léssen. A király ugyan valami sokat nem értett belőle, csak

azt látta, hogy a mágus és asztrológus hírében álló előadó igen tudós ember s a mi fő, nem látszik szélhámosnak.

Egyébként szabad óráiban a király fizionómiával is foglalkozott s e téren különösen nagyrabecsült egy ifjú orosz embert, akit udvarában tartott.

Ezen azonban nem szabad csodálkoznunk olyan babonás világban, amilyen itt is volt. Hisz még mindenki emlékeztetett annak a krakói Anna hajadonnak az esetére, amelyik órákig tartott ájulásból megébredt s előadta, hogy álmában megjárta a poklot, purgatoriumot és paradicsomot. A dolog általános feltűnést keltett, mert ez az együgyű parasztleány ugyan hírét sem hallá Dantenak és látományáról mégis hihetetlen részletekkel szolgált. Azt is hangsúlyozta, hogy valami szent vezette az égbe és elbeszélése úgy megbűvölte az embereket, hogy akadtak, akik esküvel fogadták, hogy a lányt hol szobájában látták fekvé, hol eltűnt abból. A leányt egy tisztas özvegyasszony a királynénak is bemutatta s azok után, amiket neki is elmondott, az volt az általános benyomás, hogy előadása vagy gyermekes képzelődés, vagy pedig ördögmisztelés alatt álló önkéntelen megnyilatkozás. A nagy feltűnést keltő dologgal mindenféle apró, vásári nyomtatványokban foglalkoztak papok és világiak, amíg véget nem vetett a hisztérikus mozgalomnak a krakói püspök.

Majdnem evvel egyidejűleg egyéb csodák is történtek Krakóban és vidékén. Így húsvét napján mise alatt a székesegyház megszentelt nagy gyertyája lezuhant a tartójából és darabokra tört. Ez régebben is előfordult s mindig a püspök vagy a király halálának előhírnöke volt. A másik, hogy a sandeci vár úgynevezett krakói kapuját reggelre nyitva és darabokra zúzva találták. Végül tűz ütött ki érthetetlen módon a wieliczкаи sóbányában, anélkül, hogy valaki az okát tudná.

A király halálának előjelét vélték látni sokan abban is, hogy midőn 1586 telén egy ízben vadászni ment, a tó jege beszakadt kocsija alatt s a biztos elmerüléstől csak az mentette meg, hogy hirtelen kiugrott belőle. Magyar kocsisa is majdnem beleveszett, a lovakat pedig úgy szabadították ki, hogy hámjukat gyorsan elvágták. Sajátságos mégis, hogy ha nem is ezért, István király ezt az esztendő-t nem élte túl. Az is jellemző, hogy halálos baját vadászaton szerezte.

Bár látszólag jól bírta magát, Báthory István az utóbbi években még sem volt egészséges. Minden különösebb ok nélkül kiújult a bal alsó lábszárán támadt régi sebe. Ezt még Erdélyben szerezte

vadászon kutymarásból. Akkor ugyan hamarosan begyógyult. De mivel a harapás csonthártyagyuladást okozott, a folyton viszkető seb alkalmilag felfakadt. Ilyenkor a fejedelemnek nem volt nyugta, mert forrósága támadt s az munkájában, szórakozásában egyaránt zavarta. Lázát orvosai annak tulajdonították, hogy a befelé gyógyult seb gennye az agyra húzódott. Eleinte egy erdélyi szász doktor kezelte, majd a páduai Buccella Miklós, akit 1574 nyarán fogadott fel évi hatszáz tallér fizetéssel. Erről ugyan az hírlett, hogy soha orvostudományt nem tanult s csak amolyan egyszerű sebészborbély. De ez csak annyiban volt igaz, hogy szülővárosában magánúton tanított anatómiát, mivel azidőben a nyilvános boncolást a hatóságok nem engedték meg s még egyetemen is csupán állatokon való boncolás folyt és feltűnés számba ment ritkán egy-egy emberboncolás, amit olykor a medikusoknak bemutatnak. Ám Buccella ügyes, szerencsés kezű ember volt, aki a fejevári udvarban sok reménytelen beteget meggyógyított s ezért a király magával hozta Lengyelországba is. Itt azonban annyi lett a dolga, hogy azt már nem győzte s így nyilván az ő tanácsára hívták meg az oroszok elleni háborúk befejeztével egy régi ismerőjét, a luccai származású Simoni Simon mestert a prágai császári udvarból, 1583 elején. Ez már diplomás orvos volt, bár vallomása szerint előbb filozófiát tanult Bologna, Pavia és Pádua egyetemein s ez utóbbin doktori tógát is szerzett. Atyja kívánságára visszatért szülővárosába s ott vallásbölcséleti műveken dolgozott, de mivel luteránus érzelmei miatt a felsőbbség megidézte, külföldre szökött Genfbe. Majd évekig tartózkodott Spanyol-, Francia- és Németországban. Lipcsében és Morvaországban tanított is az egyetemen s úgylátszik azalatt képezte ki magát orvosnak, hogy legyen miből megélnie. Bemutatkozásakor, a király előtt katolikusnak mondta magát, ámbár csak az elmúlt évben abjurált nyilvánosan Prágában, a spanyol követ meg ötven főúr jelenlétében. Egyébként a szász választó fejedelemnek is orvosa volt, kinek udvarában három fiát hagyta zálogul, úgylátszik adósságai fejében. Különben jó modorú, tréfálgató ember volt, akit a király épp ezért a szerencsés természetéért kedvelt. Azért szaktudását is nyilvánvalóan nagyrabecsülte, mert a rothadásról írt vaskos latin kötetét a maga költségén nyomatta ki Krakóban. Így ő volt a király *fizikusa*, a másik pedig *medikusa*, amint ezidőben mondani szokták. A két olasz orvos együtt tanácskozott s igyekezett egymás tudását és gyakorlatát kiegészíteni. Csakhogy az lényegében különböző egymástól mind felfogás, mind kezelés dolgában, ami sehogy sem vált a beteg előnyére, kivált amióta mind gyakrabban gyengélkedett.

Ezt maga is, környezete is kimerülésnek és fáradság következményének tartotta, holott oka nyilvánvalóan mélyebb fekvésű volt. Betegségét és szervezetének fokozatos gyengülését adatszerűleg — feljegyzések híján — sajnos nem igen bírjuk követni. De az egyik nunciusi jelentésből látjuk, hogy 1583 február közepén lázas volt és lábai dagadoztak s ettől kezdve jóformán állandó orvosi felügyelet alatt élt. Ez nem bántotta, sőt annyira bízott az orvosokban, hogy valahányszor valami idegen doktor tévedt Krakóba, mindig konzultálta és kikérte tanácsát. Állapotát azonban lelki bánat is növelte, amiért nincs utóda s az utódlási kérdést sem rendezhette. Ez valósággal mélabússá tette a királyt, főleg ama megalázó, méltatlan támadások után, amelyekben a tavalyi országgyűlésen volt része, bár azokat kellő méltósággal verte vissza. Akkori gyöngékedése is azoknak az izgalmaknak a következménye lehetett, mert 1585 május utolsó hetében még feküdt is, a velencei követ jelentése szerint. Nyilván lábszár-sebe is kiújult és vált kellemetlenné. Legalább ezidőből tudjuk, hogy Buccella orvos naponta kétszer kereste fel a királyt, hogy friss tapaszt meg kötést tegyen daganatára, amely alig akart gyógyulni. Ettől eltekintve, más baja nem volt s így az év hátralevő része jól telt el s jó egészségben lépte át az újesztendő küszöbét is.

Apróbb rosszullétek, főfájások meg szédülések nem zavarták sem rendes államügyei intézésében, sem vadászataiban. Azokat különben sem vette fel és orvosai is könnyűszerrel megszüntették. Még annak a meghülésnek sem tulajdonítottak eleinte fontosságot, melyet a király az év utolsó hónapjában szerzett. Amint ugyanis az első hó Katalin-napján leesett, hirtelen kedvet kapott «bölényre menni» a Grodno körüli erdőségekbe. Hiába inté Simonius, hogy tartson szünetet Diana mulatságában, vagy ha már nem bír sehogy sem lemondani szenvedélyéről, legalább ne üljön hat-hét órát egyfolytában a hidegben, amint szokott. Nem hallgatott rá, sőt változatosság kedvéért még halászni is kijárt, ami télen a befagyott tavakon kiválóan nagy gyönyörűség: elnézdegélni, mikor a lékeken át leeresztett hálók dús rakománnyal kerülnek a felszínre. Ha a felfázásra emlékeztették, tréfásan azt felelte a jóindulatú figyelmeztetésre, hogy mit fog ő enni akkor hetenként két-három ízben, amikor böjtölni szokott, kivált így Adventkor. Nem lakhatik jól avval a rengeteg gyümölccsel meg cukrozott barackkal, amit orvosai rendeltek és hozattak neki a krakói olasz kereskedőktől, hogy minél kevesebb húst egyék. Ahhoz pedig ő, mint erdélyi ember, kora gyermekségétől erősen hozzá volt szokva.

Vadászataira kötelességérzetében Simon mester szintén elkísérte urát, amit régebben ritkán tett, miután nem lelte abban a szórakozásban gyönyörűségét. Csakhogy december 2-án alig jártak nyolc olasz mérföldnyire, a király átfázott s az orvos tanácsára egy erdőszlakba húzódtak. Itt átázott csizmáit levetve, lábait a kandalóhoz támasztva melengette, észre sem vevén, hogy azok megpörkölődtek. A melegedés jól fogott, mert lábsebe csunyán át volt fázva, tüzesedve, habár azt a harisnyán kívül valami jó puha hódbőr is védte. Utána azonban váratlanul oly forróság lepte el, hogy abba-hagyva a vadászatot a király gyorsan visszatért a kastélyba. Kényelmes otthonában a pihenés szemlátomást jót tett. Szívesen elhallgatta orvosa tréfáit, Wesselényi Ferenc jelentéseit vagy azokat a kisebb-nagyobb híreket és udvari pletykákat, melyekkel neki komornyikja, nemes Lepsényi István kedveskedett, hogy kedélyállapotát felvidítsák. Erre nagy szükség mutatkozott, mert néha jelentéktelen apróságok is felizgatták, utókövetkezményeként a nagyobb izgalmaknak. Ilyen volt például Riga városának immár országossá dagadt ügye. Ez abból keletkezett, hogy midőn múlt év őszén a király kihirdette a Gergely-féle új naptárt s használatát kötelezővé tette, Riga nagyob-bára protestáns lakossága ellene szegült a rendeletnek s nem fogadta el a célszerű reformot csupán azért, mert az a pápától eredt. A dolog úgy indult, hogy a hívek papjaik vezetésével azt kívánták a magistratustól, hogy a karácsonyi szent ünnepeket a régi módon ünnepelhessék. Mikor pedig az kívánságukat nem teljesítette, rátámadtak a szenátorokra, törve-zúzva, amihez hozzájuthattak. Ellenszegülésök valósággal lázadássá fajult s még emberéletet is követelt. Ezért a király előbb küldöttje által intette meg őket, de mikor avval tiszteletlenül bántak, maga színe elé idézte a város vezetőit Grodnóba. Szigorú büntetést mért ki a fő kolomposokra, kivált hogy azok két szenátort elfogtak, ártatlanul megkínóztak, sőt ki is végeztek. A királyi törvényszék ülése épp e nehéz napokban esett, amikor a király amúgy is gyengélkedett. Így az kétszeres érzékenységgel hatott lelkére, egy krónikás feljegyzés szerint annyira, hogy az ítélethozás után hatodnapra következett be halála. Mondogatta is naponta: Nem képzelte ezt a csúnya dolgot éppen Riga részéről, amelyet ő szabadított fel a muszka uralom alól s gazdagított iskolával s annyi féle kiváltsággal, amellyel ottidőzése alatt a várost megajándékozta.

A korszellemet ismerve, a rigai polgárok naptár-ügyén azonban nem igen van mit csodálkoznunk, ha tudjuk, hogy az új naptárhoz még maga a különben buzgó katolikus ifjabb Báthory István sem

akart igazodni. Leveleit haláláig ó-naptár szerint keltezte s úgy vannak írva legtöbbször ránk maradt becses magyar naplójegyzetei is. Kortársai közt ő nem is egyetlen abban az akkor annyira kényes dologban, melyet az emberek nehezen szoktak meg; különösen az újhítek, akik belőle — túl érzékenységgel — lelkiismereti kérdést csináltak.

A király egészségi állapota ismételt felfázás következtében vált rosszabbá s aggasztóvá. Harmadikán újból kiment vadászni. Nem nyúlászni, mint a minap, hanem hajtóvadászatra egész udvarával. Ez estig tartott s jó eredménnyel járt, mert húsz hatalmas vadkant hoztak haza, ami még itt is ritkaságszámba ment. Erre való tekintettel környezetének a királyt sikerült szobában tartania. Hanem közelgett a vasárnap, amikor a templomozást soha el nem mulasztá. Ezt tudva Simon mester könyörgésre fogta a dolgot: «Ne menjen ezúttal! A templom messze van s lóháton átfázik. Inkább hallgasson misét fűtött kápolnájában!» De ő makacskodott, mivel kedvelt papja szentbeszédére volt kíváncsi s mégis elment. Hazajöve csakugyan rosszul érezte magát; fázás meg általános viszketés fogta el, amiért orvosa végig dörzsölte egész testét. Ettől csendesen elszenderedett s még ebédjét is elég jó étvággal fogyasztá el. De már a vacsorája nem ízlett s mindössze borba mártott piskótát szopogatott. Hanem azért a szokott időben elaludt és Simoniust is pihenni küldte. Aludni még sem bírt a láztól, amely rájött és nyugtalanítá. Hánykolódott párnái közt, szuszogva s félhangon fohászkodva nyomorúságában. Éjfél tájban azonban Wesselényi valami furcsa hörgésre lett figyelmes, amely a király hálósobájából származott és ismétlődött. Ettől úgy megijedt, hogy Lepsényit orvos után szalasztotta s mire az megjött, a királyt ágyában ülve találták. Maga elé bámulva, görnyedten feküdt, egészen elváltozott szederjes arccal, amelyen zúzódás nyomain látszottak, miként egyik combján is. Kamarásának kérdésére, lábsebére mutatott, amely vérzett s ezt annak tulajdonítá a beteg, hogy mikor a szomszédos kamarából visszatért, megbotlott s beleütötte magát a szék sarkába. Simon mester magában agyszélhűdésnek magyarázta az esést, ami nyilván az is volt, kivált hogy a király annak mellékkörülményeire egyáltalán nem emlékezett. Ezért többé nem engedte ágyát elhagynia. Ebbe nagy nehezen bele is nyugodott, mert Wesselényinétől valami pompás őszibarack befőttet kapott, amelyet jó ízűen fogyasztott el.

A seb tüzessége a reá rakott tömjénes tojásfehérjétől enyhült s vele a viszketés is. A hétfői nap tehát elég jól eltelt. De mivel a láz keddre növekedett, Wesselényi hirtelen áthívatta Buccellát

konziliumra, bár jól tudta, hogy a hívatására féltékeny Simoniust ez bántani fogja. Buccella fő kívánsága az volt, hogy a királynak ne adjanak bort, hanem igyék hűsítő fahéjas vizet vagy mézes lemonádét, felváltva egy kis izsóplével, ami divatos volt. Ebbe Simoniust nehezen bele is ment, miután a betegnek somlyai, úgynevezett nyári könnyű bort adtak, amit nem tartott ártalmasnak. Ám orvos-társának mégis igaza lehetett, mivel a király — megrögzött szokása szerint — minden étkezéskor öt-hat pohár bort fogyasztott s kívánt még most is. Hanem azért elég könnyen lemondott régi boradagjáról, sőt tréfásan meg is jegyezte:

— Nem bánom, mert nővérem, aki mellhártyagyulladásban feksült, alig ivott egy pohár bort, rögtön meghalt!

Éjjel a királynak rángató görcsei voltak vagy legalább is azokhoz hasonlóak, bár lehettek astmátikus rohamok is. Ez sehogys sem tetszett Simon mesternek s amint megvirradt, szerdán közölte Wesselényivel, hogy a betegség ezúttal aggodalmassá változott. Ezt nyilván maga a beteg is érezte, mert hirtelen eszébe jutott annak az astrológusnak a jóvendölése — az oroszok elleni háború idején — hogy nem golyótól, hanem egy pici sebtől fog meghalni... A gondos Wesselényi ezt a csunya váratlan visszaemlékezést ugyan elhessegette mellőle, de a király mégis magához kérte a prokancellárt, Baranowski Albert przemysli püspököt s vele együtt a vilnai vajda is belépett hozzá nagy csendesen. Nyugodtan beszélt velők, kijelentvén ünnepélyesen, hogy minden vagyonát az országra testálja. De megkérte őket, ne feledjék soha, hogy a kincstárt oly derekasan gyarapította, hogy abban háromszor annyit hagy hátra, mint amennyit benne trónraléptekor talált. Csupán Zamoyski hiányát nélkülözte érezhetően, bár régi megállapodásuk volt, hogy távollétében helyt álljon ahol kell s ne engedje lazára a kormány gyeplőjét. Meg aztán hűséges munkatársától — az egyetlen lengyeltől, aki őt érdeme szerint tisztelte, becsülte — ő már előbb elbúcsuzott volt, még egészséges korában, midőn bizodalmát köszönve, unokaöccsét, az ifjú Báthory Zsigmondot gondjaiba ajánlta, nehogy a török meg német martalékává válják országával együtt... Megható szép búcsúját így fejezte be: Emlékezz ezekről halálom után. Úgy éltesen téged az Isten és szerencsétlenségem s úgy légy boldog húgommal, akit neked feleségül adtam!

Csütörtökön reggel a beteg állapotát Buccella is súlyosnak jelentette ki és érvágást meg jeges borogatást ajánlott. Orvostársa ezt ellenezte s helyette elégnék tartotta az ő kipróbált perzsa fűkonfektjét, amihez étkezéskor egy-egy pohár bort is engedélyezett.

Ők ugyan váltig bíztatták a királyt, hogy baja nem súlyosbodott, de azért a lelki vígaszra is gondjuk volt s behívták az udvari káplánt, a derék Laterna Márton, jezsuita-atyát. Utána a rendek is felgyülekeztek a betegszoba melletti teremben, anélkül, hogy a nagy-beteghez bejuthattak volna. Ezt azért sem tehették, mert az éjszákát nyugtalanul és sokat fuladozva töltötte, amihez még valami kellemetlen didergés is járult. Ez annak a görcsnek volt következménye, amely a beteg bal karját érte. Buccella ezt epileptikus rohamnak tekintette, társa egyszerű astmatikus ájuldozásnak. Abban azonban megegyeztek, hogy a helyzet válságosra fordult, hamarább, mint azt gondolták volna. Mivel pedig a száraz tapintású seb mind-egyre növekedett és felfelé terjedt, szederjes tüzessége meg szünni nem akart, a doktorok — általános vérmérgezésről félve — azt ajánlották, hogy a dagadt sebes lábat megoperálják. A műtétbe a király nem egyezett bele s magát Isten akaratába ajánlva nyugodtan várta az elkövetkezendőket. Operáció helyett így hát köpülőzést végeztek az orvosok. Ez könnyebbülést eredményezett úgy hogy a király nyugodtabbá vált s mivel bor helyett most már Buccella finom rózsavizes italát szörpölgette, láza is elmaradt.

Látszatra a király valóban erős volt. Még az áldozást is másnapra halasztá, midőn arra környezete gyöngéden emlékeztette, bár állapota mind reménytelenebbé vált. Láza növekedett s nem hanyatlott ecetes borogatásra sem. Ez Simon mester elméletét igazolta, hogy nagybetegnek a bor nem árt, mert a lázat nem az idézi elő, hanem a testben felgyülemlett sok méreg, amit édes, erős bor eloszlatni segít s a fertőző tisztátlanságokat a vérből kihajtja. Ezt újra elmondá Wesselényinek s az most már nem is vonta meg a bort a királytól. Zsongító hatásával az előnyösen befolyásolta a beteg nyugal-mát, bár magát a bajt nem szüntethette meg. Mivel a láz nem szűnt, a szív- és érverés pedig egyre fokozódott, Buccella kötelességszerűen kijelentette, hogy a király szervezete sokáig nem küzdhet tovább az elhatalmasodott kór erejével.

Péntekre virradólag a beteg eszméletét veszti. Az orvosok feldörzsölték ugyan, de már beszélni sem bírt. Környezete így minden percben várta az elkerülhetetlen halál bekövetkezését, kivált, hogy sem enni, sem inni nem akart. Csupán vizet kívánt, amibe az egyik doktor néhány kanálnyi aszúbort is csepegtetett. Ez szem-látomást frissítően hatott idegeire, úgy hogy mindenki csodálatára Tertullianus vallomását idézve így szólalt meg:

— Ötvenhárom évet éltem. Hogy azok milyenek voltak, tudom, de hogy milyenek lesznek a még hátralévők, nem tudom.

Wesselényi a királyt vigasztalni igyekezett, mire ezt mondá neki: — Óh, jó Isten! Milyen valék egykor s nézd, mi vagyok most!

A testi épségére való önkéntelen emlékezés lesujtotta s bár környezete biztatta, így sóhajtott fel: — Istenem! Kegyelmezz nekem!

Ez a néhány szó azonban annyira kimeríté a királyt, hogy dél felé mély álomba merült s abból csak estefelé ébredt meg. Ekkor egy kis borba mártott kenyeret kapott. Teljes öntudatán volt és értelmesen felelt Buccella meg Wesselényi vigasztaló szavaira. Ám fejfájásról panaszkodott és aludni készült. Ébredését lesve, várva, gyóntatója már boldogan meg is gyújtá a feszület melletti két gyertyát, hogy feladja neki az utolsó kenetet. A király készült is lelkileg reá. De nyilván végét érezte, mert amint párnái közt felültették, megkönnyebbülten idézte a 32-ik zsoldár szavait: *Kezetre bízom, Uram, lelkemet...* Csakhogy mielőtt még a jóságos páter a feszületet csókra nyújthatta volna, hirtelen görcsös köhögés fogta el, amit vészteljes rángatózás követett, melyen már a dörzsölés sem segített... Aztán a sokat szenvedett király hátrahanyatlott s meghalt: 1586 december 12-én, öt órakor «közvetlenül naplementekor, egy órával az est bekövetkezése előtt» vagyis ötödnapjára, hogy ágyának dőlt.

Szegény István király szemeit hűséges kamarása, Wesselényi fogta le. Ő hajtotta végre a betegsége alatti szomorú napokon tett intézkedéseit is. Ezekkel egy egész árkusoldalt teleírt ágyában, más részöket szóval adta elő. Köztük tán legnemesebb volt az, hogy a magyarok mielőbb hagyják el az országot s ne adjanak több alkalmat az irigykedő lengyelek megszólására. Ezt bölcsen azért kívánta, mert soha feledni nem bírta az egyik Zborowski tavalyi kifakadását, hogy a magyarok Lengyelországot valóságos gyarmatuknak tekintik; sem azt, hogy pár éve egy hozzá igyekvő erdélyi nemes ember lengyel földön még pénzért is alig kapott útatában szállást! Mekkora önmegtagadást árul el e nemes gesztusa, amellyel páratlan szép jellemét bearanyozta! Mennyire illett reá az a bölcs mondás, melyet ajánlatára a kolozsváriak egyik tornyukra vésettek: Aki magát le bírja győzni, erősebb, mint aki legerősebb várakat vív meg. Ennél magasabbra erény nem juthat.

Egyébiránt Báthory István maga sem hitte, hogy hosszú életű lesz. Az elmúlt ősön Sapieha Leo alkancellárnak egy ízben ezt mondá: — Nem hiszem, hogy tízévnél tovább éljek! A kegyetlen sors pedig, íme, még egyet sem engedett neki. Halála okául az egykorúak mérgezést is emlegettek. Erre az adhatott gyanút, hogy midőn Káthay Mihályt (aki később Bocskay Istvánt megmérgezte) elfogták a magyar urak s vallatni kezdték, tiltakozott az ellen, hogy ő

István királynak is mérget adott volna, amíg udvarában szolgált. Nem is valószínű. Inkább úgy áll a dolog, hogy miután sebe nem gyógyult, nyilvánvalóan cukorbetegségben szenvedett. Erre mutat az alábbi két feljegyzés is. Az egyik, hogy a sebes helyek kenőcskezelésre se múltak el. A másik, hogy a fájós láb a seb körül száradni kezdett vagyis a seb nem volt vizenyős. Így eshetett, hogy mikor az egyik ilyen seb kiújult, a vadászaton átfázott feltörés a vérkeringési zavarok miatt üszkösödésbe ment át; hiszen ezért ajánlta volt egyik orvosa is a láb levágását. Ezt a véleményt először pár éve egy lengyel orvos (Fritz József) kockáztatta. De betegségét halálosságá az urémia tette. Erre abból a tényből lehet következtetni, hogy a halál utáni harmadik napon egy Zigulitz János nevű német sebész által végzett boncolás a vesékben szövetelváltozásokat talált, az epehólyagban meg két követ. E két fontos szerv megtámadt volta okozta görcseit is, nem epilepszia, miként Buccella gondolta. Kínzó, nehéz légzési rohamai és rázó hideggel párosult szabálytalan lázai is azért voltak, sőt még bőrviszketése is arra mutat, amit orvosai még nem tudhattak.

A király betegségével nemrég a krakói egyetem orvosi karának külön bizottsága foglalkozott s annak egyhangú megállapítása szerint Báthory Istvánnak heveny gyulladásból származott rossz indulatú kétoldali vesezsugorodása (degeneratio polycystica renum) volt. Ez aztán a halála előtti utolsó négy napon át rohamokat és preurémikus görcsöket idézett elő, amelyek szervezetét gyengítették. Ezek tették aluszékonnyá és étvágytalanná s okozták azt a csendes bénulást is, ami ama bizonyos éjszakán jelentkezett, rángó görcsökkal, amelyeket környezete jóhiszeműleg epileptikus rohamoknak tekintett. Íme betegsége lefolyásának hű képe és halálának igazi oka, amint azt negyedfél század távlatából meg lehet állapítani.

István király kora persze a cukorbeteg és urémiát még nem ismerte. Tüneteit észlelték csupán, főleg azt a csodálatos jelenséget, hogy a diabetesben szenvedő ember sebe nehezen gyógyul és kiújul, minden tapaszt és kanalas orvosság ellenére. Ebből magyarázható az is, hogy — Buccella feljegyzése szerint — huszonhat éves korában a jobb fülére folyást kapott, amely a csontig hatolt tályogot okozott és úgylátszik, alkalmilag kiújult. Rosszúl gyógyuló volt lábsebe is, Walter krakói orvos szerint: ekcema vagy krónikus dermatitis, sőt dermo-epidermitis. Kezelőinek minderről nem lehetett pontos tudása s ezért Wesselényinek és bánatos magyar társainak — fájdalmukban — az volt a benyomása, hogy a nagy király korai halálát a hebehurgya, rendszertelen kezelés idézte elő vagy legalább

is siettette. Ezt a felfogást látszik visszatükrözni Chiakor György titkár ama kis munkája is, melyet a király halálával kapcsolatban betegségéről írt. Ez Simon mestert annyira bántotta, hogy maga is leírta a betegség lefolyását. Erre aztán Buccella felelt, miután kihívó nyilatkozatai miatt kollégája részéről sértve érezte magát. Pedig évekre terjedt kíméletlen vitájuk tárgya jóformán csak a körül mozgott, hogy kellett-e a királynak bort adni vagy az ártott meg neki?

*

Báthory István király közel tizenegy esztendei uralkodása Lengyelország történetének egyik legragyogóbb korszaka. A sokaktól bizalmatlanul fogadott «választott» király bölcs intézkedéseivel, igazságos kormányzásával, bátor, öntudatos fellépésével új, egészséges alapokra fektette a hanyatló országot. Győzedelmes hadjárataival megnövelte a birodalom területét és megfenyíté annak ellenfeleit. Kitűnő szervező képességével újjáalakította az igazságszolgáltatást, a hadsereget és honvédelmet. Erélyével s olykor kíméletlen magatartásával, amely néhány engedetlen főnemes kivégeztetésétől sem riadt vissza, megrendszabályozta a duzzogó nemességet és helyreállította a királyi tekintélyt. Mély vallásosságával a természettől is ájtatos lengyel nép szeretetét nyerte meg. Külpolitikája tiszteletet szerzett neki meg az országnak, amelyet életében a poroszok és oroszok leveretése után, semmiféle ellenség megtámadni nem merészelt. A hadtudományban nevét a vetőbomba feltalálásával örökíté meg, melyet legelőször Dancka ostromában alkalmazott. A tudomány és irodalom bőkezű pártfogójaként számtalan munkát adott ki, majd segélyezett s amellet két egyetemet alapít: Vilnában meg Kolozsvárt. Ő alapította a királyi törvényszéket is és állított Varsóban nyomdát meg pénzverdét. Mindezekért halálát mély gyász siratta. A krakói Wawelen emelkedő székesegyházban lévő díszes síremlékére hűséges kancellárja és munkatársa, Zamoyski vésetett megható epitáfiumot, amelyen igen találóan a «terror hostium» jelzővel ékesíté.

Halála hírére V. Sixtus pápa így kiáltott fel: *Izrael elveszté megmentőjét!* S ennél tömörebben valóban semmi sem jellemezhetette István királynak a lengyelekkel való kapcsolata jelentőségét. Kegyelettel ápták emlékét mások is az egykorúak közül. Így Erdélyben évekig emlegették azt a trónraléptekor tett ünnepélyes nyilatkozatát, hogy a mi az atya családjában, az a fejedelem hazájában: *Quod pater in familia, idem princeps est in republica.* Halála hírére Gyulafi Lestár meg többek közt ezt jegyezte be naplójába: Emlékezetes nagy s úgyszólván égi cselekedeteiért az egész Európa gyászolta s az embereknél örök emléket hagyott hátra, mert

nagylelkű, törhetetlen keresztyén és hős, szent és tiszta életű volt, akit haza- és felebaráti szeretet hevített; egész életét munkában és lemondásban töltvén, igazságot és igaz utat követett minden tettében. Emellett szívesen bánt az emberekkel, kormányzatában kegyes, emberies volt, amilyen kevés más; természettől tisztos és komoly s ezekhez még ritka tudás is járult, amiben korának minden fejedelemét felülmúlta, kivált, hogy a múzsáknak is nagy mecénása volt; hogy az általa alapított iskolákról, templomokról és kollégiumokról ne is szóljunk.

Oroszországi diadalmas hadjáratainak befejezte után titkára, a jeles Warszewicki Kristóf egyik művében «a haza megmentője, üdvének gyámola és szabadságának védelmezője» igékkel díszíté. Halála után pedig, a krakói jezsuita-kollégium házi krónikájába oly ritka szép megemlékezést vezettek be róla, amely valóságos panegyricus — dicsbeszéd. Különösen becses benne az, hogy a nagy királyban annyira megtestesülve lát minden katonai és polgári erényt, hogy egyenesen Attilával méri össze. Karnkowski Szaniszló kujáviai püspök — aki megkoronázta volt — nem tudja, volt-e a lengyel királyok közt csak egy is, akivel őt össze lehetne mérni; Górski Jakab meg nyíltan kimondja, hogy nála szentebb és kegyesebb király nem volt Lengyelországnak. Korának legnagyobb lengyel költője, Kochanowski János ki is jelenté, hogy az ország őt a Boleslawokkal helyezi egy sorba. De igen jellemző, hogy így nyilatkozik korának jeles héber írója: József há Kohen is, midőn ezt jegyezte be róla krónikájába, hogy hatalmasabb lett az előtte élt minden lengyel királynál. A hűséges Reszka viszont római naplójába ezt a pár jellemző szót írta be halála napjához: Meghalt minden idők legérdemesebb királya!

Két olasz papi ember is elragadtatással szól róla. Így Caligari nuncius leírván termetét, ruházatát, szokásait, kiemeli nagy vallássosságát. Utódja, Bolognetti pedig azt is írva hagyta róla, hogy: minden dolgát Isten nevével kezdé. Midőn ezért első audienciáján dicsérni próbálta, a király kijelenté neki, hogy a szentszék iránti tiszteletet őseitől örökölte, sőt az anyatejjel szívta magába. Ezért, ha csak beteg nem volt, soha semmi istentiszteletről el nem maradt s azokon mindig a legnagyobb áhítattal vett részt. A győzelmei alkalmából vert emlékérmek közül is az tetszett neki legjobban, amelyen ez az ige állott: Ha Isten velünk, ki ellenünk — Si Deus nobiscum, quis contra nos.

Erényeiről mégis legméltóbban másik papi kortársa, Kromer Márton püspök emlékezett meg gyönyörű elógiumában, amilyet soha

még uralkodó e világon nem kapott. E szerint: Báthory István templomban több volt, mint pap, — az államban több, mint király, — tanácsadásban több mint tanácsúr, — ítélethezásban több mint jogtudós, — bántalmak elviselésében és jogtalanságok megbocsátásában több mint férfi, — közszabadságok védelmében több mint polgár, — barátságápolásban több mint barát, — társaságban több mint családias, vadászatban és vadak legyőzésében oroszlánnál erősebb, — az élet minden egyéb jelenségében több mint bölcs!

E ritka szép pársor csupán egy erényéről feledkezett el megemlékezni: nemeslelkűségéről. Erről legméltóbban tanuskodik két dolog: Kibékülése halálos ellenfelével, Bekes Gáspárral, meg az az emberies érzése, amely a hadaiban szolgáló magyar huszárok számára írt rendeletén ömlik el, amelyben egyebek közt ily magasztos gondolkodásra valló tilalmakat olvashatunk:

Senki házat, falut, templomot ne égessen, parasztságot, muszka gyermeket, papot, asszonyállatot meg ne öljön, se rabbá ne tegyen.

Micsoda világító gyöngyszemek ezek a letűnt egyéb háborúk borzalmaihoz képest, amelyekben ilyen emberiességre nem akadunk!

Íme néhány ragyogó vonás azokból, amelyekkel ez a katonaber tündöklött, örök dicsősége maradván a magyar és lengyel nemzetnek egyaránt az idők végeiglen.

Senkitől le nem győzve, semmitől nem félve állt félre, mint valami hatalmas bölény — amilyen egész lénye volt — mikor végét érezve a rengeteg sűrűjébe húzódik, hogy csöndben fejezze be rettegett életét. Ez az élet lényével és törekvéseivel való ritka összhangban folyt le, mert kevés uralkodónak adatott meg, hogy célkitűzéseiből oly sokat valósítson meg, mint neki: minden keserve és csalódása mellett is... Célkitűzéseinek legnagyobbika volt: az oroszok legyőzése s evvel kapcsolatban néhai *Górski* Konstantin varsói ezredes, aki először méltatta az oroszok elleni három hadjáratát, István királyt katonai géniusznak nevezte. Így egyáltalában nem túlzás, mikor *Lubecki* Kázmér egykori budapesti lengyel lelkész úgy írt róla, hogy «korai halálával lesujtotta Lengyelországot s magasztos emlékeket hagyott örökre maga után. Hiszen ő alkotta meg az új Lengyelországot s dicsőbbé tette s meghosszabbította annak fennállását.» Élete épp ezért tanuságos és felemelő mindenkire nézve, aki vele foglalkozik, mert az egyben ismétlődő igazolása annak is, hogy az ember mindig sorsának eszköze marad. Vagy amint maga írta — még 1572 elején — egyik levelében: Valamit az ember cselekszik: vagy jót, vagy gonoszt, Istentől vagyon; sem szabadsága, sem ereje nincs embernek!

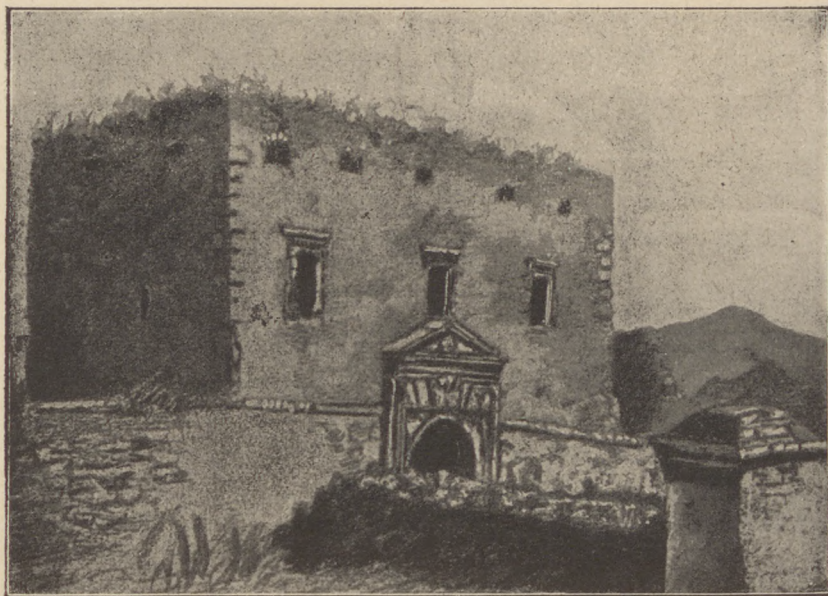

XII. FEJEZET.

Apoteozis.

SAKNEM beesteledett már, de még nyitva a somlyai várkastély. Azaz hogy a várnagy épp abban igyekezett a darabanttal, hogy a felvonó hídát felhúzza s a belső várudvar vasajtáját bereteszelje. Ekkor tűnt fel a kapu szájában egy lóhátas ember könnyörögve, eresztenék be. Karácsony este van. Gyönyörű, holdvilágos száraz, téli idő. A vár körül néma csend. Ezt csupán a várárokból folydogáló Kraszna-vízének csörgedezése meg a faluban kóborló kutyák ugatása zavarta. A négyszögű ódon kastély némelyik bástyatornyából gyenge gyertyafény szüremlett ki az ólombetűtes ablakokon át. Párkányukat arasnyi hó fedte s az mind jobban gyarapodott. A ritka szép éjszakában a zuzmarás ágak úgy csillogtak, mint megannyi díszes karácsonyfák. A csontkeményre fagyott havas úton a patkó szikrát hányt és recsegett a ló lába alatt. Nagy pelyhekben hullott alá a hó. Egyenletesen lepte el a fákat és házakat az egész határon, ameddig csak a szem ellátott. A földön is csomókban gyűlt össze, anélkül, hogy elolvadt volna. A távolból Krisztus Urunk születését hirdető méla harangszó vegyült ebbe a

felséges esti hangulatba s törte meg a ragyogó éjszaka nyúgott magányosságát.

Köszöntése hangjáról az öreg Marci bá ráeszmélt a jövevényre, Sípos Gyurkára; hisz gyerekkora óta ismerte. Hanem, látva hogy át van fagyva, nem szólt hozzá, amíg a meleg kis strázsaházban magához nem tért egy kicsit. Azon ugyan szerfelett csodálkozott, miért nem tért be előbb öreganyjához a faluban, de nem faggatta, majd csak megered a szava, amint kipihente magát. Hogy ez hamarabb megtörténjék, az ebédlőből előkerült felesége megkínálta egy kis kolbásszal, meg libazsíros lángossal, amire jól csúszott a finom szilvapálinka, amely az idén valahogy jobban sikerült, mint máskor, mivelhogy az ősz hosszú és meleg volt és a szilva jobban beérett.

Falatozás közben a hajdu elmondá, hogy tizenkét nap óta van úton. Marci bá nagyot bámult rajta, hogy látogatóba ily csikorgó téli időben indult neki a nagy útnak. Tudta azonban a legényről, hogy választotta van a faluban, akit már évek óta nem látott. Így nem talált benne semmi különöset. Pedig az ifjúnak még farkaskalandban is volt része a nagy lengyel síkságon, amint Grodno várától idáig ért. Szerencséjére a kaland jól végződött, mivel egy lengyel gazda megkönyörült rajta és szánjára vette, különben fel-falták volna az éhes ordasok. Így aztán lovát a szánba fogva harmadikul, idejében elmenekülhettek, miután a farkasok közül kettőt le is puffantottak menekülésük alatt. Egyéb baja nem is történt, pedig a városok körül így tél idején elég sok a lator, zsold híján lézengő kozák vitéz, vagy csavargó munkás. Hanem kitanították, hogy amint beesteledik, húzódják fedél alá, ahol elkerülhet minden veszedelmet s csak napvilág ballagjon tovább lován, amelyre amúgy is ráfért egy kis pihenés.

A hajdu «Isten fizessen» mondással köszönte a vacsorát. De mikor Marci bá azt hitte, hogy most már hazaindul, nem győzött eleget csodálkozni azon a kívánságán, hogy fel akar menni a várúrhoz, ifjabb Báthory István főispán ő Nagyságához. Eleget mondá neki, hogy ily késő időben ez nem lehet, kivált hogy a nagyúr családja körében most ünnepli a szent karácsony estét, s nem zavarhatják.

Aztán a vacsorát is most viszi be Máriskó, a feglő, foszlós, finom kaláccsal meg gyönyörű diós patkóval, amit sátoros ünnepkor az ő felesége szokott a nagyasszonynak sütni, mert annak hetedhét ország híre van. A derék jó hajdu mind ott álldogált meredten a meleg kályha mellett. Süvegét egyre símogatta és forgatta kezében, mintha szólni akarna s csak nem eredt meg a nyelve. Közben krá-kogott is nagyokat, mint télidején szokás. De torkán csak nem jött

ki a szó, mintha gombócot nyelt volna, pedig látszott rajta, hogy mondana valamit. Marci bá erre újra megkínálta a pálinkás bütök-séből, hadd kapjon egy kis bátorságot. Még felesége bízta reá, tudván, hogy katona-ember nem veti meg a jó itókát. Végre is nagy sokára megszólalt Sípos Gábor, hogy őt a király udvar-mestere, Wesselényi Ferenc úr küldte lóhalálában a szomorú hírrel, hogy bizony drága jó urunk ő Felsége meghalt!

A nem várt hírt a derék várnagy kövé meredve vevé szomorúan tudomásul, felesége meg hallatára kiejtő kezéből a boros kancsót, amelyet most az ő vacsorájukhoz hozott volt fel a pincegádorból.

Ha már így állott a dolog, nem lehetett előle kitérni. Ezért Marci bá megigazítván zekéjét, maga vezette fel az úrhoz a késő jövevényt, akit eddig tisztességtudóan tartóztatott. Pedig inasa már a kapuzárással is elkészült a régi előírás szerint.

Az úgynevezett «felső palota» tágas, gerendás ebédlőjében már felkeltek volt az asztaltól. A mennyezetről alá csüngő abroncs-alakú kandelláber tizenkét szál faggyúgyertyája eléggé megvilágítja a szobát. Egyik kerevetén ült a háziúr a feleségével, elmerengve azokon a boldog karácsonyestéken, amelyeket Isten kegyelmességéből eddigelé együtt tölthettek. Mert, hol is folytak le ezek? Emlékezésében felesége, a szép pelsőczi Bebek Zsuzsanna segíté ki, aki a női lélek finomabb adottságával jobban megjegyzé magának azokat. Már hatodik éve éltek csendes boldogságban. Az első karácsonyt otthon Pelsőczön, a Sajó melletti udvarházukban tölték, miután a hegytetőn álló ősi várukat gyermekkorában a császáriak elpusztították... Az utána jött másodikat itt ebben a nem nagy, de kényelmes Báthory-kastélyban, ahová őt daliás, hős ura Gömörből elhozta volt. A harmadikat a krakói várban, amikor István király hívására hozzá felmentek, hogy gyermekeként szeretett unokaöccse neki asszonyát bemutassa. Ez az emlékezés azonban kissé sántikált, az idő távolában, amennyiben a zimankós hideg időkben ifjú Báthory István főispán felesége úgy átfázott s hirtelen olyan lázas beteg lett, hogy vissza kellett magára térnie s ura egyedül juthatott Krakóba, ahol a király társaságában néhány feledhetetlen hetet tölthetett. Ezek legalább kiragadták nyomott hangulatából, mert bizony az utóbbi évek igen gondterhesek voltak. Gyermekeik fejlődésében ugyan nagy örömük telt, de az ország helyzete nem volt kielégítő. Királyi nagybátyjának az lett volna legfőbb vágya, hogy a beteges Báthory Kristóf helyére ő, István jusson. De mire észrevette magát, felesége, a nagyravágyó Bocskay Erzsébet praktikájával úgy megnyerte a főurakat, hogy azok — még atyja életében — a nyolc éves Zsigmondot

választák fejedelmököül, István király ámulatára, mivel ekként egész terve dugába dőlt. Meg is látszik az országon, ahogy annak dolgait a kiskorú fejedelem nevében vezetik. Mert van ugyan kormányunk, de az nem bír a kapzsi, önző urakkal, a hatalmaskodó főispánokkal meg uraskodó szolgabírákkal, kik a népet nyúzzák, kiszipolyozzák. A maguk közt veszekedő triumvireknek pedig nincsen tekintélyök, hiszen Gálfi János, a fejedelem udvarmestere írva hagyta róluk, hogy: «nem úgy viselték magokat, mint az bölcs lengyel király rendelése vala; elhivék magokat, csak az magok hasznát keresvén.» Így aztán a kincstár bizony gyakran üres, az ország híre-neve naponta romladoz, a töröknek tartozó adót idejében a Fényes portára beküldeni nem lehet, mint lehetett régebben, István fejedelem-sége korában. Ezer szerencse, hogy ilyen körülmények közt nagyobb baj nem érte az országot s ha nem érte, ez csak István király tekintélyének köszönhető. Csoda-e, hogy a dolgok így állapotában István, a somlyai várúr nem igen járt Fejérvárra a tanácsba, ahol őt származásánál fogva az első hely és szék illette. Mellőzött, furcsa helyzetének fonákságát éreznie kellett. A helyzet így fordulata nemcsak hiúságát bántá, hanem elsősorban lelkét, mert tudta és érezte, hogy ő az ország szekere rúdját jobban vezette volna... Kifakadásában felesége csendesíté, mindent elkövetvén, hogy lelke egyensúlyát fenntartsa. Lakodalmakba, keresztelőkre, komaságba meg temetésekre járogattak, amik a kor szokása szerint napokig tartottak. Aztán vadászgattak, mint ezidőben szokás volt. Bebek Zsuzsanna akármely öreg, tapasztalt vadásszal ki mert állni, mert még a vad-disznótól sem riadt vissza. Kellett is üldözni, mert ősszel még a kukoricásba is lejöttek s nagy pusztítást végeztek. Hát még mikor urával hideg télben a besztercei és naszódi hegyekbe indultak medvevadászatra! Neki ugyan még nem sikerült soha medvét ejtenie, de sokat gyönyörködött a vadászok izgalmaiban és tréfálkozásaiban. Kedélyére is frissítően hatott a vadászattal kapcsolatos szórakozások sokféle változata.

Már a gyertyákból alig maradt nyúlfarknyi a sok beszélgetés közben. Az álom is környékezte a boldog házaspárt; kivált az asszonyt, akinek így ünnep előtt mindig megsokasodik a dolga. Hisz ilyenkor még a háznépére is gondolnia kellett, hogy mindegyik hűségese cselédje megkaphassa a maga ajándékát. Erre még a «kommenció» is kötelezte, miután ki volt kötve írásban, hogy mindegyik kapjon egy rend ruhát, egy pár téli csizmát, hozzávaló téli kapcákkal, valamint két vagy három inget, amin az őszi tilolás óta dolgoztak az asszonyok a fonóházban. Hát még, amit az uraság a kommención

kívül nyújt jószántából tisztos cselédjeinek? Mindezt illően kitalálni, elosztani, hogy Kati meg ne nehezteljen a nagyasszonyra Sári miatt, aki netán szebb kötényt kapott vagy Marci bá a Nagyságos úrra, amiért esetleg a nála rövidebb idő óta szolgáló fő kocsisnak, Bertalannak drágább bicskát hozott a kolozsvári őszi vásárból, nagy mesterség volt és sok körültekintést kívánt. Ám évek hosszú folyamán megszokták a földesurak, akik ebben nőttek fel gyerekkoruk óta s ha hozzá a hatalmas Istentől jószívet is nyertek, minden rendben volt és maradt a következő karácsonynapjáig.

Báthory István karonfogva feleségét, épp készült hálósobájukba, a kerek bástyába. De léptében a küszöbről köszönő Sípos Gábor hajdu pillantása állítá meg. A hű szolga illedelmesen kezét csókolt mind a kettőnek. Aztán beszélni kezdett, hogy nehéz küldetését teljesítse. Előadása azonban akadozó volt, amint könnybelábadt szemmel meghozta a gyászhiért. Erre ájultan rogyott össze a keserűségtől, hogy azt éppen neki kellett meghoznia, mikor a grodnói várkastélyban más társa is elég lebzelt.

A nem várt szomorú híradás a házaspárt mélyen lesújtotta. Amióta lengyel földön járva értesültek azokról az ármánykodásokról, amelyek István király ellen folytak, állandó aggodalomban éltek, hogy még elteszik láb alól s valami váratlan emberi dolog éri. Ám, hogy így vége legyen egy rongyos kelés miatt, amihez minden katona hozzá van szokva s azt fel se veszi, még sem gondolták volna!

Marci bá közben a pohárszékről leemelt, pálinkás bütökös tartalmával feléleszté a szegény derék hajdut. Így további részletekkel szolgálhatott a király utolsó idejéről, életéről és betegsége körülményeiről. Csakhogy a házaspár lelkét ez alig nyugtatta meg és sírva, keseregve vonúlt vissza, miután már az éjfél is elütötte fali órájuk, amikor a szellemek és kísértetek is felkerekednek éjjeli kóborlásukra. Hiszen a családi összejöveteleken sok beszéd esik ilyesmiről. Az öreg asszonyok tudni vélik, hogy legnagyobb szellemjárás épp az ilyen szent ünnepeken szokott lenni. Alig is van várkastély, amelynek fehérasszonya ne lenne.

A somlyairól is beszélnek, hogy olykor megjelenik annak az asszonynak a lelke, akit még az öreg, hős Bátor Opos letaszított a falakról a várárokbá hűtlenségéért, amelyen rajta csípte.

Valahogy nagy nehezen elszunyadtak... Bebek Zsuzsanna megigazítá a szoba sarkában heverő olajméceszt, hogy pislogása ne sértse a lenyugvásra készülő szemet és lassacskán csend borult az egész kastélyra. Még az éjjeli kuvik sem zavarta a nyugalmat.

A kutyák ugatása se hallatszott fel a faluból; minden lakója nyugodalmasan tért pihenőre a szent estén.

Ennek dacára Báthory István nyugtalan volt. Minden félórában helyet cserélt, párnáját fordítá meg és fészkelődött. Felesége még át is nyúlt, hogy kezét megsímogassa. De azt remegve húzta el s tovább fetrengett. A tapasztalt okos asszony ezen egyáltalán nem csodálkozott, hisz tudta, mennyire szerette az ura a nagy királyt. Csak aggódott, hogy urának ez a bánata hosszú időre megzavarja lelki nyugalmit s kihat majd még kedélyére is; ez az utóbbi időben amúgy is elég levert volt. Tágas nyoszolyájuk derekalján így maga se bírt elaludni. Ekkor hirtelen megébredt a kis kereveten Istók s nem akart addig elaludni, amíg el nem mesélte neki az ős Báthory esetét a hétfejű sárkánnyal. A szegény anya susogva monda el a kis gyerekeknek, holott azt már annyiszor hallá a házban... Napvilág ide látszik a Púposhegy oldalán a barlang, amelyben hajdan a sárkány lakott. Ez az arra tévedt fiatal lányokat megfogta s odújába csalta. De éjjelenként a tündérek is arra felé jártak. Egyszer az egyikbe a fürtös hajú délceg Báthory beleszeretett és szóba állt vele. Csakhogy az addig nem akart felesége lenni, amíg a sárkányt meg nem öli. Nem is nyugodott, amíg a nyílával megsébzett szörnyeteget a patak szélén le nem dőfte lándzsájával. Hőstettét avval bizonyítja a tündérnek, hogy a rettegett sárkány állkapcájából lehasított egy jókora darabot három foggal, ami mind a mainapig díszé a Báthoryak címerének.

Gyermekeit megnyugtatta, az izgatott asszony visszafeküdt ura mellé, imádkozva, hogy a jó Isten adjon nyugalmat szegény élettársa meggyötört lelkének. Már pirkadni kezdett s alig várta, hogy megvirradjon... Erre ura egyszer csak felijedt. Hangos sírással borúlt felesége vállára s úgy remegett, mint valami megriadt gyermek.

— Rossz álmom volt, lelkem. Gyűjtson világot, hadd szedjem össze kissé magamat. Valahogy a király kriptájában jártam, nem is tudom hol, alkalmasint a grodnói várkastély kápolnájában, ahol felravatalozva várja ünnepélyes eltakarítását. Meghatva léptem be, imádkozva, amikor a koporsó egyik sarkánál a szegény Kendefy Annát megpillantám. Sötét gyászruhában volt és imádkozott. Arca sápadt, de még mindig szép, akár most tizenegy esztendeje, hogy Báthory István országunkat elhagyta. Nem ismert rám, de szívesen vette, mikor megmondtam, ki vagyok. Szeretetünkkel vettük körül az elköltözött hidegtetemét és boldogok voltunk, hogy eljöhettünk sírjához. Oly megnyugtató volt, hogy már nem szenved s nincs aki ártson neki, ebben az országban, melyért életét áldozta, anélkül

hogy érdemeit igazán méltatták és elismerték volna. Már távozni készültünk. Odamenék a szép Anikóhoz, hogy elvezessem erről a szomorú helyről, amely mégis csak a halottak birodalma volt... Ekkor iszonyú sívítás és szipirtyók hangjára emlékeztető, fülsüketítő zaj közben valami furcsa szellemek jelentek meg és kuporodtak a király gyászszöveggel letakart koporsója fedelére. Nem tudom hányan lehettek, de még odanézni is féltem, úgy megrémültünk mindketten. Kardom se volt nálam, mert különben nekik estem volna.

— Pihenjen, édes uram s próbáljunk elaludni. Hisz ez csak rémlátás volt, ami könnyen érthető azután a rettenetes híradás után, amiben részünk volt s amit soha életemben nem fogok feledni.

— Lehet, hogy rémlátás volt. Más nem is lehet. De úgy felizgatott, hogy betege vagyok; pedig orvosunk sincs kéznél, mert úgy tudom, beteghez hívták az ecsedi várba.

A házi orvossághoz értő asszony hamarosan egy kis zsályába áztatott ecetes ruhát rakott szegény ura fejére. Ettől kissé megnyugodott s mintha el is szenderedett volna.

— Ha már aludni nem bírok, el kell mondanom látomásomat egészen, mert még a felét sem adhattam elé. Hol is hagytam hát el? Hogy Anikóval készültünk kilépni a templomból. Igen ám, de nem találtuk meg az ajtaját. Így tovább kelle hallgatnunk azt a rettenetes lármát.

— Aztán milyenek voltak azok a szellemek; ha már okvetlenül el akarja rossz álmát nekem mondani?

— Hát bizony azt könnyebb elgondolni, mint elmondani, olyan furcsák voltak. A legtöbb asszonynépség volt, hosszú gyászruhában. De ami legkülönösebb vala, ásót, lándzsát, kardot, laskanyújtót, malacsütő-nyársat vagy csépet tartottak kezükben s azokkal hadonásztak a levegőben.

— Akkor hát boszorkányok voltak, akik nem képesek okos embereken kifogni.

— Hiszen, ha azok lettek volna, elbánok velük, mert a templomban hevert hosszú gyertyakoppintóval hamarosan kitisztíthattam volna a szenthelyet tőlük. Ámde nem boszorkányok voltak, hanem jó kinézésű, derék asszonyok, síró anyák, jól öltözött kegyes matrónák és szende leányok.

— Hát akkor, hogy esett mégis, hogy féltek tőlük?

— Úgy, hogy nem ültek nyugton, hanem maguk közt motyogva, szurkálták a király koporsóját és seprűzték a fedelét, hogy csak úgy kongott. Az egyik még át is döfte a szíve táján, hogy még a vére is megeredt... Egymásra néztünk Anikóval, aki e rettenetes lát-

ványra karomba omlott és igyekeztünk kijutni a borzalmak e tanyájáról. Már közel jártunk a sekrestyéhez és Istenhez fohászkodva adtunk hálát, hogy kimenekülhettünk... Ott meg egy vasba öltözött dzsidás ember állta útunkat, intve, hogy húzódjunk vissza. Immár arra is gondoltunk, hogy felmegyünk a toronyba s amint megvirrad, onnan kiáltunk segítségért. Hanem akkor egyszercsak borzasztó asszonyi hang süvített végig a templom boltozata alatt, ezeket a rémítő szavakat kiáltván:

— Báthory; Báthory! Verjen meg az Isten!

— Lerogytunk a nem várt borzasztó esemény hatása alatt, úgy hogy még a szegény Anikó kellett, hogy bátorítson. Úgy éreztem, hogy rögtön elvesztem az eszemet és belepusztulok a fájdalomba, amit szívemben ez a kegyeletsértő kitörés okozott... Egymást biztatva és jól összefogódzva támolyogtunk odább a templom leg-hátsóbb zugába, lesve-várva, hogy valami csoda történik velünk, amely kiszabadít s a jó Isten megkönyörül rajtunk. Csakhogy ez az áhított csoda nem történt meg. Sőt az a borzasztó embertömeg rám ismert. Egymásnak adták tovább, hogy ki vagyok s még szaporábban emlegették a Báthoryak nevét. Két markommal dugtam be füleimet, hogy ne halljam azokat az átkos szitkokat, amelyeket az elhúnytra szórtak. Anikó meg köténye csücskével takarta be füleit, míg keszkenőjét tele sírta a szünni nem akaró átkok hallatára... Aztán egy kis időre csend lett. Már azt hittük megmenekültünk s kijuthatunk e szent helyről, amelyet ez a cudar csöcselék megszenteltelenített. Ekkor sugdosni kezdtek s egymásra vigyorogva beszélgettek halkán, hogy nem értették. Ám megnyúgodtunk, amikor láttuk, hogy a koporsóról egyenként leszáldogálnak s nem bántják tovább a szegény jó király kihűlt tetemét. Erre négyesben felsorakoztak s megindultak a templom kijárata felé. Némák voltak, de az a bizonyos lándzsás férfi vezette őket. Utána asszonyok következtek. Utoljára maradt a lányok serege. Remegve néztünk egymásra, várva mi lesz? Már attól féltünk, hogy nekünk esnek és széttépnek. De nem bántottak. Hanem mikor harmadszor is megkerülték a koporsót, amelyet mindannyiszor egyenként leköpdöstek, az asszonyok köréből egy idősebb elibém állott, fogait vicsorítva rám fogta nyársát s hirtelen felismertem benne Pókainét. Nem árthatott, mert gyorsan elkaptam a fejemet. Ám tudva, mennyire teli sírta egész Erdélyt pártos fia kivégzéséért, elsiettem előle, nehogy zaklatni kezdjen. A remegő Anikót magamhoz húzva már majdnem az ajtóig jutottunk, amikor annak egy sarkában egy szép súdár, zsenge borandzsik selyem köntösbe burkolt leányt pillantánk meg, aki szelíden intve megállított.

— Fatime vagyok. Ne félj tőlem, nem bántalak. Báthory Istvánra se neheztelek, amiért ifjú életemnek pillantásával véget vetett, mert ártatlan volt benne. De emlékét megőriztem lelkemben. Vajha más körülmények közt találkozhattunk volna az életben... Oldalán boldogabb lettem volna, mint ama zsarnok mellett, akinek egyszerű rabszolgája valék. Egy a sok száz között, akikkel tetszése szerint bánt, élt és múltott éjjel-nappal, amikor akart; akár volt kedve hozzá, akár nem... Ég veled, délceg lovag!

Erre a nem bántó emlékezésre felocsudtunk izgalmunkból. Ámde alig tettünk néhány lépést, a templom másik sarkából román nyelvű átkozódás üté meg zúgó füleinket. Egymásra néztünk, mert mind a ketten értettük a nyelvet; Anikó, mint hunyadmegyei lány, nálam is jobban.

— Nyugtod ne legyen haló poraidban, te átkozott! Add vissza uramat! Bate-te Dumnezeu! Verjen meg az Isten. Ez ismétlődött két külön hangnemben, mindegyre türelmetlenebbül és fokozódó erővel, mivelhogy abban a sarokban két asszony állott és hadonászott a levegőben valami piszkafával.

Nem tudtam, kik azok? De Anikó odaszólt hozzájuk: oly lágyan és szelíden, hogy a bánatos asszonyok egyszerre felhagytak jajgatásukkal.

— Podkova moldovai vajda özvegye vagyok, felelt az egyik; egy földig érő aranybrokátos palástban, fején gyöngyös pártát viselő szép asszony, akinek urát most nyolc esztendeje a király parancsából Ilyvó piacán, szégyenszemre lefejezték. Pedig micsoda ember volt? Hogy ragyogott az asszonynépség szeme láttán? Magas, szőke hajú szép férfi, moldvai szokás szerint hosszú szakállal és olyan erős, hogy a lópatkót félkézzel összeroppantá.

— Elhiszem, kedvesem, de bizonyára volt valami főbenjáró bűne, mert szegény István király igazságos ember volt, nem bosszúálló.

— Nem volt annak, lelkem, semmi más vétke, csak hogy a török nem szerette s ezért kívánta halálát. E nélkül ma is élne szegény, mert még a katonák is kegyelemért esedeztek láttára s nem maradt szem szárazon; úgy sírtak utána... Most pedig, látja, itt nyomorgok gyermekeimmel a királytól kapott jószágon, holott valamikor a szép Moldovában annyi birtokom és drágaságom volt, hogy számon sem igen bírtam tartani.

— Hát Kigyelmed kiért búsul? Szólt Anikó a másik asszonyhoz, akin viszont ezüst hímzésű rokolya volt, amilyenben a vajdánékat a templomokban ábrázolni szokták.

— Bizony, édesem, én meg Jankula vajda hátrahagyott özvegye vagyok, aki ugyanolyan sorsban részesült, mint e szegény ángyom-asszony ura, most múlt négy esztendeje.

— Erre a dologra magam is emlékszem. Ne is folytassa. De megbocsásson Kegyelmed, mi otthon Erdélyben úgy tudtuk, hogy halálát megérdemelte, Isten bocsássa. Mert az tán még sem volt rendjén, hogy a király ő Felsége Portára küldözgetett embereit feltartóztatta, náluk talált leveleit felszakasztá s visszaküldé a király kezeihez? Vagy pedig hozzá íratott valamit s úgy meneszté tovább. Aztán meg büszkeségében nem akarta Lengyelország fenhatóságát elismerni és soha követséget a király udvarába nem küldött, mint elődei, a régebbi moldvai vajdák. Sőt megesett, hogy a király egyik futárának levágatta az orrát. Legfőbb bűne pedig az vala, hogy midőn országából a török elől német honba futott, lengyel földön át indult 500 puskás- és egyéb katonájával, anélkül, hogy arra engedélyt kért volna a király ő Felségétől, kinek katonái aztán elfogták s tömlöcbe vetették.

— Igaza van, aranyom. Ócsároltam is eleget. De nem hallgatott reám a szerencsétlen.

— Így jár az, látja, akinek fejébe száll a dicsőség. Pedig — rossz néven ne vegye — az ura, úgy hírlett, csupán egy szegény brassai szász tímárné gyereke volt.

— Ugy van, drágaságom; csak hogy az apja egy menekült havasalföldi vajda volt, amit a jobb vállába égetett forradásjellel is bizonyított.

— Hát azért még sem kellett volna annyit kegyetlenkednie jobbágyaival s őket nyúznia, hogy költséges mulatságaira teljék s még nyárközépen is csontszánon járjon, világcsodájára. Aztán feledte-e már, hogy országukban semmi szép asszony nem érezte magát biztonságban miatta, hiszen amelyik boérnét megkívánta, a felesége mellől cipelte el ebédközben, miként a moldvai krónikás írva hagyta.

— Sajnos, igaz húgocskám, De mit csináljak, ha olyan volt, az Isten nyúgosztalja.

Mikor a borzalmas elbeszéléssel idáig ért, Báthory István hátra hanyatlott, mintha valami ájulás környezte volna. Az is volt és jó idő telt bele, amíg feleségének sikerült kámforos borszesszel magához téríteni. Aztán megfordítá párnáját, hogy hidegebb fele érje lázban égő arcát; fejére ismét borogatást rakott s boldog volt, látva hogy a szegény meggyötört ember újra elaludt.

Reggel, karácsony ünnepén, Bebek Zsuzsanna már az asztalnál ült, készítve a fölöstökömet, amikor ura felkelt s melléje telepedett. Örült a lelke, hogy kialudva találta, mert a hívogató ünnepi harang már megkondult az ősi kis templomban, amelyet épp abban az évben javíttattak, amelyben István király született volt. Ebben hallgatott misét a háziúr minden reggel, boldog meglepedésben, hogy a jó Isten kegyelméből kálvinista vallású feleségével teljes egyetértésben élhet. Ez a megértés nagy lelki műveltségre vallott a nagyaszonny részéről, ami abban is megnyilvánult, hogy urát gyakran elkísérte templomába. Imáját a Mindenható ott is meghallgatta, ha már nemzetségek ősi fészkeben István király nem is engedett református templomot építtetni. Ennek híján úgy segített magán, hogy vásár- és ünnepnap ájtott a szomszédfaluból a tiszteletes úr prédikálni a somlyai vár másik, északi szeglettornyában, melynek egyik szobáját Báthory Gábor imaházzá alakíttatta át. Ide járt Bebek Zsuzsanna is, miután feleségének édes testvére volt. Itt szokták az úriszentvacsorát is kiosztani, amelyben az udvari nép református tisztjei is illő módon részesültek.

Kijövet, István úr láthatólag megkönnyebbülten érezte magát s reggelijének elköltése után kész örömmel segített feleségének a szokásos karácsonyi ajándék kiosztásában. Ebben az utolsó béresig és konyhacselédig mindenki részesült, ki-ki érdeme és hűséges magaviselete szerint. Majd lassacskán az ebédhez kezdtek gyülekezni azok, akik — megint csak ősi szokás szerint — ilyenkor a nemesi kuriákban hivatalosak voltak; a főtisztelendő úr, aki ma különösen szépen prédikált, a kántor meg a tanítómester úr, az udvari emberek közül pedig a prefektus és bonorum director s a jó Marci bá, talán a legvénebb valamennyi közt. Maga sem tudta, hány éves, de még a törökverő Báthory István vajdát is ismerte vagy legalább vélte ismerni, annyit tudott róla ilyenkor mesélni; kivált néhány pohár finom ó-bor után amiben részesült az uraság asztalánál. Ámde ezúttal néma maradt. Senkinek nem volt kedve és bátorsága szólni; még a főtisztelendő úr virágos felköszöntője is elmaradt, csupán az asztaláldást adta elő kellő áhítattal:

— Kegyelmes atyám Úristen, kire néznek mindeneknek szemei, hogy megadád kinek, kinek eledeleket alkalmas időben, terjeszd ki mi reánk fiadra az te áldásodat és miképpen minden állatot az hiveknek életekre teremtetted, azonképpen ez mostani ételünket szenteld meg az mi táplálásunkra. És engedjed, hogy mértékletességgel és józansággal és jó lelkesmerettel éljünk az te ajándékiddal, hogy fő gondunk legyen az lelki kenyérről, kivel az örök életnek remén-

ségére tápláltatunk, az te szent fiadnak, az mi urunk Jezus Christusnak általa. Amen.

Elmaradtak a szokásos felköszöntők is, hiszen a család öt hét óta amúgy is gyászban volt Báthory Gábor és feleségének váratlan halála miatt, akiket csak nemrég kísérték örök nyugalomra az ősi templom kriptájába. Így aztán csendben, bánatosan fogyasztották el az ebédet, az erdélyi konyha híres-neves remek ételeit és mindenki megkönnyebbülten lélegzett fel, hogy a nyomasztó hangulathoz szabadulhatott.

Az étel után való hálaadást — ősi szokás szerint — a házigazda mondta el emígyen:

— Uram Isten, kinek szájából származott igével él ember, hálaikat adunk teneked az te jótéteményidről, melyeket bőséggel osztogatsz minekünk, te fiaidnak és mostan is naponként megelégtívén minket az te jóvaiddal, megbizonyítod, hogy te vagy megtartója mind ez világi s mind örökkévaló életünknek az mennyei kenyér által. Kérünk is tégedet, hogy úgy éljünk az te ajándékiddal, hogy ez világhoz ne ragaszkodjunk, hanem emelhessük fel te hozzád az mi elménknek szemeit, és teljes életünkben vigyázhassunk igaz hittel és jó lelkesmerettel az mi megváltónknak, az Ur Jezus Christusnak eljövételire. Amen.

Ebéd után Báthory Istvánéknak váratlan vendégek akadt: a szomszédos szatmári főispán. Jókedélyű, agglegény ember, rokona a háziak mindkét ágának, akivel mindig szívesen elbeszélgettek. Tulajdonképp részvétlátogatásra jött, miután István király halálának már híre futott mindenütt az országban. Rajta kívül más nem is ült a vacsoránál. Így István újra előhozakodott rossz álmával, kivált hogy azt reggel nem mondhatta végig. Elmaradt belőle még, hogy Pókainén kívül mások is hurrogtak és visítottak, átkozva a király nevét: mindenki, akinek valami bánata esett miatta.

A vendég különös érdeklődéssel hallgatta a meglepő előadást. De, mert értett az álomfejtéshez, biztosítá az aggodalmaskodó háziasszonyt, hogy ennek a rettenetes látomásnak semmiféle káros következménye nem lesz. Nem is lehet, mert az végeredményben a király apoteozisa, dicsőítése — ellenfelei által, akik erélyét nem tűrték, tekintélyét fitymálták és vasakaratának engedelmeskedni nem akartak.

A levert, bús háziurat láthatólag megnyugtatta ez a nem várt magyarázat, mikor már arra gondolt, hogy valami érvágást végeztesen borbélyukkal magán, hogy vérlüktetését lecsillapítsa s kissé megnyugodjék. Mert lássuk, miről is volt szó abban a borzadályt

keltő grodnói templomjelenetben, melynek István — a Báthory-családnak immár seniora — fül- és szemtanúja vala, avval a szerencsétlen Kendeffy Anikóval, a király nagy tisztelőjével, akivel, bizony Isten, boldogabb életet élt volna, mint a ráerőszakolt vén Jagiello Annával: — Hogy a két Pókai testvér közül az egyiket, néhány más erdélyi főúrral együtt a szentpáli csata után kivégeztette? Hát, édes Istenem, mivé lett volna ez a szegény Erdélyország, ha meg nem fékezi az idegenekkel szövetkezett ellenfeleit, a bécsi udvarral kacérkodó átkos pártosokat? Talán szelídséggel fegyverezte volna le őket? Hisz az öregebbek még emlékeznek a spanyol Castaldóra, aki éhes zsoldosaival előzőnlötte az országot és szegénységet, szenvedést hozott reá. Sokan nagyra voltak vele, hogy ha Erdély újra egyesül az anyaországgal, mily hatalmas lesz megint. Ezt fújták a ravasz, okos György barát után kórusban úton-útfélen, dietákon, úri összejöveteleken egyaránt. S mi lett belőle? Általános, Erdélyben soha addig nem tapasztalt elszegényedés, nyomorúság és az erkölcsöknek oly nagymérvű romlása, amelyet még e kis, de boldog országban nem ismertek.

— Hát bizony, erre a sorsra jutott volna újból kis hazánk, komámuram, ha István király nem olyan erélyes, amilyennek mutatkozott. Nyilván ama hírhős, neves Josephus Flavius zsidókról írt históriájának példája jutott eszébe, a szerencsétlen Sedechiással kapcsolatban, hogy: — Rosszúl megy olyan ország dolga, ahol a fejedelem lágy s tanácsosai azt csinálják, amit akarnak!

— Tisztára úgy vagyon, merthogy Flavius munkáját igen nagyra becsülte. Vallom is, örökkéig, hogy Pókai és ármánykodó társai jól megérdemelték keserves sorsukat, mert itt ma, ahol ülünk, német parancsolna, ha fejedelmünk nem úgy cselekszik vala; mint akár ama mindenható barát idejében.

— Családunk is Fráter Györgynek köszönhette nyomorúságát, szólt közbe a ház úrnője. Politikával ugyan nem igen törődött s azt a férfiak dolgának tartotta, de sok mindenre emlékezett koldusbotra jutott édes apja kifakadásaiból s józan eszével gyakran megtalálta az ellentétes események közti helyes összefüggést. — Ezért merem állítani, még ha magamra maradok is, hogy Martinuzzi nem volt az a providentiális nagy férfiú, amilyennek sokan tartják. Már az apám is emlegette ezt s rájöttem lassacskán, hogy igaza volt.

— Ehhez magam is hozzá szólnék, engedelmmel, jegyzé meg Báthory, miközben vendége serlegét újra tölté abból a muskotályborból, amely ez alkalomra előkerült.

— Szívesen hallgatjuk, nógatták mindketten.

— Legfőbb érdeméül — ügyebár — azt tartják, hogy az országot két ellensége: a német meg a török versengése között megtaltalmazta. Hát ebből az oltalomból áldás nem fakadt. Mert ez a jó eszű, de hiú és alapjában véve hihetetlenül félénk ember egymásután három ízben játszotta el az ország sorsát.

— Hogy, hogy, szólalt meg csodálkozva Bebek Zsuzsanna? Hiszen erről semmit sem beszélt a diák, mikor nekünk édes hazánk históriáját tanígtatta, hogy fáradt elménket felvidítsa a sok nehéz latin deklináció és konjugáció után.

— Persze, hogy nem beszélt, szólt közbe a tudós jövevény, mivelhogy azt kevesen ismerték fel. Aki pedig felismerte magányos tűnődéseiben, az szégyenkezik mondani vagy megvallani. Hisz hazánk története tele van a bárgyúságok és hiszékenységek miatti átkos események sorozatával és vastag könyvet lehetne arról írni, hogy a magyarok Szent Istvántól mainapig mennyi kárt és veszteséget szenvedtek amiatt, hogy sokszor könnyen hívők vagy jobban mondva túl lovagiasak és nobilisok voltak ellenségeikkel szemben. Históriánk hemzseg az olyan dolgoktól, melyek azt mutatják, mily gyermekesen gondolkoztak gyakran a legnagyobbak, kiknek esztől az ország dolga s a népek boldogulása függött.

— Szép és érdekes, amit Kegyelmed mond, szólt Bebek Zsuzsanna. De hát az emberek és népek sorsába olykor a fátum is beleszól.

— Úgy van, édes lelkem, folytatta az ura. Nem is arra gondolok, hogy a magyarok hitelt adtak a királynak, aki esküje ellenére a délceg Hunyadi Lászlót lefejeztette. Sem arra, miként bíztak a magyarok egyik-másik vezérökben, akiben aztán csalódniok kellett. Hiszen nem históriát akarok írni. Hanem csak a nemrég múlt idők tanulságaiból kívánok itt egy s más dologra rámutatni, avval a kapzsi, durva horvát baráttal kapcsolatban. Mert lényegében mi is volt hát annak a szerencsétlen embernek rövidlátásból eredő három főbenjáró vétke?

Az első, a váradi béke, melyet még János király életében kötött Ferdinánd király érdekében, avval a kimondhatatlanul bárgyú záradékkal, hogy Erdély még az esetben is az övé lesz, ha János király közben megházasodnék és halála után fia maradna! Hát hol maradt itt az államférfiúi előrelátás, mikor az ország földjét ellenség nem tapodta, nem is fenyegette semmi oldalról?

A második, midőn három esztendővel utána, hitelt adván gyerekes együgyűséggel a szultán képmutató hívásának, az elhalt János

király csecsemőfiával óbudai táborába vonúlt s azalatt a törökök egyenként belopózkodván Buda várába, azt ellepték és minden ellenállás nélkül elfoglalták; most is kezökben van s marad tán még dédunokáink idejében is. Pedig a tanácsurak ellenezték a dolgot és tiltakozásáért a jó vitéz enyingi Török Bálint a konstantinápolyi Héttoronyban fejezte be drága életét.

— A fűrfangos eset, megbocsát, ha zavarom, épp a mohácsi csata évfordulóján történt, szólt közbe a vendég. De a törökök cselöket annyira restelték, hogy soha nem emlegették és krónikaikba úgy vették be, mintha Budát fegyveres kézzel hódították volna meg. A nekünk fájdalmas esemény pedig a pogányok szerint a felséges Isten kegyelméből és a teremtmények büszkeségének, Mohammed prófétának csodás hatalmából való rendkívül fényes győzelem vala.

A barát harmadik vétké, hogy az Erdélybe húzódott szép Izabella királynét tíz esztendő múlva az országból kibeszélte, rendszeres ijesztgetésekkel megfélemlíté, hogy kezéből kicsikarja a szent koronát és kisleányával földönfutóvá tegye. Igaz, avval az elgondolással, hogy az immár Temesvárig jutott török terjeszkedését majd a Magyarországgal egyesített Erdély jobban feltartja.

— Hát, kedves urambátyám, hol maradt a köteles gondossága annak a szerencsétlen embernek, mikor az őseinktől reánk származott szentkoronát a német kezébe adta, nem vevén számba, hogy Ferdinándnak se pénze, se hada nincs elég ahhoz, hogy Magyarországot megvédje vagy éppen Erdélyt vele egyesítse. Ez az éveken át megváltó áldásnak hirdetett egyesítés így soha nem is jött létre és bizony Ferdinándus támogatásából az erdélyiek nem láttak semmit. Viszont azóta a török immár száznál több magyar várat foglalt el, alig harminchárom esztendő alatt, a legtöbbit úgyszólván ellenállás nélkül, mivel sem őrsége, se municiója nem volt, hiába könyörögtek érte a bécsi Haditanácsnál parancsnokaink, köztük olyan vitéz harcosok, mint Losonczy István temesvári, Szondy György drégelyi, Kerecsenyi László gyulai, Zrinyi Miklós szigetvári kapitány s mások. Íme hová juttatta hazánkat a dicső Fráter György barát politikája. Mikor pedig — annyi unszólásra és esedezésre — Ferdinánd fia és utódja, Miksa mégis csak összehozott valahogy egy százezer főnyi hadat, az hetekig tétlenül (vagy mondjuk ki magyarosan: gyáván) hevert Győr és Komárom közt, ahelyett, hogy felmentésére sietett volna a hetek óta ostromlott Gyulának vagy Szigetvárnak!

— Ez szóról-szóra igaz, édes öcsém, de megkövetem, azért ne törjön oly könnyen pálcát Kegyelmed a fráter felett, szólt közbe a vendég, aki minden elkövetett vétké és oktalansága mellett

az ország javát szolgálta, kereste. És milyen úton? Politikájának egy bölcs méltatója szavaival élve úgy, hogy Erdélyt megerősítse s aztán innen, Erdély segítségével és felhasználásával indulhasson meg a magyar királyság restitúciója. Évtizedes szünetlen munkája sikerült is. Még sem volt eredménye, mert midőn — folyton a török veszedelemtől rettegve — azt hitte, hogy Erdély államiságát biztosíthatja, ha egyezsége lép Ferdinánddal, hamar be kellett látnia, hogy ha eleget tesz a magyar király kívánalmainak s az önálló Erdély érdekeit teljesen alárendeli a magyar királyságnak, úgy nemcsak rombadől egész munkája és tönkre megy Erdély, de még ez áldozat árán sem fog előbbre jutni az egységes magyar királyság ügye.

— Ez volt a «barát» tragikuma, veté közébe a ház ura. Csakhogy azt elkerülhette volna, ha kellő státusférfitől előrelátása van vagy legalább is hallgat megrögzött terve ellenzőire, akik pedig elegenden voltunk. Ő szegény túlbecsülte a magyar király ígért támogatását s következőleg Erdély fenmaradását a Magyarországgal való egyesüléstől remélte; holott annak a tartós egyesülésnek maga a természet mondott ellent, higyjétek el nekem. Mert igaz ugyan, hogy Erdély Szent László óta egy testet alkotott Magyarországgal, ám annak az inkább csökevénye, mint egészséges testrésze volt. A mi országunk már fekvésénél és földrajzi helyzeténél fogva különbözik az anyaországtól. Fejlődése is ezért volt más, miként más lakóinak nyelve, természete, eszejárása, lelkisége, gondolkodása és természete. Ez a különбözőség magyarázza a századokon át megismétlődő surlódásokat és soha el nem ülő zavarokat. De azokat még erdélyi vajdák sem bírták megszüntetni. Ezért kellett leveretésüket mindig idegeneknek végezniök, még ha ez idegenek neve Zsigmond vagy Mátyás király volt is! Miért volt ez? Mert Erdély egy külön önálló geográfiai egység, melynek földtani alakulata, vízrajzi helyzete, éghajlati és termésviszonyai egész mások: egy széles, magas fensík, melyen egy-két hónappal később rügyeznek a fák, vetnek és aratnak, kaszálnak és szüretelnek, mint a szorosán vett Magyarországon, melyhez egyébként a Nagy-Alföldre igyekvő folyói és útjai kapcsolják. Amellett háromféle nyelvű és vallású népfaj lakja, melyek jogviszonyait a múltban külön magyar, székely, szász törvények és jogszokások szabályozták. Elismerjük, hogy gazdasági tekintetben gyakran rá volt Magyarországra utalva, melynek viszont sót szállított bányáiból, meg szálfat fenyőerdeiből le a Maroson. Ám az így szerzett állandó jövedelemtől eltekintve annak ugyan nem sok hasznát látta. Hisz Buda a középkorban nyolc napi járásföld volt Gyulafejér-

vártól, mikor pedig az elesett, a bécsi udvar kétszerannyi, mire onnan valami intézkedés Nagyszombaton és Kassán át nagysokára leérkezett; mert hogy katonaság vagy más egyéb segítség lett volna valaha, arról krónikáink hallgatnak. Ezért az önálló Erdély természetes alakulat és százados fejlődés eredménye, nem kényszerű, miként sokan képzelik és harsogják: a történelem vas logikája folytán, védbástyául kialakulva!

— Hát öcsémuram elmélkedése igen bölcs. Erdélyi ember nem is gondolkozhatik másként. Ám megbocsát, ha én mint partiumbeli lakos ellent mondok neki. Mert való igaz, hogy az erdélyi lélek más, mint a magyarországi; de vallom, hogy Erdélyország érdeke az lenne, hogy szerves kapcsolatban álljon az anyaországgal, bár mindaddig, míg a török birodalom erős marad. Hiszen a pogány hatalma mindegyre növekedőben van és Erdélyt is elnyeléssel fenyegeti. A Porta ma még nem meri bántani s nem bántá az erős István király alatt sem. De a hódoltatások napirenden vannak, úgy hogy Zaránd szélén az emberek még a szomszédba se mehetnek át török írás nélkül; földjeiket úgy behasogatta a pogány erőszakos terjeszkedése. E miatt a Konstancinápolyba járogató követek tarsolya tele van mindig tiltakozásokkal, melyeknek semmi orvoslása. S mi lesz, ha majd gyengébb, engedékenyebb fejedelmek következnek? Lassanként a szélybeli várak és kastélyok, Lippa, Belényes, Várad a pogány kezére jut; Huszt, Szatmár, Kassa a németére, hogy aztán az ekként anyagilag is meggyengült ország székhelyébe, Gyulafejervárt a török befészkelje magát és Erdélyből pasalikot csináljon. Nem is nyíltan, erőszakkal, hanem ravaszsággal, reázúdítva az országra tatár hűbéreseit; ő maga kezeit mosván, hogy azok betöréséről nem volt tudomása.

— Ne ijesztgessen, kedves bátyámuram, a jövőbe vetett rémképeivel, szólalt meg a háziúr. Úgy sem győz meg! Mert mi úgy nőttünk fel s váltig azt hirdetjük, hogy Erdélyt nem szabad visszakapcsolni Magyarországhoz, amíg annak nagyobbik része a török uralmát nyögi. Ennek opponálunk mind halálig mi erdélyi urak, minden erőnkkel fentartani igyekeztünk Erdély függetlenségét, még ha adózunk is a pogánynak. Hisz azt az adót úgy is sokszor lealkusszuk, elhalasztjuk a portán, amelytől egyébként békében élhetünk és gyarapodhatunk; nem úgy, mint amikor Ferdinánd vajdái ültek a nyakunkon, épp Fráter György politikája következtében. Ne is szóljon házamban senki fia többé róla meg az ő úgynevezett gondviselészerű nagyságáról és államférfiúi bölcsességéről, aminek következménye országunk mostani nyomorúsága. Alakja amúgy se volt

rokonszenves még az egykorúaknál sem, mert már jókora gyerek voltam, mikor boldog emlékezetű jó apám: Báthory András — aki Izabella királyné udvarmestere volt — vasárnaponként elmesélte, milyen társzekerekkel hordták a barát alvinci kastélyába a Sztrigy völgyében és Erdély egyéb helyein gyűjtött római kincseket, Lysimachos-aranyakat meg ékszereket, amikből aztán szekénderékkal küldözgetett fel az ő bálványozott királyának, Ferdinándusnak.

— Ezt én is úgy hallám gyerekkoromban, felelt a vendég. Hanem ez még nem ejt foltot a barát jellemén, sőt merem állítani, nem ejtenek azok az iszonyatos jellemzések sem, melyeket róla — még életében — Verancsics, Castaldo vagy Pallavicini írásaikban jelentettek Bécsbe uruknak; hiszen a história mutatja, hogy a kortársak nem mindig voltak igazságosak kimagasló, nagy férfiak megítélésében!

— Aláírom komámuram vélekedését, ámbátor kevélységeért a jó Isten a barátot eléggé megalázta, midőn — Bornemisza Péter szavait citálva — Fráter György kincstartó, mint egy király lévén, házában által lötték, orrát, fülét elmetélvén az utcára vettetett. Ki vélte volna, hogy ily uraságból erre jutna?

— Hát elhíhetitek mindnyájan, hogy mi bizony sokat nem keseregünk a barát szomorú kimúltán. De a baj ott van, hogy az ő politikája hozta nyakunkra az idegent, akit már a magyarországiak oly régóta nyögtek. Mert bizony ma is gyakran esik szó névnapi és egyéb vacsorákon arról öregek ajkán, hogy a magyarok a mohácsi veszedelem után abban a meggyőződésben választák meg királyokul az idegen Ferdinándust a jó és gazdag, áldozatkész Zápolya János helyett, hogy testvéröccse lévén a hatalmas V. Károly császárnak, majd annak támogatásával felszabadítja Magyarországot a török iga alól! Hát ugyan hány zsoldosát látta hazánk ennek a roppant uralkodónak, kinek birodalmában, úgy tanultuk, soha le nem nyúgodott a nap?

— Tisztára igaz. De nem neheztel rám bátyámuram, ha előadását avval toldom meg, hogy a németet főuraink kapzsisága hozta nyakunkra. Elöljáró volt ebben ecsedi Báthory István, a sánta nádor, akit sikkasztásaiért a rendek két ízben is letettek s most elsőnek hódolt meg Ferdinándusnak, felajánlva neki azt a tömérdek aranyat, ezüstöt, amit a mohácsi csatából menekülve a pécsi káptalan kincseskamarájából magával vitt. Persze jutott belőle egy rakás társainak is, kiknek nevét listába foglalva vitte fel Pozsonyba Lajos király özvegyének, Máriának, aki testvére dolgát itthon intézte.

— Tudok róla, mert országunknak minden várát, tisztségét elosztogatták papíroson azon a nevezetes tanácskozáson, amelyen megállapíták, miként kell pénz-, cím-, hivatal- és jószágadományozás ígérgetésével az urakat, nemeseket és a királyi városokat Ferdinánd számára megnyerni.

— Ez azért volt szégyenletes dolog, mert trónigényét Zápolya János ama nevezetes rákosi országgyűlési végezésre alapítá, amely unisono kimondá, hogy ezentúl a királyságból minden idegen fejedelem kizárassék és csak született magyar emeltessék királyi székre.

— Igen ám, de a guruló arany János vajda pártjából is naponta mind több emberét csábítá Ferdinándus hívei közzé, holott még magyarul sem tudott az Istenadta. Hiába volt Zápolya komoly intelme a budai dietán, hogy vannak, kik az ország védelmének színe alatt a magyar nemzetnek és nyelvnek kiirtásán fáradoznak!

— Jól emlékezik bátyámuram ezekre a szomorú időkre, melyek országunkat idegen járomba hajtották, anélkül, hogy annak az idegen felségnek valamelyes kézzelfogható hasznát láttuk volna. Mintha eleinket a jó Isten, nyilvánvaló vétkeikért vaksággal verte volna meg!

— Igaza van Kegyelmednek, szólt közbe a ház úrnője, de csak félig-meddig, mert én azt hiszem, hogy a német királyt leginkább azért kívánták, mert idegen volt. Hiszen valahogy emberi dolog, hogy ami idegen, külső nemzet, azt jobban óhajtjuk, akár csak a velencei serleget, a Stambulból jött selymet és németországi ónkancsót, holott olyan nálunk is bőviben van, néha még szebb is. Csakhogy az idegen-szeretet pátriánkban elejétől fogvást meg volt s ez ártott legtöbbet szegény nemzetünknek.

— Ennél is jobban ártott az az eredendő baj, hogy a nyakunkra hozott német királyok Magyarországot valóságos kolóniának tekintették s azt úgy is szipolyozták ki. Hisz valamennyien jól tudjuk, hogy a mi jobb lisztünk meg szarvasmarhánk van, azt a kupeczek és hajtsárok a bécsi vásárookra viszik. Még a harmincadjuk is kisebb Magyaróváron, mint más becsületes emberé. Pénzünk is azért olyan gyér, mivel terményeinket olcsón kell elvesztegetnünk. Mert, ugyebár: enni-innivalónk bőviben van s úgyszólván zsírunkban fuladunk. De tíz atyjafiához is bekopogtathat a megszorult ember, amíg néhány forinthez juthat; asszonyaink meg alig bírnak vásárolgatni a gyolcsos tóttól, ha néhanapján udvarunkba betéved.

— Példáitok találóak, édes véreim, szólalt meg a vendég. De megbocsáttok, ha azt merem állítani, hogy csak részben van igazatok. Mert való ugyan, hogy az idegenektől századok folyamán sokat

szenvedtünk; ám az is bizonyos, hogy a haladás szellemét vagy ha úgy tetszik, ösztönzését idegenből kaptuk.

— Ez csalhatatlanul helyes, felelt bajusza alól a ház ura, kivált ha históriánkat jobban átgondoljuk. Erre szükség is van, hogy igazában megérthessük, mert ha figyeljük a mai történeteket, azok megmagyarázzák visszafelé is a történelmünket. Hiszen a történelem mindig ugyanaz, csak más kiadásban. Minél öregebb valaki, annál jobban látja, érzi ennek az igazságát s míg azelőtt, ha históriát olvastunk Turóczipban avagy Bonfiniusban, lapjaikat csupán száraz adathalmazoknak tartottuk s néha alig értettük, most mily eleven színekben táncolnak a szemeink előtt és élnek azok az események, a tatárjárás, a várnai csata avagy a Mohács utáni dolgok. Mert miből áll a magyar história? Miben különbözik a mi történelmünk más nemzetek történelmétől? Abban, hogy míg más nemzeteknek csak egyszer kellett hazát foglalniok, nekünk minden száz esztendőben újból és újból kellett honfoglalást végeznünk s az országot újra megépítenünk.

— Ezt én is vallom, hajbókolt a vendég, mert Árpád vezért és társait Európának olyan részébe hozta a végzetők, a magyarokat sorsuk olyan helyre telepítette le, amely az európai evolúciónak és áramlatoknak találkozóhelye és ütközőpontja, ahol nemcsak a belső korhadás, a természetes belső fejlődési folyamat következtében előálló gyengülés, hanem a külső erőknél hatása is előidézte ezeket a nagy katasztrófákat, amelyekből bizonyos idők múltán megint hatalmas fellendülést láthattunk.

— Kedves bátyám, következtetése olyan meggyőző, hogy nem is folytatom. Inkább kóstoljunk még valamit abból a száraz kolbászból, amit a feleség ahhoz a finom magurai tavalyi eresztéshez a pincéből felhozott.

— De, bizony csak folytassa édes uram, mert estig is elhallgatjuk beszédét; hisz Kegyelmed a legtudósabb köztünk; még szaván is meglátszik, hogy külső országban is járt.

— Hát bizony én ott az idegenben annyi sok extraneus társam közt azt is megfigyeltem, hogy országunkban mindig akkor volt valami kitűnő nekibuzdulás és haladás, mikor a magyarság teljes lélekkel belehelyezkedett az európai fejlődés általános eszmekörébe.

— Ez finom megfigyelés, szerelmes jó uram; de feledi, hogy az ilyen haladás gyakorta revolúciókkal járt.

— Nem tagadom, de reá kell mutatnom, hogy a legnagyobb magyar: Szent István király is forradalmár volt cselekedeteiben

midőn átgyúrta az addigi magyarságnak egész szervezetét, azt a bizonyos házközösségi sistemát, a hét vezérrel még 144 törzsfőnökkel, bármint morogtak is a főurak. De miért tette? Mert látta és jónak látta a hatalmas német birodalomnak feudális államrendszerét. Abba kellett igazodnia, és felesége, a bajor Gizella is rávezette arra, hogy minden okvetés nélkül bele kell igazodnia, oda tapadnia Európa akkori életéhez. Erről úgy meg vala győződve, hogy igazi tiranizmussal, mondhatni vad erőszakkal eltiporta a magyarságnak régi, ősi törekvéseit és fellobbanását.

— Ez így volt a maga teljes, átalakító hatásával együtt, amelynek fontossága fel sem becsülhető, szólt a főispán vendég.

— Bizony az el sem képzelhető, mert olyan átalakítás történt itt a bajorok, az olaszok, a behozott németek és más idegen lovagok segítségével, hogy ha ide országunkba száz esztendővel később jött volna be a régi magyarok közül valaki, nem ismerte volna fel a magyar nemzetet, hogy mi volt azelőtt és mi akkor! Erősen hiszem, hogy ez volt a legnagyobb átalakulás, olyan, amilyenén még kétszer ment át Magyarország: Nagy Lajosnak, az Anjou-ház ragyogásának, meg utána száz esztendővel Mátyás királynak idejében.

— Úgy van, édes öcsém, mert mondhatni, egész kulturánk s az olasz műveltség e három dicső királyunk révén szivárgott be, sőt mivel ezt a kultúrát valósággal ráerőszakolták nemzetükre, evvel bírták fellendíteni és megint ragyogásba emelni az országot.

— Eltalálta, kedves bátyámuram, De többet mondok. Vallom, hogy mindig a poshadásba jutott korok voltak azok, amelyek a hanyatlást előidézték és mindig azok voltak a fellendülés korszakai, amikor hozzáidomultunk a nagy világ eszmeáramlataihoz és azokba bele kapcsolódtunk!

— Köszönjük Kegyelmednek, édes öcsém, ezt a tanuságos okfejtést, amelyet még senkitől sem hallottam hosszú életemben. Csak attól tartok, hogy uraink közt nem mindenki gondolkozik így, mert hogy hát kényelmesebb dolog minden bajunkért a tatárt, törököt, no meg a németet okolni.

— Ebben is van némi-nemű ráció. De ne feledje bátyám uram, hogy országos bajaink nagy részben mindig abból származtak, hogy a magyart a visszavonás, egyenetlenség és irigykedés rontá, mert hát ez bizony — valljuk be — ősi átok.

— Ezt magam is hiszem, vékony asszonyállati eszemmél, szólt bele a ház úrnője, kivált amióta bátyánktól, István királytól hallám, hogy: — Magyarország eleitől fogva az két avagy inkább három

felé húzás-vonás miatt veszett, mert az német és magyar veszett össze, osztán az török végezte el az játékot!

— Úgy van, Isten nyúgosztalja a bölcs embert még haló poraiban is, hagyta helyben a szép idézetet az ura.

— És mondjátok, szeretteim, szólt hozzá a vendég. Mire vezet ez a széthúzás és egyenetlenség, holott még a török is összefog, nem úgy, mint mi? Hogy is prédikállotta ki az a híres-neves Telegdi Miklós esztergomi prépost: — Meg kell mondanom a mi az igaz, oly igen távol estünk mi az keresztyéni igyenességtől és atyafiúi szeretettől, hogy majd alábbvalók vagyunk ebben még a törököknél is. A törökök az ű tévelygésekbe és vakságokba, látod-e mely egyenesek? Birodalmokat is mely egyenességgel oltalmazták és egyenlő akarattal igyekeznek killyebb, killyebb terjesztetni?

— Elég bánatosan figyelem magam is, kezdte szavát a ház ura, mint nő naponta az urak közt azok száma, akik a némethez dörgölődnek, titokban egyre Prágát futják és Erdély biztonságát a magyar királlyal való szorosabb kapcsolatban látják. Pedig annak nem sok hasznát fogjuk látni, mikor az még Magyarországot sem képes megoltalmazni. Hiszen a maniákus Rudolf az ország dolgaival nem törődik, napestig cifra mives kelyhekben és képekben gyönyörködik vagy ékszereivel játszadozik, mint valami tacsó a kavicsokkal, minden zsebe tele lévén velök. Udvara meg hemzseg csillagjósoktól, alkímistáktól és hízelgő lovagoktól, akikkel éjfélig is elmókázik, sokszor hetekig várakoztatva a követeket, akiknek előterjesztése egyáltalán nem érdekli. Helyette selyemharisnyás, döllyfős, ravasz miniszterei dirigálnak. Immáron Erdélyország belső dolgaiba is mind jobban beleártják magukat, nem elég, hogy bányáinkat már idegenek bérlik és minden hizott marhánk Bécsbe, Prágába jut. Ugyan mi lesz ennek vége, hogy most már nem él István bátyánk, akitől hazánk sorsának jobbrafordulását reméltük mi, akik nem vagyunk német-pártiak?

— Bizony, ez nekem is gyakran eszembe jut, tudván, hogy mustrálás nélkül meg nem lehetett s ha valamire való ágyúöntésre készültek, annak a szeme előtt kellett megtörténnie.

— Ez így volt. De mindez kicsiség annál az égő, lobogó gondjánál, amelyben hazánk boldogulásáért s az ország szabadságáért élt.

— Meg is lett volna úgy, miként Mágócsy Gáspárnak megírta. De hát az is csak pénzen múlt, amihez sehonnan sem juthatott.

— Kedveseim, ezt mindannyian úgy tudjuk. De volt itt más baj is, édes ángyomasszony, ami országunkat emésztette és

folyvást emésztí: főuraink mérhetetlen kapzsisága, megbízhatatlan természete és szüntelen dőzsölése, tékozlása.

— Jó, hogy erre téríti beszédét komám uram, mert öregapámtól — aki személy szerint ösmerte — több versben hallám emlegetni a híres-neves Werbőczy István kancellárral kapcsolatosan, hogy nem volt Magyarországnak egyetlen vármegyéje, amelyben legalább egy-két faluja ne lett légyen: s ugy-e olyan embernek, aki megérte a Dózsa-féle pórlázadás minden borzalmát és akkor, amikor a jobbágyak ezrei éheznek vagy sýnlődnék emberhez nem méltó sorban.

— Ez bizony így van öcsémuram, felelt a vendég, bár reánk nem is igen tartozik, mert errefelé vidékünkön a paraszttal elég emberségesen bánnak. Ám tudok olyan nemesről, aki gúzsba köttette szegény jobbágyát, ha nagy titokban egy halat fogott magának a nádasban, vagy kaszálás közben leütött egy nyúlat, hogy éhező gyerekeinek hazavihesse.

— Mind a két példa találó, veté közbe a Nagyasszony. De nem tudom, emlékszik-e még arra az esetre, amelynek híre gyerekkorunkban bejárta az egész országot, hogy Dunántúl, Bornemisza Mátyás télidején léket vágatott a jégbe s úgy mártatta háromszor a vízbe fejével lefelé azt a jobbágyát, aki erdejében egy szarvast talált löni!

— Feledik az ilyen szívtelenek a jó Bornemisza Péter tanítását, hogy a szegény ember nem örökös rabja földesurának, hanem csak ideig való juha, kit Isten pásztorsága alá bízott. Azért hiába való rovástul is, raboltatástul és szolgálattul is megóvjá.

— E bölcs tanítás ellenére, bizony az ilyen eseteknek se szeri, se száma, veté közbe a csendes beszédű, hallgatag vendég. Mert a népet soha ember nem karolta fel. Nyomorúságát senki nem érezte, értette, államiságunk egyetlen századában sem. Hisz levelesládánk régi írásai közt láttam egyet, amelyben Zsigmond király árulónak bélyegzi a két Zsuki-testvért, amiért az 1437-iki erdélyi parasztlázadásban a néppel tartott, illetve azt merték a kolosmonostori konvent színe előtt mondani, hogy az agyonsanyargatott szegénységnek végelkeseredésében igaza volt.

— Mai szemmel tekintve, valóban igaza volt, szólt a ház ura; épp úgy, mint két emberöltővel utána a székely Dózsa Györgynek, akit forradalmának leveretése után a bölcsek tüzes vaskoronával koronáztak meg. Pedig a nép csak tisztességes megélhetést és bánásmódot kívánt s ugyan mit csinálnánk mi jobbágyok nélkül? Koldusbotra jutnánk, holott állítom, hogy Magyarországot a nép, a szegénység karja tartá fenn a lefolyt századok viharaiban s tartja fenn még ma is. És mégis: krónikáink telve vannak hőseink vitézi

tetteivel. Ám ki tartá számon azokat a jobbágyainkat, akik a csatatereken uruk mellett vitézkedtek s kitüntek? Legfeljebb az igricek nótái vagy egy-egy szórványos armális, melyet a béke napjaiban olykor-olykor kaptak, ha érdemöket valami rosszmájú udvari ember el nem gáncsolta, amikor címeres-levelökért a kancellárián bekopogtattak, ha ugyan volt pénzök hivatalos taksája lerovására! Ugyan kinek szíve esik meg manapság is nagyuraink közül a szegény nép nyomorúságán?

— Ezt a kapzsiság okozza, szólt bele Bebek Zsuzsanna, melynek sok ékes példáját esmérjük. Hisz olyik zászlós úr annyiféle stallumot kaparint magának össze, hogy ha levelet ír neki Kegyelmetek, görcs esik a szegény íródeák újjába, amíg címeit felsorolja. Hát mit szóljunk a főispánokról és várkapitányokról, akiknek egyúttal a polgárok érdekeinek védelme lenne feladatuk? Még emlékezhetnek a szerencsétlen véget ért Kerecsenyi László gyulai kapitányra; — szegény nénénk: a jó Báthory Erzsébet urára — aki váltott lovakon járatta embereit Nádasdy Tamás nádorhoz Pozsonyba vagy a királyhoz fel Bécsbe, amint hírét vette, hogy valami nemes ember deficiált, akár a tizedik vármegyében Zemplénben, csakhogy jószágát megkaphassa s volt olyan nap, hogy egyszerre három adománylevelet is szerzett a bécsi magyar kancellárián hét baranyai, három aradi meg egy temesmegyei birtokra. Világra olyan volt hívatalt elődje a kapitányságban, Mágóchy Gáspár is, ki az abaúji főispánságot járta ki magának az udvarnál Torna várával, majd a beregít a munkácsi óriási dominiummal, habár maga Békés megyében volt otthon, felesége meg a vele szomszédos Csanádban.

— Ilyen a többi is, ahányat csak ösmertem, egészíté ki az előadást a ház ura: egy Dobó István, Serédy Gáspár s maga Török Bálint meg a renegát Márkházy Pál. Ezeknek idegen javak utáni éhes vadászatát a história kiáltva beszéli.

— Való igaz, szólt közbe a vendég. De miért lepjen meg ez a szégyenletes harácsolás, mikor ebben a dologban még maga a szigetvári hős: Zrinyi Miklós sem volt külömb náluk. Hiszen tudja Kegyelmed, hogy sorban állottak a házai, falvai és részjóságai számát, nevét meg tán még secretáriusai sem ismerték. Megeshetik egyébiránt, hogy vére hajtotta a kapzsiságra, mert bizonyos, hogy mikor a törökkel nem hadakozott, szomszédjai, barátai földjén hatalmaskodott, zsákmányolt, pusztítva kénye kedve szerint. Ebben még tulajdon veje: Tahy Ferenc birtokait sem kímélte!

— Sajnos, ez nem is volt ritkaság napjainkban, jegyzé meg a Nagyasszony; annál szomorúbb, hogy az országunkon kívül élő s

ezért állapotainkat, nyelvünket nem ismerő király tehetetlen volt az ilyen túlkapásokkal szemben, a pátria meg hálából hősei iránt: elnéző. A káptalanok és főispánok ugyan elrendelték mindenkor a vizsgálatot a hatalmaskodók ellen, de azoknak fogamatja ritkán volt s a nem szűnő hatalmaskodások dolga állandóan szóba került a dietákon.

— Kitűnően mondta, édes lelkem. Pedig mit értek vele ezek a notórius harácsolók, erkölcsi szörnyetegek és úri köntösben járó haramiák, mint valami középkori Raubritterek, sőt nem átalították zsványokkal szövetkezni, hogy zsákmányukon osztozkodhassanak... S mit ért el ugyan bizony életében a híres neves Balassa Menyhárt, aki kilenc ízben árulta el urát, három királyt szolgálván felváltva s mikor Bécsben halála lett, temetésén tisztességes ember vonakodott résztvenni!

— Szomorú igazságok ezek, édes uram. Hát még ha arra az üres, céltalan életre gondolunk, amit sokan uraink közül élnek. Eleget ismerünk, aki Vízkeresztől karácsonyig az egész esztendőt múltatással tölti, egyik lakodalomból és keresztelől a másikba jár, udvarházból udvarházba hajszolva lovait, nem törődve birtokával, amit zálogba vet, sem gyerekeivel, akiket a cselédekre bízna. Ezek még az Isten levegőjét sem érdemlik meg, mikor csak a minap hallám — nagy szörnyűlködésekre — az egyikről azok közül, akik folytonosan csak esznek, isznak, lakoznak, táncolnak, hogy: Ez országot pusztítsuk el s az scithiai magyarokként vegyünk más országokat s azt éljük, míg ez az ország megépül!

— Istenkáromlás ez, öcsém uram. S mi az eredménye? Hogy ifjaink azt az életet látva nőnek fel s még csúfondároskodnak is, ha valaki őket pirongatni meri.

— Már ez igaz és elég baj. De én ennek okát abban is látom, hogy iskoláink kevesek és inkább csak tanítanak, teletömve gyermekeink eszét mindenféle tudománnyal, mint nevelnek. Az otthoni nevelés pedig hiányos.

— Belátták ezt sokan a mi időnkben, de jóformán csak a jó ítéletű és józan életű Oláh Miklós esztergomi érsek próbált javítani rajta új iskolai törvényeivel.

— Ad vocem Oláh érsek, akit én még egri püspök korából ismertem s tulajdon szájából hallám nem egyszer azt a jeles mondását, hogy: Magyarországnak török rabságba jutását eleinknek mértéktelen boritála okozta.

— Bölcs szólás, jegyzé meg a ház ura, mert a próféta is azt mondja, hogy Babillon veszedelmének is egyik oka az részegség volt, az pedig más városok veszedelmének is oka lehet, leszen is.

— Ezt boldog emlékezetű jó atyám is emlegette, mert ő maga szemével látta tökrészen, a királyi udvarban a nádort, a sánta Báthory Istvánt, kinek szemébe vágta a budai dietán, hogy nagyobb gondja van a torkára, mint az ország bajaira. De mit lehetett tenni, mikor Lajos királyról két velencei követ is írva hagyta, hogy egész nap ivott, éjjel meg reggelig táncolt s úgy élt, mint egy bestia. Napjában hat-hét ízben evett és zabált s a vacsorát éjfélkor tálalták fel.

— Ez így volt. Ám ne feledje kedves öcsém elhallgatni az egyik olasz követ jelentéséből, hogy az ifjú király kicsapongása akkor kezdődött, mikor megházasodott s az osztrák Mária a budai palotába költözködött, mert hihetetlen nagyétű és mulatós dáma volt.

— Segített a király erkölcsi elrontásában a másik idegen is: a mérhetetlen nagy ivó György brandenburgi örgróf is.

— Szegény Lajos király még életét is bestiaként fejezte be, mert urambátyám többször hallhatta lakomákon, mint én, a fiatalabb, hogy ő bizony nem a Csele patakába fuladt, amint históriába csempészték, hogy ne fájjon annyira a magyarnak, hanem Zápolya György ütötte le elkeseredésében, midőn a mohácsi csata után a patak mocsarából kiszabadítva a közeli Szekcső falu plébániaházában reátámadt e szavakkal: — Te dorbézoló, buja, igazságtalan király! Elvesztéd Magyarországot és minden jogainkat. Vessz hát el magad is!

— Ez könnyen így lehetett, ha ugyan nem pusztá kitalálás. Pedig alig lehet az, mert a zajra berohant Tomory Pál érsek rögtön levágta Zápolya Györgyöt; aki pedig ezt a szomorú dolgot feljegyezte, Szerémi György maga szemével látta a király jobb oldalán azt a három sebhelyet, mit Zápolya háromélű cseh kardjával rajta ejtett.

— Hát a másik egykorú krónikás, Broderics István miért hallgat róla a csatáról írt ismert munkájában?

— Azért, mert kímélni akarta Zápolya Jánost, kinek pártjára állott koronázása előtt s az őt váci püspökké tette. Hiszen a dolgot maga János király is annyira röstelte, hogy még testvére, György illő temetéséről sem gondoskodott; még azután sem, hogy Lajos királyt királyhoz méltó módon Mártonnapján Székesfehérvárt eltemettette.

— Igaza lehet öcsémuramnak. Csakhogy a nagy boritalról újabb példáink is vannak. Avagy nem hallá Kigyelmed soha ama másik velencei követnek, Soranzo lovagnak a mondását, hogy: «A magyarok vitézek, merészek, de engedetlenek s lázongók. Országukban a szegények akkor isznak, amikor tehetik, a gazdagok pedig mindenkor!»

Ez az ivás annyira általános volt, hogy sokszor még országgyűlést sem lehetett tartani a hirdetett időben, amíg a boritaltól ki nem józanodtak a követek.

— Ez mindennapos most is. De miként Zvonarics Mihály megírta, a részegséget nem is szégyelték az emberek, sőt úgy eldicsekedtek vele, mintha valami vitézi dolgot cselekedtek volna.

— Pedig emlékezhetnek jól Kigyelmetek a jó Decsi Gáspár tolnai predikátorra — vágott közbe a ház úrnője — aki tavaly felénk is járt s a szeretetlenséget meg a rettenetes borivást ekként szőlte meg a szószékről:

— Az emberek magok szeretők, fősvények, kérkedők, kevélyek, átkozódók, szüleikhez engedetlenek, hálaadatlanok, Istentelenek, szeretet nélkül valók, engesztelhetetlenek, fortélyosok, mértéktelenek, kegyetlenek, jóknak nem szeretői, árultatók, vakmerők, felfuvalkodtak, kik inkább szeretik az testi gyönyörűségeket, hogy nem mint az Istent, kik csak színét viselik az Istenes életnek, de maga annak erejét és valóságát megtagadták; világra úgy, akár csak Pál apostol idejében élnénk.

— Azt is aláírom, amit a mai erkölcsökről írt: Ez az mi időnkre is szól, melyben minden rendben és hivatalban levő emberek életekben, erkölcsökben és cselekedetekben megvesztenek és ez megnevezett vétkekkel egyeznek, ki-ki az ő útaira vetemedvén... Ennek előtte való üdőkben az mi nemzetünk tisztább életű volt, ennyi gyilkosság, fertelmes élet, paráznaság, részegség és egyéb sokféle éktelenség nem hallottatott ez mi országunkban, mint ez mostani üdőben.

— Hát csak olvassa tanuságul, kedves öcsém, szólt a szomszédúr.

— Némelyek az bornak elköszönésében csoda mesterségeket gondolnak. Ki király egészségejért, ki bő bor, búza fejében, ki minden jó szerencse fejében köszöni. Némelyek ismét feleségekkel mondatnak «jó bort» János uramnak. Azt pedig úgy nem innaja meg, ha ugyan semmiképpen beléje nem férne. Vannak olyak is, kik egy köszönéssel egész asztal népét az duska italra be foglalnak, mert ki jó borlátó, kinek eszterhéjában ütközik, ki ottan iszik, kinek orra alatt mulik, kinek szolgálatjára jut. Látunk olyakat is, kik csoda ivó szerszámokat találnak, melyek az ú társokat nem csak az italra ingerlik, hanem meg is csalják, hogy többet igyanak, hogy sem amennyit ű reajok köszöntenek vala. Vannak oly átkozott emberek is, kik az borban valami maszlagot vetnek, hogy az embert hamarabb megrészegítsék, avagy az bort veleik kivetessék. Némelyek

nagy küssöbbségnek és boszuságnak tartják, ha annyit nem iszol, amennyit reád köszöntenek vala, sőt ebből gyakorta üstök-vonyásra, gyakorta fegyverre is kelnek. Néha penig, ha meg nem iszod, vagy nyakadban, vagy kebeledben töltik.

— Ez kitűnő képe mai világunknak, szólt a vendég, holott az boritaltúl senkit az Isten nem tilt, de az borral való megrészegüléstül tilt mindenkit, úgy tanulám.

— Inni is szabad, felelt reá a gazda, hisz a közmondás is azt tartja, hogy *Vinum de Baranya, sicut Isten aranya*, de csak mértékkel, mert különben megmar, mint az kígyó. Az se baj, ha lakodalmakban hegedű, lant, síp, dob vagyon, csak részegség ne legyen!

— Hát én még, Uram bocsá, azt is elnézném az ilyeneknek, szólt közbe a ház úrnője, ámbátor látni sem szeretem a részeg embert; ha tudnám, hogy az ivás mellett valami jót is tesznek és javára vannak a köznek. De vegye csak ki komámuram az üveges almáriomból a tavaly elhalt ékeztollú tudós Bornemisza Péter könyvét és nyissa' sza fel a zöld pántlikánál, ahol az ilyen urakat kiprédikálta volt, olvasván jó, csendesen, mert merem állítani, hogy annál hívebb tükre nincsen ennek a mi romlott korunknak.

— Nézd el ez világot és ezt nyilván látod, hogy sok fejedelmek többet költenek tékozolva zabálódásra, játékra, verfelyére, friss czifrára, sok építésre, hogy nem mint az mire kellene; mint: Isten igéjének terjesztésére, ország oltalmára és szűkölködők segítségére. Egy néhány cseh és német urakat mondhatnék, kik fel lakták minden kővárat. Köztünk is sem uraknak, nemeseknek, parasztnak nincs semmi jó módjok, mikor vendégeskednek; sok duskával, sok kényes étekkel csak vesztegetik az Úr marháját. Az mely csontocskák, kenyérdarabok lábok alatt hevernek, óh ki édesdeden megszopogatnák egynéhány éhezők. Sokan lator paráznákra arany lánczait, gyűrőit, nyásfáit, friss öltözetit vesztegetik. Vadnak olyak, kik bort borral hivesítnek, borba mosdanak, sőt némelyek kétszer is okádják és mégis itton isznak... Voltak olyak, kik undok állatokat poharokba, pókot, legyet, vereb fiat, bűdös bogarat, iveget köszönt és bele meg is holtak. Hallottam, hogy fő pispék szolgálja megfult és megholt az nagy ivásba. De az több részeg latrai mégis torkába töltötték az ő részét. Minden korcsomán és minden lakodalmas helyeken sok szörnyűséget láthat akar ki is, csak nézzen reájok, még az fő népek is megbolondítván ő magokat. Kit jó kedvnek neveznek, maga kárhozatra való multságok, mind azok és oly örömek, kinek az vége örökké való siralom. Sok asszonyok nagy ficzerezésre annyit vesztegetnek, hogy magokat, házok népét és az mellett sok nyomorultakat harmad-

részeivel szép módon ruházhatnának és mind magoknak, mind egyéb nyomorultaknak elég lehetne nagyobb lelki csendességekre és az Istenfélők előtt nagyobb tisztességekre.

Görögország, mikor legközelben volna veszedelméhez, akkor legtorkosbbak, frissebbek és kevélybbek voltak. Így most is az mi országunknak fotta felé minden rend, nemes, paraszt, sőt az prédikátorok is elmerültek az nagy sok szertelenségben; sem magának, sem feleségének nem talál nyugodalmas öltözetet, hanem tíz vagy húszképpen változtatják. Minden nemes hintóra ül, ha nem kellene is, pohárszékre, cifrás házra. Az deliák rutul szabott köntösökre, melyek nem tisztelnek, hanem hurogatnak bennünket. De ki győzné elő számlálni minden rend között mennyi sok hiába való költségek vadnak, az nagy akaratosság és sok undok utálatos életek miatt. Nézd el még az parasztságot is. Sok kapás, szántó, mester ember, az mit talál egy hétig, egy ünnepnap mind elvesztegeti. Addig sokan semmit nem nyughatnak, míg mind meg nem issza azt ami keveset talált. Ki miatt maga is elruhátlanol és sem feleségével, gyermekével, felebarátjával, sem szegényekkel, sem lelkipásztorával, sem árvákkal, rabokkal semmi jót nem tehet. Ezfélét ne büntetné meg az Isten?

— Ez mind igaz kedves atyámfiai. Ám ne feledjétek, kedveseim, hogy országunk romlása nem a mohácsi csatával s a benne elveszett királlyal kezdődött, kit német nagybátyja, a «markoláb gróf» szoktatott mulatozásra és részegségre, sem pusztán a borital és egyéb szertelenségek következménye, hanem megindult még azelőtt: Mátyás király halálával.

— Ezt akkuráte így hallám öreganyám szájából is, kinek apja gyakorta látta nagy királyunkat Budán, ahová a tanácsba járogatott fel innen a Szilágyból. Mert mi is volt az ő nagyságának varázsa? Hogy országát olyan bölcsességgel kormányozta, hogy azt hosszú uralkodása alatt senki megtámadni nem merészelte. Hogy a szomszédokkal vívott harcaiban egyetlen egyszer érte verés: moldvai hadjáratában, bár onnan is szép zsákmánnyal tért haza; a sok bivalyfejes zászló most is ott lóg a budai Mátyás-templomban. Hogy hazánkat újra nagyhatalommá tette, amilyen volt az Árpádok s még inkább a dicső Anjou-királyok alatt. Hogy rendet teremtett az országban, amely tán akkor először vált nemzeti állammá; amelynek barátságát a külföldi uralkodók s maga a pápa is versengve keresték. Hogy megszorítva a nagy urak féktelenkedését, igazságot teremtett s leereszkedett a néphez is, amellyel azok soha elég emberségesen nem bántak.

— Ez úgy volt. De tudja-e bátyám uram, miért szerette kiváltképpen a nép, mely még mainapig is emlegeti igazságosságát? Azért, mert látta, tapasztalta naponta, hogy nem fukar, hogy mellette s általa virágzásnak indult a kézművesség és művészet, amikre az atyjától, Hunyadi Jánostól örökölt felbecsülhetetlen vagyont is elköltötte, hadd jusson belőle: vitéznek, polgárnak, árúsnak, gazdának, mesterembernek az országban egyaránt.

— Éles obszervációra mutat ángyomasszony ez a finom jellemzése, azért is, mert az megdicsőült jó István királyunkra is szó szerint talál, aki évekig eljárt egy köntösben meg kopott saruban, csak hogy birodalma közköltegeire jusson és katonái ne nélkülözzenek.

— Hazánk második romlását okozta a reformáció, amely két táborra osztotta a magyart, épp akkor, mikor két ellenségével kellett állandóan küzdenie: a némettel meg a törökkel.

— Erről ne essék szó, csapott le az asztalra a ház úrnője, mert vallási kérdésekről házukban beszélni nem szabad. Hiszen a hit meggyőződés dolga, amit mindenkiben tisztelnünk kell, bármily templomba szokott járni.

— Igaza van, hűgomasszonynak, szólt közbe a vendég. De nem fáj-e: mennyi erő és energia veszett el azokban a küzdelmekben, melyeket azok az úgynevezett hitigazítók évtizedeken át vívtak, nemzetünk és fajunk nagyobb dicsőségére!

— Erre is megfelelek, vetett véget a kényes tárgynak István gazda, még pedig amaz okos luteránus embernek igen bölcs szavaival, hogy: Hagyjuk pihenni a rég kidőlt harcosokat, mert ami tanításaikban emberektől való volt, azt az idő megsemmisítette avagy megsemmisíti; ami pedig isteni eredetű volt, azt vitákkal, zsinatokkal, országos törvényekkel, porkolábbal vagy hóhérokkal végképpen elnyomni, örökre elfojtani nem lehet!

— Nem ismerém e szép mondást, amely mintha szegény István király szellemét idézné fel köztünk e szent napon, szólt meghatottan a rokon vendég.

— Inkább a mostani szomorú viszonyokról beszéljünk, kedves bátyám, ha még nem unja, kezdé István gazda, amikor hiába törjük magunkat és küzdünk, mivel a jó magyar pénz a bécsi udvar haszontalan kiadásaira: maskabálokra s egyéb multságokra kell... és váraink éhező őrségeire nem telik.

— Jó, hogy erre fordul a nyelve, öcsémuram, mert bizony, csak napjainkban is nem jut vala török kézre Székesfehérvár, ha Varkocs György idejében alája juthat seregével; Visegrád, ha hős védelmezője, Amade Péter segélyt kap a bécsi Haditanácstól; Temes-

vár, ha Losonczy Istvánt megsegítik; Lippa, ha a spanyol Aldana el nem árulja; Gyula vára, ha Kerecsenyi László pénzt kap; sem Szigetvára, ha Zrinyi Miklósnak erősebb az őrsege.

— Legszomorúbb tán e derék hőseink közt a vitéz Kerecsenyi, aki Bécsben-jártában sírva panaszkolta Báthory Istvánnak, hogy immár *ezernél több levélben* sürgette a császári udvart: küldjön neki pénzt és municiót, mert Gyulát állandóan fenyegeti a pogány s az alföld e legfontosabb vára végre is kezére fog jutni. Ezt többször hallám István király szájából, aki sógora volt és váradi kapitány korában két esztendőt töltött fogságban Bécsben, ahonnan Maximilianus még szegény Kerecsenyi lakodalmára sem engedte haza.

— Ma is élénken emlékszem arra az általános megdöbbenésre amit most húsz esztendeje annak híre országSZerte okozott, hogy ez a két derék hősünk: Kerecsenyi és Zrinyi egy hét alatt pusztult el és áldozta fel életét a hazáért.

— Azóta sem volt hozzájuk hasonló önfeláldozó vitézünk, tán csak még István királyt kivéve, kinek szájából gyakorta hallám ezt a fohászszerű jeles mondást, kivált, hogy elszakadt pátriájától s a magyarságért jóformán semmit sem tehetett: Ha az én nemzetemnek én szolgálhatnék, az halál is édes volna nekem!

— Látja, öcsémuram! Ezért dicső a históriánk, minden tökéletlenség mellett is, miként mindéig emlegette a jó öreg Andrássy Gyula, ha emlékeztek reá, hogy a vele való foglalatosság bizalmunkat és hitünket növeli. Mert mi nyujthat több gyönyört, mely foglalatosság lehet kedvesebb előttünk, mint országunk történetinek studiuma, mint ama faktumokkal, szándékokkal, jeles cselekedetekkel és vétségekkel megismerkedni, a mi őseink életének, karakterének summája és nemzetünk fejlődésére elementárisan hatottak, mivel-hogy mi mind egyes molekulái vagyunk annak a nagy nemzeti organizmusnak, melynek élete hosszú seculumok óta tart és fog tartani időtlen-időkéig; mert mindaz a mi vagyunk, mind a mit bírunk, a mit érünk, ne feledjétek: mind a nemzet elmúlt és jelen életével belső összefogásban vagyunk, olyan összefogásban, mint a rész az egészszel, a causalitás az okkal szokott lenni!

— Gyönyörűséges okfejtés, bár eltért elébbi diskurzusunktól, pedig azt még meg akartam volna kérdeni, tud-e arról komámuram, mennyire megörült István király egy-egy szép kötésű könyvnek, tíz aranyat sem sajnálva adni annak, aki azt neki a kompaktortól elhozta. Akár csak Mátyás király!

— Tudok, hűgomasszony. Ne is folytassuk tovább ezt a témát, hanem térjünk át öcsémuram ama látomására, mely a lengyelek

történetére vonatkozik. Mert, hogy is hallád, Pista, megkövetlek, a lefejezett Zborowski Sámuel atyafiságának jajgatását és felhányását abban a cinteremben? Hogy: nélküle és familiájának segítségével nélkül Báthory István soha nem ült volna a lengyel trónra?!

— Hát ez először is nem igaz s nem igaz, kivált ilyen formájában. Mert trónját István király Isteni végzetnek tulajdonítá, amely őt választá eszközül a leromlott s majdnem a sír szélén álló Lengyelország megmentésére. És méltán. De ha már emberi befolyásról szólnunk, akkor az a színigazság, hogy a lengyel főurakat a töröknek és vallástalannak kikiáltott István bátyánk javára Blandrata orvos nyerte meg: rendkívüli ügyességével, olasz ármánykodásával s egyben, nem utolsó helyen, azzal a rengeteg sok ezer tallérral, aminek kiveretésén a zalatnai bányahivatalba befuvarozott aranyból, ezüstből a fejérvári cementes esztendeig dolgozott pihenés nélkül.

— Nagy sérelme a lengyeleknek — tudom — szegény Zborowski esete is, akit jól ismertem abból az időből, hogy nálunk élt. Ám vallom, hogy büntetését megérdemelte s arra jól rászolgált, mert hatalmaskodott, sőt a szegény Wapowskin kívül megölt egy másik nemest is, hogy özvegyétől elvegye jószágait. Aztán meg a király s a kancellár ellen ármánykodott, még avval is, hogy a Zborowski-ház érdekkörébe tartozó három tartomány — a krakói, sandomiri és sieradzi — nemességét titokban arra ösztökelte, hogy ne adják be a hadi adókat. Ez pedig hazaárulás — *crimen laesae patriae*. Halálával ő hát, bizony, Wapowski ártatlanul kiomlott vérének mosta le!

— Igaza van Kegyelmednek. Hanem ott esett hiba a dologban, hogy a kancellár nemes-embert öletett meg törvényes ítélet és országgyűlési végzés nélkül.

— Tévednek az emberek, akik így beszélnek, felelt a jóbarát. Mert ítéletre nem is volt szükség. Pro primo, mivel Sámuel tíz év előtti halálos ítélete még érvényben volt; hogy pediglen azt nem hajtották végre, az épp István hallgatólagos jóvoltából történt. Evvel ő Felsége egyben azt a vitézségét is méltányolni kívánta, melyet a muszkák elleni háborúban tanusított; talán nem utóljára azért, hogy alattomos praktikáiról elterelje a közfigyelmet. Pro secundo, miután tetten érték. Testvére gyűrűpecsétjével írt levele jutott a királyhoz, akit méreggel készült eltenni láb alól, Zamoyskit pedig megöletni. Hisz a kancellárnak háromszáz zsoldosával akarta útját állni, midőn Krakóba indult s ő azt megtudván, szeretője ágyából ráncigáltatta ki s vetette tömlőcbe. Mikor aztán erről jelentést tett a Litvániában elfoglalt királynak, az csak ennyit írt válaszul egy

cédulára: *Döglött kutya nem mar* (Mortuus canis non morderet) amiből Zamoyski megértette, mit kell vele csinálnia. Ezen pedig, pro tertio: nincs mit csodálkozni, midőn a királynak fülébe jutott az önhitt, gögös és meggondolatlan Zborowskinak az a kijelentése, hogy nem fog neki térdet hajtani, mert arra méltatlan; máskor meg, hogy a Báthoryak címerének sárkányfogai kutya fogak!

— Különben is, ne feledje Egyelmed, hogy a király még koronáztatása előtt ünnepélyesen kijelenté a lengyeleknek s azt ők persze soha felejtani nem bírták, hogy aki ellene áskálódik, azt igyekezni fog eltípori. Ő pedig kijelentéseiben és cselekedeteiben mindig consequens és állhatatos volt, nem úgy, mint mi, szármalmas kis epigonjai, akikre bizony mind a mainapig reánk illik Nádasdy Tamás nádor amaz ismert pirongatása, hogy ha az félszemit itt benn hagyta volna is, be nem jőne érte az állhatatlan országba, mert mint az órát, örökké kell igazgatni.

— Egyébként a király haragját, szolt közbe Bebek Zsuzsanna, a Zborowskiak állandó kihívó magaviselete váltotta ki, amiért magokra vessenek. Ez kitünt még nótaperők folyamán is, melyet Sámuel kivégeztetése után István király ellenök a múlt esztendőben — törvényes úton és formák közt — lefolytatott: nemcsak azért, hogy Sámuel testvérei is elnyerjék méltó büntetésöket, hanem kiváltképpen, hogy mások is tanuljanak belőle, miként kell és illik királyát nemes embernek becsülnie!

— Ezeket magam is így tudom, mondá a házigazda, miközben újra tölté vendége kiürült korsóját. De hát a muszkák siránkozása látomásomban mit jelent? Mert, hogy is mondá az a cugulyás sapkájú muszkavezér a siránkozó és átkozódó asszonyserég közepén kiabálva? Így, gondolom, hogy — úgymond — leverted és megaláztad, te átkos Báthory a nagy hatalmú Rettenetes Iván cárunkat. Elvetted tőle legjobb földjeit és tengerparti országait. Még olyanokat is, amelyekben lengyelek nem laknak. Nem gondoltad meg, hogy evvel csak gondjaidat szaporítád, mert soha elég katonád megnyúlt határaid megvédésére nem leszen s jöhet idő, amikor azokat visszavesszük; még pedig úgy, hogy a lengyel földből más darabot is hozzá kanyarítunk és Lengyelországra majd elmondhatják utódaid, hogy: Fuit!

— Erre csak azt felelem, hogy nincs igaza a muszka siránkozásának és okoskodásának. Mert István király csak azt vette vissza attól az istentelen, fajtalan embertől, ami régebben hosszú időközön át a lengyeleké volt. Aztán meg tudja jól Egyelmed, hogy az egymásra következő nemzedékek atyáik vétkeiért bűnhődnek. Ez

igazság alól a büszke lengyeleket sem fogja a gondviselés kivenni. Ám, ha egyszer úgy fordulna, hogy fékezhetetlen engedetlenségük, naponta tapasztalt önzésük, rendkívüli kapzsiságuk és sok egyéb vétük miatt hazájuk tönkremegy, fog jönni egy boldogabb jövő, amelyben az ország megújult s mondjuk: megtisztult önérzetes nemzedéke — ha sok szenvedés, megalázás és tűrés árán is — erőhöz jut és újraállítja a nagymúltú dicső Poloniát.

— Ezt én is hiszem, zárta be az érdekes társalgást ifjabb Báthory István, még pedig — ne feledje Kegyelmed — hogy pontosan azokon a határokon belül, amelyeket a mi szegény jó nagybátyánk, István király szerzett meg a lengyeleknek, miután az oroszok erejét annyira meggyengíté, hogy azt ne merje éreztetni államukkal.

— Látjátok, ez az apoteozis: István király megdicsőülése, tisztulása minden földi salaktól rettenthetetlen hősiessége és példa nélküli vallásossága jutalmául — szólt a Nagyasszony... Avval felállt az asztaltól, álmosodó vendégét szobájáig kísérte s intett a soros ajtónállónak, hogy neki gyertyát gyújtson és szolgálatjára legyen.

Stephanus Rex

Képek és hasonmások.

Báthory István király díszpalástban. (A címlappal szemben.) A király leghívebb, életnagyságú (2.36×1.22 cm. terjedelmű) olajfestésű képe, melyet róla 1583-ban a magdeburgi származású Kober Márton készített természet után; a krakói Lazarista-missionárius-atyák kolostorában, ahol próbanyomatunk színeit dr. Kuntze Ödön könyvtárigazgató szíveskedett összehasonlítani eredetijével és javítani. Ezért reprodukciónk tökéletesebb annál a túl-élénk színű chromolitografiánál, amely előzőleg a Magyar Történeti Életrajzok 1887-i kötetében megjelent. De jellemző, hogy ez a pompás kép a lengyel irodalomban színes hasonmásban még sehol kiadva nem volt, csupán fekete klisényomatban. Háromszínű nyomásban készült képmellékletünk ducai Freund Zsigmond cinkografiai műintézetéből valók.

Lengyelország címere, a szív pajzsban a Báthoryak címerével. (Címlapunkon.) Az 1588-ban Krakóban megjelent „Naeniae Joach. Bilscii Sacr. R. in funere divi Stephani I. Polonorum regis” címlapjáról kicsinyítve.

Fejléc, középen a Báthoryak címerképével. (3. lap) Bruto Mihály „Ungaricarum Rerum Liber primus” című műve Krakóban, 1585-ben a király megbízásából készült próbalapjáról kicsinyítve.

A Bevezetés S kezdőbetűje (3. l.) a többi fejezetekével együtt egy első római tanulmányútam alkalmával (1901-ben) a Campo dei fiorin szerzett egykorú, XVI. századi olasz munkából való.

István király nagy állampecsétje, a szív pajzsban a Báthoryak címerképével. (12. l.) Varsóban, 1585 január 30-i okleveléről való, Tóth István kolozsvári tanár rajzában. Körirata: STEPHANVS · DEI · GRATIA · REX · POLONIAE · MAG(NVS) · DVX · LITHVA(NIAE) · RV(S)SIAE) · PRVS(SIAE) · ETC · PRINC(EPS) · TRANSIL(VANIAE) · ETC.

Fejléc. (13. l.) Egykorú olasz könyvből kicsinyítve.

Báthory Kristóf erdélyi fejedelem. (57. l.) Egykorú rézmetszetről, alatta aláírása 1578 április 26-i leveléről véve.

A gyulafehérvári székesegyház, keleti oldaláról. (65 l.) Dörre Tivadar rajza, természet után.

Erdély térképe. (73. l.) Lauro J. rézmetszete Manutius Péter és Pál „Transilvaniae olim Daciae dictae descriptio” c. Rómában, 1596-ban megjelent ritka műve rézmetszetéről.

Krakó. (79. l.) Bogenehr „Curioses Staats- und Kriegstheatrum” c. műve rézmetszetéről.

Magyar nemes lóháton. (91. l.) Egykorú német rézmetszet, a kép felső bal sarkában: Nobilis Hungarus.

Jagiello Anna királyné alakja, síremlékéről. (97. l.) Santi Gucci szobrász műve a krakói székesegyházban. Krieger I. fényképéről nagyítva, a márványemlék színében.

Dancka. (106. l.) Merian 1645-i rézmetszetéről kicsinyítve.

A polocki hadjárat és Polock körülzárólása 1579-ben. (131. l.) Nemes Erdős László százados vázlata nyomán, némi kiegészítéssel.

Koziany és Krasna orosz várak. (135. l.) Joannes Baptista de Cavalleriis egykorú római rézmetszetéről kicsinyítve.

Sitno és Turowla orosz várak. (140—141. l.) Az előbbi római metsző képéről kicsinyítve.

Sokol orosz vár. (143. l.) A fenti olasz metsző rajzsorozatából.

Susza orosz vár. (145. l.) Ugyancsak de Cavalleri rézmetszetéről, kicsinyítve. E Báthory István által első hadjáratában elfoglalt érdekes hat orosz vár metszeteinek ducait a varsói gróf Zamoyski-könyvtár (Biblioteka Ordynacji Zamojskiej) igazgatóságától kaptam kölcsön s azokat dr. Kertész János hozta onnan magával, amiért mindkettőjüknek ezúton is hálás köszönetemet fejezem ki.

Felvonulás Wielkiluki területére s a wielkilukii hadjárat, 1580-ban. (149. l.) Erdős László id. vázlata után, némi kiegészítéssel.

Báthory István király. (153. l.) Jakob Schrenk von Notzing rézmetszetéről kicsinyítve; Oeniponti, 1601. A pompás metszethez a művész mintául a királynak az innsbrucki Ambras-Múzeum egykorú kitűnő miniatűr arcképét használta, vértetét pedig a bécsi udvari műtörténeti múzeumban mainapig is fennmaradt eredetijéről rajzolta.

A pskowi hadjárat 1581-ben. (163. l.) Galitzin herceg id. hadtörténeti műve 1885-i kiadásához mellékelt vázlatról rajzolta Tóth József; ugyancsak tőle való a két előbbi csataterv rajza is.

Pskow, Báthory István király idejében. (165. l.) Wasilew J. I. Pskow város régiségeiről írt és Szentpéterváron, 1898-ban oroszul kiadott műve rajzáról kicsinyítve.

Varsó. (177. l.) Braun György „Theatrum Urbium“ c. munkája VI. kötete színezett rézmetszetéről, kicsinyítve. A baloldali keretben lengyel nemes urak és asszonyok, fiatalok és öregek egyaránt.

Hadadi báró Wesselényi Ferenc. (183. l.) Egykorú tollrajz, alatta rövid latin életrajzával, neje (Sárándi Anna) tévesen Ferkan-dinak van írva; a varsói egyetemi könyvtár rajzgyűjteményében. Fényképét dr. Divéky Adorján tanár készítette számomra költségemen.

Bekes Gáspár. (185. l.) A gróf Wollovicz gyűjteményében volt egykorú olajfestményről Ozienblowski J. vilnai kőmetsző litográfiájáról kicsinyítve. A ritka könyvmotot első varsói tanulmányútam alkalmával, még 1895 tavaszán szereztem egy ottani antikváriustól.

Berzeviczy Márton. (193. l.) Dörre Tivadar rajza a Magyar Nemzeti Múzeum éremtárában őrzött 1585-i emlékméről.

Abafáji Gyulai Pál Báthory István királynak az orosz cár ellen folytatott hadjáratairól írt művének címlapja. E Kolozsvárt, a Heltai Gáspár özvegye nyomdájában készült mű egyetlen példányát a marosvásárhelyi gróf Teleki-könyvtár őrzi.

Rettenetes Iván cár. (201. l.) Rovinszky „Portraits authentiques des Tzars” c. művének egykorú fametszete kicsinyítve.

Báthory Griseldis apródjával. (209. l.) Sypniewski Ferenc festményéről készült fametszete megjelent a „Tygodnik Ilustrowany” című hetilap régi számában s utána Sokolowski „Dzieje Polski” c. műve varsói kiadásában. Fényképét dr. Kuntze Ödön krakói könyvtárigazgató készítette számomra, költségesen.

Zamoyski János kancellár. (215. l.) Egykorú, 1588-i német fametszetéről nagyítva; Schiemann id. műve 375-ik lapjáról.

A krakói Wawel. (217. l.) A vár 1618-i színes rézmetszetéről rajzolta Cserna Károly.

Báthory András bíboros. (265. l.) A XVII. századra valló olajfestmény, amely talán nem a leghívebb arcképe a bíborosnak, de kiadatlan. Eredetije a gyulafehérvári püspöki palota aulájában. Fényképét gróf Mailáth Gusztáv Károly erdélyi püspök úr ajándékából kaptam, művem számára készíttetve, amiért ezúton is hálás köszönetet fejezem ki. A kép felső bal sarkában ez a felirat olvasható: ANDRE(AS) BATHORI · CARDINAL(IS) PRIN(CEPS) TRANS(YLVANIAE.)

Grodno vára. (276. l.) Egykorú német rézmetszetéről kicsinyítve.

Báthory István király arcképe. (289. l.) A síremléke fölött üveg alatt függő egykorú kitűnő olajfestmény; Krieger I. fényképéről.

Báthory István alakja, síremlékéről. (305. l.) Santi Gucci műve a krakói székesegyházban; Krieger I. fényképéről nagyítva. Az egész síremlék legjobb képét (Krieger fényképéről) Berzeviczy-kötetem 185. l. közöltem volt, felíratával együtt.

A somlyai Báthory-kastély romjai. (311. l.) Régi vízfestményről.

Báthory István király aláírása. (344. l.) Egy Varsóban kelt 1581 március 18-i címeresleveléről bemutatva.

Lengyelország térképe Báthory István idejében. (Polonia Stephani regis Báthory.) Tatomir id. műve példányáról, a magyar helynevek helyesbítése után nagyítva. Kötetünk végéhez mellékelve.

Báthory Griseldis gyűrűpecsétje. (Kötetünk fedőlapján.) Zamoscban, 1588 május 17-én írt leveléről, annak lezáró szalagjával együtt bemutatva; K. Sebestyén József rajza után.

Lengyelország nagy címere, szív pajzsában a Báthoryak címerképével (kötött példányaink fedőlapján) a király jóváhagyásával Krakóban, 1583-ban kiadott „Constitutiones Livonicae” című ritka mű címlapjáról kicsinyítve.

Epilogus.

A néhaivaló „Magyar Történeti Életrajzok” díszes kötetei közt valamikor három életrajzom jelent meg: Izabella királynée 1901-ben, zalánkeményi Kakas Istváné 1905-ben és Berzeviczy Mártoné 1911-ben. Örök kára irodalmunknak, hogy a világháború után ez a szép vállalatunk — néhai Szilágyi Sándor pompás alapítása — is megszűnt. Kár ez nemcsak azért, mert a mostani feltörekvő ifjúságnak nincsen hozzá fogható történelmi olvasmánya, amely a jeles ősök példái révén hazafias érzésében erősítené; hanem azért is, mert egy rakás fejledező historikus tehetség szunnyadó ereje vész el, hogy immár nincs tere a kifejlődésre s készülöben lévő művét nem bírja kiadni. Ennek káros hatása már is érezhető, hisz történeti munka kiadására ma alig akad kiadó, ha eltekintünk a kimondottan történeti regényektől, amelyek nálunk is egyremásra látnak napvilágot.

Kötetünk is ezért jelenik meg a Magyar Mickiewicz Társaság neve alatt, de szerző költségén. Nagy merészség volt ily kockázatos vállalkozásba bocsátkozni, de valahogy erősen bíztam sikerében s a szép kötet ime mégis csak megjelenhetett. Köszönhetem ezt a hivatalos támogatásnak s néhány őszinte hívem ügybuzgóságának.

Hivatalos részről dr. Hóman Bálint történetíró-kultuszminiszterünk járult hozzá nyomdaszámlámhoz az Országos Közoktatási Tanács kedvező bírálata alapján 1500 pengővel, Főtisztelendő dr. Pataky Arnold tanár pedig, a Pázmány Péter tudományegyetem ezidei rektora 100 pengővel. Fogadják kitüntető pártfogásukért leg-hálásabb köszönetemet.

Nagy megértéssel találkoztam munkám iránt néhol Lengyelországban, amit különös hálával emelek ki. Így a krakói tudományegyetem rektora, dr. Szafer Ulászló (Rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego) és az ilyvői egyetem rektora, dr. Kulczyński Szaniszló (Rektor Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie) egyenként 100 zloty subventióval támogatott; de 100 zlotyt kaptam az ilyvői Tudományos Társulattól (Towarzystwo Naukowe we Lwowie) is, dr. Dambkowski P. Przemysław tanár főtítkárra ajánlatára, valamint 150 zlotyt a kórnikai könyvtár (Biblioteka Kórnicka) igazgatója, dr. Bodniak Szaniszló útján, s ez az összeg tette lehetővé Báthory István király Krakóban

őrzött egykorú, leghívebb életnagyságú arcképe színes hasonmásának közlését.

A képmellékletek költségéhez hozzájárult még Varsóból 50 pengővel a magyarul is tudó gróf *Dambski Pál*, aki munkám lengyel kiadása gondozását is vállalta.

Támogatásban részesültem a Magyar Történelmi Társulat részéről is, amelynek diákkorom óta — idestova 50 esztendeje — vagyok tagja, azáltal, hogy a kiadásában megjelent „Életrajzok“ dúcai közül tizenegyet kölcsönzött kötetem díszítésére, ügyvezető elnöke, dr. *Domanovszky Sándor* egyetemi tanár lekötelező szíves ajánlatára, amiért úgy neki, mint a Társulat vezetőségének hálás köszönetemet fejezem ki.

Gyűjtőim köréből hálásan örökítem meg dr. *Görög Ferenc* kolozsvári tanár, dr. *Baráth Béla* gyulafehérvári teológiai tanár, dr. *Bakk Elek* bukaresti orvos, *Nagy Sándor* református lelkész meg egy lelkes magyar honleány: *Pranger Irén* nevét, ugyanott. De külön kell megemlékeznem anyai ágon való leány-húgomról, *Nemes Birizdó-Szabó Eszterről*, aki szülővárosomban, Békésen serénykedett előfizetők gyűjtésében, nem restelvén személyesen felkeresni azokat, akikről tudta, hogy könyvre is szoktak áldozni. Előmozdítá sikerét egykori kedves tanártársam, *Faragó László* lelkesítő cikke is, melyet ez év virágvasárnapján a „Békési Hírlap“ 14-ik száma tárcájában közölt a Báthoryak békési historikusáról.

Hálával emlékezem *Főt-dő Szittyay Dénes* plébános egyházi írónról, amiért munkám átnézésében segédkezett, valamint a magyarországi Szent Ferenc-rend váci házfőnöke, *Főt-dő Halász Jeromos* bizalmáról, hogy a kötetet hitelben volt szíves elkészíttetni, *P. Csonth Viennai János* atyáról, a kefelevonatok alkalmi átnézéséért; *Farkass Károly* művezető kiváló szaktudásáról, amellyel nyomtatását vezette s végül *Fr. Perényi Poncián* nyomda-igazgató ügybuzgóságáról, amelynek művem csinos kötését köszönhetem. A soröntőgépszedéssel készült kötet nehéz korrekturájában végigkísért kisebbik fiam, *Endre* meg hűséges feleségem, *Méhely Mária*, akinek türelmes közreműködésével készült el gondos névmutatója is, mint már előzőleg annyi sok korábbi kötetemének.

Kellemes kötelességet teljesítettem, midőn ez elismerő sorokat — pro aeterna memoria — idejegyeztem munkám végére, melynek megalkotásában is a Mindenható jó Isten segített, nem engedvén lankadnom és csüggednem a sokévi kitarató gyűjtés és feldolgozás emésztő munkájában. Így azt most boldogan állíthatom korábbi három hasonló életrajzi kötetem mellé, hódoló tisztelettel a nagy király s egyben a Báthoryak iránt, akiknek történetével fél századot meghaladó írói pályámon annyi odaadással és lelki gyönyörűséggel foglalkoztam. Hogy mily odaadással, arról tanuskodhat *Báthory István* király kötetemhez csatolt könyvészete. Erről azonban meg kell jegyeznem

nyíltan, hogy abba *kizárólag csupán oly művet és cikket* vettem fel, *amely* (az évek hosszú során) *kezemben járt*, belőle tanultam, okultam és idéztem is ahol szükségét éreztem: fontosabb részekre rá is mutatván a jegyzékben kötetem megfelelő lapjára való hivatkozással. Azt hiszem ez is egy kis — bizonyára szívesen vett — újítás, ha már mellőztük (a nagyközönségre való tekintetből) az egyes lapok alján való idézés régi megszokott formáját s nem követjük — esztétikai szempontból — azokat sem, akik folytatólagosan számozzák könyvükben a jegyzeteket, hogy őket annak végén közöljék íveken át — jóformán csak a szakemberek számára, akiket elvégre a *források írók szerinti bibliografiája* is kellően tájékoztathat a feldolgozott történeti alak élete és korának kútfőiről.

Ha most aztán végigtekintünk e négy kötetem tartalmán, az 1519-ben született Izabella királynétól az 1603-ban elhunyt Kakas Istvánig haladva, benne van az egész dicsőséges magyar XVI-ik század élettől lüktető változatos története, amellyel magamat igen korán — még az egyetem padjain — eljegyeztem volt: hazai és külföldi levéltári kutatásaim alapján annyi ismeretlen adalékkal kiegészítve, ami azt egész új megvilágításban mutatja nekünk be. Hát még micsoda kimeríthetetlen kincsesbányája történelmünknek s főleg hazánknak a külfölddel való kapcsolata ismeretének sokirányú oklevélkiadványaim sorozata, melynek kötetszáma — Isten segedelmével — elérte a huszonnégyet, sőt immár sajtó alá jutott a 25-ik is!

Budai otthonunkban, 1936 december 12-én d. u. 5 órakor Báthory István király halála napján és percében.

Dr. Veress Endre

ny. külügyminiszteri o. tanácsos
állami középiskolai c. igazgató

Nyomtatott források.

- Acsády Ignác**: János Zsigmond és Báthory István. Budapest, 1897.
In: A magyar nemzet története. Vol. V. p. 409—422. Erdély és a Báthoryak. A vallásügy. Ugyanott, p. 462—472.
- — Erdély és a Báthoryak. Budapest, 1904. In: A magyar birodalom története. Vol. II. p. 221—224.
- Alberi Cav. Eugenio**: Le relazioni degli ambasciatori Veneti al Senato durante il secolo decimo sesto. Firenze, 1839—1863. Tom. 1—15. Ebben van Lippomano pompás jelentése a krakói udvar 1575-i állapotáról.
- Albertrandi**—Onacewicz: Panowanie Henryka Walezyusza i Stefana Batorego krolów polskich. Warszawie, 1823. Wyd. II. W Krakowie, 1849.
- Áldásy Antal**: Czímeres levelek. Vol. I—II. Budapest, 1904 és 1923.
— — La généalogie de la famille Báthory. Cracovie, 1935. In: Etienne Báthory p. 1—17. Nincs kiegészítve az újabb kutatások eredményeivel.
- Amadei Curtii medici Ticinensis Responsum Ad Epistolam cuiusdam Georgii Chiakor Ungari, de Morte Stephani primi, Poloniae Regis etc. Anno 1587.**
- Anonymus**: Polnische, Liffllaendische... Historien. Frankfurt am Mayn, 1585.
— Bathory und die Favoritin. *Satellit* 1846 No. 23 p. 110. Ebből vehette Kőváry is elbeszélését, ámbár nem idézi.
- Arator Stephanus**: Brevis et succincta descriptio quo tempore et qua occasione haereses in Transylvaniam fuerint invecatae. Anno Domini 1600. (Fontes Rerum Transylvanicarum vol. V. p. 199.) Ebből idéztük Mátyás király teljesen ismeretlenül maradt mondását Erdély fontosságáról, a 264. lapon.
- Archiwum Jana Zamoyskiego**. Vol. I—III. (1553—1584) Warszawa, 1904—1913.
- Asztalos Miklós**: Báthory István és Középeurópa. *Erdélyi Helikon* 1933 p. 537—541. Egy XVIII. századi (képtelenül rossz) arcképe hasonmásával.
- Bakowski Klemens**: Dawny Kraków. W Krakowie, 1898. Báthory Griseldis lakodalma, a 244—248. lapon.
- Balla Antal**: Báthory István, Lengyelország királya. (Születésének 400 éves évfordulója alkalmából.) A király arcképe és kézírása kíséretében. (Veress Endre Báthory-kötetéből.) *A Pesti Hírlap Vasárnapja* 1933. évf. 6. sz. 6—7. l.

Ballagi Aladár: Sólomvadászat. Budapest, 1900. In: A Pallas Nagy Lexikona. Vol. XVIII. p. 577—581.

Balló István: Ló-orvosságok és kuruzslások a XVI. századból. *Gazdaságtörténelmi Szemle* 1899 p. 215—222.

Barabás Sámuel: Báthory István lengyel király hadi rendtartása a lengyel seregben szolgáló magyar huszárok számára, magyar nyelven. *Hadtörténelmi Közlemények* 1890 p. 667—674.

— — Bekes Gáspár magyar végrendelete. (Grodnae, 1. Novembris 1579.) *Történelmi Tár* 1891 p. 145—148.

Basilius Hiacintus Vlnensis: De Serenissimo Stefano venante. Venetiis, 1583. In: *Viridarium Poetarum*. (Címlapján Báthory István király arcképevel.)

Báthory Stephanus: Edictum Regium de supplicationibus ob rem bene adversus Moschum gestam. Ex arce nostra Polocensi, die ultima Augusti 1579; — ob captam Polotiam. Suiri, die 12. Iulii 1579; — ob rerum post captam Polotiam contra Moschum gestarum narratio. Ex castris ad arcem nostram Wielicolucum, die 5. mensis Septembris 1580. In: *Pistorii Ioannis Nidecii Poloniae historiae corpus*. Tom. III. p. 114—128. Basileae, 1582. István király e kiadványai önállóan is megjelentek, ezt azonban azért idézzük, mert benne mind a három meg van és könnyen hozzáférhető.

— — *Epistolarum decas et oratio ad Ordines Poloniae*. Edidit Jo. Burchard Menckenius. Lipsiae, 1703.

— — *Epistolae*. (1576—1585) Pestén, 1861. *Magyar Történelmi Tár* vol. VIII p. 211—244. A gyulafehérvári káptalani levéltárból (dr. Ötvös Ágoston orvos által) kiadott 54 becses levél, de sajnos igen sok olvasási hibával.

— — magyar levele Kovacsóczy Farkas erdélyi kancellárhoz. (Vilna, 1581 június 12.) *Történelmi Tár* 1892 p. 692—693. Némely szép sorát felhasználtuk kötetünk 283. l.

— — két kardja a párisi arsenal múzeumában. *Archaeologiai Értesítő* 1870 vol. III p. 106.

— — végrendelete. (Niepolomiciis, die Dominico Jubilate 1585.) Kiadta Vass József az Erdélyi Történelmi Adatok vol. III. (Kolozsvár, 1858) p. 308—314. Ez a király harmadik testamentuma volt. Az előző kettőt (evvel együtt) kiadta Pawinski Adolf 1882-ben a *Zródla dziejowe* tom XI p. 291—297. Utolsó végrendelete kiadva az *Acta historica Poloniae* vol. XI (Cracoviae, 1887) p. 411—412.

— — koronás csontváza krakói kibontott koporsójában. Az *Est* 1933 július 22-i száma 5. l. Művészibb kivitelen Huszár Károly műve 41. lapja képmellékletén.

Báthory Stephanus iunior: *Ephemerides familiares*. In *Kurz: Nachlese*. Kronstadt, 1840. Ebben találjuk egyedül feljegyezve a király halálának óráját, amit a mellette volt jezsuita páter, *Laterna* kiadatlán jelentése is igazol.

Beitrag zur Charakteristik Stephan Bathori's. Transsilvania (Hermannstadt) 1840 No. 44 p. 173—174. Benne fordításban Báthory érdekes levele a pskowi táborból, 1581 szeptember 30-ról a vilnai starostához arról, hogy a hitet erőszakkal terjeszteni nem okos dolog. Felhasználtuk kötetünk 286. lapján.

Békési András: Erdély megmentése. Budapest, 1919. Ebből az álnévem alatt megjelent tanulmányomból merítettem a 326—327. lapon olvasható sorokat.

- B(enigni) J(oseph):** Gleichzeitige Beschreibung der zwei Volksfeste in Hermannstadt anlässlich der Eroberung von Polozk durch Stephan Bathori in 1579 und bei Gelegenheit des zwischen diesem Fürsten und dem Czar von Russland, Basilius abgeschlossenen Friedens in 1582. Kronstadt, 1839. In: Blätter für Geist No. 21 S. 167—170. (Angeblich nach der lateinischen Ode des Ioannes Decani vom Jahre 1580, die in keinem Exemplare existiert.)
- Benkő Josephus:** Stephanus Báthori. Vindobonae, 1778. In: Transsilvania vol. I. p. 225—9 et II. p. 331—2.
- Bérczy Károly:** A bölényvadászatról. Pest, 1863. In: Hazai és külföldi vadászrajzok p. 301—303.
- Berzeviczy Edmund:** Berzeviczy Márton erdélyi kancellár. Budapest, 1899.
- Bethlen Wolfgangus:** De Stephano Batori. Cibinii, 1782. In: Historia de rebus Transsylvanicis. Tomus II. p. 214—530. (Editio prima de anno 1690.) Ebből idéztük István királynak Zamoyski Jánoshoz intézett hattyudalát, illetve búcsúját, a 304. lapon.
- Bielski Marcina** Kronika. Wyd. K. J. Turowskiego. Sanok, 1856.
- Bilscii Ioachimi** Ad Illustrissimam Griseldem Batoraeam, Ill. Ioannis a Zamoscio coniugem Naenia IIII. Cracoviae, 1588.
- Bíró Vencel:** Báthory István és Erdély. (Születésének négyszázéves fordulója alkalmával.) *Katolikus Szemle* 1933 vol. I. p. 261—280.
- — Báthory István fejedelem. (Tóth István rajzaival.) Cluj—Kolozsvár, [1933.] In 8-vo pag. 31.
- — Báthory István és az iskolák. *Ellenzék* 1933 szeptember 3-i száma 7. l.
- — Báthory István állami akadémiát alapított-e Kolozsvárt? *Ellenzék* 1933 október 8-i száma 7. l.
- — La politique religieuse et scolaire d'Etienne Báthory en Transylvanie. Cracovie, 1935. In: Etienne Báthory p. 47—70.
- Bohomelec Franciszek:** Zycie Jana Zamoyskiego, kanclerza y hetmana Wielkiego koronnego. Warszawa, 1805. Editio II w Krakowie, 1860.
- Bolognetti Alberti** nuntii Apostolici in Polonia epistolae et acta. Pars I. 1581—1582. Edidit Dr. Ludovicus Boratynski. Cracoviae, 1923—1933. (Monumenta Poloniae Vaticana. Tomus V.) Pars II. Ab anno 1583 sub proelo, editione Dr. Edmund Kuntze, in tomo VI.
- Boratynski Ludwik:** Stefan Batory i plan ligi przeciw Turkom. (1576—1584) W Krakowie, 1903. Deutscher Auszug im Anzeiger der Akademie der Wissenschaften in Krakau 1902 p. 98—103.
- Bornbachs Stenzel** Kriegstagebuch zur Geschichte des Danziger Kriegeres 1577. Herausgegeben von Wilhelm Behring. Elbing, 1904.
- Bornemisza Péter:** Predikatiók, egész esztendő által minden vasárnapra rendeltetett Evangeliomból. Detrekoebe és Rárbokon, 1584.
- Boros György:** Dávid Ferenc theológiája. Kolozsvár, 1910. Az általa újra kiadott „Rövid magyarázat” végéhez csatolva, a kötet 119—141. lapján.
- Borromaeus Carolus:** Epistola ad Andream Bathoreum a Somlio Regis Poloniae Nepotem. Simul et Andreae ad Cardinalem Responsum. Romae, 1588. Báthory András (Rómában, 1584-ben kelt) válaszát már a *Magyar Könyvtár* 1796-i VIII. kötete közlé kivenetosan.

- Botero** Giovanni: Del dispregio del mondo. Milano, 1584.
 — — Allgemeine Weltbeschreibung. Coeln, 1596.
 — — Poloniae descriptio. Lugduni Batavorum, 1627.
- Brutus** Ioannes Michael: De rebus gestis Stephani I. ... contra magnum Moschorum Ducem narratio. Romae, 1582. Névtelenül.
 — — Selectarum epistolarum Libri V. Cracoviae, 1583.
- Brückner** A. Geschichte Russlands. Gotha, 1896. Iván cárról az I. kötet 487—500. l.
- Buccella** Nicolaus: Refutatio Scripti Simonis Lucensis. Cracoviae, 1588.
 — — Confutatio Responsi Simonis Simonii Lucensis ad Epistolam Georgii Chiakor Secretarii Ungari ... nec non eiusdem Epistolae Examen, sub Amadei Curtii Ticinensis ficto nomine editi. Cracoviae, 1588. Böven ismertette a Báthory István király halálának okai felett megindult orvosi vitatkozás minden részletével.
- Budai** Esaiás: Báthory István király. Nagy-Váradon, 1804. In: Magyarország polgári históriájára való lexikon. Editio II. Pest, 1866.
- Buday** Kálmán: Báthory István erdélyi fejedelemsége. (1571—1576) Szeged, 1932. In 8° pag. VII+236.
- Caligarii** I. A. nuntii Apostolici in Polonia epistolae et acta. (1578—1581) Edidit Dr. Ludovicus Boratynski. Cracoviae, 1915. (Monumenta Poloniae Vaticana. Tomus IV.)
- Carncovii** Stanislai Epistolae Illustrium Virorum in tres libros digestae. Cracoviae, 1578.
- Chiakor** Georgius: Epistola de Morbo et Obitu Serenissimi Magni Stephani Regis Poloniae. Claudiopoli. S. a.
- Chyerini** Michael de Balásfalva: Panegyris in Laudem ... Domini Stephani Regis Poloniae. Viennae Austriae, 1582.
- Ciampi** Sebastiano: Bibliografia ... delle antiche reciproche corrispondenze ... colla Polonia. Tomi I—III. Firenze, 1834—1842.
- Cieszkowski** Augustus Comes: Fontes Rerum Polonicarum e tabulario reipublicae Venetae. Venetiis, 1892—1902. Benne Girolamo Lippomano 1574-i krakói jelentései.
- Clerc**, le M. Histoire de la Russie ancienne. Tome II. Paris, 1783.
- Cochanovii** Ioannis In Nuptias Ill-m Ioan. de Zamoscio ... ac Griseldis Bathorreae ... Epithalamion. Cracoviae, 1583.
- Costin** Neculai: Despre obiceele Lesilor cand fac Crai nou. In: Letopisetule Moldovei si Valahiei tom. I. (Bucuresci, 1872) p. 400—403. Adalékai felhasználva Báthory István koronázása szertartásainak ismertetésében, a 83—85. lapon.
- Cromerus** Martinus: Polonia, sive de situ, populis, moribus, magistratibus et republica regni Polonici libri duo. Coloniae, 1578.
- Csengery** József: Somlyai Báthory István. A kassai Felső Magyar-Országi Minerva 1831 p. 247—256. A király könyomatú arcképével; Schmid János pesti kömetsző intézetéből.
- Csopey** László: Adalékok Báthory István életéhez. Budapest, 1888. (Kny. a Budapesti Szemle 55-ik kötetéből.)
- Curcic** Vejsil: Falkenjagd in Bosnien—Hercegovina. Jugoslaviya 1936 p. 50.

Czobor Béla: Báthory István hadi vértete a bécsi udvari műtörténelmi múzeumban. (Színes fénynyomatával.) Budapest, 1904. In: Magyarország történeti emlékei p. 362.

Czövek István: Somlyai Báthory István' elébb erdélyi fejedelem' azután lengyel király' élete, mellyet hiteles kútfőből merített a hazai és külföldi történetirókkal egybevetett és az olvasásban gyönyörködő, két magyar hazafijainak, és leányainak hasznokra és javokra elő adott és megirt —. Pesten, 1817. Trattner János Tamás betűivel 's költségeivel. Két darab. Kis 8-r. 224 és 205. l. Két rézmetszettel. Zschokke könyvének szószerinti fordítása, nevének említése nélkül. Csupán a II. kötet végéhez csatolt három kis fejezetet (a 193—205-ik lapokon) mintegy Zschokke művének folytatásául.

Czuczynski Aleksander: Diaria comitiorum Poloniae anni 1585. Cracoviae, 1901. (Scriptores Rerum Polonicarum tomus XVI.) W Krakowie, 1901.

Czvittinger David: Stephanus Bathori Rex Poloniae. Francofurti et Lipsiae, 1711. In: Specimen Hungariae litteratae p. 32—38.

Deák Farkas: A Wesselényi család őseiről. Budapest, 1878.

— — Magyar hölgyek levelei. Budapest, 1879. Ebből vettük Siger Anna levelét és fohását, a 241. lapon.

Deczi Gáspár tolnai praedicator: Az utolsó üdőben egynehány regnáló bűnökről való praedicationok. Váradon, 1584. — Ez egyetlen példányban reánk maradt ritka könyvből idéztük az erkölcsökről és nagy boritalról szóló kortörténeti szép részleteket, kötetünk 337. l.

Demkó Kálmán: A magyar orvosi rend története. Budapest, 1894.

Divéky Adorján: Magyarok Litvániában. (Báthory Istvánról és Bekes Gáspárról is.) *Vasárnapi Ujság* 1912 No. 5 p. 88-89. (Négy képpel. Ezek közt tévesen mondja a grodnói ma is Dom Batorego-nak nevezett házat olyannak, amelyben a király meghalt, mert ő a várkastélyban hunyt el.)

— — Les Hongrois en Pologne à l'époque d'Etienne Báthory. Cracovie, 1935. In: Etienne Báthory p. 105—132. (Felhasználva és idézve megfelelő munkáim adatait, de Bekes nevét következetesen hibásan Békésnek írva.)

Dnevnik posliedniago pochoda Stefana Batoria na Rossiiu. (1581—1582) Petersburgu, 1867.

Dogiel Ioannes: Codex diplomaticus regni Poloniae et Magni ducatus Lituaniae. Tomus I. Vilnae, 1758.

Dselálzáde Musztafa Buda elfoglalásáról. A *Török történetirók* II. kötete (Budapest, 1896) 230. l. Felhasználva kötetünk 325. l.

Dzialynski: Collectanea vitam resque gestas Joannis Zamoyscii illustrantia. Poznan, 1861.

Engel Johann Christian: Die Cosaken unter König Stephan Báthory. Halle, 1796. In: Geschichte der Ukraine und der ukrainischen Cosaken, p. 75—89.

Erdős László: Báthory István életrajza. Budapest, 1933. In 8° p. 44.

Ernyey József: Clusius és Báthory István. Pécs, 1935. In 8-vo p. 22.

Etienne Báthory roi de Pologne prince de Transylvanie. Par l'Académie des sciences hongroise et l'Académie Polonaise des sciences et des lettres. Cracovie, 1935. Lex. 8° pag. 4 + 591.

- Fessler** I. A. Stephan Báthory Fürst in Siebenbürgen und König von Polen. Leipzig, 1824. In: Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen. Tom. VII. p. 122—212.
- Fetzer** János Ferenc: Szilágysomlyó Báthori-vára és temploma. *Archaeologiai Értesítő* 1908 p. 1—7. Két képpel.
- Flaminius** Nobilius: De rebus gestis Stephani I. regis Poloniae, M. D. LXXXII. (Bruto Mihály álneve.)
- Fraknói** Vilmos: Brutus, Báthory István történetírója. *Századok* 1887 p. 793—797.
- — Possevino, egy jezsuita-diplomata hazánkban. Budapest, 1902.
- — Báthory István és a szent-szék. Budapest, 1903. In: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székkal. Vol. III. p. 143—221.
- Frankovith** Gergely: Hasznos és fölötte szükséges könyv. Monyorókerék. 1588.
- Galitzin** N. S. Fürst: Stephan Bathory's Kriege mit Russland. Belagerung von Pskow. Cassel, 1885. In: Allgemeine Kriegsgeschichte aller Völker und Zeiten. Abtheilung II. Band II. S. 473—495.
- Gáspár** Pál: Báthory István és Palestrina, A budapesti Rákóczi-kollégium 1933—1934. évi Értesítője 13—23. l. *Rec. Századok* 1935 p. 115.
- Genga** Simone: Lettera concernente alla presa di Wielikiluki fatta l'anno 1581. In Ciampi: Bibliografia I. p. 256—258.
- Gerlach** diariumában, Schwendi Lázár mondása a vallások haszontalan voltáról. *Magyar Történelmi Tár* VII. köt. (Pesten, 1860) p. 264. Idézve kötetünk 93. l.
- Giedroyc** Franciszek: Przyczyna zgonu króla Stefana Batorego. *Przegłond historyczny* 1906 p. 143—156 et 277—290.
- Glemma** Thadée, Abbé: Le catholicisme en Pologne à l'époque d'Etienne Batory. Cracovie, 1935. In: Etienne Báthory p. 335—374.
- Górski** Konstantin: Pierwsza (druga i trzecia) wojna Rzeczypospolitej z Wielkiem Ksienztwem Moskowskiem za Batorego. Warszawa, 1892. A derék hadtörténelíró ezredes személyesen ismertem meg első varsói útam alkalmával, 1895 tavaszán.
- Grabowski** Ambrozy: Starozytnosci historyczne polskie. Tom. I. W Krakowie, 1840.
- Gromo** Giovanandrea: Compendio di tutto il regno posseduto dal Re Giovanni Transilvano. (1565) A firenzei eredetiről vett kiadatlan kézirat, gyűjteményemben. Német fordításban megjelent a nagyszombeni *Archiv* des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde új folyama 1855-i II. kötetében.
- Grondzki** Samuel: Historia belli Cosacco—Polonici... conscripta anno 1676. Pestini, 1789.
- Gruner**: Geschichte Polens. Posen, 1864. Benne Báthory István sviri kiáltványának fordítása és kitűnő jellemzése, idézve kötetünk 132. l.
- Guagnini** Alexander: Sarmatiae Europaeae descriptio. Spira, 1581.
- — Rerum Polonicarum tomi tres. Francofurti, 1584.
- Gyárfás** Elemér: Erdélyi problémák. Cluj-Kolozsvár, 1923. Ebből vettük Fráter György erdélyi politikájának jellemzését, kötetünk 326. lapján.

- Gyulafy Lestár följegyzései. Kiadta Szilágyi Sándor. Budapest, 1881 és 1894. (Monumenta Hungariae Historica. Scriptores. Vol. 31 et 33.)
- Gyulai Pál: Pókainé (1851) Pest, 1870. Első kiadása in: Gyulai Pál költeményei p. 91—95.
- Halász Dezső: Báthory István Krakóba vonulása 1576 május 1-én. (Költemény.) *A Napkelet* 1860 december 23-i 51. sz. 801—2. l.
- Haller Alfréd gróf: Sólymászat. *Pesti Napló* 1935 április 26-i sz. 15. l.
- Hampel József: Báthory István-féle emlékérem a Nemzeti Múzeumban. (Képpel.) *Archaeologiai Közlemények* 1878 vol. XII. p. 1—6 et *Vasárnapi Ujság* 1879 No. 11 p. 167—168.
- Haraszi Emile: Etienne Báthory et la musique en Transylvanie. Cracovie, 1935. In: Etienne Báthory p. 71—81. Hibásan írja, hogy a király „a Báthoryak családjában öröklékeny eskőben” halt meg, holott a kötet lengyel írótól származó más cikke részletesen és helyesen ismerteti betegségét és halála igazi okát, miként azt magunk is használtuk, kötetünk 307—8. l.
- Hartknoch Christophorus: Alt und Neues Preussen. Franckfurt und Leipzig, 1684.
- — Regis Stephani Bathori virtutes. Lipsiae, 1698. In: De republica Polonica libri duo. Editio tertia, p. 93—95.
- Hausmann Richard: Studien zur Geschichte des Königs Stephan von Polen. Dorpat, 1880.
- H(eidenstein) R(einholdus) S. R. De nuptiis Illustrium Ioan. de Zamoscio ... ac Griseldis Bathoreae ... epistola. Cracoviae, 1583.
- — De bello Moscovitico, quod Stephanus rex Poloniae gessit Commentariorum libri VI. Basileae, 1588. Deutsch durch Heinrich Rätel. Görlitz, 1590.
- — Rerum Polonicarum ab excessu Sigismundi Augusti libri XII. Francofurti ad Moenum, 1672.
- Henning Salomon: Liffendische, Churlendische Chronica. Leipzig, 1594. Ebből vettük a király szerénységét jellemző distichont, kötetünk 280. l.
- Herberstein Sigismundus, Liber Baro: Rerum Moscoviticarum commentarii. Basileae, 1549. Deutsche Ausgabe. Basel, 1567.
- Herrmann Ernst: Feldzüge des König Stephans. Hamburg, 1864. In: Geschichte des russischen Staates Bd. III. S. 260—281.
- Hipler Franz: Andreas Bathory und Pierluigi Palestrina. *Ermländische Zeitschrift* Bd. XI. S. 97—103.
- Horányi Alexius: Stephanus Báthori. Viennae, 1775. In: Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum, pars I. p. 137—147.
- — Griseldis Bathori. Pestini, 1792. In: Nova memoria Hungarorum pars I. p. 317. Idézve Wallaszky Pál művét, aki viszont adatait a Janosciana II. kötete 12. lapjáról vette.
- Horváth Mihály: Báthory István és kora. Pesten, 1861. In: Magyarország történelme vol. III. p. 284—313.
- — Utyeszenich Fráter György (Martinuzzi bibornok) élete. Pest, 1872.
- Hurmuzaki Eudoxiu: Documente privitoare la istoria Romanilor. Bucuresti, Vol. III/1—2, VIII, XI et XV/1 et Supplementa.

- Huszár Ferenc: Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése. (1542—1690) Budapest, 1924.
- Huszár Károly: Magyarország és Lengyelország. Budapest—Warszawa, 1936. Benne tőlem (az 55—57. lapon) Berzeviczy Márton jellemrajza, melyet kissé bővítve e kötetbe is átvettem, a 189—194. l.
- Isthuanffi Nicolaus: De Stephano Bathoreo. In: Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV. Coloniae Agrippinae, 1622 et aliae editiones. Ez tartotta fenn egyedül azt az adatot, hogy Bekes Gáspár kibékülése Báthory Istvánnal Bydgosz városában történt; kötetünk 187. l.
- Iulanus Paulus) Commentarius rerum, a Stephano rege, adversus magnum Moschorum Ducem gestarum. Anno 1580. Claudiopoli, 1581. Gyulai Pál e ritka művét magyarra fordítva közölte Koncz József tanár; *Hadtörténelmi Közlemények* 1897 p. 467—483.
- Jakab Elek: A sólyom magyar történelmi jelentősége. *Igazmondó* 1876 No. 42—46.
- — Dávid Ferenc emléke. Budapest, 1879.
- — Báthory István kora. Kolozsvár, 1888. In: Kolozsvár története vol. II. p. 195—286.
- Janicki J. Akta historyczne do panowania Stefana Batorego króla polskiego, od 1578 do 1579. Warszawa, 1881. In: Biblioteka Ordynacyi Krasinskich. Tom. V—VI.
- Jankowski Tadeusz: Smierc Stefana Batorego w Grodzie. Grodno, 1930.
- Jezierski Edmund: Stefan Batory. Warszawa, 1934. In 4° pag. 311.
- Juhász Coloman: Andreas Dudich. Ein Beitrag zur Geschichte des Humanismus und der Gegenreformation. Köln, 1935.
- Kalicki B. Nobilitacja króla Stefana. Lwów, 1869.
- Kandra Kabos: Magyar mythologia. Eger, 1897.
- Kanyaró Ferencz: Unitáriusok Magyarországon. Kolozsvár, 1891.
- Karamsin: Geschichte des Russischen Reiches. Band 8. Riga, 1826.
- Kárpáthy-Kravjánszky Mór: Rudolf és Báthory. — Báthory István halála. (Tévesen 1586 dec. 13-ikára téve.) Budapest, 1936. In: Rudolf uralkodásának első tíz éve (1576—1586) p. 51—66 et 122.
- Karttunen Liisi: Antonio Possevino. Un diplomate pontifical au XVI. siècle. Lausanne, 1908.
- Katalog wystawy zabytków z czasów króla Stefana i Jana III. Warszawa. 1933.
- Katona Stephanus: De Stephano Bathori. Budae, 1793—1794. In: Historia regum Hungariae tom. 25—26.
- Kelch Christian: Lieflaendische historia. Reval, 1695.
- Kemény Joseph Graf: Ueber das Alter, die letzte Krankheit und den Todestag des Polen-Königs Stephan Báthori von Somlío. Kronstadt, 1840. In Kurz: Nachlese auf dem Felde der ungarischen und siebenbürgischen Geschichte p. 63—78.
- — Heinrich von Valois und Stephan Báthori. Kronstadt, 1845. In Kurz: Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk- und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens Bd. II. S. 231—238.
- — Báthory István erdélyi vajda s lengyel király mint a katolicismus pártolója s a jezsuitáknak egy eddig ismeretlen kolosvári

- nyomdájok. *Uj Magyar Muzeum* 1855 vol. I. p. 378—394. (Főleg Sulikóvíus idézett *Commentarius* alapján.)
- Kerékgyártó Árpád**: Báthory István király. Pest, 1856. In: *Magyarok életrajzai* vol. I. p. 451—479.
- — *Hazánk évlapjai*. (884—1849) Budapest, 1875.
- Kertbeny Károly**: Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok. (1454—1600) Budapest, 1880. Báthory István életét és működését megvilágosító sok ritka újság-lap (*Zeitung*) s más nyomtatvány ismertetésével. Szám szerint, a kötet 384. lapján felsorolva. Ezek a gyakran szenzációt vadászó újságlapok azonban óvatosan használandók, mert néha kitalált hamis eseményeket írnak le valódiak gyanánt. Így pl. a 969. sz. a. 1586-ból való, amely a krakói jezsuiták állítólagos kegyetlenkedését ismerteti s utána azt, miként büntette őket a király karddal és kerékbetöréssel, amiből egy szó sem volt igaz. De a kis nyomtatványt persze az egykoruak vették s hamarosan három kiadása is elfogyott.
- Kertész János**: Báthory István az irodalomban, halálának 350-ik évfordulójára. Budapest, 1936. In 8° p. 19. Címlapján a király egykorú fametszetű arcképével, Paprocki könyvéből.
- Kessel J.** Le baiser d'Ivan le terrible. *Le Matin* 1935 február 18-i száma 1. l.
- Kiss István**, Rugonfalvi: Báthory István emlékezete. Turán 1933 p. 21—27.
- Knot Antoine**: La cour, la vie privée et la mort d'Etienne Báthory. Cracovie, 1935. In: Etienne Báthory p. 404—424.
- Kochanowski J. K.** Dzieje Akademii Zamojskiej. (1594—1784) Kraków, 1900.
- Kohen há József**: A „Siralom völgyének” Magyarországra vonatkozó adatai. *Történelmi Tár* 1880 p. 353—355.
- Kolberg Joseph**: Beiträge zur Geschichte des Kardinals und Bischofs von Ermland Andreas Bathory. Braunsberg, 1910.
- — Aus dem Haushalt des ermländischen Bischofs und Kardinals Andreas Bathory. (1589—1599) Braunsberg, 1910. In: Verzeichnis der Vorlesungen am Königlichen Lyceum Hosianum im Sommer-Semester 1910 S. 3—31.
- Komáromy Andor**: Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. Budapest, 1910. Ebből vettük az egykorú Fekete Kató bűvszere leírását, kötetünk 72. l.
- Komornicki S.** Etienne: Essai d'une iconographie du roi Etienne Báthory. Cracovie, 1935. In: Etienne Báthory p. 425-512. Avec 118 portraits du roi.
- Kórody Péter**: Boromei szent Károly és a Báthoryak. *Alkotmány* 1896 No. 116.
- Korzeniowski Ioseph**: *Analecta Romana*. Cracoviae, 1894.
- Kossányi Béla**: A Báthory—Szobieszki emlékkiállítás katalógusa. Budapest, 1933.
- Kovaciocii Volfgangi Pannonii** De laudibus Illustrissimi Stephani Batorei de Somlío, creati vaivodae Transsilvaniae. Venetiis, MDLXXI.
- Kovács György**: Báthori István emlékei Kolozsváron. *Ellenzék* 1933 október 1. száma 5—6. l. Tollrajzokkal.

- Kővári László**: A Báthori-család. Kolozsvártt, 1854. In: Erdély nevezetesebb családjai p. 28—31.
- — Báthori István esete Amurát szultán háremében. Kolozsvár, 1857. In: Történelmi adomák II. p. 40—41. (Vide: Anonymus.)
- — Báthori István fejedelem. Kolozsvártt, 1863. In: Erdély történelme. Vol. IV. p. 12—31.
- Kraushaar Aleksander**: Czary na dworze Batorego. Kraków, 1888.
- — Zauberkünste am Hofe Báthorys. Kraków, 1889. Adatait felhasználtuk kötetünk 298—9. l.
- Kuntze Edouard**: Les rapports de la Pologne avec le Saint-Siège à l'époque d'Etienne Báthory. Cracovie, 1935. In: Etienne Báthory p. 133—211.
- Kutrzeba Stanislaus**: La Réforme Judiciaire en Pologne à l'époque d'Etienne Batory. Cracovie, 1935. In: Etienne Báthory p. 292—304.
- L. B.** Az unitaria vallás Erdélyben. *Hazánk* 1868 szeptember 6-i 197. számában. Idéztünk belőle a 65. lapon.
- Lányi Károly**: Magyarország egyháztörténete. Vol. I. Nagyszombat, 1844. Ebben vannak gondosan összegyűjtve a főuraink kapzsiságát jellemző adatok, melyeket kötetünk 333—335. l. felhasználtunk.
- Lasicius Ioannes**: Clades Dantiscanorum. Francofurti, 1578. In: Pistorii Polonicae historiae corpus III. p. 104—111.
- Laskowski Otto**: Les campagnes de Báthory contre la Moscovie. Cracovie, 1935. In: Etienne Báthory p. 375—403.
- Laterna Martinus**: Oratio in exequias funeris divi Stephani, Polonorum regis laudatissimi. Cracoviae, 1588.
- Laureo Vincent**, nonce en Pologne et ses dépeches. (1574—1578) Par Théodore Wierzbowski. Varsovie, 1887.
- Lauterbach Samuel Friedrich**: Der ehemahlige Polnische Arianische Socianismus. Franckfurt, 1725.
- — König Stephanus I. Franckfurt und Leipzig, 1727. In: Pohlische Cronicke p. 460—486.
- Lázár Kálmán gróf**: A bölény. *Hazánk s a Külföld* 1865 No. 3—5.
- — A bölény. A lég daliája: a sólyom. Pest, 1873. In: A szabad természetből, p. 174—184 et 235—247.
- Lelewel Joachim**: Betrachtungen über den politischen Zustand des ehemaligen Polens. Brüssel und Leipzig, 1845.
- — Geschichte Polens. Leipzig, 1846.
- Lengnich Gottfried**: Geschichte der Preussischen Lande. Danzig, 1724—1726.
- — De Stephano Bathori. Lipsiae, 1740. In: Historia Polona vol. III. p. 169.
- — Jus publicum regni Poloniae. Gedani, 1766.
- Lepszy Kazimierz**: Gdansk a Polska za Batorego. Gdansk, 1933.
- — Gdansk et la Pologne à l'époque de Báthory. Cracovie, 1935. In: Etienne Báthory p. 212—241.
- — Bibliographie polonaise d'Etienne Batory. Cracovie, 1935. In: Etienne Báthory p. 525—563.
- Levesque**: Histoire de Russie, tirée des Chroniques originales. Paris 1782. Tome II—III.
- Listy kardynala di Como do O. A. Possewina T. J.** Kraków, 1884. *Przeglond Powszechny* tom. I—II.

- Lisznyai Kálmán:** Báthory István. (Költemény.) *A Napkelet* 1860 január elsejei 1. száma 1. lapján.
- Lubecki Kázmér:** Lengyel—magyar barátság. Budapest, 1912.
- Lukinich Imre:** Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király emlékezete. (Születésének négyszázadik évfordulóján.) Budapest, 1935. In 8° p. 23.
- — *La jeunesse d'Etienne Báthory.* Cracovie, 1935. In: Etienne Báthory p. 18—46.
- — *Bibliographie hongroise d'Etienne Báthory.* Cracovie, 1935. In: Etienne Báthory p. 513—524.
- Magyarország** címeres könyve. Budapest, 1913. Vol. I. Gr. Andrassy Gyula bevezetéséből írtuk át régies modorban érdekes megjegyzését a családtörténet fontosságáról, a 341. lapon, mint egy XVI. századi Andrassy szájába adva.
- Magyary-Kossa Gyula:** Magyar orvosi emlékek. Vol. I—III. Budapest, 1929—1931.
- — *Ungarische medizinische Erinnerungen.* Budapest, 1935.
- Marczali Henrik:** A Báthoryak Erdélyben. Budapest. In: Nagy képes világtörténet. Vol. VIII. p. 324—328.
- — A Báthoryak. Budapest, 1935. In: Erdély története, p. 94—102.
- Matejko** Báthori Istvánja. *Athenaeum* 1873 vol. I. p. 46—48. A nagy festmény maga ki volt állítva Budapesten 1872 december havában a Képzőművészeti Társaság téli tárlatán.
- — Báthory Istvánnak meghódol az orosz. *Magyarország és a Nagy-Világ* 1873 No. 38. Képpel.
- — Kegyetlen Ivánja. *Figyelő* 1875 No. 17.
- — Báthoryja. *Vasárnapi Ujság* 1876 No. 40 p. 630. Két lapnyi nagy fametszet. Pollák S. műve.
- Méhely Kálmán:** Történelmünk okai. A nemzetgyűlés 1922 január 5-i gyűlésén elmondott beszéd, a „Nemzetgyűlési napló” 283. száma 26—27. lapján. Néhai kedves sógorom e tanuságos szép beszédéből vettem át — kegyeitem jeléül — néhány érdekes részletet (kötetünk 329—331. l.) ifjabb Báthory István és társai szájába adva.
- Melius Péter:** *Herbarium.* Kolozsvár, 1578.
- Milerowe:** *Pamiętniki do panowania Stefana Batorego Króla Polskiego.* Poznan, 1840.
- Mogyoróssy János:** Történelmi adatok Szerémi György emlékirataiból. B.-Gyulán, 1882. Szerémi egykorú feljegyzését II. Lajos király haláláról először Mogyoróssy magyarázta irodalmunkban, amint kötetünk 336. l. felhasználtuk, mint olyat, amiről őseink gyakran beszéltek összejöveteleiken.
- Molnár János:** Báthory Griseldisről. Pest, 1797. In: Magyar Könyvház vol. IX. p. 28.
- Moscicki Henryk:** Stefan Batory. (W 350 rocznicen zgoni.) *Przegląd Polsko Węgierski* (Warszawa) 1936 No. 3 p. 6—7.
- Müller Laurentius:** *Polnische, Liffaendische, Moschowiterische, Schwedische und andere Historien, so sich unter diesem jetzigen Koenig zu Polen zugetragen.* Leipzig, 1585.
- — *Septentrionalische Historien.* Amberg, 1595. Ebből merítettem a Báthory Griseldis állhatatosságára valló egykorú feljegyzést a 215. lapon.

- Myskovszky** Viktor: Báthori István siremléke a krakkói vártemplomban. *Hazánk s a Külföld* 1865 p. 839—841. (Képpel.)
- Nagy** Iván: A Báthoryak jelleme. Pest, 1851. *Losonczy Phönix* vol. II. p. 128—141.
- — A Báthori-család. Pest, 1857. In: Magyarország családjai vol. I. p. 216—234.
- Natanson-Leski** Jan: Epoka Stefana Batorego w dziejach granicy wschodniej Rzeczypospolitej. Warszawa, 1930.
- — La frontière orientale de la République Polonaise à l'époque d'Etienne Báthory. Cracovie, 1935. In: Etienne Báthory p. 242—262.
- Neugebauer** Salamon: Stephanus I. Rex. Hanoviae, 1618. In: *Historia rerum Polonicarum* p. 663—756.
- Neugeboren** Daniel Georgius: De gente Bathorea commentarius. Lipsiae, 1783. Editio altera: Cibinii, 1829.
- Névtelen**: A sólyommal vadászás a közép-időkben. *Hasznos Mulatságok* 1818 vol. II. p. 205—207.
- — Somlyai Bátori István. Kolozsvár, 1847. *Hon és Külföld* 1847. No. 52—57.
- — Bátor Opos. *Hon és Külföld* 1847 No. 39 p. 153—154.
- — Báthori István siremléke, (Képpel.) *Heti Posta* 1868 p. 322—3.
- — Báthory István egy történésze, Forgács Ferenc. (Írva következetesen hibásan: Farkas Ferenc.) *Budapesti Közlöny* 1869 No. 43.
- — Báthory István emléke. *Politikai Ujdonságok* 1886 No. 50 p. 692—693.
- + — — Báthory István lengyel király ingóságainak magyar jegyzéke. *Archaeologiai Értesítő* 1918 p. 120—121.
- — Lengyelek Magyarországon. *Pesti Hírlap* 1935 október 22-i 3. l. Ennek elejéről idéztük azt, amit a lengyel-magyar barátságról ír, kötetünk 123. l.
- Neue Zeitung** ... von der gewaltigen Festung und Grentzhaus Polocky. Königlich Mandat. Datum aus unserm Schloss Polocky den letzten Augusti 79.
- — von der Ergebung der Vestung Vssiuati genannt, zwischen Surasch und Velikieluki. Aus dem Lager bey Velikieluki, den 7. Septembris 1580.
- Niemcewicz** J. U. Zbiór pamientników historycznych o dawnej Polsce. Warszawa, 1822.
- Noailles**, marquis de: Henri de Valois et la Pologne en 1572. Paris, 1867.
- Oderborn** Paulus: Ioannis Basilidis Magni Moscoviae Ducis vita. Witebergae. Anno M. D. LXXXV.
- Olahus** Nicolaus: Hungaria et Atila. Vindobonae, 1763.
- Oldenburger** Philippus Andreas: Thesauri rerumpublicarum pars secunda. Genevae, 1675.
- Orichovii** Stanislai Roxolani Fidelis subditus sive De Institutione Regia. Cracoviae, 1584.
- Orzelski** Suentoslai Interregni Poloniae libros. (1572—1576) Cracoviae, 1917.
- Óváry** Lipót: A Magyar Tud. Akadémia Történelmi bizottságának oklevél-másolatai. Fasc. II. Budapest, 1894. Az 1571—1586 közti évek anyaga a 873—1027 számok alatt.

Pájer: Bátor Opos. (Oda.) Közlemények az élet és tudomány köréből 1841 augusztus 24-i 32. száma 125. l.

Palestrina-hangverseny Rómában. Magyarország 1935 április 4-i száma 11. l.

Palóczy Edgár: A magyar-lengyel király. (Báthory István születésének 400. évfordulója.) Meseország 1933 november 5-i 5. száma.

Paprocki Bartosz: Herby rycerstwa polskiego. W Krakowie, 1584. Wyd. II. Kraków, 1858. Báthory István király fametszetű kitűnő arcképével. Ez a munka tartotta fenn számunkra Báthory Griseldis lakodalmának színes, pompás leírását, kötetünk 216—222. l.

Pastor Ludwig: Geschichte der Päpste. Bd. IX. Freiburg im Breisgau, 1925.

Pawinski Adolf: Stefan Batory pod Gdanskem w 1576—1577 r. Warszawa, 1877. (Zródla dziejowe tom III.)

— — Pocztontki panowania w Polsce Stefana Batorego 1575—1577 r. Warszawa, 1877. (Zródla dziejowe tom IV.)

— — Skarbowosc w Polsce i jej dzieje za Stefana Batorego. Warszawa, 1881. (Zródla dziejowe tom VIII.)

— — Ksiengi podskarbinskie z czasów Stefana Batorego. 1576—1586. Warszawa, 1881. (Zródla dziejowe tom IX.)

— — Akta Metryki Koronnéj co wazniejsze z czasów Stefana Batorego. 1576—1586. Warszawa, 1882. (Zródla dziejowe tom XI.) Benne Pawinski kitűnő értekezése a vadász Báthory Istvánról: Stefan Batory jako myśliwiec, p. 5—49.

Petri Mór: A somlyói vár 1594-i urbáriuma és Szilágysomlyó. Budapest, 1901. In: Szilágys vármegye monographiája II. p. 167—178 et 233—234.

Petthő Gergely: Magyar krónika és Rövid magyar krónika. Kassán, 1733 és 1753.

Piasecius Paulus: Chronica gestorum in Europa singularium. Cracoviae, 1645.

Pichler Fritz: Boleslaw II. von Polen. Budapest, 1892. (Separat-Abdruck aus der Ungarischen Revue.)

Pierling Paul S. J. Rome et Moscou. (1547—1579) Paris, 1883.

— — Un nonce du Pape en Moscovie. Préliminaire de la trêve de 1582. Paris, 1884.

— — Le Saint-Siège, la Pologne et Moscou. (1582—1587) Paris, 1885.

— — Bathory et Possevino. Documents. Paris, 1887.

— — Papes et tsars. Paris, 1890. Ebben van megörökítve (a király Possevinónak tett nyilatkozata alapján) az miként ajánlta volt be ifjúkorában Várday érsek Ferdinánd királynak, kötetünk 27. l.

— — La Russie et le Saint-Siège. Tom. I—III. Paris, 1896—1901.

Pilsudski József: Báthory István, Lengyelország legnagyobb királya. Pesti Napló 1928 szeptember 27-i száma 3. l. (A marsall nyilatkozata Kolozsvárt.)

Piscorevii Matthaei Ad Ill-mum D. Ioannem Zamoiscium... De Nuptiis cum Illustriss. Domina D. Griselde Bathorrea... gratulatio. Cracoviae, 1583.

Pokoly József: Az erdélyi református egyház története. Vol. V. Budapest, 1905.

- Polkowski X. Ignacy: *Acta Stephani Regis*. (1576—1586) Cracoviae, 1887. (*Acta historica res gestas Polonia illustrantia* vol. XI.)
- Pollnische Zeittung . . . von jüngster Bekriegung und Eroberung etlicher fürnemer Staedt und Festungen, so Kön. May. zu Polln etc. dem Moscovittischen Tyrannischen feind, mit sieghaffter hand glücklich aberhalten. Gedruckt zu Nürnberg, 1580.
- Porzsolt Ádám: Bátori István. *Maros-Torda* 1886 No. 23—25.
- Possevinus Antonius S. J. *Acta in conventu legatorum . . . Poloniae regis Stephani . . . et Ioannis Basilii Magni Moscoviae ducis, prae . . . 1581 mense Decembri in Chiverova Horca, ad Iamum Zapolsciae*. In: *Moscovia* (1587) p. 82—115.
- — *Commentarii di Moscovia, et della Pace seguita fra lei e'l Regno di Polonia*. Mantova, 1596.
- — *Missio Moscovitica*. Curante Paulo Pierling S. J. Parisiis, 1882.
- — *Transilvania*. (1584) Edidit Dr. Andreas Veress. Budapest, 1913. (*Fontes Rerum Transylvanicarum*. Tomus III.)
- Przedziecki Hr. Alexander: Anna Jagiellonka. Kraków, 1878. In: *Jagiellonki polskie* tom. V. p. 246—251.
- Ptasnik Joannes: *Cracovia impressorum XV. et XVI. saeculorum*. Leopoli, 1922.
- Raczynski Hr. Edward: *Pamientniki do historyi Stefana króla Polskiego*. Warszawa, 1830.
- Radvánszky Béla báró: *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században*. Vol. I—III. Budapest, 1879 et 1896.
- — *Régi magyar szakácskönyvek*. Budapest, 1893.
- Rambaud Alfred: *Histoire de la Russie*. Paris, 1878. *Deutsche Auflage*. Berlin, 1886. Bővített magyar kiadása, két kötetben, *Oroszország története* címen, 1884-ig. Budapest, 1890.
- Rampelt Johann: Stephan Báthori von Somlyó. Ein siebenbürgisches Fürstenbild. Mediasch, 1863. Im Programm des ev. Gymnasiums A. C. zu Mediasch für das Schuljahr 1862/3 S. 5—46.
- Rescii Stanislai *Diarium*. (1583—1589) Edidit Ioannes Czubek. W Krakowie, 1915. Becses kéziratát hivatalos úton kölcsön kérve, még 1892 elején lemásoltam volt magamnak a kolozsvári egyetemi könyvtárban, hogy adalékait felhasználhassam Báthory András biboros, fejedelem kettős pályadíjat nyert életrajzában, amely azonban mind a mai napig kiadatlan maradt, ámbar megjelenését már hirdette is borítékán a Magyar Történeti Életrajzok.
- Révész Imre: Erdősi János magyar protestáns reformátor. Debreczen, 1859.
- — Dévay Biró Mátyás, az első magyar reformátor életrajza és irodalmi művei. Pest, 1862.
- Rutkowski Jean: *Les questions économiques et financières sous le règne d'Etienne Batory*. Cracovie, 1935. In: Etienne Báthory p. 305—334.
- Ryakaczewski: *Relacye nuncyuszów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1584 do 1690*. Berlin—Poznan, 1864. Vol. I—II.
- Sadler József: *A növénytan története honunkban a 16-ik században*. Pesten, 1845. In: *A Magyar Természettudományi Társulat Évkönyvei* vol. I. p. 78—118.
- Sajó Károly: A bölény. *A Természet* 1898 p. 3—8. A bölény Herberstein 1567-i könyvéből vett fametszele hasonmásával.

- Sándor Imre: Czimerlevelek. Kolozsvár, 1910.
- Sándor István: Bátori Istvánról. Győrött, 1791. In: *Sokféle* vol. I. p. 47—48.
- Sarnicii Stanislai Annalium Polonicorum liber II. Lipsiae, 1712.
- Savero: Báthory István, a lengyel király. *Magyar Polgár* 1886 No. 284.
- Schiemann Ch. Iwan und Báthory. Antonio Possevino und der Friede von Jam Zapolski. Iwans Ende. Berlin, 1887. In: *Russland, Polen und Livland bis ins 17. Jahrhundert* Bd. II. S. 354—400.
- Schmidt Wilhelm: Stephan Báthory's Wahl zum Könige von Polen. *Ungarische Revue* 1889 p. 252—259.
- — Die magyarische Nobilität in der weiland polnischen Reichs-Adelsmatrikel. *Ungarische Revue* 1893 p. 414—422.
- Schnell Martin: Die Sachsen in Siebenbürgen. Kronstadt, 1844.
- Schreck Valentinus: Istula sive gratulatio ... Nuptiis ... Illustris Magnifici ... Domini Ioannis Samoiscii ... et Grisildis Ill-mi principis Christophori Transylvaniae quondam Ducis relictæ filiae. Dantisci, (1583.)
- Scriptores rerum Livonicarum. Vol. I—II. Rigae, 1853.
- Siemienski Joseph: La politique parlementaire en Pologne du roi Etienne Batory. Cracovie, 1935. In: Etienne Báthory p. 263—291.
- Simigianus Ambrosius: Historia rerum Hungaricarum et Transylvanicarum. (1490—1606) Vol. I—II. Cibinii, 1800 et 1840.
- Simon Paul: Danziger Inventar. (1531—1591) München und Leipzig, 1913.
- Simoni Simonius: D. Stephani primi Polonorum Regis ... Sanitas, Vita medica, Aegritudo, Mors. Nyssae, 1587.
- Sliwinski Arthur: Stefan Batory. Warszawa, 1922. In 8° pag. 271. Hat képpel.
- Smolka Stanislaw: Projekt ligi przeciw Turkom w roku 1583. Kraków, 1890. Französisch kurz im „Anzeiger der Akademie der Wissenschaften in Krakau“ 1890 S. 50—56. Rec. Sz. L. in *Századok* 1890 p. 612—613.
- Sobieski Wacław: Syn siedmiogrodzkiej ziemi. Kraków, 1933. Báthory István „Erdély fiának“ jellemrajza egy akadémiai előadás keretében.
- Sokolowski August: O tureckiej polityce Stefana Batorego. *Atheneum*, 1886.
- Solignac: Histoire générale de Pologne. Tome VI. Amsterdam, 1780. Báthory magasztalását idéztük kötetünk 9. l.
- Spannocchi Horatio: Relatione delle cose di Polonia, 1586. In: *Scriptores Rerum Polonicarum* vol. 15. Kraków, 1894. Ez sorolja fel a lengyelországi újhittűek neveit, kötetünk 95—96. l.
- Starowolski Simon: Monumenta Sarmatarum. Cracoviae, 1655. A zamosci várpalota és bazilika sír- és emlékfeliratai, a 632—644. lapon.
- Sulikovius Io. Demetrius: Commentarius brevis rerum Polonicarum. Dantisci, 1647.
- Szabó Károly: Báthory Kristóf fejedelem arany-ezüst mívéinek lajstroma 1580-ból. Századok 1877 p. 546—555.

R. K.

- Szádeczky Lajos: Báthory István király titkos terve a magyar királyságot és erdélyi fejedelemséget illetőleg. *Századok* 1882 p. 497—8.
- — Báthory István párbajra hívja Iván czárt. (A bécsi államlevéltárból vett 1581-i levele alapján.) *Világkrónika* 1883 No. 50 p. 398—399.
- — Báthory István emlékirata a muszka czárhoz 1581-ben. (Kivonatos közlés.) *Századok* 1884 p. 511—517. (Szerző e fontos irat ismertetésekor abban a hitben élt, hogy felfedezést tett, midőn arra a bécsi államlevéltárban ráakadt, ám már Pierling atya ismertetette, mégpedig egy régi latin meg orosz nyomtatott példánya alapján.)
- — A pápa békeközvetítése Báthory és az orosz czár között. *Századok* 1885 p. 289—305. (Pierling két könyvének adatai alapján írva.)
- — Der polnische König Stefan Báthory und der Moskowiter Zar Ivan Wassilewitsch. *Ungarische Revue* 1885 p. 361—369.
- — Magyar-lengyel ereklyék. (Báthory István síremléke s arcképei.) *Vasárnapi Újság* 1885 No. 38 p. 605—6. A király palástos krakói nagy arcképének Biczó Géza által rajzolt jellegzetes hasonmásával, fekete nyomásban.
- — Báthory István. Pozsony, 1885. In 8° pag. 32. Magyar Helikon No. 42.
- — Báthory István és egy magyarországi összeesküvés. *Századok* 1886 p. 851—866.
- — Báthory István. *Vasárnapi Újság* 1886 No. 50 p. 801—802. A király pompás modern fametszetű arcképe és síremléke képével, Biczó Géza rajzában, valamint Matejko festményének ismert nagy fametszetével.
- — Báthory István lengyel királylyá választása. 1574—1576. Budapest, 1887. In 8° pag. VI + 454 et index.
- — Báthory István könyvészetéhez. *Magyar Könyvszemle* 1887 p. 47—58.
- — Stefan Báthory und eine ungarische Verschwörung. *Ungarische Revue* 1887 p. 383—397.
- — Kornváti Békés Gáspár. Budapest, 1887. Szerző figyelmen kívül hagyván az egykorúak írásos tanuskodását, Bekes nevét következetesen Békésnek írja (hibásan) s őt — a régi, gyakran kritikátlan történetiskola módján — „Békésvármegyei törzsökös nemes családból s a Békés megyébe kebelezett Kornvátból valónak” mondja. Erre a legjobb cáfolatot Karácsonyi János adta meg, midőn Békés vármegye monografiája három kötetében — igen helyesen — sem Bekes Gáspár nevét, sem Kornvátét nem említi, mivel Békés megyével semmi közük nem volt! — A Bekes román származására vonatkozó egykorú bizonyítékokat több munkámban, ismételten közöltem.
- — Orvosok veszekedése Báthory István király halálakor. *Világkrónika* 1888 No. 45 p. 357—358.
- — Báthory István hadjáratai az oroszok ellen. *Hadtörténelmi Közlemények* 1888. évf. 32-ik lapjától kezdve négy cikkben, de csupán az első, 1579. évi háború végéig, néhány vázlatrajzzal.
- — Przemysltől Breszt-Litovszkig. Budapest, 1916. II. részének tartalma: Lengyel-magyar történelmi emlékek. 1. Zamosc és a Zamojszkiak. — Kielce. 2. Polock elfoglalása 1579-ben. 3. Grodno és Báthory István. — Krakó magyar történelmi emlékei. 4. Lengyel-magyar vonatkozások a történelemben. (P. 167—247.)

- — Báthory István lengyel király magyar katonái az 1580-i orosz háborúban. *Hadtörténelmi Közlemények* 1931 p. 1—30. (Veress Endre Báthory-kötete adatai alapján.)
- — L'élection d'Etienne Báthory au trône de Pologne. Cracovie, 1935. In: Etienne Báthory p. 82—104. Magyar könyve alapján, az újabb kutatások eredményei mellőzésével.
- — Báthory István. Budapest, 1936. In Huszár: Magyarország és Lengyelország. p. 51—55. Jó képekkel. (Cfr. Veress: A történetíró Báthory István.)
- 1 Szalay Ágoston: Négyszáz magyar levél a XVI. századból. 1504—1560. Pesten, 1861. Ebből idéztük Bornemisza Mátyás kegyetlenkedését jobbágyával, 1557-ből, kötetünk 333. l.
- Szalay Béla: Der letzte Wisent in Siebenbürgen. Hermannstadt, 1916. Aus den Verhandlungen und Mitteilungen des Siebenbürgischen Vereins für Naturwissenschaften in Hermannstadt.
- Szalay László: Báthory István uralkodása. Lipcse, 1854. In: Magyarország története vol. IV. p. 360—379.
- Szamosközy Stephanus: Stephanus Batorius princeps Transylvaniae. Budapest, 1876. In: Opera omnia historica vol. I. p. 8—248. Et aliae notationes in vol. IV.
- Szász Gerő: Báthory István emlékünnepe. (Költemény.) Kolozsvár, 1895. In: Költemények p. 262.
- Szathmáry P. Károly: A vadász-sólyom. Budapest, 1870. In: Magyarország képekben vol. I. p. 51—53.
- — Emlékeim. Szilágysomlyó, 1884.
- — Szilágysomlyó, a Báthoryak bölcsője. *Vasárnapi Ujság* 1886 No. 50 p. 803—806. Biczó Géza két rajzával meg a somlyai kastélykapu régi képével.
- — Báthory István lengyel király. (Óda.) Ugyanott p. 803.
- Szegedi Gergel: Énekes könyv. Debreczembé, 1569.
- Szekfü Gyula: Báthory István és Erdély. Budapest, 1935. In: Magyar történet. Vol. III. p. 309—315.
- Szendrei János: Báthory-emlékek. 1. A király vértete a bécsi múzeumban. (Képpel.) 2. Forgója (képpel) és két egykorú olajfestésű arcképe a krakói hg. Czartoryski-múzeumban. Budapest, 1896. In: Magyar hadtörténelmi emlékek No. 4408, 6522, 6595 et 6596.
- Szikszai Hellopoeus Bálint: Az egri keresztyén anyaszentegyháznak és avval egyetemben az többinek is tanuságára iratott rövid Catachismus. Debreczembén, LXXXVII. — Ebből a ritka könyvből idéztük azt a szép két asztali áldást, melyet a 321—322. lapon közlünk, ifjabb Báthory István szájába adva, karácsonyi ebédje ismertetése folyamán.
- Szilágyi Sándor: Báthoriak jelleme. (Nagy Iván cikkének kritikája.) Pest, 1851. *Remény* vol. II. p. 245—271.
- — Báthory István fejedelem. Pest, 1866. In: Erdélyország története, tekintettel mivelődésére vol. I. p. 391—408.
- — Békes Gáspár versengése Báthori Istvánnal. (1571—1575) Budapest, 1875. In: Rajzok és tanulmányok vol. I. p. 17—45.
- — Báthory István fejedelem és kora. Budapest, 1876—1877. In: Monumenta Comitum Regni Transylvaniae. (Erdélyi országgyűlési emlékek.) Vol. II—III.

- — Báthory Kristóf fejedelemmé választása. K. Papp Miklós Hölgyfutára 1877 p. 226—243.
- Szinnyei József: Báthory István. Budapest, 1891. In: Magyar írók élete és munkái vol. I. p. 670—671.
- Szoloviev Szergiusz: Oroszország története. Ungvár, 1895.
- Szujski József: Panowania Stefana Batorego. Lwów, 1864. In: Dzieje Polski. Tom III. p. 39—99.
- — Anna Jagiellonka królowa polska. W Krakowie, 1885. (Dzieła. Sery II. Tom V. p. 37—72.)
- Takáts Sándor: A sólymásvár. Budapest, 1917. In: Rajzok a török világból. Vol. III. p. 38—74.
- Tatomir L. Stefan Batory. Warszawa, 1898. In: Dzieje Polski, p. 213—223.
- Telegdi Miklós esztergami prépost: Az evangéliumok ... magyar-
zatjának első része. Béchbe, 1577. Korjellemző kijelentését az erköl-
csök romlásáról idéztük kötetünk 332. l.
- Teutsch G. D. Der erste Bathori. Hermannstadt, 1899. In: Geschichte
der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk. 3. Auflage.
Band I. S. 252—259.
- Thaly Kálmán: A somlyai vár 1668-i leltára. Történelmi Tár 1882
p. 178—188.
- Theiner Augustin: Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae. Vol.
II—III. Romae, 1861—1863.
- Thuani Jac. Augusti Historiarum sui temporis pars tertia. Francofurti,
1614. Számos egyéb kiadásban. Ez örökölte meg azt az érdekes
adatot, hogy Dudics András Cicero műveit háromszor is lemásolta
magának, kötetünk 53. l.
- Tolsztoj Alekszej gróf: Rettenetes Iván cár halála. Szomorujáték.
Fordította Dr. Nagy Iván. Budapest, 1910. (Olcsó Könyvtár
No. 1559—1562.)
- Tomcsányi János: Lengyelország. Budapest, 1932.
- Török Árpád: Das älteste Bildniss Stephan Báthory's (von Jodocus
Amman) und des ungarischen Königs Ludwig des Zweiten im
Berliner Museum. Budapest, 1884. In 8° p. 12. (Magyar kiadását
csupán idézetből ismerem.)
- Trauschenfels Eugen: Kronstädter Zustände zur Zeit der Herrschaft
Stephan Bathoris in Siebenbürgen. Kronstadt, 1874.
- Treuer Gottlieb Samuel: Einleitung zur Moscovitischen Historie.
Helmstadt, 1720.
- Troester Johann Cibinio-Transylvanus: Stephanus Batori König in
Polen. Nürnberg, 1666. In: Polnisches Adler-Nest p. 377—384.
- Turgenev A. J. Monumenta Historica Russiae. Vol. I—II. Petropoli,
1841—1842. Supplementum. Ibidem, 1848.
- Tyszkowski Kazimierz: Stefan Batory. Lwów, 1933. In 8° pag. 102.
- Uebersberger Hans: Bedeutung Stephan Báthory für Polen. Wien,
1906. In: Österreich und Russland p. 467—503.
- Urházy György: Batori István. (Történelmi jellemrajz.) Müller Gyula
Nagy Naptára 1854 p. 71—81.
- Velics László S. J. Vázlatok a magyar jezsuiták multjából. Első
füzet: 1560—1610. Budapest, 1912.

- Veress Endre: Báthory István király magyar hadserege. Budapest, 1896. In: Lengyelországi adalékok hazánk s főleg Erdély XVI—XVIII. századi történetéhez p. 22—42.
- — Báthory András b. püspök könyvtára. Budapest, 1905.
- — A kolozsvári Báthory-egyetem története lerombolásáig, 1603-ig. Oklevéltárral. Kolozsvár, 1906. In 4° pag. 83. (Kny. az Erdélyi Múzeumból.)
- — Berzeviczy Márton: (1538—1596) Budapest, 1911. In 8° pag. 228. Cum facsimilibus. (Magyar Történeti Életrajzok.)
- — Epistolae et acta Jesuitarum Transylvaniae temporibus principum Báthory. (1571—1613) Budapest, 1911—1913. (Fontes Rerum Transylvanicarum. Tom. I—II.)
- — Antonii Possevini Transylvania. (1584) Budapest, 1913. (Fontes Rerum Transylvanicarum. Tom. III.)
- — La descrizione della Transilvania di Antonio Possevino della Compagnia di Gesù. Roma, 1915. In 8° pag. 5.
- — Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium. Vol. I. Padova. (1264—1864) Budapest, 1915. (Fontes Rerum Hungaricarum. Tom. I.)
- — Rationes curiae Stephani Báthory regis Poloniae historiam Hungariae et Transylvaniae illustrantes. (1576—1586) Budapest, 1918. (Fontes Rerum Hungaricarum. Tomus III.)
- — Annuae Litterae Societatis Jesu de rebus Transylvanicis temporibus principum Báthory. (1579—1613) Budapest, 1921. (Fontes Rerum Transylvanicarum. Tomus V.)
- — Il veneziano Giovanni Michele Bruto e la sua Storia d'Ungheria. Venezia, 1929. In 8° pag. 33.
- — Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei si Tarii-Romanesti. Vol. II. Bucuresti, 1930. Ebből használtuk fel (kötetünk 46—47. l.) a királynak Teuffenpach Kristóffal Gyulafehérvárt folytatott beszélgetése részleteit, valamint a VIII. kötetéből Perneszy Gábor kapitány 1610-i jellemző kijelentését az erdélyi urak dözsöléséről, hogy ha elisszák a hazát, majd vehetnek mást a scythiai magyarok példájára; kötetünk 335. l.
- — A történetíró Báthory István király. Kolozsvár, 1933. (Erdélyi Tudományos Füzetek No. 60.) In 8° pag. 38.
- Veress Sándor: Kirándulások Bukarest környékére. *Vasárnapi Ujság* 1883 No. 9—10 p. 142 et 154—156. Boldog emlékezetű édesatyám e remekbe készült leírásából kölcsönöztem a vízi élet, a darumeg sólyomviadal ismertetését, kötetünk 269—270 és 272. l.
- Vértes József: Báthory István lengyel király. (Halálának 350. évfordulójára.) *Pesti Napló* 1936 december 13-i száma 32. l.
- Vizkelety Béla: Báthory István lengyel király bevonulása Krakóba. (Nagy könyomat.) A *Napkelet* 1859-i kötetéhez mellékelve. Képmagyarázat Szilágyi Sándortól, az id. kötet 759. s következő lapjain, valamint V. I. jelzéssel, ugyanott, a 776. lapon.
- Wagner Lajos: Báthory István lengyel király. Pozsony, 1886 In 8° pag. 15. Ebből való a királynak unokaöccséhez, Báthory Zsigmondhoz intézett levele, a 238. lapon.
- — Stefan Báthory, König von Polen. Pressburg, 1886. In 8° p. 15.
- Walter Franciszek: Choroby i zgon Króla Stefana Batorego w swietle narady lekarskiej. Lwów, 1934.
- — La maladie et la mort d' Etienne Bathory. Paris, 1934.

- Warhaftige** und eigentliche neue Zeittung, aus der . . . Stad Danzig.
Erstlich Gedruckt zu Dantzg, 1577.
- Warschewitz** (Varsevitiu) Christophori Oration an den . . . Herrn
Stephan König in Polen. (Datum zur Wilen, den 4. Febr. 1582.)
Nürnberg, 1582.
- — Panegyricus ad Stephanum I. Polonorum regem potentissimum. Francofurti, 1584.
- — In obitum Stephani primi, Regis Poloniae oratio. Cracoviae, 1587.
- — Vita, res gestae et obitus Stephani regis. Basileae, 1612.
- Wertner** Mór: A Báthoryak családi történetéhez. (Egy genealogiai táblával.) *Turul* 1900 p. 6—29. Előbb németül, a bécsi „Adler“ 1899. évfolyamában. Ujra lenyomatva francia szöveggel, a krakói Akadémia Báthory-albumában.
- Wielewicki** Jan Ks. S. J. Dziennik. Tomus I. Kraków, 1881.
- Wierzbowski** Teodor: Christophori Varsevicii opuscula inedita. Varsoviae, 1883.
- — Bibliographia Polonica XV ac XVI ss. Vol. I—III. Varsoviae, 1889—1894.
- — Uchansciana. Tom. III—IV. Warszawa, 1890—1892.
- — Materiały do dziejów piśmiennictwa polskiego i biografii pisarzy polskich. Warszawa, 1900.
- y. r. Báthory István lengyel király hamvairól. (Myskovszky cikke nyomán.) *Fővárosi Lapok* 1877. No. 232 p. 1114.
- Zakrzewski** Wincenty: Stefan Batory. W Krakowie, 1887.
- Zaleski** Stanisław: Wojenne plany Stefana Batorego w latach 1585—1586. Kraków, 1884. *Przegląd Powszechny* 1884 tom II—III.
- Zbiliovii** Andreae De eadem victoria, Illustris et Magnificae Dominae Griseldis de Somlio . . . gratulatio. Cracoviae, 1588.
- Zdziechowski** Marjan: Magyarország és Lengyelország, mint a nyugati kultúra védői. Budapest, 1936. In: Magyarország és Lengyelország p. 25—26.
- Ziegler** Heinrich Anshelm: Täglicher Schau-Platz der Zeit. Leipzig, 1695.
- Zschokke** Heinrich: Stephan Bathori, König von Polen. Ein historisch-romantisches Gemälde in zwey Büchern. Bayreuth, 1796. In 8° pag. XVI et 494. Második, az utolsó lapon ígért része nem jelent meg soha.
- Zsilinszky** Mihály: A magyarhoni protestáns egyház története. Budapest, 1907. Szép vallomását a vallási vitatkozások értékéről közltem kötetünk 340. l.
- Zsirkó** János: Báthory István lengyel király külpolitikája. Nyitra, 1909. In 8° pag. 58.
- Zychlinski** Teodor: Złota księga szlachty Polskiej. Poznań, 1892. Tom XIV p. 132—141: De Ioanne Zamoyski.

Név- és tárgymutató

- Achmet* csasz 74.
Adorján kolosi főesperes 62.
 Ágyúk neve 114, 117.
Aldana Bernát lippai áruló kap. 341.
Alfonz II. ferrarai hg. 39, 41, 82.
Alvincz 20.
Amade Péter visegrádi kap. 340.
Amhát török csasz 153.
Amurát szultán 27.
András és Márton magyar sebészborbélyok az oroszok elleni hadjáratban 167.
Andrássy Gyula 341.
 Angolország 117.
Apafi György 27; — Lénárt 77.
Aran Tamás egyházi író 65.
Asztaláldás ifj. Báthory István ebédjén 321—322.
Augsburg 62.
 Babonáság a gyógyászatban a magyaroknál 168—170.
Bakai György 194.
Bakiith Anna 240.
Bákó (Bacau) 78.
Balassa Bálint költő 54, 74, 234; — Menyhárt 335.
Balin Ádám 110.
Balog Barabás vitéz 174; — Ferenc 285.
Bán György testvéreivel 77.
Bánffy György kap. 70, 77, 81, 90, 212; — nemesítése 179; — István 194; — Kristóf Krakóban 77, 212.
Baranowski Albert prokancellár 304; — Sándor 39.
Barcsay testvérek keresztgyalázata 63.
Bari János halála Danckában 118.
Bártfa 75.
Báthory András somlyai; — neje: Majláth Margit; fiai: István, Gábor, Boldizsár és András 242, 328.
Báthory András bíboros 216, 225, 227, 242—267, 293.
Báthory Boldizsár kap. 162, 164, 176, 216, 222, 243, 245, 265.
Báthory Gábor és neje, pelsőczy *Bebek* Anna 242, 243, 321, 322.
Báthory Griseldis 67, 206—242; ura: *Zamoyski* János kancellár.
Báthory István ifj. Szilágy vm. főispánja és neje pelsőczy *Bebek* Zsuzsanna 242, 247, 311—344.
Báthory István erd. fejedelem, I. király — végig; — distichonja 280; — gyűjtő ostrom-eszköz találmányai 116; — könyvajánlásai 245; — levele Báthory Zsigmondhoz 238; — udvari rendtartása 177—182; — neje: *Jagiello* Anna.
Báthory Kristóf erd. fejedelem 46, 48—68, 75, 194, 206, 211, 242, 313; — neje: *Bocskay* Erzsébet.
Báthory Péter 173.
Báthory Zsigmond erd. fejedelem 67, 183, 210, 230, 234, 236—238, 241, 242, 256, 260, 261, 304, 313.
Batthyány Orbán püspök 56, 62.
Beaulieu francia titkár 22.
Bebek Anna, pelsőczy (*Báthory* Gábor neje) 242, 243.
Bebek György és leányai 212, 243.
Bebek Zsuzsanna (ifj. *Báthory* István neje) 242, 311—344.
 Bécs (Wien) 26, 34, 36, 58, 66, 209.
Becz Imre 77; — Pál 66.
Bekes Gábor kap. 151, 152, 166.
Bekes Gáspár 32, 34—36, 47, 52, 117, 130, 133, 136, 138, 143, 151, 182, 184—189, 194, 220, 245, 261, 282, 285, 288, 293, 310; — neje: *Sárkándi* Anna; — fia: László 245; — testvére: Gábor.
Begbulatovics Simon nagyherceg 153.
Berzevicz Márton 41, 44, 48, 59, 70, 71, 74, 76, 78, 81, 108, 184, 186, 189—194; — neje: *Dameraui* Katalin.
Beszterce 69.
Bethlen Farkas 77.
Bethlen vára 35.
Bezerédi Ferenc 194.
Bialobrzski Márton kam. pk. 211, 216.
Bidgosc (Bromberg) 107, 116, 187.
Bielawski Tamás költő a vadász *Báthory* Istvánról 275.
Bilenski Dániel krakói ev. lelkész 225.
Bjelsky Dávid orosz áruló 166.
Blandrata György orvos 14, 15, 19, 20, 34, 36, 37, 39, 40, 46, 48, 53, 63, 64, 189, 208, 342.
Blotius Hugó író 193.
Bocskay Krisztina 221, 225.
Bocskay Erzsébet (*Báthory* Kristóf neje) 28, 206, 313.

- Boeskey* György 207.
Boisman Henrik Wenden hős védője 126.
 Bologna 95.
Bolognietti Albert nuncius 94, 100, 215, 216, 225, 244, 246, 252, 256, 265, 279, 309.
Bona Sforza I. királyné 37, 42, 82, 97.
Bonifác VIII. pápa 122.
Borbély György kap. 133, 152.
Borisz Godunov cár 259.
Bornemisza János kálnói kap. 113, 133, 138, 146, 147, 150, 151, 171, 172, 189, 195.
Bornemisza Mátyás kegyetlenkedése jobbagyaival 333.
Bornemisza Péter ref. lelkész 5, 169, 235, 239, 265, 328, 333, 338.
Boronkay László Krakóban 212.
Boroszló (Breslau) 90.
Borromeo Károly milánói érsek 248, 249, 252, 255.
Botero János író 9, 252.
Boye Hans kap. Weissenburg hős védője 124.
Bölényvadászat Lengyelországban 277—279.
Brassó (Brasov) 61, 69, 76.
Broderics István váci pk. író 336.
Bruto János Mihály történetíró 5, 6, 20, 193, 245.
Brzeznicki Szaniszló kap. 151.
Buccella Miklós orvos, Báthory István medikusa 46, 167, 286, 300—308.
Budai János udvari szabó 27.
Büdöskuthy István 194.
Caligari A. János nuncius 93, 97, 99, 100, 120, 143, 183, 188, 193, 246, 265, 295, 298, 309.
Castaldo János Baptista tbk. 323.
Castello Giulietta (?) grófné 87.
Chiakor György titkár 194, 308.
Chlebiewicz János várnagy 85.
Chodkiewicz János litván marsall 85.
Cholm 153, 175.
Cinna Ráfáel ágyúmester 20.
Crescenzo Virgilio római patricius 251.
Csáky Dénes 77; — Gábor Krakóban 212; — Mihály erd. kancellár 62, 66, 189.
Csarnócz (Cernauti) 78.
Cséffey János Báthory Griseldis titkára 212.
Cserényi Mihály 248.
Csikmegyei házaspapok 66.
Csókássy Mihály nemesítése 179.
Cyganski Máté madarász 275.
Cyprián vladika 139.
Czarnkowski Sandzivoi 291; — Wojciech főkap. 90.
Czasniky 146.
Czyszkowski Szaniszló vilnai polgár nemesítése 179.
Daczó Péter 77.
Dameraui Katalin (*Berzeviczy* Márton neje) 192.
Dán Péter somkúti, nemesítése 179.
Dancka (Danzig, Gdansk) 95, 97, 103—123, 216.
Daruvadászat Lengyelországban 272.
Dauda János nemesítése 179.
Dávid Ferenc superintendes kolozsvári lelkész 51, 65, 66.
Decsi Gáspár tolnai prédikátor 337.
Deés (Dej) 18.
Dercsényi Tamás kap. 166.
Dirschau 107, 110, 112, 167.
Dobó István kap. 334.
Dolinski Lajos 179.
Dondangen Kurlandban 192.
Dorpat 124, 126, 154, 156, 175 stb.
Dózsa-féle pórlázadás 333.
Drohojowski János 150; — Szaniszló vajda 214.
Druja 143.
Dudics András 33, 34, 37, 46, 51, 53, 80.
Dulski János kincstartó 214.
Dunin-Wolski Péter 86.
Düneburg 126.
Dzierzek Kristóf 157.
Eftimie kaluger 68.
Eger 67, 189.
Elbing 109, 116, 117, 216.
Eperjes (Presov) 75, 186.
Erdélyi írók széphistóriás művei 233.
Erdélyország — végig.
Ermes vára Livóniában 189.
Ernő osztrák főherceg 24, 39, 41, 42, 80, 82, 97.
Erzsébet angol királyné 109, 191, 298.
Estland 124 stb.
Étketés az erdélyi nemeseknél 29—32.
Fabio György kolozsvári esperes 32, 76, 211.
Farensbek György dán kap. 113, 147, 172.
Farkas Kata, harinnai (*Kovacsóczy* Farkas neje) 206, 207, 242.

- Fedor Ivanovics* cár 259.
Fegyverzet az erdélyiekénél 77, 78.
Fejérdi Berta hadnagy 139, 285.
Fekete Kató kolozsvári boszorkány 72.
Ferdinánd főhg. 82.
Ferdinánd császár, magyar király 19, 27, 39, 58, 191, 192, 324—327, 329.
Férfi- és női ruhaviselet Erdélyben 25, 26.
Ferrara 24.
Filep István diák 248.
Filipowski Jeromos Pobog kap. 70.
Firenze 20.
Firlej András lublini várnagy 110, 187.
Fogaras (Fagaras) 75.
Forgách Ferenc 248; — Simon kap. 265; — Zsigmond 280.
Foris Ambrus debreceni, nemesítése 179.
Forró János 77.
Frangepán Ferenc kalocsai érsek 60.
Frankovith Gergely 232, 240.
Fráter Pál ippi, nemesítése 179.
Fritz József krakói orvos 307.
Fülöp II. spanyol király 266.
Für János krasznai, konyhamester nemesítése 179.
Füldözés a XVI. században 26.
Füveskert az erdélyi nemeseknél 231, 232.
Gál János kap. 151.
Gálffy János kocárdi, nemesítése 179; 193, 236, 237, 314.
Galinski János 179.
Galitzin N. S. hg. 153.
Gáway Miklós Krakóban 212.
Genga Simon urbinói, hadi mérnök 153.
Gergely XIII. pápa 67, 164, 193, 249, 254.
Gerstmann Márton boroszlói pk. 39.
Geszthy Ferenc erd. főkap. 68.
Giczey János erd. kormányzó 236, 261.
Gniewiewski Gáspár kap. 167.
Golokwastof vajda 198.
Gorka András 111; — Szaniszló pózeni pal. 290.
Górski Jakab 309; — Konstantin varsoói ezredes Báthoryról 310; — Szaniszló 85.
Gostomski Anzelm kap. 90; — Miklós 110.
Gradoski pózeni köznemes 98.
Gretecsch János thorni polgár 179.
Grodno 143, 153, 157, 176, 276, 279, 301, 302.
Gyé m á n t tízféle tulajdonsága 227.
Gyergyó 56.
György brandenburi örgróf, a Markoláb 336; — Frigyes br. örgróf 137.
Gyulafehérvár (Alba-Iulia) 13, 18—20, 35, 46—48, 67, 70, 71, 74, 75, 206.
Gyula várában fürdőszoba 26.
Gyulafi László erd. főgenerális 77; — Lestár krónikás, 183, 308.
Gyulai Pál, abafáji 150, 179, 194.
Gyulai Pál költő Pókainéja 7, 318.
Gyümölcsfatermelés Erdélyben és Lengyelországban 230, 231.
Hagymási Kristófné 29.
Haraburda Péter 132.
Hausmann Rikárd történetíró Báthory Istvánról 129.
Havasalfölde 19.
Heidenstein Reinhold titkár, író 222, 287, 298; — Báthoryról 284.
Heltai Gáspár kolozsvári luteránus lelkész 68; — nyomdája 233.
Hellwig Ágost szebeni polgármester 52.
Henrik Valois I. király 15, 21, 22, 33, 82, 97, 182.
Henrik VIII. angol király 205.
Herberstein Zsigmond báró 278.
Herce István karánsebesi pópá 68.
Hinninghusen Gáspár wendeni hős 126.
Hit dolga Erdélyben 48—68.
Homonna 69.
Honter János brassai prédikátor 61, 62.
Horváth András 194; — Gáspár 195, 248.
Hunyadi Ferenc orvos 167.
Hunyadi János kormányzó 340; — fia: László 324; — Mátyás.
Huszt vára 18, 69.
Ifjú János Krakóban 212.
Illyésy Gáspár kidei, nemesítése 179.
Ilmanowski Kristóf kap. 172.
Ilyvó (Lwów, Lemberg) 78, 97.
Irinyi György 194.
Isbozsk 144.
Izabella királyné 19, 20, 56, 61—64, 75, 83, 122, 328; ura: Zápolya János király.
Jagiello Anna I. királyné 24, 44, 80—102, 323.
Jam-Zapolski 175.
Jankula moldvai vajda 320.
János király, Zápolya 60, 61, 324, 328, 329, 336; neje: *Izabella* királyné.
János orosz nagyherceg 111.
János Zsigmond erd. fej. 19, 33, 49, 63—66, 189.

- Jarzyczca 150.
 Jendrzejów (Andrzejów) 46, 71.
 Jezerice 152, 175.
 Jordán Szaniszló 111.
 Jósika István 244, 248.
 József há Kohen héber író Báthory-
 ról 309.
 Juhász (Meliusz) Péter ref. pk. 232.
 Jurgiewicz Mátyás litván bojár 167.
 Kállai János vitéz 173.
 Kálmáncsehi Márton fejevári iskola-
 mester 61, 63.
 Kalocsa 58.
 Kálvin János 63.
 Kanistos András nemesítése 179.
 Karácson István 194.
 Karánsebes (Caransebes) 27.
 Karczewski Szczudlik Mátyás 142.
 Karnkowski Szaniszló kujaviai pk. 78,
 80, 81, 83, 94, 183, 290, 309;
 — Wojciech főkap. 90.
 Károly V. császár 49.
 Károly IX. francia király 21.
 Károlyi Boldizsár 194; — István kap.
 111, 151, 152, 167; — Péter ko-
 lozsvári lelkész 51.
 Kassa (Kosice) 69, 75, 194.
 Kázmér I. király 104, 116.
 Katalin főhercegnő 27.
 Káthay Mihály 280, 306.
 Kazanowski Márton kap. 114.
 Kemény Boldizsár 77, 194.
 Kendefy Anna 72, 74, 316, 318, 319.
 Kendy Ferenc 35; — Péter 77, 130, 166.
 Kerecsenyi László gyulai kap. 325,
 334, 341.
 Kerekes Mátyás kap. 166.
 Kerellő-Szentpál 20, 35.
 Keresztély Mihály kap. 111.
 Késmárk (Kézmarok) 90.
 Kézdivásárhely (Targu Secuesc) 76.
 Király Albert kap. 152, 153.
 Kiszka János samogicai kap. 137.
 Kmita kap. vitézsége 153.
 Kóbor Ferenc vitéz 174.
 Kochanowski János költő 222, 309.
 Kokenhausen 124, 152.
 Kolozsvár (Cluj) 18, 36, 67, 72, 75.
 Koltowski Péter orosz kap. 174.
 Konkoly Péter kap. 133.
 Korelia 144.
 Kornis Farkas 77.
 Korsinski orsinski starosta 144.
 Koslowski Jeromos 71; — Sebestyén 172.
 Kossobudzki Miklós 103, 104.
 Kostka Péter kulmi pk. 104, 106.
 Kotkowicz János várnagy 118, 133.
 Kovács Miklós váradi kap. 143.
 Kovacsóczy Farkas 193, 194, 206—
 208, 219, 241, 242, 283, 285.
 Koziany vára 135, 136.
 Kozłowski Lőrinc 71; — Sebestyén 172.
 Krakó (Kraków) 15, 18, 32, 33, 36,
 37, 69, 78, 81, 85, 90, 91, 94, 96,
 105, 128, 206, 209, 214, 224, 226,
 227, 233, 256, 275, 287.
 Krakói magyar nyomtatványok 233,
 234.
 Krasnihorodek 175.
 Krasny (Kraszna) vára 135, 136, 164.
 Kromer (Cromerus) Márton vármiai pk.
 246, 256, 257, 278, 293, 309.
 Krzepicki Bálint 179.
 Kur- és Livland 129 stb.
 Kurbskij András hg. 197.
 Lajos II. m. király 60, 328, 336.
 Lajos XI. francia király 164.
 Lakodalmi ebédek és mulatságok
 Krakóban 183, 184, 217—219.
 Lanckoron vára 184.
 Lapczyński Bálint nyomdász 178.
 Laski Albert pal. 90, 98, 184.
 Laterna Márton jezsuita, Báthory István
 gyóntatója 305.
 Laureo Vince pápai nuncius 17, 89,
 93, 96, 264, 265.
 Lázár András, szászhegyi 56, 77; —
 István kap. 151.
 Leleszi János jezsuita 67, 210, 236,
 238.
 Lelewel Joachim I. történetíró 297.
 Lencsés György Báthory Griseldis fő-
 szakácmestere 212.
 Lengyel írók Báthory István ki-
 rály érdemeiről 11.
 Lengyel-magyar kapcsolatok fel-
 Szent Istvánig 120—123.
 Lengyelország — végig.
 Lepsényi István 302, 303.
 Leszczynski Rafael 90.
 Levéltárak felsorolása 4.
 Lincicz György Báthory Griseldis ud-
 varmestere 212.
 Lipót János nemesítése 179.
 Lippomano Girolamo velencei követ 23.
 Litvánia, Livonia 38, 123, 126, 129 stb.
 Lorichs András svéd követ 39.
 Losonczy István temesvári kap. 325,
 341.
 Lőrentei Gábor 206.

- Lubecki Kázmér budapesti I. lelkész
 Báthoryról 310.
 Lublin 235, 259.
 Ludwig Emil jeles mondása 6.
 Luther Márton 60, 64.
 Lübschau 110, 113.
 Madarászás Lengyelországban 270.
 Magnus hg. 124, 125, 130.
 Mágócsy Gáspár 262, 332, 334; —
 János franciskánus barát 52.
 Magyarország — végig.
 Majláth Gábor 227, 280; — apja: Ist-
 ván erdélyi vajda 278.
 Márgai István lovászmester 77.
 Mária királyné (II. Lajos neje) 328,
 336.
 Marienburg 105, 110, 130, 194.
 Márkházi Pál 283, 334.
 Mármaros 18.
 Martinuzzi Fráter György 19, 56,
 60—62, 323—328.
 Mátyás főhg. 80.
 Mátyás király 26, 69, 91, 101, 219,
 326, 331, 340, 391; — jeles mon-
 dása 264; — neje: *Beatrix* 101.
 Medici Katalin francia királynő 23, 205.
 Meggyes 70, 71, 83, 105.
 Mehmet nagyvezér 74.
 Miechów prépostja: Báthory András 246.
 Mielecki Miklós podoliai pal. 130, 132,
 141, 142, 147, 158.
 Mihály orosz nagyherceg bojárjaival 128.
 Mihályfi János 77.
 Mikó Miklós 77.
 Miksa II. császár, magyar király 24,
 32, 34, 37, 41, 42, 45—47, 58, 75,
 80, 90, 103, 107, 184, 186, 261,
 283, 325, 340, 341.
 Minski János 221.
 Mjezjedow strėlíc vezér 172.
 Mnizek György sanoki kap. 78, 166.
 Moldva 19, 41, 69, 74, 78, 212.
 More János nemesítése 179.
 Moszkva — sokszor.
 Mstislawski Iván Feodorovics hg. 153.
 Munkács vára 69.
 Muretus Antal író 193, 250.
 Münster Gáspár marsall Ascheradenben
 124.
 Myszkowski János és Pál 221; — Péter
 krakói pk. 93, 247; — Szaniszló
 krakói vajda 214.
 Nádasdy Tamás nádor 167, 190, 334.
 Nagy Ambrus kap. 111; — Bertalan
 kap. 111; — Péter, szilági, 77, 209.
 Nagybánya (Baia-Mare) 35, 46.
 Nagyfalusi Albert minorita barát 67.
 Nagyszombat (Trnava) 52.
 Narva 127, 155, 156.
 Natanson-Leski János Báthoryról 11.
 Newel vára 151, 152, 175, 189.
 Niemojowski Jakab 291, 294.
 Niepolomice 258, 275, 281 stb.
 Niezcerda vára 142.
 Nowodworski (Novicampianus) Bertalan
 20, 63.
 Nowogorod 124, 146, 156, 164.
 Nyomdászok: *Heltai Gáspár, Lap-
 czynski Bálint, Radek Bálint.*
 Ocieski Joachim grodeki várnagy 221.
 Offanasowicz Gergely orosz kap. 151.
 Ojtoz (Oituz) 76.
 Oláh Miklós esztergomi érsek 335.
 Olesznicki Zsófia 214.
 Olivai kolostor 118.
 Opalinski András korona-marsall 90,
 214.
 Opoczka vára 164.
 Oppeln 80.
 Orbai Kristóf 77; — Miklós Báthory
 Griseldis udvarmestere 212.
 Orvoslás Báthory István király had-
 seregében 167—170.
 Orzechowski Bálint 78, 287.
 Ossolinski Anna (Zamoyski János 1.
 neje) 223.
 Ostrog János hg. 70, 144.
 Ostrow vára 161, 164, 175.
 Ostrowski hg. 290.
 Ovesinin knyáz 199.
 Padua 49, 52, 53, 95, 190, 194, 300;
 — paduai tanárok 53.
 Palatics György Krakóban 212.
 Palestrina Giovanni Pierluigi zene-
 szerző és viszonya Báthory András
 bíborshoz 254.
 Pallavicini Sforza kap. 19.
 Palotai György 194.
 Paris 15, 22, 49, 162.
 Pathócsy Zsófia (Bebek György neje)
 Krakóban 212.
 Patrizio András apát 93.
 Pawinski Adolf Báthoryról 284.
 Pécsi Lukács nagyszombati szerzetes 231.
 Perényi Ferenc főtárnokmester 58; —
 Gábor 32, 61; — Péter 58.
 Perneszy Anna (Bánffy György neje)
 Krakóban 212; — Gábor 194; —
 István 77; — Pál Krakóban 212.
 Péter (sánta) moldvai vajda 77, 242.

- Petrików 90.
 Petrovics Iván tbk. 164.
 Petrovics Péter lugosi bán 56, 62, 63.
 Piasecki Pál krónikás 277.
 Piekoslawski Szaniszló 285.
 Pienonzek Prokop kap. 138, 166, 178.
 Pilsudski József marsall Báthoryról 11.
 Pipan krakói patikárus 184.
 Pirkiel, Livóniában 189.
 Pius V. pápa mondása Báthory Istvánról 260.
 Pivow orosz hg. 151.
 Plater Vilmos kap. 126.
 Pocholowiecki Szaniszló vitéz 178.
 Podgorski Sebestyén kap. 172.
 Podkova moldvai vajda 242, 319.
 Pókainé átká 318.
 Polock 130—141, 159.
 Polyák Mihály főszakácsmester 75, 106.
 Poniatowski Szaniszló I. király hódolata Báthorynak 11.
 Poroszország 96, 105.
 Posgai Zsigmond 194.
 Possevino Antal jezsuita 66, 120, 157, 164, 174, 175, 224, 225, 242, 243, 246, 259, 260, 263—265, 267.
 Potemkin Fedor 158.
 Potsep 144.
 Prépostvári Bálint kap. 133.
 Provana Prosper kincstartó 179.
 Przemyśl 16, 78.
 Pskow (Pleschkau) 134, 136, 146, 155, 158, 162.
 Pultusk jezsuita iskolája 243, 246.
 Puskin orosz követ 157, 158.
 Rácz Mihály és testvére, Tasnádi Balázs nemesítése 111, 112, 179; — Péter kap. 133.
 Radek Bálint I. nyomdász 286.
 Radlin falu 155.
 Radnót (Iernut) 35.
 Radziwill Krisztina (Zamoyski János 2. neje) 223; — György vilnai pk. 176, 267; — Miklós vilnai vajda 130, 136, 141, 152, 214; — fiai: Miklós és Kristóf; — Albert 137, 260.
 Rawa 90.
 Repnin Mihály 199.
 Reszka (Rescius) Szaniszló 247, 248—267, 309.
 Rettenetes Iván 123—205, 265—6, 343.
 Réval 124.
 Riga 124, 126, 155, 156, 174, 175, 280, 302.
 Ringen vára 127.
 Rodolfini Domonkos kap. 170.
 Rokosowski Jakab várnagy 90.
 Róma 67, 93, 102, 158, 164.
 Románvásár (Roman) 78.
 Rosenberg Vilmos cseh nemes 41, 263.
 Rosnyai Dávid nemesítése 179.
 Rozdrazewski Jeromos wladislawiai pk. 159, 193; — Kristóf titkár 113, 133, 159.
 Rsewsky diák 137.
 Rudolf császár, magyar király 155, 262, 264, 332.
 Ruházata az erdélyieknél 25, 26.
 Sándor VI. pápa 101.
 Sándor havasalföldi vajda 77.
 Sapieha Leo prokancellár 306.
 Sárkándi Anna (Bekes Gáspár, majd Wesselényi Ferenc neje) 181, 183.
 Sarnicki Szaniszló krónikás Báthory Istvánról 294, 298.
 Sáros megye 17.
 Schuller Amaneus, erdélyi szász halála Danckában 118.
 Schwendi Lázár felsőmagyarországi kap. 58, 93, 265.
 Scsesbaty hg. 137.
 Segesvár (Sighisoara) 61, 69.
 Serédi Gáspár kap. 334.
 Seremetjew orosz kap. 142, 200.
 Serny Lukács vitéz 178.
 Servet Mihály hitújító 64.
 Sevrigin Leonti-Istoma orosz követ 164.
 Sibrik György kap. 133, 152, 153, 162, 173.
 Siennicki Jakab marsall 45.
 Sigér Anna 241.
 Simoni Simon orvos, Báthory István fizikusa 300—308.
 Sitna vára 133, 136, 140.
 Sziki orosz hg. 151.
 Sixtus V. pápa 258—267, 308.
 Skarga Péter jezsuita 176.
 Smolensk 146, 148, 151, 157, 166.
 Snyatin 78.
 Sobieski Márk kap. 111.
 Sobocki Szaniszló kap. 170.
 Socini Faustus hitújító 49, 64, 225.
 Sokol vára 141, 143, 158, 160, 175.
 Sokolowski Szaniszló író 225.
 Solignac Báthoryról 9.
 S ó l y o m v a d á s z a t Lengyelországban 270—275.
 Somlyó vára 18, 311—344.
 Somodi István kap. 111.

- Soranzo Giacomo követ a magyarokról 336.
Squarcialupi Marcell orvos 193.
Statileo János pk. 60.
Stefanowicz Kristóf vitéz 178.
Stroganov-testvérek, Szibéria meghódítói 197.
Sujszki András hg. 196; — Iván, Pskow védője 166; — testvérek, 164.
Sulyok Imre 71; — Krisztina (*Bocskay* György neje) 207, 208, 212.
 Susza vára 142, 145.
 Svir 133.
Szabó Fábián keresztúri, nemesítése 179; — Ferenc, Báthory Griseldis küldönce 237.
 Szakácsi művészet Erdélyben 29-32.
Szalánczi László 77.
Szalapski Regináld nemesítése 179.
Szalkai László esztergomi érsek 60.
Szántai István 61.
Szántó István jezsuita 67.
 Szászváros (Orastie) 68.
 Szatmár 46.
Szczerbic Pál nemesítése 179.
Szczyduty 146.
 Szeben (Sibiu) 60, 69, 71, 75.
Székel Adorján püspöki helyettes 61; — András kap. 166; — bátyja Mózes 77, 166.
Szemere Sebestyén 77.
Szent István király 326, 330, 331.
Szent László király 326.
 Szentmihályköve 52.
 Szepesség 33.
Szerémi György II. Lajos király haláláról 336.
 Szeretvásárhely 78.
 Szilézia 21, 80.
Szilvási Boldizsár 194.
Szilvási román püspökség 68.
Szondy György drégelyi kap. 325.
 Szucsava (Suceava) 78.
Szujski József Báthoryról 12.
Szydowski Kristóf Bernát vitéz 178.
Tahy Ferenc 334.
 Tánc, Báthory Griseldis lakodalmában 217, 218.
Tarlo János lublini kap. 78.
Tarnowski Szaniszló kap. 265; — Szaniszló író Báthoryról. 11.
Tatros (Trotus) 77, 78.
Tauria (Krim) 128.
Techtimirow (Baturin) kozák terület 296.
Tedwen János és neje, Thiesehusen Anna esete 127.
Telegdi Miklós esztergomi prépost 332.
Telekesi Imre 58.
Teljatewski hg. 137.
Tenczynski András belzi kap. 16, 21, 88; — János vojnicai várnagy 80, 218.
Teuffenpach Kristóf szatmári kap. 46, 47.
 Thorn (Torun) 104, 109, 115, 119, 120, 187, 216.
 Thurn Ferenc gróf 39.
Tichon igumen Pskow várában 166.
Titof starica 199.
 Tokaj vára 162.
Tomory Pál érsek 336.
Tompa István 27, 28.
 Torda (Turda) 18; — országgyűlés 63.
Torda Zsigmond, gyalui 190.
Tordai János diák, sókamrás nemesítése 179; — Pál püspöki helytartó Erdélyben 60.
Tordasi Mihály erdélyi vladika 68.
 Toropiec vára 152, 164.
Tömösváry Mihály 236; — Miklós diák 223.
Török Bálint, enyingi 325, 334; — István kap. 111.
Tretzki Kristóf krakói kálvinista gondnok nemesítése 286.
Turbulya Tamás udvari festő nemesítése 179.
 Turowla vára 141.
Uchanski Jakab gnézeni érsek 41, 42, 89, 90, 93; — Pál várnagy 146.
 Ujazdów 99.
 Ujesztendei fogadónap a gyulafehérvári palotában 25—27, 29.
 Ujhítűek Lengyelországban 95, 96.
Ulászló II. király 101.
Unger Clauss kap. 113.
 Úrvacsora-osztás Báthory Griseldis udvarában 229—230.
Usczianski Jakab przemysli polgár nemesítése 179.
 Uswiata 147, 150, 175.
 Uzon 76.
Vadas Mihály kap. 111, 117, 138, 151.
Vajda Miklós 77.
 Várad (Oradea) 238.
Várday Pál esztergomi érsek 27, 52.
Varkocs György székesfehérvári kap. 340.
 Varsó (Warszawa) 24, 37, 44, 80, 89—91, 94, 95, 97, 101—103, 120, 126.

Vallási vita = 284/86

- 143—145, 153, 154, 176, 177, 186, 188, 239, 243.
Vasili Feodorovics Skopin tbk. 164;
 — *Ivanovics* Polock védője 139.
Vékás Péter 285.
Velence (Venezia) 6, 20, 191.
Vidal da Cremona Girolamo építész Gyulafehérvárt 20.
Vilna (Wilno) 130, 136, 143, 148, 151, 153, 155, 157, 166, 176, 188.
Vízimadarak élete 269—270.
Voitaszek krakói zenész 289.
Volhynski hg. 137.
Walter Franciszek krakói orvostanár 307.
Wapowski András przemysli várnagy 16—18.
Warszewicki Kristóf 174, 282, 309.
Wenden vára 126.
Werbőczy István kancellár 333.
Wesselényi Ferenc, hadadi udv. kamarás 181—184, 212, 227, 241, 247, 302—306, 313; — neje: *Sárkándi* Anna.
Weyher Ernő német kap. 113, 114, 133, 151.
Wieliz vára 147, 150, 152, 175.
Wielkiluki vára 146—148, 151, 152, 160, 175, 189, 203, 295.
Wieloch Gáspár kap. 178.
Winkelbruch János kölni ezredes 112, 113, 118.
Wiszniowiecki Jeremiás Korybut 241; — *Mihály* várnagy 148.
Witebsk 147.
Wittenberg 62.
Wladislawia 110.
Wojna Lőrincz litván kincstartó 137.
Wolf Jakab krakói ev. lelkész 225.
Wollowicz Lesták kap. 137.
Wolski Miklós krzepicei kap. 220.
Wonsowicz Bálint kap. 178.
Worolinskoj Mihály hg. 200.
Woroniec vára 153, 158, 175.
Zabokliczky András kincstári tiszt 212.
Zajzon Bálint lófő 111.
Zalánkeményi János 248.
Zamoyski János kancellár 42—45, 71, 80, 95, 97, 98, 100, 105, 109, 111, 114, 119, 139, 140, 144, 147, 151—154, 156, 158, 161, 162, 166, 170—175, 188, 193, 206—243, 257, 261, 276, 282, 289, 304, 342, 343; — nejei: 1. *Ossolinski* Anna; 2. *Radziwill* Krisztina; 3. *Báthory* Griseldis.
Zápolya György 336.
Zawadzki Bartos, *Báthory* András mentora 244.
Zawolocz vára 152, 153, 158, 175.
Zbaraski János braclawi pal. 152.
Zborowski András udvari marsall 34, 37, 41, 81, 85, 92, 104, 106; — János 37, 110, 112, 113, 132, 159, 177; — *Kristóf* 44; — *Péter* krakói pal. 33, 34, 37, 43, 45, 80, 107, 186; — *Sámuel* 13—23, 32, 34, 38, 342, 343; — felségsértési perük 288—293.
Zdziechowski Marjan tanár *Báthory*ról 11.
Zebrzydowski Miklós stenzscai starosza 220, 226.
Zigulitz János sebész, aki *Báthory* István holttestét boncolta 307.
Zólkiewski Szaniszló 221.
Zrinyi Miklós szigetvári kap. 325, 334, 348.
Zsigmond magyar király 326, 333.
Zsigmond I. l. király 105, 277, 295; — *Ágost* I. király 82, 114, 129, 130, 259, 297; — *III.* l. király 192, 243.
Zsuki Ferenc kap. 136, 141.
Zvanorics Mihály 337.
Zweig István jeles mondása 10.

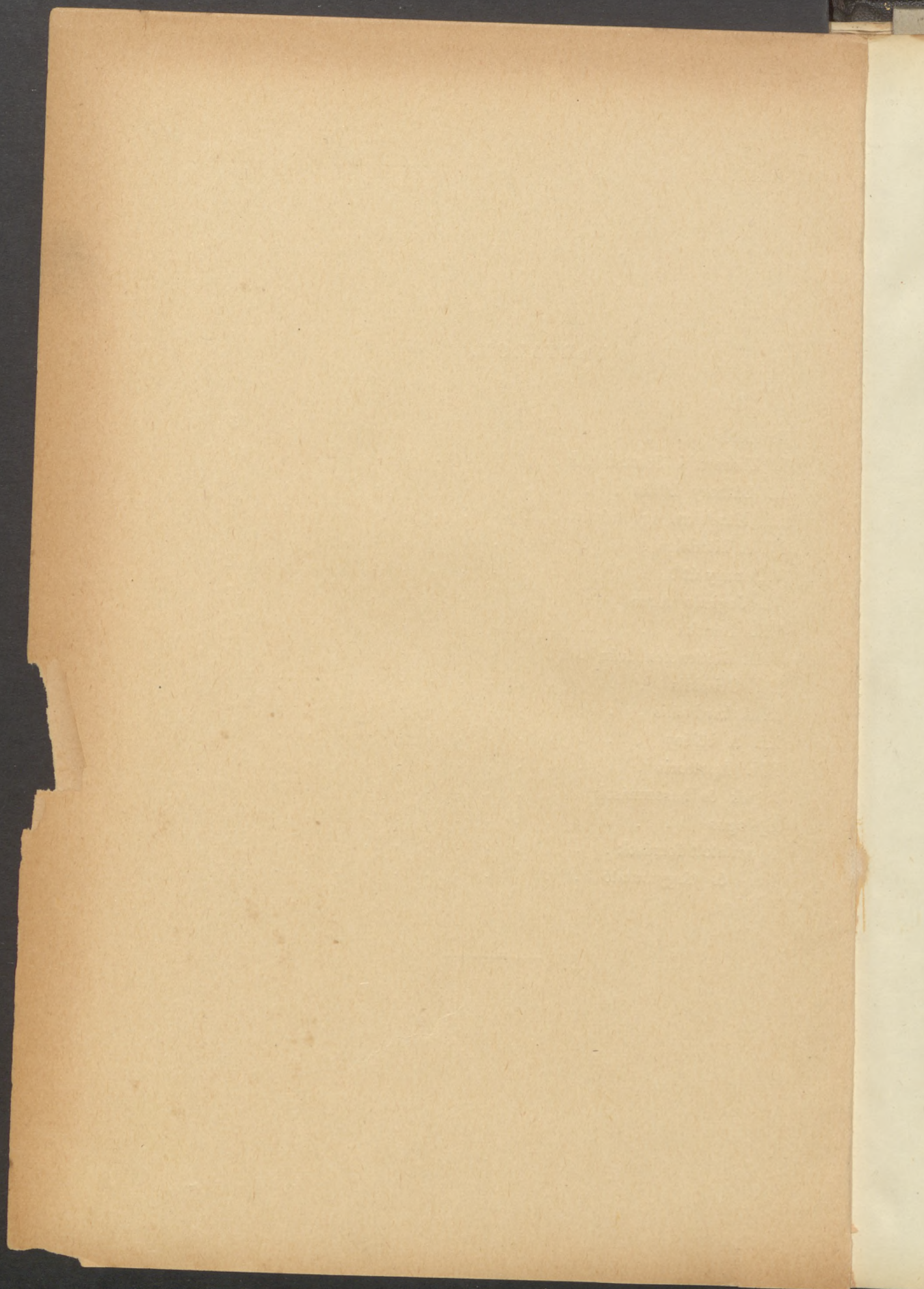

TARTALOM.

Bevezetés	3
I. Zborowski Sámuel	13
II. Báthory István	24
III. Küzdelem egy trónért	37
IV. A hit dolga	48
V. A nagy út	68
VI. Jagiello Anna	82
VII. Dancka	103
VIII. Rettenetes Iván	123
IX. Griseldis	206
X. A kardinális	242
XI. A bölény	268
XII. Apoteozis	311
Képek és hasonmások	345
Epilogus	348
Nyomtatott források	351
Név- és tárgymutató	371

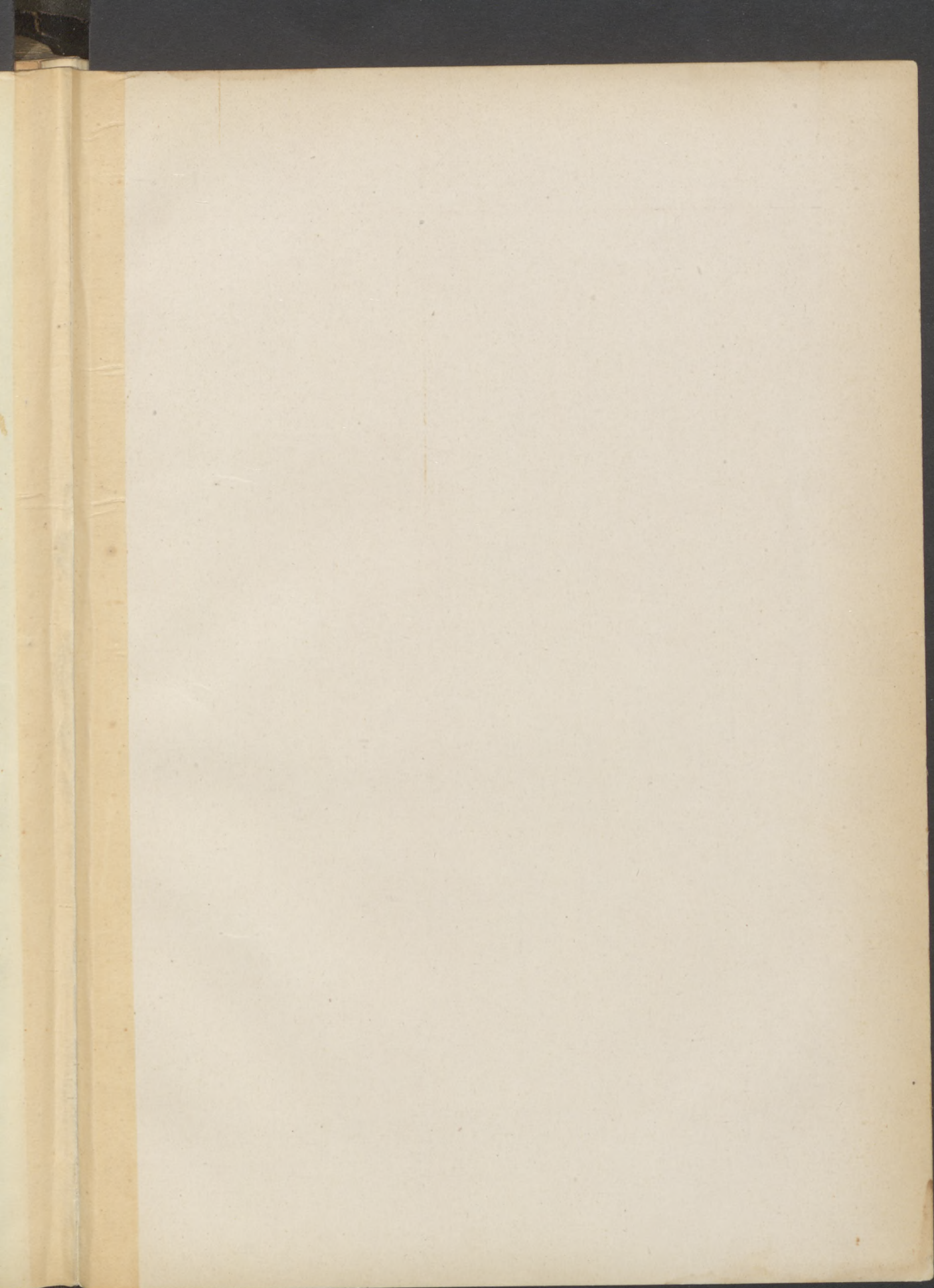

This is a historical map of Eastern Europe, specifically focusing on the Polish-Lithuanian Commonwealth and its surroundings. The map is oriented with North at the top. In the top left corner, there is a legend box with three entries: 'POLONIA' (Poland) represented by a black outline, 'Stephani regis' (King's Steppe) represented by a red outline, and 'Báthory' (Bathory) represented by a blue outline. The map shows the Baltic Sea (Morze Baltyckie) to the north and the Black Sea (Morze Czarne) to the south. Major cities like Warsaw, Kraków, and Lwów are marked. The map also shows the borders of neighboring states like Prussia, Lithuania, and the Crimean Khanate. The map is labeled with various geographical features, including rivers, mountains, and seas.

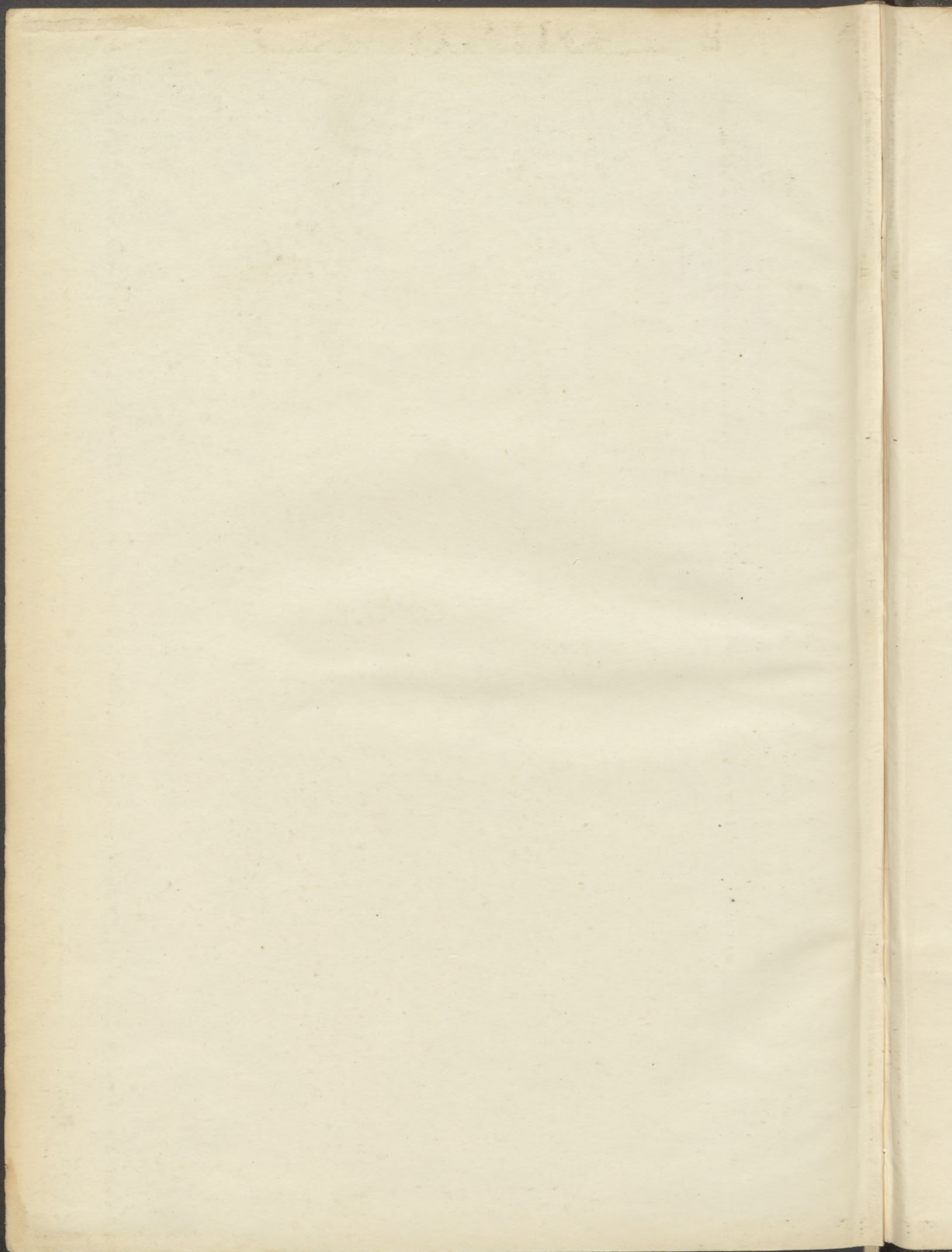

KAPISZTRÁN-NYOMDA VAC

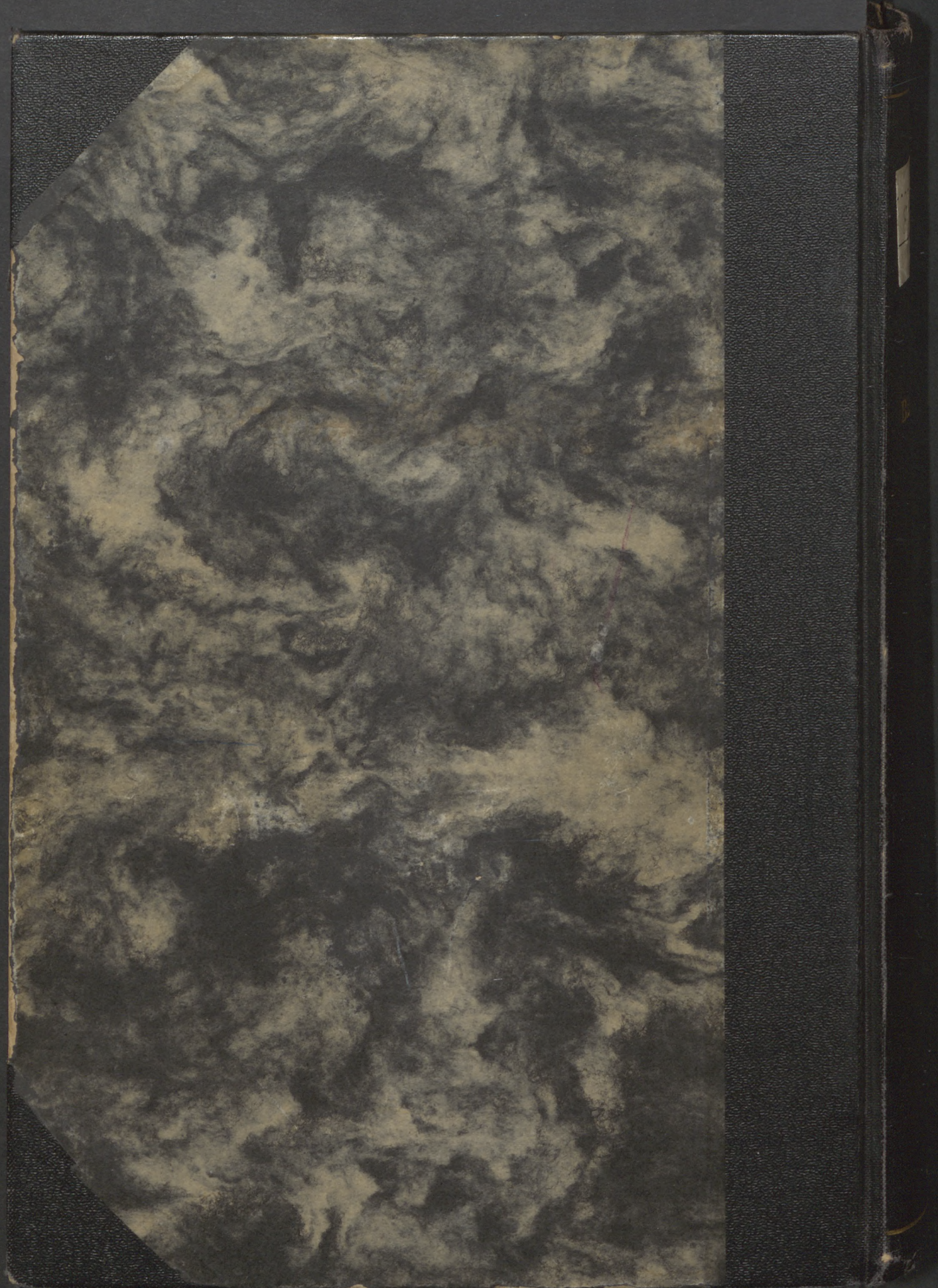

1939 DEC. - 1

85.595

OSZK

VERESS

Báthory István

N.M.